ПЕРЕМИШЛЬ

ЗАХІДНИЙ БАСТІОН УКРАЇНИ

PEREMYSHL

THE WESTERN STRONGHOLD OF UKRAINE

All Rights Reserved

1961

New York—Philadelphia

ПЕРЕМИШЛЬ

ЗАХІДНИЙ БАСТІОН УКРАЇНИ

Збірник матеріялів до історії Перемишля і Перемиської землі
зладжений редакційною колегією під проводом
Проф. Б. ЗАГАЙКЕВИЧА

1961

Ню Йорк—Филаделфія

Перемиський Видавничий Комітет

Обгортка
ЯКОВА ГНІЗДОВСЬКОГО
Cover by J. Hnizdovsky

Printed in the U. S. A.
"AMERICA" Printinghouse—817 N. Franklin St., Philadelphia 23, Pa.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

4. липня 1953 року відбувся в Нью Йорку, в готелі Бревурт, з'їзд колишніх професорів і учнів українських середніх шкіл Перемишля. На з'їзді була прийнята постанова видати альманах, присвячений Перемишлеві і всій Перемиській землі.

Для виконання доручення з'їзду була утворена редакційна колегія в складі: ред. Євген Зиблікевич (голова), проф. Богдан Загайкевич, д-р Мирослав Прокоп і ред. Петро Ямняк, та видавничий комітет у складі: інж. Орест Семчишин (голова), Андрій Бук і Євген Стахів. Від 1954 року редакційну колегію постійно очолював проф. Б. Загайкевич. В працях видавничого комітету брали часово участь також Євген Колодій і д-р Володимир Савчак.

Головним завданням видавничого комітету стало здобути фонди для видання альманаха. Для того було проведено збірки між колишніми учнями перемиських середніх шкіл, влаштовано дві забави, тощо. Альманах, що його тепер даємо в руки читача, появляється в результаті пожертв згаданих осіб та праці, що її провів видавничий комітет.

Редакційна колегія постійно стояла перед дуже складними завданнями. Вона поставила своєю метою видати збірник передусім історично-документарного, а в дальшому, споминового характеру, і тут зразу відкрилися перед нею великі труднощі. Насамперед ішло про підбір фахових авторів з-посеред наших дослідників, які могли б дати компетентні причинки до місця Перемишля в давнішій і новішій історії України. Скоро показалося, що таких дослідників у наших еміграційних умовах дуже мало.

Болюче відчувалася також недостача джерел. За джерелами до деяких друкованих тут студій треба було шукати в бібліотеках ЗДА, Франції, Англії, Німеччини й Ватикану. А що не всі автори мали змогу це робити особисто, львину частину цієї праці мусіла перебрати на себе редакційна колегія, передусім її голова, проф. Б. Загайкевич. Все це дуже спиняло процес підготови альманаху. Не завжди дописували також поодинокі автори. Виготовлюваний у таких умовах альманах не може бути позбавлений недоліків.

Альманах „Перемишль — бастіон Західньої України" виходить як знадібок до історії Перемишля і його ролі в житті українського народу. Такий знадібок потрібний зокрема в сучасній дійсності, коли в результаті дій ворожих сил Перемиська земля насильно відлучена від українського материка і коли сили ці намагаються викреслити Перемишль з історії нашої батьківщини.

В. Щурат

ПЕРЕМИШЛЕВІ *

Нехай на тебе цар Микола
Всю дич Сибіру вишле,
Ти гордо глянеш з гір довкола,
Престольний Перемишле!

Не берегли тебе гармати
Ні форти понад Сяном,
Коли прийшлось розправу мать
Із половецьким ханом.

Щитами ти себе заставив,
Грудьми завзятих воїв,
А решту Богові оставив,
І взяв побіду з боїв.

Прийшов і татарин з погромом,
Мов грім з-під неба грянув,
Та не напився й він шеломом
Води з святого Сяну.

З діл слави нашим поколінням
Остались тільки тіни;
Та, видко, Бог судив тим тіням
Спасти святі руїни.

Єсть, видко, край народнім карам
У Божім Провидінню:
Не давсь ти, городе, татарам,
Не дашся їх насінню!

---

* Передрук із календаря „Просвіти". Відень 1915.

Ярослав Пастернак

КНЯЖИЙ ГОРОД ПЕРЕМИШЛЬ

Живемо в епосі, коли на наших очах міняється карта земного глобу, пересуваються політичні границі держав, відбувається мандрівка народів і вслід за тим зовнішнє обличчя країн набирає інших кольорів та іншого виразу. Переживає цей мінливий період теж наша Батьківщина і страждає від цього більше, як другі країни. Пляново винищується нарід шляхом релігійного й національного переслідування, масово переселюється корінне українське населення з Засяння, Лемківщини, Холмщини, Гуцульщини, Придніпров'я, Причорноморя та Криму й заміщується його чужоплемінними етнічними групами.

Та прав народу до його рідної землі такими методами не знищити. Заховані глибоко в надрах землі там усе ще зберігаються незнищимі архіви, що в кожний час зможуть засвідчити, хто був споконвіку домовитим господарем на даній землі. Це археологічні матеріяли, живі свідки давно-минулих часів, найбільш незбиті наукові докази, що сягають далеко у сиву глибінь праісторичних епох. Безліч їх має кожна частина української землі, перш за все Київ, Львів та Перемишль.

I.

Коли приходиться відкривати сторінки найдавнішої історії наших городів, треба в першу чергу зупинитися над тим, що привело наших предків до вибору цього саме місця поселення. Без сумніву, географічне положення має тут вирішне значення. Відомий основник антропогеографії німець Ф. Рацель[1] (1844—1904) підкреслив уже важливість рік для праісторичної людини. Вони мали безперечний вплив на матеріяльну й духову структуру поселенців, були стрижнем перших родових, племінних, а далі державних організацій (Київська Русь на Дніпрі) та лучниками з широким світом і його культурними й цивілізаційними досягненнями як найкращі на ті часи комунікаційні шляхи.

Найважливіший водно-сухопутний шлях західньоукраїнських земель ішов у праісторичних та ранньоісторичних часах із півночі, від Балтику здовж Одри, Вісли, Сяну[2] й Дністра до Чорного моря. Приблизно з половини III. тисячоліття до Хр. мандрували ним на схід, на відтинку Шлеськ-Подністров'я, один за одним, різні гурти праісторичного населення центральної Европи, в пошукуванні ліпших земель, кращого прожитку та ширших можливостей товарообміну. І саме на цьому прадавньому шляху в ран-

ньоісторичних часах засновано, для його опанування й контролі, кілька важливих княжих городів: Перемишль і Ярослав над Сяном та Галич із воєнно-торговельною пристанню на Дністрі.

Перший із цих городів — **Перемишль** — був заснований на здавна заселеному місці, як на це вказують археологічні знаходи з різних часів у самому місті та в його ближчій і дальшій околиці. Найдавніші з них походять ще з палеолітичної (старшої кам'яної) доби, приблизно 25.000 років тому, за обчисленням П. Єфименка.[3] Одну стоянку палеолітичних мисливих з того часу відкрив Ю. Полянський 1933 р. в Перемишлі над Сяном. На ній він викопав кості мамута, носорога, рена, зубра й інших старовинних тварин, що жили тоді на терені сьогоднішнього Перемишля, а між ними кістяне й рогове знаряддя та старопалеолітичне й прототипи верхньопалеолітичного крем'яного знаряддя, які він назвав праоріньяцькими. Детальний стилістичний аналіз цього крем'яного знаряддя виявив **місцевий** розвиток палеолітичної крем'яної індустрії оріньяцького типу з пізнього мустерієну і тому згадана перемиська палеолітична стоянка має велике значення для історії культурного розвитку України в льодовій добі.[4]

Не менш важливою є друга палеолітична стоянка, що її відкрили роком раніш (1932) в цегельні Тайха в Перемишлі. На глибині 12 метрів розкрили там багато костей мамута, носорога й інших дилювіяльних тварин, між ними крем'яне палеолітичне знаряддя солютрейського типу і ніж з оленячого рогу.[5] З того самого часу походить спідня щелепа людини кроманьонської раси (homo aurignaciensis), що її в листопаді 1926 р. вимила вода, разом із двома мамутовими зубами, з дилювіяльних верстов піску на правім березі Сяну у Валяві біля Перемишля.[6] Щелепа виказує високий ступінь скам'янілости, має темну шоколядну краску та є на сьогодні найдавнішим і єдиним останком самої палеолітичної людини на західніх українських землях.[7]

Усі три згадані находки вказують на те, що вже в останній міжльодовій добі (Ріcc-Вюрм) перші взагалі людські жителі західніх українських земель, які прийшли були горі Дністром [8] у звільнену від льодовика долину р. Сяну, знайшли околицю сьогоднішнього Перемишля пригожою для сталого, як на тодішні умовини таборування. На жаль, досі не відкопано їх поховань у перемиській землі, щоб на підставі похоронного ритуалу можна було, хоч частинно, відтворити один із головних виявів духової сфери палеолітичної людини.

Не було прірви в заселенні місця сьогоднішнього Перемишля і його найближчої околиці теж у наступній, **мезолітичній** добі (8000—5000 до Хр.), коли після-палеолітичне населення звільненої від льодовика України з його арктичною культурою примінювалося до нових умовин життя на непоросліх піскових дюнах серед молодого лісу. На перемиському передмісті Вовче та в с. Гурко біля великого коліна Сяну на схід від Перемишля були викопані рогові топірці пізнього мезолітичного (кампінського) типу. Такі самі два топірці були добуті з р. Сяну у Тучапах [9] між Радимном і Ярославом. З цього виходило б, що тогочасні праперемишляки, в часі полювань на дрібні лісові тварини (мамутів та носорогів уже не було) просувалися горі Сяном у сторону незнаної їм ще Висли, відкриваючи тим майбутній головний шлях праісторичної Галичини.

В **неолітичній** (5000—2500 до Хр.) та **енеолітичній** (2500—1800 до Хр.) добі житлові умовини в долині р. Сяну значно покращали. Висохли післяльодовикові мочари, і це уможливило колишнім мисливим та рибакам усамостійнитися економічно, перейти від збирання готових плодів природи до їх плянової продукції — до хліборобства. За археологічними знаходами

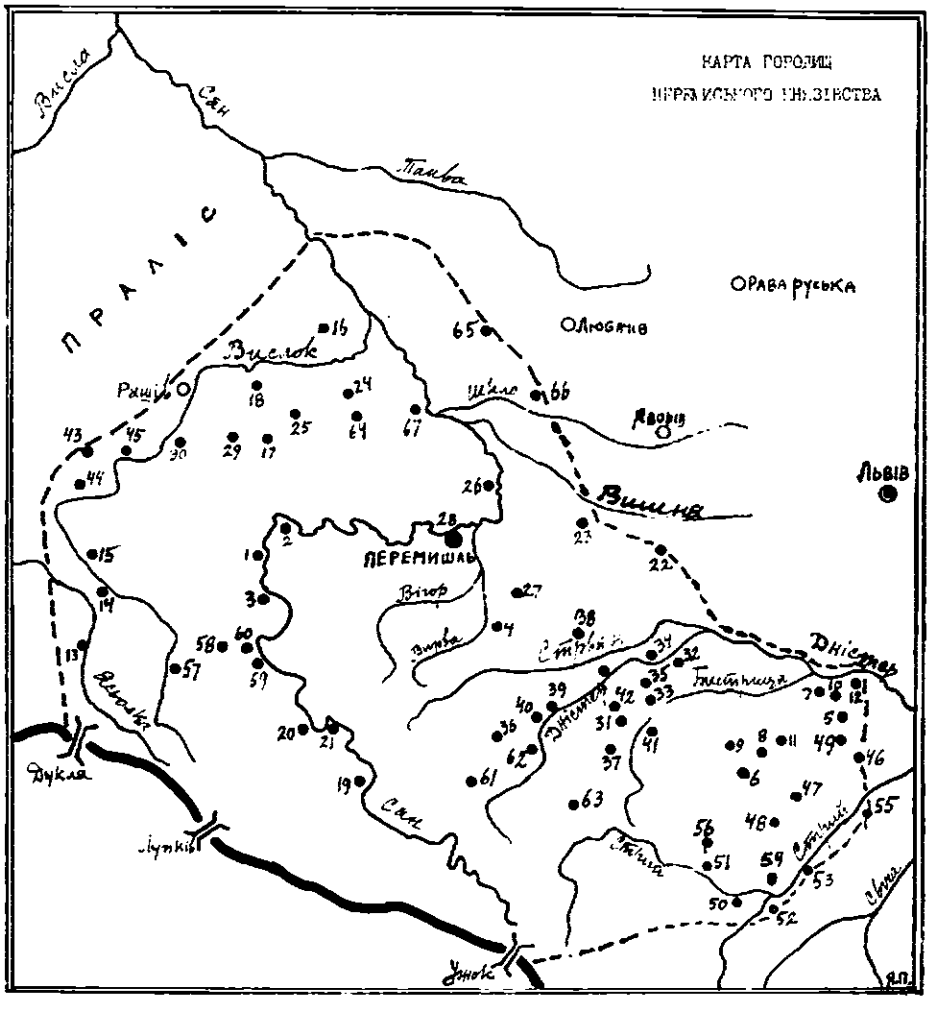

КАРТА ГОРОДИЩ ПЕРЕМИСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Повіти: **Березів** 1. Ноздрець — 2. Павлокома — 3. Темешів; **Добромиль:** 4. Городище; **Дрогобич:** 5. Більче — 6. Борислав — 7. Горуцько — 8. Дрогобич — 9. Лішня — 10. Раделич — 11. Слонсько; **Жидачів:** 12. Усте; **Кросно:** 13. Ветржно — 14. Кросно 15. Одрживонь; **Ланьцут:** 16. Городище — 17. Гусів — 18. Ланьцут; **Ліско:** 19. Городок — 20. Гочів — 21. Звежинь; **Мостиська:** 22. Волостків — 23. Завадів; **Переворськ:** 24. Переворськ — 25. Ходаківка; **Перемишль:** 26. Валява — 27. Гдешичі — 28. Перемишль; **Ряшів:** 29. Городище — 30. Любеня; **Самбір:** 31. Вільшаник — 32. Городина — 33. Городище — 34. Кружки — 35. Кульчиці — 36. Лаврів — 37. Лошувка — 38. Ракова — 39. Смільниця — 40. Старий Самбір — 41. Ступниця — 42. Чуква; **Стрижів:** 43. Городище — 44. Троне — 45. Чудець; **Стрий:** 46. Вовня — 47. Голобутів — 48. Довголука — 49. Кавсько — 50. Корчин — 51. Підгородці — 52. Побік — 53. Розгірче (манастир) — 54. Синевідсько нижне — 55. Станків — 56. Урич; **Сянок:** 57. Мимонь — 58. Страхотин — 59. Сянок — 60. Тренча; **Турка:** 61. Грозьова — 62. Спас — 63. Туре; **Ярослав:** 64. Журавчики — 65. Сурмачівка — 66. Тухля — 67. Ярослав.

з багатьох місцевин [10] число населення в сьогоднішньому перемиському повіті значно зросло. На терені самого Перемишля мусіло тоді бути вже більше селище, як на це вказує кільканадцять викопаних там досі крем'яних сокирок, кинджалів, списів та кам'яних топірців. Між ними є дві сокирки з оздобного смугастого кременю, природні зложа якого є в опатівському повіті над середущим бігом Вісли. Неолітичні мешканці сьогоднішнього Перемишля мали, видно, вже наладнаний товарообмін з віддаленою на 160 км. на північ кременярською робітнею і це був перший початок сянового торговельного шляху.

На початку II. тисячоліття до Хр. появилися в околиці сьогоднішнього Перемишля (Валява) перші емігранти з заходу, зі Шлезька, що горі Вислою дістались були в Посяння. Були це вбогі хлібороби, прапредки західніх слов'ян, що не принесли з собою жадних технічних здобутків і в дорозі у Подністров'я заложили своє перше у нас селище у с. Котованю біля Самбора.[11]

Трохи пізніше прийшли тим самим шляхом у Посяння перші прагерманські півкочовики, плем'я, що від шлезького місцевого населення перейняло було перше вжиткове знаряддя й прикраси з бронзи та само виробляло прикметну кераміку, прикрашену відтисками шнурка. Сьогоднішній Перемишль мусів бути тоді вже більшою, може й укріпленою оселею, бо ці перші предвісники відомого до сьогодні Drang nach Osten, хоч приїхали на конях та були уоружені в кам'яні боєві топірці та списи з крем'яними вістрями, виминули його від сходу, як на це вказують археологічні знаходи, і подались були далі в Подністров'я. Їхній шлях туди позначений могилами зі „шнуровою керамікою" в Оріхівцях, Медиці, Новосілках, Селиських, Міжинці, Гдешичах [12] та Грушатичах. Очевидно, як одні, так і другі емігранти, що в пошукуванні нових земель просувалися тоді здовж Сяну й Дністра на південний схід, позначували цей шлях як головну торговельну артерію, одну з майбутніх головних торговельних артерій центральної Европи.

Крім різних стихійних нещасть, які у багатьох випадках були причиною мандрівок праісторичних племен, тут мабуть урожайний український чорнозем приваблював до себе мешканців убогих піскових грунтів сьогоднішніх польських теренів. В другій половині II. тисячоліття до Хр. нова хвиля західніх праслов'янських хліборобів-емігрантів прийшла зі Шлезька в горішнє Посяння та зайняла західній берег ріки по гирло р. Танви на півдні. Племя це мало нову форму культу, що виявлялася у спалюванні покійників, здогадно для очищення їх духа від усього земного, та виробляло господарське знаряддя й прикраси так зв. лужицького типу з бронзи. Відкривши сяновий торговельний шлях, ці люди стали засобляти своїх найближчих південних сусідів бронзовими виробами, доказом чого є сьогодні знаходи бронзових предметів лужицького типу з Сіняви, Пелкинь та Радимна у ярославському повіті. На терені самого Перемишля було досі відкрите одне тільки тілопальне поховання їхнього ливаря-міняйла.[13]

Під кінець II. тисячоліття до Хр. перемиська праісторична оселя мала вже зв'язок із землями по той бік Карпат. Археологічні знаходи вказують на існування тодішнього торговельного шляху здовж Сяну аж до його джерел, а далі через Карпати на південь у долину р. Ужу.[14] Цим шляхом дістався до праісторичної перемиської оселі бронзовий скарб виробів закарпатського типу (вістря на спис, сокирка, ковало і кілька прикрас), що зберігається сьогодні в археологічному музеї в Кракові.[15]

Праісторичний Перемишль мав водночас посередній зв'язок із далекою північчю, з надбалтійськими краями, також сяновим шляхом, але в протилежному напрямі, з півночі на південь. Єдиним на сьогодні доказом цього

є бронзовий боєвий топірець балтійського типу, що був добутий із землі на терені міста.[16]

Трохи пізніше, на початку останнього тисячоліття до Хр., в околицю перемиської праісторичної оселі стали доходити дністровим шляхом перші впливи з далекого Подніпров'я, що приносили нові ідеї й уліпшення в металюргічному промислі, як напр. відливання бронзових мечів в одному з рукояттю. Один такий меч добули з р. Вігору в Рожубовичах біля Негрибки.[17]

Життя на місці сьогоднішнього Перемишля не проривалось і протягом останнього тисячоліття до Хр. В ході земляних робіт у цегольні Тайха натрапили на останки селища з тих часів,[18] а „на Козаках" на Засянні добули з землі молот з оленячого рогу, вкритий прикметним гальштатським орнаментом.[19] Археологічні знаходи з сусідньої Ярославщини вказують на дальші торговельні зв'язки зі шлезькими емігрантами в углі між Сяном і Вислою. Та все таки досі не було сліду живішого посилення цих зв'язків з племенами дальших земель. Це стало помітніше тільки в наступній, т. зв. римській добі.

У перших століттях по Хр. переможні змагання римлян за панування над старовинним світом пересунули границі їхніх колоній у безпосереднє сусідство з сьогоднішніми українськими землями. Меткі римські купці зразу ж стали користуватися нашими прастарими торговельними шляхами, добули тим нові ринки збуту і спричинили поширення впливів класичної та провінціяльно-римської цивілізації й культури до найдальших закутків наших земель. Їхні шляхи позначені тепер скарбами римських монет та знахідками окремих денарів, і одним з них був сяново-дністрянський шлях. На вживання його у римську добу вказують тепер знахідки римських монет здовж Дністра, далі у Медині, Нижанковичах і Пикуличах, перемиського повіту, та в низині місцевостей Ярославщини. Один із римських купців помер у праісторичному Перемишлі, там його, за римським обрядом, спалили й похоронили у бронзовій попільниці на місці „Казанів".[20] Слідів оселі з римської доби на терені Перемишля досі ще не виявлено.

Зв'язки Посяння з Наддніпрянщиною не проривалися теж і в добі великих переселень народів, що їх викликала велика посуха в Азії в перших століттях по Хр. Наддніпрянські ганчарі, що здавна засвоїли були техніку випробу кераміки на ганчарському колі, стали виробляти тоді такий посуд прикметного сірого кольору і кілька посудин цього типу дісталося дністровим шляхом аж у Перемишль,[21] мабуть як торговельний імпорт.

Перемишль і його найближча околиця криють у землі, напевно, багато більше праісторичних пам'яток, та тут ніколи не ведено ще систематичних археологічних розкопів, а все, що відоме, відкрито принагідно в часі земляних робіт.

II.

В княжих часах Перемишль став осідком князя, володаря цієї західньої частини української національної території. Сталося це головно з огляду на його виїмково сприятливе географічне положення при південному сході у широку долину р. Сяну, там де вона круто повертає від гирла р. Вігору на захід. В цьому місці сходилися тоді чотири головні шляхи.[22] Один з них приходив із заходу, зі Шлезька, через Краків-Судомир-Ярослав, другий із півдня, з Угорщини, через дуклянський провал (літописні „руські ворота") — Ряшів-Ярослав, третій — „королівський путь" Галицько-волинського літопису — проходив теж з Угорщини через „Руський Провал" здовж р. Солінки й Сяну. Він мав свою відногу, що йшла з Ужгороду через Ужоцький провал

та лучилася з ним по галицькому боці над горішнім Сяном. Вкінці четвертий шлях проходив зі сходу, зі Звенигороду, де був вузловий пункт трьох шляхів: північного (балтійського), через Володимир Волинський, східнього (київського) через Броди та південно-східнього (чорноморського) через Галич.

Оце перехрестя прастарих торговельних шляхів мало величезне значення для пізнішого росту княжого города Перемишля. Цього й шукав його основник, правдоподібно один із чеської княжої династії Пшемислідів. За її панування зростаюче в силу чеське князівство зайняло було спершу Краків, а після смерти князя Святослава Ігоревича київського (972) підбило під свою владу, на короткий час, теж Червенські городи. В часі цього короткого панування Чехів у Галичині один з їхніх князів, на ім'я Пшемисл, заложив був у 970-их рр. на оборону ново-здобутих земель город-твердиню і назвав його своїм ім'ям.[23] У 981 р. Перемишль згадується вже в київському літописі.

Княжий Перемишль засновано на споконвіку українській території. Археологічні досліди, зокрема розміщення в терені українських та польських городищ на захід від Сяну, понад усякий сумнів вказують на те, що східня границя краківського князівства Вислян, пізнішої Малопольщі, була в княжих часах на ріці Дунайці, долина якої густо обставлена городищами, чолом до сходу. З другого боку природну західню границю перемиського князівства, висунену великим луком до заходу, творила ріка Вислок, теж із низкою городищ здовж неї.[24] По середині між обома цими укріпленими природніми границями простягався, згідно з дослідами М. Кордуби,[25] величезний праліс, що його останки збереглися до сьогодні між долішнім бігом р. Вислока й Сяну, Вислою і Дунайцем. Ця 80—100 км. широка, незаселена смуга землі творила з кам'яної аж по княжу добу відвічну природну границю між Україною та Польщею на просторі між Вислою та Карпатами.

У княжій добі, між цією границею та Перемишлем був заселений простір, 60—80 км. завширшки, з розкиненою по ньому цілою низкою городищ. З цього боку, прямо з заходу, княжому городові грозила тільки незначна небезпека від невеликих польських відділів, що іноді прорубами продиралися крізь праліси в долину Сяну для грабіжництва. Тому завданням перемиського укріпленого городу ніколи не була охорона західніх границь Галицької Держави, бо Сян ніколи не був цією границею. Стратегічне значення міг мати Перемишль тільки на випадок ворожого наступу здовж Сяну — польського з півночі, чи мадярського з півдня. І справді, сильною княжою твердинею він виявився, разом із м. Ярославом, у боях проти цих (1071) і тих (1097). Не менш важливим завданням княжого Перемишля було — треба думати — забезпечення вигідного торговельного шляху здовж Сяну.

Літописних вісток, що можуть бути вказівками для археологічних досліджень над топографією княжого Перемишля, дуже мало й усі вони, за єдиним виїмком (1071 р.), дуже лаконічні. Подає їх київський літопис та краківський літописець Ян Длугош, що користав із двох затрачених сьогодні перемиських літописних зводів: княжого, редагованого коло 1100 р., та єпископського (1225 р.).

Доволі детальний опис укріплень Перемишля та взагалі його оборонности подає Длугош під 1071 р.,[26] пишучи про похід на нього краківського Болеслава Сміливого. З цього опису виходить, що княжий город Перемишль був сильно укріплений високими валами з численними вежами й глибокими ровами, а також рікою Сяном, яка плила попри місто з північного боку. За загально прийнятим в Україні звичаєм він складався з двох частин, що з них кожна мала свої власні укріплення. Це було властиве місто, торговельно-ремісничий центр, та замок — укріплений осідок князя, який входив у си-

стему фортифікацій міста. Як видно з опису боїв, він служив теж останнім прибіжищем для мешканців міста на випадок крайньої небезпеки. Про силу укріплень перемиського княжого замку найкраще свідчать слова самого літописця. „Добути замок було важко, — каже Длугош — бо й Русини (Rutheni) завзято його боронили і замок був знаменито укріплений природним положенням та численними вежами. Але Болеслав не покидав облоги й **ціле літо** перебув під перемиським замком, сподіючись добути його голодом. Та зачинених у замку перемишлян найбільше мучила спрага, бо ніодин замок,

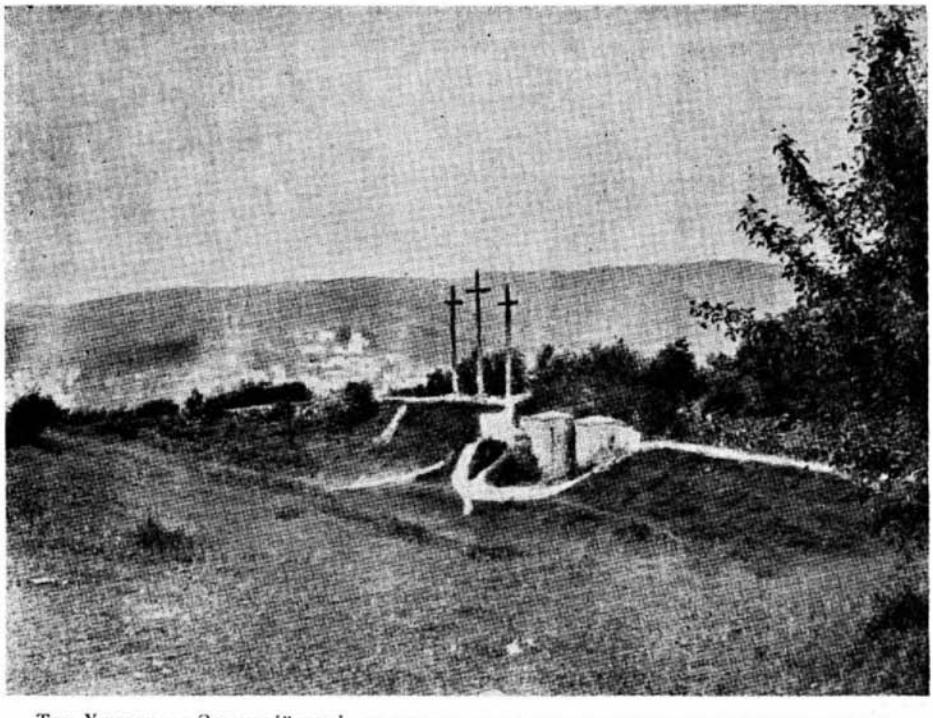

Три Хрести на Замковій горі, де колись мала стояти княжа катедральна церква.

приміщений на горі, — каже Длугош — не мав тоді води[27] і це примусило їх піддатися".[28]

Іпатський літопис тільки раз згадує описаний тут княжий замок. „Ярославъ-же, сынъ Святополчь — каже літописець під 1097 р. — приде съ Угры и король Коломанъ и два пископа, и сташа около Перемишля по Вагру, а Володарь **затворися в граде**". З дальшого оповідання знаємо, що добре укріплений город не був добутий і після переможного бою „побегоша Угри и мнози истопоша в Вягру, а друзии в Сану".[29]

В цьому ж літописі під 1152 р. є згадка про перемиський княж-двір за містом („загородний"), на лузі над Сяном, багатий всякими припасами. Це, очевидно, не був описаний Длугошем замок, бо той стояв на високій горі (in sublimi), лиш — як треба здогадуватися — літній осідок князя.[30]

Серед княжого замку стояв величавий катедральний Собор св. Івана Христителя, побудований князем Володарем Ростиславичем. Про нього з подивом згадує Длугош у кількох місцях своєї історії. На вступі до неї, в ка-

талозі визначних міст, без зазначення року, він подає: „Item Przemislia Przemislao fundata episcopali dignitate et arce et **templo in arce** ex petra quadra erecto magis quam ulla alia re fluvio insuper Saan subter illam decurrente insignis",[31] тобто: „а далі Перемишль, заложений Пшемиславом (Пшемислом), був визначний єпископською гідністю (осідком єпископа) і замком і більш ніж чимнебудь іншим — церквою на замку, побудованою з тесаного каменя, крім того рікою Сян, що пливе попри нього".

Та в наступній згадці про перемиський Собор Длугош описує сумну долю, що стрінула цей собор на початку XV. ст. Ягайло, в часі свого побуту в Перемишлі у 1412 р. — як би з жалем каже він — віддав руську катедру „прегарно збудовану з тесаного каменя" латинникам (полякам), казав викинути з церковних гробів руських небіжчиків, у цьому, очевидно, й тлінні останки князя Володаря Ростиславича, і посвятити її на костел.[32] А в 1470 р. княжий собор св. Івана розібрано і з його каміння побудовано сьогоднішню польську катедру в Перемишлі.[33]

Подібна доля стрінула й перемиський княжий замок. Безпосередньо після загарбання Галичини Польщею в половині XIV. ст. король Казимир казав збурити його і поставити новий замок ближче міста, який продовж наступних двох століть кілька разів перебудовувано відповідно до вимог тодішнього способу воювання. Востанне зробив це італійський архітект Галеаццо Аппіяні в 1630 р. і руїни цього замку, відновлені австрійською владою у половині XIX. ст., збереглися до сьогодні.[34]

III.

Археологічних пам'яток княжої доби з терену Перемишля теж дуже мало і всі вони найдені принагідно, бо досі не було там ще жадних археологічних розкопів. Причиною цього був факт, що від часу побудування там австрійської кріпости в 1873 р., Перемишль, разом з найближчими селами, зокрема його „Високий Замок", став важливим військовим об'єктом і залишився ним до сьогодні.

Із сьогоднішньої ситуації в терені виходить, що останків описаного Длугошем перемиського княжого замку треба шукати на так зв. „Високім Замку", але верх цього замку так сильно змінив свій вигляд у часі будови австрійських військових фортів на ньому, що сьогодні в терені й сліду нема з колишніх княжих укріплень. Саме місто-город розташоване було внизу, на правому березі р. Сяну, на місці сьогоднішнього Перемишля.

Кам'яні фундаменти якоїсь середньовічної церкви з тесаного каміння були найдені принагідно при кінці 1920 рр. біля будинку польського „Музею Перемиської Землі", за вежею з міським годинником. Біля фундаментів найдено тоді, за оповіданням робітників-копачів, сліди одночасного цвинтаря з бронзовими складаними хрестиками-енколпіонами біля небіжчиків, але цю важливу історично-археологічну знахідку затаїла тоді управа музею, бо вона була „руська".[35] Годі сьогодні сказати чи були це останки собору св. Івана, бо Длугош подає раз, (I, 52), що він був „in arce", а другий раз (XII, 149) зміщує його „in castri medio". Одне тільки певне, що церкви княжого Перемишля були муровані з тесаного каміння (київські були цегляні), а вслід за тим були прикрашені різьбою й іншими архітектурними елементами в романському стилі, подібно як у княжому Галичі-Крилосі. І ці і ті були витвором однієї західньоукраїнської архітектурної школи, що полягала в удатній сполуці візантійсько-українського й романського стилю в одну гармонійну цілість.[36] Ми впевнені в тому, що віднайдення й детальний обслід останків

перемиського собору могли б причинитися до вирішення питання, коли саме було засноване перемиське єпископство.[37а] Можливо, що деякою вказівкою послужила б тут записана єп. Пелешем стара перемиська традиція, за якою княжа катедра стояла на місці, де до 1945 р. були три хрести на Високім Замку.[37б]

Далі знаємо з терену самого Перемишля чотири окремі поховання ранньої княжої доби, найдені в різних часах при земляних роботах. Одне з них, мабуть найдавніше, віддзеркалює ще старі патріярхальні відносини в родині. Тут, за тодішнім звичаєм, був похований чоловік разом із жінкою. Груди чоловіка були пробиті залізною стрілкою, що була, мабуть, причиною його смерти, біля нього лежав ніж із кістяною ручкою та пряжка від ременя. Побіч жінки, що мусіла „добровільно" йти за чоловіком у могилу, був малий глиняний горщик, колись із їжею „в дорогу на той світ", браслет, кістяний гребінь та бронзові дротяні перстені, прикрашені кораликами.[38] Другі поховання викопано при Ґрунвальдській вулиці на Засянні. У двох з них кістяки були скорчені, що доволі рідко трапляється у похоронному обряді княжої доби та є, мабуть, пережитком з праісторичних часів, знаним теж із інших українських земель (Волинь, Київщина, Харківщина). За могильними дарами їх можна віднести до X—XI. ст.[39]

Найдений випадково на терені Перемишля скарб срібних куфійських монет-діргемів (понад 700 штук) з часу династії Саманідів (874—998) є наявним доказом інтенсивної торгівлі з Наддніпрянщиною у ранній княжій добі, вже в перших початках існування перемиського города. На жаль, тільки 46 монет з цього скарбу вдалося зберегти у 1849 р. для цісарського нумізматичного кабінету у Відні, а решта була перетоплена на срібло.[40]

З кількох дрібних перемиських знаходів княжої доби найбільшу культурно-історичну вартість має кам'яна матриця-формочка для відливання з бронзи релігійних нагрудних образків.[41] Такі формочки були роблені з м'якого каменя (вапняк, лупак, сланець) і складалися звичайно з двох частин, зложених разом. На одній з них була негативно різьблена лицева сторона бажаного предмету, друга була гладка. Розтоплений металь вливався між ними вижолобленим в обох частинах отвором. Згадана тут формочка вказує на власне бронзівниче виробництво літописного Перемишля та на його тісний зв'язок з однородним київським виробництвом.

До цього ж роду релігійних пам'яток княжої доби належать теж знані по всій Україні бронзові енколпіони, що з них кілька викопали біля згаданих вище фундаментів білокам'яної церкви, а один на городі Дівочого Інституту в Перемишлі.[42] Це складані з двох частин нагрудні хрестики, злучені завісами в одно та прикрашені ритими або плоскорізьбними фігурами Христа, Богородиці і святих. Вони внутрі порожні і в них носили, мабуть, мощі святих.[43]

Мало знахідок княжої доби маємо теж з найближчої околиці Перемишля, де Длугош згадує села та боярські укріплені дворища (munitiones) захоплені Болеславом в часі його нападу на Перемишль у 1071 р. Досі знане є тільки одне городище у с. Ґдешичах та з с. Якманич бронзовий єпископський хрест з ритим на нім написом: **Победа на бѣсъ** та датою 1181 р.[44] Причина в тому, що як було вже сказано, на терені Перемишля й його найближчої околиці досі не було жадних археологічних дослідів, якщо не враховувати сюди одну могилу, що її ще у 1774 р. розкопав перемиський протомедик Андрій Крупінський на полі „Бабине" на Засянні.[45] За народнім переказом на цій могилі мала стояти колись „кам'яна баба", яких багато було по всій Україні за часів інвазії печенігів. Українські князі нераз вживали цих

кочовиків як наємного війська у боях проти поляків і тим треба пояснити існування їхніх „кам'яних баб" у перемиській землі, куди інвазія печенігів не сягала.

У висліді вище сказаного стає безсумнівним, що Перемишль, хоч первісно мабуть і заснований чужинцем-чехом, але згодом розбудований українським князем Володарем Ростиславичем, укріплений сильно, прямо до нездобуття та прикрашений білокам'яними церквами в західньоукраїнському стилю, був княжим столичним городом з своєю власною династією та власним важливим завданням оборони західніх частин українських земель перед ворожими наступами з півночі та з півдня; був чисто українським старовинним городом, ровесником Звенигороду, Теребовлі й Галича, і на рівні з ними та другими княжими городами сповняв свою політично-організаційну, стратегічну й культурно-економічну місію. Тому археологічне обслідування його території, виявлення останків його укріплень, монументальних будівель та всіх житлових слідів, як також вивчення його напевно високої матеріяльної культури у всіх її ділянках є дуже важливе для складення повної картини культурно-історичного життя не тільки у Галицько-волинській Державі, але й у цілій Україні княжих часів.

Цими думками руководився перемиський єпископ Йосафат Коциловський, коли в 1939 р. пропонував авторові цієї статті взятися, на Його ж кошти, за систематичні археологічні досліди на території княжого Перемишля, починаючи з частин, не охоплених військовими укріпленнями. При тому вирішено розпочати розкопи від с. Валяви, старовинної маєтности перемиських єпископів ще з княжих часів.

Валява, згадана вже в ерекційній грамоті перемиського катедрального собору з 1293 р.,[46] розташована у віддалі 10 км. на північ від Перемишля, в місці з природи оборонному, де зі східнього боку хоронить її глибокий меандер р. Сяну. Кругом були колись заможні боярські дворища, сьогодні села Вишатичі, Болестрашичі, Бушковичі, Дуньковичі, Малковичі й Гнатковичі, де жили у княжих часах нащадки бояр Вишати, Болестраша, Бушка, Дунька, Малка й Гнатка.[47] З цього місця, з Валяви, ми й розпочали влітку 1939 р. систематичний археологічний обслід найближчої околиці княжого Перемишля, на великому цвинтарищі по південному боці будинку Управи єпископських столових дібр.[48]

Валявське цвинтарище — це на сьогодні найбільше на західних українських землях цвинтарище ранньої княжої доби (88 поховань без могильного насипу), що було вцілості прослідженe. Поховання були більшістю розміщені довгими рядами, досить густо побіч себе, головами до заходу, і завжди окремо. Тільки в одному була мати разом з дитиною. Руки у покійників були витягнені здовж тіла або зложені долонями на сороміцьких костях. Сьогоднішній звичай складати руки на грудях можна було завважити тільки у двох чоловічих похованнях. Воно належить до того типу могильників, які — хоча вже ранньо християнські — є помітні звичаєм давати небіжчикам в могилу ще різні ювелірні прикраси, рідше зброю та предмети щоденного вжитку.

Найчисленнішу групу між прикрасами у Валяві становили **ковтки** східнього (українського й білоруського, у 7 відмінах) та західнього (чесько-польського) типу. Розкопи виявили, що жінки нанизували ковтки другого типу у дірки в шкіряному пояску, який носили, мабуть, як чільце на чолі та висках і тоді ковтки звисали над обома висками перед вухами, звичайно по кілька з одного й другого боку лиця. На питання про спосіб ношення ковтків українського типу розкопи не дали відповіді.

Інтересною находкою з культурно-історичного боку є два дротяні ковтки, що їх ми найшли, по одному, у двох **чоловічих** похованнях біля лівого вуха. Археологічні аналогії до цього звичаю добула К. Мельник-Антоновичева з волинських могил, у землі Лучан,[49] історичну аналогію подає візантійський історик Лев Діякон (X. ст.) при описі вигляду князя Святослава Ігоревича. Джерела цього звичаю треба шукати, мабуть, у народньому віруванні у його магічну, лікувальну силу.

До прикрас голови валявських жінок належало також **чільце,** останки якого збереглися в одному з поховань. Воно було зроблене, мабуть, з па-

Дільниця „Владиче" в Перемишлі. Рештки мурів з кінця XV і пол. XVI ст.

сочка тканини, на яку були нашиті маленькі срібні, золочені бляшки, з якимсь тисненим орнаментом. Його форму годі було збагнути, бо бляшки були поломані на дрібні куски.[50]

В одному похованні були теж дві низки скляних і бурштинових **коралів,** частіше подибувалися срібні й бронзові перстені та скляні й бронзові браслети різного типу.

Чоловічі поховання були бідніші на дари. На цілому цвинтарищі ми викопали лиш кілька пряжок до ременів та кілька срібних і бронзових перстенів, що їх носили, головно на лівій руці. В одному похованні був вояк, якому дали „на той світ" залізний боєвий топір з хрестовидно розширеним обухом (X.—XI. ст.) та до рукопашного бою три більші ножі, привішені, мабуть, до пояса, або засунені за нього.

Єдиним предметом побутового вжитку, що був викопаний з одного поховання на валявському цвинтарищі, було залізне окуття дерев'яної ло-

пати. Може не буде безосновним здогад, що це був саме гробокопатель-грабар, якому дали „на той світ" лопату — знаряддя його праці. Такий бодай звичай — як нас запевнювали — є ще сьогодні досить поширений.

Із **взуття** не збереглися у валявських похованнях ніякі останки за відсутністю сприятливих умовин (дубові домовини). Єдиним слідом **одягу** можна вважати кусок грубої тканини в одному похованні — якщо це не є останок ковра чи верети, що ними, за тодішнім звичаєм, було обгорнене тіло покійника.

Антропологічного типу населення старовинної Валяви годі було точно встановити через поганий стан збереження кістяків. Та за помірами у 36 похованнях пересічний ріст чоловіків виносив 166.2 цм., а жінок 155.5 цм. Виходить, що жінки були багато нижчі від чоловіків, як це теж виявилося і у висліді розкопів могил з княжої доби В. і К. Антоновичами при кінці минулого століття на Волині. Друге завваження: на 88 поховань у Валяві було 64 чоловічих і тільки 24 жіночих. Це вказувало б, може, на більшу довговічність жінок від чоловіків у княжих часах.

На підставі хронологічних вказівок, що їх дає стилістична аналіза археологічних матеріялів з валявського цвинтарища, приходиться ствердити, що воно було вживане у X.—XI. ст. Ковтки східнього, зокрема київського та мінського (білоруського) типу є доказом торговельних зв'язків Валяви, посередньо через Перемишль, з Наддніпрянщиною, так як західні ковтки вказують, як уже сказано, на такі ж зносини зі слов'янським Заходом.

Шукаючи колишнього місця замешкання людей, хоронених на валявському цвинтарищі, ми найшли його у віддалі 250 м. на північний схід від місця розкопів. Це було невелике **городище,** забезпечене з одного боку стрімким обривом у долину р. Сяну, з другого боку яром невеликого безіменного потока, що впадає за городищем у Сян, а з доступного третього боку глибоким ровом, що ним іде тепер сільська дорога. Та через вибух другої світової війни (розкопи провадились продовж місяця серпня 1939) не було часу хоч би на пробні розкопи на цьому городищі. Воно було осідком якогось боярина перемиського князя. Сліди самої Валяви-села княжих часів та його погребища ми найшли на північ від сьогоднішньої Валяви, на полях „Загуміння Велике", де — плянуючи розкопи на наступний 1940 рік — ми розкопали лиш кілька розвідкових ровів-траншей. Та війна не дозволила перевести намір у діло. Тому на описаному валявському цвинтарищі, призначеному тільки для рідні боярина і його найближчого оточення, не виявилися в могильному інвентарі помітні соціяльні різниці.

Значення наших розкопів у Валяві в тому, що вони виявили безсумнівно українську етнічну приналежність населення цієї місцевости в княжих часах. На це вказує тамошній спосіб та обряд поховання, загально прийнятий в Україні, як теж український стиль прикрас-дарів. Єдиний вийняток між ними — це ковтки західнього типу, що були найдені у 9 похованнях, у кількох випадках разом з ковтками українського типу. Це були очевидно українські жінки вищої сфери, що могли мати імпортовані з Праги чи з Кракова прикраси. Видно, панування чехів та поляків у Перемишлі та його околиці було таке коротке (приблизно десять літ), що воно навіть не позначене більшою кількістю знахідок західнього типу.

Коли йдеться про те, до котрого з літописних племен можна зарахувати населення княжого Перемишля та цілого перемиського князівства, то — як на сьогодні — ми близькі переконання, що це були літописні **Білі Хорвати.** М. Грушевський сумнівався, що правда, свого часу (1899) в існування русь-

кого племени хорватів,[51] а польський історик Шельонговскі вважав їх чеськими дулібами,[52] але Білих хорватів зараховували до руських племен з українських істориків Д. Багалій,[53] І. Філевич,[54] С. Томашівський,[55] В. Пачовський,[56] сьогодні І. Холмський,[57] з російських істориків І. Барсов,[58] А. Шахматов,[59] в останніх часах Ю. Вернадський,[60] Н. С. Державин[61] та В. В. Мавродін,[62] з чеських Л. Нідерле,[63] з польських Потканьські,[64] з німецьких Л. Гавптман.[65] Майже всі вони льокалізують хорватів у Галичині, в басейні горішнього Дністра. Туди поклав їх теж неназваний автор карти „Народы восточной Европы в середине IX. в.", доданої до „Повести временных лет" (Москва 1950). Зокрема І. Барсов вважав Перемишль прямо їх політично-організаційним центром,[66] а хорватським городом вважав його теж А. Шахматов.[67]

Західня границя галицьких Білих хорватів була водночас західньою границею перемиського князівства. Їх східньої та північної границі годі ще сьогодні визначити через велику культурну єдність усіх українських племен того часу. Можна тільки ствердити, між іншим теж на підставі аналізи археологічних матеріялів із Валяви, тісний культурний зв'язок хорватів у першу чергу з верхнім Побужжям, де жили тоді дуліби. Але назви місцевостей і піль, виводжені від назви „Дуліба", стрічаються в різних околицях Галичини, теж у Подністров'ю, і це також улевнює нас у тому, що Білі хорвати були племінно тісно споріднені з дулібами, коли ці могли мирно жити між ними в діяспорі.

Та історичні джерела, з окрема „Повість временних літ" і твір візантійського царя Константина Порфирогенета VII. (912—959) п. з. „De administrando imperio" (глава 13 і 30), як також численні географічні назви у північній частині наддунайської кітловини виразно вказують на те, що літописні Білі хорвати жили **обабіч Карпат.** Цій темі ми присвятили були окрему доповідь п. з. „Літописний Перемишль та проблема Білих хорватів" у 1941 р. на науковій сесії Державного Університету ім. Франка у Львові. Приявний на сесії акад. Б. Греков у дискусії вповні погоджувався з нашою інтерпретацією джерел та з кінцевим висновком, що в ранній княжій добі хорвати поза Галичиною займали теж сьогоднішню східню Словаччину та Карпатську Україну від р. Морави на заході аж по Семигород на південному сході, де багато слідів їх перебування у VII—XII ст. відкопують сьогодні румунські археологи.[68] Це останнє вповні опрокидує колишню думку С. Томашівського,[69] що „усе те, що писано про первісне (VII в.) руське населення Семигорода, належить між чистісенькі історичні легенди". Білими хорватами називає сьогодні населення Закарпаття у княжій добі теж Б. А. Рибаков.[70] До речі, проблемою Білих хорватів на південь від Карпат займаються сьогодні теж словацькі, моравські та польські археологи й історики середньовіччя.[71] Очевидно, у південній частині Семигороду треба числитися також з інтенсивною інфільтрацією антів, які просувалися від гирла Дунаю та від Добруджі на захід.[72]

Старі угри, після свого переходу із Наддніпрянщини верецьким провалом через Карпати на південь,[73] на переломі IX—X ст., мали добру нагоду наочно переконатися про тотожність чи дуже близьке споріднення між своїми давнішими й новими сусідами і тому назвали їх тим самим іменем Rusz (Рус) чи Orosz (старий, давній рус),[74] яким вони й досі усіх східніх слов'ян називають. Після завоювання уграми цілої північної та східньої частини наддунайської кітловини та закріплення переваги угорського національного елементу над старим автохтонним населенням нова назва „Русь"

литиснула стару назву „Хорвати" на півночі та „Анти" на півдні цієї прастарої української території.

* * *

Поглиблювання студій над історією старої України та об'єктивне й наукове насвітлювання її „писаних каменем" розділів — це завдання українських археологів і любителів старовини на еміграції. У великих бібліотеках, архівах, музеях та приватних збірках наукових осередків Західної Европи й Америки найти можна унікатні матеріяли, архівні джерела, що підтверджують міжнародне значення України вже на заранні її державности. Необхідно теж слідкувати за новими відкриттями на рідній землі, щоб не втратити живого зв'язку з материком і бути завжди готовим науковими, не популярно-пропагандивними засобами боронити прав Українського Народу на свої прадідні землі.

* * *

В останньому часі дійшла до нас відомість, що на терені перемиської Замкової Гори були переведені розкопи в рр. 1958—1960 під керівництвом краківського археолога А. Жакі. Тоді виявлено при західній стіні замку, добудованій десь у другій половині XIX. ст., фундамент круглої кам'яної каплиці- ротонди з апсидою від східньої сторони, датованої різними дрібними знаходами IX-им чи половиною X-го ст.

Біля каплиці, по її північному боці, відкопано фундаменти прямокутного мурованого будинку, мабуть, княжої палати, яка була злучена „переходами" (як у княжому Галичі) з каплицею як двірською церквою.

Майже посередині цього ж двірського майдану, на глибині 150—200 цм., виявлено мозаїчну підлогу (мабуть з поливяних глиняних плиток — Я. П.) будівлі, з якої не залишилося жадних фундаментів, а кругом неї вісімнадцять дубових домовин. Дослідники здогадуються, що це залишки перемиського катедрального собору св. Івана, побудованого перемиським князем Володарем Ростиславичем. Архітектурні декоративні різьби собору, уламки яких відкопано, були виготовлені в романському стилі.

Названі деталі („переходи", мозаїчна підлога, романські різьби) виразно вказують на культурну єдність перемиської монументальної архітектури княжої доби з також ж архітектурою всіх других частин Галицько-волинської Держави і безсумнівно засвідчують українське походження пам'яток старовини, виявлених тепер на перемиській Замковій Горі.[75]

А проте розкопи ще не закінчені. В дальшому вони відкриють ще неодну важливу пам'ятку стародавного Перемишля і підтвердять його інтегральну приналежність, вже в ранньому середньовіччю, до корінних українських земель.

ЗАМІТКИ

[1] F. Ratzel: Völkerpsychologie I, 224—226; H. Shaal: Vom Tauschhandel zum Welthandel, Berlin 1931; O. Montelius: Der Handel in der Vorzeit, Berlin 1910; O. Neurath: Antike Wirtschaftsgeschichte 1918.

[2] На значення р. Сяну в праісторичних часах звернув був увагу вже Jan Załuski (Słowo o stosunkach handlowych mieszkańców Scytii zachodniej w wiekach przed Chr. ze względem na stanowisko żeglugi es rzece Sanie, Львів 1857), після нього: T. Ziemięcki (Porzecze Sanu pod względem archeologicznym, Kraków 1882),

в новіших часах Я. Пастернак (До проблеми поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Європі, Аугсбург 1948).

[3] Первобытное общество, Лен. 1938; П. Борисковский: Палеолит Украины, Москва 1953. Часове означення методою Carbon 14 (радіоактивність) не є ще настільки вдосконалене, щоб його можна було у всіх кліматичних умовинах беззастережно приймати.

[4] G. Polanskyj: Uhrheimat des Aurignaciens, Sitz. Ber. der math.-naturwiss.-ärtzl. Sektion der N.T.S. 1937, 12—14. Знахідки зберігалися в Природн. Музею НТШ у Львові.

[5] Z otchłani wieków, VII, Познань 1932, 75; знахідки зберігаються в перемиському музею.

[6] Цінну знахідку віддав проф. Б. Загайкевич до Природн. Музею НТШ у Львові, звідкіля позичив її в 1927 р. Держ. Археол. Музей у Варшаві й досі не віддав.

[7] G. Polanskyj: Homo sapiens fossilis aus Walawa (Sitz. Ber. NTS, V, 1927, 1—4); Я. Пастернак: Коротка археологія зах. укр. земель, Львів 1932, 4.

[8] Вони прийшли, мабуть, з околиці сьогоднішнього Кам'янця Подільського, де у 1946 р. відкрито найдавнішу (на сьогодні) на всю Україну палеолітичну стоянку шельської доби у с. Лука Врублевицька, на лівому березі Дністра. (П. Борисковський, як вище, 39—57).

[9] Історичний Музей у Львові (B. Janusz: Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej, Lwów 1918, 152, No. 246).

[10] Крем'яне і кам'яне знаряддя з того часу добуто з землі в Бикові, Валяві, Вовчу, Голублі, Горохівцях, Кривчу, Нижанковичах, Перемишлі, Пикуличах та Селиськах.

[11] Розкопи Я. Пастернака у 1942 р.

[12] Розкопи перем. єпископа І. Ступницького у 1888 р.

[13] Попільниця з нього, тарнобжеського лужицького типу, зберігається в Істор. Музею у Львові (T. Sulimirski: Wiad. Arch. XIV, Warszawa 1936, 41).

[14] J. Pasternak: Karpaty v archeologii, Прага 1928; Я. Пастернак: Коротка археологія, 1932, 76.

[15] T. Sulimirski, як вище.

[16] J. Kostrzewski: Przeglad Archeologiczny V, Poznań 1923, 216.

[17] Меч був давніше у збірках Г. Павліковського в Медиці L. Kozłowski: Zarys pradziejów Polski południ. wschodniej, Львів 1939, 74, табл. XX).

[18] Тваринні кістки з цього селища у Природн. Музею НТШ у Львові.

[19] Молот був давніше у збірці інж. Даровського в Перемишлі (B. Czapkiewicz, Wiad. Arch. IX, 1924, 111, з рис.).

[20] Попільниця зі спаленими кістками виконана у 1932. р., зберігалася у польському музею в Перемишлі (Z otchłani wieków VII, 1932, 75).

[21] Зберігаються в Музею рільництва й промислу у Варшаві (W. Antoniewicz: Archeologja Polski, Варшава 1928, табл. XXXIX, 11—12).

[22] Точніший опис цих шляхів у Я. Пастернака: Karpaty v archeologii, Прага 1928, 90).

[23] Joannis Długossii Historiae Polonicae libri XII: „item Przemislia a Przemislao fundata" (Краків 1873, I, 52); С. Томашівський: „Перемишль, мабуть із чеських часів" (Українська Історія І. Львів 1919, 66); М. Кордуба: „Перемишль — город Перемисла" (Що кажуть назви осель? — Рідна Мова VII, Жовква 1939, 86); В. Пачовський: „З часу короткого володіння Перемислідів у Галичині залишилась, либонь, одна пам'ятка — місто Перемишль над Сяном" (Історія Закарпаття, Мюнхен 1946, 31); дивн теж: V. Chaloupecky: Ceska hranice vychodni koncem XI. st. (Cesky Casopis Historicky XXXII, Praha 1926, 334—342).

[24] Я. Пастернак: Княжий город Львів („Наш Львів", Нью Йорк 1953, 9); у 1951 р. виявлено кілька незнаних досі городищ над горішнім Сяном (A. Zaki: Grodziska nad górnym Sanem, Z otchłani wieków XX, Poznań 1951, 187—189 з картою; Zurowski T.: Trepcza, grodzisko pod Sanokiem (Swiatowit XXI, Warszawa 1955).

[25] М. Кордуба: Західнє пограниччя Галицької Держави між Карпатами та долішнім Сяном (Записки НТШ, 138—140, 1935).

[26] Ян Длугош (як зам. 23), стор. 341—342. Короткі згадки про перемиський замок подає він ще під рр. 1154, 1340, 1370 і 1390.

[27] Це твердження Длугоша не вповні відповідає правді, бо напр. княждвір на „Золотому Току" в княжому Галичі-Криюсі мав свою власну криницю. (Я. Пастернак: Старий Галич, Львів 1944, 164).

[28] За дуже правдоподібним здогадом С. Томашівського (як вище, стор. 67)

Ростиславичі здобули назад Перемишль після смерти Болеслава II Сміливого (помер 1082 р.).

[29] Цитоване за Лаврент. списком (М.—Л. 1950, 179). Наступна славна перемога над Уграми під мурами Перемишля мала місце у 1099 р. (там-же, стор. 181).

[30] М. Грушевський: Історія України-Руси II, 1905, 462. Під 1241 р. Галицько-волинський літопис згадує ще багатий єпископський двір у Перемишлі та його гордих слуг у бобрових, вовчих та борсукових шапках.

[31] Як зам. 26, стор. 52.

[32] Як зам. 26. IV, 148—149.

[33] Шематизм гр. кат. перем. єпархії на 1879 р., стор. 28; С. Петрушевич: Истор. известіе о церкви св. Пантелеймона, Львів 1881, 24—25; М. Грушевський, як вище. Після втрати цього собору довший час заступала престольний храм Успенська церква на Вовчі. Коло 1500 р. вибудували дерев. Собор св. Івана, що згорів у 1535 р. Кілька років пізніше збудували мурована церкву, що стояла до 1780 р. Сьогоднішня перемиська гр. кат. катедра — це пристосований до вимог укр. обряду кляшторний костел оо. Кармелітів, збудований у 1630 р. по пляну італійського архітекта Галеаццо Аппіяні (єп. Григорій Лакота: Дві престольні церкви перемиські, Перемишль 1937).

[34] Опис цього замку подав безіменний автор (Б. В.) у „Львівських Вістях" ч. 220 з 26. 9. 1943 на підставі доступних йому в Перемишлі історичних джерел.

[35] Відомість про цю знахідку автор завдячує проф. Б. Загайкевичеві, тоді директорові укр. музею „Стривігор" у Перемишлі.

[36] Я. Пастернак: Старий Галич, 1944, 118.

[37] а) Я. Пастернак, як вище. стор. 131.

[37] б) J. Pelesch: Geschichte der Union, I, Wien 1878, 168.

[38] Я. Пастернак: Нові археологічні находки („Діло" з 26. 9. 1932); Z otchłani wieków VII, 1932, 75—76.

[39] B. Janusz: Na Ziemi Naszej, Lwów 1911, No. 18; Wiad. num. arch. III, Kraków 1911, 179—180.

[40] J. G. Seidl: Beiträge zu einer Chronik der archäolog. Funde in der österr. Monarchie (Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen VI, Wien 1851, 233).

[41] Істор. Музей у Львові (Я. Пастернак, Записки НТШ, 154, 1937, 264).

[42] Хрестик зберігався в музею „Стривігор" у Перемишлі.

[43] Я. Пастернак: Найстарші християнські пам'ятки в Україні (Логос II, кн. І. Вотерфорд 1951, 49).

[44] Націон. Музей у Львові (І. Свєнціцький: Ілюстр. провідник по Нац. Музею, 1913); Я. Пастернак: Коротка археологія, табл. XVII.

[45] B. Janusz: Zabytki, 1918, 183.

[46] Перемышлянинъ, на рокъ 1853.

[47] Два одноіменники тих боярів згадуються в київському літописі: воєвода Вишата Остромирович з часів панування Ярослава Мудрого в Новгороді та Малк (Малко) Любечанин (у Києві?) під 970 р. Назви сіл у колишнім перемиськім князівстві дають взагалі багатий матеріял для відтворення каталогу українських імен та прізвищ княжих часів, прим: Боратичі (Бората), Болестрашичі (Болестраш), Вишатичі (Вишата), Грушатичі (Грушата), Гориславичі (Горислав), Куп'ятичі (Куп'ят, Куп'ята), Кустов'ята (Кустов'ят), Якстаничі (Якстан, Axtmann) і ін. Окрему статтю присвятив був цій справі у східн. Галичині B. A. Baranowski: W sprawie słownika imion własnych (Ziemia I, Варшава 1910, 305—307). Дивн теж: М. Сумцов: Малорусскія фамильныя прозванія (Кіев. Старина II, 1885, 215—228); І. Франко: Причинки до укр. ономастики (Наук. Збірник М. Грушевського, Львів 1906, 185—218); М. Кордуба: Що кажуть назви осель? (Рідна Мова VII, Жовква 1939, 83—86); F. Bujak: Nazwy miejscowe jak podstawa do historyi osiedlenia (Краків 1904).

[48] Через воєнні події звіт з розкопів у Валяві досі не був ще публікований. Оце вперше він появляється тут у загальних підсумках.

[49] Труды XI. археол. Съезда I, 497.

[50] Подібне чільце, з більш декоративними золоченими бляшками ми викопали на цвинтарі з княжих часів біля апсид Успенського Собору в Галичі-Крилосі (Я. Пастернак: Старий Галич, 150).

[51] Записки НТШ, XXXI, 6.

[52] Sprawozd. Pol. Akad. Um., Kraków 1910, 9—11; Kwestja ruska w świetle historji, 1911, VI, 47—55.

[53] Русская история I, Москва 1914.

[54] Угорская Русь, Варшава 1894, 13; Исторія древной Руси, I, 257.

[55] Українська історія I, Львів 1919, 27, 37.

[58] Історія Закарпаття. Мюнхен 1946, 7. 23, за ним сьогодні А. Штефан, The Ukrainian Quarterly X, Ню Йорк 1954, 225.

[57] Історія України. Мюнхен 1949, 19, 40. Крім того А. Торонський (Зоря Галицкая яко альбумъ на 1860, 362) вважав лемків нащадками хорватів.

[58] Очерки русской исторической географіи, Варшава 1865, 95, 284.

[59] Къ вопросу объ образованіи русс. наречій и русс. народностей (ЖМНП, 1899, IV, 18, 23, 51).

[60] Ancient Russia, New Haven 1943, 182, 321, 364.

[61] Славяне в древности, Москва 1945, 25.

[62] Очерк истории древней Руси до монгольск. завоевания (История культуры древней Руси I. M. 1948. 9).

[63] Slovanske Starozitnosti IV, Praha 1925, 155.

[64] Kraków przed Piastami, 106, 240.

[65] Стаття в збірнику Strena Bulićiana, Загреб 1925; Kroaten, Goten und Sarmaten (Germanoslavica III, 1935).

[66] Очерки русской исторической географіи, Варшава 1885.

[67] Къ вопросу объ образованіи русс. наречій (ЖМНП 1899, IV, 324—384).

[68] Slavia Antiqua IV, Poznań 1953, 440—453.

[69] Етнографічна карта Угорської Руси, Петерб. 1910, 40.

[70] Древние Русы, Советская Археология XVII, 1951, 32.

[71] O. Polách: Biele Karpaty a slovensky pravek (Historia Slovaca VI—VII, Bratislava 1949); J. Poulik: Jizni Morava, zeme davnych Slovanu, Brno 1950.

[72] В Семигороді уміщені Анти на карті, долученій до гасла „Венеди" у Больш. Совет. Енциклопедії, II. вид., т. 7, стор. 419.

[73] J. Pasternak: Die ersten alt-ungarischen Gräber nördlich der Karpaten (Archeologia Hungarica XXI, Будапешт 1937, з картою); Старий Галич, 1944, 56, рис. 20.

[74] На це вказує велика кількість назв місцевостей, що зачинаються від Rusz- або Orosz-, прим. Oroszvolya (Руська Воля), Oroszhrabócz (Руський Грабовець), Ruszkirva (Руська Крива), Ruszpolyana (Руська Поляна) й багато інших. Очевидно треба думати, що якась частина цих назв є пізнішого походження.

[75] О. Волинець: Таємниця Замкової гори. „Наша Культура", літер. дод. „Нашого Слова", Варшава 1960, ч. 11.

A. Kunysz: Przemyśl wczesnodziejowy. Rocznik Woj. Rzeszowskiego. Rocznik II (1959). Rzesów 1960. Zesz. I.

Знимка Перемишля з поч. 17 ст., з атляcу: **Bruin et Hogenberg: Civitates orbis terrarum, VI. Coloniae 1618.**

Микола Андрусяк

ПЕРЕМИШЛЬ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДО 1918 Р.

1. У княжій добі

„Иде Володимеръ къ Ляхомъ и зая грады ихъ, Перемишль, Червень и иные грады, иже суть и до сего дне подъ Русью". — Ця перша згадка в нашому початковому Літописі „Повісті временних літ" про Перемишль під 981 р., спричинила немалу дискусію в історіографії. В літописній згадці під 993 р. про похід Володимира Великого на карпатських хорватів промовчано їх столичний город, яким був без сумніву Перемишль, якого знатні бояри змагали впродовж століть XI, XII і першої половини XIII вдержати столичний престиж свого городу та надавали напрям політичній орієнтації всього прикарпатського боярства. На ролю Перемишля, як старого княжого центру тільки тепер звертається увагу в історіографії. Давніше дивилися на нього тільки, як на спірний город між Руссю та Польщею від зарання історії обох держав.

Польська історіографія, в якій велася дискусія, чи Краків з областю над верхньою Вислою належав до чеської, чи польської держави в X ст., стала на інтерпретації тексту нашого літопису з Яном Длугошем на чолі, який видумав війну між Володимиром і Мечиславом і утотожнив „ляхів" з поляками. Її польські історики, що обстоювали приналежність Кракова до Польщі в X ст., брали цю літописну вістку для доказу свого погляду. Таку інтерпретацію без ніяких застережень прийняв з-поміж українських істориків — Дмитро Дорошенко, і в новіших часах російські історики, американський Юрій Вернадський і совєтський А. Н. Насонов, хоч уже Михайло Грушевський звів джерельні матеріяли, що заперечують достовірність цієї літописної вістки. Посереднє становище займають: Степан Томашівський, який уважає „ляхів" за східньослов'янське плем'я, що їх назву перенесли згодом русини на поляків, серед яких повстала пізніше легенда про свого первісного князя — Леха та за апробатою Івана Крип'якевича Микола Голубець, які приймають, що західньо-українські племена хорватів і дулібів ще за Олега Віщого признавали владу Києва й навіть брали участь у походах на Царгород та пізніше попали під владу „ляхів", невідомо серед яких обставин. Про участь дулібів, тиверців і хорватів у Олеговому поході на Царгород пише також „Повість временних літ" і за нею ще старий російський історик Николай Карамзін прийняв, що Олег підбив ці племена. В XI ст. були зудари між Руссю і Польщею за Червень і т. зв. Червенські Городи, а зокрема за Перемишль. Іншої держави поміж названими не було, отже київський літо-

писець за подіями в XI ст. приписав приналежність Перемишля, Червеня та інших західньо-українських городів до „ляхів" до 981 року.

— В панонських „житіях св. Методія" оповідається, що цей слов'янський апостол навернув на християнство князя вислян над верхньою Вислою. Тому, що св. Методій діяв у межах Великоморавської держави, можна приймати, що й вислянський князь попав у залежність великоморавських володарів. Коли на переломі IX і X ст. наддунайські області великоморавської держави загорнули мадяри, а з чеськоморавських повстало чеське князівство, що признавало над собою зверхність римсько-німецького цісаря, область над верхньою Вислою з Краковом увійшла в область того князівства.

Місія Кирило-методіївців на західньо-українських землях, чи навіть деякі походи на ті землі велико-моравських, або чеських князів, стали основою історичної традиції для східніх меж празького єпископства над ріками Бугом і Стиром у сфальшованій його грамоті з 1086 р. в „Хроніці" Козьми Празького. Дослідник цієї „Хроніки" і сфальшованої грамоти празького єпископства В. Регель уважає, що „ріки Буг і Стир творять межі єпархії in partibus infidelium і представляють собою відновлення границі моравської єпархії св. Методія". Але коли немає потвердження в інших сучасних джерелах про поширення великоморавської, чи чеської держав на західньо-українські землі, то ледви чи можна літописних „ляхів" з 981 р. утотожнювати, як дехто це робить з чехами та виводити назву „Перемишль" як здогадну пам'ятку із здогадного короткого володіння в Галичині чеських Перемишлідів. Концепція Яна Длугоша, що Перемишль оснував Премислав, основана на аналогії переказів, що Київ оснував — Кий, Краків — Крак і т. п. Таке вияснення Длугоша вигідне полякам, серед яких вживалося в роді великопольських Пястів і досі вживається ім'я „Пржемислав".

Коли ж у княжій добі ми мали назву „Переяславль", з яким уподібнено болгарський наддунайський Преслав, перемінений у „Повісті временних літ" на „Переяславець", то чому ж би наш літописець і нарід не могли вимовити довшої назви „Перемиславль", якщо б назва нашої княжої столиці над Сяном походила від особового імени „Перемислав". Та окремі слов'янські племена були багаті в творенні власного іменництва й епітет галицького князя Ярослава Володимирковича „Осмомисл" наводить нас на здогад, що наші предки в Галичині вживали імен: Перемисл, Добромисл, Гостомисл і т. п., від яких пішли місцеві назви: „Перемишль", „Добромишль". Але не слід з ними зв'язувати назв „Перемиль", „Добромиль", що виводяться від імен: „Перемил", „Добромил", аналогічних до імени „Богумил".

Спільнота релігійних звичаїв, діялектологія й етнологія виказують споріднення населення Надсяння в X ст. з дулібами (бужанами), деревлянами, уличами, полянами й сіверянами. Історик Борис Греков уважає, що Надсяння і Надбужжя були заселені українським (руським) народом. В. Мавродін уважає, що ці волості не входили ні в склад Польщі, ні Чехії.

Джерелами, що заперечують приналежність Перемишля, Червеня й інших західньоукраїнських городів до Польщі до 981 р., є оповідання сасського хронікаря Відукінда з Корвеї та арабського купця Ібрагіма Ібн-Якуба. Відукінд згадує про Мечислава I як князя надвартенських полян у 863 р., а яких 12 років пізніше в половині 70-их рр. X ст. переїздив через Краків, приналежний до чеської держави, Ібрагім ібн-Якуб, що згадує про купців з Руси в Кракові та про державу Мечислава на північ від Кракова. Останній належав до 999 р. до чеської держави, що межувала з руською, як це виходить із пізнішої записки в „Повісті временних літ" під 996 р.: „и бѣ (Володимир) живя съ князи околними миромъ, съ Болеславомъ Лядьскимъ и съ

Стефаномъ Угрьскимъ и съ Андрихомъ Чешьскимъ, и бѣ миръ межю ими и любы". А. А. Шахматов уважає Андриха за Ольдриха з 1012—1034 рр. А. В. Флоровський піддає думку, що Андриха треба замінити Болеславом II (967—999); не виключений також його наслідник Болеслав III Рудий, жонатий з дочкою Володимира, Предиславою. Очевидно, пізніший наш літописець поплутав імена чеських володарів. Чеська держава могла межувати з Руссю тільки до року приналежности до неї Кракова (999). В пізнішій т. зв. „Угорсько-польській хроніці" з XIII ст. згадується, що наприкінці X ст. границі

Епітрахилі даровані гетьманом Богданом Хмельницьким катедральній церкві в рр. 1631 і 1650, і перцевий хрест дарований молдавським воєводою Олександром в р. 1557.

Угорщини, Польщі й Руси сходилися коло городу Саліс, який утотожнюють дослідники з місцевістю Сальногород (Совар) коло Пряшева. Генрик Пашкевич утотожнював Саліс із Галичем, та це цілком хибне, бо ж польський князь Болеслав I не посягав за життя Володимира Великого на західньоукраїнські землі. Навпаки, деякі джерельні натяки говорять про границі руської держави за Володимира Великого по Краків.

У державі Володимира Великого Перемишль не був окраїнним городом, тільки центром прикарпатської землі. Тому історик Степан Томашівський приймає існування єпископської катедри в Перемишлі наприкінці життя цього великого будівничого й хрестителя руської землі. Коли ж після його смерти настали княжі міжусобиці між його синами, польський князь Болеслав I Хоробрий поспішив на поміч одному з них — Святополкові, через Надбужжя, на якому були т. зв. Червенські городи. Тому, що під 981 р. в „Повісті временних літ" Червень був згаданий поруч Перемишля, польська

історіографія ототожнює територію Червенських городів з Галичиною і Холмщиною, а історик Станіслав Закшевський добачує навіть Червень у сьогочасному селі Червоногороді, на галицькому Поділлі коло Дністра. Це минається з історичною правдою, бо саме з літописних записок під 1030-31 рр. виходить, що Ярослав Мудрий, користаючи з безладдя в Польщі після смерти Болеслава Хороброго, відбив Червенські городи на Надбужжі. Польський літописець Ян Длугош, — як то виказав дослідник руських літописів, Євген Перфецький, — використавши перемиський літописний звід, напевно не промовчав би захоплення Перемишля Болеславом І Хоробрим. Тому ж більше правдоподібним буде здогад Степана Томашівського, що угорський король Стефан скористав із княжих міжусобиць і походу Болеслава на Київ і зайняв українське Прикарпаття по обох боках Карпат з Перемишлем, де засів, як князь, його син Емерик, названий у Гільдесгаймському літописі під 1031 р. „князем русів". Цю концепцію потверджує факт, що до 1490 року, церква на Закарпатті належала до перемиського єпископства. Мадяри уступили з північного Прикарпаття та Перемишля щойно тоді, коли угорським королем став Андрій І (1046-61), при помочі Ярослава Мудрого, з якого донькою, Анастазією, був саме жонатий Андрій І.

Перша польська окупація Перемишля наступила в 1071 році, коли то польський король Болеслав II Сміливий, користаючи з міжусобиць між Із'яславом І та Святославом II і Всеволодом І, — Ярославичами, зайняв Перемишль, за словами Длугоша — „місто численних русинів" (oppidum multorum Ruthenorum) після завзятого опору русинів. Таке твердження польського літописця наглядно виказує його руський (український) національний характер в XI ст., як також і те, що до того часу поляків у Перемишлі не було.

В 1079 році папа Григорій VII викляв Болеслава II за вбивство краківського єпископа Станіслава; він мусів залишити королівство й піти на вигнання. Наші князі дістали нагоду відобрати від Польщі Перемишль з Надсяннням. Тогочасний великий київський князь Всеволод І Ярославич віддав Перемишль з Надсяннням володимирському й турівському князеві Ярополкові-Петрові Із'яславичеві. При ньому перебували в Володимирі князі-ізгої, внуки найстаршого Ярославового сина Володимира: Рюрик, Володар і Василько Ростиславичі. Коли в 1084 р. Ярополк поїхав у Київ до Всеволода, Ростиславичі хотіли використати його відсутність на те, щоб захопити Володимир для себе. Та Всеволод вислав свого сина Володимира Мономаха, який прогнав Ростиславичів із Володимира. Вони подалися до Перемишля, якого жителі, бажаючи мати своїх окремих князів, прийняли їх радо. Вони утрималися в Перемишлі, та захопили ще інші городи на півдні Ярополкової держави: Звенигород і Теребовлю. У 1087 р., коли Ярополк ішов на Звенигород, Ростиславичі післали до нього якогось „Нерядця проклятого", який його підступно вбив. З тієї причини великий київський князь ходив походом на Перемишль, але залишив Ростиславичів при їхніх володіннях. З того видно, що перемишляни піддержали своїх князів і це приводить історика А. Н. Насонова до думки, що в Перемишлі існувала місцева панівна верства, місцеві бояри, заінтересовані в тому, щоб мати власного князя, при задержанні цілости власної території, заінтересовані в тому, щоб Перемишль не попав у підрядне становище київської волости без власних князів. Після відходу Всеволода з-під Перемишля Ростиславичі вернулися до Звенигороду (Володар) і Теребовлі (Василько). Найстарший Рюрик сидів у Перемишлі. А коли помер без потомства, перейшов туди Володар у 1094 р. Княжий з'їзд, що від-

бувся в 1097 р. в Любчу коло Києва, скликаний переяславським князем Володимиром Мономахом, залишив ці волості за Ростиславичами. На з'їзд не прибув Володар, що залишився в Перемишлі. Та після того з'їзду володимирський князь Давид Ігоревич оклеветав Василька перед великим київським князем Святополком II Із'яславичем (1093—1113), мовляв, цей затіває проти нього. Обидва вони підступно схопили Василька в поворотній дорозі з Любча під Києвом та опісля осліпили його. Осліплювання суперника практикувалося у Візантії, на Русі ж не було нечуваним і, очевидно, вістка про це викликала зворушення серед інших князів. Переяславський князь Володимир Мономах разом із чернігівським Давидом і Олегом Святославичами пішли походом на Київ на Святополка II, який разом із Давидом Ігоревичем нарушив постанови з'їзду в Любчу про мирне співжиття поміж князями. Святополк намірився уже втікати перед ними з Києва, але київське духовенство й бояри рішили вислати для переговорів з Мономахом його мачуху, що по смерті його батька перебувала в Києві, та митрополита. Вони переконали Мономаха, що в усьому винен Давид Ігоревич, і тому за осліплення Василька покарати належить його.

Тимчасом Давид Ігоревич тримав осліпленого Василька у в'язниці в Володимирі й рішив загорнути для себе його теребовельське князівство. Але перемиський князь Володар прогнав Давида з братових волостей і примусив його звільнити брата. Потім на початку 1098 р. обидва брати — Володар і Василько — пішли походом на Володимир і примусили видати їм тих бояр, що знущалися над Васильком. Виданих бояр веліли повісити, а частинно повбивали стрілами. В початках 1099 р. пішов походом на Володимир і Святополк II, який зобов'язався перед Мономахом, Давидом і Олегом Святославичами покарати Давида Ігоревича за його злочин. Він загорнув для себе Волинь, а Давид утік перед ним спершу до Польщі, згодом перейшов до половців.

Захопивши від Давида Волинь, Святополк II хотів ще забрати волості Ростиславичів.

Але вони розбили його військо на „Рожному Полі" на вододілі Серету й Бугу, в сьогочасній Золочівщині.

З часу цих походів Володаря у 1098 році проти Давида, у 1099 році проти Святополка, залишилася мабуть назва „Перемишляни", в місті, де таборувала його перемиська дружина.

Тимчасом зять Святополка II, угорський король Коломан (1094—1114) вибрався з великим військом на Перемишль, договорившися з своїм тестем та шуріном Ярославом, що поділять волості Ростиславичів поміж себе. Володар і Василько Ростиславичі покликали на поміч половців. У 1099 році відбувся під Перемишлем кривавий бій. Половці обманули угрів удаваною втечею і „сбиша їх в мячь, яко сокіл галиці убиваєть". Угри кинулись утікати й багато їх потопилось у Сяні. Перемишляни в погоні за уграми вбивали їх, так що наш літописець нараховує число вбитих на 40.000. Сам Коломан ледве врятувався втечею від меча Ростиславичів, а половці захопили його скарб.

На з'їзді у Витичеві в 1100 р. Святополк II вирішив разом із чернігівськими Святославичами, щоб Володар забрав осліпленого брата до себе до Перемишля, а Теребовельщину, що охоплювала тоді всю водну область Дністра по Чорне море й гирло Дунаю, передав йому, великому київському князеві та звернув забраних на Рожному Полі полонених. Але Ростиславичі, тримаючись постанови з'їзду в Любчі, зв'язалися союзом із Володимиром

Мономахом. Тоді Святополк II не пустив до своїх володінь „гостей із Галича та людей із Перемишля", тобто купців. Та цим тільки пошкодив населенню своїх волостей, бо на Підкарпатті в околицях Перемишля, Удеча й Коломиї була сіль і через його заборону не стало соли „у всій Руській землі", тобто у володіннях великого київського князя.

На заході перемиська земля була відгороджена від горішнього Повисля густими пралісами над Вислоком. Польський хронікар Вінкентій Кадлубек чванився, що воєвода Болеслава III Кривоустого, Петро Дунін Власт, підступно захватив у цих пралісах Володаря в часі ловів, і закутого в кайдани перемиського князя завіз до свого короля. За Кадлубком оповідають про цю подію Длугош та інші середньовічні хронікарі. Король зажадав від перемишлян 80 тисяч гривен викупу за Володаря, від якого вимагав приречення, що він зірве союз із Володимиром Мономахом, слов'янськими поморянами та литовськими прусами. Перемишляни дали тільки 20 тисяч гривен за викуп. Коментуючи цей факт у своїх університетських викладах Станіслав Закшевський підкреслив, що перемиські „русини були багаті; взагалі Русь була тоді багата". Це багатство Руси було причиною походу обох попередніх польських Болеславів, як також і вище наведеної видумки Кадлубка, що хотів цим прославити Болеслава III чинами, подібними до чинів його попередників.

Правдою є, що Ростиславичі воювали з Польщею, на яку в 1092 році навів Василько половців. Також ходив Василько походом на Подунав'я, щоб закріпити при своєму володінні водну область Дністра аж до Чорного моря. Цими походами пригадав він політику Святослава Завойовника, яку потім, у союзі з обома Ростиславичами, продовжував уже, як великий київський князь, Володимир Мономах. Разом із ним ходили походом також Ростиславичі на Володимир, щоб упокорити Ярослава Святополковича. З Володимиром Мономахом посвоячився Володар, видаючи свою дочку за його сина Романа († 1119); старша Володарівна вийшла заміж за візантійського цісаревича Олексія Комнена.

Василько й Володар померли в тому самому році (1024). Сини Володаря засіли: Ростислав у Перемишлі, Володимирко в Звенигороді. Сини Василька: Юрій у Теребовлі, Іван у Галичі. Спершу Володаревичі жили по-братньому й разом ходили походом на Польщу, але незабаром Володимирко почав затівати проти старшого брата. Та Ростислав мав за собою великого київського князя Мстислава І Мономаховича й Васильковичів, які хотіли спершу замирити обох братів у Щирці, але коли Володимирко не погодився, Ростислав змусив його до замирення облогою Звенигороду. Щойно по смерті Ростислава в 1130-их рр., Володимирко засів у Перемишлі, а свого братанича Івана Ростиславича післав до Звенигороду. В 1140 р. Всеволод ходив походом на Волинь і в ньому брали участь Володимирко й Іван Василькович, по смерті якого (приблизно 1141 р.), волості Васильковичів припали Володимиркові. Перемишль не міг залишитися столицею держави, якої ядро творила водна область Дністра. Тому Володимирко переніс столицю з Перемишля до Галича в 1144 р. Аж по 43-ох роках Перемишль знову став княжою столицею, коли галицький князь Ярослав Осмомисл Володимиркович, умираючи в 1187 р., віддав своєму старшому синові Володимирові на княження Перемишль. Та галицькі бояри не погодилися з рішенням померлого князя, щоб їхнім князем був Олег, син Ярослава Осмомисла від нелюбної з ним боярівни, Настасі Чагрівни. Вони прогнали його й закликали до Галича Володимира з Перемишля. Олег знайшов спершу підтримку у поль-

ського князя Казимира Справедливого й стягнув польський похід на Галич. Поляки йшли через Посяння, але літопис не відмічує їх поведінки. Володимир вернувся на галицький престол удруге, коли бояри отруїли Олега. Він виправлявся походом на Польщу, щоб відомстити Казимирові Справедливому.

Згодом галицькі бояри не злюбили й Володимира і прогнали його, а до Галича запросили володимирського князя Романа Мстиславича. Володимир удався за поміччю до угорського короля Белі III, який скористав з того й зайняв Галичину, але в Галичі посадив „королем" свого сина Андрія, а Володимира задержав в угорській в'язниці. Мадярська окупація далася в знаки галичанам, та визволити їх не мав сили ні володимирський Роман Мстиславич, ні внук Ростислава Володаревича, а син Івана Берладника, останній з Ростиславичів, — Ростислав, що його вбили мадяри, раненого в бою під Галичем. Вони розграбили багато товару у Володимирковому дворі під Перемишлем. Врешті Володимирові вдалося втекти з Угорщини до німецького цісаря Фридриха Барбаросси, з якого доручення, його ленник, польський князь Казимир Справедливий другим походом у 1189 р. через Посяння на Галич, за допомогою галичан, прогнав угрів і всадовив Володимира на батьківському престолі. Володимир не мав дітей. Після його смерти став княжити в Галичі здруге Володимирський князь Роман Мстиславич, названий у Галицько-Волинському Літописі „царем і самодержцем всієї Руси". Смерть Романа в часі походу на Польщу під Завихвостом 19. червня 1205 р., стала причиною довгих воєн між різними претендентами до галицьких волостей.

Спершу Романова вдова із своїми синами: 3-літнім Данилом і однорічним Васильком, прибула до Сянока й попросила опіки в угорського короля Андрія II (1205-35). Король прибув до Сянока й „приняв Данила, як свого милого сина", Галичину обсадив своєю залогою, а сам прийняв титул: „король Галичини й Володимирії". Та галицькі бояри взивали проти угорського короля то київського князя Ростислава Рюриковича, то чернігівських Ольговичів, то врешті новгородсіверських Ольговичів — синів Ігоря Святославича й Євфимії, дочки Ярослава Осмомисла. Влітку 1206 р. найстарший із них Володимир засів у Галичі, молодший Роман у Звенигороді, Святослав у Перемишлі. Та в часі боротьби з іншими князями й уграми Ігоревичі пізнали невірність галицьких бояр і як тільки почулися сильними, замирились з угорським королем і рішились кривавo розправитися з боярами. В 1208 р. вони вбили 500 бояр. Бояри: Володислав Кормильчич, Судислав Бернатович і Филип утекли на Угорщину, де на королівському дворі перебував у тому часі Данило Романович. Бояри просили короля прогнати Ігоревичів з Галичини й наставити князем у Галичі галицького-володимирського „отчича" Данила. Король Андрій погодився на пропозицію бояр, вислав своє військо на Галич з малолітнім Данилом, а друге угорське військо з боярином Володиславом Кормильчичем пішло на Перемишль.

Володислав Кормильчич звернувся до перемиської залоги з промовою: „Чого вагаетеся браття? Чи ж не Ігоревичі побили ваших батьків і братів, пограбили ваше майно, ваших дочок повіддавали за ваших рабів, чи ж не заволоки заволоділи вашою батьківщиною? І ви тепер готові покладати за них свої голови?" Його промова приєднала перемишлян, вони відчинили городські ворота й видали в руки Володислава — князя Святослава Ігоревича, якого мстиві бояри повісили у вересні 1211 р.

Звенигородці ж боролися завзято проти угорських та волинських військ. Князь Роман Ігоревич тайком видістався з городу й подався за допомогою до Києва до князя Всеволода III Чермного Святославича, але під Шум-

ським на Волині його пізнали й видали галицьким боярам, які його теж повісили. Тоді звенигородці піддалися, піддався і Галич, звідки втік Володимир Ігоревич.

У вересні 1211 р. засів 9-літній Данило на батьківському престолі в Галичі. Та коли приїхала до нього його мати, Володислав Кормильчич не хотів, щоб вона була дорадником сина, бо він сам хотів правити в імені Данила. Він прогнав з Галича Данила з його матір'ю і проголосив себе князем. Але в обороні Данила виступили князі: Мстислав Німий Ярославич пересопницький (стрийний брат Романа Мстиславича) і Олександер Всеволодович володимирський (стрийний брат Данила), та без огляду на їхню перемогу над військом Володислава Кормильчича вони не могли здобути від нього Галича й завернули на Волинь з нічим.

Тоді угорський король Андрій II договорився з краківським князем Лешком Білим у 1214 р. на Спишу, що вони „галицькими королями" зроблять своїх малолітніх дітей — Коломана й дволітню Сальомею Лешківну. Лешко мав дістати Перемишль з Надсяннням та Надбужжя з Берестям, а любачівську волость дістав краківський каштелян Пакослав за те, що був ініціятором списького договору. Романовичам залишали їхні угорсько-польські опікуни тільки Володимир, звідки князь Олександер Всеволодович мусів повернутися назад до батьківського Белза.

Та скоро Андрій розсварився з Лешком Білим і відобрав від нього Надсяння з Перемишлем і Любачевом. Тоді Лешко намовив виступити проти угорської окупації Галичини новгородського князя Мстислава Удатного, із смоленських Мономаховичів, якого стрийний брат Мстислав III Романович був тоді (1212-1223) великим київським князем. Войовничий Мстислав Удатний не любив сидіти на одному місці і залишив Новгород, який успішно оборонив перед суздальцями.

Угри дали себе в знаки галицькому боярству, що радісно привітало визволення Галичини Мстиславом від мадярської окупації. Мстислав заволодів усіма галицькими городами, між ними й Перемишлем, де владикою став його ставленик, бувший новгородський боярин, Добриня Ядрейкович-Антоній, а тисяцьким, старий його дружинник, теж із Новгороду, Ярун. Та Перемишль і за Мстислава залишився бастіоном боярства.

Історик В. Т. Пашуто зазначує, що „роля Перемишля, цього старинного великого політичного центру південно-західньої Руси в історичній науці досліджена недостатньо. Історики мало рахувалися з тим, що збережений до наших часів — холмсько-володимирський (галицько-волинський) літопис, то джерело хоч і яскраве, але дуже тенденційне, в якому широко застосований найстрашніший для дослідів засіб — мовчанка".

„Боярський центр — Перемишль займав якесь відокремлене становище, головно від 40-их рр. XII. ст., коли Володимирко Володаревич залишив його й переніс столицю до нового городу — Галича. Потім, по смерті Ярослава Осьмомисла (1187) в наслідок різних політичних незгодин, Перемишль ще більше відокремився, стаючи часто центром незалежної політики. »Горная страна Перемышльская« в початках XIII. ст. всеціло була в руках старого родовитого боярства й місцевого владики. Бояри користувались переважним впливом у таких центрах, як Ярослав, Звенигород, Городок; тут же були розкинені боярські замки — Вишня, Голі Гори й інші. Перемиське боярство мало, хоч і »за горами«, але тільки в трьох днях маршу Угорщину — все готову вмішуватися до руських справ. Думаємо, що в початках XIII ст. Перемишль самостійно призивав на княження князів, які часто тут змінялися".

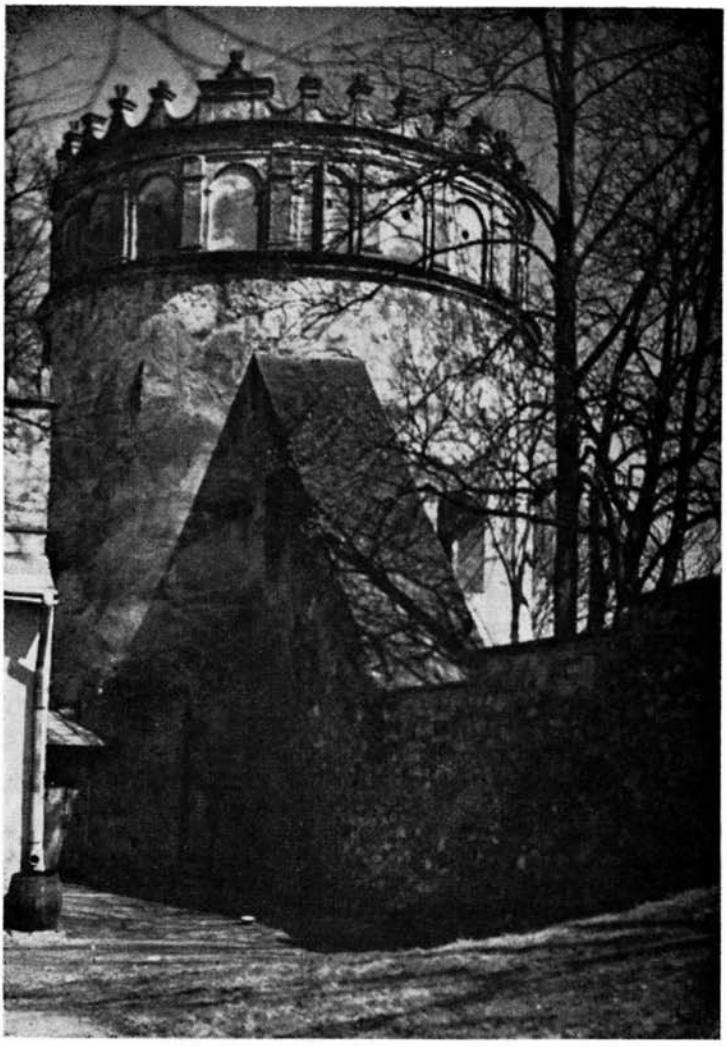

Фрагмент замку в Перемишлі з XVII століття.

Коли союзник Мстислава, Данило Романович відобрав Берестя й Забужжя від Лешка, останній знову помирився з угорським королем, і угорсько-польське військо рушило в 1219 р. на Перемишль, де Мстиславова влада була номінальною, бо вся „горная страна Перемышльская" була в руках боярства. Ворог вступив у Перемишль, з якого княжий тисяцький Ярун спасся втечею. Після погрому Мстислава під Городком, де сиділи люди боярина Судислава Бернатовича, Мстислав залишив Галичину, пішов до половців і при їхній допомозі прогнав ворогів з Галичини. Його вірним союзником був володимирський князь Данило, що одружився з його дочкою. На жаль, Мстислав не оцінив щирої приязні Данила й замирившись з угорським королем у 1222 р. видав свою другу дочку за королевича Андрія, якому приобіцяв

наслідство по собі в Галичині й уже около 1225 р. передав йому Перемишль, щоб не мати клопотів з місцевим боярством.

Та угорський зять Мстислава використав своє княження в Перемишлі на те, щоб накоїти Мстиславові клопотів. Уже 1226 р., Андрій пішов при угорсько-польській допомозі на Галич, та Мстиславові прийшов з допомогою Данило, і напір ворогів відперто. Мстислав знову таки послухав боярина-угрофіла Судислава Бернатовича, замирився з Андрієм, віддав йому Галичину, а сам відійшов до Торческа на Пороссі, де й помер у 1228 році.

Смерть Мстислава спонукала Данила виступити проти Андрія. До того часу вдалося Данилові й його братові Василькові об'єднати північні й західні волинські волості, залишаючи тільки Перемишль у руках Ярослава Інгваровича та Белз у руках Олександра Всеволодовича. Данило зв'язався союзом з великим київським князем Володимиром IV Рюриковичем (1223-34) і мазовецьким князем Конрадом, братом Лешка, якого цей не терпів. В 1230 р. Данило пішов на Галич та змусив Андрія і Судислава до втечі на Угорщину. Та галицькі бояри, головно на заході, очолювані Молібоговичами, змовилися проти Данила з Олександром белзьким. З поручення Данила його брат Василько прогнав Олександра з Белза, який утік до своїх однодумців до Перемишля. В 1231 р. прибув до Перемишля Данило, а Олександер утік перед ним на Угорщину. Він разом з Судиславом намовили короля Андрія до нового походу проти Данила. Король довідавшись, що Данило не перебуває в Галичині, вирушив у 1232 р., зайняв спершу Перемишль, а потім пішов на Ярослав, якого боронив Давид Вишатич. Та його теща, яка сприяла Судиславові, наклонила його віддати город королеві. Потім город за городом піддавалися уграм, що опісля рушили на Волинь, де під Шумськом розбив їх Данило. Тоді Олександер белзький знову поєднався з Данилом, що за допомогою Володимира IV київського здобув від угрів Перемишль та пішов на Галич. Галицькі бояри під проводом Доброслава Судича перейшли на бік Данила. В самому городі зачинився Судислав з угорським королевичем і перемовив на свій бік ще раз Олександра белзького. Смерть королевича Андрія закінчила облогу Галича, з якого Судислав утік раз на завжди на Угорщину. Олександер замірився втікати до Чернігова, та Данилові люди схопили його коло Полонного на східньому кордоні Галичини.

Одначе галицькі бояри не перестали „коромолити" проти Данила. Як тільки він пішов з Галича на підмогу Володимирові київському, галицькі бояри зв'язалися з чернігівським князем Михайлом Всеволодовичем, який мав аспірації до великого київського князівства. Михайло засів у Галичі, а Данилові дав Перемишль. Потім Михайло зв'язався союзом з угорським королем Белею IV, з якого дочкою одружив свого найстаршого сина Ростислава, а сам боровся за київський великокняжий престіл спершу з Володимиром IV (1236), а потім із суздальським князем Ярославом Всеволодовичем, унуком Юрія Довгорукого (1237). Коли ж Михайлові пощастило засісти в Києві, він відобрав від Данила навіть Перемишль, де бояри більше хилилися до чернігівських князів, як до Данила. Очевидно така орієнтація перемиських бояр разом з владикою, подібно, як і подавляючої більшости галицьких бояр з галицьким владикою Артемієм, випливала з їх непевности, що великий київський і чернігівський князь Михайло вийде переможцем у війні з волинськими князями за Галичину, тим більше, що чернігівських князів підпомагав їх сват і тесть, угорський король. Та Данило таки прогнав з Галича в 1237 р. Ростислава, який втік на Угорщину й тільки при помочі угрів повернувся до Перемишля, де з перервами держався аж до татарського нападу.

Несподіваний татарський напад змусив Михайла навіть залишити свій

Чернігів і Київ, в якому спершу всадовився син погибшого над Калкою Мстислава III, — Ростислав III. Та й той утік перед татарами з Києва. Тільки галицький князь Данило постановив ставити опір татарам і вислав на оборону Києва своє військо під проводом воєводи Дмитра. Князі: Михайло та Ростислав, зі страху перед татарами скорилися перед Данилом і перебували в його державі, користаючи з його гостинности. Та скоро не тільки вони, але й сам Данило подалися на захід перед татарською навалою. Тоді то в 1240 р., після татарського погрому, користаючи з відсутности князів, боярин Григорій Василевич „заволодів усією горною" перемиською землею і від нього та інших бояр „бысть мятеж великъ у земли и грабеж".

Ростислав Михайлович випередив Данила після татарського погрому в Перемишлі, в якому, як його наслідник засів рязанський князь Константин, нащадок Ярослава-Панкратія, наймолодшого сина чернігівського й великого київського князя Святослава III Ярославича. Данило післав на Перемишль свого дворецького Андрія, перед яким Константин утік на Угорщину, а сина Остафія виправив на Литву. Андрій показав суворо прихильників чернігівських князів у Перемишлі, серед них велів дворецький задушити місцевого владику, що його літопис називає „коромолуючим", збурити його двір, в якому вбито, мабуть, теж єпископського церковного співця-дяка Митусу. Та Ростислав ще кілька разів виправлявся на Надсяння і тільки після переможного бою Романовичів над ним під Ярославом в 1245 р. забрався безповоротно на Угорщину.

Його перемиські прихильники боялися помсти Данила й пішли на схід під опіку його братів, чернігівських князів. Заопікувався перемиськими біженцями-боярами наймолодший брат Ростислава, Юрій Михайлович, що заснував для них город Перемишль над верхньою Окою. Місцеву традицію про основника князя Юрія поплутали російські автори статтей про Перемишль, повітовий город калузької губернії, називаючи його засновником Юрія Довгорукого й визначуючи навіть його рік заснування 1152. Отже на 100 років перед справжнім фактом. Та ця територія не належала до суздальського, тільки до чернігівського князівства. Тому навіть сумнівним є інше твердження російських авторів, нібито цей Перемишль належав до московського князя Івана Калити (†1341), що в своєму заповіті з 1328 р. мав передати його своєму синові Андрієві, родоначальникові князів серпухівських. Серпухів також лежав на території чернігівського князівства. Отже годі здогадуватися, щоб Іван Калита робив заповіт на 12 років перед своєю смертю. Якщо в цьому заповіті виразно зазначено, що це московський князь Калита, то маємо до діла з московським фальсифікатом. Якщо ж у тому заповіті — князь Іван — не має ні додатку „Калита", ні „московський", то це безсумніву серпухівсько-перемиський князь, з роду Михайла Всеволодовича, що мав 5 синів, і їхні нащадки поділили чернігівське князівство на малі уділи-„україни" поміж себе. Отже нащадками Михайла Всеволодовича були саме: Іван, Андрій, Володимир і Василь. Були вони по черзі перемиськими князями в XIV ст., відтак його молодший брат, борівсько-перемиський князь, Семен Володимирович, який одружився з Василиною, дочкою новосільського князя — Семена Романовича, згадуваного в літописах під 1402-4 рр., праправнука Семена Михайловича, першого новосільського князя, брата основника Перемишля — Юрія. По них Перемишль перейшов на нащадків молодшого брата Семена Романовича Лева, князя воротинського (†1427). Останніми перемиськими князями були його внук Михайло Федорович († перед 1483 р.), від литовської княжни Марії Корибутівни та правнук Іван Михайлович, що

в 1487 р. мусів стати московським підданим, коли московський цар Іван III після підбою республіки Великого Новгороду (1478), підбив „україни" чернігівських Ольговичів над верхньою Окою, поміж Угрою та середньою Окою на півночі, верхнім Доном на сході, по верхню Десну на заході та по верхній Сейм і Сосну, притоку Дону на півдні. Ця територія — первісно земля в'ятичів, що своєю колонізацією фінських земель і сумішкою з фінськими племенами дали початок суздальцям-москалям, самі ж у своїй батьківщині засимілювалися з українськими сіверянами. Та після завзятого опору проти Москви таки улягли їй наприкінці XV ст. й подібно, як мешканці Великого Новгороду та Пскова (1509) стали жертвою московщення. Тому Перемишль над Окою лежить сьогодні на московській етнографічній території.

Роля старого Перемишля, як княжої столиці, скінчилася за короля Данила, що оснував для противаги заборолам боярської опозиції проти нього Перемишлеві, Галичеві й Звенигородові, новий город — Львів. Пашуто думає, що холмський літописець промовчав заснування Львова, а згадав про Львів тільки тоді, коли в 1259 році горів Холм і його пожежу було видно зі Львова.

Із Львовом була зв'язана доля Перемишля після смерти Данила, бо обидва ці городи унаслідив його син Лев, що часто перебував у Перемишлі, а перемиський єпископ Мемнон виконував функцію дипломата при його дворі. Та це не значить, як то пише о. Василій Чернецький у своїх „Звістках про місто Перемишль", нібито Лев сидів спершу в Перемишлі й тільки після смерти свого брата Шварна († 1269), галицько-холмсько-литовського князя, прилучивши галицьку й холмську землі, переніс свою столицю з Перемишля до Львова. Львів був від самих початків князювання Лева його столицею, але з Перемишлем і Надсянням в'язав його перший воєнний хрест при боці батька й дядька, проти Ростислава, мадярів і поляків.

Літописна згадка відмічує під 1286 р. похід татарів на Польщу. Орда Телебуги дійшла до Сандомира, орда Ногая помандрувала через Львів і Перемишль на Краків. Телебуга завернув з Польщі на Левову землю, тобто — львівську й перемиську, де татари „кормилися, не воюючи, але з городу не давали вийти по харчі. А хто тільки виїхав з міста, того вбивали, або забирали в неволю, а декого обдирали й пускали нагого; люди вмирали з холоду, бо зима була люта". В 1287 р. був ще один похід Телебуги, при чому, очевидно, страждала перемиська земля.

Політика останніх Романовичів була спрямована на боротьбу з Литвою і татарами, тому Перемишль і Надсяння були в далекому запіллі Галицько-Волинської держави. Тільки наприкінці існування Галицько-Волинської держави, Перемишль і Надсяння стали в 1340 р. найближчим тереном польської експансії на українські землі.

Після смерти обох Юрієвичів: Данила й Лева галицько-волинські бояри пробували самі якийсь час кермувати державними справами та згодом вибрали з-поміж багатьох претендентів на галицько-волинську відумерщину сина сестри Юрієвичів Марії — Болеслава, який прийняв східній обряд і прийняв ім'я свого діда по матері, Юрія. Серед княжих дорадників, вичислених у грамоті цього князя під 1335 р., згаданий також перемиський воєвода Грицько Косачович. Тому не міг бути перемиським воєводою Дмитро Детько, якого таким робить польський хронікар Янко з Чарнкова, а який у згаданій грамоті Болеслава-Юрія II є поставлений на першому місці і названий „наш Детко", тобто „дядько". Правда, в пізнішій грамоті угорської королеви Марії згадується, що колишніми власниками сіл у перемиській землі: Дмитровичі, Єсманичі (Яксманичі — нинішня назва), Плошовичі й По-

повичі були „Desch“ і його жінка Іванна, що зв'язує Дмитра Детька з перемиською землею. В ширшому русько-литовському літописі натякається на якусь різню руських бояр під Перемишлем, а саме: польські пани в середині XV ст., закликавши їх до себе на з'їзд „як учинили над панами руськими перемиськими, позвавши їх до ради й так порізали і Перемишль зайняли“. Грушевський уважає цю літописну вістку за доказ, що саме в Перемишлі був бій Дмитра Детька з поляками, й тому назвав його Янко з Чарнкова перемиським воєводою. Бо ж Дмитро Детько, який очолював боярську княжу раду за Болеслава-Юрія і після його смерти, як найстарший руського народу, став регентом-князем, як його названо на святоюрському дзвоні, вилитому

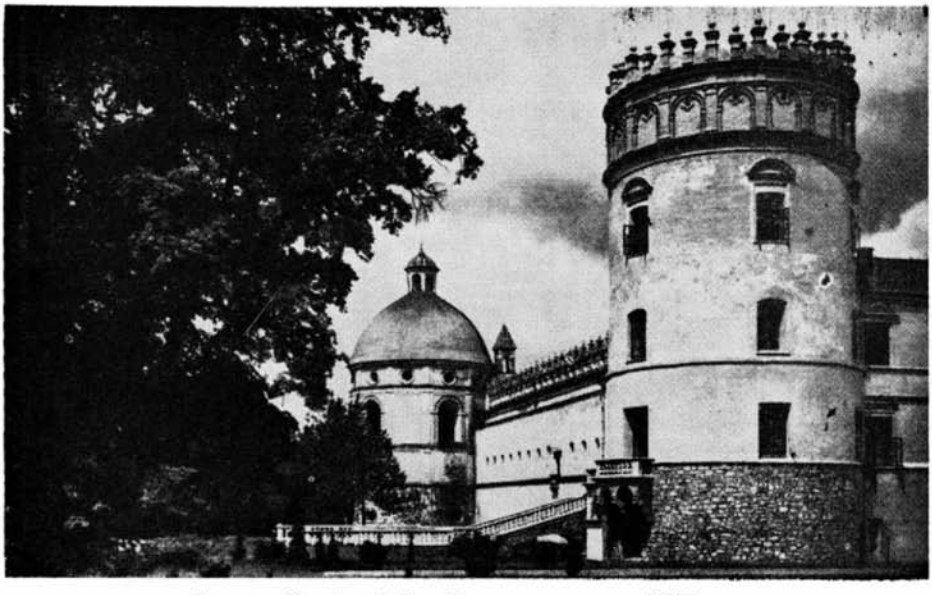

Замок в Красічині біля Перемишля з поч. XVII. ст.

з приводу його перемоги над поляками, — не міг бути підрядним перемиським воєводою, саме в часі, коли він після смерти Болеслава-Юрія II (7. квітня 1340) очолював Галицько-Волинську державу. При допомозі татарського хана Узбека зорганізував він відпір польському королеві Казимирові, що вже 15. травня втік до Кракова, захопивши у Львові княжу скарбницю. У грудні Дмитро Детько зорганізував знову галицько-татарський похід на Польщу й Угорщину й цим разом приневолив їхніх королів до миру з собою.

2. Під польською окупацією в 1349—1772 рр.

Під кінець княження Дмитра Детька, польський король Казимир захопив горішнє Надсяння з Сяноком (1345). Далі він не міг іти походом, бо галицько-волинським князем став син литовського князя Ґедиміна — Дмитро Любарт. Тільки, коли німецькі хрестоносці погромили литовців у 1348 р., вибрався Казимир новим походом на Галичину в 1349 р. Першим зайняв він Перемишль, після завзятої розпучливої оборони місцевих боярів, яких чи-

мало впало тоді з рук польської шляхти. Саме вище наведену вістку руського-литовського літопису треба віднести до бою поляків з перемишлянами в 1349 році, але годі припускати, щоб тоді ще жив Дмитро Детько, про життя якого в другій половині 40-их рр. XIV ст. немає ніякої джерельної згадки. Грамота візантійського цісаря Івана Кантакузина з 1347 р. в справі знесення окремої галицької митрополії до князя Дмитра Любарта Гедиміновича, промовляє за те, що останній став наступником Дмитра Детька в галицько-волинській державі в другій половині 40-их рр. XIV ст.

Литовсько-польська війна за західню Україну велася зі змінним щастям впродовж 33-ох років, але литовці ніколи не доходили до Надсяння, де вже від самих початків польської окупації поселювалися поляки та німці. Німецька колонізація Надсяння сягала ще часів Болеслава-Юрія II, який надав магдебурзьке право Сянокові в 1339 р. Про поселення німців у Перемишлі свідчить існування перемиських війтів (від німецького „Voigt") та німецького права. В документах маємо першу згадку про перемиського війта Михалка в 1353 р.; із зрущеної форми цього імени видно, що він не був свіжим німецьким поселенцям. У пізніших документах згадується безіменно війт у Перемишлі в 1359 і в 1366 рр. 1. жовтня 1389 р. король Володислав Ягайло потвердив магдебурзьке право для Перемишля. З 1392 р. маємо записку перемиського війта Михалка, який зобов'язувався складати десятину для крилошан при церкві св. Николая на „Підгірці". З того видно, що напливовий німецький елемент до кінця XIV ст. хилився до рущини, а не до польщини, хоч тоді був посилений наступ латинських місіонарів на нашу Церкву, одобрений папами.

В 1497 р. перед королівський суд пішов процес руських міщан Перемишля з міським урядом: русини жалілися, що міський уряд не допускає їх присяги в справах між католиками (inter christianos), а від православної присяги, що приймалася, очевидно, в справах між русинами або мішаних, бере більшу таксу від католицької. Тут видно понижування православної віри навіть у тому, що тільки католиків у польських урядових документах називано християнами. Перемиський міський уряд покликувався на те, що esse sanctitum de iure communi civili, testimonia Ruthenorum in causis christianorum non esse admittenda, а щодо такси, то відкликувався до старої практики. Король Ян Ольбрахт признав, що коли русини живуть під таким самим німецьким правом, то їх свідчення й присяга мають мати однакове значення з католицькими. Жигмонт I, потверджуючи це рішення в 1519 р., для більшої одностайности постановив, що русини мають складати свою присягу в церкві, але по загальній міській формулі, non secundum ius ruthenicum. Таких прав не мали руські міщани у Львові в тому самому часі.

Перемиські ремісники вже в другій половині XIV ст. почали організуватися у відповідні цехи. В 1386 р. визначений угорським королем Людвиком I правитель Галичини князь Володислав Опольський надав корпорації перемиських шевців такі права, які мали католики: поляки й німці у Львові. Саме цехові порядки Перемишля з першої половини XVI ст. були зразком для інших міст. Усіх цехів у Перемишлі до першої половини XVII ст. було 15. Цехи: ковальський, столярський і пекарський об'єднали в собі більше число ремесел. Але в XVI ст. почали не допускати русинів до цехів; в наслідок того напр. в XV ст. руські ювеліри, що були більшістю в Перемишлі, в XVI ст. зовсім. Інші руські ремісники мусіли працювати як нецехові.

В поширюванні римо-католицької віри вигідною обставиною для латинників було те, що царгородський патріярх Ісидор I, за стараннем москов-

ського князя Симеона Гордого й митрополита Теогноста, скасував окрему галицьку митрополію в 1347 р. на два роки перед загарбанням Галичини Казимиром. До того від часів існування латинських східніх цісарів у Царгороді в 1204-61 рр. сиділи при папах латинські мнимі константинопільські патріярхи. Саме такий мнимий константинопільський патріярх Гвілельм уважав себе управненим зверхником галицької митрополії і співдіяв із папою Інокентієм VI при обсаді володимирського єпископства в 1358 р. Польський дослідник початків організації латинського костела на українських землях, Володислав Абрагам, приймає навіть можливість існування латинського єпископства в Перемишлі вже за Болеслава-Юрія II. Та цей здогад не має потвердження в джерелах. Папи — Климент VI (1342-52) та Інокентій VI (1352-62), старалися використати обставину смерти перемиського єпископа Івана, бажаючи підчинити перемиську епархію собі, що до того часу не належала до римської Церкви („cupiens ecclesiae Premisliensi ad dictam Romanam ecclesiam nullo medio pertinenti"). В травні 1352 р. папа Климент VI призначив перемиським єпископом Миколая „Рутенуса", тобто „Русина", з-поміж ченців латинського чина Предікаторів у Сандомирі. Затвердив його на перемиському єпископстві папа Інокентій VI (15. лютого 1353), а ще іншого Миколая з Коросна, чина братів Міноритів, визначив „руським" вікарієм, тобто — завідувачем галицької православної митрополії. З 12. і 23. серпня 1354 р. є папські інструкції для перемиського електа Миколая, як йому, католицькому єпископові поступати на православному терені. Та православні не дали себе повести римо-католицьким єпископом. З політичних мотивів польський король Казимир мусів подбати про відновлення галицької православної митрополії царгородським патріярхом у 1371 р. Та папа Григорій XI взивав 19. липня 1372 р. краківського єпископа, щоб таки усунув православних архиєреїв із Галича, Перемишля, Володимира та Холма. Його зазив залишився без успіху й Рим мусів задоволитись тим, що позакладав у 1375 р. в тих містах окремі від існуючих православних, римо-католицькі єпископства, при чому на осідок римо-католицького єпископства призначено все таки в 1375 р. Львів. Але став він таким тільки в 1412 р. за папи Івана XXIII і першим латинським архиепископом у Львові став Іван з Ряшева, під юрисдикцію якого віддано й православні епархії колишньої галицької митрополії, що вдруге навіть не дотягнула до кінця XIV ст.

Від смерти Казимира (1370) змінилася приналежність Галичини, бо його наступник-небіж, угорський король Людвик (1342-82), відокремив Галичину від Польщі, як окреме „руське королівство", і надав її під управу свого свояка Володислава, князя Опольського із шлеських знімчених Пястів (1372-79). Він називав себе „господарем Руської землі, вічним дідичем і самодержцем"; велів бити власну монету та заселював край німецькими й „волоськими" колоністами. Та не належить усіх останніх уважати за волохів, бо з їхніх слов'янських імен видно, що серед цих „волохів" були русини із Закарпаття і Молдавії. Акти надання землі для „волоських" поселенців були в руській мові. Саме найстарша збережена грамота в тогочасній книжній руській мові на оснування оселі по волоському праву походить з 1377 р. Князь Володислав Опольський дарував Ладомирові Волошинові „Годле поле" коло Бахуря на захід від Сяну на поселення по „волоському праву". В 1377 р. відбувся угорсько-польський похід на столиці окремих наших князівств: Белз, де до того часу княжив внук литовського князя Ґедиміна, Юрій Наримунтович (Глібович), та Холм, де князем був Юрій Данилович, мабуть нащадок Мстислава Даниловича. Обидва князівства, белзьке й холмське прилучено до „руського королівства", яке вже в наступ-

ному році 1378 відобрав Людвик від Володислава й прилучив безпосередньо до Угорщини. При Угорщині залишилася Галичина до 1387 р., коли за неї постав спір між дочками Людвика: угорською королевою Марією та польською Ядвігою. Цей спір хотів використати для себе князь Володислав Опольський, відновлюючи в лютому 1387 р. свої права до Галичини, як „володар і власник Руської землі". Та вже 18. лютого 1387 р. Ядвіга прибула із польським військом до Ярослава. Титулуючи себе „панею Руси", видала вона грамоту шляхті, міщанам і духовенству Перемиської землі, що в ній, ніби то на просьбу перемишлян, обіцює не відлучати перемиської землі від польської корони, ані не віддавати її в управу якого-небудь князя. Так підступно заволоділа Ядвіга спершу Перемишлем, а потім 8. березня Львовом, опісля Галичем, що на заклик князя Володислава Опольського з 6. липня 1387 р. до галицьких міщан держався довше. Князь закликав, щоб вони не піддавалися Ядвізі без огляду на шкоди, що виникли б з того, тільки, щоб звернулися в справі державної приналежности Галичини до рішення чеського короля, мишинського маргафа, ренського палятина, або котрогось із саксонських князів. Та ця порада нічого не могла помогти проти польського війська під Галичем, що пізнім літом скапітулював. Після такого „добровільного" прилучення Галичини до Польщі, наступили конфіскати дібр опірних галицьких бояр і надавання їх польській шляхті. Це все переводив уже чоловік Ядвіги, литовський князь Володислав Ягайло, який прийняв римо-католицьку віру й як новонавернений, щоб виказати свою релігійну ревність, велів силою відобрати від православних у Перемишлі в 1412 р. катедральну церкву св. Івана Христителя, яку уфундував князь Володар, і подарував її на латинський катедральний костел. Тоді прийшлося перемиським православним єпископам перебратися до Самбора. В околиці Самбора в лаврівському Спаському манастирі, в якому помер ченцем князь Лев Данилович, зберігалася королівська корона Данила; її перероблено тоді на єпископську мітру. У Перемишлі відправляли єпископи в дерев'яній манастирській церкві Успення Пресв. Богородиці „На Вільчу" (Вовчу). З того часу походить титул „перемиський і самбірський єпископ", як уперше в актах у 1422 р. затитулував себе єпископ Ілля. Правда, історики єп. Юліян Пелеш і Леонард Гавзер пишуть, що окреме самбірське єпископство існувало в XIII ст., але імена окремих самбірських єпископів маємо тільки в підроблених грамотах князя Льва.

Під кінець Ягайлового володіння прийшло до конфлікту між ним та його братом Свидригайлом, що хотів відокремити українські, білоруські й литовські землі від Польщі. Війна Свидригайла з Ягайлом († 1434) та його ставленником Жигмонтом Кейстутовичем († 1440), велася із змінним щастям. У 1438 р. Свидригайло був навіть у Перемишлі й звідси висилав свого агента до Прусії, щоб зв'язатися з хрестоносним орденом. Та коли литовські вельможі вибрали великим литовським князем Казимира Ягайловича (1440-92), Свидригайло мусів задовольнитися Волинню, якою княжив, як удільний князь, до кінця свого життя († 1452).

Із боротьби між Ягайлом, Жигмонтом та Свидригайлом скористали православні бояри, яких обі сторони старалися приєднати, й тому делегати Ягайла видали акт урівноправнення їх з польсько-литовською католицькою шляхтою (15. жовтня 1432). Вже раніше Ягайло видав привілей (Єдлинський) галицькій шляхті, яку зрівнював у правах із шляхтою в корінній Польщі (1430), а за тим на Галичину й на прилучене в 1431 р. до Польщі Поділля по Мурахву поширено польське право та знесено давне звичаєве руське, тобто заведено польський адміністраційний і судовий лад на шля-

хетську самоуправу (1434). Тоді Галичина дістала назву „Червоної Руси", що ділилася на три воєвідства: руське із столицею у Львові, белзьке, яке відділяло холмську землю, що належала до руської, та подільське із столицею в Кам'янці. До руського воєвідства належали перемиська та сяніцька землі на Надсянні. В столицях земель встановлено виборні шляхетські земські суди, а крім того заведено ще старостинські т. зв. гродські суди в Перемишлі, Самборі й Сяноці. Земські шляхетські соймики, що вирішували внутрішні земські (земельні) справи та радили над потребами землі й вибирали послів на польські коронні сойми, відбувалися для перемиської землі в Мостиськах, а для сяніцької в Сяноці.

Таке упривілейоване становище шляхти вело колишнім нашим боярам доказувати свої права, тому що наші князі надавали своїм дружинникам землі й боярські чини без писаних грамот. Отже багато бояр сиділо на своїх землях цілими поколіннями без писаних грамот, а попавши під польське право, мусіли тепер доходити своїх прав писаними грамотами. А що їх не мали, прийшлося фальшувати. І ось почали наші бояри приносити грамоти до польських гродських і земських актів для облятування, тобто для переписання і ствердження писарем, що він таку грамоту бачив. Приносили грамоти князя Лева, яких форма, стилізація й мова не згоджувалися з княжими грамотами, що їх маємо в Галицько-Волинському Літописі.

Саме першу таку мнимку грамоту князя Лева облятовано у львівських гродських актах у 1443 р. її власникові на село Добаневичі (коло Рудок) „перемиської волости". У 1554 р. облятовано грамоту Іванові Гординському на села Гординя і Дорожево в „самбірській волості". Ті бояри, що не могли доказати свого боярства княжими грамотами, залишалися посереднім станом між шляхтою та селянами. Така неповноправна шляхта була в околицях Сянока й Медики.

В околицях Перемишля в селах: Буців, Торки, Витошинці, Даровичі Батичі, Малковичі й Мацьковичі в першій половині XVI ст. населення тих сіл не знало панщини. Та згодом перемиські старости завели панщину в селах Буцеві й Торках. Тоді витошинські конюхи предложили літом 1566 р. королеві Жигмонтові грамоти князя Лева. Успіх витошинців заохотив селян Торків і Буцева до скарги королеві, який з Люблина 25. січня 1569 р. велів перемиському старості не кривдити селян Торків, а 5. лютого жадав від нього вияснення, чому він скривдив селян Буцева. Пізніше Витошинці скаржаться на кривди з боку медицького старости Максиміліяна Пржеремського (28. лютого 1633). Також шляхетський рід Кульчицьких предложив два фабрикати грамоти князя Лева: раз у 1564 р., другий у 1695, обі грамоти з іншим текстом.

Права селян, що за часів наших князів були вільними, обмежувано впродовж XV ст., аж урешті в початках XVI ст. на польському соймі в Радомі (1505) прикріплено їх до землі та віддано під юрисдикцію місцевих дідичів-шляхтичів, для яких селяни робили безплатно панщину, спершу в малих, а згодом у чимраз більших розмірах. Панщина обхопила згодом і селян „по німецькому праву" та „волоському праву", які спершу тільки платили власникові чинш. „Волоське" право заступило „руське" право переходово, поки з другій половині XVI ст. не введено загально для всіх селян польського панщизняного та кріпацького права. З „волоської" колонізації була та користь, що наш елемент зміцнився саме одновірними православними волохами, чи навіть такими русинами, що були осадчими „по волоському праву". Таким осадчим с. Криниці був русин Данко з Тилича (1547).

У цій переходовій добі належить відмітити турецький похід на Галичину

аж на Надсяння в 1498 р. Був він викликаний походом польського короля Яна Ольбрахта в 1497 р. на Молдавію, що була васалом турецького султана, де в буковинських лісах молдавани розгромили польську шляхту. При турецькій помочі з'явився молдавський князь Степан у 1498 р. під мурами Львова, а турецькі орди розкинулися по цілій Галичині й набрали до сто тисяч людей в ясир (полон). На Надсянні знищили турки саме Перемишль, Ярослав і Переворськ.

При церквах наші міщани організувалися в братства для взаємної самопомочі та церковної і національної оборони. Перед вели львівські міщани, серед яких знайшлися пришельці з різних галицьких міст, серед них і з Перемишля.

Відпруження в церковних справах наступило, коли київський митрополит Ісидор приступив на фльорентійському соборі (1438) до унії з Римом. Тому, що римо-католики: львівський арцибіскуп (архиепископ) і перемиський біскуп загарбали маєтності галицької православної митрополії, тогочасний галицький владика Макарій потрапив використати ту обставину, що в Римі перебував вище згаданий Ісидор уже не як київський митрополит, тільки як „руський кардинал" з титулом сабінського єпископа. Папа Пій II у порозумінні з уніятським константинопольським патріярхом на вигнанні, Григорієм, призначив київським митрополитом бувшого ігумена василіянського манастиря св. Димитрія в Царгороді Григорія II, всупереч наставленому турками, царгородському патріярхові, що вислав „київського і всієї Руси" митрополита Йону до Москви. Єпископ Макарій склав видно якусь декларацію признання своїми зверхниками митрополита Григорія II, патріярха Григорія й папу Пія II, коли останній поручив львівському римо-католицькому архиепископові Григоріеві з Сянока та перемиському єпископові Николаєві Блашковичеві повернути маєтності галицької митрополії єп. Макарієві, якого папа називає своїм братом (11. вересня 1458).

Коли перемиська престольна церква за єпископа Лаврентія Терлецького в 1535 році погоріла з усім церковним устаткуванням та актами, перемиський міщанин Кузьма Кузьмич закупив під будову нової владичої церкви Різдва св. Івана Христителя місце, де давніше стояв аріянський костел, та вибудував власним коштом мурована катедру, якої будову завершено в 1570 р. Ще в часі її будови відомий фундатор львівської „волоської" церкви Успення Пресв. Богородиці молдавський князь (господар) Олександер IV Лопушнянин (1552-61 і 1564-8) разом із своєю жінкою Роксандою надіслали в 1557 р. свої дари для перемиської катедри: срібний кивот із мощами та трираменний ручний хрест з перцевого дерева, по-мистецьки різьблений та окутий срібною бляхою. Коли за зразком львівського братства перемиські міщани оснували собі в 1592 р. братство, братську школу й шпиталь, то їх приміщено саме при цій владичій церкві.

На церковний собор у Бересті в жовтні 1596 р. вислала перемиська шляхта двох представників, які разом із перемиським єпископом Михайлом Копистинським (1591—1610) трималися князя Константина-Василя Острозького й не приступили до унії з Римом. Тому унійний собор під проводом тогочасного київського митрополита Михайла Рогози кинув клятву на Копистинського (подібно і на львівського єпископа Гедеона Балабана й інших учасників православного собору), проте Копистинський залишився єпископом аж до самої смерти (1610). І тільки після його смерти міг київський уніятський митрополит Іпатій Потій (1600-13) вислати до Перемишля уніятського єпископа Атанасія Крупецького, якого ревниві для православ'я перемишляни безпощадно поборювали.

Такі скромні осяги Перемишля і Надсяння впродовж XVI ст. з буйним культурно-національним рухом в Україні будуть нам зрозумілими, коли зважимо, що цвіт інтеліґенції відходив звідси до тогочасних більших культурних осередків на Волинь, де був Острог, до Львова й до Києва. На Волині в 1556-61 рр. на кошт княгині Заславської зладив син сяніцького протопопа,

Вежа, збудована єп. Атанасієм Шептицьким в рр. 1776-7. Тепер домівка польського турист.-краєзн. товариства.

Михайло Василевич, славне своєю розкішною орнаментикою та близькою до тогочасної народньої мови, Пересопницьке Євангеліє, що сьогодні, поруч джерел про „країни-україни", округи сіл на волоському праві в Прикарпатті, є важливим джерелом для висвітлення правильного первісного значення назви „Україна".

У львівській братській школі вчителював Іван Борецький (з Бірчі), що опісля перейшов до Києва і був там спершу першим ректором школи, що

її уфундувала при київському Богоявленському братстві (1615) волинська шляхтянка Гальшка Гулевичівна, жінка мозирського маршалка Стефана Лозки. Протектором цього братства й школи був козацький гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, що вписався в члени братства з усім козацьким військом і зложив на його потреби значну суму грошей. Про його походження „з землі перемиської підгірської" згадав третій з черги ректор братської школи, Каліст-Касіян Сакович з Потилича у своїх „Віршах на жалісний похорон гетьмана Петра Конашевича в 1622 р. За цією вказівкою Саковича, історик Богдан Барвінський робив розшуки Конашевичів у XVI ст. в перемиських і сяніцьких гродських і земських актах та висловив здогад, що гетьман вийшов правдоподібно з шляхетського роду Кунашовичів-Попелів у перемиській і сяніцькій землях, але він не довів родоводу нашого гетьмана. Деякі українські письменники, як Андрій Чайківський, думають, що Конашевич походив із самбірської шляхти.

З-поміж київських письменників-галичан у XVII ст. треба ще згадати автора „Палінодії" Захарію Копистинського, що подібно, як і перемиський владика в 1591—1610 Михайло Копистинський, походив із села Копистна коло Риботич у добромильському повіті. Під охороною козацького війська в 1620 р. єрусалимський патріярх Теофан висвятив у київському Богоявленському манастирі Івана Борецького під чернечим ім'ям Йова на київського православного митрополита, а ігумена цього манастиря Ісаію Копинського на перемиського єпископа. Але до Перемишля Копинський не міг прибути, тому що польський уряд не признав митрополита й владик Теофанового свячення і вони мусіли перебувати тільки під охороною козацького війська. Щойно на соймі в 1632 р. вирішено існування двох митрополій: уніятської і православної, але в останній не могли займати владичих становищ єпископи Теофанового свячення. Митрополит Йов Борецький умер передтим (1631), його місце зайняв саме Ісаія Копинський, але згідно з соймовою постановою він мусів уступити, і київським православним митрополитом став печерський архимандрит Петро Могила з молдавського княжого роду. На перемиського єпископа вибрали місцева шляхта й духовенство спершу місцевого шляхтича Івана Хлопецького, а після його смерти в 1633 р. іншого шляхтича Івана Романовича Попеля. Та останній був двічі жонатий і як такого не хотів його висвятити на єпископа Петро Могила, а висвятив на перемиського єпископа волинського шляхтича Семена в чернецтві Сильвестра Гулевича-Воютинського. Та Попель знайшов допомогу серед своїх земляків, загорнув владичі маєтності (добра) й не хотів віддати їх Гулевичеві-Воютинському. Прихильні йому перемиські шляхтичі опиралися Могилі, дарма, що останній був у взаєминах з перемиськими братчиками вже від кількох років.

Ще як архимандрит Печерської Лаври Могила писав у 1628 р. до перемиського братства, щоб воно вислало на празник Успення Пресв. Богородиці для його більшого звеличання 2—3 особи (1 духовного, та світських). У 1631 р. взивав Могила православних перемишлян до витривалости в своїй вірі. І в 1633-34 рр. вів Могила довге листування з перемишлянами, виказуючи їм велику шкідливість для Церкви, якщо був би висвячений єпископ з признаками, недозволеними церковними правилами, поки їх не успокоїв і вони прийняли висвяченого ним владику. З 1643-44 рр. збереглося також листування цього великого митрополита з перемишлянами в справі допомоги для відновлення храму св. Тройці в Перемишлі. Там також упоминав він братчиків з приводу непорядків у Св.-Троїцькому братстві.

Король Володислав IV хотів справді довести до релігійного замирення в державі. І тому в 1633 р. на скаргу православних жадав від перемиського

магістрату, щоб православні не мали ніяких перешкод у доступі до міських урядів і цехів. Чи бодай на короткий час мав цей королівський декрет якийсь успіх, невідомо, але в 1657 р. маємо знову скаргу п'ятьох православних кушнірів та трьох купців на кривди православних із боку своїх польських товаришів у кушнірському й торговельному цехах.

Автім місто Перемишль ще в XVI ст. заможне, в XVII ст. котилося до господарської руїни в наслідок невмілої господарки міських радних та воєн, що знищили добробут міста. На той час припадає наплив жидів, шляхти й польського духовенства, які викуповували будинки від наших міщан у місті; український елемент відступає на передмістя. Ремісничі цехи, до яких поляки не допускали українців, підупадали й тому за ремесло хапалися жиди, що також не маючи доступу до католицьких цехів, закладали впродовж XVII—XVIII ст. свої власні й знайшли спосіб їх злегалізувати.

Підупадає також освіта в місті в другій половині XVII ст. Міські лавники або ледве вміють, або цілком не вміють підписатися.

В XVII ст. нараховується в Перемишлі 17 церков і костелів та 10 монаших чинів, очевидно, за винятком Василіян, усі чини польські.

Позірно мав наступити мир між уніятами та православними, що дістали своїх владик, але в дійсності прийшло до ще більших заворушень при поділі церков і дібр. В 1638 р. настав також мнимий мир із козаками, яких повстанчі полковники й отамани, або скапітулювали перед поляками, або подалися на Запоріжжя й Слобожанщину. Про те саме тоді на західньоукраїнських землях, а між іншим і на Надсянні, селяни виявили свою протипанську активність, заорювали панські землі та вирубували ліси. В самому тільки сяніцькому суді в 1641 р. було з цього приводу 15 скарг. При такому заорюванні часом удавалося селянам виказати своє право на землю і ось перемиський гродський суд признав селянам у двох селах заорані ними королівські землі, щоб не було заворушень, але селяни мали за ці поля відробляти панщину.

Іншим способом боротьби був саботаж. У 1642 р. селяни із Шклярів у Сяніччині спалили майно державця Славінського, підпалили також стаєіки, обори й стодоли із збіжжям. Нераз селяни нападали на панів, їхніх слуг, а навіть на військові відділи. Найбільш активною формою були наїзди зорганізованих відділів опришків, що нападали на добра, або на переїжджих шляхтичів. У 1639 р. такий відділ під проводом Гануся, званого „капитаном", напав на власника села Близно в Березівщині, Стефана Тчинського, ранив його й перетримав його 2 години під сторожею.

Нераз селяни повставали проти поставлених панами війтів. Так у селі Вітушині селяни застрайкували, вигнали з села війта та вибрали війтом провідника повстання. На них вислав польський уряд відділ драгунів. Коли військо ввійшло в село, селяни боронилися до останку в церкві. Очевидно, військо перемогло.

Рух опришків був на всьому українському Підкарпатті. В сяніцькій землі найбільші розміри прибрав напад 300 опришків на маєтності державців села Заготин. У цім нападі брали участь також селяни з 14 довколишніх сіл. Рух опришків розвинувся так, що поляки мусіли організувати для боротьби з ними спеціяльні відділи „смоляків", а навіть на соймику в Вишні в 1647 р. прийняла шляхта спеціяльну постанову про поборювання „бандитизму". До опришків приставала дрібна зубожіла шляхта й на чолі відділу опришків в околиці Риманова був дрібний шляхтич Іван Яворський, якого щойно в 1652 р. поляки схопили й покарали смертю.

На вістку про погроми польського війська Богданом Хмельницьким весною 1648 р., шляхта львівської, перемиської і сяніцької земель радила

на соймику в Судовій Вишні дня 25. червня 1648 р. над забезпеченням „замків українних у нашому воєвідстві, як Львова, Перемишля, Сянока". Тому, що з угорського боку були в тому часі напади на сяніцьку й перемиську землі, поручала шляхта своїм послам на конвокаційний сойм, просити примаса, щоб він звернув семигородському князеві увагу на його раніше приречення зберігати мир. Ухвалено виставити для оборони у львівській і перемиській землях по 100 гузарів, по 200 козаків і по 200 піхоти; в сяніцькій тільки 150 козаків. Тому, що Перемишль багато терпів від військових постоїв, посли мали старатися про звільнення міста від тих постоїв. Перемиська й сяніцька шляхта вирішила ще того самого дня справу податків на воєнні потреби. Тільки 100 вояків піхоти мало боронити Перемишля, інші відділи мали зібратися в Медиці, Лежайську, Вишні, Старяві й Вишатичах. 14. вересня перемиська й сяніцька шляхта ухвалила на день 28. вересня збірку перемиської під Медикою, сяніцької під Сяноком. Апелювала, щоб ніхто з перемишлян не відтягався від військової служби, тому що Перемишль виставлений на найбільшу небезпеку. Вирішено також відбувати в Перемишлі й Сяноці суди за насильства, тобто карати селянських повстанців.

Козацькі загони з-під Львова рушили в напрямі Сяну. Перемиську землю зайняли козаки і спустошили панські маєтності аж до Сяну, за виїмком південно-західнього кута коло Добромиля й Бірчі. На північ від Перемишля козацькі походи майже цілком не діткнули околиць Ярослава. Яворівські міщани самі розправлялися з поляками. У Старяві селяни забили тамошнього пана Якуба Сервецького й пограбили його двір. Мишлятицькі селяни під проводом свого священика спустошили посілість польського ксьондза. Священик Устрицький з Родинич напав з селянами на замок у Кречовичах. З околиць ближчих Перемишля селяни з Хіднович і Храплич розграбили двір Валентина Фредра в Боратичах. У Перемишлі схоронилося 1000 довколишньої шляхти. Козацьким військом під Перемишлем доводив полковник Капуста. Власник Журавиці Карло Корнякт з ополячених уже греків, які раніше заслужилися при організації львівського братства, оборонив перед козаками перехід через Сян і прибув з відсіччю Перемишлеві. В часі облоги спалили козаки млин над Вігром коло Перемишля, довкруги якого частинні шкоди чинили й польські вояки. Село Валява вилюдніло. Козаки відступали з-під Перемишля можливо в зв'язку з відворотом Богдана Хмельницького з-під Замостя. Селяни Східниці, перемиської землі, знищили двір Рудницьких, державлений Цебровським. 15. грудня 1648 р. відбувся соймик шляхти руського воєвідства в Перемишлі, тому що у Вишні було ще небезпечно. Знову шляхта поручала послам на елекційний сойм, щоб Перемишль, а „також маєтності єзуїтських колегій у Перемишлі й Ярославі звільнити від воєнних постоїв". 30. січня 1649 р. видав король Ян Казимир наказ польським хоругвам вийти з Перемишля. Сяніччина потерпіла тільки від селян-бунтівників і гірських опришків, селяни від військових постоїв.

Коли великий гетьман України після свого величавого в'їзду до Києва рішив визволити з лядського ярма ввесь руський нарід по Вислу, не забував він і про старий княжий город Перемишль. Доказом цього є його дари, київські епітрахілі для перемиської єпископської церкви: один із них з черленного оксамиту мав напис: „Від Рожд. Христ. 1651"; другий золотом і сріблом гаптований, з гаптованими образами мав напис: „Создан 1645 р. 27. лютого".

В часі другого походу Б. Хмельницького на Галичину і Львів у 1655 р. його полки не доходили вже до Надсяння, куди прийшли мнимі козацькі

союзники — шведи. Шведський король Карло X Ґустав дав себе підійти польській шляхті, яка обіцювала вибрати його польським королем, щоб він зберіг для Польщі західньоукраїнські землі. Одурманений тоді король зажадав від Хмельницького залишити облогу Львова й Галичину. Та після відходу козацького війська з Галичини воєнне щастя відвернулося від Карла X Ґустава. Польська шляхта заворушилася тоді проти нього і його генерал Дугляс, не діставшись до міста, відійшов у 1656 р. з-під Перемишля в напрямі Радимна. В 1657 р. підійшов під Перемишль шведський союзник семигородський князь Юрій II Ракочій, але він задоволився окупом.

„Від Перемишля по Путивль" думав об'єднати Україну під своєю булавою гетьман Петро Дорошенко, піддавшись під протекцію турецького султана, та пішов війною на Польщу. Вершок турецьких успіхів був у 1672 р., коли турки, татари й козаки під проводом Дорошенка підійшли під Львів. Тоді турецькі й татарські відділи розсипалися для грабежі по цілій Галичині й доходили навіть на передмістя Перемишля. Самооборону Перемишля зорганізував гвардіян перемиських Реформатів, Христин Шиковський, якому вдалося відбити від магометан багато ясиру. Ці турецько-татарські грабежі перекреслили державні пляни Дорошенка.

В 1682 р. востаннє забігли татари під Перемишль і Красичин (Красічин) і своїми грабежами викликали великий переполох серед населення.

Від половини XVII ст. (1650 р.) перемиським православним єпископом був Антоній Винницький, якого частина православних у межах польської Річипосполитої вибрала митрополитом після смерти київського митрополита Діонисія Балабана († 1663). Та, хоч признав його польський король і висвятив єрусалимський патріярх, проте він не міг засісти в Києві, що був на козацькій території, де симпатіями втішався дорадник гетьмана Петра Дорошенка, митр. Йосиф Нелюбович-Тукальський (раніше мстиславський єпископ), якого поблагословив справжній зверхник київської митрополії царгородський патріярх Методій III. Тому Винницький, що вже мав наслідника в перемиській епархії єп. Юрія Гошовського, хотів задержати для себе адміністрацію розлогої львівсько-галицько-кам'янецьподільської епархії після смерти її єпископа Атанасія Желиборського († 1666). Але місцеві шляхтичі не бажали Винницького і вибрали з-поміж себе на єпископську катедру Івана (в чернецтві Йосифа) Шумлянського, що по-шляхетськи збройною силою вигнав Винницького з львівської катедри. Винницькому довелося до смерти свого наслідника Гошовського († 1675) перебувати в Сяноці й тому він прибрав до титулу: „єпископ перемиський, самбірський" ще й „сяніцький", коли в 1675 р. повернув знов до перемиської катедри. 3. серпня 1678 р. признав його київським митрополитом польський король Ян III Собєський, але, хоч Тукальський помер ще 20. серпня 1675 р., він не міг поїхати до Києва, бо московський цар, до якого належав Київ у тому часі, відмовився признати його митрополитом.

Від 1610 р. були в Перемишлі також уніятські єпископи: Атанасій Крупецький (1610—1652), Прокопій Хмілевський (1652-64), Антоній Терлецький (1664-69) та Іван Малаховський (1669-91). З ними всіми воював і процесувався в судах Антоній Винницький. Взаємини між православними та уніятами в перемиській епархії змінилися, коли після смерти Винницького († 26. листопада 1679 р.) єпископом став його братанич Інокентій, якого висвятив у Крилосі 1. грудня 1680 р. львівський єпископ Йосиф Шумлянський, як адміністратор київської митрополії, в приявності мукачівського єпископа Йосифа Волошиновського й унівського архимандрита Варлаама Шептицького. Опісля 26. березня 1681 р. Шумлянський, Винницький, Шеп-

тицький, архимандрити: овруцький Сильвестер Творовський та мілецький Степан Гораін склали свої тайні заяви приступлення до унії на руки папського нунція у Варшаві Опіція Палявічіні в приявності королівських комісарів.

З них перший Інокентій Винницький проголосив явно своє приступлення до унії 23. червня 1691 р. Тоді тогочасний уніятський перемиський єпископ Іван Малаховський († 1693) уступив йому свою єпархію, а сам перейшов до Холму, але там не обняв катедри, бо на це не погодився Рим. Тому, що Шумлянський зволікав з явним проголошенням себе уніятом, деякі шляхтичі перемиської епархії признали його своїм єпископом. Але, коли після повороту Кам'янця на Поділлі (1699) з-під турецької окупації під польську польський сойм вирішив, що в Кам'янці, як пограничній твердині, не сміють мешкати православні, король віддав адміністрацію кам'янецьких церков Інокентієві Винницькому; останній вислав до Кам'янця двох уніятських ченців, та польські комісарі передали їм тільки церкву св. Івана, а інші православні церкви опечатали. Шумлянському ж, що пробував захопити ці церкви своїм панцирним відділом, не залишилося нічо, як тільки заявити себе уніятом явно, що він і зробив у 1700 р. В цьому ж 1700 р. помер єп. Інокентій, а перемиським єпископом став його брат Гавриїл, у чернецтві Юрій (1700—1713). Після смерти уніятського митрополита Лева Слюбич-Заленського (21. липня 1708) став він митрополитом; уніятські митрополити мали титул „митрополит київський і всієї Руси", але вони не мали своєї резиденції в Києві, тільки перебували далі при своїй єпископській катедрі. Тому Перемишль був у 1708—1713 рр. резиденцією київського уніятського митрополита. Після смерти Йосифа Шумлянського (27. липня 1708 р.) адміністрував Юрій Винницький коротко львівсько-галицько-подільською епархією, поки не висвятив на єпископа унівського архимандрита Варлаама Шептицького († 1715) з шляхетського роду перемиської землі, сподвижника унійних планів обидвох їх попередників: Йосифа Шумлянського й Інокентія Винницького.

Наступні перемиські єпископи були: Єроним Устрицький (1715-46), Онуфрій Шумлянський (1746-62, син Павла, братанича вище названого львівського владики) та Атанасій Шептицький (1762-79). Останній скликав епархіяльний синод у Перемишлі в 1762 р. для наради над піднесенням освіти духовенства, що в наслідок тяжких економічних умовин життя в конаючій тоді шляхетській Польщі й недостачі відповідної освіти занепадало також морально. Він збирав фонди на будову нової перемиської катедри та полишив спис стану перемиської епархії в 1772 р.

В XVIII ст. в наслідок незарадности міського уряду в Перемишлі, великих податкових тягарів, занепали ремісничі цехи й ремесла; напливали чимраз більше до міста жиди, що перебрали в свої руки торгівлю й ремесла.

3. Австрійський період (1772—1918)

В такому стані упадку знаходився Перемишль, коли при першому поділі Польщі в 1772 р. Австрія окупувала Галичину. Австрійська влада, щоб позбутися клопоту з таким нужденним містом, продала в 1778 р. Перемишль гр. Ігнацові Цетнерові, в наслідок чого місто втратило свою міську самоуправу. Церковні реформи цісаря Йосифа II (1780-90) привели між іншим до конфіскати фондів, призбираних єп. Атанасієм Шептицьким на будову перемиської катедри. Двічі, в 1780 і в 1786 рр. був цей цісар переїздом

у Перемишлі; використали це міщани й просили його привернути давні права й привілеї міста. Цісар задовольнив це прохання своїм патентом з 30. травня 1789 р.

У 80-их рр. XVIII ст. заходився перемиський і холмський єпископ Максиміліян Рилло (1779-94) оснувати духовну семінарію в Перемишлі для піднесення освіти духовенства його епархій. Видав він також куренду в 1789 р. в справі навчання в народніх школах крім німецької мови ще й польської. Його наступник єп. Антін Ангелович (1796—1813, водночас від 1808 р. галицький митрополит і львівський архиєпископ до своєї смерти в 1814 р.) виявив себе ворогом польських змагань прилучити Галичину до

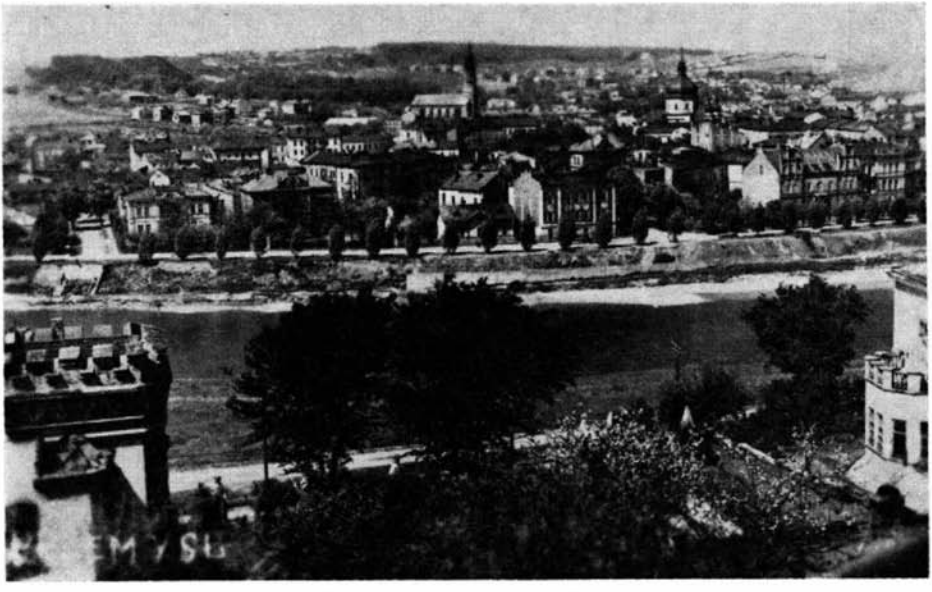

Засяння. Знимка з 1954 р.

створеного французьким цісарем Наполеоном I варшавського князівства. Але він не міг використати пільгових реформ австрійських архикнязів і цісарів для нашого духовенства й селянства з метою піднесення їх освіти в своїх епархіях з приводу воєн, які вела Австрія в останньому десятилітті XVIII і в першому XIX ст. спершу з революційною, згодом наполеонівською Францією.

Як тільки втихли війни, заходився перемиський крилошанин Іван Могильницький (1777—1831) закладати парохіяльні народні школи; для цієї справи з'єднав він перемиських єпископів Михайла Левицького (1813-16, відтак митрополит, †1858), та Івана Снігурського (1818-47). З метою видавання шкільних і загально освітніх книжок для народу задумав Могильницький оснувати освітнє товариство священиків і зладив його статут, який 5-го липня 1816 р. затвердив цісар Франц I (1792—1835). Тоді надруковано цей статут латинською мовою у Відні та вислано його для папської апробати до Риму, але завдяки польським заходам Рим поставився негативно, і тим самим священиче товариство не могло існувати.

Із збереженого списка народніх шкіл у перемиській епархії в 1818 р.

бачимо, що тоді було в перемиській окрузі 80 шкіл, у самбірській — 63, у жовківській — 43, в сяніцькій — 14 і в ряшівській — 1 (Ожанна), разом 201 школа. Щоб вишколити вчителів для цих шкіл, заложив Могильницький дяковчительський інститут у Перемишлі. Потреба шкільних підручників спонукала його самого приготовляти їх; деякі з них були надруковані, інші залишилися в рукописах. Мабуть надрукував він у Перемишлі в 1823 році „Біблію", якої мову вважав львівський крилошанин Михайло Куземський за зразок для літературної мови в дискусії над мовою для майбутнього літературного часопису „Галицкая Пчела" у Львові, 1847 р. Відчуваючи потребу граматики рідної мови, Могильницький зладив її в 1823 р. під наголовком: „Відомість о руськім язиці"; в основі він тримався української народньої мови, але не позбувся впливів церковно-слов'янської мови. Хоч ця граматика не була надрукована, все таки з її рукописного примірника користали пізніші автори граматик української мови в Галичині.

Помер Могильницький 24. червня 1831 р., коли шаліла в Галичині страшна пошесть холери. Його смерть була великою втратою для дальшого національного підйому галичан, бо саме після його смерти митрополит Михайло Левицький, який під його впливом прихилився до справи поширення народньої освіти, згодом протиставився змаганням „Руської Трійці" — Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького й Івана Вагилевича ввести до літератури місцеву народню мову.

Але перемиський єпископ Іван Снігурський (нар. у 1784 р. в Берестянах, самбірського пов.) завжди був народнім патріотом і справжнім батьком своєї пастви. В 1829 р. купив Снігурський існуючу від 1800 р. в Перемишлі друкарню Яна Голембйовського та записав її в 1840 р. греко-католицькій капітулі з тим, щоб прибутки з цієї друкарні були призначені на вдержання канцлера капітули. Ця друкарня відіграла значну ролю в літературному відродженні та в кристалізації українського національного світогляду в Галичині.

Капеляном еп. Снігурського в початках 30-их рр. XIX ст. був о. Йосип Левицький, що в 1830 р. надрукував „Приручний Словар", в якому утотожнював церковнослов'янську мову з руською. В 1834 р. видав Левицький граматику руської мови, в якій змішував він українську, церковнослов'янську, білоруську й російську мови.

Йосип Левицький був речником сучасного йому нашого духовенства, що шукало різних шляхів розв'язки мовного питання. Іншими проблемами займалася тогочасна перемиська духовно-семінарська й гімназійна молодь. Тоді серед цієї молоді існував тайний „Сенат" або „Товариство Вчених", якого головою був поляк Казимир Туровський; до нього написав питомець перемиської духовної семінарії Микола Кміцикевич з Ветлина, член цього „Сенату", дня 10. грудня 1832 р. таке: „Снилося мені, що я визволив русинів і дав їм незалежність. На мою думку, було б найкраще, коли б постала Польща. Я маю великі пляни: Поляки хай думають про себе, а я думаю про своїх — цього ніхто не може мені за зле брати". Про участь Кміцикевича в тайному „Сенаті" довідалася президія галицької губернії і в серпні 1834 р. зажадала від митр. Мих. Левицького не допустити вище названого до духовних свячень за його ворожість до австрійського уряду, участь у тайному протидержавному товаристві, поширювання образливого вірша проти генерал-губернатора Галичини архикнязя Фердинанда фон Есте (1830-46) та виступи проти перемиського старости й цісарського війська.

Живий відгук серед старшої й молодшої генерації тогочасної духовної

интелігенції викликали публікації о. Йосипа Лозинського, пароха с. Радохинець. Він надрукував у 1833 р. латинкою свій етнографічний опис „Руское весіле", й опісля в 1834 р., в 29-ому числі львівських „Розмаітосьці" виступив із статтею „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego" (Про впровадження польської азбуки до руського письменства). Негайно вище згаданий капелян єп. Снігурського, Йосип Левицький написав по польськи різку репліку Лозинському в обороні кирилиці.

Не мовчав і пробудитель галицької України — питомець львівської духовної семінарії Маркіян Шашкевич. Він написав також проти статті Лозинського репліку п. н. „Азбука і abecadło", виказуючи непридатність латинки для нашої мови. Львівські питомці зробили поміж собою збірку на видання брошури, а Іван Вагилевич завіз її до Перемишля, де впродовж двох тижнів у 1836 р. була вона надрукована в єпископській друкарні в 3.000 примірниках, що розійшлися по цілій Галичині. Саме тоді Шашкевич звернув на себе увагу єп. Снігурського, який радив йому пізніше висвятитися нежонатим, щоб осягненням вищого становища в нашій церковній єрархії міг він прислужитися більше для справи культурно-освітнього піднесення нашого народу. З того видно, що єп. Снігурський цінив змагання Шашкевича і його побратимів розвивати літературу в рідній народній мові. Та вороже до починів „Руської Трійці" ставилися Левицькі: митрополит Михайло і професор моральної теології у львівськім університеті і крилошанин при митрополичій катедрі Венедикт, що як цензор руських книжок сконфіскував збірники „Руської Трійці": „Зорю" і „Русалку Дністровую", та врешті вище згадуваний спершу капелян єп. Снігурського, згодом парох Шкла в Яворівщині Йосип, який накинувся на авторів „Русалки Дністрової" за те, що вони не трималися його граматики. Сам Йосип Левицький тримався майже народньої мови в панегірику присвяченому єп. Снігурському в 1837 р., але пізніше у своїх перекладах баляд німецького поета Шіллєра вживав він мови засміченої церковнослов'янщиною, москалізмами й польонізмами.

В 1843 р. Йосип Левицький робив заходи в справі дозволу на періодичне видавництво творів духовного змісту „Бібліотека Бесід Духовних", але митр. Мих. Левицький придушив ідею видавництва в самому зародку. З двох „Листів про руське письменство в Галичині" Йосипа Левицького в 1843 р., писаних по-польськи, цензура пропустила тільки один. У 1849 і 1850 рр. видав Йосип Левицький граматику „руської мови", опираючись на своїй граматиці з 1834 р. і на рукописній граматиці Ів. Могильницького.

До цих граматик Йосипа Левицького були слушні „Критичні завваги" Йосипа Лозинського (під псевдонімом: Гриць Самоука), що в 1846 р. видав також „Граматику руської мови" по-польськи, а в 1848 р. станув на становищі вживання народньої мови і кирилиці-гражданки в літературі. Тому різко виступив він проти Йосипа Левицького за його мовну мішанину. А історика Дениса Зубрицького, що перейшов у 1848 р. в своїх працях із польської на російську мову й проповідував національну єдність галичан з москалями, назвав Лозинський „перекиньчиком" і протестував проти впроваджуваної ним московщини. На зїзді „руських ученик" у Львові в 1848 р. піддавав Лозинський думку перекласти для народнього вжитку історію південної Руси придніпрянця Миколи Маркевича з російської мови. В 1859 р. належав Лозинський до завзятих поборників спроби галицького намісника Агенора гр. Голуховського накинути галичанам латинку.

З перемиських крилошан при єп. Снігурськім належить відмітити о. д-ра Івана Лаврівського (†1846), що зорганізував бібліотеку перемиської капі-

тули, яка до наших днів славилася рідкісними виданнями та рукописами. З цієї бібліотеки користали дослідники української історії, зокрема її Церкви та літератури.

„Слезу над гробом" єп. Снігурського († 1847) написав по-польськи молодший брат Миколи Кміцикевича Теофіл (Богумил з Ветлина), а переклав на нашу мову товариш Миколи з тайного „Сенату" Антін Лужецький.

Від 1846 р. був професором філософічного виділу (згодом 7-а й 8-а гімназійні кляси) в Перемишлі о. Тома Полянський (1822-86) (одноіменний, але не тотожний і не посвоячений з пізнішим перемиським єпископом Томою Полянським), водночас і проповідником у катедрі св. Івана. В 1848 р. надрукував він по-польськи „Słowo jedno w celu wzajemnego porozumienia się". Він був секретарем окружної „Руської Ради" в Перемишлі в 1848 р. та займався приготовлюванням аматорських творів для перемиської сцени.

Однодумець вище згаданого Миколи Кміцикевича й парох с. Ветлина, ліського повіту, о. Василь Подолинський (1815-76) надрукував у Сяноці в 1848 р. по-польськи „Słowo przestrogi" (Слово перестороги), яке австрійська цензура сконфіскувала. В цій брошурі Подолинський давав репліку польському львівському „Дзеннік-ові Народов-ому", в якому заперечувано окремішність руського (українського) народу. Він зазначував, що русини є в Галичині автохтонами й господарями, руське село ніколи не дасть себе спольщити „й польські зусилля в цьому напрямі засуджені на повний неуспіх". „Ніодин русин не буде зрадником Руси. Русини знають гаразд, що ознака їх народности не криється в релігії. Можна бути католиком, православним . . .". Не бентежився Подолинський тим, що поляки сплетничали на тему нашого національного відродження, як московської, чи німецької інтриги. „Припустім, що ми ще ніколи не були народом, тільки завсіди провінціоналізмом, але це ще не відбирає нам права бути народом від сьогодні. Ми віримо сильно у відродження вільної, незалежної Руси й нас зовсім не бентежить реченець, в якому нам та воля й незалежність судилася. Бо чим же є століття в житті народу? Хочемо бути народом і будемо ним, бо голос народу, це голос божий". Надії на визволення Руси (України) зв'язував Подолинський з надіями на визволення всіх слов'янських народів і їх об'єднання в федерації національних держав, отже його ідеї сходилися з київськими кирило-методіївськими.

На польську концепцію накинення українцям польської мови, бо, мовляв, українська мова це те саме, що польська, відповів Подолинський: „Коли русинам треба спольщитися, щоби Польща була сильна, то чи не краще, щоби поляки зрущилися? Коли русини то поляки, і навпаки — поляки то русини, то чи не краще завести по школах руську мову навчання і хай усім здається, що говорять по-польськи? Коли ж така наша претенсія до поляків видається кому смішна, то як можна трактувати поважно претенсію поляків до нас, щоб ми виреклися своєї мови тому, що вона і так польська?"

Подолинський нараховував чотири партії поміж галичанами: 1. чисторуську, що змагала до державної самостійности, спираючись на власні сили або в союзі з іншими слов'янськими народами; 2. польсько-руську, що була за федерацію з незалежною Польщею; 3. австро-руську, льояльну супроти австрійського уряду, від якого сподівалася національно-територіяльної автономії русинів у межах австрійської монархії, та 4. російсько-руську з орієнтацією на Росію. Один з дослідників літературного відродження галицьких українців д-р Василь Щурат, що перший віднайшов брошуру

Подолинського мабуть у перемиській капітульній бібліотеці й обговорив її спершу на сторінках львівського „Діла" в 1914 р., згодом в окремій публікації „На досвітку нової доби", вважає Подолинського „речником незалежної України в 1848 р.". Треба відмітити, що автора „Слова перестороги" не було поміж членами „Головної Руської Ради", яка очолювала тогочасну галицьку політику, льояльну до австрійськиж цісарів та ворожу до поляків і мадярів. Щурат подає, що Подолинський брав участь у мадярському протиавстрійському повстанні. Мадяри змагали тоді до цілковитого зриву з Габсбургами, хоч їх режим на Угорщині до 1848 р. був легший як в інших австрійських коронних краях, у Будапешті була легша цензура й там могла появитися „Русалка Дністровая" в 1837 р.; тимто Подолинський міг думати, що в незалежній Угорщині слов'янські народи матимуть більше свободи, ніж під Габсбургами.

Але на незалежність Угорщини рахували ще більше поляки, яких багато спішило в ряди мадярських повстанців. Ті польські добровольці, що пробивалися через Карпати на Угорщину, як також відділи мадярських повстанців стали нестерпною язвою для карпато-українських селян, яких одні й другі обграбовували безпощадно. Тимто наші селяни організували власні самооборонні відділи в Карпатах. Тому, що по галицьких містах поляки зорганізували свої народові гвардії вже в самих початках революційних рухів в Австрії весною 1848 р. („весна народів"), „Головна Руська Рада" у Львові рішила організувати по окружних містах у краю національні гвардії, а переводили це в життя її філії — окружні „Руські Ради". Нашому тогочасному громадянству в Перемишлі не вдалося зорганізувати власної національної гвардії, але з Перемишлем в'яжеться історія яворівської національної гвардії в 1848 р., про яку спогад помістив у львівському „Ділі" в 1885 р. (ч 127) вище згадуваний Йосип Лозинський, що був довгий час яворівським парохом і деканом аж до своєї смерти (†1889). Яворівці вислали свого гвардійця міщанина Івана Ґмитрасевича до Перемишля привести надрукований текст присяги. Коли Ґмитрасевич із львом на козацькій шапці і з шаблею при боці прибув літом 1848 р. до Перемишля, звернув на себе увагу місцевої людности — серед русинів поява нашого гвардійця викликала велике одушевлення, серед поляків — велике негодування.

Крім того „Головна Руська Рада" рішила використати недостачу австрійського регулярного війська для боротьби з мадярськими повстанцями й запропонувала віденському урядові, що вона зорганізує для цієї цілі більший відділ руських стрільців-добровольців. Добровольці з самбірської, сяніцької, перемиської і ряшівської округ збиралися в Самборі. Коли баталіон цих добровольців „руських гірських стрільців" маширував зі Львова до Кошиць на Словаччині (тогочасна Угорщина) через Перемишль, промовив до серця стрільців перемиський єпископ Григорій Яхимович (1849 до 1860, галицький митрополит у 1860-63 рр., † 17. IV. 1863), що в 1848 р. як єпископ-суфраган старого митрополита М. Левицького у Львові був основником і першим головою „Головної Руської Ради" у Львові. Опісля він став провідником наших послів у першому австрійському парляменті в 1848 р. у Відні й у Кромержіжі на Моравії, куди перенеслися посольські наради з небезпечного для австрійського уряду Відня задля тамошніх революційних розрухів.

Другий голова „Головної Руської Ради", львівський крилошанин Михайло Куземський (у1868-71 рр. останній холмський уніятський єпископ), заходився в австрійської влади, щоб сформувати ще другий баталіон добро-

вольців, та намісник Агенор гр. Голуховський написав дня 28. квітня 1849 р. до ради австрійських міністрів так: „Не можу поминути завваги, що формування дальших руських баталіонів треба признати згори недопустимим, бо я довідався, що русини носяться з невисловленим ще дотепер отверто заміром виєднати поступнево цісарський дозвіл на помноження корпусу до 10,000 людей. Не заперечуючи льояльности русинів, уважаю це надто сміливим, а навіть небезпечним для держави кроком, щоб без потреби дозволяти на помноження корпусу, оживленого національними, в остаточній консеквенції сепаратистичними змаганнями, корпусу, що був би наче збройною репрезентацією народу". Такі представлювання Голуховського знайшли послух у Відні і вже з кінцем 1849 р. дістав баталіон наказ вертатися до краю й розв'язатися. В дописі з Перемишля в „Зорі Галицькій" з 26. січня 1850 р. (ч. 5) читаємо: „3. січня 1850 прийшли стрільці руські цілим баталіоном до Перемишля, щоб тут розв'язатися. Хоч як велике зимно було того дня, одначе кожна компанія трималася кріпко і справді русини могли бути гордими за своїх стрільців. Преосв. еп. Яхимович і капітула руська в день празника Різдва Христового поставили для цілого баталіону 22 бочки пива".

Найбільше розчарування стрінуло льояльних до австрійського уряду галичан, коли завела їх надія не тільки на утворення окремого коронного „Руського Краю" з Галичини, Буковини й Закарпаття, але й на поділ Галичини на руську й мазурську. З цього приводу в „Зорі Галицькій" (з 1849 р., ч. 7) писалося, „щоб руські частини ясельської, сандецької і ряшівської округ були прилучені до нас, а мазурська частина сяніцької округи була прилучена до Кракова". У висліді довгих заходів „Головної Руської Ради" був проєкт австрійського уряду в 1850 р. поділити Галичину на три окружні сойми: у Львові, Станиславові і в Кракові, при чому надсянські округи: Ярослав, Перемишль, Дубецько, Добромиль і Сянік мали належати до Львова, але й до Кракова мали перейти округи з руським населенням у меншості: Переворськ, Розвадів, Ряшів, Коросно, Дукля, Ясло, Горлиці, Новий і Старий Санч. Та цей проєкт не ввійшов у життя, тому що під впливом дальших подій австрійський цісар Франц Йосиф I (1848—1916) завів конституцію.

У 50-их рр. XIX ст. славився Перемишль своїми календарями „Перемишлянин" (1850-64). Своїм підходом до української бувальщини редакція „Перемишлянина" перевищила редакції „Зорі Галицької" у Львові (1848 до 1857) та „Вістника для Русинів Австрійської Держави" у Відні (1850-65). В „Перемишлянині" на 1850 рік була поміщена стаття „Торжество" з історії Хмельниччини. Редакція „Зорі Галицької" (1850, ч. 12) накинулася на цю статтю, мовляв, не належить друкувати таких речей, бо вони викликують ворожнечу тих, що їх історія помішала поміж нас. Відповідь „Зорі Галицькій" післав директор перемиської друкарні Яків Досковський до віденського „Вістника", повчаючи, що нам треба пригадувати події нашого минулого, не оглядаючись, чи вони приємні, чи ні тим, що замішалися поміж нас. Досковський висловлював своє здивування зі становища „Зорі Галицької", але й редакція віденського „Вістника" солідаризувалася з нею і не помістила його статті, подібно як не помістила статтей Йосипа Лозинського в обороні української народньої мови, навіть не надрукувала його бесіди про потреби народніх рад.

У „Перемишлянині" в 1852-54 рр. друкував о. Антоній Добрянський (1810-77) парох Валяви, „Історію єпископів трьох з'єднаних епархій: пе-

ремиської, самбірської й сяніцької", що появилася окремо доповненим виданням у Львові 1893 р.; він є теж автором „Наук церковних" і граматики старослов'янської мови.

В 1860 р. перемиський єпископ Григорій Яхимович став галицьким митрополитом. Управа міста Перемишля надала йому 31. липня 1860 р. почесне горожанство (гонорове обивательство) м. Перемишля, чого удостоївся також його наступник перемиський єп. Тома Полянський (1860-69) в 1862 р. Обидва вони були народніми патріотами й засідали в першому

о. Антін Добрянський (1810—1877) парох Валяви, автор історії перем. епархії, його жінка Юлія з Желехівських (1819—1905), їх сини: Юліян (1850—1896) суддя, о. Михайло, проф. і ректор Духовної семінарії в Холмі, потім парох Кельц — його жінка Герміна з Полянських, д-р Іван Д. (1842—1918) адвокат. Знимка з 1864 р.

галицькому краєвому соймі у Львові 1861 р. Полянський був дуже діяльний, він упорядкував капітульну бібліотеку та видав кілька посланій (куренд), між іншими з приводу оснування в Римі: „Congregatio de propaganda fide in negotiis ritus orientalis" (1862). Папа Пій IX (1846-78) цінив дуже його заслуги для церкви й він дістав навіть високе відзначення з Риму: „Assistens Solio Pontificio" (1863). Він не поминав різних національних імпрез і як у Львові виставляв наш театр „Підгіряни" о. Івана Гушалевича (1823—1903) восени 1865 р., він уже дуже немічний приїхав на виставу. Бачив його приявний там тоді київський діяч, у тому часі холмський шкільний куратор Теофан Лебединцев (1828-88), як за митр. Спиридоном Литви-

новичем (1863-69), якому, коли він входив до театру, віддав народ пошану повстанням з місць, ішов єп. Полянський, „старий-престарий, ледве плівся, згорбившись і опираючись на палицю". Для Лебединцева було дивним, що ніхто не дивувався з приводу приявности наших владик, що говорили українською мовою в театрі. З огляду на неміч єп. Полянського визначив Рим для перемиської епархії апостольського адміністратора єп. Йосипа Сембратовича (1821—1900, у 1870-82 рр. галицький митрополит, з приводу переходу с. Гиличок у Збаражчині на православ'я був усунений і дожив віку як архиєпископ без епархії в Римі).

Єпископи Яхимович, Полянський, Литвинович і Сембратович були за консолідацію народу, тобто за співпрацю народовців з москвофілами. Такого самого погляду був і архипресвитер у Перемишлі Григорій Шашкевич (1809—1888), що в 1848 р. був головою окружної „Руської Ради" в Станиславові і послом до австрійського парляменту, в 1848-65 рр. як радник міністерства освіти у Відні завідував галицьким шкільництвом. В 1858 р. він був ректором духовної семінарії „Барбареум" (при церкві св. Варвари) для греко-католицьких питомців у Відні, був іменований єп. Яхимовичем почесним перемиським крилошанином, врешті по повороті до краю послом до галицького сойму в 1867 р. Григорій Шашкевич був автором руської граматики для народніх шкіл. Але головно він заслужився як оборонець кирилиці, яку хотів галицький намісник Агенор Голуховський у 1859 р. замінити латинкою. Цей його проєкт назвав Шашкевич замахом на самостійний розвиток руського народу, що суперечить намірам воскресення незалежної Польщі, а Голуховський назвав діяльність Шашкевича „недостойною особи великого державного урядовця".

Коли в початках 60-их рр. XIX ст. не було в Галичині нашого часопису, уродженець Надсяння (с. Дубна при впаді Вислоку до Сяну) Михайло Качковський (1802—1872), судовий радник у Самборі, уфундував „Слово", але напрям цьому часописові надали Яків Головацький і Богдан Дідицький, москвофіли, що опутали цього мецената галицького письменства своїми поглядами. Качковський спершу протиставився москвофільським поглядам Головацького, коли той робив йому докори з приводу його винагороди Антонові Могильницькому за „Скит Манявський" у народній мові. У відповідь Головацькому писав Качковський, що треба бути ворогом власного народу, щоб орієнтуватися на Росію, де селяни є кріпаками, а наш нарід є переважно селянський. Не зважаючи на погляди Головацького й Дідицького, Качковський завжди підпомагав своїми грішми й народовецьких письменників, як Володимира Шашкевича, Ксенофонта Климковича й інших. Як суддя в Самборі Качковський звертав увагу нашим селянам, щоб у суді говорили своєю рідною мовою, а не по-польськи, й тому начальник самбірського суду — поляк — обвинувачував його у підбурюванні селян проти поляків. Обороняючи своє становище, Качковський звертався за порадою до чільного народовецького діяча Юліяна Лаврівського, віцемаршалка галицького сойму, основника „Просвіти" й другого з черги її голови та основника першого львівського українського щоденника „Основа" (1870—1872). Не забував Качковський українців на Засянні, виставлених у першу чергу на польський наступ, і висловлював думку, що нам треба домагатися рівноправности нашої мови з польською в окружних судах у Ряшеві, Яслі й Новому Санчі, бо польська меншина мала забезпечені права своєї мови в східньогалицьких судах. Як інформувала львівська народовецька „Правда", — Качковський вибрався окружною дорогою через Швецію до Росії, щоб відвідати При-

дніпрянщину й там на місці провірити різниці між українською та російською мовами; в переїзді пароплавом із Швеції Качковський занедужав і помер у Кронштадті, де його як католика поховав римо-католицький священик на римо-католицькому цвинтарі. Після його смерти надужив його імени москвофільський діяч о. Іван Наумович, називаючи його ім'ям основане в 1875 році конкуренційне до народовецької „Просвіти" „Общество ім. М. Качковського". Це мало вплив на збаламучення нашого народу, серед якого був відомий Качковський як чесний, жертвенний на народні потреби патріот. В Перемишлі першим корифеєм москвофілів був гімназійний учитель д-р Николай Антоневич, автор історичних нарисів у москвофільському дусі, повістей і оповідань у книжечках „Общества ім. М. Качковського", деякі з них, як „Татаровець" про татарський напад на Гніздичів і Волицю Гніздичівську в княжій добі могли б бути перероблені українською літературною мовою. Він прибув до Перемишля в 1874 р. і як тільки постало „Общество ім. Качковського", він оснував його філію в Перемишлі.

Але серед перемиської інтелігенції з 60-их рр. перевагу мали народовці. Саме в 60-их рр. учителював у перемиській гімназії відомий народовецький діяч Анатоль Вахнянин, що згодом був основником і першим головою „Просвіти" у Львові (1868-70). В листі до свого друга Данила Танячкевича висловлював він жаль, що Перемишль, звідки пішов почин українського національного відродження в Галичині, починає відставати в нашому громадському житті. Аж 1. грудня 1869 р. засновано в Перемишлі товариство „Руська (згодом „Українська") Бесіда", що в своїх початках мала консолідаційний, тобто народовецько-старо(твердо)руський характер. Першим головою „Руської Бесіди" був о. Григорій Шашкевич. У першій управі товариства більшість творили народовці.

Дня 5. вересня 1870 р. засновано політичну організацію „Народна Рада", також із таким самим консолідаційним характером, але вона проявляла слабу діяльність. Дописувач „Слова" в 1875 р. стверджував цілковитий застій національно-культурної праці в Перемишлі й характеризував це словами: „Перемишль у народній справі замерз". Причиною цього — на думку дописувача — був „недостаток у Перемишлі сильної індивідуальности, об яку могли б опертися руські сили". Від половини 70-их і впродовж 80-их рр. активним був згаданий проф. Антоневич, під якого впливом москвофільська течія здобула перевагу в „Руській Бесіді".

Анонімний питомець духовної семінарії в Перемишлі, дехто думає, що був ним Степан Онишкевич (нар. 1861), пізніший священик, народній діяч і посол до австрійського парляменту в 1907-18 рр., у своєму листі, зверненому до тогочасного голови політичної організації „Народна Рада" посла Юліяна Романчука, гімназійного вчителя (1842—1932, у 1911-18 рр. віцепрезидента австрійського парляменту) подавав таку характеристику провідних людей у Перемишлі: „Владика — еп. Іван Сатурн Ступницький (1872-92) — не є ворогом „Діла", ненавидить „Пролом" (москвофільський часопис у 1880-82 рр.). Він не бажає, щоб духовенство мішалося до політики, тільки, щоб пильнувало біблії й молитвословів. Єпископ — деспотична вдача — є під впливом крилошанина Айталя Вітошинського (1838—1901). Архипресвитер Григ. Шашкевич — бюрократ. Мітрат Антін Юзичинський (1815-86) — це кацап по шабльону „Пролому", аристократ, посол до сойму і парляменту (1861, 1866 і 1873). Ректор духовної семінарії Мирон Подолинський (1847—1919) пренумерує „Діло", „Зорю" (1880-97) і „Мир" (1885-87). Д-р Юліян Никорович (1832-89) — людина незвичайно здібна,

найкращий каноніст чи не в цілій Галичині, агроном, практикуючий медик, археолог, історик, має збірку багатьох грамот. Він уложив „Шематизм перемиської епархії на 1879 рік". Це незвичайно цінний шематизм, бо подає багато історичних матеріялів про майже кожну парохію, як ерекційні грамоти, перекази й статистичні дані про національні відносини". Далі цей автор-семінарист оповідає, що в духовній семінарії на 23 питомців було 6 народовців, 15 твердих, тобто москвофілів, і 2 невтральні. Зі світських народовців згадував адвоката Теофіля Кормоша (1863—1927), суд. практиканта Антона Негребецького, вчителя виділової школи Пйотровського, адв. канд. Січинського, вчителя Тиховича, надзирателя „Народної Торговлі", русина. Директор гімназії, вище згадуваний о. Тома Полянський, добрий опікун молоді, але льояльний супроти польських шкільних властей, „до нічого не мішається"; про свою участь у громадянському житті в 1848-55 роках згадував він як про химерні марева (мжонкі) своєї молодости. Гімн. учитель Ник. Антоневич, посол до сойму, любив задачі писані „твердою" мовою. Гімназисти-народовці вдержували контакт з семінаристами; найбільше їх було в 6-ій клясі. Народовецький рух серед гімназистів ширився завдяки „Ділові" й книжкам, які позичав їм автор листа — семінарист.

В єдиній гімназії в Перемишлі, спершу з німецькою викладовою мовою, опісля від 1867 р. з польською, було дуже багато учнів греко-католицького обряду, деколи майже половина; такий стан віроісповідного складу молоді в цій гімназії тривав аж до оснування гімназії з українською мовою навчання. У висліді заходів українських послів у парляменті і в соймі, очолюваного „Народньою Радою", що внесла до цісаря спеціяльну петицію, перемиського громадянства й петиції головного виділу товариства „Просвіта" у Львові, цісар видав у липні 1887 р. декрет про утворення при існуючій гімназії з польською мовою навчання рівнорядних відділів з українською мовою навчання зі спільним учительським збором, але з окремим управителем, яким став учитель академічної гімназії у Львові Григорій Цеглинський (1853—1912). В 1887-88 шкільному році були вже утворені ці рівнорядні відділи, що в 1895-6 рк. р. осягнули повних 8 кляс і тоді утворено з них окрему самостійну гімназію з українською мовою навчання.

Цеглинський був непересічною індивідуальністю і він силою своєї освіти, великої товариської культури, глибокого інтелекту й авторитету став одним із керманичів українського життя в Перемишлі, одним із будівничих українського Перемишля. Він разом із адвокатом д-ром Теофілем Кормошем (1863—1927), А. Негребецьким, Левом Шеховичем, Дан. Стахурою, Левом Левицьким і комісаром скарбу Матковським та вчителями рівнорядних українських гімназійних кляс надали в першу чергу виразний народовецький характер „Руській Бесіді" в Перемишлі. До громадської культурно-освітньої роботи приступили слідом за своїм управителем гімназійні вчителі: Роман Гамчикевич, Іван Прийма (1864—1920), Олексій Ярема й інші. Разом із ними заснував Цеглинський у 1891 р. філію Т-ва „Просвіта" в Перемишлі. Опісля Цеглинський заснував „Бурсу ім. св. о. Николая" для приміщення гімназійної молоді, що походила з довколишніх сіл. Молодь вищих кляс під впливом свого директора вела національно-освідомну працю по селах, займаючись організацією драматичних вистав, хорів, закладанням читалень тощо.

Саме в 1891 р. прибув на перемиську катедру перший дотогочасний станиславівський (1885-94 рр.) єпископ д-р Юліян Пелеш, автор 2-томової „Історії унії" нашої Церкви, виданої німецькою мовою у Відні в 1880-81 роках. При його († 22. квітня 1896) і його наступника єпископа Констан-

тина Чеховича (1897—1915) піддержці заснувало перемиське громадянство Український Інститут для дівчат, в якому здебільша навчали вчителі української гімназії. Це була перша середньо-освітня виховна школа для українських дівчат у Галичині.

З перемиською виборчою округою, що обіймала повіти: Перемишль, Мостиська і Добромиль, в'яжуться спроби Івана Франка стати послом до австрійського парляменту в Відні. Перша кандидатура д-ра Івана Франка на посла до парляменту була виставлена радикальною партією в 1895 р. при додатковому виборі посла з цієї округи. Особливо підтримував кандидатуру Франка посол до галицького сойму селянин Степан Новаківський із с. Торок. Була вона схвалена на передвиборчій нараді в Перемишлі 20. жовтня 1895. З нагоди цих виборів відбулися два віча в Перемишлі, а третє перед самими виборами було вже заборонене. Противником Франка був польський дідич Павло Тишковський. У виборах, що відбулися 31. жовтня 1895 р., перепав Франко виключно в наслідок шахрайства й терору польської адміністраційної влади.

В 1897 р. кандидував Франко на посла до австрійського парляменту у четвертої селянської курії в окрузі Перемишль-Мостиська-Добромиль і з п'ятої загальної курії в окрузі Перемишль-Мостиська-Рудки-Самбір-Дрогобич-Підбуж. Тоді Франко розвинув велику передвиборчу акцію. Дня 4. лютого 1897 р. виступав він на передвиборчому вічу в Перемишлі. Чергове передвиборче віче відбулося також у Перемишлі, 26. лютого 1897 р. У загальній курії противником Франка був польський кандидат д-р Витовт Левіцький, який і став послом при допомозі виборчих шахрайств. Вибори з четвертої селянської курії відбулися 16. березня 1897 р., в яких знов Франко перепав, а вибраний був так само, як у 1895 р., Тишковський.

В 1901 р. мав Франко в Перемишлі 3 відчити про провідні ідеї й епізоди в розвитку українського національного життя в Прикарпатській і Придніпрянській Україні від 60-их рр. до кінця XIX. ст. Ці відчити надрукував Франко в 1910 р. накладом Руссько-Української Видавничої С-ки у Львові п. н. „Молода Україна", з піднаголовком: „З останніх десятиліть XIX в."*

В 1913 р. читав Франко в Перемишлі перед численною публікою свого „Мойсея". Франко мав великий сантимент до Перемишля. Довгі часи він листувався з перемишлянами, між іншими з Уляною Кравченко. Частина цього листування збереглася в її дочки. В „Українсько-Руському Архіві", у Львові 1912 р. (т. 8), опублікував Франко одержані ще на початку 1894 р. від дочки архипресвитера Гр. Шашкевича, Тереси Несторовичевої в Перемишлі листи митроп. Спир. Литвиновича, львівських крилошан Михайла Малиновського (1812—1894) і Мих. Куземського (1809—1879), проф. Я. Головацького, головно в справі вище згаданої азбучної війни 1859 р..

Москвофільство в Перемишлі почало завмирати в початках 19-го ст.;

---

* Цю книжку присвятив Франко перемишлянці, з якою він уперше познайомився в часі своїх відчитів у Перемишлі, восени 1901 р., Асі Іванні Шеховичівній, згодом дружині адвоката д-ра Дмитра Левицького, голови УНДО і посла до польського сойму, померлого відтак на большевицькому засланні, що живе тепер на Цейлоні. В своїй передмові писав Франко, що ці відчити мав він у Перемишлі „у марті 1901 р." Він дякував за їх доповнення своїми завваґами перемиським діячам: дир. Гр. Цеглинському, вчителеві гімназії Дівочого Інституту Іванові Приймі (1864-1920), та судді Антонові Негребецькому. Проф. І. Прийма був згодом учителем у Чернівцях і був на той час співредактором буковинського відділу „Нашої Школи" у Львові, врешті був дир. гімназії в Яворові, а потім в Полтаві й тут його большевики замучили в тюрмі.

коли між москвофілами прийшло до розбрату в мові: молодша генерація москвофілів виступила проти досі вживаного язичія і рекомендувала прийняти російську літературну мову. Проти молодих в обороні свого язичія виступив різко Богдан Дідицький (1827—1908), який цей новий курс москвофілів уважав негацією своєї рідної мови, яку він сам калічив домішкою москалізмів, і закликав їх отямитися словами „Наталки Полтавки": „Помилуйте сиротину і не вводьте в неславу!" Тоді старі русини, що ненавиділи поляків, почали приставати до українського руху, або збиті з пантелику, залишались при язичію, але відсувалися від активних москвофільських новокурсників, дозволяючи своїй ближчій родині включитися в українське національно-громадське життя, як от проф. Н. Антоневич. „Тверді русини", що трималися язичія Дідицького, були народніми патріотами, як це ми бачимо з брошури о. Р. Прислопського: „Примір латинізаторської гакати на рубежах Галицкой Руси', виданої язичієм у Перемишлі 1902 р. про крадіж уніятських віроісповідників польським духовенством в околиці Дубецька й Динова. Як дивилися поляки на противників їх польонізаційної акції, видно з того, що в часі існування Польщі в рр. 1918-39 цю брошуру тримали в актах новосандецького староства, як доказ нельояльности її автора, в тому часі пароха Жегестова.**

З огляду на пропаганду новокурсниками православ'я, священики-москвофіли були старокурсниками й таким був професор духовної семінарії в Перемишлі о. Василь Масцюх, автор „Церковного подружнього права" і в 1934-36 рр. перший апостольський адміністратор Лемківщини. Та москвофіли постепенно тратили свої впливи в Перемишлі, в якому безсумнівним авторитетом втішався дир. гімназії Гр. Цеглинський, що двічі (1907—1911), був вибраний на посла до австрійського парляменту. Чимраз більший розвиток українського життя в Перемишлі мав великий вплив на наше населення на Засянні. Воно зберегло до початків XX. ст. свій церковний обряд і назву „русини", але говорило по-польськи й тому в австрійській урядовій статистиці було воно зараховане до поляків, у шкільних підручниках у Галичині писалося про „поляків греко-католицького обряду" на захід від Сяну. В містечку Лежайську було 15% з усього населення греко-католиків, що говорили польською мовою, але називали себе русинами. Деякі з них післали своїх дітей до української гімназії в Перемишлі й від цих гімназистів почали вчитись їхні батьки й сусіди своєї прабатьківської мови; в 1907 році могла вже існувати в Лежайську читальня „Просвіти", при ній драматичний гурток, про що інформував українське громадянство календар „Просвіти" у Львові на 1908 р., зазначуючи, що м. Лежайськ „лежить на Мазурщині". Подібно писалося і в виданнях „Общества ім. Качковського", що Качковський був сином „руського священика на Мазурщині" (с. Дубно на південний схід від Лежайська), дарма, що цей терен до 1772 р. входив у склад Червоної Руси й руського воєвідства. Також і мовознавець проф. І. Верхратський назвав говірку населення українських сіл на пограниччі ряшівського й коросненського повітів говором „замішанців", тобто українців, що замішалися поміж поляків, хоч у дійсності є це залишки автохтонного українського населення, що мешкало над Вислоком раніше поляків.

** Листом, писаним язичієм, дозволив о. Р. Прислопський в 1940 р. на видання своєї брошури в перерібці українською мовою „Українському В-ву" в Кракові п. н. „Як польщили Посяння", Петрові Олійникові, якого розстріляли німці, як члена редакції київського „Українського Слова" на Різдво 1942 р. Однак висланий о. Прислопському надрукований примірник з початком 1941 р. повернувся, бо адресат помер.

В часі першої світової війни греко-католики з-за Сяну, що як австрійські вояки побували на українських землях, користали з цього побуту й вивчали українську мову, з якою вертались додому, і від них учились їхні родини.

Початок XX сторіччя приніс видатне пожвавлення українського громадського життя в Перемишлі. Це виявилось насамперед в утворенні філії „Просвіти" (1891), а в дальшому таких установ, як: „Віра", „Народній Дім" і „Руська Щадниця" (1906, від 1915 р.: „Українська Щадниця"), які відограли підставову ролю в розбудові економічного життя Перемищини. Провідними діячами в тому часі були: директор гімназії Цеглинський і адвокат

На вакаціях у п. Кормошів в Турю у 1905 р. Зліва: стоять Степан К., ?, Д. Гординський, суддя Коляджин, о. Туркевич, о. О. Кормош, о. канонік М. Мриц, проф. Д. Коренець, д-р І. Боцюрків, ?, сидять: п. Туркевич (сестра К.), проф. О. Ціпановська, дир. Гр. Цеглинський, Олекс. з Гординських — К., Ірена з К — Шухевич, Євгенія з Ціпановських — Стахура, адв. д-р Т. Кормош, о. кан. І. Стрийський, адв. Д. Стахура, Клячить Ст. з Гординських Малиновська. Діти: Туркевич, Льоньо Т., Олена з К. — Гащиц, Олекс. зі Стахурів — Терлецька, Стеф. і Роман Стахури.

Кормош. У 1911 р. перейшов Цеглинський на емеритуру, але залишився парляментарним послом; він був членом президії Українського Парляментарного Клюбу й членом парляментарної комісії для шкільних справ. Цеглинський помер у Відні, восени 1912 р., але поховали його в Перемишлі.

На місце Цеглинського парляментарним послом став адвокат д-р Володимир Загайкевич (1876—1949), що відкрив свою адвокатську канцелярію в Перемишлі ще в 1907 р. і у виборах 1911 р. вибраний був заступником посла. Як знаменитий бесідник і правник він зразу розгорнув живу культурно-освітню, політичну й економічну діяльність у Перемишлі й повіті, продовжуючи працю старшої генерації з Цеглинським у проводі. Саме в 1907 р. почало Товариство „Селянська Рада" в Перемишлі видавати двотижневик „Перемиський Вістник", що виходив як орган перемиської „Народньої Організації" до липня 1914 р. За його редакцію відповідали впродовж цих 7-ох років різні люди. Його дійсним редактором у 1910-14 рр. був

М. Винярський, що провадив „Народню Канцелярію" й був секретарем „Народньої Організації", яку очолював адв. д-р Т. Кормош, та секретарем Філії „Просвіти", якої головою був у 1909-14 рр. адв. д-р В. Загайкевич. Відповідальним редактором „Перем. Вістника" був у 1914 р. Спиридон Губчак, урядовець „Віри".

Д-р Вол. Загайкевич узявся разом із міщанином Іваном Борисом організувати перемиське міщанство, що досі не брало майже ніякої участи в зорганізованому українському житті. Вони обидва заложили в 1912 р. „Міщанську Касу", що віддала великі послуги українцям Перемишля. Досі існуючі в Перемишлі українські банки „Віра" і „Руська Щадниця" були наставлені більше для помочі українським селянам. „Міщанська Каса" почала притягати до рідної організації наших ремісників і робітників, що напливали до Перемишля з довколишніх сіл і, не маючи власної народньої організації, йшли за польськими соціялістами, яким допомогли збудувати польський „Робітничий Дім". Тому, що з заведенням залізничої сітки в Галичині до Перемишля, як великого й важного залізничого вузла, прибуло багато залізничих робітників, збільшилося населення міста; зріст населення Перемишля в XIX і в першому десятилітті XX ст. представляється ось так: в 1808 р. було 7,538 мешканців, в 1850 — 9,500, в 1870 — 15,185, в 1880 — 20,667, в 1900 — 46,259, та в 1910 — 54,692 мешканці, серед них 8,524 військових, а щодо віровизнання було: 25,455 римо-католиків, 12,300 греко-католиків і 16,094 жидів. Але й цей приріст населення не був корисний для українців, тому що до залізничої служби голосилися здебільша поляки з тогочасної західньої Галичини. Польські робітники були переважно соціялістами. Членами польської соціялістичної партії були й жиди, з-поміж яких вибився д-р Ліберман на провідника ППС в Перемишлі. Був він обраний також голосами соціялістів на посла до галицького сойму, подібно як українські соціялісти вибирали переважно жидівських соціялістів до міської ради. Тому Ліберман старався догодити польській соціялістичній більшості. Він очолював польські національні маніфестації, звернені проти німецько-пруської політики в Познанщині. Співпраця ППС з польськими народовими демократами, що за рецептою свого ідеолога Романа Дмовського змагали рекомпенсувати українськими землями свої втрати на користь пруських німців, отямила українських соціялістів у Перемишлі й вони почали організуватися в українській соціялістичній партії; керівником української соціялістичної партії в Перемишлі був Іван Жовнір (1855—1928), який основав ремісничу бурсу й належав до основників робітничої кооперативи „Надія" в Перемишлі.

Показниками українського національного життя в Перемишлі і в його повіті були повітові ювілейні свята. Такі ювілейні обходи відбулися в Перемишлі в 1903 р. з приводу 60-ліття смерти Маркіяна Шашкевича, в 1904 р. з приводу 90-ліття народин Тараса Шевченка, в 1908 р. з приводу 40-ліття існування „Просвіти" і в 1914 р. в соті роковини Шевченкових народин. Останній відбувся дня 24. травня 1914 р. і був справжнім здвигом усього українського населення перемиського й сусідніх повітів (около 10,000 учасників). На цей здвиг прибули січові коші й сокільські гнізда перемиського й сусідніх повітів, яких оснування й розвиток був зв'язаний саме з організаційною діяльністю в Перемишлі і в повітах: Перемишль, Добромиль і Мостиська, що творили одну виборчу округу, посла д-ра Володимира Загайкевича. Сам він як повітовий кошовий у сокільському одностроєю на коні і з булавою в руках перевів перегляд чот „Січей" і „Соколів". Після

того очолюваний ним похід, з січовою оркестрою рушив вулицями міста на вул. Баштову, де відбувалася полева Служба Божа, відправлена о. мітратом Мироном Подолинським. У поході і в Богослуженні брали участь перемиські українські школи, товариства й делегати всіх читалень „Просвіти" в повіті. Кінні січові чети замикали похід. Це був справді перший величавий, зразково зорганізований похід національно відроджених українців перемиської землі в своєму осередку — прастарому княжому городі; він був доказом української організаційної сили, доказом зростаючої постійно національної свідомости серед українського населення Перемищини.

„Січі" й „Соколи" Перемищини, як теж делегати місцевих товариств і окремі перемишляни (разом поверх 300 осіб) взяли участь у краєвому Шевченківському здвизі у Львові, 28. і 29. червня 1914 р.

Австро-російська війна в 1914 р. серіозно відбилася на Перемишлі, що був єдиною австрійською твердинею в Галичині. Саме з огляду на небезпеку твердині й прохарчування в ній австрійська військова влада зарядила евакуацію, що була спершу добровільна, опісля примусова. В наслідок цієї добровільної й примусової евакуації населення Перемишля з числа 54,692 в 1915 р. спало на 17,000 мешканців. Австрійська влада вважала українців „зрадниками", й тому мало хто з них залишився; з учителів української гімназії залишився тільки Іван Мануляк. Пропам'ятна масакра українського населення відбулася в Перемишлі при вул. Дворського, дня 15. вересня 1914 р.: під'юджені польсько-жидівською юрбою мадярські гонведи посікли шаблями 43 невинних наших людей.

Від 17. вересня до 8. жовтня 1914 (3 тижні) була перша облога Перемишля москалями, а після місяця — від 8. листопада 1914 до 22. березня 1915 р. друга (разом 137 днів). Обложеним у перемиській твердині австрійським військом командував чех ген. Герман Кусманек, російським військом під Перемишлем доводив болгарський ген. Радко Дімітрієв, що в першій балканській війні 1912-13 рр. здобув турецькі твердині Кіркіліссе (Лозенград, Лозунь) і Чаталджу перед Царгородом. В часі другої облоги Перемишля російські війська окупували Галичину по Карпати й Дунаєць і хоч відступаючі перед москалями мадяри катували й вішали невинних українців, проте українське населення Галичини й Буковини ненавиділо москалів і всю надію покладало на неспроможність москалів здобути Перемишль, якому на скитальщині у Відні присвятив свій вірш „Перемишлеві" Василь Щурат у віденському календарі „Просвіти" на 1915 р.

Віддаючи москалям Перемишль, дня 22. березня 1915 р., ген. Кусманек велів висадити в повітря всі його укріплення. В часі російської короткої окупації (22. березня — 3. червня 1915 р.). Перемишль став центром 4-ої галицької губернії. Тоді в половині травня помер владика-громадянин Константин Чехович. Саме тоді російська армія після німецького пролому під Горлицями почала відступати й ніби для збереження старинних пам'яток на випадок знищення міста зажадав член-кореспондент Російської Академії Наук Е. Шмурло в імені окупаційної влади від перемиської капітули видачі перемиської єпископської мітри — корони короля Данила; мітру вивезено до Петербурга, звідки ревіндиковано її в 1925 р. разом із вивезеними з Польщі пам'ятками згідно з умовою в ризькому договорі 1921 р. про їх ревіндикацію. Але забраного москалями в часі окупації Перемишля прапора перемиського „Сокола", посвяченого, як вище було згадано, на перемиському Шевченківському святі 1914 р., не повернено; він залишився в Петербурзі, в музею, у відділі воєнних трофеїв.

Вернулися австрійці до Перемишля 3. червня 1915 р. Тоді поволі відживало українське культурне життя, приголомшене до того часу і мадярськими звірствами над невинним українським населенням і російською забороною діяльности якоїнебудь української національної організації. Австрійський воєнний стан не був сприятливий для відродження українського організаційного життя в Галичині, зокрема в Перемишлі, якого парляментарний посол д-р Володимир Загайкевич був покликаний до війська ще на початку війни в серпні 1914 р. Він був приділений до авдиторіяту на Угорщині. В 1915-16 рр. був Вол. Загайкевич авдитором при т. зв. „Süd-Armee-Oberkommando" (S.A.O.) (команді Південної Армії) в Стрию і тоді він вирятував від смерти багато наших людей, головно селян, обвинуваченых безпідставно як „зрадників Австрії". Щойно в 1917 р. звільнено його як парляментарного посла з війська й він виголосив у парляменті промову про жахливі звірства мадярських гонведів над українським населенням у Галичині. Ця промова зробила велике враження не тільки на самих послів і на урядові круги, що довідалися про велику кількість повішених невинних жертв, але також знайшла відгомін і в закордонній пресі. Тому угорське міністерство гонведів (оборони) зажадало від віденського парляменту видачі Вол. Загайкевича, щоб з ним розправитися, але президія парляменту відмовилась, покликуючись на посольську недоторканість. Було це саме в 50-ліття існування австро-угорської монархії, впродовж якого українці були віддані під гегемонію поляків у Галичині та мадярів на Закарпатті.

Події 1. листопада 1918 року застали українську громаду Перемишля у складному положенню. Як подає Микола Голубець — ще 30. жовтня поляки опанували місто, побоюючись, що українці можуть узяти владу. Тому ніччю з дня 2. на 3. листопада вдерлися до Перемишля відділи створені з довколишніх українських селян, роззброїли польську залогу й арештували ген. Пухальського, якого польська Реґенційна Рада у Варшаві назначила командантом польських військ Галичини й Шлеська. Проте за Сяном поляки мали перевагу; вони роззброїли в Ряшеві австрійський полк, рекрутований з яворівського повіту, та в Ярославі — 77-ий полк, рекрутований із самбірського й нагнали додому наших вояків цих полків. Українські ж старшини, що з Заходу прибували до Перемишля, не задержувались у ньому для організації військової сили, тільки відходили далі на схід у свої рідні повіти. Супроти того перемиська експозитура Української Національної Ради, очолювана д-ром Т. Кормошем, д-ром Вол. Загайкевичем і проф. О. Яремою, замирилася з поляками, визначуючи як границю ріку Сян, дарма, що частина Перемишля — Засяння — й села перемиського повіту ліворуч Сяну були з українським населенням, а поляки зайняли вже без українського спротиву села березівського, ярославського й чесанівського повітів праворуч Сяну. Хоч звільнені з українського полону поляки в Перемишлі обіцяли сидіти тихо на Засянні „аж до рішення справи приналежности Східньої Галичини паризькою мировою конференцією", проте — як повідомляв тогочасний український часопис у Перемишлі „Воля" — ксьондз Панась, капелян польського легіону, нарушив перемир'я своїми панцерниковими наїздами на Перемишль. Врешті — як пише Голубець — „поляки, підождавши на допомогу з Заходу, вдарили на Перемишль і по короткому бою опанували його наново" дня 12. листопада 1918 р. Відтоді мали поляки в своїх руках „ключ до Східньої Галичини", преважну стратегічну базу своїх випадів на Хирів та для допомоги полякам у Львові.

* * *

(ВПов. П. Проф. Богданові Загайкевичеві щиро дякую за поміч у вишукуванні й переписуванні матеріялів, потрібних для зладження оцього нарису, головно щодо останніх десятиліть XIX і початків XX ст., як також за його цінні інформації про відомі йому події. — Автор.)

БІБЛІОГРАФІЯ

Abraham Władysław: Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi, I. Lwów 1904. — Akta grodzkie i ziemskie, Lw., tt. I (1868) — X (1884. — Андрусяк Микола: Іван Хлопецький, перемиський православний епископ-помінат в 1632-33 рр., Записки НТШ у Львові, 1927, т. 147, с. 131—140; У 950-літній ювилей (981—1931) Перемишль та Червень перед 981 р., Неділя, Львів 1931, ч. 16; Осип Лозинський, Яворівщина (Яворів), 1931, с. 18-24; Іван Могильницький (З приводу століття його смерти), Діло, Львів 1931, чч. 117-9 і 121; Записник митр. Юрія Винницького з 1706 р., Записки ЧСВВ, т. IV, вип. 1-2, Жовква 1932, с. 180-204; Замітки до письменницької спадщини крилошанина І. Могильницького, там само, с. 325-6; Наші оселі на північній Надсянщині, Колосся, літер.-наук. додаток „Нового Села", Львів 1938, ч. 2; По українських волостях (Довідки про минуле і згадки з мандрівки), Прага 1940; Історія України, І, Княжа Доба, Пр. 1941; Історія Козаччини (Курс викладів), Мюнхен 1946:; Барвінський Богдан: Конашевичі в перемиській землі в XV і XVI ст., Зап. НТШ, т. 100, 1930, с. 19-175. — Бігус П.: Шляхом до 1-го листопада, „Гомін України", Торонто 1954, VII, чч. 36 (277)-38 (279), 4-18/IX. — Болеславъ-Юрій II князь всей Малой Руси. Сборникъ матеріаловъ и изслѣдованій сообщенныхъ О. Гонсіоровскимъ, А. А. Кушкомъ, А. С. Лаппо-Данилевскимъ, И. А. Линниченко, С. Л. Пташицкимъ и И. Рожбкомъ, Изд. Импер. Академіи Наукъ, Петербургъ 1907. — Великий Атанасій Г., о. ЧСВВ: Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075-1953), I, 1075-1700, Roma 1953, LL, R. 1954. — Vernadsky George: Kievan Russia, New Haven 1948. — Vincenz Andrzej: Ruchy chłopskie na Rusi Czerwonej, Kultura, Paryż 1955, III, c. 141-5. — Возняк Михайло: Філологічні праці Ів Могильницького, Українсько-руський Архів, т. V, Львів 1910; Зза редакційних куліс віденського Вістника та Зорі Галицької, Зап. НТШ, т. 100, 1912, с. 73—109; До історії української наукової і просвітної організації в Галичині 1848 р., Зап. НТШ, т. 110, с. 163-82; Як пробудилося народне життя в Галичині за Австрії, Львів 1924; Авторство азбучної статті з 1834 р., Зап. НТШ, т. 136-7, 1925, с. 107—118. — Hauser Leopold: Monografia miasta Przemyśla, Перемишль 1883. — Гец Микола: Столиця Гербуртів (Нариси з минулого Добромиля), Добромиль-Перемишль 1937. — Голубевъ С.: Кіевскій митр. Петръ Могила и его сподвижники, I—II, Київ 1883—1898. — Голубець Микола: Велика історія України, Львів-Вінніпег 1948. — Грековъ Б.: Киевская Русь, Москва-Ленинград 1944. — Грицак Євген: Перемишль тому сто літ, Перемишль 1936; Перший альманах перемиських богословів, Пер. 1937. — Грицак Павло: Галицько-волинська держава, Н. Йорк 1958. — Грушевський Михайло: Історія України-Руси, т. I—IX, Вид. „Книгоспілка", Нью Йорк 1954—1957; Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? Зап. НТШ, т. 45, Л. 1902. — Dziedzicki Ludwik: Przemyśl, Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. IX, Warszawa 1888, str. 148-68. — Długosii sev Longini Ioannis Historiae Polonicae libri XII, t. I—II, Lipsk 1711-12.— Добрянскій Антоній: Короткая историческая вѣдомость о епископахъ русскихъ въ Перемышлѣ отъ собора въ Берестѣ г. 1594 до введенія уніи въ епархіи перемыской г. 1691, Перемышлянинъ на г. 1854, Перемишль 1853: Исторія епископовъ трехъ сосѣдственныхъ епархій, Перемышльской, Самборской и Саноцкой, отъ найдавнѣйшихъ временъ до 1794 г., Львів 1893. — Дорошенко Дмитро: Нариси історії України, тт. I—II, Варшава 1932-33. — Зубрицький Михайло: Продажа „попівства" в с. Скопові 1592 р., Зап. НТШ, т. 25, 1898, М. с. 1—2; Канонічний огляд парохії Ріпник в кореснянськім деканаті в Галичині 1780 р., Зап. НТШ, т. 107, 1912, с. 119-28. — Кміт Юрій: Заходи коло просвіти в перемиській дієцезії 1780-97 рр., Збірник Іст.-Філос. Секції НТШ, т. V, Львів 1902, с. 89—98; Народна сільська школа в Галичині в рр. 1810—1824, Українсько-руський Архив, т. IV, Л. 1909, с. 10—101. — Кордуба Мирон: Західне пограниче галицької держави між Карпатами й долішнім Сяном, Зап. НТШ, т. 138-40, 1925, с. 159—249. — Кревецький Іван: Справа поділу Галичини в рр. 1846-50, Зап. НТШ, 1910, т. 93, с. 54—69, т. 94, с. 58—83, т. 95, с. 54—82, т. 96, с. 94—115, т. 97, с. 105-54; Баталіон руських гірських стрільців 1849-50, Зап. НТШ, 1912, т. 107, с. 52—72; Проби організования руських національних гвардій у Галичині 1848-49, Зап. НТШ, 1913,

т. 113, с. 77—146. — Лакота Григорій єп.: Дві престольні церкви перемиські. Перемишль 1937. — Лебединцев Теофан: Письма къ брату въ Кіевъ (1865-67 г.), Кіевская Старина, т. 60, март 1898, с. 360. — Lewicki Anatol: Obrazki z najdawniejszych dziejów Przemyśla, Перемишль 1881. — Лист з перед півстоліття. Діло з 14. І. 1938, ч. 9. — Львовская Ставропигійская выставка съ 1888 г., Львів 1888. — Мавродин В.: Образование древнерусского государства, Ленинград 1945. — Мудрий Василь: Іван Франко як громадський діяч. Записки НТШ, т. 156, (1957), ст. 165—198. — Назарко Іриней, о. ЧСВВ: Св. Володимир Великий — Володар і Христитель Руси-України (960—1015), Зап. ЧСВВ, Серія II, Секція І, т. IV, Рим 1954. — Насонов А. Н.: „Русская земля" и образование территории древнерусского государства, Москва 1951. — Німчук Іван: За Сяном (Відб. з „Діла"), Львів 1932. — Олійник Петро: Як польщили Посяння. За о. Р. Прислонським зладив... Передмова М. Андрусяка, Краків 1941. — Пачовський Василь: Історія Закарпаття, Мюнхен 1946. — Paszkiewicz Henryk: Polityka ruska Kazimierza Wielkiego, Rozprawy Hist. T-wa Nauk. Warszawskiego, t. IV, W. 1925. — The Origin of Russia, London (1954). — Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси, (Москва) 1950. — Pelesz Julian: Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom. I—II, Wien 1878—1880. — Перфецький Евген: Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша. Зап. НТШ, Л. 1927-31, т. 147, с. 1—54, т. 149, с. 31—83, т. 151, с. 19—56. — Прислопскій Роман: Примѣръ лятинизаторской гакаты на рубежахъ Галицкой Руси, Перемишль 1902. — Р-въ В.: Перемышль уѣздный городъ Калужской губерніи, Энциклопедическій словаръ Брокгаузъ-Эфрона, Петербург 1898, т. XXIII, с. 230-1. — Ревакович Т.: З переписки письменників 1860-их років в Галичині, Зап. НТШ, Л. 1901, т. 117-18, с. 269-86. — G. Rhode: Die Ostgrenze Polens, Köln-Graz 1955, т. I. — Свенціцький Іларіон: Шкільна освіта духовних кандидатів в 1756—1788 рр., Укр.-руський Архив, Л. 1909, т. IV, с. 1—9. — Семеновъ П.: Географическо-статистическій словарь россійской имперіи, Петербург 1873. — Полное собраніе русскихъ лѣтописей, II, Ипатіевская Лѣтопись, Изд. Археографической Коммиссіи, Птбрг 1843.— Соневицький Леонід: Український епископат перемиської і холмської епархій в XV-XVI ст., Зап. ЧСВВ, Сер. II, Секц. II, т. II (VIII), вип. 1—2, с. 23—64, і вип. 3—4, ст. 348—392. — Студинський Кирило: Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795—1857 рр., Укр.-Руський Архив, XIII—XIV, Л. 1920. — Томашівський Степан: Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р., Зап. НТШ, Л. 1898, т. XXIII—XXIV; Матеріяли до історії Галичини, т. I, Акти з рр. 1648-49, т. II, Акти з р. 1649—1651, т. III, Літописні памятки 1648-73, Жерела до іст. України-Руси, Л. 1898, т. IV, 1901, V, 1913, VI; Українська історія, I, Л. 1919. — До історії Перемишля і його єпископської катедри, Зап. ЧСВВ, Львів-Жовква 1928, т. III, вип. 1—2; Невідомий досі перемиський князь, Нова Зоря, Львів 1928/9; Вступ до історії Церкви на Україні, Зап. ЧСВВ, Ж. 1932, т. IV, вип. 1—2. — Франко Іван: Молода Україна, ч. 1, Л. 1910; Азбучна війна в Галичині 1859 р., Укр.-Руський Арх. VIII, Л. 1912. — Іван Франко, Збірник, Книгоспілка, Київ 1926. — Чернецкій Василій: Звѣстки о мѣстѣ Перемышли, Коломия 1897. — Шах Степан: Іван Зілинський, світоч вихованців перемиської гімназії, Альманах „Де Срібнолентий Сян пливе", Перемишль 1938, с. 104—113. — Щурат Василь: На досвітку нової доби, Львів 1920; Листи митр. М. Левицького до єпископа Ів. Снігурського й офіціяльні документи їх спільної діяльности (1813—1847). Укр. Архів, т. XII, Л. 1924.

о. проф. Петро Голинський

ПЕРЕМИСЬКІ ВЛАДИКИ І ДУХОВЕНСТВО В СЛУЖБІ ЦЕРКВІ І НАРОДОВІ

Перемиське Єпископство належить безперечно до найстарших єпископств слов'янського обряду на українських землях. Отець Антін Добрянський, автор „Исторіи епископовъ трехъ соединенныхъ епархій, перемиской, самборской и саноцкой отъ найдавнѣйшихъ временъ до 1774 ст.", доказує, що наше єпископство в Перемишлі повстало під кінець IX-го, або на початку X-го ст. та що його основали місіонарі, учні св. Методія. Також з уваги на українську колонізацію Закарпаття, мабуть до VII—VIII ст., що стверджено новими археологічними дослідами, можна прийняти здогад істориків, що перемиське єпископство існувало вже між IX і X ст.

Наші літописці вперше називають під роком 1218 перемиського єпископа Антонія Добриню Ядрейковича, який мав прибути з Новгороду. Що Антоній не був першим перемиським єпископом, з цим історики погоджуються. Одначе, скільки мав він попередників, як вони називалися і хто з них був перший, нічого не згадують про це відомі нам досі історичні джерела. Добриня Ядрейкович паломничав, як новгородський єпископ, у 1200 рр. до Царгороду, саме в часі четвертого хрестового походу, що його зорганізували венецькі купці, які, замість на Святу Землю, направилися на багатий Царгород. Він був свідком окупації Царгороду хрестоносцями та після повороту у Новгород подав сухий опис тодішнього Царгороду. В 1225 р. єп. Антоній мав вернутися назад до Новгороду й щойно під 1241 р. Галицько-Волинський Літопис згадує про перемиського владику, що не хотів служити князеві Данилові, одначе не подає його імені. Дальші відомості про перемиських єпископів, що їх подають історичні джерела, є припадкові, або надто короткі, зате, починаючи від 30—40-их рр. XV ст., є дещо ширші.

Кордони перемиської епархії сягали від Рави Руської, Куликова, Комарна, Щирця, Миколаєва, Стрия і Сколього на сході до ріки Попрад і далі на захід. Тут треба згадати, що до 1490 р., тобто до заснування мукачівського єпископства, заселені українцями області Пряшева і Кошиць у нинішній Словаччині належали до юрисдикції перемиських владик.

Велику зміну в перемиську область принесла польська окупація в 1340 р. Та король Казимир мусів рахуватися з настроями населення і вів спершу обережну політику. Він намагався якнайтісніше зв'язати галицьку землю з Польщею, але залишив деякі форми давньої влади. Деякі бояри залишилися при своїх становищах; в урядуванні вживали української мови поруч латинської.

Казимир щедро роздавав землі вельможам, що приходили з заходу: полякам, німцям та мадярам. По смерті Казимира намісник Галичини, Володислав Опольський (в рр. 1372—1378), протегував німецьку колонізацію міст, а в церковній політиці став відкрито по стороні католицької Церкви й дістав папську буллу з дозволом заснувати латинські єпископства, в тім і в Перемишлі.

В довгій боротьбі, під гнетом чужинецької окупації, заломилась активність боярства. Підо впливом важких економічно-політичних умов, бояри почали залишати свої державні змагання. За короля Ягайла польська колонізація ще дужче посилилася. Міста дістанали німецькі права, звичайно з застереженням, що з нього можуть користати тільки католики. Ягайло підпирав польське духовенство, а в 1412 р. передав полякам давню княжу православну катедру в Перемишлі й наказав викинути з її підземелля кості похованих там достойників, а матеріял з тієї церкви вжито на побудову польської катедри.

Для нашої Церкви і єпископів настали чорні дні. Нераз мусіли владики залишати свою резиденцію і скриватися довгими роками по манастирях. Після зайняття польськими королями Галичини, втратили наші єпископи катедральну церкву і всі посілості. Але тоді залишилася маса вірних в самому престольному городі та на велетенському просторі на схід і на захід від Перемишля аж по ріку Попрад. У сприятливіших часах верталися владики назад до княжого городу, будували нові храми, гоїли завдані рани й правили епархією. Перемиські владики витривали на становищі навіть тоді, коли польський уряд скасував єпископат у Галичі й коли вірні на схід від Львова опинилися на яких 150 років без власної церковної ієрархії. Завдяки перемиським владикам врятувалася ціла галицька волость для нашого обряду й нації. Одначе врятувала наша Церква в тих часах те, що найцінніше: любов і прив'язання до неї своїх вірних, бо з ними вона співстраждала, кріпила їх на дусі та хоронила від зневіри.

Після втрати катедрального храму довший час заступала його церква Успення Пресвятої Богородиці на Вовчі, бо щойно коло 1500 р. вибудовано в Перемишлі дерев'яну престольну церкву св. Івана Хрестителя, що в 1535 р. згоріла разом із ризами та ерекційними грамотами.

З визначніших єпископів 15-го ст. згадаємо єп. Анастасія Бірецького, що правив епархією в рр. 1445-67. Він вставлявся перед судом за своїх селян із Валяви, дбав про духовенство, він же в 1464 р. дістав від короля Казимира потвердження прав і маєтності перемиського владицтва. Його наслідник Бірецький Атанасій добув від короля Казимира 1469 р. привілей для духовенства, що боронив його перед умішуванням шляхти в церковні справи.

Дуже цікавою і замітною постаттю був єп. Антін Оникий (1497—1520). Про його діяльність довідуємося припадково зі скарг, що йшли на нього до королівського двору. Він збирав духовенство, шляхту і навіть підданих „не без зневаги королівської влади" на з'їзди чи собори. Не зважаючи на жадні заборони, велів бити в дзвони під час Богослужень, ішов з запаленими свічками і з хоругвами до хворих, часто влаштовував святочні процесії по церквах, а під час деяких Богослужень велів кидати собі під ноги килимчик, що на ньому був білий орел — „почесна відзнака короля і королівства", зазначаючи цим, що влада Церкви є найвищою владою. Не допускав латинського духовенства до юрисдикції над православними. Це була на ті часи вийняткова постать серед тодішньої суспільности — свідомий владика-громадянин.

В XVI ст. до діяльних єпископів належить Антін Радиловський (1549

1581). В номінаційній королівській грамоті сказано, що він мав „litterarum peritiam et honestam et laudabilem inter homines conversationem".

Він старався піднести повагу й становище духовенства. В 1546 р. добув королівський декрет, що звільняв духовенство від деяких тягарів. Дбав про будову й окрасу церков, засновував братства й за його часів міщанин коваль Косма Кузьмич коло 1540 р. збудував нову кам'яну катедральну церкву, що стояла недалеко львівської брами, на місці, де тепер стоїть т. зв. міська вежа. Церква була гарно розмальована і в ній були портрети перемиських єпископів, яких копії зберігалися перед другою світовою війною в єпископській

Церква в Перемишлі на Болоню.

Гр.-католицька катедральна церква. в Перемишлі.

Нутро катедральної церкви

палаті, в архіві Катедральної Капітули та в Духовній Семінарії. При церкві була школа й шпиталь. В 1550 р. дістав єп. Радиловський від Жигмонта Августа привілей забудувати площу навколо катедральної церкви під умовою, що оточить її від сходу муром. Рештки цього муру збереглися до нашого часу. Потім єпископ поставив на тій площі багато домів, в яких мешкали священики, його служба й ремісники. Вони залишались під його юрисдикцією і від того часу ця дільниця ззалася „Владиче".

Дуже прикрі часи пережила Перемиська Епархія в добу боротьби між православними й католиками після Берестейської Унії 1596 р. Від рр. 1610 до 1691 засідали на перемиському владичому престолі по два єпископи — один католик, другий православний, які вели між собою згіршаючу боротьбу. Польська влада підтримувала то першого, то другого, завжди слабшого, щоб відчужити наших вірних від рідної Церкви та промостити їм дорогу до пе-

реходу в латинство. Ця згіршаюча боротьба закінчилася в 1681 р., коли то єп. Інокентій Винницький приступив до католицької Церкви.

З тих сумних часів треба згадати єп. Атанасія Крупецького, людину гідну подиву витривалости й стійкости при своїй католицькій вірі. Він упродовж свого 42-літнього єпископату зводив важкі бої із чотирма противниками і з православною шляхтою, які забрали йому всі добра, кілька разів ув'язнюючи його, але він не зважаючи на ніщо, не уступав.

За реляцією перемиського римо-католицького єпископа Станіслава Сарновського до папи Олександра VIII, руська перемиська дієцезія числила коло 1680 р. 3,400 церков з трьома мільйонами вірних.

Наслідник Інокентія Винницького, Юрій Винницький знову виєднав в Апостольській Столиці в Римі декрет 1710 р., яким заборонювано нашим вірним переходити на латинський обряд. Ці переходи від часу боротьби між православними й католиками були дуже часті, а в західніх областях епархії: Ряшів, Ланьцут, Коросно і др. просто масові.

Коли Австрія після першого поділу Польщі в 1772 р. зайняла Галичину, стан нашої Церкви представлявся дуже сумно. Що правда число вірних було значне й переважало в краю, одначе ці вірні були у подавляючій більшості неграмотні кріпаки. У кожному селі була церква, а при ній парох, але й ці парохи були напівграмотні люди, що ледви знали кирилицю і вміли правити Богослужби. Замойський Синод 1720 р. наложив на епархіяльних єпископів обов'язок створити епархіяльну духовну семінарію для образування клиру. Але це діло в практиці не так то легко було здійснити. Перемиський єпископ і київський митрополит Юрій Винницький призначив був 40 тисяч золотих польських на будову духовної семінарії в Перемишлі. Заложено тільки фундаменти під семінарію, бо несподівана смерть Винницького перервала розпочате діло.

Кандидати на священиків побирали науку в парохіяльних школах від дяків і вчилися приватно. Опісля виїжджали на передординаційний іспит до Валяви, де звичайно резидували перемиські владики. Тут засвоювали собі під проводом священика найпотрібніші відомості з догматики, пасторальної та літургіки. Мешкали на так званих двірських економівках, або у валявських селян; бідніші помагали селянам у праці за харч.

Тодішня низька освіта українського клиру в порівнянні з польським давала польському клирові й польським єпископам притоку вважати наше духовенство за щось меншевартне, а наших вірних, як меншевартних і непевних католиків, до яких не можна мати повного довір'я. Такими представляли нас польські духовні й світські чинники перед Римською Курією і перед державною владою, спершу польською, а потім австрійською. Нас називали згірдливо „уніятами", тобто: ні католиками, ні православними. Щойно за цісаревої Марії Терези та Йосифа II, завдяки єп. Л. Шептицькому, двигнено нашу Церкву з пониження та зрівняно її в правах із католицькою Церквою лат. обряду. Тоді теж устійнено нову номенклятуру на католицькі віровизнання поодиноких обрядів: римо-католицький, греко-католицький, вірменокатолицький.

Тут треба згадати про характеристичне відношення Апостольської Столиці до перемиського єпископства. Вона вважала його за найстарше, бо існувала традиція, яку перервано щойно в 20-му ст. за митрополита Шептицького, що перемиські єпископи по смерті львівського митрополита переймали галицьку митрополичу катедру. Знову ж у церковному суді (у Львові) до

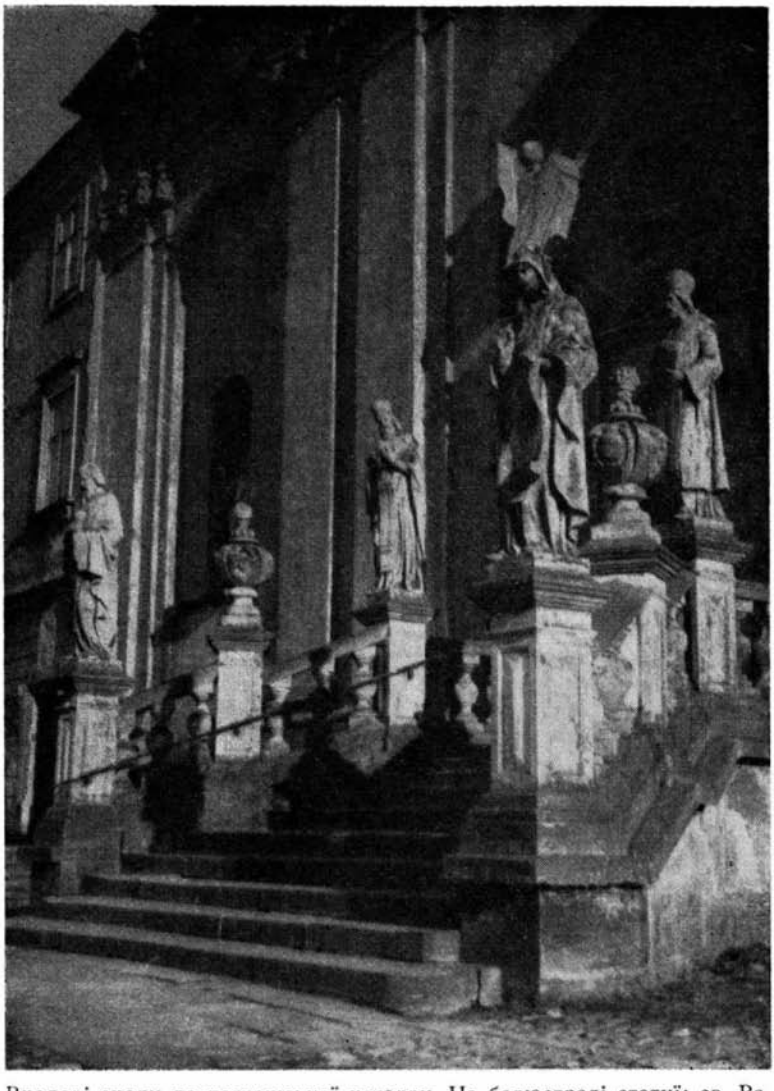

Входові сходи до перемиської катедри. На балюстраді статуї: св. Василія Великого, св. Івана Золотоустого, св. Кирила й св. Методія.

останнього часу (1939) першою інстанцією для відклику церковних судових вироків був Перемишль.

Історія згадує про 22 церкви в старому Перемишлі та на його передмістях. Одначе вони ніколи не існували в одному часі, а тільки чергувалися. З приходом Австрії були в Перемишлі оці церкви: 1. мурована престольна церква Рождества Івана Христителя, що її розібрано через старість у 1779 р. (на тому місці повстав потім міський шпиталь). 2. Манастирська дерев'яна церква св. Тройці на початку Добромильської вулиці, тут було братство, а в домах коло церкви містилася Духовна Семінарія. Ця церква при кінці

1780 років погоріла. 3. Церква св. Миколая на Підгір'ю, що її розібрано й продано 1786 р. Пам'ятний хрест вказує місце, де вона стояла, а ікону св. Миколая перенесено торжественно до престольної церкви. 4. Церква Благовіщення Пресвятої Богородиці при Львівській вулиці. В році 1784 цю церкву розібрано й на тому місці та площі коло неї в 1785 р. відкрито цвинтар, на якому спершу спочивали єп. Іван Снігурський, крилошанин Іван Могильницький, Іван Лаврівський та інші. Їх мощі перенесено в 1855 р. на новий цвинтар при вул. Добромильській. 5. Мурована церква Рождества Пресвятої Богородиці на „Болоню", яка стоїть до нинішнього часу. 6. Дерев'яна церква Преставлення св. Івана Богослова на „Перекопаню". Збудував її єп. Атанасій Шептицький у 1773 р. 7. Манастирська дерев'яна церква Успенія Пресвятої Богородиці на „Вовчу". Цей манастир закрито 1784 р.

Єпископом у тому часі був Атанасій Шептицький (1762—1779). Він рішив збудувати нову катедральну церкву, бо попередня, збудована в XVI. стол., вже не надавалася до вжитку. Зібрав на те відповідний фонд і збудував найперше дзвінницю* в рр. 1776—1777, а самої вже катедральної церкви не встиг збудувати з причини несподіваної смерти. Він залишив по собі опис стану перемиської епархії з 1772 р. По його смерти цісарева Марія Тереса назначила на перемиський владичий престол холмського єп. Максиміліяна Рилла (1779—1794). За нього вилучено з перемиської дієцезії деканати: стрийський, скільський, городецький, а прилучено з львівської дієцезії деканати: горожанський, жовківський і куликівський; з холмської дієцезії деканати: белзький, варязький, сокальський, потилицький і угнівський. За нього збудовано в 1781 р. Духовну Семінарію при церкві св. Трійці, в якій викладачами були — моральної о. Ігнатій Вільшинський, а пасторальної богословії о. Яків Лапчинський. Обидва вони викладали українською мовою, а їхні записки збереглися в бібліотеці української катедральної капітули в Перемишлі. За єп. Рилла австрійський уряд відступив костел Кармелітів під катедральну церкву з манастирем і городом на вічність, а фонди, призбирані на будову церкви, призначив на релігійний фонд. Згодом збудовано в церкві іконостас, а на верху її баню, що хоч відбігала від барокового стилю церкви, все ж таки здалека свідчила, що це український храм. У забудованнях колишнього манастиря ОО. Кармелітів проживали часово перемиські єпископи й священики. Від 1816 р., коли відновлено перемиську капітулу, жили тут соборні крилошани й молодші священики-сотрудники. З часом прибудовано в капітулі другий поверх, в якому аж до 1922 р. містився четвертий рік богословських студій. Упродовж перших трьох років питомці перемиської епархії від 1845 р. перебували в Духовній Семінарії у Львові.

Як за Польщі, так і впродовж деякого часу за панування Австрії перемиські Владики резидували не в престольному городі Перемишлі, а в 20 км. віддаленій єпископській посілості Валяві над Сяном. До Перемишля приїздили з нагоди більших празників на Архиерейську Службу Божу. В тих поїздках супроводжала Владику почесна сотня єпископських „козаків" під проводом отамана, що його вибирали самі козаки, а єпископ його затверджував. Козаки асистували єпископові, як bracchium saeculare при всіх торжественних богослужбах, зокрема на торжественнім Йорданським Водосвятті на Сяні. Тоді вони давали кілька випалів із рушниць. Останній отаман єпископських козаків, що жили в поблизькому селі Негрибці, називався Хробак. Деяка кількість козаків справувала постійно службу в єпископській палаті у Валяві.

---

* Ця дзвінниця, звана „вежою", перейшла згодом на власність міста й там приміщено пожарну сторожу.

Щойно цісар Йосиф II скасував інституцію єпископських козаків і заборонив їм, як і дрібній селянській шляхті, носити шаблі. До того часу ця шляхта постійно ходила з шаблями при боці і часто шляхтич, щоб відрізнитися від селянина-кріпака, ходив за плугом, не скидаючи шаблі, дарма, що вона йому

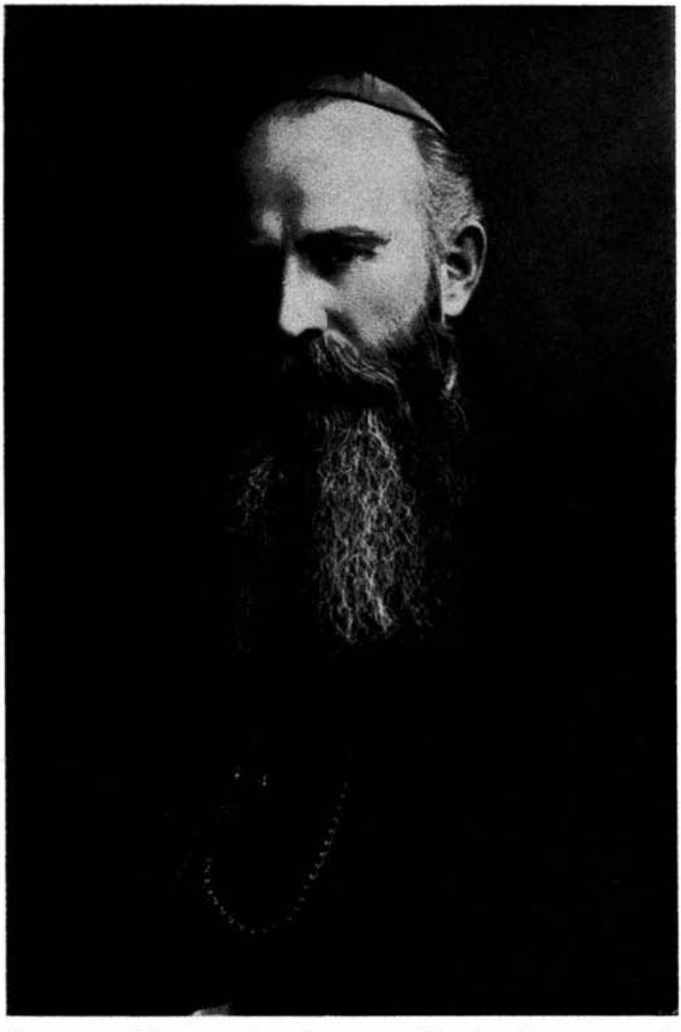

Перемиський Владика-Ісповідник, д-р Йосафат Коциловський.

дуже перешкоджала в праці. Ці сільські шляхтичі були часто такі ж неграмотні, як і селяни, але вони мали бодай теоретично за давньої Польщі горожанські права, мали право вибирати короля і бути вибраним королем. Цим вони чванилися перед селянами-кріпаками. Відси походить пізніша селянська гірка насмішка в бік ходачкової шляхти: „Не вмію ні читати, ні писати, а мене хочуть крільом обібрати".

Під кінець 18-го й першу половину 19-го сторіччя наше духовенство

творило сконсолідовану верству, зберігаючи давні традиції. Багато священичих родин перебували на тих самих місцях протягом сторіч і були глибоко зв'язані з життям своїх околиць. Було воно консервативне, прив'язане до церковних традицій, церковно-слов'янської мови, старого письменства Рівно ж визначалося воно своєрідним аристократизмом, який проявлявся в тому, що воно охоче вживало польської мови в домашньому й публічному житті. Навіть єпископи випускали свої послання польською мовою, а по церквах, особливо в містах, виголошувано проповіді по-польськи. Під впливом польських визвольних змагань у 1830-40 рр. наша старша гімназійна молодь і питомці Духовних Семінарій втягалися в польські конспіративні організації й брали в них активну участь. Коли в 1848 р. поляки утворили в Перемишлі Польську Раду Народову й військову Польську Гвардію Народову, що змагали до визволення Польщі з-під австрійського панування, до то тієї гвардії належали питомці нашої Духовної Семінарії, а сержантом гвардії був наш питомець Кормош, пізніший священик, батько відомих громадян — адвоката й посла д-ра Теофіля Кормоша та катехита жіночої семінарії о. Омеляна Кормоша. Українська свідомість і почуття окремішности від поляків прийшли щойно після 1848 р.

До визначних наших перемиських єпископів на початку 19-го ст. належить Михайло Левицький, пізніший львівський митрополит. Він зорганізував консисторію і покликав на референта шкільних справ о. Івана Могильницького, який розвинув свою діяльність головно за часів єп. Івана Снігурського. Особливо великі заслуги положив він на полі шкільництва. Є він автором кількох шкільних підручників і славної на ті часи розвідки про українську мову. Була то небуденна постать на тодішні часи: свідомий українець, як священик відданий рідній Церкві та рідному народові. Був він теж дорадником митрополита Михайла Левицького, якому доставляв матеріяли для його писем до урядів. Свій маєток записав о. І. Могильницький перемиській капітулі на стипендії для 15 бідних учнів перемиської гімназії, синів і сиріт по священиках.

Єп. Іван Снігурський, наслідник М. Левицького, дуже заслужився над привернення прав українській мові в щоденному житті. В 1817 р. заснував він дяковчительський інститут, директором якого став о. І. Могильницький. Він установив у своїм заповіті удержання для учителя церковно-слов'янської граматики, історії й літератури та для професора пастирського богослов'я українською мовою. Опікувався дуже народним шкільництвом і в заповіті призначив 50 стипендій для бідних учнів. Звертав теж пильну увагу на проповіді та катехизації і ввів українську мову в конкурсові іспити перемиської дієцезії. З власних фондів забезпечив удержання для двох сотрудників при катедральній церкві та придбав кілька домів для капітули. Якими впливами користувався він у тодішніх австрійських урядових чинників та серед українців і поляків, свідчить факт, що не польського єпископа, тільки єп. Снігурського назначив австрійський уряд відповідальним директором єдиної в Перемишлі середньої школи, т. зв. ліцею з курсом філософії. Його обов'язки, як директора, обмежувалися до нагляду над виконанням пляну навчання, добору учительських сил та візитації школи. Коло єп. Снігурського гуртувався гурток освічених людей і тому Перемишль став на початку 19. ст. першим українським культурним осередком.

Подих весни народів із 1848 року недовго оживляв українське духовенство Перемишля і Посяння. Від 1868 року поляки переймають самоуправу в Галичині, в їхні руки попадає теж апарат центральної державної влади

в Галичині, намісництво й повітові староства. Починається плянове польщення нашого народу шляхом перетягування на латинський обряд. Правда, обидві, польська римо-катол. й українська греко-катол. Церкви на основі т. зв. „конкордії", зокрема на основі виразної заборони Апостольського Престолу не мали права перетягати католиків іншого обряду на свій обряд

Перемиський Єпископ-Помічник, д-р Григорій Лакота.

та це небагато помагало. Під впливом адміністраційної і краєвої автономної галицької влади, що була в польських руках і рішала про надавання урядовцям посад, наше населення по містах і мішаних парафіях у західній частині польщилося дуже швидким темпом.

Духовенство й інтеліґенція, самі ще не дуже національно освідомлені, йдуть по лінії найменшого спротиву й переймаються русофільською орієнтацією; мовляв, ми за слабі, щоб боротися проти поляків, сюди прийде й так російський цар і зробить порядок з поляками. Такі думки можна було почути з уст москвофільських патріотів ще недовго перед 1-ою світовою війною.

До визначних постатей на владичому престолі новішого часу треба зарахувати єпископа Юліяна Пелеша (1891—1896) та єпископа Константина Чеховича (1897—1915).

Уже за єпископа Йосна Ступницького (1872—1890) цісарські намісники Галичини — поляки — раз-у-раз мішалися у внутрішні справи перемиської епархії, вимагали усувати священиків з парафій за русофільську орієнтацію, усувати тристороннє хрести з церковних бань та дзвіниць, як символ російського православ'я, цитували навіть проповіді священиків з підкресленням нібито русофільських ухилів. Єпископ брав в оборону священиків, але таки видав наказ, щоб усунено тристороннє хрести з церковних бань, головно по містах. Насправді Перемишль і Посяння найдовше залишилося твердинею москвофільства. Щойно єпископ Юліян Пелеш починає рішуче протиставлятися вмішуванням намісника графа Баденього в церковні справи своєї епархії. Часті доноси намісника на єпископа до цісарської канцелярії у Відні не мали ніякого успіху, бо єпископ Пелеш, як колишній виховник престолонаслідника Франца-Фердинанда, втішався на цісарському дворі чималими впливами. А втім єпископ Пелеш був відомий тоді як учений богослов, що видав чимало богословських творів. На Заході був відомий його монументальний твір німецькою мовою у двох великих томах: „Ґешіхте дер Уніон дер рутенішен Кірхе міт Ром", виданий у Відні в роках 1878-81. Молодші ряди духовенства стають уже на чисто український грунт і, попри душпастирську працю, основують „Просвіти" та дбають про національне освідомлення своїх вірних. Цей процес освідомлення триває за єпископа Константина Чеховича так, що безпосередньо перед світовою війною більша частина членів Катедральної Капітули й загалу духовенства епархії причислювала себе до свідомих українців. За нього здвигнено величавий „Український Інститут для дівчат", при якому був спершу дівочий ліцей, який за польських часів перетворився у приватну дівочу гімназію. Інститут збудовано зі складок священиків при значній допомозі епархіяльного фонду. Тому й у статуті товариства, що управляло установою, зарезервовано для перемиських єпископів великі привілеї. Єпископ Чехович спроваджує до Перемишля перших черниць Василіянок та Сестер Служебниць. Перші ведуть інтернат для учениць державної учительської дівочої семінарії, другі творять захоронку для малих дітей. З часом творять теж Отці Василіяни зав'язок свого манастиря на Засянні й набувають гарну площу, що на ній незадовго перед останньою війною будують власну церкву. Заслугою єпископа Чеховича було й те, що австрійський уряд збудував із державних фондів величаву епархіяльну духовну семінарію при вулиці Баштовій. Коли мури в 1914 році були готові, вибухла перша світова війна й будинок забрала військова влада на воєнну лікарню.

За єпископа Чеховича безпосередньо перед 1-ою світовою війною Перемишль став знову центром не тільки церковного, але й національно-політичного життя західніх земель Галицької Волости. Під кінець владицтва єпископа Пелеша у шк. році 1895-96 була вже повна самостійна українська державна гімназія. В шк. р. 1888-89 повстає гімназійна бурса ім. св. о. Миколая при Баштовій вулиці, а в 1905 р. т. зв. Гімназійний Інститут, теж бурса, але зовсім модерна, для заможніших учнів. При піддержці Церкви творяться фінансові установи, як „Українська Щадниця", український банк „Віра", „Міщанська Каса". Товариство „Український Народний Дім" будує власний дім із гарною театральною залею. Економічні установи завдячують своє повстання у великій мірі заслуженому адвокатові д-рові Теофілеві Кормошові, послові на Крайовий Сойм у Львові, а національно-політичний розвиток молодому

адвокатові д-рові Вол. Загайкевичеві, послові да австрійського парляменту у Відні. (Помер на еміграції в Німеччині у 1949 р. в Міттенвальді).

Окрему сторінку в історії Перемишля й цілого Посяння займає перша світова війна 1914 року. Перемишль становив найбільшу австрійську твер-

Єпископська Палата в Перемишлі, тепер польський музей.

диню на східніх теренах монархії. Російські війська довший час облягали цю твердиню і здобули її весною 1915-го року. Єпископ Чехович залишився у своїй резиденції за ввесь час облоги. Перед облогою переніс чималі прикрощі й упокорення з боку військової влади, яка за підшептом польських шовіністичних чинників та адміністраційної влади, що була теж у руках поляків, тягала єпископа на слідство в справі нібито москофільської орієнтації

нашого духовенства. В часі відвороту перед наступом царської армії арештовано сотні наших священиків під закидом шпіонажі й москвофільства та вивезено до концентраційного табору в Талергофі в Австрії. Сотні вірних розстріляли на місцях під тим самим закидом мадярські військові частини. Не тільки справжніх русофілів, але й свідомих українців запроторено було тоді до Талергофу, як, напр., відомого українського діяча й посла до австрійського парляменту, о. Степана Онишкевича. Єпископ Константин терпів через те дуже багато, тим більше, що сам був із переконання противником русофільської орієнтації і не міг на старості своїх літ примиритися з безоглядним воєнним режимом. Як тільки з весною 1915 року царська армія здобула Перемишль і царські старшини поставили єпископові деякі домагання, ба, навіть опечатали частину єпископської палати, владика помер. Він звик був до того, що світська чи навіть військова влада шанує авторитет, що без суду не можна нікого карати, що Церква й духовенство втішаються протекцією держави. Все це скінчилося. Невинно терпіли священики заслання, невинно терпів сам єпископ, церковна справа виглядала на пропаще. Старенький єпископ не зміг цього видержати.

У вересні 1917 року вступає на перемиський владичий престол новий єпископ, Йосафат Коциловський, чернець Чину св. Василія Великого, колишній професор богословії в Духовній Семінарії в Станиславові. Єпископ Йосафат із походження лемко, українець з крови й душі, колишній активний військовий старшина австрійської армії, відданий Чинові, починає вже за австрійських часів реформувати дієцезію за новими католицькими зразками. Насамперед звертає увагу на дисципліну клиру та на виховання кандидатів духовного стану. Ще за австрійської влади засновує товариство „Перемиська Епархіяльна Поміч", завданням якого було зорганізувати священиків передусім для внутрішньої місійної праці. Поглиблення католицької свідомости серед широких шарів вірних – – це головна ідея єпископа. В парі з тим намагається Владика зліквідувати залишки москвофільства, яке трималося головним чином на Лемківщині, Бойківщині й лише де-не-де в епархії. З церковного погляду москвофільство несло з собою небезпеку релігійного роздору, який компромітував нас в обличчі Риму й західнього католицького світу. Звичайно, не меншу небезпеку несло москвофільство й українській національній справі, бо беззастережно служило польському урядові для поборювання українства, головно на Лемківщині.

Тяжко прийшлося єпископові Йосафатові переживати польську окупацію Перемишля й Галичини. В часі польсько-української війни польські військові старшини робили єпископові всякого роду пакості, заходили раз-у-раз до єпископської палати, робили ревізії, тяжко зневажали каплицю в єпископській палаті, при чому послуговувалися непристойною лайкою.

Та Владика мав не тільки зрозуміння для терпіння, але тішився, що міг терпіти для Божої справи. А мав він за свого єпископування чимало прикрощів не тільки від чужих, але й від своїх. У зв'язку з впровадженням целібату для кандидатів духовного стану повели перемиські громадяни прикру кампанію проти нього в пресі та внесли скаргу до Апостольського Престолу. Незгода тривала кілька років. Остаточно громадяни, під проводом своїх політичних і культурних провідників, наладнали в 1932 році співжиття і співпрацю з своїм єпископом.

Тяжко залягла рука польської влади над нашою Церквою. Польський уряд, військо й шовіністичні організації повели від самого початку денаціоналізаційну акцію у відношенні до українців. Ревіндикація душ, перетягання

на латинський обряд тих, що старалися про посаду при урядах, ба навіть про найтяжчу фізичну працю, акція т. зв. „загродової шляхти", підпирання православної агітації, конфіската молитовників за пісню „Боже великий" і т. д. Це все відчувала передусім перемиська земля і вся перемиська епархія.

Церква в Радимні б. Ярослава, тепер склад будівельних матеріялів. Знимка з 1959 року.

За австрійського володіння боронили нашу Церкву перед подібною нахабністю державні закони, в Польщі ці закони заступила самоволя шовіністичних організацій та розгуканої солдатески. Треба було організувати самооборону з опертям на власні моральні сили й власні матеріяльні засоби. Започаткував її Владика Йосафат, як згадано вже вище, ще за Австрії, організуючи священиче товариство „Перемиська Епархіяльна Поміч", яке розвинуло подивугідну діяльність. Повстали десятки нових домів СС. Служебниць із школами, захоронками й дитячими садками, нові церкви й каплиці у загрожених місцевостях. Багато молоді користає з можливости вчитися в середніх школах, головно молодь із найдальших закутків Лемківщини, включно до останнього

нашого села на Заході далеко за рікою Попрадом -- Шляхтової. Перемиська гімназія цю молодь радо приймала, а перемиські бурси, як „Гімназійний Інститут", бурса св. о. Миколая й бурса „Дешева Кухня", радо давали кандидатам приміщення, звичайно за знижену ціну. Утримання їх у бурсах оплачував Владика Йосафат, або „Епархіяльна Поміч". До речі, Владика забезпечив це Товариство матеріяльно на церковних добрах, зокрема на нафтових теренах епархії й воно перед 2-гою світовою війною мало близько мільйона злотих готівкою та кілька реальностей у Перемишлі, Дрогобичі й інших містах. Завдяки моральній і матеріяльній підтримці Владики 28 кандидатів із перемиської епархії дістали можливість вступити до Чину Отців Салезіян в Італії, де вони сьогодні утворили окрему українську вітку того Чину й працюють над вихованням наших кандидатів духовного стану.

Завдяки еп. Йосафатові виходив у 1928-1933 рр. український дієцезальний тижневик „Бескид", за ред. Є. Зиблікевича. Власний часопис це щось небувале досі в історії перемиської епархії. Він доходить туди, куди не могла дійти ніяка інша преса, й пророблює велику роботу. Попри часопис, „Перемиська Епархіяльна Поміч" випускає чимало цінних творів рідних авторів: о. Мирослава Ріпецького, о. Дороцького, д-ра Володимира Голинського, Коротку Історію Божого Об'явлення Старого й Нового Завіту о. Петра Голинського, зокрема високовартісні й дешеві молитовники (дуже часто дарові), що осягнули небувалий досі тираж — 270,000 примірників. Видання „Перемиської Епархіяльної Помочі" були популярні в усіх українських епархіях Галицької Церковної Провінції, в З'єднаних Державах Північної Америки, в Канаді, Бразилії і т. д., та серед наших православних братів Волині, які їх споваджували, не зважаючи на заборону з боку своєї епархіяльної влади та перешкод польської адміністрації.

Середньошкільна молодь, головно перемиської гімназії, була особливим предметом журби Владики Йосафата. Поза стипендіями та оплатами для учнів у бурсах, він майже щороку приходив учням із поміччю, кожного разу до тисячі золотих у шкільних оплатах. Все це діялося тихо, без розголосу, бо його Владика не бажав. Знав про те хіба директор закладу, деякі професори й дані учні.

Директор, професори й учні були щиро вдячні Владиці за його допомогу. Цю вдячність виявляли вони при різних нагодах. У день св. Йосафата, на Різдво й Великдень директор гімназії в товаристві кількох професорів та представника учнів складав Владиці побажання. Від громадян підносили такі побажання представники політичних та культурних установ.

Величаві були здавна свята Йордану в Перемишлі, про що докладно оповідає дир. Степан Шах в окремій статті.

Треба признати, що за Версайської Польщі, не зважаючи на дуже тяжкий політичний та економічний натиск, тільки незначна кількість українців покинула рідний обряд та відреклася своєї нації. В тому велика заслуга Владики Йосафата, що сам при всяких нагодах давав приклад, як треба шанувати власну обрядову й національну гідність. Польські кола робили все можливе, щоб цю національну гідність заламати: польське військо форсувало акцію „загродової шляхти", польські урядові чинники на силу перетягали українців на латинський обряд, підпирали православну агітацію на Лемківщині і т. д.

Особливо тяжкі часи переживала наша Церква в Перемишлі й на Посянні в часі відокремлення Лемківщини у 1935 році та взагалі в останніх роках Польщі 1938 і 1939 рр. Відділення Лемківщини мало на меті повну її поло-

Українська Гр.-Катол. Духовна Семінарія в Перемишлі.

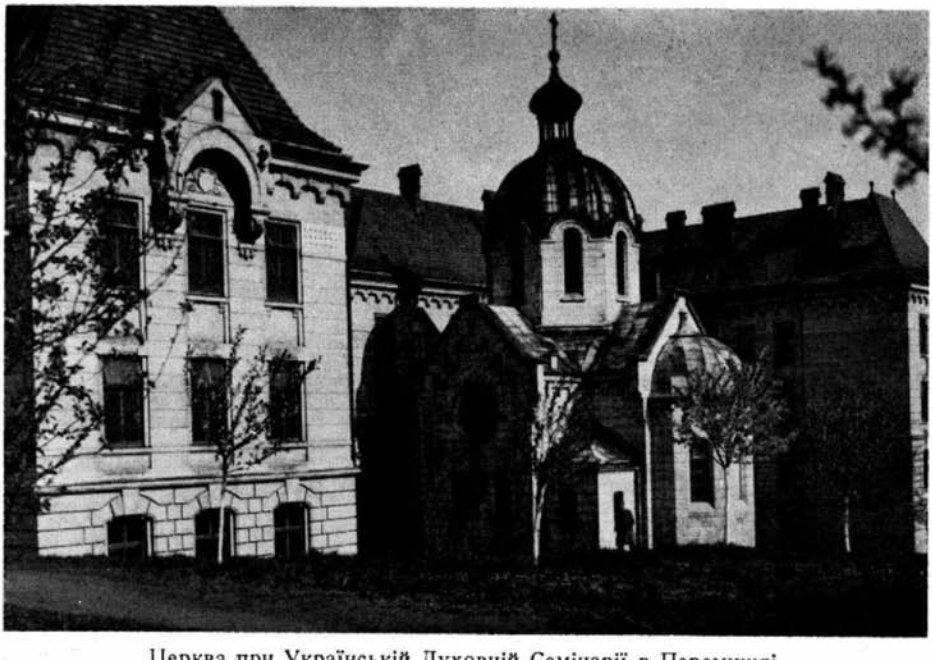

Церква при Українській Духовній Семінарії в Перемишлі.

нізацію. Це не вдалося головно завдяки єпископові Йосафатові, який до 1935 року обсадив Лемківщину українськими священиками. При утворенні Лемківської Церковної Адміністрації було на 127,000 католиків 17,000 православних. Цікаве було їх національне обличчя: католики всі українці, православні виключно москвофіли. Беззастережною заслугою Владики Йосафата було те, що Лемківщина від 1917 до 1935 року в розмірно короткому часі стала українською. В часах найтяжчої смути в 1944 році православні духовники покинули Лемківщину разом із своїм архиєпископом Палладієм, що носив титул архиєпископ Краківський, Лемківський і Львівський. Після цього залишки православних лемків зукраїнізувалися ще за часів Лемківського Адміністратора о. мітрата Олександра Малиновського. Потім частина з них виїхала на Схід, а решту поляки насильно виселили на Долішній Шлеськ та у Східню Прусію. Навіть на „відзисканих" польських землях зберегли лемки пієтизм до свого колишнього єпископа Йосафата, заховуючи його портрети в хаті.

Тяжко переживав Владика Йосафат разом з усім українським громадянством останні роки польського панування. Від 1938 року панував на Підкарпатті постійний стан т. зв. пацифікації, яка полягала в тому, що військові польські відділи раз-у-раз переїздили наші села, нищили кооперативи й читальні, побивали свідоміших селян, знущалися над священиками. Владика відносився в цій справі до центрального уряду в Варшаві, але без успіху.

Перший етап більшовицького володіння в Перемишлі від вересня 1939 до липня 1941 завдав нашій Церкві чималі рани. Усе церковне майно сконфісковано, на церкви й священиків наложено неймовірно високі податки, кількадесят священиків запроторено в тюрми. Вірні підпомагали єпископа й священиків харчами й грішми. Зі зворушенням згадував потім Владика про прив'язання вірних до своєї Церкви та епархії.

В червні 1941 р. німці здобувають Східню Галичину. Єпископ Йосафат зв'язував із цим деякі надії, бо вважав їх представниками західньої християнської культури. Та скоро переконався, що це не ті німці, що були колись у 1914—1918 роках, що між націоналсоціялістами й більшовиками невелика різниця. Мав єпископ прикрощі з німецьким гештапом. Два рази пізнім вечором кликали його на переслухання і грозили засланням до концтабору за те, що єпископ користав із помочі жидівського лікаря д-ра Сонна та що в сусідстві єпископської палати ховалися десятки жидів. Також у забудуваннях капітули переховувалися місяцями жиди, рятував їх о. крилошанин Василь Гриник. Німецько-польська поліція цькувала гештапо проти нашої Капітули за переховування жидів. Одначе треба підкреслити, що й по німецькому боці були службовці й старшини, які не погоджувалися з методами гештапа, щиро співчували з єпископом і радо допомагали священикам.

Милу хвилинку пережив Владика Йосафат 23. вересня 1942 р. у 25-ліття свого єпископства, коли всі громадяни, недавні ще противники, склали йому своє признання і свої побажання. В своїй промові Владика підкреслював потребу католицького освідомлення українського загалу проти наступу московської схизми та закликав, щоб бути готовими на найтяжчий досвід в обороні віри.

Найтяжчі часи прийшли для Владики й для всіх вірних українців Посяння після походу більшовиків від 1944 до 1946 року. В 1945 році поляки переводять насильну акцію виселення українців з Перемишля, Посяння і цілої Лемківщини на совєтську Україну. Населення протиставилося тому. Єпископ протиставився теж, мотивуючи це тим, що його резиденція на основі вікових прав і договорів давньої Польщі, а потім Австрії, а вкінці Версай-

Питомці IV року Духовної Семінарії в Перемишлі (1934 р.).

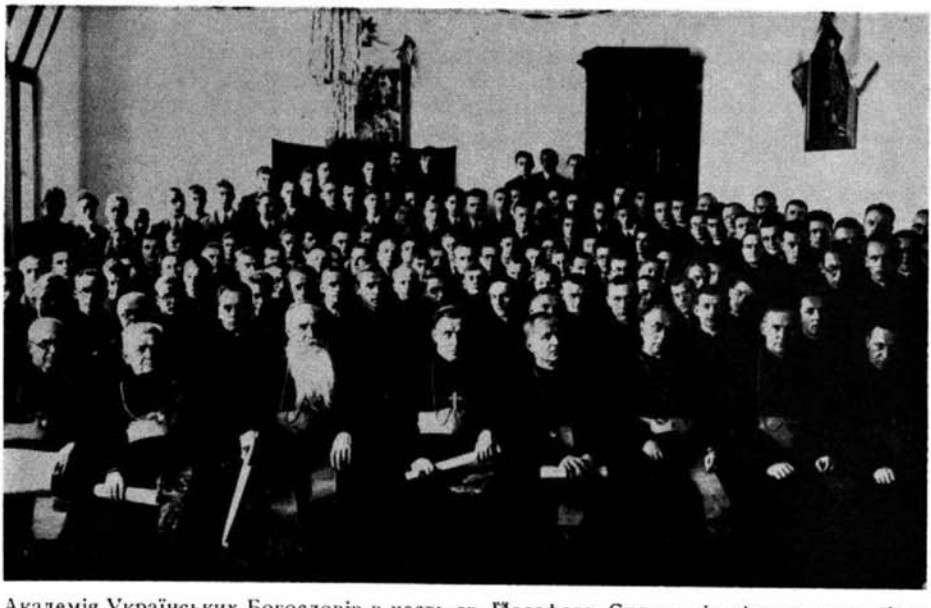

Академія Українських Богословів в честь св. Йосафата. Сидять від ліва: о. крил. Ґмитрасевич Вол., о. крил. Мриц Мих., Єп. Коциловський Йосафат, єп. пом. Лакота Ґригорій, о. крил. Пинило Василь, о. крил. Решетило Роман, о. крил. Качмар Іван, ректор Духовної Семінарії, о. д-р Кузич Іван.

ської Польщі з Апостольським Престолом є в Перемишлі та що без окремого рішення Апостольського Престолу він не покине Перемишля. За цю мужню поставу його арештують і вивозять на кілька місяців до тюрми в Ряшеві разом із 20-ма визначнішими громадянами міста. По кількох місяцях Владику й громадян звільнено з тюрми з тим, що вони „добровільно" переїдуть на Схід за лінію Керзона, тобто до УРСР. Чимало українців під репресіями погодилося виїхати на Схід та не погодився на це єпископ. 26. червня 1946 р. поліція польської „Демократичної Республіки" виселила єпископа насильно на Схід. Слідом за цим єпископська палата з усім устаткуванням і неоціненими грамотами, старинними портретами єпископів і консисторським архівом була впродовж трьох днів пляново виставлена на грабіж вуличного шумовиння. Коротко потім вивезено до Совєтської України єпископа-помічника Григорія Лакоту, о. прелата д-ра Решетила, ректора Духовної Семінарії і крилошанина Капітули о. д-ра Івана Кузича, о. канцлера Грицеляка та ще кількох молодших священиків. Катедральну церкву й капітульні будинки перейняли виселені зі Львова польські отці Кармеліти. Залишився тільки тяжко хворий о. мітрат Василь Пинило, який скоро помер, катехити о. Василькевич і о. М'ягкий, о. Яворський при церкві на Болонні та кілька отців Василіян при церкві на Засянні. Незабаром і їх прогнано насильно за східній кордон. У Перемишлі залишилися ще деякі наші вірні, що урядово не призналися до українства, але зі священиків не залишився ніхто. Теж в усіх селах на Захід від лінії Керзона й на Лемківщині не було вже в 1952 році ні одного українського священика. Одних виселено насильно на Схід, другі скрилися у західній Польщі, чимало втекло через Словаччину до західньої Німеччини та за океан.

Хронікарським способом подаю список деяких відомих мені жертв польсько-більшовицького терору над українцями. Весною 1945 р. замордовано пароха Березки, його дружину та понад сотню селян. В Бірчі замордовано багато людей, між ними адвоката д-ра Михайла Ільницького. Парох чудом зацілів. У Ліщаві кинено живцем у горіючу хату учителя і солтиса, пограблено село, а решту спалено. Пароха арештовано й вивезено в невідоме. У П'ятковій Руській згинуло понад 40 людей, те саме в Явірнику Руському. В Кобильниці Руській замордовано о. Лева Согора й 27 парохіян, в Крехівичах згинув парох о. Федевич з кільканадцятьма парохіянами. В Негрибиці під Перемишлем вбито на сам Великдень пароха й декана о. Петра Войтовича, його дружину й сина. Згинув о. Анат. Сембратович, парох Бабич, а з ним 30 парохіян. Згинув парох і декан о. Іван Дем'янчик у Скопові з своїм зятем, о. Конкольовським, трьома дочками і 117 парохіянами. В Уйковичах замордовано старенького пароха о. Івана Сорокевича. В Дубровиці згинув о. Микола Добрянський і 25 парохіян, в Горлиці згинув о. Петро Волянович з 15 парохіянами, в Горбайці згинуло 150 осіб, в тому жінок із дітьми 70. В Сухорові згинув о. Мих. Плахта з сином і 16 вірними. В Павлокомі замордовано коло 330 людей враз із священиком, якого замордовано в церкві, в Берізках о. Ол. Білика.

Ніколи в історії не переживала перемиська земля, а з нею наша Церква такої жахливої руїни, як у 1944—1947 роках.

Єпископа Йосафата перевезено в червні 1946 року до Львова, опісля приміщено його разом із деякими священиками й оо. Василіянами в концентраційному таборі коло Львова. Чи він переходив політичний процес з присудом, невідомо, Мабуть ні, бо постійно стояв на становищі, що не є совєтським громадянином і не підлягає совєтському судові. Потім був він якийсь

час у тюрмі, або в концентраційному таборі в Києві. Там мав перестудитись, і в тяжкому стані сухіт перевезено його до якогось православного манастиря під Києвом. Там він помер після вибуху крови дня 17. листопада 1947 року. Так звітує один священик, що як робітник мав змогу до кінця піддержувати зв'язок з владикою. Єп. Коциловський до кінця життя зберіг рівновагу й бадьорість духа. За життя він обожав мучеництво за віру, як найбільшу ласку неба. Єпископ-помічник Григорій Лакота помер у 1953 р. на Воркуті в концентраційному таборі „Победа". З членів останньої катедральної капітули о. мітрат д-р Василь Пинило помер у Перемишлі; оо. крилошани — д-р Роман Решетило й д-р Іван Кузич живуть десь на засланні. Крилошанин о. Василь Гриник та о. Микола Денько, пройшовши тюремний шлях, живуть у Польщі. Віцеректор Дух. Семінарії о. д-р Вол. Голинський помер у Вроцлаві 13. вересня 1948 р. Канцлер с. Микола Грицеляк вернувся з заслання й живе мабуть у Львові. Доля решти перемиських священиків невідома.

В результаті подій в рр. 1944-48 українська Церква й нація втратили на наших окраїнах більше, як колинебудь в минулому. Насильно зліквідовано там нашу церковну ієрархію і усунено українське населення. Та в останньому часі ми є свідками частинного відродження української меншини в Польщі. На силу загнані в західню Польщу українці пробують вертатися на рідні землі, відвойовують забрані їм комуністичною Польщею права. Є також спроби відновлення української католицької Церкви на західніх окраїнах. Важко говорити про дальші перспективи цього процесу, але вже й це документує величезну моральну силу нашого народу, його вірність віковій національній традиції, його прив'язаність до Церкви.

о. Михайло Ваврик, ЧСВВ

ВАСИЛІЯНСЬКІ МАНАСТИРІ В ПЕРЕМИСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Тямлю, як сьогодні, той далекий день з-перед двадцяти трьох років, коли дня 25. червня 1934 р., відправивши раннім ранком останню Службу Божу в василіянському манастирі на Засянні, виїздив я з Перемишля до вічного міста Риму. В супроводі тодішнього духовника перемиської духовної семінарії подався я на стацію і щораз оглядався на стрункy будову манастирської церкви, що росла з дня на день усе вище й вище понад засянські будівлі. „Це наша духовна твердиня", — сказав патетично мій гарний друг — „на тому боці Сяну". І це звучало так переконливо та настроювало бадьоро в оту хвилину розлуки з рідною землею . . . Від того дня життєві рейки відносять мене щораз дальше від тієї незабутньої хвилини. Проте василіянська церква стоїть як тоді перед очима моєї душі в своїй непорочній білі, тільки збагрена кров'ю новітніх мучеників за св. Церкву й Нарід із кривавих рук обидвох займанців цієї споконвічно української землі.

Такою своєю долею перемиський манастир відзеркалює загалом важке історичне життя давнішого монашества в цій частині нашої батьківщини. Це невгнуте передпілля в нашому віковому змагу з напором польонізації та латинізації. А щойно за ним постають і діють такі монаші центри, як Добромиль, Лаврів, чи Яворів. Тому є безсумнівною потребою для історії Посяння встановити по змозі докладну сітку тутешніх монаших осідків у минулих століттях, щоб усвідомити собі найтісніше пов'язання монашого й загальнонароднього життя на цім важнім терені.

* * *

У своєму відчиті про перемиські манастирі на 5-му з'їзді українських музейників у Перемишлі 17. травня 1937 р., бл. п. о. Роман Лукань, ЧСВВ, устійнив число відомих монаших осідків перемиської дієцезії на 165 манастирів.[1]) Таким чином вона перевищає львівську архиепархію на двадцять, а станиславівську на повну сотню зареєстрованих досі манастирських назов.[2]) Та як воно не дивне, між такою многотою не стрічаємо ані одного манастиря, що виказував би безсумнівне походження з княжого періоду нашої історії, як не брати під увагу Лаврова на Підгір'ю, що з сусіднім Спасом оповитий славою „княжого" манастиря у зв'язку з віковим переданням про тамошнє поховання кн. Лева Даниловича.[3]) Але не можемо сумніватися, щоб загалом не було тут монашого життя вже від перших часів християнства на українських землях. Бо якщо в княжому Галичі побіч Успенського Собору Ярослава Осмомисла існував катедральний і інші

численні манастирі,[4]) то ще скоріше таке саме повинно було заіснувати і в Перемишлі, якому перед Галичем припала була почесна роля столичного города за перших Ростиславичів. Брак тільки про це даних у київському великокняжому літописі XII ст. через дуже далеке віддалення перемиської землі від золотоверхого центру давньої Руси-України. А таку саму мовчанку

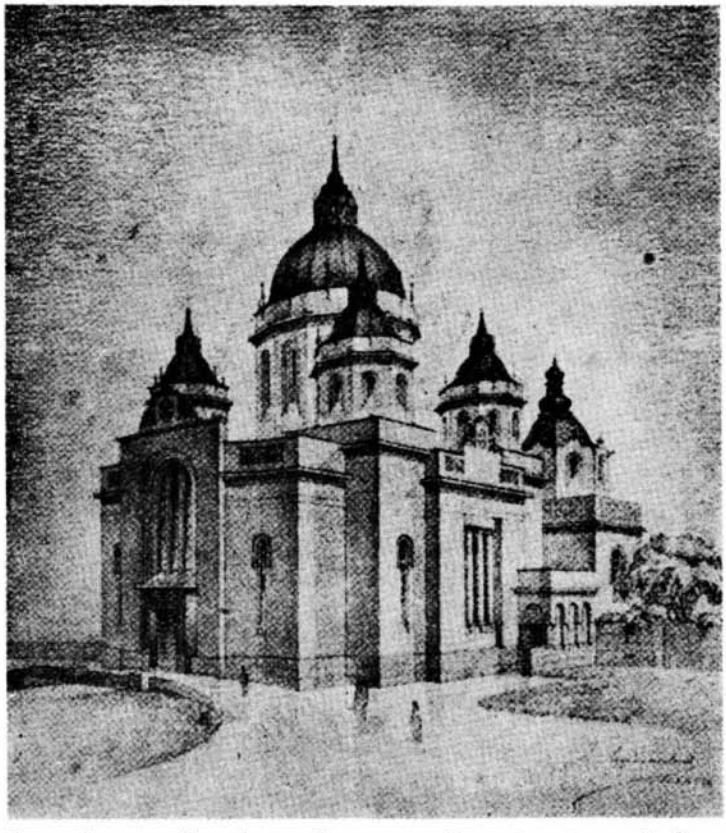

Перший проєкт Василіянської церкви на Засянні архітекта А. Лушпинського з 1926 р., що його польська влада відкинула.

галицько-волинського літопису XIII ст. треба узалежнювати від сильно змінної політичної ситуації в тому закутку в добі Романовичів.

Приймати здогад про монаше життя в цих сторонах ще в далеких княжих часах управнює нас і те, що в пізніших документах уже з часу польської займанщини стрічаємо назву „Монастир" аж коло Ніска (під 1489 р.) і маємо село „Чернець" коло Старого Санча. Чисто українська вимова свідчить про наявність нашого поселення й монашества на дуже далеких окраїнах тодішньої української етнографічної території над горішнім Вислоком і далі на північ на лінії Коросна-Ряшева. Що вона на цих теренах не подавалася скоро назад під польським віковим тиском із заходу, можемо вносити ось хоча б із того, що ще принаймні тричі приходить тут назва „Монастир" у польських документах тих часів. Перший раз стрічається вона як колишня

назва пізнішої Святоневи (пов. Переворськ) під 1428 р., опісля в 1478-93 роках на південний схід від Канчуги, а втретє в 1462-72 рр. на захід від Ярослава біля с. Щитна.

Якже ж мова про манастирі в самому Перемишлі, то найстарша згадка рівночасно припадала б аж двом манастирям: св. Миколи і Спаса. У грамоті продажі т. зв. Каленикового манастиря 1378 р. (тепер с. Кальників, пов. Мостиська) протодияконові перемиської катедральної церкви св. Івана Хрестителя Іванові Губці виступає як свідок „поп микулинський Федут".[5]) На думку Ів. Крип'якевича він мав би бути з церкви старомиколаївського манастиря „на Знесінні" під колишньою замковою горою.[6]) Він теж здогадується, що той самий манастир під назвою „манастир Микулинці" приходить у знаній грамоті Ягайла з серпня 1405 р. з Сандомира, якою король потвердив маєтності перемиського владицтва.[7]) З того самого 1378 р. мала б походити грамота кн. Володислава Опольського, якою святоспаська обитель „на Гарбарах" передавалася під патронат княжого писаря Костя Сорочиця, дяка з Болестрашиць.[8]) Деколи до цього манастиря відносять (напр. В. Чернецький) фальсифікат грамоти кн. Лева з датою 8. жовтня 1291 р., якою надається святоспаській обителі село Страшевичі коло Самбора. Але вже Антін Петрушевич висловив погляд, що тут більше на місці історичний Спас коло Самбора, як спаський манастир у далекому Перемишлі.[9])

Ще одна підроблена грамота Лева, позначена 1292-им роком, відноситься до третього перемиського манастиря Успення Пречистої Діви Марії „на Вільчу". Властиві його акти відомі аж з 1500-их років. Але він тоді вже сто років служив перемиським владикам за катедру, після того як поляки в 1412 р. відібрали їм старинний собор св. Івана Хрестителя „на Замку". Таким чином святоуспенський манастир був добрих сто років вирізнений з-поміж інших перемиських манастирів, аж поки збудовано новий єпископський собор „на Владичу" в 1500 рр.[10]) Побіч нього треба згадати ще один перемиський манастир Собора Преч. Діви Марії на Засянні при т. зв. угорські дорозі (вул. Ґрунвальдська), що при першій згадці в 1542 р. називається вже стародавнім.[11])

Усіх їх згодом своєю повагою переріс манастир Пресв. Трійці, дарма, що знаходився властиво поза міськими мурами при добромильській дорозі. Згадується він уперше в 1617 р. і попадає відразу в розгар боротьби за перемиську дієцезію між з'єдиненим єп. Атанасієм Крупецьким (1610-1652), що жив при спаській церкві, та православними владиками Сильвестром Гулевичем і Антоном Винницьким; ця боротьба виповнила добру половину 17-го століття. До того ще його дерев'яна будова погоріла під час нападу семигородського кн. Юрія Ракочія на Перемишль у 1657 р. До його відбудови (знову з дерева) багато причинилося численне святотроїцьке братство, наділене великими привілеями.[12]) Зате катедральне братство утримувало при соборі св. Івана трьох єромонахів замість світських крилосних священиків для обслуги вірних внутрі міських мурів, братського шпиталю і катедральної школи. Це й був т. зв. святойванський манастир, що проіснував до половини 18-го ст.[13]) Через непорозуміння зі світським клиром монахи були звільнені від обслуги катедри й інших душпастирських обов'язків рішенням єп. Єроніма Устрицького в 1744 р., яке затвердив митр. Атанасій Шептицький у 1746 р.[14])

Вкінці треба згадати ще два жіночі манастирі: один „на Вільчу", заложений 1608 р. міщанкою Теодосією Негребецькою, і другий у сусідніх Пикуличах теж із 17-го ст. Отже стан монашества на перемиському терені не

виглядав ніколи малочисельний. А проте воно не виказало значнішої культурної праці, як це спостерігаємо навіть по провінційних осередках, як Библо (гл. далі), чи навіть Заплатинські Угерці к. Самбора з похідною друкарнею єромонаха Павла Домжив-Лютковича на початку 17-го ст.[15]) На перешкоді стояв тут стало важкий натиск польонізації та латинства, а також завзята релігійна боротьба, що перемінила перемиську дієцезію впродовж

Церква ОО. Василіян на Засянні.

17-го століття в одне велике побоєвище. Крім того перемиські владики проживали здебільша в своїх маєтках Страшевичах і Валяві або в лаврівському чи добромильському манастирях. Ось чому бачимо вже на першому соборі новоз'єдиненої перемиської дієцеції в 1694 р. лаврівського монаха Івана Редкевича в ролі генерального вікарія тодішнього еп. Іннокентія Винницького (1680—1700) і тамошнього ігумена Веніямина Правицького адміністратором перемиської єпархії після смерти його наступника Юрія Винницького (1700—1713).[16]) Знову ж за еп. Єроніма Устрицького (1715-46) провідне місце в дієцезії займав побіч Лаврова добромильський манастир, що приміщав у 18-му столітті василіянський новіціят і монашу богословську школу.[17]

Правда, вже Юрій Винницький носився з великим пляном заснувати в самому Перемишлі при катедральному манастирі дієцезальну духовну семінарію під проводом василіянського Чина і з тією метою він записав перед смертю 40 тисяч зл. п. на родинних добрах в с. Чаплі к. Самбора і др. Але після його смерти Василіяни відступили від цього пляну за директивою римської Курії, що в тому випадку пішла на руку Отцям Театинам, ректорам Папської Колегії для українців і вірмен у Львові, та наказала передати цей запис в їхні руки на утримання шістьох питомців із перемиської дієцезії.[18] За тією невдачею прийшла постепенна касата перемиських манастирів, що перетривали бурхливі часи попереднього століття, в зв'язку з концентрацією надмірного числа монаших осідків без належного економічного забезпечення, на підставі рішення славної василіянської капітули в Дубні 1743 р. Таким чином, крім вищезгаданого святойванського манастиря, в тому самому 1746 р. перестав існувати святоуспенський, а десь тоді також святотроїцький манастир, що й так через свою постарілу дерев'яну конструкцію не могли постояти довше.[19] Його ефемеричне животіння продовжила приміщена при Св. Тройці духовна школа для священиків, під проводом двохтрьох Василіян, що займала два дерев'яні дімки, збудовані з матеріялу розібраної епископської резиденції за часів еп. Онуфрія Шумлянського (1746—1762).[20] Що більше, святотроїцька церква служила навіть за катедру в 1779-84 рр., коли то треба було розібрати стару церкву св. Івана Хрестителя „на Владичу".[21] Побіч неї побудовано в 1781 р. мурований семінарійний будинок за квоту 1332 ринських із збірок дієцезального духовенства. Та замість Василіян тут уже вчили світські священики тих кандидатів до духовного стану, що не могли вчитися у Львові, де в 1783 р. утворилася генеральна семінарія для наших дієцезій під австрійською короною.

В міжчасі самі Василіяни старалися обняти поезуїтські колегії в Перемишлі, Ярославі й Самборі після знесення їхнього ордену.[22] В. Щурат догадується, що це через спротив поляків не могли вони дістати єзуїтської школи в Перемишлі в 1779 р.[23] Та в загальному ці змагання були засуджені на невдачу через протимонашу політику цісаря Йосифа II, що ще в 1782 р. призначив був до касати всі манастирі перемиської дієцезії, крім Лаврова, Добромиля й Кристинополя. Отак прийшло до касати останніх наших чоловічого й жіночого манастирів у Перемишлі на Засянні та на Вільчу. Натомість сам уряд у 1802 р. висунув був проект перенести василіянський новіціят із Добромиля до поезуїтського заведення в Перемишлі.[24] Але й те не вдалося перевести в діло через брак іншого відповідного приміщення для тамошньої гімназії. Тому треба було чекати поверх сто років, щоб знову Василіяни вернулися над береги Сяну серед цілком інакших обставин.

* *

Та поки про це буде мова, треба ще присвятити кілька слів іншим монашим осередкам перемиської землі, що з манастирями владичого городу ділили подібну вікову долю. Маємо тут на увазі ввесь теперішній простір Засяння й Посяння, що залишився на захід від лінії Керзона й найновішого розграничення між Україною та Польщею. Без огляду на те, що монаше життя на тих теренах задокументоване щойно від 15-го ст., можемо з найбільшою правдоподібністю допустити існування монаших осель ще в княжих часах поза Перемишлем бодай поза смугою непрохідного пралісу над горішнім Вислоком і Сяном, що в тому місці ділив тоді Україну від Польщі. Татар-

ські напади, пограничні неспокої, а пізніше польські загарбницькі затії тільки деяким із них дозволили лишити по собі ту чи іншу відірвану згадку в документах 15—16-го століть.

До таких старинних манастирів у безпосередньому сусідстві Перемишля треба зараховувати в першій мірі обитель Ч. Хреста в с. Библі на границі перемиського й добромильського повітів. Хоч документальні дані про неї маємо щойно з половини 15-го ст.,[25] то на підставі залишків із колишньої манастирської будови, зібраних у 1936 р. проф. Богданом Загайкевичем у перемиському музею „Стривігор", головно старинної обрібки

Іконостас манастирської церкви ОО. Василіян в Добромилі.

каміння, можна його постання відсунути навіть у княжу добу. Звідси теж вийшов знаний „Бибельський Апостол", написаний приблизно на початку 14-го століття, що до війни зберігався в бібліотеці Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові як цінна пам'ятка до історії української мови й давнього письменства.[26] В його сусідстві було більше монаших осель, з яких належить згадати принаймні „Монастир" біля Городища (тепер: Городисько), що містив родинний гробовець князів Бибельських іще з 14-го ст., і другий коло села Трійці.[27] В такім окруженні бибельський монаший осередок проіснував до 17-го століття, як вносити з другої бибельської пам'ятки, рукописного Ірмодогіону, що свого часу зберігався в місцевій церкві.[28] Отже бодай ці три манастирі попри вищезгаданий „Калениковий", що перетривав до 1480 рр., можна відносити ще до часів української державности, бо ледве чи вони могли постати й розвинути свою діяльність за польської займанщини, що

всюди тут поступала так само безоглядно з церквами „грецької релігії", як у самому Перемишлі з катедральним храмом св. Івана Хрестителя.

А вже напевно ці манастирі є представниками більшої сітки монаших осель, що від найдавніших часів вкривали перемиську землю по обидвох боках горішнього Сяну та зі століттями заходили в найдальші закутини нашого поселення на цих теренах. Бо навіть між селами ліського повіту стрічаємо назву „Монастир" уже в документах із 1436 р. А згодом маємо манастирі в Сяноці й далі на захід у Межиброді, Терепчі та Кривій горлицького повіту. Знову на півночі маємо досить замітний манастир в Улючі в Березівщині та густу мережу монаших осель у ярославському повіті. Тут крім манастиря в самому Ярославі треба згадати на цьому місці важніші манастирі за 16—18 ст.: в Порохнику, Радимні, Кореници, Новій Греблі (жіночий), Святім, Суб'ятині та Черчі. Ще вище стрічаємо „Монастир" недалеко вливу до Сяну Любачівки, також маємо відірвані вказівки про манастирі св. Івана в Ряшові,[29] і навіть в Улянові ген аж у ніському повіті.[30] В засянській частині перемиського повіту з того самого періоду знані манастирі: Руське село і Бахів на полудні і Дрогоїв та Дусівці (жіночий) на північ від Перемишля.

Другий пояс у тих століттях становлять такі важніші манастирі на Посянні: в Ліску, Безмигові, Журавині та Ліщоватім — у ліському повіті, Риботичах і Бірчі — в західній частині добромильського повіту, та в Брилинцях, Цикові, Коровниках і Наклі — в посянській частині перемиського повіту.[31] Та під господарським оглядом не представляли вони більшого значення, головно через хапчивість польських панів і королівських старостів, від яких не могли обігнатися навіть такі могутні обителі, як Лаврів та Добромиль. Тому коли після Замойського Синоду 1720 р. назрівала справа монашої реформи й об'єднання всіх манастирів новоз'єднаних дієцезій львівської, перемиської та луцької в окрему законну спільноту, тільки Ліско та Улюч були поміщені в списку манастирів, що заслугували на дальше збереження, а всі інші або вже не існували або мали бути прилучені до важніших монаших осередків перемиської дієцезії (напр. Журавин і Накло до Добромиля).[32] Від половини 18-го віку й ті два вже не згадуються у списках василіянських манастирів того часу . . .

З-поміж них треба бодай одним реченням відзначити на цім місці малярську школу риботицького центру з початку 18-го століття. Її образи до другої війни зберігалися в іконостасах Риботицької Посади, Буцева к. Перемишля і навіть у дальшій периферії в Рогізні к. Самбора, відтак у Лип'ю к. Лютовиськ і — головно — в Сушиці Великій к. Хирова. В Улючі був іконостас із 1684 р. роботи монаха Степана Дзенгаловича.[33] На жаль, ці пам'ятки риботицької школи не дочекалися окремих дослідів, хоч, напр., сушицький іконостас у горішній повасиліянській церкві і різьбою і малярською технікою зовсім нагадував славний богородчанський іконостас із Скиту Манявського.[34] Сьогодні ледве чи яка з тих пам'яток ще існує, бо згадані церкви знайшлися під нищівною польською займанщиною або в граничній зоні між обома безоглядними окупантами . . .

І так з кінцем 18-го століття не стрічаємо вже ані одного манастиря в Перемишлі та на всій території Засяння і Посяння з виїмком добромильської обителі, що в 1882 р. стала колискою обновленого василіянського монашества. Ще тільки два василіянські імена в тім часі злучені з Перемишлем: Юліян Шпонринґ, співробітник еп. Рилла та довголітній ген. вікарій перемиської дієцезії († 1809), і Єронім Стрілецький (Стшелецький), пер-

ший парох св. Варвари у Відні та знаний літургіст († 1804), якого цінна книгозбірня лягла в основу славнозвісної капітульної бібліотеки в Перемишлі.[35] Все таки Чин не переставав втішатися прихильністю таких світлих перемиських владик, як Іван Снігурський, Юліян Пелеш і Константин Чехович.

Безнастанні прохання й налягання Чину склонили сл. п. о. Протоігумена Платоніда Філаса утворити в Перемишлі новий василіянський осідок, хоч не було ще достаточного числа монахів, щоб належно обсадити давніші манастирі по „старих" Василіянах. І так 6. грудня 1913 р. прибули до Перемишля перші два отці Маркіян Марисюк зі Львова і Мирон Кривуцький з Дрогобича та замешкали в одноповерховім домі, що його з прилягаючою площею подарувало на манастир Братство св. Миколая при вул. Грунвальдській і стежці св. Івана. Помешкання було без найконечнішого устаткування, так що треба було купити ліжка, столики, крісла й шафи, справити фелони та все потрібне до відправи. Прилюдну каплицю влаштовано на поверсі, розібравши внутрішні стіни, щоб бодай таким чином заспокоїти пекучу потребу церкви для засянських вірних, виставлених від десятиліть на посилену латинізацію. Почалися негайні заходи біля будови церкви, спинені вибухом першої світової війни та московською обсадою перемиської твердині.

Тоді великим янголом-потішителем для української цивільної людности й військової мужви з перемиського гарнізону був бл. п. о. Софрон Дякович, що по о. Марисюкові обняв засянський манастир і перебув тут аж до звільнення Перемишля з московської окупації 1915 р. (помер у Мондері в Канаді 1934 р.). По ньому знову став тут настоятелем бл. п. о. Степан Решетило, пізніший галицький протоігумен і знаний місіонар та в'язень концентраційного табору в Домбю, після польської окупації Галичини. Ті торезвісні роки позначилися в Перемишлі смертю тодішнього василіянського протоігумена о. Марка Галущинського, знаного літургіста й богослова, що тут помер 9. XII. 1918 в часі українсько-польських змагань за Львів.

Проте при всіх злиднях воєнного й повоєнного часу перемиські отці не чулися осамітнені, бо на владичому престолі сидів від вересня 1917 року сл. п. Преосв. Йосафат Коциловський, слава василіянського Чину побіч великого галицького митрополита Андрея Шептицького. Крім духовної обслуги вірних у своїй каплиці вели Отці Василіяни душпастирство в поблизькому с. Острові, катехитуру в школах Сестер Василіянок, Служебниць і Венедиктинок, були професорами й сповідниками в дієцезальній семінарії, помагали в катедрі й по шпиталях та мали провід Апостольства Молитви в перемиській епархії. Тому на настоятелів приходили тут такі провідні отці, як о. Порфир Боднар, тепер у Мондері в Канаді, о. Діонисій Головецький, професор Катол. Університету в Вашінгтоні, тепер на емеритурі в Глен Кові, бл. п. о. Платон Мартинюк, недавно померлий ісповідник за віру, та незабутній о. Йосиф Чепіль, з якого ім'ям получена будова василіянської церкви на Засянні.

Вже в 1923-ому році у злуці з 300-літнім ювілеєм смерти св. Йосафата задумали перемиські Василіяни збудувати тут величаву церкву в честь св. Апостола Унії, що була б достойною святинею для його св. мощів, які мали бути сюди спроваджені з віденської церкви св. Варвари. Але грандіозний плян, виготовлений архітектом В.Лушпинським, польські чинники відразу перекреслили, бо, мовляв, така будова заступала б новозбудований костел ОО Салезіян . . . Якщо була в тому яка правда, то хіба те, що дійсно краса проєктованої церкви зовсім притемнювала незугарну споруду салезіянського костела . . . Тому з приходом о. Чепіля в серпні 1928 р. первісний проєт був заступлений далеко скромнішим пляном інж. Євгена Нагірного,

щоб можна було видістати урядовий дозвіл на будову Божого храму, якого потреба з кожним роком ставала щораз більш пекуча. І так завдяки наявній побожності та щиросердечному патріотизмові, що їх о. Чепіль не вспівав закрити своєю монашою скромністю, ввесь загал українського Перемишля немов чудодійним магнетом дався притягнути до цього святого діла. Хто що міг, жертвував на новий Божий храм, без огляду на важкі роки економічної кризи на початку 1930 рр. А хто не був спроможний на грошову лепту, помагав чинно руками при будові, головно неодин студент і академік у часі ферій або поза шкільними заняттями . . .

І так в пам'ятне свято Благовіщення 7. квітня 1935 р. український Перемишль дочекався величавого посвячення василіянської церкви Страдальної Матері Божої Преосв. Йосафатом Коциловським при величезному здвизі розрадуваного люду. А згодом — із вибухом війни в вересні 1939 р. її сніжнобіла копула була для неодного компасом у розпучливій утечі з червоного раю, що нагрянув на західньо-українські землі з більшовицькою окупацією. Гостинні стіни засянської обителі стали тоді спільним прибіжищем і місцем першої помочі в страшних початках несподіваної скитальщини. Так і бачимо її в своїх мріях: стоїть вона над тихими водами Сяну мовчазною плачкою за своїми отцями-вигнанцями, що були завжди батьками народу і залишилися з ним без огляду на всі окупації, а в ній Страдальна Божа Мати повторяє з принишклими серцями осиротеного люду печальну молитву за поворот над срібнолентий Сян, до колишньої величі нашої Церкви та її достойних владик, увінчаних оновленою славою переможної корони Данила.[36]

Завваги до тексту

[1] Гл. Н. Зоря, 1937 р. ч. 43 (13. 6.) і 1938, ч. 30. — М. Коссак (Шематизм Провінції Св. Спасителя ЧСВВ, Львів 1867) на 106 запотованих м-рів перемиської дієцезії допустив 7 повторень. Зате свящ. д-р Ю. Никорович у знаній „Схиматізмі" перемиської епархії на 1879 р. подав аж 170 манастирів. В новіших часах подавали їхній виказ М. Грушевський (Іст. України-Руси, V, ст. 263-4) та І. Крип'якевич (Середньовічні м-рі в Галичині. Записки ЧСВВ, II, 1926, ст. 70—104) з доповненням М. Голубця (Матеріяли до каталюгу василіянських манастирів у Галичині, ЗЧСВВ, III, 165-70).

[2] о. Лукань, Василіянські манастирі в Теребовельщині, Н. Зоря, 1937, ч. 1.

[3] Гл. Грушевський, III, 520-1, М. Голубець, Лаврів, ЗЧСВВ, II, 38 і Л. Лепкий, Перемиська митра-корона, „Наш Львів", Ню Йорк, 1953, ст. 199—200.

[4] Гл. Я. Пастернак, Старий Галич, Львів, 1944, ст. 18 сл.

[5] Грамота видана в AGZ, т. II, ч. 9, зі збірки крилош. Ант. Петрушевича. Відтак перевидана А. Соболевським — С. Пташицьким (Палеографическія снимки с русских грамот, Спб. 1903, ч. 24), А. Розовим (Южно-русскіе грамоты, К. 1917, ст. 25) і в „Нарисах з історії укр. мови" А. Шахматова — А. Кримського (К. 1922).

[6] ЗЧСВВ, II, 94.

[7] Вона в Крип'якевича (ст. 93 і дальше) датована кінцем серпня 1407 р., як подано в виданні AGZ, VII, ч. 26, за Д. Зубрицьким (Повѣсть о Черв. Руси, дод. 6—7) і М. Гарасевичем (Annales Ecclesiae Ruthenae, ст. 66). Але митр. Кипріян, що тут виводиться як живий, помер в 1406 р. і бачився востаннє з Ягайлом у 1405 р. Отже A. Lewicki, Sprawa Unii, Kw. hist. XI (1897, 327) поправив цю дату на 1405 рік. З того приводу митр. Макарій (Ист. русской Церкви, V (1866), 73 сл. і Грушевський (Іст. Укр.-Руси, V, 263, зам. 1 і 448) сумніваються про її автентичність. Приймають її крім видавця Ліске і Лєвіцького Л. Фіялек (Biskupstwa greckie, Kw. Hist. 1897, 43, 3), К. Ходинецький (Kościół prawosł. a Rzeczypospolita polska, Warszawa 1934, 34). А. Лапінський (Zygmunt stary a Kościół praw., Warszawa 1937, 29—30).

[8] В. Чернецький, Звѣстки о мѣстѣ Перемышли, Коломия 1891, ст. 48. За ним приймає існування цього м-ря о. Лукань у згаданім описі манастирів в перемиському повіті („Нова Зоря", 1938, ч. 30) без огляду на мовчанку Крип'якевича (ЗЧСВВ, II, 91). В 17-му ст. була знана тільки церква, що залишилася по цім м-рі.

[9] Список т. зв. грамот кн. Лева з текстами видав він в „Галиц. Ист. Сборн.", II, 1854 і в „Зорі Галицькій" за 1854 р. Тут під ч. 5 передрукував він вищезгадану грамоту з пергамінового рукопису перемиської капітульної бібліотеки за першим виданням в німецькій граматиці укр. мови Й. Левицького (Grammatik der kleinruss. Sprache in Galizien, Перем. 1834, додаток 3). Гл. М. Грушевський, Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? ЗНТШ, 1902, кн. 1, ст. 1—22. Перед останньою війною приготовляв про ці грамоти магістерську розправу пок. учений о. Теофіл Коструба, ЧСВВ (гл. О. Мох, Теофіл Коструба, Торонто 1952, ст. 6), але на жаль не вспів видати своїх бистроумних дослідів про їхню генезу.

[10] Крип'якевич, як вище, ст. 94. „Перемышляне" на 1852 р. подає в виказі замінніших руконисів капітульної бібліотеки в Перемишлі Євангеліє, списане Андрієм Тимковичем і пожертвоване „к церкви святой столечной до Вѣльча при монастыри Оуспенїа ... Козмою Ков(алем), мѣщанином перем. и ктиторомъ столечное церквы св. Іоанна при его корол. мил. Августѣ Жигмонтѣ" (рік витертий?). — Про будову собору св. Івана „на Владичу" гл. Л. Соневицький, Український епископат перемиської і холмської епархій, ЗЧСВВ, VIII, 64.

[11] о. Лукань в Новій Зорі, 1938, ч. 30.

[12] В. Чернецький, як вище, ст. 51.

[13] Докладніше про це говорить бл. п. єп. Григорій Лакота; Дві престольні церкви перемиські, Перемишль 1937, ст. 17, на основі захованих метрикальних книг катедральної церкви від 1677 до 7. 8. 1743 р.

[14] Єп. Ю. Пелеш, Gesch. der Union, II, 606.

[15] о. Р. Лукань, ЧСВВ, Василіянська друкарня в Заплатинських Угерцях, Літопис Бойківщини, Ч. 1 (Самбір 1931), 150-4.

[16] М. Голубець, Лаврів, ЗЧСВВ, II, ст. 60-1.

[17] о. Лукань, Початки добромильських Василіян, Альманах василіянських богословів, Річник I (Кристинопіль 1933).

[18] А. Петрушевич, Сводная Лѣтопись 1700-72, ст. 64-5. — А. Добрянський, Исторія епископовъ трехъ соединенныхъ епархій, перемиской, самборской и сяноцкой, Львів 1894, III, ст. 4-5. — Ю. Пелеш, II, 610 і 692 — Г. Лакота, як вище, ст. 16.

[19] Каталог манастирів і монахів ЧСВВ з 1754 р., виданий з ватиканського архіву в Каталозі ЧСВВ за 1951-2 р., ст. 69 сл. не подає вже цілком у Перемишлі якогобудь манастиря, хоч інше в Каталозі з 1748 р. значиться резиденція, приписана до добромильської обителі, з завваго́ю: Тепер передана єпископом світським священикам. (Dr. Blazejowskyj Dm., De potestate metrop. Kioviensium in Clerum Regularem, Romae, 1943, 163 і 181).

[20] L. Hauser, Monografia m. Przemyśla, Prz. 1883. За те єп. Лакота ст. 16 згадує двох світських священиків: Гната Вітошинського і Якова Лапчинського, професорів моральної й пасторальної теології.

[21] Р'к 1784 це кінець не тільки святотроїцької церкви, але й спаської, що тоді погоріла (гл. Hauser, як вище).

[22] Гл. Архів Прокуратури ЧСВВ в Римі, т. IX, 205 сл. (ЗЧСВВ, III, 533).

[23] Потієва Унія — „Нива", 1913 р., ч. 24, ст. 720.

[24] В. Чернецький, op. cit., ст. 34.

[25] Грушевський, Історія Украни-Руси, т. V, 263.

[26] Його видав д-р Петро Копко, син свящ. Максима Копка, що знайшов цей рукопис (37) листків): Apostolus Bybliensis saec. XIV. Grammatisch-kritisch analysiert (Denkschriften der k. k. Ak. der Wiss. in Wien, Phil.-hist. Kl. 55 B. Wien 1917). По смерти Петра († 1922) проф. Б. Загайкевич постарався його набути для НТШ у Львові. Він теж знайшов пергамінові листки, писані подібним уставом, як Бибельський Апостол, в церкві сусідчого с. Боршовичі.

[27] Грушевський, як вище, допускає бодай два манастирі. — Про манастир в Городниці гл. о. А. Крижановський, ЧСВВ: Причинки до історії роду Бибельських, ЗНТШ 1902, кн. 4, ст. 10. — В A. G. Z. XIII, ч. 1489, в акті розподілу маєтків кн. Бибельських з р. 1441 згадується: Monastyr Groysend(!) et alia m-ria, Grabownycza et Halczow. Тобто: Манастир Тройничий (тепер: с. Трійця над Вигорем) і інші манастирі. Хоч по цім іде протинка, то ледве чи такому важному акті, як розподіл дібр, ті манастирі оставалися б неозначені. Отже ці інші манастирі то хіба Грабівниця і ближче незнаний Halczow. Чи не до Тройчного манастиря відноситься назва „Монастир" в A. G. Z, XVI, ч. 1935 під р. 1489, що згадується побіч Бахова, Ступниці (к. Бірчі) і Бабиці? (Гл. Крип'якевич, як вище, ст. 80, зам. 3).

[28] Його знайшов згаданий о. М. Копко й описав у „Рускій Сіон", XI, (1883) 233-7.

[29] Гл. Схиматізм перемиской епархії на 1879 р. ст. 185. і Шематизм перем. діец. римо-кат. обряду за рік 1877, ст. 147.

[30] М. Голубець, Матеріяли в ЗЧСВВ III, ст. 165.

[31] Нема сумніву, що крім згаданих, були на всій цій периферії ще й інші монаші осідки. Але я обмежуюся до тих, що зазначені в друкованих каталогах Грушевського, Крип'якевич і Голубця. А втім у них нема, напр., манастиря в Бірчі, що згадується у С. Голубева, „Петр Могила" I. (Київ 1883), додаток ст. 300.

[32] Цей список включений у меморіялі нашої ерархії та заряду василіянського Чина по Замойськім Соборі до Апост. Столиці (Архів Конгрегації Пропаганди, Конгр. Парт., т. 74, л. 85. Улюч був прилучений до Добромиля після дубенської Капітули в 1743 р. (гл. о. Й. Скрутень в календарі „Місіонаря" на 1923 р. ст. 100, про Ліско вже нема сліду в каталозі вас. манастирів 1754 р.) (гл. замітка 19).

[33] Євген Іванойко: **Nieznane dzieło malarstwa ikonowego. Zeszyty naukowe Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu, Historia Nr. 1. (1956) str. 130.**

[34] Про це мав виклад д-р В. Щурат на зїзді українських музейників в Перемишлі 1937 р., а його доповнив цінними заввагами о. Р. Лукань ЧСВВ в Новій Зорі, ч. 43. Однак їм залишилися невідомі іконостаси в Сушиці та Липʼю, які я обслідував у літі 1933 р. Іконостас в Липʼю був тоді вже усунений на хори і заступлений новим. Однак у мене захований тільки відпис напису на іконостасі в Сушиці, з якого деякі слова випали: Исписанї быша апостоли тын в градѣ Риботичах за... на той час иеромонаха Севастїна Ыумена... Бережанского р. б. авіе (1715). Таким чином це найстарша відома робота риботицьких іконостасів. З Риботич походив теж іконописець о. Ісая Герасимович, виписаний в лаврівському Пом'янику під 1672 р. (Гл. мою статтю про Лаврівську Хроніку в ЗЧСВВ VII, ст. 68 зам.).

[35] Пелеш, II, 645, 701, 1024. — Українсько-Руський Архів XII (1924) ст. 6; XIII-XIV, (1920), ст.. VII сл. і 53. — Тут же на ст. 52 славний тодішній василіянин о. Модест Гриневецький в листі до еп. Ів. Снігурського гратулює з нагоди повстання знаного Об'єднання священиків для поширення народної просвіти в Перемишлі в 1817.

[36] На цьому місці складаю щиру подяку ВПов. Панові Проф. Богданові Загайкевичеві за цінні вказівки і виписки з недоступних видань, що уможливили мені написати цю статтю.

Роман О. Климкевич

СТОЛИЧНІ І ЗЕМСЬКІ ГЕРБИ ПОСЯННЯ І ЛЕМКІВЩИНИ

Пам'яті мого тестя проф. Василя Ляховича

Найстарші, найдавніші та впізні геральдично оформлені українські територіяльні емблеми постали в межах колишнього Галицько-володимирського королівства. До них належить у першу чергу король західньоукраїнських гербів — золотий лев на блакитному полі, що зродився на переломі XIII і XIV століть і має за собою велику і славну минувшину, як державно-династичний герб королівства Романовичів і їхніх наслідників, як земський герб Руського воєвідства і його складової частини — Львівської землі від XV до XVIII століть, як всеукраїнський національний герб від 1848 до 1918 рр., як сімсотлітній герб королівської столиці міста Львова і як сучасний, уживаний українським народом у вільному світі, герб Галичини. До тих стародавніх територіяльних емблем належить низка земських і міських гербів на західніх окраїнах України, серед яких висуваються на перші місця герби колишньої перемиської землі — сьогоднішнього Посяння, Лемківщини — бувшої Сяніцької землі, міста Перемишля та міста Сянока. Цим двом міським гербам пощастило, як це звичайно буває з гербами того роду, заховатися як існуючим та урядово узнаним геральдичним емблемам аж до наших часів. За те герби перемиської та сяніцької земель з огляду на політичні перемін вийшли з ужитку при кінці XVIII ст. та вступили до почоту історичних земських гербів України. Одначе вони не стратили свого значення ні для української геральдичної культури, ні для населення цих двох пограничних і тимчасово відлучених від України волостей, бо вони містять у собі добру староукраїнську традицію та незаперечну спроможність статися знову дійсними земськими гербами в границях майбутньої Української Держави.

1. Герб міста Перемишля

Герб міста Перемишля постав у XIV ст., що доказують збережені речеві пам'ятки й документарні джерела. Один із найстарших літературних матеріялів, що відноситься до цього гербу, це згадка славного польського гербознавця та приятеля українців з XVI ст., Бартоша Папроцького, в його великому творі „Герби польського лицарства",[1] де він у розділі про герб перемиської землі згадує теж і міський герб такими словами: Найважніше місто Перемишль над рікою Сяном, у врожайній країні, замок на горі від давніх руських князів. Які це події в цім місті бували, про те начитаєшся в історії. Має в гербі чорного ведмедя". На міській печаті, що висить при

грамоті з дня 6. жовтня 1625 р., якої силою бургомістр і радні міста Перемишля затвердили статут цеху побічних ремесел, золотничого, малярського і цинкарського, зображений ведмідь у ході в праву геральдичну сторону (себто в свою власну праву, а в ліву від глядача), а над ним видніє гранчастий хрест. Ця печать витиснена з воску і видніє на ній довкільний напис у латинській мові „Сігіліюм аттентікум цівітатіс де Преміссель". Вигляд печати вказує на те, що виготовлено матрицю до неї в XIV ст. Такою печаттю користувався перемиський радний уряд до половини XVII ст. Перемиський лавничий суд користувався в XVI ст. трохи відмінною печаттю, на якій зображений ведмідь у ході в праву геральдичну сторону з піднесеною передньою лівою лапою, а над ним вміщена шестираменна звізда. Довкільний латинський напис голосить „Сігіліюм скабінорум цівітатіс Премісліензіс". На печатях радного уряду міста Перемишля від другої половини XVII ст. немає вже над ведмедем хреста, лишень шестираменна звізда. З приходом Перемишля під владу династії Габсбург-Льотрінген оформлено міський герб наново та затверджено його цісарським привілеєм Йосифа II. Цей „Привілей для королівського галицького окружного міста Перемишля, даний дня 30. травня 1789 р." висловлюється про герб міста Перемишля так:[2] „По п'яте дозволяємо Ми цьому королівському місту користуватися власним гербом, а саме німецьким блакитним щитом, так званим картушованим, що оздоблений повирізуваним золотим обрямуванням, покритий золотою королівською короною, в якому видніє ведмідь природної барви в ході, увінчаний золотою шестираменною звіздою і що знаходиться в цьому Нашому Королівському Дипломі в барвному зображенні. Цим ми бажаємо і дозволяємо Нашому Королівському Місту Перемишлеві користуватися цим приписаним гербом спокійно і без якихнебудь обтяжень і спротивів на всіх спорудженнях в імені цілої міської громади пам'ятниках, будівлях і печатях і т. д. і т. д., цей герб уживати і повсякчасно ним радуватися, а що відноситься до печатей, то на грамотах виготовлених в імені цілого міста теж із витисненим тут довкільним написом: „Печать Свобідного і Королівського Міста Перемишля". Цей цісарський диплом виставлено в Відні німецькою мовою, а печатний напис подано латинською: „Сігіліюм лібере ет регіє цівітатіс Пшеміслієнзіс". Один із найвизначніших німецьких гербознавців на переломі XIX і XX ст. Г. Ґ. Штрель, подає в своїй об'ємистій праці про міські герби Австро-угорської монархії такий опис гербу:[3] „Перемишль має за герб ведмедя в ході, увінчаного звіздою, в щиті. Цей герб, оздоблений золотою картушею і такою ж п'ятилистною короною, одержало місто від цісаря Йосифа II наданням з дня 30. травня 1789 р. в Відні". Цей же автор подає і малюнок гербу, на якому щитове поле блакитне, ведмідь т. зв. в геральдиці природної, тобто бурої, барви, з червоним язиком, а звізда золота. Гербом у приблизно такому вигляді користувалося місто Перемишль за часів польської займанщини після І Світової війни.

Еспанська енциклопедія з 18 ст. показує герб Перемишля в такому виді: в синьому полі бурої (природної) барви ведмідь у ході на скелі, а над ним золотий гранчастий хрест. Цей взірець цікавий тим, що ведмідь уміщений на скелі і що саме є незвичайно рідким варіянтом цього гербу. Слід відмітити теж, що над ведмедем хрест, а не звізда. В цьому зображенні помітний деякий вплив польської геральдики, яка теж галицько-володимирського королівського лева поставила в гербах Руського воєвідства і Львівської землі на скелю, яку опісля українські геральдики усунули з гербового щиту.

Походження цього гербу ще не вияснене остаточно, а відповідні

досліди знаходяться покищо в початковій стадії. В більшості зроблені вони польськими істориками, що стараються пов'язати постання гербу з польськими королями. Л. Гавзер пише про печать на документі з 1625 р. таке: „Вигляд букв каже заключати, що матриця до цієї печатки була виготовлена при кінці XIV .ст, правдоподібно зараз після надання місту Магдебурзького права Володиславом Ягайлом 1398 р."[4] Ми признаємо слушність його поглядам на приблизний час виготовлення печатки-матриці, зазначуючи при цьому,

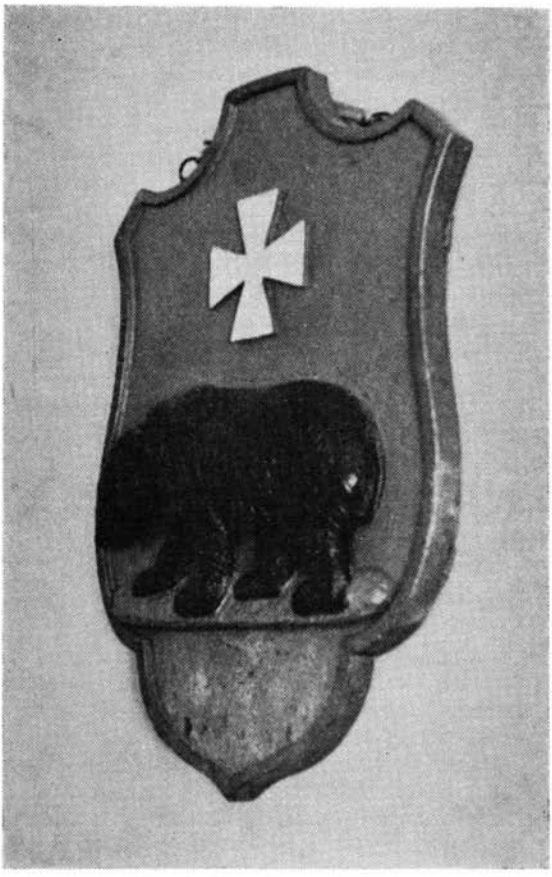

Герб міста Перемишля.

що її вигляд зовсім не виключає можливости, що вона була виготовлена в першій половині XIV ст., одначе мусимо ствердити, що рік надання цьому місту Магдебурзького права ще не вияснений остаточно наукою, і що більшість знавців, в тому теж і польських істориків, відсуває цю подію на давніші часи. Тут треба відмітити, що інші визначніші міста західної України одержали Магдебурзьке право за часів Романовичів і Юрія-Болеслава Тройденовича, напр. Сянік 1339 р., Володимир 1324 р., Львів, на основі найновіших дослідів,[5] 1300 р., а Перемишль, який був колишньою княжою столицею, важним торговельним осередком, не був останнім у почоті тих міст. При

цьому треба підкреслити, що міські герби появилися в Галицько-волдимирському королівстві вже за панування Лева I (1264—1300), напр. герб міста Львова.[6] Ян Смолка в своїй досить обширній праці про герб міста Перемишля, в якій подає 10 ілюстрацій,[7] порівнює зовнішні ціхи печати з документу з 1625 р. з маєстатичною печаткою польського короля Казимира Великого і припускає, беручи до уваги німецький позвук назви міста, Премісель, у довкільному печатному написі, що вона постала за часів Казимира Великого. До цього погляду прихиляється теж М. Свежавська.[8] Тут приходиться нам ствердити, що німецьке поселення і його впливи на західноукраїнські міста почалися ще перед окупацією Галичини Казимиром Великим, що гербове надання цим же королем напевно полишило б не один слід у польських історичних і геральдичних джерелах, тим більше, що лихоліття польської займанщини запропастило переважно староукраїнські, а не старопольські, документи, і що немає ніякого доказу на те, що обговорена вище печать є найстаршим і першим сфрагістичним і геральдичним взірцем. Цікаво, що німецькі гербознавці, які звернули на цей герб чимало уваги та користувалися в першу чергу польськими літературними матеріялами, здержалися від якоїнебудь думки про постання і походження цього гербу.

Вигляд гербу міста Перемишля не вказує на те, що він створений польськими геральдиками. Ведмідь це типовий для староукраїнської земської геральдики звір, який у польській геральдиці виступає незвичайно рідко. Бачимо його в стародавньому гербі Холмської землі, що разом із Перемиською землею входила в склад Руського воєводства, в гербі Підкарпатської Руси, а Папроцький каже, що чорний ведмідь був гербом Києва в XVI ст. Вправді його згадка не зовсім точна, бо Київ користувався в той час іншим гербом, але він напевно знайшов ведмедя в якомусь земському або знатному родовому гербі Київщини. Хрести і небесні світила це теж притаманні для староукраїнської геральдики „титла", себто гербові фігури. Ведмідь у гербі міста Перемишля йде в праву геральдичну сторону, а за звичаєм старопольської, а не староукраїнської геральдики, звертатися гербові звірі в лівсу сторону.

Беручи до уваги історичні й геральдичні моменти, бачимо, що герб міста Перемишля по найбільшій правдоподібності таки староукраїнського походження. Навіть, якщо б він був дійсно наданий, чи наново затверджений, польськими королями, то він все таки належатиме до почоту чисто українських міських гербів, бо Галичина ще рядилася тоді „руським правом", назва Королівства Руси була задержана, а володарі, хоч і чужокровні, били на галицьких монетах геральдичного лева аж до Володислава Ягайла (1387—1434) включно.

Нове оформлення цього гербу для вжитку сучасної української геральдики повинно звернутися до старих взірців і усунути необоснозані зміни з часів чужинецьких займанщин. Барва щитового поля має бути згідно з традицією української геральдики блакитна, а не синя, ведмідь чорний, як це згадує Папроцький, а не т. зв. природної барви, що чужа нашій гербовій культурі, з червоним язиком. Золотий хрест, як правдоподібно старшу побічну гербову фігуру, треба вмістити в верхньому правому (в геральдичному розумінні) куті, а золоту шестираменну звізду в лівому.

Геральдична символіка гербу міста Перемишля гарна й виразиста: ведмідь означає силу і непохитність, звізда представляє щастя, славу та благополуччя, а хрест славні діла для віри, права і свободи.

2. Герб міста Сянока

Герб міста Сянока, в його новочасному оформленні під чужинецькою займанщиною, виглядає так: щит переділений, а долішня половина розсічена; в горішній половині срібний орел на червоному полі — герб Польщі, в правому долішньому блакитному полі срібний архистратиг Михаїл з піднятим у правиці полум'яним срібним мечем і червоним поясом, який поражає змія — старий герб Руси-України, а в лівому долішньому срібному полі зелений змій, що проковтує людину — герб італійського роду Сфорца.

Так описаний цей герб у гербовниках з часів Австро-угорської монархії і в такому виді вживався він за польської займанщини до II Світової війни. Штрель[9] подає, що на міській печаті з XIX ст. міститься довкільний напис „Начальник міста Сянока".

Перше (горішнє) і третє (долішнє ліве) поля гербу для нас не цікаві, бо з історичної точки бачення не являються вони основною складовою частиною гербу. Не вдалося нам ще встановити точного часу, коли польський орел увійшов до міського гербу Сянока, але сталося це напевно вже перед Першим розбором Польщі. Зелений змій походить від королеви Бони, другої дружини польського короля Зигмунта I (1506—1548), що походила із славного мілянського панівного роду Сфорца.

Для нас найцікавіше друге, тобто долішнє праве, гербове поле, бо в ньому міститься не тільки староруська княжа емблема, але теж і властивий герб Сянока. Не зважаючи на те, що відповідні історичні та геральдичні джерела покищо ненаявні та частинно недоступні, можемо спокійно твердити, що ця частина міського гербу походить з часів Галицько-володимирської держави, а саме з XIV ст., на що маємо такі докази:

1. Місто Сянік одержало Магдебурзьке право 1339 р. Згідно з тим правом міста користувалися своїми гербами, печатками й корогвами. Міські герби виявляють більшу стабільність, ніж земські і державні. Політичні події та зміни влади не позначуються в них основними переіначеннями, а польський орел і мілянський змій могли ввійти до гербу щойно за польських часів, приблизно в XVI ст. Отже головною та основною частиною гербу може бути тільки архистратиг Михаїл.

2. Міста Галицько-володимирського королівства залюбки користувалися зображеннями святих воїнів на своїх печатях і гербах. На печаті громади міста Володимира з 1324 р. (в тому ж році одержав Володимир Магдебурзьке право) є св. Юрій на коні, який поражає змія. Архистратиг Михаїл був зображений на київських міській і земській корогвах від XIV до XVI ст.

3. Архистратиг Михаїл і св. Федір Стратилат[10] у чуді зо зміем були улюбленими володарськими емблемами в передгеральдичній добі на просторі цілої Київської держави (Чернігівська гривня X ст., печаті князів з дому Мономаховичів XII—XIII ст., шолом князя Ярослава Всеволодовича XII ст. і т. д.), а культ архистратига Михаїла — покровителя руського воїнства — виступає виразно в українському письменстві княжої епохи (Київський літопис, тогочасний народний епос, тощо) і в староукраїнській іконографії.

4. Автор цієї розвідки оглядав 1938 р. збірки Сяніцького музею, що містився в замку, і звернув увагу на деякі цікаві зображення міського гербу. Один із тамошніх польських науковців пояснив, що історія цього гербу ще не досліджена достаточно, одначе немає сумніву, що друге гер-

бове поле з архистратигом Михаїлом „руського походження". Для нас теж немає сумніву, що архистратига Михаїла не впровадили до гербу міста Сянока польські королі.

Сучасна українська геральдика повинна вживати для міста Сянока герб у його первісному та неспольщеному виді: срібного архангела на блакитному полі. Сянік не був вправді княжою столицею, але тому, що це місто є під кожним оглядом найважнішим і першим містом Лемківщини, маємо повне право вважати срібного архангела столичним гербом цієї ж української волости.

Символіка цього — гербу — небесного воїна, що поражає змія, — виявляє одну з найкращих сторінок української духовости: змагання до перемоги ясних сил над темними.

3. Герб Посяння

Герб українського Посяння, колишньої Перемиської землі, що входила в склад Руського воєводства за часів Речіпосполитої, це срібний двоголовий орел з золотою короною на червоному полі. Перемиська земля була вправді в ширших границях, ніж сьогоднішнє Посяння; до неї належали Перемишль, Ярослав, Тарногород, Вишня, Самбір, Дрогобич і Стрий. Одначе тому, що сучасне Посяння складається з основної частини колишньої Перемиської землі, включно з її столицею, містом Перемишлем, маємо повне право користуватися цим історичним земським гербом як гербом Посяння.

Цей герб постав у XIV ст. і первісна барва гербового щиту була правдолодібно блакитна. Славний польський історик Ян Длугош (1415—1480) згадує, що під час Ґрунвальського походу 1410 р. перемиський курінь мав на знамені жовтого орла в синьому полі. До цього твердження, яке насуває припущення, що давній герб Перемиської землі містив у собі ті самі барви, що державно-династичний герб Галицько-володимирського королівства, золотий лев у блакитному полі, треба підходити з великою обережністю, бо Ян Длугош, хоч і великий історик, дуже часто суперечить іншим, без сумніву вірогідним гербознавцям, а передусім такому клясикові польської геральдики, як Бартош Папроцький. А в тім в іншому своєму творі п. н. „Інсигнії або клейноди польського королівства" (перевиданому в Кракові 1581 р.) твердить Длугош, що щитове поле гербу Перемиської землі таки червоне. Про барви цього гербу не згадує Папроцький, на жаль, нічого і він пише коротко: „Перемиська земля, яка належить до Руського воєводства, вживає орла з двома головами в коронї"[11] Потвердження блакитної щитової барви знаходимо в „Гербовнику польському" з XVIII ст. найвизначнішого польського гербознавця Каспара Несецького,[12] який твердить про Перемиську землю таке: „Герб її орел з двома головами, що їх оточує одна корона на блакитному полі". На деяких старих зображеннях цього гербу стрічаємо дві корони, тобто дві укороновані орлині голови, одначе скількість і наявність корон це з геральдичної точки бачення другорядна справа, бо вони не мають тут ніякого особливого значення і являються залишком барокової геральдики, що залюбки коронувала фігури живих істот. На французькій грав'юрі з 1710 р. зображений двоголовий орел перемиської землі жовтою барвою (в геральдиці вона ідентична з золотою) в синьому полі, що вказує на впливи даних Длугоша. Обидві голови орла коронувані. Над гербом знаходиться напис „Premisla". Приблизно в другій половині XVIII ст. змінено щитову барву цього гербу з блакитної на червону,

що сталося правдоподібно з наміром відрізнення гербу Перемиської землі від тотожного гербу Сяніцької землі. Червону щитову барву згадує на переломі XIX і XX ст. чеський геральдик В. Краль[13] і такої ж барви придержується для цього гербу визначний сучасний український гербознавець М. Битинський. З приходом Галичини під владу династії Габсбург-Льотрінген і з новим територіяльно-адміністративним поділом стратив цей герб своє урядове значення і стався історичним гербом.

Походження цього гербу ще не вияснене остаточно наукою, одначе історичні й геральдичні моменти вказують на те, що його початки сягають часів Галицько-володимирського королівства, на що дозволимо собі навести такі докази:

1. Галицько-волинський літопис згадує, що король Данило вмістив на вежі в Холмі, як свою емблему, двоголового орла. Деякі археологічні

Герб Перемиської землі. З французької мапи з 1710 р.

знахідки на північно-західних окраїнах нашої землі (зображення орла) потверджують погляд, що орел знаходив широке застосування в емблематиці середньовічної України. Тому це дуже правдоподібно, що правзором для гербу перемиської землі є саме двоголовий орел короля Данила.

2. В Конституції 1569 р. зазначено виразно, що Київщина і Волинь приєднуються до польської корони із своїми старими гербами й знаменами. Якщо українським землям, що на основі Люблинської Унії відлучено від Великого Князівства та приєднано до Корони як звичайні провінції, не змінено гербів, то не зроблено того тим більше в XIV і XV ст. в Галичині, для якої задержано тоді ще титул Королівства Руси. Якщо Київщина користувалася старою емблемою Мономаховичів і якщо Волинь мала герб з XIV ст.,[14] то тим більше існували такі ж старі, якщо не старші, герби в Галичині, що є колискою української земської геральдики (герб Львова з перелому XIII на XIV ст.!).

3. Якщо б польські королі старалися творити нові, чи спольщити давні герби на завойованих чи прилучених на основі міжнародних договорів

українських землях, то зробили б це в першу чергу в відношенні до воєвідств, а не до їхніх складових частин — земель. Не усунено ні київського архистратига, ні волинського хреста, ні галицького лева, не існує доказ, що польські королі створили хоч один земський герб в Україні і тому немає найменшої причини припускати, що герб Перемиської землі походить з надання тих же королів. Духовість тих часів була сповнена великою пошаною до геральдики, особливо до її давнини і тому завойовники радше величалися гербами здобутих земель, ніж зміняли чи усували їх.

Висловлювані подекуди в українському громадянстві побоювання, що в гербі Перемиської землі скривається відміна польського гербу — срібного одноголового орла в червоному полі — зовсім безпідставні, бо одноголовий і двоголовий орли це зовсім окремі та відмінні від себе геральдичні титла (щитні фігури), а первісна щитова барва цього гербу була таки блакитна. Немає теж ніякої причини вважати, що двоголовий орел зустрічаємо в емблематиці східньої Європи від давніх часів (напр. емблема Візантії, цісарства Трапезунту, герби Сербії, Альбанії, Таврії-Криму і т. д.).

Правильне оформлення гербу Посяння виглядає так: на червоному полі срібний двоголовий орел у золотому озброєнні (геральдична назва для кігтів і дзьоба), увінчаний золотою короною.

У гербовій символіці представляє орел силу, міць, перемогу, володіння, боєготовість і зброєздатність. Орлина двоголовість висловлює здатність примінення цих володарсько-лицарських прикмет у відношенні до Заходу і Сходу — гарна символіка історичного завдання оборонної окраїни Посяння.

4. Герб Лемківщини

Герб Лемківщини це срібний двоголовий орел із золотою короною на блакитному полі. Він був гербом колишньої Сяніцької землі, одної із шести земель старого Руського Воєвідства, що обіймала ввесь горішній біг рік Сяну й Вислоку з містами Сяноком і Коросном, сягала на заході майже під Дукло і Ясло і якої столицею був Сянік — осередок сучасної Лемківщини. Тому не буде зовсім правильно, якщо Лемківщина користуватиметься старим гербом Сяніцької землі.

Цей герб вийшов із того самого правзору, що й герб Перемиської землі і він задержав первісну, а саме блакитну, щитову барву. Рання тотожність і пізніша подібність цих двох земських гербів зрозумілі, бо Сяніччина входила в склад Перемиського князівства, а опісля Перемиської волости, за часів Київської та Галицько-володимирської держав. Папроцький згадує Сяніцьку землю в своєму гербовнику, одначе не подає опису гербу. Несецький твердить при описі гербу Перемиської землі, що Сяніцька земля „цим же гербом величається".[15] Чеський гербознавець В. Краль[16] приписує гербовому щитові Сяніцької землі теж блакитну барву і цієї ж щитової барви додержується М. Битинський.[17]

Цікаво відмітити, що сполука барв у гербі Сяніччини-Лемківщини і її столиці — міста Сянока — ця сама, а саме срібна і блакитна.

Правильне оформлення гербу Лемківщини виглядає так: на блакитному, а не синьому, полі срібний двоголовий орел, увінчаний золотою короною та в золотому озброєнні (кігті й дзьоби).

Герби Лемківщини і Посяння мають спільну символіку, так як спільною є для цих двох окраїнних земель їхня минувшина та їхня повсякчасна вірність Україні.

Столичні й земські герби Посяння й Лемківщини це не тільки стародавні цінності української геральдичної культури і признаки української минувшини цих тимчасово втрачених волостей. У них міститься теж виразна напрямна для нашої сучасности й майбутности, що найкраще виступає тоді, як приглядаємося їм у почоті всіх окраїнних гербів Західної України: архистратиг Сяноцька, ведмеді Перемишля, Підкарпаття й Холмщини, орли Посяння й Лемківщини, гриф Белзької землі і липар-вершник Берестейщини-Підляшшя стоять як символи оборонности, хоробрости й бойової готовости на західніх межах України.

ЛІТЕРАТУРА:

[1] Herby Rycerstwa Polskiego przez Bartosza Paprockiego w Krakowie 1584. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Kraków 1858. Str. 914.

[2] Diplomatica Galiciensia ab anno 1784 usque ad ann. 1789 incl. Tom III. (S. 573-80. Przemisl. Privilegium für die königl. galizische Kreisstadt Przemisl, ddo. 30. May 1789.).

[3] Hugo Gerard Ströhl. „Städtewappen von Oesterreich-Ungarn". Wien 1904. S. 80 (Przemysl, Sanok) u. Tf. II (Königreich Galizien).

[4] Leopold Hauser. „Monografia miasta Przemyśla". Przemyśl 1883.

[5] Der Grosse Herder, 1954. Band V. S. 1196.

[6] Д-р Роман О. Климкевич. „Герб міста Львова". „Київ", ч. 1. Філядельфія 1955.

[7] Jan Smolka. „O herbie miasta Przemyśla". Przemyśl 1923. Wydanie z zasiłku Wydziału nauki Ministerstwa W. R. i O. P.

[8] Kwartalnik historyczny". Tom 37. (1923), Str. 387-88.

[9] Ströhl, ibidem.

[10] Д-р В. Сенютович-Бережний. „Архангел Михаїл чи Федір Стратилат?". „Наша Культура", ч. 10—11. Вінніпег 1952.

[11] Paprocki, ibidem.

[12] Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. Lipsk 1839-46. Str. 171.

[13] W. Kral. „Heraldika". Kutna Hora 1900.

[14] В. С. Б. (Д-р В. Сенютович-Бережний). „Герб Волині". „Літопис Волині", ч. 3. Нью Йорк — Буенос Айрес — Вінніпег 1956.

[15] Niesiecki, ibidem.

[16] Kral, ibidem.

[17] М. Битинський. „Державні інсигнії України". Відбитка з „Записок Українського Науково-дослідного Інституту Родознавства та Знаменознавства". Том І. 1949. (Малюнки гербів Перемиської і Сяніцької земель у проєкті великого державного гербу М. Битинського з 1939 р.).

ДАЛЬША ЛІТЕРАТУРА:

[1] Helena Polaczkówna. „Stemmata Polonica". Rękopis No. 1114 klejnotów Długosza w bibliotece Arsenału w Paryżu. Lwów 1926.

[2] М. Битинський. „Герб — Галицький Лев". „Філателіст", ч. 4. Нью Йорк 1953.

[3] Д-р М. Андрусяк. „Княжі знаки на Україні". „Логос", т. II, кн. 3, 1951.

[4] J. Siebmacher. „Wappenbuch", IV/XIV (Galizisch-bukowinisches Wappenbuch, bearbeitet von Dr. Iwan Bojnicic), Nürnberg 1905.

[5] Paul Gründel. „Die Wappensymbolik". Leipzig 1907.

Ярослав Рудницький

ПОХОДЖЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ НАЗВИ „ПЕРЕМИШЛЬ"

I.

Історично-політичне й економічно-стратегічне значення старого княжого города **Перемишля** викликало здавна інтерес до його минулого. Не на останньому місці стояло теж і зацікавлення походженням та значенням самої назви Перемишль. Ономастичну літературу до половини 19-го ст. обговорив докладно А. Добрянський у статті „Відомість историческая о місті Перемишли і окрузі того же імени" в календарі-альманахові „Перемишлянин на р. 1852", Перемишль 1852, стор. 4 і д.[1] Згадавши коротко пояснення Длугоша („a Premislao fundata"), Сарніцького („Premislia urbs... a Premislo duce ab ejusdem nomine denominationem sortita est"- та ін., Добрянський подає своє пояснення:

„Ім'я звідки Перемишль отримав, чи від Перемишля князя, як кажуть одні, чи від слова »перемишляю«, як хоче преданіє людей, незвісно. Розказують, що коли жителі ново-заложеного міста радили, як би оно назвати, старенька якась женщина сказала: »Мишль, не мишль, буде Перемишль« — і так зістало" (стор. 4).

Кілька літ пізніше Франц Міклошич опублікував свою монументальну працю „Die Bildung der slavischen Personennamen" vorgelegt in der Sitzung der Philosophisch-Historischen Classe am 11. December 1859, Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, Wien, а п'ять літ пізніше другу: „Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen", vorgelegt in der Sitzung der Philosophisch-Historischen Classe am 2. Juni 1864, Wien.[2] В обидвох цих працях згадується особове ймення **Перемисл** та похідна від нього місцева назва: (надсянський) **Перемишль.** Іншими словами вже в другій половині минулого століття назва **Перемишль** була в своїй основі вияснена в науковій літературі: є це понад усякий сумнів стара слов'янська назва, деривована від особової назви **Перемисл** при допомозі присвійного наростка -й (-jь), відомого поза цим у таких назвах, як **Ярославль** (від особової назви: **Ярослав**), **Дорогобич** (від ос. н.: **Дорогобит** [3]), **Перемиль** (від ос. н.: **Перемил**) і ін.

Всі пізніші дослідники, що займалися чи то місцевою назвою **Перемишль,** чи особовою назвою **Перемисл**, повторяли пояснення Міклошича, тільки вийнятково вносячи деякі нові подробиці до справи. На дві речі — на нашу думку — треба б звернути окрему увагу під цим оглядом. По-перше на багатющий матеріял і його пояснення в праці В. Ташицького: „Najdawniejsze polskie imiona osobowe", Polska Akademja Umiejętności. Wydział Filolo-

giczny. Rozprawy T. LXII, Nr. 3, Kraków 1925 (тут мова виключно про особову назву **Перемисл**, поль. **Przemysł**). По-друге, на теорію А. Брюкнера, мовляв, назви осель із основною: ос. назва **Перемисл**, поль. **Przemysł** — це твори виразно західньо-слов'янського (в випадку Перемишля над Сяном: польського) походження.[4]

Коли до матеріялу й пояснень Ташицького не доводиться багато додати, чи справляти, то до погляду Брюкнера треба ставитися дуже критично і з великими застереженнями.

Насамперед етнографічно-мовне довкілля міста Перемишля було в старовину східньо-слов'янське, як це однозгідно стверджують українські, польські, російські й ін. вчені.[5] Не можна отже припустити, щоб назва **Перемишль** із виразно українським вокалізмом (повноголосся), була західньо-слов'янського походження, зн. повстала на західньо-слов'янському (польському) грунті. Та крім цих етнічно-мовних аргументів, є ще й порівняльно-назвознавчі. Крім надсянського **Перемишля** на чисто-українській мовній території, є ще місцевість **Перемишель** у районі Славути, Кам'янець-Подільської области, а теж є багато назв із приростком **пере-** (напр. **Перемиль, Перемилів, Перелюб, Перенятин, Переяслав** і ін.), чи теж із коренем **-мисл-** (напр. **Мислів, Мислятин, Мислятичі** й ін.). Крім цього можна тут пригадати придомок князя Ярослава Галицького — „Осмомисл“ [6] і з „Слова про Ігорів похід“, що в другому члені має слово **-мисл.** Так отже з чисто назвознавчих міркувань треба визнати особову назву типу **Перемисл** (а в слід за цим і похідні від неї) за спільне назовниче надбання слов'ян, а коли йде про надсянський **Перемишль** — за старе українське утворення, що своїми початками сягає до передісторичних часів. Треба теж підкреслити, що ця назва тільки й єдино в українській місцевій вимові зберігає стару свою форму в закінченні другої частини **-мишль**, що є правильний розвиток старої слов'янської сполуки -mysl+jь. В польській мові ми ожидали б теж форми Przemyszl,[7] тим часом від найдавніших часів маємо тут нову, другісну форму Przemyśl, чи в латинізованім виді Pr(a)emislia.[8] Це вказує на факт, що польська мова не засвідчує ані сьогодні, ані в історичній перспективі первісної назви **Перемишля** й ставить під сумнів, чи вона первісно знала її взагалі, чи може перейняла її з української, польонізуючи приросток (пере- на prze-) та закінчення (-мишль на -myśl). Явище польонізації українських назв у Галичині загально відоме, як ми це виказали в працях: „Zur Frage der zwischensprachlichen Beziehungen auf dem Gebiete der Toponomastic“, Actes et memoires Premier Congres International de Toponymie et d' Anthroponymie. Paris 1938, pp. 209-14, і „Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny“, Львів 1939, ст. 197 і д.[9] Отак не можна ніяк заперечувати східньо-слов'янського (українського) походження назви **Перемишля,** коли власне тільки українська форма цієї назви зберігає правильне органічно розвинене закінчення -шль із первісного -sl+jь.[10]

II.

Вище названі праці Міклошича розв'язують справу формального походження назв **Перемисл** (особи) й **Перемишль** (місцевости). Вони одначе не дають відповіді на питання: коли приблизно могла виникнути назва місцевости, яке значення особової назви — ймення, хто був носій цієї назви, серед яких обставин зродилася місцева назва, тощо.

На всі ці питання покищо не може бути однієї відповіді, вона може бути

тільки здогадом, гіпотезою. Ані історія, ані археологія, ані мовознавство, чи ономастика не можуть (покищо) точно вияснити й подати переконливі факти, які свідчили б про одне чи друге. Під цим оглядом до сьогодні важать слова М. Грушевського: „. . . На жаль, наші відомості тут дуже короткі . . . ним (Перемишлем, Я. Р.) літописи наші, навіть Галицька — займаються дуже мало. Судячи по знахідках предметів кам'яної культури, місцевість се була здавна залюднена; але з руських часів находок у нім доволі мало. Знаємо, що се була важна кріпость, ключ від Галичини від Заходу, на головнім шляху, що вів поперек Галичини . . .“ (Історія України-Руси“, т. II, Нью Йорк, 1954, стор. 461). Ніяких історичних, чи передісторичних свідчень про **Перемисла** — людину, з якою зв'язане повстання назви, не маємо. Немає теж якихсь рекордів про традицію, народне передання про цю особу. Міг це бути якийсь передісторичний князь, що був власником города й його оселю називали „Перемишль город“. Міг це одначе бути тільки перший поселенець у цій стороні — звичайний собі боярин Перемисл і його двір назвали довколишні сусіди „Перемишль двір“. Термін „город“, „двір“ (а може ще й інші) заникли ще в передісторичну добу — так, як напр. „Львів город“ — „Львів“ уже в історичну добу — й залишилася тільки перша частина назви: „Перемишль“. Пам'ять про „Перемисла“ затратилася, осталася тільки сама місцева назва, як єдине (досі) свідоцтво його існування. Аналіза самого ймення (так як і подібного „Осмомисл“) вказує на побажання батьків, щоб дитина була „непересічної мислі“, тобто розуму, щоб перевищала інтелектуальними вартостями всіх інших людей. Це одна гіпотеза. Не виключений одначе й інший здогад: носій цього ймення (князь, боярин, перший переселенець?), називався первісно інакше, в своєму житті одначе визначився непересічними умовими здібностями й довкілля перейменувало його „Перемислом“, так як Ярослава Галицького кілька століть пізніше „Осмомислом“. Так чи сяк: назва особи, від якої походить „Премишль“, інтелектуального забарвлення, свідчить про духові, моральні вартості її носія.

Коли йде про час повстання місцевої назви, то тут теж можна керуватися тільки здогадами. Одне певне, а саме, що вона рішуче давніша від перших історичних згадок про місто (т. зв. Несторів літопис під р. 981).[11] Своїм характером ця назва належить до складених, отже до найстарших типів слов'янського назовництва, як і назви **Тустань, Переяслав** тощо. Того типу особові й місцеві назви сягають до праслов'янської доби в розвитку слов'янських мов і племен. Наявність назв типу **Перемишль** і по південному боці Карпат (напр. в Чехії), а брак їх на Балканах, може свідчити про пізньопраслов'янське існування їх у слов'янському назовництві, тобто на терені слов'янської прабатьківщини між Дніпром і Вислою. Щойно після вимандрування племен, що з них повстали теперішні південно-слов'янські народи, отже після 6-го століття по Христі,[12] почалася продуктивність цього типу особових і місцевих назв на теренах старої слов'янської прабатьківщини. Отак можна прийняти з великою правдоподібністю повстання назви (назви, не оселі!) **Перемишль** на 6—7 стол. по Христі. Відступ 200—300 літ, що ділить початок назви від її першого літописного рекорду під р. 981, міг бути достачальний для занику другого члена місцевої назви: „город“, „двір“, тощо. Історичні свідчення знають цю назву власне без цих апелятивних складників, хоч з природи речі вони мусіли існувати в первісній формі назви.

* * *

Як сказано вгорі, всі подробиці про цю назву можуть мати виразно гіпотетичний, і покищо тільки такий, характер. Що залишається певне, то це можна схопити в ось-які ствердження:

1. Назва **Перемишль** — стара слов'янська назва, східньо-слов'янського (українського) походження.

2. Є це присвійна прикметникова формація відома поза цим у слов'янському (в тому й українському) назовництві.

3. Основа місцевої назви — особове ймення **Перемисл** — відноситься до наймаркантнішої постаті того місця й часу, коли надано назву оселі.

4. Місцева назва **Перемишль** рішуче старша, як перші згадки про неї в історичних джерелах (10 стол.).

5. Всі інші пояснення належать до т. зв. народньої етимології.

[1] Цю виписку, як теж і деякі інші матеріяли автор статті завдячує проф. Б. Загайкевичеві з Розелл, Н. Дж., за що складає йому свою сердечну подяку. Матеріяли друковані старим, т. зв. етимологічним правописом подано тут у сучасній правописній системі.

[2] Обидві праці передруковано в 1927 році в Гайдельберзі п. н. „Die Bildung der slavischen Personen — und Ortsnamen".

[3] J. B. Rudnyćkyj: „Beiträge zur ukrainischen Ortsnamenkunde", Zeitschrift für slav. Philologie, Bd. XIX, Berlin, 1944, S. 69—72.

[4] Усно в дискусії з автором дня 27. березня 1938 в Берліні, а теж і в одній із праць, недоступній на еміграції авторові цих рядків.

[5] Пор. М. Грушевський: „Історія України-Руси", т. 1, стор. 485 і д., т. 2, стор. 461 і д., Нью Йорк 1954; Z. Stieber: „Polska i ruska nazwa Sanu", Język Polski, t. 21, Kraków 1936, str. 172-4; Б. Д. Греков: „Киевская Русь", Москва — Ленинград 1949, стор. 467; В. В. Мавродин: „Образование древнерусского государства", Ленинград 1945, стор. 298 і ін.

[6] Пор. авторову статтю: „Чому Ярослав Галицький названий Осмомислом", Життя і знання, Львів 1936, стор. 278-9.

[7] Такі форми засвідчує напр. чеська мова для аналогічних чеських місцевих назв, пор. А. Профоус: „Mistní jmena v Cechach, jejich vznik, puvodni vyznam a zmeny", Praha 1951, str. 466-7.

[8] На польську й латинську форму цієї назви багато прикладів знаходимо в різних томах видання: „Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum t. zw. Bernardyńskiego" T. I—XXV, Львів 1868—1935, passim, а теж у таких як: „Жерела до історії України-Руси", т. II, Львів, НТШ, 1897, чи в новіших виданнях старих документів, напр. „Documenta Pontificium Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075-1953), Рим 1953, passim.

[9] Із терену Гуцульщини прикладів достачає Ст. Грабец у праці: „Nazwy geograficzne Huculszczyzny", Prace onomastyczne PAU, nr. 3, Kraków 1950, str. 230 i d.

[10] Ближче про це явище пише Ян Лось у своїй граматиці: „Gramatyka polska. Część 1: Głosownia historyczna", Lwów—Warszawa—Kraków, 1922, str. 175.

[11] Пор. М. Грушевський: „Історія України-Руси", т. І, Нью Йорк 1954, стор. 185, 488.

[12] Пор. авторів „Вступ до слов'янознавства", УВУ, Мюнхен 1948, стор. 66 і д.

Петро Оришкевич

УКРАЇНЦІ ЗАСЯННЯ*

Своїм незабутнім батькам Семенові й Каролині, які вчили витривалости в праці, цю мою скромну розвідку — присвячую.

Вступ

Під темою — українці Засяння — треба тут розуміти всіх українців, що до 1939 р. жили на захід від суцільної української етнографічної території в Галичині; а що західня межа тієї території покривалася приблизно з середнім Сяном, то для означення українців на захід від тієї межі будемо вживати короткої назви — українці Засяння.

Українці Засяння ділились на дві групи: греко-католики з українською розмовною мовою, і греко-католики з польською розмовною мовою. Зовсім незначну групу творили т.зв. латинники, тобто римо-католики з українською розмовною мовою. Кромі того жили там поляки, що становили основну масу населення Засяння, і жиди. Як окрему групу вирізнено польських колоністів, що прибули сюди після 1920 р.

Найважнішими джерелами демографічно-етнографічних дослідів є статистичні переписи населення та шематизми греко- й римо-католицьких епархій. Перші не дають правдивого образу чисельного стану української людности з огляду на те, що їх проводили не-українці, другі ж неточні й суперечні.

На доказ цього наводимо тут такі приклади:

	Греко-католики (українці)				
	Добковичі	Крамарівка	Полкині	Частковичі	Чемеровичі
	(5)	(6)	(4)	(6)	(5)
Перепис з 1880 р.	168	548	481	264	101
„ з 1900 р.	241	727	636	272	101
„ з 1921 р.	104	289	564	304	104
Греко-кат. Шематизм із 1938 р.	587	712	570	409	177
Перепис з 1942 р.	521	733	733	336	110
Обчисл. стан для 1939 р.	500	600	600	370	110

* Це поширена докторська дисертація, виконана в Укр. Вільному Університеті в Мюнхені під керівництвом проф. В. Кубійовича.

	Римо-католики (поляки)				
	Добковичі	Костева	Полнятичі	Полкині	Чудовичі
	(5)	(8)	(6)	(4)	(6)
Перепис з 1880 р.	205	298	266	700	49
„ з 1900 р.	229	313	349	1065	139
„ з 1921 р.	486	579	405	1171	179
Римо-катол. Шематизм з 1938 р.	830	670	447	1370	198
Перепис з 1942 р.	470	—	400	1210	158
Обчисл. стан для 1939 р.	500	650	430	1370	200

Для доповнення й провірки цих матеріялів були зібрані у 1946-1948 рр. від колишніх мешканців Засяння на еміграції відомості про національні відносини на 1. вересня 1939 р. Наша праця відноситься до вже історичного стану, що існував напередодні 2-гої світової війни. Як відомо, — в наслідок советсько-польського договору з 1945 р. — майже всіх українців Засяння силоміць виселено на територію України і частинно в північно-західню Польщу.

Чисельний стан, або еволюційні процеси українського населення цих найдальше на захід висунених етнографічних земель з українських дослідників досліджували: Д. Зубрицький, Я. Головацький, В. Охримович, Ст. Томашівський, М. Кордуба, Ст. Рудницький, В. Садовський і В. Кубійович; з московських — Ол. Петров.

Ця студія є першою спробою комплексного й систематичного зображення географічного розміщення української людности та національних відносин Засяння. Опрацювання її відбувалося в несприятливих еміграційних умовах, при недостачі повної джерельної літератури. Це й є причина її недоліків.

І. Еволюція українсько-польської національної межі Засяння

Українсько-польська національна межа в районі Засяння зазнала великих змін. Вона поволі, протягом віків, з довгими перервами, пересувалася з заходу на схід.

„Польська народність, польська мова, польська культура — пише Мих. Грушевський — мала перевагу, почавши від XIV віку, бо тут була польська держава, а перевага Руси перед тим тривала коротко і мала всякого роду перерви . . . Її місце займала невелика, але все не безслідна колонізація польська і німецька" (Історія, т. І, ст. 215).

За поглядом цього ж історика, мішаний район у княжих часах „зближався до Вісли, а збита українська колонізація мусіла досить виходити за свою теперішню границю на рівнині". Переворськ (Перевореське) був тоді окраїнним містом Руси, Перемишль — національним центром її західніх рубежів, Ярослав — твердинею, а Сянік важливим стратегічним пунктом. Ще в 13—14 століттях національна межа проходила вододілом Попраду, Вислоки й Топлі (Історія, т. 2, ст. 458), а дальше на півночі охоплювала Крешівську і Замхівську землі з районом Требішні.

М. Кордуба, застосовуючи в своїх дослідах ретроспективну методу, на

основі історичних документів визначив західню границю Руського воєвідства кінця 1-ої половини 15. століття (коло 1435 р.). Його висновки — за винятком незначних розходжень — згідні з картою Яблоновського, що визначає границі між Руським та Краківським і Сандомирським воєвідствами. Розглядаючи церковно-адміністративне розмежування дієцезій, Кордуба вказує, що воно покривалося з судово-політичним, тобто утотожнювалося з межами згаданих воєвідств. Спираючися на шематизмі краківської дієцезії, зладженому Длугошем у 2-гій половині 15. століття, він підтверджує свою тезу. Досліджуючи українсько-польське пограниччя в часах після приєднання Галичини до Польщі в рр. 1387—1435, і галицько(українсько)-польську межу в часах коли Галичина і Польща творили окремі державні організми (друга половина 13 ст.), автор доказує, що та границя була тотожня з пізнішими межами згаданих воєвідств. Українсько-польська межа починалася на верху гори Камінь і йшла одним із потічків, що відтіля сливають до Яселки. Опісля сходила руслом Яселки, долі по село Щепанцову; тут, лишаючи Яселку, прямувала між Короснom і Поляною вододілом Вислоки-Вислока та гнулася нижче села Бялобжегі на русло Вислока, придержуючися його на короткому відтинку. Між с. Одриконь і Братківкою вона поверталася на північ вододілом Вислока і його правої притоки Високої (Чорної) аж до хребта Кам'янець, де вигиналася на схід, перетинаючи долину річки Високої до Годовського лісу. Дальше скручувала вододілом Висока-Бережанка на південь до Сухої Гори і джерел річки Красної та йшла хребтом, що знімається на східньому березі ріки Красної, у східньому напрямі до горба Туровий діл; відтіля, перетинаючи річку Стобницю, вище Домарадза, бігла потічком біля с. Кобилє та вододілом Вислок-Сян до горба Вовче. Опісля повертала на північний захід вододільним хребтом уздовж потоку Стависька. Між селами Вижне й Любінь перетинала ця межа ріку Вислок та йшла в північному напрямі, відмежовуючи с. Заріче від Бабичів, Лютериж від Нехобжа, Заб'єжів і Носівку від Зглоб'єня, Бзянку від Блендової, Свильчу від Тшцяни. Опісля руслом горішньої Чорної (лівої притоки Вислока) досягала устя Осини; Осиною вгору біля с. Лип'є та переходила на захід від с. Високої, на схід від с. Ранижів і на захід від Лентовні, у північно-східньому напрямі. Там, між Крешовом і Копками перетинала Сян. Частину межі, починаючи від річки Осини, не вдалося визначити так точно, як інші відтинки.

За причину довговікової тривалости українсько-польської етнографічної границі вважав М. Кордуба природну границю між Галицькою державою й Польщею, що її творив праліс, який широкою смугою простягався від Карпат по Вислу й долішній Сян. Рештки цього пралісу залишилися до-сьогодні. На підтвердження свого погляду автор навів ряд осель, що виводять свої назви від колишнього лісистого характеру цілої пограничної смуги. З висновків М. Кордуби можна здогадуватися, що державний кордон того часу був рівночасно й етнографічною межею.

Нічого невідомо про українсько-польську етнографічну границю 17. і 18. століть. Виникає, отже, питання, чи в тих двох віках вона задержалася на давній лінії Вислока, чи пересунулася ближче Сяну. На задержання первісного стану тих часів указувало б незмінне адміністративне межування польської держави між Руським воєвідством і Сандомирським та Краківським воєвідствами аж до окупації Галичини Австрією. Пересування етнографічної межі на схід відбувалося довгі століття з різною інтенсивністю в різних часах. Польська колонізація, починаючи від приєднання Галичини до Польщі, посувалася рівниною в напрямі Сяну, українська ж у гірські райони Карпат,

головно в 15. і 16. століттях (західня Лемківщина). Полонізації та колонізації польській державі допомагало географічне положення Засяння на великому торговельному шляху між Заходом і Сходом. Для римо-католиків, що заселювали західні окраїни Галицької Руси, було основане у 1375 р. окреме перемиське єпископство, що мало на меті латинізацію українського населення, а рівночасно й його денаціоналізацію. Зростало число костелів і римо-католицьких манастирів. Процес латинізації започаткувала українська шляхта. Часом найбільш посиленого польського поселення на теренах Засяння було 16., пізніше 19. століття; в цьому останньому столітті відбувся теж перехід українців Засяння на польську мову.

Після прилучення Галичини до Австрії введено новий адміністративний поділ, що устабілізувався у двох адміністративних одиницях: Львівської і Краківської. В українській, східній, частині опинилися такі оселі, як Щавне, Сянік, Мриголод, Динів, Дубецько, Перемишль, Радимно, Ярослав і Сінява, по польській: Ясиська, Риманів, Березів, Явірник, Канчуга, Переворськ і Лежайськ.

Цей адміністративний поділ вказує на пересунення етнографічної межі й еволюцію українського стану посідання на Засянні, що сталися тоді наявними.

Докладніше визначення українсько-польської етнографічної границі сталося можливе тільки в 19. столітті; тоді появляються перші етнографічні карти, основані на переписах населення.

Шафарик визначає цю межу від Ракова до Улянова, дальше на південь через Лежайськ і біля Городиська під Березів; звідтіля, обійшовши Жизнів, Високу і Братківку, він нагинає її до Будини, через Дуклю, Жмигород, на південь під Горлиці і Грибів до с. Розтоки на Попраді, поминаючи села Шляхтову, Чорноводу, Біловоду й Явірки, до Пивничної і Лелюхова на південному сході.

За картою Черніга Сян у загальному творив польсько-українську етнографічну границю. Ця межа проходила майже в цілості лівим берегом Сяну між польськими оселями Грабівниця, Весола, Липник і українськими Паконівка, Небіцько, Іздебки, Лубно, Динів і Бахір; дальше по українській стороні залишалися Радимно і Сінява, а по польській Переворськ, Лежайськ і Ярослав. На карті показано теж два польські клини, що втиснулися в суцільну українську етнографічну територію: в сяніцькій окрузі і біля Радимна на Перемищині.

Подібно розмежовував українців і поляків Рапацький, приймаючи за етнографічну межу Сян.

Я. Головацький у своїй карті „русского народонаселения Галичины", дуже докладно зазначує українську національну межу Засяння, узгляднюючи теж острови. По польському боці зазначені Лежайськ, Переворськ, Ярослав, Радимно, Блажова, Березів, Риманів, Дукля, Жмигород, Горлиці, Грибів, Старий і Новий Санч, по українському: Рудка, Порохник, Дубецько, Дешно, Пилява і Криниця.

Подібний, більш узагальнений перебіг етнографічної границі подає Кіперт.

З важніших польських авторів 20. століття, що займалися проблемою українсько-польського пограниччя в Галичині, були В. Рапацький, С. Павловський, Й. Шпет, Й. Бузек, С. Закшевський, Й. Вонсович, Б. Заборський та ін.

Найточнішим відображенням стану українського населення й польсько-

українського етнографічного розмежування напередодні 2-гої світової війни є „Етнографічна карта південно-західньої України (Галичини)" В. Кубійовича; вона унагляднює теж мову й віроісповідання людности Засяння.

II. Українсько-польська національна границя у 1938/39 рр.

За національну границю між українською й польською етнографічною територією вважаємо лінію, що ділила оселі з більшістю українського населення від подібних поселень польського населення.

Українсько-польська етнографічна границя в Галичині доходить до 350 км довжини; це вигнута лінія, яка — в місцях, де йшов полонізаційний наступ, входила клинами в глибину української національної території. Цю границю можна поділити на два відтинки: один, дуже виразний, на Лемківщині, де вона проходила північними хребтами Карпат, і другий, нестійкий, на Посянні.

Українсько-польська національна границя в Галичині починалася у західній Лемківщині, на р. Попрад, в тому місці, де польсько-словацька державна границя звертає від згаданої ріки на захід. Спочатку вона йшла в північно-східньому напрямі, відділяючи Вірхівку, по українській стороні, від Лімниці. Дальше через Парховатку (1005 м) і над Каменем (1083 м) — проходила вона у північному напрямі, залишаючи на сході українські села Розтоку — Малу, Складисте й Матієву, а на заході села з польською більшістю: Барновець, Чачів і Рибень, окружала останнє на півночі українське село Королеву Руську і завертала на схід. Відтіля межа вже йшла північними гірськими хребтами, вершинами Явір (883 м) і Холм (779 м), відділяючи українські оселі Богуша, Більцарева і Вафка, положені в горах, від польських Пташкова і Концльова на Підгір'ї. Такий був хід границі у повіті Новий Санч.

В горлицькому повіті границя незначно вигиналася у північно-східньому напрямі, і йшла дальше північними карпатськими хребтами через гору Містка (634 м) і інші до сходу, залишаючи по українському боці гірські оселі: Лосе, Білянка, Рихвалд, Ропиця Руська, Мацина Велика, Розділля, Боднарка, а по польському, в Горлицькій кітловині, Ропу, Шимбарк, Сяри, Сенькову, Мацину Малу, Криг і Ліпінки.

В Яслиському повіті невирівняна границя звертала на південний схід за напрямом гірських пасем Магури, заглиблюючися в українську національну територію. Тут українські села Воля Цеклинська і Фолюш лежали на узбіччю гори, а польські Дзелец, Цеклин і Добриня в кітловині. Опісля границя вигиналася до сходу, окружала українські села Клопітницю і Перегримку, положені вийнятково в кітловині, та виключаючи польські оселі Самокляски і Мрокову, що лежали на узбіччі, від української Березови в горах, поміж Дошницею з української сторони та Скальником, Кутами й Лисою горою з польської сторони, доходила до східньої границі повіту, до гори Лази (640 м), північніше Мисцової.

В короснянському повіті границя пробігала в південно-східньому напрямі за укладом гірських хребтів та проходила вершинами Дань, Гирова і Церговою, відмежовуючи українські оселі Гирова і Терстяна, положені в горах, від польських Івля, Теодорівка, Дукля і Липовиця, в долині. В тому місці Лемківський клин звужувався найбільше (10—15 км).

В сяніцькому повіті межа проходила спочатку границею повітів Коросно-

Сянік, відділюючи українські села Завадка Риманівська, Камінка, Белтянка і Вілька, положені в горах, від польського села Любатова, що лежало в долині (Кросненський повіт).

На північний захід від Вільки границя повертала на схід і йшла останнім північним гірським хребтом, на південь від польських осель Климківки, Посади Горішньої і Глибокої, до Вислока. Дальше гнулася до півночі, охоплюючи українські села Синяву і Босько, положені вже в долині, та проходячи поміж Одреховою і Посадою Заршинською, звертала у північно-східньому напрямі. На південний схід від Вітрилова доходила вона до Сяну, відділяючи українські оселі Новосілці, Костерівці, Согорів Горішній, Межиброде, Кінське (у березівському повіті) і Лодину від польських поселень Довге, Страхотина, Пакошівка, Фаліївка, Рачкова і Вітрилів (у березівському повіті). Починаючи від Боська границя проходила Підкарпатською кітловиною та входила на Карпатське Підгір'я, перетинаючи впоперек морфологічні одиниці. Тут по польській стороні залишалося кілька українських сіл (Ялин, Грабівка, Пакошівка), але і по українськім боці знаходилися деякі польські оселі, зглядно з польською більшістю, які ввійшли в глибину української національної території аж під Буківсько і Тернаву Горішню, в Ліському повіті. Це мішана українсько-польська територія. Характеристичним є те, що в цьому районі поляки жили в долинах, а українці в горах. Звідсіля етнографічна границя йшла Підгір'ям в околицю Крамарівки-Порохника.

Польсько-українська границя на Посянні йшла за течією Сяну, з відхилом у праву, або ліву сторону. В Березівському повіті вона проходила спершу Сяном у північному напрямі, відмежовуючи українські села від польських по лівому боці. На північний захід від Селиськ границя повертала на схід і, протинаючи горб На Камені, йшла на південь від Дуброви Стаженської і Дилягуви, доходячи до місця, де сходилися межі трьох повітів: березівського, добромильського і перемиського. Залишаючи кут у коліні Сяну по польській стороні, вона дальше йшла знову на північ і північним берегом цієї ріки на схід до села Бабичі, яке залишалося на польській території. Тут границя зміняла свій напрям на північ та доходила до границі перемиського і ярославського повітів, охоплюючи Скопів на український бік. Звідсіля границя прямувала межею згаданих повітів на схід і північний схід. По українському боці знаходилися: Середня, Бовино, Мацьковичі, Кусеничі, а по польському в ярославському повіті — Крамарівка, Воля Угорська, Тулиголови, Рокитниця, Тяпин і Чемеровичі. Звідси границя проходила широкою долиною Сяну поміж Дмитровичами, Заболоттям і Сколошевом на українській стороні, та Чемеровичами, Кашичами, Замістям і Радимном по польській стороні. Дальше вона спиралася знову на Сяні, переступивши його на правий беріг і охопивши села Михайлівку і Дуньковичі; на північ від Радимна завертала до русла ріки. Тут, з огляду на значний відсоток українців (20—50%) і наявність українських сіл (Заміхів, Боратин), район був переходовим із мішаним національним характером. Дальше етнографічна межа тягнулася здовж Сяну; на схід від Ярослава вона переходила на правий беріг ріки, де охопила оселі з українською меншістю: Щівсько, Пиводу, В'язівницю і Нелипковичі до польського Засяння. На захід від с. Лежахів границя звертала у північно-східньому напрямі, та проходячи між Дибковом і Сінявою, доходила до Рудки. Тут вигиналася на південний захід, включаючи на лівому боці Сяну Дубно, дальше рікою на північ та звертала на схід до колишньої границі Галичини, залишаючи по українській стороні Пискоровичі, Жухів, Ожанну, Дубровицю, Слободу, а по польській Виравиці, Дорнбах, Бриську

Волю і Яструбець. На цьому відтинку була мішана територія, до якої входили Рудка, Вилева й Сінява.

З перебігу національної межі видно, що востанне полонізаційний наступ ішов головно на трикутнику Динів-Перемишль-Лежайськ, у смузі врожайних лесових ґрунтів; там бачимо чітке зменшення українського стану посідання та закріплення польського.

Підсумовуючи, можна загально ствердити, що вирішальним фактором на перебіг українсько-польської національної межі були природні географічні умови; гори здержували полонізаційний наступ, і він головним чином був спрямований на врожайні ґрунти й артерії комунікаційних шляхів.

III. Розміщення українців на захід від суцільної національної території в 1939

В попередньому розділі ми розглянули перебіг українсько-польської національної границі Галичини в 1939 р., яка розмежовувала на півдні й сході українську етнографічну територію від польської на заході й півночі. Коли порівняти засяг цієї межі за Княжої держави, мусимо ствердити, що українці зазнали на Засянні великих втрат; ціла смуга між Сяном і Вислоком, простором коли 4 тисячі кв. км (1,500 кв. миль) стала національно польською територією. З тієї давньої окраїни залишилося було трохи українців, головно в її східній частині, поблизу етнографічної межі. Українці Засяння жили у 222 оселях. У 1939 р. на 395.260 осіб загального числа населення тих осель, їх начислялося 49.975 чоловік, що становило 12.6% цілости.[1] В тому числі було 63.9% греко-католиків із українською розговірною мовою і 36.1% греко-католиків із польською мовою. Решту людности творили поляки — 74.2%, і жиди — 13.1%. Без мішаної території число українців Засяння не перевищувало 44 тисяч.

Якщо б оселі, де жили українці (222) умовно поділити на 2 групи: 1) оселі, де українців було 2% й більше, і 2) оселі, де їх було менше 2%, тоді образ був би дещо відмінний.[2] Із загального числа осель (222) на першу групу припадало б лише 150; в них, на 195.045 душ усього населення жило 48.615 українців (24.9%). Поляків було 65%, жидів 9.9%. На другу групу припадає аж 72 оселі із числом 1.360 українців. З наведеного бачимо, що український елемент скупчувався в основному в $^2/_3$ із загального числа осель; в решті осель він обмежувався до кілька, або кільканадцяти осіб.[3]

За адміністративним розмежуванням українці Засяння жили в таких повітах:

1. Ярослав	— 17.360	8. Новий Торг	— 2.190
2. Березів	— 8.300	9. Перемишль	— 1.570
3. Коросно	— 7.090	10. Ніcько	— 1.245
4. Переворськ	— 3.620	11. Новий Санч	— 220
5. Ряшів	— 3.470	12. Ясло	— 200
6. Ланцут	— 2.315	13. Горлиці	— 80
7. Сянік	— 2.315		

Повіти ніський, переворський, ряшівський і ново-торзький лежали на польській національній території; через інші повіти проходила етнографічна межа, поділяючи їх на дві частини: українську й польську.

Поза суцільною національною територією розкинулись українські скупчення, чи острови. Беручи до уваги їхне географічне розміщення, вирізняємо такі скупчення:

1. **Дубрівський Острів** — числив 10 сіл із 1.120 українцями (19.5%) на 5.720 усього населення; решта 110 українців жила розпорошено в 9 інших селах.[4]

2. **Лежайщина** — начисляла 10 осель із 2.255 українців (15.8%) на 14.170 усього населення. У 5 інших оселях жило ще 60 українців.

3. **Сінявщина** — мала 7 осель із 8.700 населення, в тому 1.800 українців (20.7%); крім того ще в одній місцевості жило 10 українців.

4. **Ярославсько-Полкинське скупчення** — числило 14 осель із 6.700 українців (16.1%) на 41.380 усього населення; решта, 130 українців, була розпорошена у дальших 8 оселях.

5. **Радимнянщина** — начисляла 3.960 українців (26.7%), що жили в 13 оселях із 14.790 усього населення; крім того 25 українців жили у 3 інших місцевостях.

6. **Порохницько-Канчузьке скупчення** — мало 27 осель із 6.955 українців (23.1%) на загальне число 30.070; решта числом 65 осіб була розпорошена в 8 інших місцевостях.

7. **Тернавецький Острів** — числив 4 поселення із 1.650 українцями (41.6%) на 3.960 населення; крім того в одному селі жило 10 українців.

8. Українці **в коліні Сяну** — скупчення, яке начисляло 26 осель із 10.255 українців (26.9%) на 38.050 усього населення; у дальших населених точках жило ще 210 українців.

9. **Вороблицький Острів** — числив 6 сіл із 2.130 українців (23.6%) на 9.000 душ; у дальших 3 селах мешкало 20 українців.

10. **Яблоницький Острів** — мав 2 села із 620 українцями (28.4%) на 2.180 осіб; в третьому селі цього скупчення жило ще 10 українців.

11. **Острів Замішанців**[5] — начисляв 6.965 (50.5%) українців, що жили в 14 оселях із 13.800 усього населення; решта, 165 українців, була розпорошена у дальших 8 оселях.

12. **Гвоздянецько-Близенький Острів** охоплював 3 села із 475 осіб українського населення (33.4%) на 1.420 душ.

13. **Залісецький Острів** — сюди входили 3 села із 1.050 українців (30.2%) на 3.470 всього населення; у дальших 3 оселях жило ще 370 українців.

14. Українці **на польсько-лемківському погряниччі.** Тут, у 7 оселях із 6.135 осіб жило 510 (8.3%), а в 6 інших селах — 175 українців.

15. **Шляхтово-Явірське Скупчення** — охоплювало 4 села з 2.180 українців (98.1%) на 2.225 загального числа населення. Ця частина Лемківщини була найдальше висунена на захід; через Словаччину вона сполучувалася з суцільною українською етнографічною територією.

1. Дубрівський Острів

Це найдальше на північ висунене невелике скупчення українців у Ніському повіті. Воно було охоплене парохією в Дубрівці, де була греко-катол. церква, збудована 1769 р. Тут українське населення творило острів серед польського „етнографічного моря". Вони жили розкинено серед поляків і не творили ніде більшости. Значне число їх було в Бірках (47%), Шиперках (47%) і Дубрівці (30%). Крім того українці, у невеликому числі, жили в селах: Домостава, Гольці, Яротин, Курина Мала, Курина Велика, Майдан Гольчанський, Містки, Раухерсдорф, Зджари, Заріччя, Улянів, Дубровиця, Гута Деренгівська, Вулька Танівська та в місті Ніську, де жили службовці

й робітники, переселені з Галичини. Всі названі місцевості, з винятком Ніська, положені на правому березі Сяну. Майже половину цього району вкривають великі ліси, переважно бори; звідси назви сіл: Бірки, Дубровиця, Дубрівка. Ґрунти, в загальному, піскові, на яких вирощувалося жито й картопля. Колишні піскові насипи — вкриті лісом. В Бірках, де земля була врожайніша, плекали пшеницю й цукрові буряки.

В Дубрівському скупченні начислялося коло 1.230 українців із польською розговірною мовою. Цей острів віддалений на 25—35 км на північ від української національної території.

2. Лежайщина

Це мале скупчення українців розложилося здовж етнографічної межі по обох берегах Сяну, в Ланцутському повіті. Характеризувала його рівнина з неврожайними, головно пісковими ґрунтами та борами. Всюди тут українці були в меншині; їх мова на правобережжі українська, на лівобережжі польська.

Лежайщина мала дві греко-католицькі парохії: у Лежайську і Курилівці.

Лежайськ, старовинна оселя з княжих часів, положений на лівому березі Сяну, начисляв коло 400 українців [6]; тут була мурована церква, збудована 1831 р.

Ще в 1880 р.[7] на пізнішому передмісті Підзвіринці було 52 греко-кат., з яких останньо не залишилось ні сліду. Також вулиця Руська, що її поляки перезвали були на вулицю Перацького, а при якій колись жили самі українці, дорешти спольщилась. Українцями, і то частинно, залишилися були тільки північно-східні передмістя. Пильні студії тутешніх метрик виявили б, що сотки поляків Лежайська — українського походження.

До парохії Лежайськ належало Старе Місто, положене на лівому березі Сяну; мало воно мурованy церкву, збудовану 1913 р. Колись було тут місто Старовинний Лежайськ.[8] В 1524 р. Лежайськ перенесли на теперішнє місце, але мешканцям Старого міста королівський привілей з того ж року залишив магдебурзьке право. Ще й сьогодні розклад вулиць у селі де в чому нагадує правильну будову міста. Ґарна мурована церква з великою банею надавала Старому Містові характер українського східньо-галицького села. Колись це була чисто українська оселя; про те говорить хоч би факт, що найстарші роди в селі (Баки, Шостаки, Ванчики, Вані) — українські. В 1939 р. на півтори тисячі населення українців була ледве третина. Говорили вони переважно польською мовою. Українці були найзаможнішими і найповажнішими господарями в селі.

Поважне число українців у Лежайській парохії мали ще села: Сідлянка (50%), Прихоєць (28%) [9] і Лукова (13%) [10]; в селах Виравиці,[11] Єльна (на прис. Янда) і Руда Гілярева (на прис. Янда) — всього горстка українців.

Друга парохія Лежайщини це — Курилівка, одно з найсвідоміших сіл повіту. Лежало на правому березі Сяну, недалеко того місця, де до нього впадає півд. Золота Ріка. В селі була церква, збудована 1895 р. До цієї парохії належали ще села Вілька Ламана,[12] Дорнбах і Бриська Воля (мала дерев'яну церкву, збудовану в 18 ст.).[13] Всі вони також лежать на правому березі Сяну, над його двома притоками одної назви, Золотими Ріками. Лежали вони в сусідстві української етнографічної території, тому й мова була там українська, з винятком одначе українців Дорнбаху, які хоч знали українську мову, розмовляли між собою по-польськи.

Лежайщина — це спольщена давня українська земля. В 1939 р. начислялося там 2,315 українців, в тому 1.090 з українською, решта (1.225) з польською розговірною мовою. На колишній український характер довкільних сіл вказує між іншим і те, що в цілій околиці зустрічалося польські родини, які задержали були українські прізвища (Махно, Полюх, Горошко, Гоголь та інші).

При переході від Лежайщини до Сінявщини, на лівому березі Сяну, лежать дві польські оселі: Городисько Горішнє і Городисько Долішнє.[14] За переказом, у Городиську Дол., на тому місці, де сьогодні костел, стояла колись церква.[15]

3. Сінявщина

На південь від Лежайщини доходимо до невеликого скупчення українців, яке ми вирізнили як окреме і дали назву від міста Сіняви. В цьому місці етнографічна межа переходить на правий беріг Сяну і врізується між українські оселі Лежахів і Дубно. Отже Сінявщина лежала здебільшого в тому врізі та обіймала оселі повітів Ярослав і Переворськ. Українців на правому березі ріки начислялось б. 1.370 осіб; їх мова була українська, на лівому — 440 осіб з польською розговірною мовою. Під церковним оглядом Сінявщина творила свій деканат, до якого на нашому відтинку належали дві греко-католицькі парохії: у Сіняві і Горицях.

Сінява — це містечко на правому березі Сяну, в якому жило лише 100 українців, що мешкали на периферіях; були це ремісники, купці і рільники. Дві третини з них творили чисті українські родини, а ⅓ складалася з мішаних подруж. Містечко мало церкву, збудовану 1629 р. До парохії Сінява належали ще два села, Вилева і Рудка, які з огляду на значний відсоток українців (35% і 45%) можемо зачислити до мішаної національної території.

По лівій стороні ріки, вже в Ланцутському повіті, в урожайному межиріччі Сян-Вислок, лежали три села з невеликим відсотком українців — Убішин і Тринча, які належали до греко-катол. парохії Гориці, де була церква, збудована 1773 р. До тієї парохії належало теж село Воля Бухівська, положене на південний схід від Гориці, вже в Ярославському повіті.

4. Ярославсько-Полкинське скупчення

Лежало воно у повітах Ярослав і Переворськ, на південь від Сінявщини, з якою в'язала його Воля Бухівська, останнє на південь висунене село Сінявщини. Були тут оселі з українською меншиною по обох берегах Сяну, одні зараз при етнографічній межі, інші дещо дальше від неї, у віддалі 10—15 км (6—9 миль). Лише в двох селах, а саме Нелипковичах і В'язівниці, положених на правому березі Сяну, панувала українська мова; в усіх інших, з малими вийнятками, українці говорили по-польськи. З огляду на значний відсоток українців у згаданих двох селах (45% і 24%), зачислимо їх до мішаної території. На правому березі Сяну залишаються ще два польські села з українською меншиною: Пивода і Щівсько.

Значніше число українців на лівому березі ріки мали: Ярослав, Кругель Павлосівський, Полкині, Миротин, Розбір, Воля Полкинська, Нелипковичі та В'язівниця — разом 6.060 українців, в тому 1.600 осіб з українською розговірною мовою. На всі інші оселі, в яких українці були в малому, або

й незначному відсотку, припадало 770 осіб. Разом ціле скупчення начисляло 6.830 українців. Оселі розложились або в долині Сяну, або дальше від ріки, у горбкуватій околиці, з урожайними ґрунтами.

Українці цього скупчення належали до чотирьох парохій: Ярослав, Полкині, В'язівниця і Миротин.

Ярослав, заснований князем Ярославом І, лежить в урожайній рівнині по лівому березі Сяну. Колись (після Львова) був одним із найбільш торговельних міст Галицької Русі, а після Люблинської Унії (1569 р.) став її третім важливим центром (після Львова й Перемишля). В 1939 р. на 24.000 населення Ярослава було 3.900 українців (16%), в тому 700 (3%) з українською мовою і 3.200 (13%) з польською розговірною мовою. Українська мова була панівною лише в дільниці Ставки, де українці становили 90% усього населення.

Поділ українського населення за дільницями[16]

Назва дільниці	Число українців	% українців до заг. ч. нас. дільниці
1. Місто	700	5
2. Глембоке	60	7
3. Бжосткуф	60	4
4. Горішньо-Лежайське Передмістя	400	25
5. Долішньо-Лежайське Передмістя	1.000	45
6. Мишталі	300	35
7. Ставки	600	90
8. Коляники	40	40
9. Гарбарі	40	40

З цього зіставлення бачимо, що українці жили переважно на периферіях. Старі роди пересунулися з міста на найближче Горішньо-Лежайське Передмістя і жили там дуже збіднілі та дещо здегенеровані, бо завжди одружувалися між собою. Міщани на Бжосткові прибули з Долішньо-Лежайського Передмістя. Населення Ставок творило для себе окрему замкнену цілість і там не зайшли були ніякі зміни. Дільниця Мишталі, відділена від міста руслом Старого Сяну, була теж замкненою для себе цілістю.

У 1880 р. українці Ярослава становили майже третину всього населення міста.[17]

До греко-католицької парохії в Ярославі належали села, положені довкруги міста: Кругель Павлосівський, Щитна, Тивонія, Кидаловичі, Павлосів і Монина. З вийнятком Кругеля Павлосівського (25% українців), усі інші оселі мали дуже малий відсоток українців.

На північний захід від Ярослава лежала друга парохія нашого скупчення — Полкині (Повкині), з церквою, збудованою 1909 р. До неї належали Воля Полкинська і Вербна.

В Ярославському повіті, по правій стороні Сяну, находилася третя парохія Ярославського деканату — В'язівниця, до якої належала дочерня, дуже стара, дерев'яна церква (збудована 1788 р.) в Нелипковичах. Крім того, по цій же стороні Сяну були ще два села, в яких українці жили в невеликому відсотку — Пивода і Щівсько (Велике і Мале). В цьому останньому греко-

католики мешкали на присілках Кути і Горині. Всі вони жили в мішаних родинах, тому їх мова була польська.

Четверта й остання греко-католицька парохія нашого скупчення, Миротин лежала вже в Переворському повіті. Там була дерев'яна церква, збудована 1790 р., а відновлена 1891 р. Сюди належала дочерня Грязка, з дерев'яною церквою, збудованою 1826 р. і відновленою 1894 р. (в наслідок дії польських партизан згоріла в 1944 р.) та Розбір, Уїздна, Маньківка, Студзян і місто Переворськ.

Переворськ лежить на горбовині (203 м), над р. Млечною, притокою Вислока. До 1340 року був „руським селом",[18] на пограниччі Судомирської землі. Ще в 1880 р. числив 107 греко-катол. на всіх 2.926 мешканців. В 1939 році на 7.800 осіб мав усього 40 греко-катол., які жили переважно в присілку Підбуже. Вони були свідомими українцями, але розмовляли польською мовою. Це здебільшого переселенці з Галичини: службовці і робітники.

5. Радимнянщина

Це переважно мішана територія, положена в Ярославському повіті, на південь від Ярославсько-Полкинського скупчення, яка на сході і півдні спиралася на етнографічну границю. Лежали тут оселі з українською більшістю, або з значним відсотком українців. Лише на переході до Ярославсько-Полкинського скупчення находилися польські оселі з дуже малим відсотком українців. Ріка Рокитниця-Луг була неначе національною бар'єрою, що відмежовувала це скупчення від півночі і заходу. Направо від ріки виступали сильніші скупчення українців, наліво польські оселі, лише з незначним відсотком українців.

Радимнянщина, з вийнятком двох сіл, Дуньковичі і Михайлівка, що лежали на правому березі Сяну, обіймала здебільшого оселі на лівому березі. З огляду на сусідство з українською національною територією розговірна мова була там переважно українська. Українською мовою говорило 2.750 осіб, польською 1.235; разом ціле скупчення числило 3.985 українців. Українську більшість мали Заміхів (58%), Боратин (56%) і Добковичі (50%), які творили тут український острів числом 1.530 українців, а тільки одні Кашичі були чисто польські.[19]

Оселі Радимнянщини належали до чотирьох парохій Радимнянського деканату — Радимна, Острова, Заміхова і Дрогоєва, та до парохій Боратина і Лазів — Ярославського деканату.

Радимно лежало при етнографічній межі по лівому березі Сяну. Тут українців було коло четвертини; вони вживали переважно української мови. Місто мало парохіяльну церкву, збудовану 1910 р. В Радимні можна було вирізнити три круги заселення: 1. центр міста (ринок), який, з вийнятком двох католицьких домів, займали жиди; 2. середній круг займали жиди, поляки та частинно українці, і 3. передмістя, замешкале переважно українцями, які були тут рільниками і робітниками, а бідніші теж слугами у жидів. До парохії Радимно належало село Сколошів, яке одначе лежало вже на українській національній території.

На правому березі Сяну, над його притокою р. Вишнею, лежало с. Дуньковичі, в якому було коло 350 українців, що належали до парохії Лази на суцільній українській території. Ще по цій стороні було друге невелике, польське село Михайлівка, в якому українців начислялось тільки 40 осіб.

Друга парохія Радимнянщини, Острів, лежала на півн. захід від Радимна,

над р. Луг, лівобічною притокою Сяну. Була тут церква, збудована 1868 р. Українців начислялося коло четвертини всього населення, переважно з польською розговірною мовою. Давніше було їх тут більше, одначе в 1900 рр. через занедбання місцевого священика велика частина грекокатоликів перейшла на римо-католицький обряд. До парохії Острів належали Лівці з церквою, збудованою 1906 р. і Тучапи з церквою, збудованою 1882 р. Тучапи, колись українське село, в 1880-90 рр. перейшло на римокатолицизм так, що в 1939 р. числило тільки 90 греко-католиків.[20] Коло 30 греко-католиків у долішньому кінці села говорили ще по-українськи, але більшість уже по-польськи.

Заміхів лежав на південний захід від Радимна, близько етнографічної границі; тут була парохія і церква, збудована 1880 р. Половина населення складалася з мішаних родин, в яких переважала польська мова. До парохії Заміхів належали Людків і Чемеровичі. В Чемеровичах серед греко-католиків переважала мова українська, а в п'ятнадцяти мішаних родинах уживалася теж і польська. Замістя належало до парохії Дрогоїв (на суцільній українській території) і начисляло менше, ніж третину греко-католиків, переважно з польською розговірною мовою; такий стан був теж за Австрії. Хоч Замістя лежало на межі української національної території, на мову рішаючим чинником були мішані подружжя.

Остання парохія Радимнянщини, Боратин, мав переважно українське населення. Місцева церква була збудована 1892 р. До Боратина належали дочерні Добковичі, з церквою, збудованою 1919 р., і Тяпин. На північ від Боратина лежали ще три польські оселі з горсткою українців — Хлопичі, Янковичі й Моравсько.

6. Порохницько-Канчузьке скупчення

Це одне з більших скупчень українців Засяння — багатий лісовий і густо заселений район. До нього належали оселі західньої Ярославщини і пограниччя Переворщини. Вони окружали і споювали містечка цих повітів Порохник і Канчугу. Лише на південному сході оселі стикалися з етнографічною границею, звідкіля ціле скупчення витягалось у північно-західньому напрямі й віддалялося від української суцільної території на 20 км.

Українці були тут назагал меншиною. Українську більшість мали лише Воля Розвинницька, Частковичі, Чудовичі і Слебідна, які разом начислювали 1620 українців, у тому 700 грекокатоликів з польською розговірною мовою

Поважний відсоток українців мали ще Нижатичі, Кречовичі і Сіннів в Переворському повіті та Рожнітів, Полнятичі, Розвинниця, Гавловичі, Розбір Довгий, Розбір Округлий, Ріплин, Тиневичі, Хорів, Угорка і Крамарівка — в Ярославському повіті. Там разом було 4.300 українців, в тому 960 з українською розговірнсю мовою, решта з польською мовою. Залишок 1.090 українців, і то переважно з польською розговірною мовою, припадає на всі інші оселі, де українці жили в малому або й дуже незначному відсотку. З вийнятком Слебідни, Йодлівки і Крамарівки, мова українців цілого скупчення була переважно польська.

З цього опису видно, що українська мова задержалася там, де українці становили значніший відсоток; де українці жили малими громадами — там запанувала звичайно польська мова.

В цьому скупченні находилися такі греко-католицькі парохії: Порохник

м-ко, Полнятичі, Розбір Округлий і Крамарівка — в Ярославському повіті, та Кречовичі і Канчуга — в Переворському повіті.

1. Порохник, м-ко, лежить над річкою Млечкою, при переході з Підгарпатської височини в надсянську низовину, у віддалі 8 км від етнографічної границі. Тут находилася греко-католицька парохія і церква, збудована 1870 р. Містечко начисляло всього 10% українців.

До цієї парохії належали ще три дочерні церкви: в Угорці, Тиневичах і Гавловичах. В Угорці була мурована церква, збудована 1886 р., а 300 м від неї на схід, була ще стара дерев'яна церква. Заможнішими господарями були тут греко-католики, а бідніші поляки — це напливовий елемент. Чисто українських родин начислялося 89, мішаних 49.[21] У Тиневичах була дерев'яна церква, збудована 1709 р. Гавловичі — село мало назву „Горішні", а фільварки і хати біля них називалися Гавловичі Долішні. В селі була дуже стара дерев'яна церква, яку ще в 1683 р. збудували власники фільварку — Закліки.

Крім названих дочерніх церков, до парохії Порохник належали ще: Порохник-село, Хорів, Воля Угорська і Тулиголови. З них тільки Хорів начисляв коло половини українців; інші оселі мали їх лише незначний відсоток. В Хорові українці мешкали з поляками й були в селі заможнішими господарями; поляків уважалося за напливовий елемент.

В горішній течії р. Рокитниці, в сусідстві української національної території, лежить велика польська оселя Рокитниця, в якій було тільки 10 грекокатоликів з польською розговірною мовою.

2. Полнятичі, друга парохія цього скупчення, лежали над р. Млечкою; тут була мурована церква, збудована 1708 р. Село начисляло 39% українців переважно з польською розговірною мовою.

До цієї парохії належали: Рожнітів (з дерев'яною церквою, збудованою 1864 р.), Розвинниця, Воля Розвинницька, Частковичі (60% українців), Бистровичі, крім того ще Рудоловичі, Заріче, Цішатин, Челятичі і Лапаївка, де був лише незначний відсоток українців. В Челятичах ще після 1-шої світової війни стояла коло фільварку дзвіниця колишньої дерев'яної греко-католицької церкви, фундамент якої залишився біля греко-католицького кладовища, де стояли хрести з українськими написами. В 1856 р. було ще 44 грекокатолики, які з часом під впливом польського фільварку і ксьондзів із Рокитниці спольщилися. Одначе залишилося багато українських прізвищ (Іваницький тощо).

3. Розбір Округлий лежав у поріччі Млечки. Село мало мурованну церкву, збудовану 1804 р.; це була одинока церква на цілу парохію. Сюди належали Розбір Довгий (колись була тут церква, а тепер залишилося лише цвинтарище з мурованою капличкою), Ріплин, Чудовичі, Йодлівка, Слебідна (з греко-католицькою каплицею) і Ручина. В Йодлівці до 1904 р. була мала мурована церква; з неї залишився лише престол, де відправлялося тільки на Св. Духа і святилося воду в криниці. До 1906 р. село належало до парохії Порохник. В цілій парохії Розбір Округлий, з вийнятком Чудович і Слебідни, українці були в меншині, а їх розговірною мовою була польська і українська.

4. Крамарівка була для себе парохією. Село лежало у витоку р. Млечки, при етнографічній межі, тому й тут розговірна мова греко-кат. була українська. Була тут мурована церква, збудована 1790 р. Ще в 1900 р. половину населення становили грекокатолики; з хвилиною побудування в селі костела в 1926 р. український стан посідання почав швидко корчитися, так що у 1939 р. українці становили лише 30% усього населення

5. Кречовичі лежали у Переворському повіті в поріччі Млечки й начисляли третину греко-католиків із польською розговірною мовою. Була тут дерев'яна церква, збудована 1793 року. Туди належав ще Сіннів із приблизно четвертиною греко-католиків, що говорили по-польськи.[22]

6. Канчуга — містечко, мало муровану церкву, збудовану 1740 р., до якої доходили парохіяни з довколичних сіл. Хоч це був осідок парохії, священик не мешкав у Канчузі, а доїздив на відправи з Тернавки.

До цієї парохії належали: Лопушка Мала, Лопушка Велика, Манастир, Нижатичі, Микуличі, Сідлечка, Острів, Жуклин і Журавичка. У вичислених оселях, з вийнятком Нижатич, усюди був лише незначний відсоток українців, в деяких оселях вони зовсім зникли.[23]

7. Тернавецький Острів

Невелике скупчення, що обіймало кілька осель на пограниччі Переворського і Ряшівського повітів. Розложилося головно в долинах потоків, оточених горбами, порослими лісом. Жило у ньому 1.660 українців, у тому 570 грекокатоликів з польською розговірною мовою. Більшість українців мешкала в Тернавці (73%), де була парохія з дерев'яною церквою, збудованою 1672 р.; решта була розсіяна в селах: Відачів (29%) і Гадлі Шклярські (36%) з церквою, збудованою 1792 р.[24], та у Гадлі Канчузькі,[25] Гутиську Явірницьке і Шкляри, де був лише незначний відсоток українців. Тернавка — це найдальше на північний захід висунене село, в якому переважала українська мова; воно було віддалене на 17 км. (10 миль) від української етнографічної території.

8. Українці в коліні Сяну

Цією назвою охоплюємо всіх українців, що жили поза етнографічною границею, здовж великого коліна Сяну, починаючи від західньої частини Перемиського повіту, т. зв. Дубеччини, через північно-східню частину Березівського повіту — Динівщину й кінчаючи на оселях, положених на захід від Сяну, вже в Сяніцькому повіті. Лучимо оселі на такому великому відтинку в одно скупчення тому, що вони тут сильно розкинені і через те тяжко виділити якісь менші скупчення.

Згадане скупчення розложилося здовж етнографічної границі, яка проходила тут здебільшого Сяном. Характеризує його горбовинна височина. Воно підпало було дуже сильним полонізаційним впливам так, що хоч тут ще стрічались українські оселі, то в загальному була це вже польська територія.

В цьому скупченні українську більшість мали такі оселі: Костева, Павлокома, Лубна, Глідно, Грабівка і Ялин. Всі вони разом числили 6.550 українців, і всюди тут панувала розговірна мова українська.

Великий відсоток українців мали: Лісківка, Бахір, Бахорець, Передмістя Дубецьке, Бабичі н. Сяном, Вара (з дерев'яною церквою, що в 1880 р. належала до парохії Глідно), Невістка, Іздебки, Вітрилів і Пакошівка. В цих оселях начислялося 3.110 українців, в тому 900 грекокатоликів з польською розговірною мовою.

Решта осель мали лише малий або незначний відсоток українського населення, переважно з польською розговірною мовою, в цілому числили вони 770 українців. Сюди належали: Ненадова, Сливниця б. Дубецька, Дубецько,

Дрогобичка і Сільниця — в Перемиському повіті, і Гарта, Динів,[26] Передмістя Динівське, Бартківка, Дуброва Стаженська (на правому березі Сяну), Ніздрець, Весола, Присітниця, Видрна, Обарим, Крем'яна, Темешів, Дидня, Криве, Небіцько, Яблінка і Грабівниця Стаженська — в Березівському повіті. Ще з Сяніцького повіту належали сюди Рачкова, Фаліївка і Заршин. Туди вчислимо теж місто Березів, в якому було лише 40 українців.[27] Ціле скупчення начисляло 10.465 українців, у тому 1555 уживало польської розговірної мови.[28]

Під церковним оглядом це скупчення поділялося на 8 парохій: Дубецько, Бабичі н. Сяном, Бахір (з мурованою церквою, збудованою 1846 р.), Павлокома (мур. церква), Лубна (мур. церква), Глідно (мур. церква), Іздебки [29] і Ялин.

Парохія Дубецько мала місцеву нову церкву, збудовану 1927 р.; давніше ні церкви, ні священика тут не було, а містечко належало до парохії Руське село, по другій стороні Сяну, і через те йшли сюди сильні полонізаційні впливи. До парохії Дубецько належали: Бахірець з церквою, збудованою 1905 р., Передмістя Дубецьке, Ненадова, Дрогобичка і Сливниця.

Містечко Бабичі над Сяном належало до парохії Скопів; мало воно власну церкву, збудовану 1840 р.

Інших парохій не описуємо через недостачу відомостей у шематизмі.

Ідучи дальше на захід, число українських осель меншало і вони, за малими винятками, не сполучалися з українською суцільною територією, а творили декілька окремих скупчень-островів. Обговоримо їх тепер за чергою.

9. Вороблицький Острів

Це є мале скупчення українців недалеко (6 км. — 4 милі), української суцільної території, на пограниччі Сяніцького і Коросненського повітів, а на південь від залізничого шляху Сянік-Коросно. Лежали тут два українські села, Вороблик Королівський і Вороблик Шляхетський, поміж якими проходила границя повітів; з усіх сторін вони були окружені сполонізованими селами, про що свідчать їхні українські назви. Половина населення у Вороблику Кор. мало- і безземельна, тому панувала тут нужда. В обох селах були церкви, одначе парохія існувала лише у Вороблику Кор. На південь і захід від згаданих сіл було ще кілька осель з українською меншиною, а саме Ляджин, Посада Горішня, Климківка, Риманів,[30] Глибоке, Торговиська й Іванче.

Разом ціле скупчення начисляло 2.150 українців, в тому лише 50 осіб з польською розговірною мовою; на оба Вороблики припадало чотири п'ятих українців цілого острова.

10. Яблоницький Острів

Належали сюди два села з українською меншиною, одначе з українською розговірною мовою, положені в Березівському повіті, на захід від Березова і на схід від Коросна, у віддалі б. 10 км від етнографічної границі, а саме: Яблониця Польська та Малинівка. Гачів, на південь від них, начисляв лише 10 греко-католиків з польською розговірною мовою. В Яблониці Польській була греко-католицька парохія з мурованою церквою і до неї належали оба сусідні села. Цілий острів начисляв 630 українців, в тому лише 10 греко-католиків з польською розговірною мовою.

11. Острів Замішанців

Це великий чисто український острів, з усіми прикметами Лемківщини, для якого назва прийнялася вже здавна. Положений на пограниччі Короснянського і Ряшівського повітів, між середнім Вислоком і долішньою Стобницею, у віддалі 33 км від етнографічної межі на Лемківщині, 38 км від етнографічної межі над Сяном. Це є найвища частина Карпатського Підгір'я (з верхами до 590 м), між Короснянською депресією й Підкарпаттям, вкрите лісами і розчленоване притоками Вислока; грунти тут маловрожайні.

Лежали тут такі українські села: Опарівка, Петруша Воля, Ріпник, Вацівка (Węglówka), Бонарівка, Красна і Чорноріки. У всіх селах мова греко-католиків українська. За вийнятком Петрушої Волі в усіх селах були греко-католицькі парохії і церкви. Всі ці оселі нараховували 6.650 українців.

Крім того були тут польські села, в яких українці жили в меншині, їх мова була українська або польська. Належали сюди: Висока Бережанка, Кізлівка, Кобиле, Фриштак,[31] Ленки, Прибівка, Війківка, Байди, Ящев, Братківка, Одрикінь, Коросно-місто, Хітчина і Хлібна. Всі вичислені оселі нараховували всього 480 українців, в тому 60 греко-католиків з польською розговірною мовою. У деяких з цих осель, як Фриштак і Коросно, українці це заточенці. Ціле скупчення начисляло 7.130 українців, в тому лише 60 осіб з польською розговірною мовою.

З наведених чисел видно, що це типово українське скупчення; з вийнятком Бонарівки, лежало воно в короснянському повіті. Колись були тут повіти Стрижів і Коросно. Українці цього скупчення це типові лемки, поляки українських сіл це переважно зайшлі робітники місцевих промислів.

12. Гвоздянецько-Близенький Острів

Це було найменше скупчення з усіх вичислених, бо начисляло всього 475 українців. Лежало на північний схід від Острова Замішанців у Ряшівському повіті, в поріччі р. Гвозниці, правобічної притоки Вислока. Від етнографічної границі віддалене на 25 км. Сюди належали три села, положені в горбовинній околиці. З них тільки Гвоздянка мала українську більшість, українці двох дальших сіл, Близенка й Малівка, були в меншині (25% і 5%). Мова всіх греко-католиків — українська. Греко-католицька парохія існувала в Близенці; тут була греко-католицька церква, збудована 1865 р.

13. Залісецький Острів

Складалися на нього чотири села в Ряшівському повіті, на південний схід від Ряшева, де українці жили спільно з поляками в більшім, або меншім відсотку, але завжди в меншині. Це найдальше на північний захід висунене українське скупчення, віддалене від української суцільної території на 30 км. Українськими оазами були тут Залісся і Біла, положені близько битого шляху на Ряшів. Крім того були тут ще дві оселі з невеликим відсотком українців, Матисівка (8%) і Драбинянка (1%). Залісся мало мурована церкву, збудовану 1889 р. і там містилась парохія. Сюди належали всі названі села, а крім того Ряшів,[32] Тичин і Ланцут.

Мова українців цього скупчення польська, з вийнятком 60 осіб - -

українців у Ряшеві, які зайшли сюди зі сходу. Південно-східню частину Ряшева, від почти в напрямі на Залісся-Білу, названо було „Весь Руска". Зайняттям українців цього острова було рільництво і огородництво, з чого й жили, доставляючи городовину до міста. Тут багато римо-католиків українського походження.

Зовсім окремо, посередині залізничого шляху Ряшів-Переворськ, на рівнині, лежить повітове місто Ланцут, де було лише 40 українців.

Ціле скупчення включно з Ланцутом начисляло 1.420 українців, в тому лише 120 осіб з українською розговірною мовою.

14. Українці на польсько-лемківському пограниччі [33]

Починаючи від Кореснянського повіту, з вийнятком Острова Замішанців, етнографічна українсько-польська межа ставала зовсім виразна в західному напрямі. Поза нею українців залишалось обмаль. Не було тут уже ніяких скупчень українських сіл, а українці лише рідко виступали в малому відсотку по деяких польських селах. Мова їх була здебільша українська, що було прикметою лемківської свідомости. Це частинно не місцевий, а зайшлий, часто зі сходу, український елемент (Дукля, Загір'яни, Грибів), частинно парцелянти з сусідніх сіл. Вичислимо ці оселі: Дукля — у Кореснянському повіті; Кути, Скальник і Цеклин — у Яслиському повіті; Шимбарк (тут були два присілки: Долини — український і Шклярки — в половині український); Ропа (українці це парцелянти з села Лосе, що купили тут землю ще за Австрії) і Загір'яни (Zagórzany) — у Горлицькому повіті; Грибів, Рибень, Чачів і Барновець (7 українських родин і 6 мішаних, які знали свою мову, але вживали польської) — в Новосанчівському повіті.

Всіх українців у згаданих оселях начислялося 685 осіб, в тому 130 з польською розговірною мовою.

15. Шляхтово-Явірське Скупчення

Шляхтово-Явірське Скупчення — це найдальше на захід висунений український острів у Галичині, на який зложилися чотири українські села, положені вже в Новотарзькому повіті, на схід від Дунайця, а саме: Шляхтова, Явірки, Біла Вода і Чорна Вода. Лежали вони в долині Руської Ріки і її приток, що впадають з правого берега до Дунайця. Від півдня тягнеться граничне гірське пасмо з горою Високі Скалки (1052 м), а від півночі Ясинів Верх (896 м). Ліси, що покривають гори, переважно ялицьково-смерекові. І рунт маловрожайний. Це скупчення було віддалене на 16 км від української етнографічної границі в Галичині й начисляло 2.180 українців, на загальне число 2.225 осіб. Отже було це чисто українське скупчення, пов'язане на півдні з українською територією. Були тут дві греко-католицькі парохії, Шляхтова і Явірки, до яких належали два інші села.

Висновки

Розглядаючи в цілості географічне розміщення українців на Засянні, завважуємо, що вони в головній своїй масі скупчені близько суцільної української території, в склад якої колись входили. З віддаленням від неї число українських осель, чи поселень, в яких жили українці, зменшувалось; але і в глибині польської території стрічалося ще українські острови, які

були залишками переважно давнього засягу українців на захід (Залісецький Острів).

Беручи до уваги ці українські острови та малі скупчення, в яких українці задержалися до останнього часу, а то й творили часто більшість у селі, цікаво було би відповісти на питання: від чого залежало, що в одних місцях українські скупчення збереглися, а в інших не зосталося з них і сліду, залишаючи по собі тільки українські назви осель, чи їх частин, назви рік, потоків, гір, піль, теж українські пам'ятки (ікони, хрести, дзвони), які були доказом колишнього українського життя в цих околицях.[34] Тут потрібно окремих ґрунтовних студій історії Засяння (культури обох народів та історії колонізації), крім того, допоміжною була б докладна аналіза географічно-природничих чинників на тому відтинку (морфологія терену, роди ґрунтів, гідрографія, розміщення лісів, комунікація, адміністративний поділ), які були факторами полонізації, або спинювали постійний польський, хоч часто дуже неспостережний, наступ на українську територію.

Завважимо, що в моменті, коли Польща зайняла ці простори, заселення було рідке, зокрема в вищих напівгірських і пограничних просторах. Ці простори почали заселятися тоді як поляками, так і українцями. Отже поляки тут це: а) пришельці, починаючи з 14 ст., або б) винародовлені українці. Українські оселі це: а) давні поселення ще з княжих часів, б) колонізовані вже за польських часів (Лемківщина).

Поминаючи історичні моменти, можна тут завважити деякі природні впливи: напр., українці часто збереглися у просторах більш захищених морфологічно, положених у лісах, на гірших ґрунтах, далеко від комунікаційних шляхів. Добрим прикладом такого скупчення буде „Острів Замішанців"; з поодиноких сіл, що вказували б на узалежнення українського стану посідання від природних умов, можна б навести оселі: Тернавка (7), та Лубна, Глідно, Грабівка і Ялин зі скупчення „Українці в коліні Сяну". Всі вони лежать у долинах, здовж потоків, між горбами покритими лісами, з маловрожайними ґрунтами, більше, або менше віддалені від комунікаційних шляхів.

Тут ми подали лиш декілька яскравих прикладів, що вказували б на узалежнення українського стану посідання теж від природних умов. Одначе й це не дає нам ще повної відповіді на поставлене нами питання. Тут таки треба віднестися до історії Засяння та знайти відповідні документи, які вказували б на причини (часто льокальні) еволюції національних відносин.

IV. Характеристика українців Засяння

Українці Засяння дуже різнилися від своїх братів, що жили на схід від Сяну. Під впливом польського довкілля вони прийняли здебільша польську мову як розговірну, а частинно й польський побут; з українством в'язав їх лише греко-католицький обряд і традиція походження. Називали себе руснами, руснаками і востанне українцями; так називали їх теж сусіди — поляки. Національне почуття в них вигасло; вони задержали побутові традиції та частинно й українську мову.

Українців Засяння можна б уважати за переходову групу, що нагадувала де в чому т. зв. латинників із Галичини (римо-католики з українською розговірною мовою). Основними їх притаманними прикметами були: мова, побут, церковні обряди й національні традиції.

Мова

А) **Географічне розміщення мови.** Українська мова мала домінантне становище на півдні та на пограниччі Засяння, де скупчувалася більшість українського населення обговорюваної території. На це в основному впливало сусідство суцільної національної території. Поширення польської мови серед українців - - не природній процес, що відбувався здавендавна на українських землях, сумежних із польськими. Однак українська мова залишалася в: а) більших скупченнях української спільноти, б) близько етнографічного материка, в) комунікаційно віддалених поселеннях, тобто там, де не було натиску польської стихії й була менша етнічність із нею.

Б) **Знання і вживання української мови.** Більшість греко-католиків із польською розговірною мовою української мови не знала. Проте поважна частина з них знала її не тільки в слові (Дубрівський Острів; Дорнбах; Ярослав; Полкині; Воля Розвинницька; Ріплин; Острів — Радимнянщина), але і в письмі (Ярослав, Порохниччина). Знали українську мову, хоч не вживали, старі люди (Полкині, Порохниччина), або молодь, що вивчила її тільки в письмі. Українською мовою послугувалися в церкві, в розмові з священиком, в українській установі та в розмові з місцевими людьми, що теж розмовляли по-українськи.

В) **Впливи мов.** Довговічне спільне життя українського й польського населення сильно відбилося на їхній мові, особливо польської на українську в ділянці наголосу й вимови, синтаксн й словотвору.[35] В поточній польській мові „засяниів" є теж впливи української мови. Типові українські імена як українці так і поляки виголошували по-українськи.

Г) **Мова пісень.** Серед українців Засяння українська пісня не втратила свого значення. Співали її при різних нагодах в українських і мішаних родинах; в деяких околицях (Воля Розвинницька, Угорка — Порохниччина) її зовсім забуто. З оснуванням культурно-освітніх установ та із зростом національної свідомости — українська пісня відживала, головно серед молоді та в греко-католицькій церкві, яка була її твердинею за польських часів, де однак нарівні з українськими церковними піснями співали й польських пісень.

Д) **Еволюція мови.** Нема сумніву, що українці Засяння в давнину говорили лише українською мовою. Протягом віків - - під впливом польської державности й культури, церкви й політичного тиску — українці почали затрачувати свої окремішні притаманності, в тому й мову. У переходовій фазі вони послуговувалися обидвома мовами.[36] Мішані подружжя, сильно поширені на Засянні, мали великий вплив на поширення й закріплення польської мови.

Побут

Українці Засяння, виключаючи чисто українські острови, звичайно жили сумісно з поляками; рідко коли були згуртовані в одній оселі, а ще рідше творили окремі присілки, чи дільниці в містах. Під оглядом матеріяльної культури між українцями й поляками існували деякі різниці, які поглибилися й поширилися за часів Польщі під впливом зростання українського національного руху. Народна ноша не тільки не затрачувалася, але почала віджи вати; вона витискала своє тавро на польській ноші й побуті („сукмани" в Лежайщині, писанки в Старому Місті тощо).

В церковній ділянці українське населення міцно придержувалося своїх обрядів (Свят-вечір, свячення паски й води, панахиди, служби на цвинтарях

тощо); Засяння не знало гаїлок. Весільні церемонії відбувалися в загальному польською мовою, але звичаї були українські.

Церква й народ

Греко-католицький обряд був основним чинником, який до останньої хвилі зберіг українців Засяння. Українське населення характеризувала щира прив'язаність до нього та релігійність, що виявлялася в неділі й свята в церкві та релігійними практиками.[37] Різниця між греко-католиками й римо-католиками полягала в тому, що перші святкували свої свята за юліянським календарем, хоч взаємно в більші свята відвідували свої святині. Щоб не відчужувати вірних від своєї Церкви, для тих гр.-католиків, що не знали своєї мови, священики виголошували проповіді польською мовою, або українською і польською мовою (напр., Миротин).

Національне почування

Українці Засяння, поминаючи вживання польської мови, в загальному почувалися приналежні до української спільноти й національности. Національне почування особливо визначалося при заключуванні подружніх зв'язків. Свою солідарність населення демонструвало під час виборів, конскрипцій і плебісцитів у справі навчання рідною мовою.

Свідоміші українці брали участь у культурно-політичному житті, становили членство і керівні органи освітніх організацій, читали пресу й літературу, посилали своїх дітей до своїх шкіл (Перемишль, Ярослав); хоч за Польщі явної національної ворожнечі не завважувалося, між українцями й поляками панував антагонізм внаслідок всесторонніх утисків національного руху. Участь українців Засяння в культурному й політичному житті набрала ширшого розмаху за німецької окупації.

V. Зміни національних відносин за час 1880—1939 рр.

З усіх українських земель Засяння зазнало, мабуть, найбільше втрат внаслідок шістьсотлітньої польської неволі. Українська етнографічна межа під польським наступом пересунулася на схід, а українська національна територія засіялася польським напливовим елементом. Міста сполонізувалися, а з ними теж сполонізувалася велика частина інтеліґенції. Там повстала шахівниця віроісповідних впливів, запряжених до воза римо-католицизму, що довели до явища т. зв. калакутства.[38] Зі зростанням польського елементу наприкінці минулого і в 1-й пол. 20 століття український стан посідання постійно корчився. Беручи під увагу абсолютні числа (див. Статистична таблиця 1), завважимо, що Засяння виказало приріст українців на 8.570 осіб, тобто 21% проти 1880 р. Розглядаючи всі 15 скупчень, бачимо, що 11 з них мали приріст української людности; 4 з них (Лежайщина, Гвоздянецько-Близенький Острів, Польсько-Лемківське пограниччя і Шляхтово-Явірське скупчення) виказали спадок. Діяграма ч. 1 образово представляє стан українців за кількістю осіб для років 1880, 1900 і 1939; а діяграма ч. 2 зміни стану українців за роки 1880 до 1939, обчислені у відсотках (прибуток, убуток) до стану з 1880 року. Одначе ці абсолютні числа не можуть нам дати виразного образу зміни національних відносин. Щоб одержати дійсний образ, треба було обчислити відсотки українців у відношенні до загального числа населення для 1880 і 1939 років, а опісля знайти коефіцієнт цих процентів, який покаже національні зміни за 60 років.

В III-тьому розділі ми умовно поділили осілі Засяння на дві групи:

ПОРІВНЯЛЬНИЙ СТАН УКРАЇНЦІВ (В АБСОЛЮТНИХ ЧИСЛАХ)
НА 1880, 1900 і 1939 РР.
тисячі осіб
тисячі осіб
1880
1900
1939
0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

Діаграма ч. 1.

1. з 2% і більше українців і 2. з менше ніж 2%. Коли виелімінувати оселі цієї останньої групи, число осель першої становитиме — 174; таблиця 4. показує зміни, що сталися в національному складі цих місцевостей.

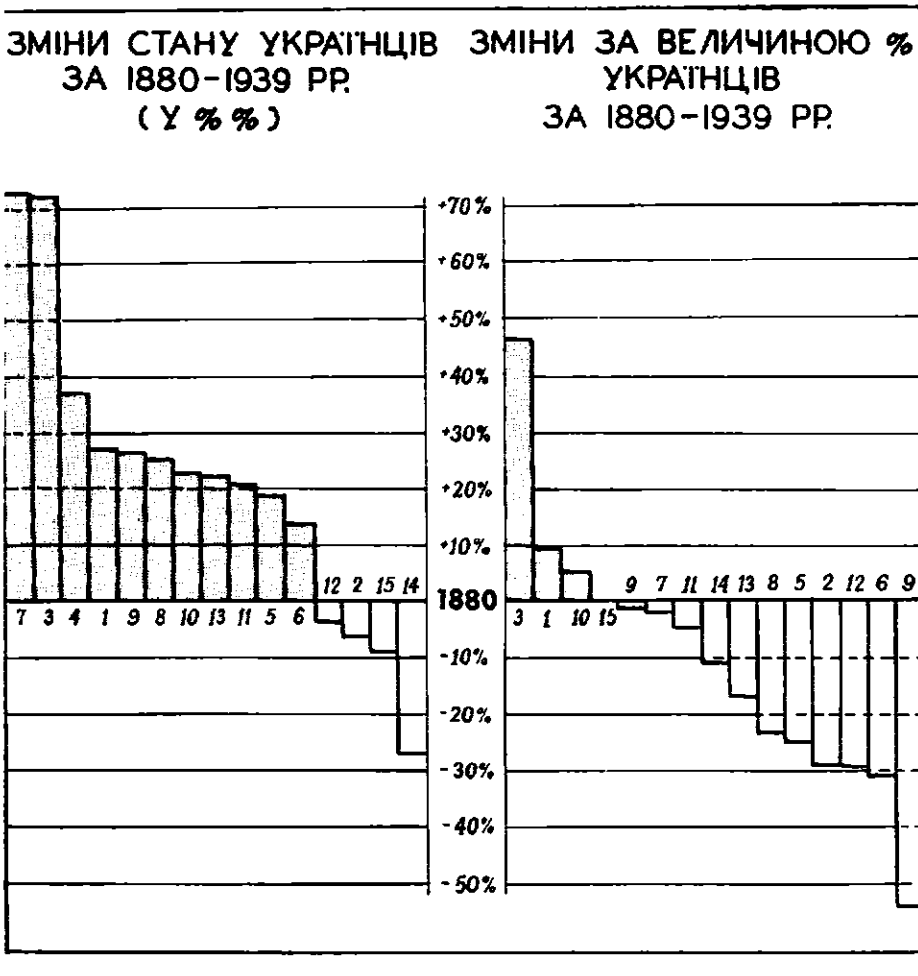

ч. 2. Діяграми ч. 3.

Розглядаючи останню колонку таблиці, що показує зміни за величиною відсотка українців (коефіцієнт) для поодиноких скупчень і для всього Засяння за останніх 60 років, завважимо, що на всіх 15 скупчень тільки 4 мали додатній коефіцієнт, тобто виказували відносний приріст українського населення; 11 скупчень мали від'ємний коефіцієнт, тобто зазнали втрат. Скупченнями з додатнім коефіцієнтом були: Сінявщина (3), Дубрівський Острів (1), Яблоницький Острів (10) і Шляхтово-Явірське Скупчення (15). Всі інші скупчення мали від'ємний коефіцієнт, найбільш від'ємний Ярославо-Полкинське Скупчення (4).[39]

Пересічний коефіцієнт для всього українського населення Засяння був від'ємний і дорівнював —24.5%; водночас процентне число польської людности зросло з 61.6% у 1880 р. до 69.9% у 1939, а коефіцієнт +12.6%.

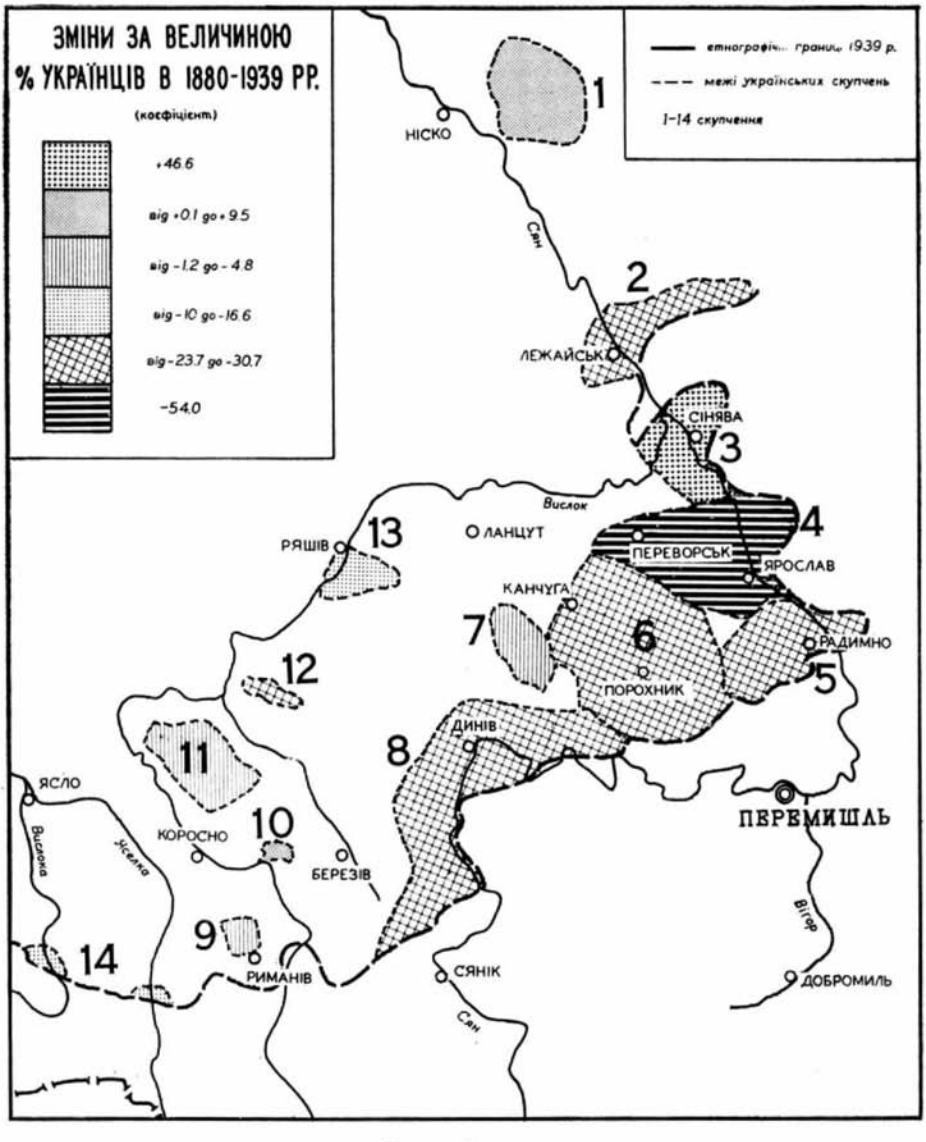

Мапка-діяграма

Тільки один Тернавецький Острів виказав від'ємний коефіцієнт для поляків. Корисніший за українців від'ємний коефіцієнт виказали жиди (—19.8%).

З усіх скупчень із додатнім коефіцієнтом найбільший відносний прибу-

ток виказала Синявщина; це пояснюється спадком стану польського і жидівського елементу між роками 1900—1921.[40]

Скупчення, що виявили відносний дефіцит українського населення, були положені або дальше від української суцільної території (Залісецький, Гвоздянецько-Близенкий і Тернавецький Острови та скупчення „Замішанців"), або знаходилися поблизу більших польських осередків (Ярослав, Переворськ, Порохник, Канчуга, Лежайськ, Динів і ін.) у смузі низовини, де польський натиск був найбільший. З цих міст і містечок, як і польських сіл, де були костели, священики, вчителі, адміністрація, фільварки й організації, ширилися польські впливи; населення польщилося, особливо там, де його було мало, чи жило розсіяно. Не без впливу на некорисну еволюцію була теж еміграція за океан, особливо в 1910—1911 рр.

Опертям українства була греко-катол. Церква. Парохія у місцевості або в найближчому сусідстві не тільки піддержувала національну окремішність, але й відпорність на чужі впливи. Одначе приявність москвофільських священиків у деяких оселях була великою перешкодою у відродженні української мови й свідомости, спричиняла національну дезорієнтацію й відкривала шлях до денаціоналізації.

Серед таких умов, без української школи й організації, книжки й часопису, в залежності від польської адміністрації — українці Засяння поступнево полонізувалися й збільшували польський елемент. Порівнюючи переписи людности з 1880 й дані з 1939 рр., переконуємося, що греко-католики — українці ряду осель перестали існувати, вливши в польське море [Глухів (27 українців — 1880), Жолиня-місто (80), Жолиня-село (28), Косина (20), Кременица (23), Передмістя (62), Манастир (38), Глогів (105) та ін.].

VI. Національне відродження Засяння

По упадку, в якому опинилося українство Засяння, приходить його відродження, що почалося вже за Австрії. Не зважаючи на перешкоди, продовжувалося воно й за Польщі і завершилося за німецької окупації. Польський наступ викликав реакцію; українська суспільність, пробудившися з довговікового сну, організувала культурні й економічні установи, гуртувалася у спільних задумах, скріплювала впливи української мови, втрачені протягом минулого століття. З поширенням мови приходило національне усвідомлення. Носіями цього усвідомлення були молоді священики й середньошкільна молодь українських шкіл Перемишля.

За Польщі вирішалася теж національна приналежність греко-католиків: вони або зачисляли себе до української спільноти, або ставали аморфним елементом. Хоч число українського населення дещо зменшилося, але ті, що залишилися при українстві, свого не цуралися вже ніколи. Найширших розмірів національне відродження досягло за німецької окупації (1939—1944). Старинне місто Ярослав стало тоді центром всього українського Засяння. З відродженням національної свідомости й рідної мови, на які великий і особливий вплив мали українські визвольні змагання 1917—1920 рр., почала рясніти й мережа культурно-освітніх та господарських установ (читальні, хори, кооперативи), організованих особливо заходами священиків. Тоді появляються масові бібліотеки; перше місце в усвідомленні населення займають українські часописи („Народня Справа", „Неділя", „Український Бескид", „Наш Прапор" і ін.). Рівночасно при парохіях постають релігійні братства, де поширюється релігійна література, особливо „Місіонар". Все національне

відродження було тісно пов'язане з життям Церкви, особливо з появою молодих священиків.

За польських часів українська молодь була позбавлена шкіл із рідною мовою; тільки нечисленна кількість її мала змогу відвідувати українські школи в Перемишлі. Перебуваючи в бурсах, ця молодь усвідомлялася, вивчала українську мову й українознавство. Повернувши до рідних сіл, юнацтво ставало носієм національного відродження Засяння. За німецької окупації постало українське шкільництво і швидко поширилося.

В українських і мішаних селах були тоді зорганізовані народні й хліборобські школи, дитячі садочки й захоронки, а в Ярославі гімназія, торговельна, ремісннча й господарська школи, що виховували молодь в українському дусі.

З національним відродженням наступило й відродження побуту, що дійшло свого вершка за німецьких часів (вишивані сорочки й блюзки, рушники, народна ноша).

В парі з національним відродженням Засяння виникали перепони й утиски, особливо з боку польських чинників, які сильно утискали всі прояви українського національного життя: українців вони не приймали на працю, розв'язували українські товариства, не давали дозволу на імпрези, застрашували ревізіями, не допускали часописів і книжок, перешкоджували в купні й продажі ґрунтів і т. п. Польське духовенство в цій діяльності брало активну участь. Для послаблення українського відродження польський уряд штучно піддержував москвофільство; в школах введено говірковий „Буквар" і читанки, піддержувано москвофільські читальні ім. Качковського. Завершенням цього антиукраїнського курсу були нелюдські й варварські дії польського підземелля наприкінці 2-ої світової війни. Терен Засяння в 1944—1947 рр. був полем дій УПА, відділи якої боронили українське населення перед масовим виселенням.

Совєтсько-польський договір з 1945 р. про державні кордони й переселення української людности припечатав історичну долю Засяння, яке ввійшло як складова частина до Ряшівського воєвідства Польщі.

ЗАМІТКИ:

[1] Дивн: Таблиця I (нижче).
[2] Дивн: Таблиця II.
[3] За такими ж умовними групами осель стану з 1880 р. Гляди Таблицю III.
[4] У першій групі — оселі із 2% і більше, у другій — оселі з менше ніж 2% українців.
[5] Назва введена в літературу І. Верхратським.
[6] У 1856 р. було тут 398 грекокат. (**Schematismus** ... 1856).
[7] „Краківські Вісті", р. 1940, ч. 83, „Лежайськ".
[8] „Краківські Вісті", р. 1941, ч. 35, „Лежайськ — Старе Місто".
[9] У 1880 р. було тут 243 грк., себто більше ніж у 1939 р.
[10] У 1856 р. було у Луковій (88), Виравицях (35), Єльні (88) і Руді Г. (62) більше українців, ніж у 1939 р.; у 1880 р. у Луковій було ще 89 євангеликів, т. зн. німців, яких не було вже у 1939 р.
[11] Є переказ, що у Виравицях була церква, яка стояла там, де сьогодні пасовисько „Косцюшани".
[12] У 1880 р. належало до Бриської Волі і населення було переважно греко-католицьке (Гл. **Słownik Geogr. Królewstwa Polskiego**).
[13] У Бриській Волі з Ламаною Вількою в 1856 р. було ще 310 греко-католиків і парохія; село Яструбець нараховувало 156 українців на 712 душ населення, а в Тарнавці, Гутиську й Козярні жила горстка українців.

[14] „Słownik Geogr. Królewstwa Polskiego" подає: „вони лежали на західній границі руських осель".

[15] А. Гладилович: „Дубно" (Краківські Вісті, ч. 214, 1941).

[16] За інформаціями п. С. Кікти, б. мешканця Ярослава.

[17] У 1880 на 12.949 усього населення було 4.276 українців, 4.320 поляків і 4.300 жидів (Słownik Geogr. Królewstwa Polskiego); за урядовим переписом там було 2.692 українців.

[18] Słownik Geogr. Królewstwa Polskiego, Warszawa 1880, t. X.

[19] У 1856 р. числили 20 українців.

[20] 1880 р. — 596 гр.-кат., 1900 — 166, 1921 — 119. 1939 — 90.

[21] Відомості подані за інформаторами.

[22] У 1856 р. належала сюди теж Бібрка з 60 греко-католиками.

[23] Нпр.: Микуличі, Острів, Журавнички.

[24] Були давніше самостійною парохією.

[25] Засноване українським боярином Ладомиром Волошином (Słownik Geogr. Kórl. Polskiego, т. 3; A. Lewicki: Obrazki Przemyśla, стр. 128).

[26] У 1880 було тут ще 200 греко-католиків (Słownik Geogr. Król. Polskiego); календар „Наш Лемко" подає, що тут була мурована церква.

[27] У 1856 р. було тут 288 греко-католиків (10[illegible]); гл. Słownik Geogr. Król. Polskiego.

[28] У 1856 мешкало ще 60 українців у селах: Гірки, Гумниська і Страхотина; див. Шематизм з 1856 р.

[29] У 1880 р. до парохії Іздебки належали села Доморадз і Близне; див. Słownik Geogr. Król. Polskiego.

[30] За шематизмом Ляджин, Змислівка (на схід від Ляджина) і Риманів числили у 1856 р. 195 українців.

[31] За спогадами старих людей, Вислок розграничував у цьому місці українську територію від польської. Коли хтось переходив р. Вислок, поляки казали: „Poszedł na Ruś", або коли дощ падав за цією рікою, говорили: „Deszcz pada na Rusi".

[32] Давніше тут був греко-кат. манастир, про який згадує автор Шематизму перемиської епархії з 1879 р. і лат. Шематизм із 1877 р.

[33] Творимо тут штучне скупчення, щоб охопити статистично українців і на цьому відтинку.

[34] Див.: І. Німчук: „За Сяном", 1932, стор. 28 і 29. Теж: Т. Білоус: Церкви руські в Галичині і на Буковині, Коломия 1877.

[35] Пр. ходіті, зам. ходити, купіти, зам. купити: „а ном ті гадал" — „а що я тобі казав", „ходілам купіти біти" — „я ходила купити черевики", „треба би заволати" — треба б покликати, „я сі з тобов погадам" — я поговорю з тобою, „що сі гадаш" — що собі думаєш; забиць — забути, лігаць — лягати, вечежа — вечеря, сцеранка — стиранка (галушки), гадаць — 1. думати, 2. говорити і т. п. (Ярославщина, Радимнянщина, Порохниччина).

[36] Витворювалися такі дивогляди, що, нпр., дід говорив із своїм сином по-українськи, а син із своєю дитиною вже по-польськи; дід звертався до внука по-українськи, а той відповідав тільки по-польськи.

В деяких оселях, як нпр., у с. Полкині перехід української мови на польську відбувався протягом одної генерації.

[37] В деяких місцевостях проповіді відбувалися польською мовою, напр., у Заліссі, Кречовичах, Канчузі, Гадлях Шкл., Миротині, Грязкій, Дубрівці, Шнерках.

[38] Калакути — це українці, що змінили свою віру й частинно мову, хоч у глибині душі зберегли національний сентимент (Вислів із Холмщини).

[39] Див. мапку-діяграму змін за величиною % українців у 1880—1939 рр., і діяграму ч. 3.

[40]

	1900				1921				1931
	Заг. ч. насел.	Україн.	Поляків	Жидів	Заг. ч. насел.	Україн.	Поляків	Жидів	Заг. ч. насел.
Сінява	3486	68	1316	2102	1987	77	838	1071	1950
Вилева	1038	438	571	29	914	369	507	38	1034
Рудка	1149	619	464	66	1105	432	651	22	1203

Табл. I. **НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД ЗА СКУПЧЕННЯМИ У 1939 Р.**

Число скупчення	Назва скупчення	Скількість осель	Загальне число населення	Загальне число українців	%	Українці з укр. розг. мовою	%	Українці з пол. розг. мовою	%	Поляки	%	Латинники	Жиди	%	Інші	Прибуток (+) зг. убуток (—) українців в абсол. числах в рр. 1880—1939
1.	Дубрівський Острів	19	23,340	1,230	5,2	10	1	1,220	99	20,605	88,2	- -	1,480	6,3	15	+ 264
2.	Лежайщина	15	28,170	2,315	8,2	1,090	47	1,225	53	22,145	78,6	- -	3,710	13,1	—	— 168
3.	Сінявщина	8	9,260	1,810	19,5	1,370	76	440	24	6,245	67,4		1,205	13,0	—	+ 760
4.	Ярославо-Полк. скупчення	22	58,390	6,830	11,7	1,600	23	5,230	77	43,625	74,7	- -	7,825	13,4	100	+1,834
5.	Радимнянщина	16	17,545	3,985	22,8	2,750	69	1,235	31	12,075	68,7		1,485	8,4	—	+ 660
6.	Порохницько-Канч. скупч.	35	43,235	7,010	16,2	1,990	28	5,020	72	33,675	77,8		2,545	5,8	—	+ 880
7.	Тернавецький острів	5	5,210	1,660	31,8	1,090	66	570	34	3,375	64,7	- -	165	3,1	—	+ 697
8.	Українці в кол. Сяну	42	66,603	10,465	15,7	8,910	86	1,555	14	51,400	77,1	340	4,740	7,1	—	+2,087
9.	Воробліцький острів	9	16,100	2,150	13,3	2,100	98	50	2	12,165	75,5	70	1,775	11,0	—	+ 445
10.	Яблоницький острів	3	5,080	630	12,4	620	99	10	1	4,330	85,2	—	120	2,3	- -	+ 121
11.	Острів Замішанців	22	40,030	7,130	17,8	7,070	99	60	1	28,700	71,7	60	4,200	10,5	5	+1,230
12.	Гвоздянецько-Близ. острів	3	1,420	475	33,4	475	100	—	- -	895	63,0		50	3,5	—	-- 18
13.	Залісецький острів	6	43,070	1,420	3,2	120	8	1,300	92	26,990	62,6	—	14,660	34,0	60	+ 260
14.	Українці на Пол.-Лемк. Погр.	13	35,605	685	1,9	555	81	130	19	27,130	76,2	- -	7,790	21,8	—	-- 254
15.	Шляхтово-Явірське скупч.	4	2,225	2,180	98,1	2,180	98,1	—	- -	30	1,3	—	15	0,6	--	— 220
		222	395.260	49,975	12.6	31,930	63,9	18.045	36,1	293,390	74,2	470	51,770	13,1	180	+8,570

Табл. II. **ПОРІВНЯЛЬНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ У 1939 Р. ЗА УМОВНИМИ ГРУПАМИ ОСЕЛЬ**

Число скупчення	Назва скупчення	Скількість осель із 2% і більш. укр.	Загальне число населення	Українців	%	Поляків	%	Жидів	%	Скількість осель із менше 2% укр.	Загальне число населення	Українців	%	Поляків	%	Жидів	%
		Група I								Група II							
		1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Дубрівський Острів	10	5,720	1,120	19,5	4,420	77.2	180	3,1	9	17,620	110	0,6	16,185	92,0	1,300	7,3
2.	Лежайщина	10	14,170	2,255	15,8	8,835	62,3	3.080	21,7	5	14,000	60	0,4	13,310	95,0	630	4,5
3.	Сінявщина	7	8,700	1,800	20,7	5,695	65,4	1,205	13,8	1	560	10	1,7	550	98,2	—	—
4.	Ярославо-Полк. скупчення	14	41,380	6,700	16,1	28,420	68,7	6,160	14.9	8	17,010	130	0,7	15,205	89,4	1,665	9,8
5.	Радимнянщина	13	14,790	3,960	26,7	9,360	63.2	1,470	9,9	3	2,755	25	0,9	2,715	98,5	15	0,5
6.	Порохницько-Канч. скупч.	27	30,070	6,955	23,1	20,765	69,0	2,350	7,8	8	13,165	65	0,4	12,910	98,1	195	1,4
7.	Гернавецький острів	4	3,960	1,650	41,6	2,135	53.9	165	4,1	1	1,250	10	0,8	1,240	99,1	—	—
8.	Українці в кол. Сяну	26	38,050	10.255	26,9	24,835	65,2	2,970	7.8	16	28,555	210	0.7	26,570	92,6	1,775	6,6
9.	Вороблицький острів	6	9,000	2,130	23,6	5.180	57,5	1,680	18,6	3	7,100	20	0,3	6,985	98,3	95	1,3
10.	Яблонецький острів	2	2,180	620	28.4	1.520	69,7	40	1,8	1	2,900	10	0,3	2,810	97,0	80	2,7
11.	Острів Замішанців	14	13,800	6,965	50,5	6,722	48,6	110	0,7	8	26,230	165	0,6	21,980	83,7	4,094	15,6
12.	Гвоздянецько-Близ. острів	3	1,420	475	33,4	895	63,0	50	3,5	—	—	—	—	—	—	—	—
13.	Залісецький острів	3	3,470	1,050	30,2	2,390	68,8	30	0,8	3	39,600	370	0.9	24,600	62,1	14,630	36,9
14.	Українці на Пол.-Лемк. Погр.	7	6,135	510	8,3	5,625	91,6	—	—	6	29,470	175	0,6	21,505	73,0	7,790	26,4
15.	Шляхтово-Явірське скупч.	4	2,225	2,180	98,1	30	1,2	15	0,6	—	—	—	—	—	—	—	—
		150	195.045	48.615	24,9	126.825	65.0	19.500	9.9	72	200.215	1.360	0,6	166.560	83.1	32,270	16,1

Табл. III. **ПОРІВНЯЛЬНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ У 1880 Р. ЗА УМОВНИМИ ГРУПАМИ ОСЕЛЬ**

Число скупчення	Назва скупчення	Скількість осель із 2% і більш. укр.	Загальне число населення	Українців	%	Поляків	%	Жидів	%	Скількість осель із менше 2% укр.	Загальне число населення	Українців	%	Поляків	%	Жидів	%
		Група I								Група II							
		1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Дубрівський Острів	10	5,241	921	17,6	3,948	75,3	322	6,1	7	11,151	45	0,4	8,577	76,9	2,519	22,7
2.	Лежайщина	13	15,313	2,478	16,2	10,262	67,0	2,283	14,9	1	2,800	5	—	2,720	97,2	76	2,7
3.	Сінявщина	7	5,121	1,005	19,6	3,947	77,1	168	3,2	1	3,270	45	1,4	938	28,7	2,282	69,8
4.	Ярославо-Полк. скупчення	19	28,295	4,996	17,6	17,144	60,5	5,984	21,1	—	—	—	—	—	—	—	—
5.	Радимнянщина	16	11,255	3,320	29,4	6,660	59,1	1,295	11,5	1	534	5	—	505	95,3	25	4,6
6.	Порохницько-Канч. скупч.	31	23,100	6,094	26,3	14,834	64,2	2,152	9,3	6	6,195	46	0,7	5,936	95,8	216	3,4
7.	Тернавецький острів	4	2,255	954	42,3	1,225	54,3	75	3,3	1	582	9	1,5	555	96,0	15	2,5
8.	Українці в кол. Сяну	32	30,137	8,265	27,4	19,349	64,2	2,521	8,3	9	13,218	113	0,8	11,727	88,9	1,364	10,3
9.	Вороблицький острів	5	6,474	1,682	26,0	3,289	50,8	1,430	22,1	3	3,878	23	0,6	3,808	98,2	47	1,2
10.	Яблоницький острів	2	1,874	502	26,8	1,220	65,1	52	2,7	1	741	7	0,9	726	98,0	8	1,1
11.	Острів Замішаниців	10	9,416	5,773	61,3	3,225	34,2	416	4,4	8	13,344	127	0,9	11,245	85,5	1,841	13,6
12.	Гвоздянецько-Близ. острів	2	871	493	56,5	347	39,9	28	3,2	1	218	—	—	209	86,4	8	3,6
13.	Залісецький острів	3	2,632	939	35,6	1,627	61,8	66	2,5	3	15,391	221	1,4	7,701	50,6	7,425	48,0
14.	Українці на Пол.-Лемк. Погр.	7	8,343	857	10,2	6,850	82,1	610	7,3	5	13,434	82	0,6	7,900	59,0	5,406	40,3
15.	Шляхтово-Явірське скупч.	4	2,453	2,400	97,8	20	0,7	16	0,6	—	—	—	—	—	—	—	—
		165	152,780	40.680	26,6	93.947	61,5	17.420	11,4	47	84,756	728	0,8	62.547	74,1	21,232	25,0

Табл. IV. **ЗМІНИ НАЦІОНАЛЬНОГО СКЛАДУ ЗА 1880—1939 РР.**

Число скупчення	Назва скупчення	1880 р. Скількість осель	Українців	%	Поляків	%	Жидів	%	1939 р. Скількість осель	Українців	%	Поляків	%	Жидів	%	Зміни нац. складу за величиною відсотків у роках 1880—1939 (коефіцієнт) Укр.	Пол.	Жид.
		1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7			
1.	Дубрівський Острів	12	932	14,0	5,327	80,2	374	5,6	12	1,145	15,4	6,115	82,2	180	2,4	+ 9,5	+ 2,4	— 0,8
2.	Лежайщина	13	2,478	16,2	10,262	67,0	2,283	14,9	13	2,300	12,1	13,415	70,8	3,205	17,1	— 29,1	+ 5,5	+ 13,9
3.	Сінявщина	8	1,051	12,5	4,885	58,2	2,450	29,2	8	1,810	19,5	6,245	67,4	1,205	13,0	+ 46,6	+ 14,6	— 66,6
4.	Ярославо-Полк. скупчення	19	4,996	17,6	17,144	60,5	5,984	21,1	19	6,800	12,3	40,700	73,4	7,805	14,1	— 54,0	+ 19,3	— 39,8
5.	Радимнянщина	16	3,320	29,4	6,660	59,1	1,295	11,5	16	3,975	22,8	11,970	68,6	1,500	8,6	— 25,3	+ 14,9	— 29,0
6.	Порохницько-Канч. скупч.	31	6.094	26,3	14,834	64,2	2,152	9,3	31	6,980	19,3	26,575	73,6	2,525	6,9	— 30,7	+ 13,6	— 29,6
7.	Тернавецький острів	4	954	42,3	1,225	54,3	75	3.3	4	1.650	41,6	2,135	53,8	165	4,3	1.8	- 0,4	+ 26,3
8.	Українці в кол. Сяну	32	8,265	27,4	19,349	64,2	2,521	8,3	32	10,350	21,6	33,325	69,7	4,115	8,6	23.7	+ 3,9	+ 3,5
9.	Вороблицький острів	6	1.691	23,9	3,870	54,8	1,436	20,3	6	2.130	23,6	5,180	57,5	1,680	18,6	- 1,2	+ 4,8	— 8,7
10.	Яблоницький острів	2	502	26,8	1,220	65,1	52	2,7	2	620	28,4	1,520	69,7	40	1,8	+ 5,8	+ 6,8	— 40.9
11.	Острів Замішанців	13	5,726	57,5	3,916	39,3	154	1,5	13	6.940	54,6	5.650	44,5	70	0.6	4.8	+ 12,4	— 85.7
12.	Гвоздянецько-Близ. острів	3	494	45,3	559	51,2	36	3,3	3	475	33,4	895	63,0	50	3,5	29.7	+ 20,6	+ 5.8
13.	Залісецький острів	3	939	35,6	1,627	61,8	66	2,5	3	1.050	30,2	2,390	68,8	30	0,8	16.6	+ 10,7	- 106,0
14.	Українці на Пол. Лемк. Погр.	8	855	10.0	7.020	82,0	610	7,1	8	530	3,1	14,705	85,8	1.900	11,1	- 10.6	+ 4,5	+ 48.3
15.	Шляхтово-Явірське скупч.	4	2,400	97,8	20	0,7	16	0,6	4	2,180	97,9	30	1,3	15	0,6	+ 0,1	+ 60.0	0
		174	40,697	25.6	97,918	61,6	19,520	12.2	174	48,935	20.0	170,850	69,9	24,485	10.0	24.5	+ 12,6	— 19.8

ОСЕЛІ ЗАСЯННЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ ГРУПАМИ У 1939 Р. ТА ЗМІНИ СТАНУ УКРАЇНЦІВ ЗА РОКИ 1880—1939

Число порядкове	Число скупчення	Назва оселі	Загальне число населення	Українців: з укр. розг. мовою	%	Українців: з пол. розг. мовою	%	Латинників: Рк. з укр. розг. мов.	%	Поляків: Давніше замешк.	%	Поляків: колоністів	%	Жидів	%	Інших	Прибуток (+) згл. убуток (—) українців за 1880—1939 рр. в абсол. числах
1	8	Бабичі	1.200	220	19	180	15	—	—	760	63	—	—	40	3	—	+ 140
2	11	Байди	560	—	—	15	3	—	—	535	95	—	—	10	2	—	— 465
3	14	Барновець	180	35	20	25	14	—	—	120	66	—	—	—	—	—	— 15
4	8	Бартківка	1,350	—	—	5	—	—	—	1,250	98	—	—	20	2	—	0
5	8	Бахір	1,400		—	120	9	—	—	1,325	89	—	—	30	2	—	— 175
6	8	Бахірець	1.270	20	2	110	8	—	—	1.140	90	—	—	—	—	—	— 170
7	11	Бережанка	650	40	6	—	—	—	—	610	94	—	—	—	—	—	+ 35
8	8	Березів	4,140	40	1	—	—	—	—	3,000	71	—	—	1,100	28	—	+ 20
9	13	Біла	1,420	—	—	660	46	—	—	750	52	—	—	10	1	—	— 5
10	15	Біла Вода	540	540	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	— 80
11	1	Бірки	550	—		260	47	—	—	270	48	—	—	20	5	—	+ 40
12	6	Бистровичі	1.150	—	—	80	7	—	—	1,020	88	—	—	50	5	—	— 30
13	12	Близенка	640	160	25	—	—	—	—	430	67	—	—	50	8	—	— 55
14	11	Бонарівка	1,100	1,095	99	—	—	—	—	2		—	—	2		—	+ 380
15	5	Боратин	1.250	690	56	—	—	—	—	530	42	*		30	2	—	+ 150
16	11	Братківка	580	110	20	—	—	—	—	460	79	—	—	10	1	—	+ 55
17	2	Бриська Воля	1,800	130	7		—	—	—	1,630	90	—	—	40	2	—	— 70
18	11	Ванівка	2.200	1.985	91		—	—	—	200	9	—	—	10		5	+ 600
19	8	Вара	1 250	200	16	160	13	—	—	870	69	—	—	20	2	—	+ 90
20	4	Вербна	940	—	—	50	6	—	—	885	93	—	—	5	1	—	— 70
21	8	Весола	3.200	—	—	15		—		3.095	97	—	—	90	3	—	+ 15
22	7	Відачів	600	80	14	90	15	—	—	410	68	—	—	20	3	—	+ 90
23	11	Війківка	400		—	5	1	—	—	390	98	—	—	5	1	—	+ 5
24	2	Вілька Ламана	270	80	30		—	—	—	180	67	—	—	10	3	—	+ 15
25	8	Вітрилів	1,000	50	5	200	20	—	—	720	72	—	—	30	3	—	+ 20
26	8	Видрна	1,080	30	3	50	5	—	—	980	90	—	—	20	2	—	— 40
27	3	Вилева	1.150	470	38	—	—	—	—	650	59	—	—	30	3	—	+ 205

Число порядкове	Число скупчення	Назва оселі	Загальне число населення	Українців				Латинників		Поляків				Жидів		Інших	Прибуток (+) зг. убуток (—) українців за 1880—1939 рр. в абсол. числах
				з укр. розг. мовою	%	з пол. розг. мовою	%	Рк. з укр. розг. мов.	%	Давнішне замешк.	%	колоністів	%				
28	2	Виравщі	2,300	—	—	20	1	—	—	2,220	96	—	—	60	3	—	— 30
29	11	Висока	2,600	100	4	—	—	—	—	2,490	95	—	—	10		—	++ 100
30	3	Воля (Вілька) Бухівська	900	—	—	200	22	—	—	680	76	—	—	20	2	—	+ 70
31	4	Воля (Вілька) Полкинська	1,200	—	—	160	13	—	—	1,020	85	—	—	20	2	—	+ 5
32	6	Воля Розвинницька	860	300	33	200	25	—	—	350	41	—	—	10	1	—	+ 230
33	6	Воля Угорська	900	—	—	20	2	—	—	870	97	—	—	10	1	—	+ 5
34	9	Вороблик Корол.	1,200	1,100	93	—	—	30	2	30	2	—	—	30	2	—	+ 435
35	9	Вороблик Шлях.	820	720	88	—	—	40	5	20	2	—	—	40	5	—	+ 325
36	1	Вулька Таніївська	1,200	—	—	15	1	—	—	1,185	98	—	—	—	—	—	34
37	4	В'язівниця	1,800	440	24	—	—	—	—	1,340	75	—	—	20	1	—	+ 210
38	6	Гавловичі	650	—	—	200	30	—	—	450	69	—	—	5	1	—	++ 20
39	7	Гадлі Канч.	760	—	—	50	7	—	—	685	90	—	—	25	3	—	++ 15
40	7	Гадлі Шкляр.	1,200	10	1	420	35		—	740	61	—	—	30	3	—	+ 150
41	8	Гарта	2,600	—	—	5	—		—	2,575	99	—	—	20	1	—	— 20
42	10	Гачів	2,900	—	—	10	—	—	—	2,810	96	—	—	80	3	—	+ 10
43	12	Гвоздянка	480	300	63	—	—	—	—	180	37	—	—	—	—	—	+ 20
44	2	Гілярева	2,800	—	—	5	—	—	—	2,795	99	—	—	—	—	—	0
45	8	Глідно	2,300	1,670	73	—	—	180	8	420	18	—	—	30	1	—	+ 670
46	9	Глибоке	830	—	—	30	4	—	—	800	96	—	—	—	—	—	+ 20
47	3	Глоговець	560		—	10	2	—	—	550	98	—	—	—	—	—	0
48	1	Гольц	490		—	40	8	—	—	440	90	—	—	10	2	—	+ 32
49	3	Горищі	1,300	40	3	200	15	—	—	1,040	79	—	—	20	2	—	+ 20
50	14	Горлиці	7,300	20	—	—	—	—	—	4,000	55		—	3,280	45	—	— 10
51	2	Городисько Гор.	3,400		—	5		—		3,375	99	—	—	20	1	—	+ 5

52	2	Городиське Дол.	3,800	—	—	5	—	—	—	3,295	86	—	—	500	13	—		0
53	8	Грабівка	800	530	68	--	—	—	—	250	30	—	—	20	2	—	+	205
54	8	Грабівниця Старж.	2,000	—	—	10		—	—	1,940	97	—	—	50	2	—	+	5
55	14	Грибів	4,250	50	1	--	—	—	—	3,200	75	—	—	1,000	23	—	+	45
56	4	Грязка	1,800	—	—	60	3	—	—	1,735	96	—	—	5	—	—		0
57	1	Гута Деренгівська	520	—	—	10	2	—	—	510	98	—	—	—	—	—		0
58	7	Гутисько Явірницьке	1.250	—	—	10	1	—	—	1,240	99	—	—	—	—			0
59	8	Дидня	1,500	—	—	30	2	—	—	1,470	98	—	—	—	—	—	+	5
60	8	Динів	3,000	10		60	2	—	—	1,630	54	—	—	1,300	43	—	+	30
61	5	Добковичі	1,030	400	39	100	9	—	—	500	48	—	—	30	3	—	+	330
62	8	Довге	1,380	--	—	10	1	—	—	1,350	97	—	—	20	2	—	—	300
63	1	Домостава	650	—	—	5	1	—	—	635	97	—	—	10	2	—	+	5
64	2	Дорнбах	300	—	—	20	7	—	—	280	93	—	—	—	—	—	+	10
65	13	Драбинянка	1,400	—	—	20	1	—	—	1,350	97	—	—	30	2	—	+	10
66	8	Дрогобичка	2,140	—	--	40	2	—	--	2,070	96	—	—	30	2	—	+	25
67	8	Дубецько	1,830	--	—	80	4	—	—	650	35	—	—	1,100	61	—	—	20
68	1	Дубрівка	830	--	—	250	30	—	—	580	70	—	—	—	—	--	+	50
69	8	Дуброва Старж.	650	--	--	5	1	—	--	625	96	—	—	20	3	—	--	135
70	1	Дубровиця	590	—	—	50	9	—	--	540	91	—	—	—	—	—		0
71	14	Дукля	2,220	20	1	--	--	--	—	650	29	—	—	1,550	70	—	—	15
72	5	Дуньковичі	1,000	350	35	-	--		—	625	63	—	—	25	2	—	+	80
73	2	Ґельна	1,700	--	—	25	2	—	—	1,625	95	--	—	50	3	—	—	35
74	6	Жуклин	600	15	3	25	4	--	—	560	93	--	—	—	—	—	+	15
75	6	Журавички	1,800	-	-	3		--	—	1,795	99	-	—	—	—	—	—	5
76	13	Заліся	950	10	1	300	32		—	640	67	—	—	—	—	—	+	90
77	5	Замістя	280	20	7	60	22	—	—	180	65	—	—	15	6	—		0
78	5	Заміхів	600	240	40	100	18	—	—	250	41	—	—	10	1	—	+	15
79	1	Зарічче	1,750	—	—	10		—	—	1,710	98	—	—	30	2	—		0
80	6	Заріччя	865	--		10	1	—	—	850	98	—	—	5	1	—		0
81	8	Заршин	1,300		--	10	1	—	—	1,070	82	—	—	220	17	—	+	5
82	1	Зджари	390		-	50	13	—	—	340	87	—	—	—	—	—	+	30
83	9	Іванче	3,700	5		—	--		--	3,645	98	—	--	50	2	—	—	5
84	8	Ізбебки	3,700	1.050	30		--	-	—	2,570	68	—	—	80	2	—	+	325
85	10	Іскриня		—	—	--	—										—	5
86	6	Йодлівка	1,900	80	5	--	--	—	--	1,790	93	--	—	30	2	—	+	30
87	6	Канчуга	2,600			140	6		--	1,460	55	—	—	1,000	39	—	+	60
88	5	Кашичі		—	—	--	--										—	30
89	11	Кізлівка	480	10	2	-	-	--	—	470	98	—	—	—	—	—	+	5

Число порядкове	Число скупчення	Назва оселі	Загальне число населення	Українців				Латинників		Поляків				Жидів		Інших	Прибуток (+) зг. убуток (—) українців за 1880—1939 рр. в абсол. числах
				з укр. розг. мовою	%	з пол. розг. мовою	%	розг. мов. Рк. з укр.	%	Давніше замешк.	%	колоністів	%				
90	4	Кидаловичі	800	—	—	20	3	—	—	780	97	—	—	—	—	—	0
91	9	Климківка	1,500	—	—	10	1	—	—	1,485	99	—	—	5		—	+ 5
92	11	Кобиле	580	—	—	10	2	—	—	566	97	—	—	4	1	—	+ 10
93	11	Коросно Коростенка гл. Красна	13,750	90	1	—	—	—	—	10,360	75	—	—	3,300	24	—	+ 30
94	11	Корчина (Хітчина)	5,000	30	1	—	—	—	—	4,210	83	—	—	760	16	—	— 65
95	8	Костева	1,400	700	50	—	—	—	—	650	47	*		50	3	—	+ 180
96	6	Крамарівка	2,000	600	30	—	—	—	—	1,375	69	—	—	25	1	—	+ 50
97	11	Красна (Коростенка)	1,600	1,470	93	—	—	40	2	90	5	—	—	—	—	—	+ 215
98	8	Крем'яна		—	—	—	—										— 10
99	6	Кречовичі	1,500	—	—	500	33			990	66	—	—	10	1	—	+ 175
100	8	Криве	760	—	—	60	8	—	—	680	90	—	—	20	2	—	— 80
101	4	Кругель Павлосівський	1,000	—	—	250	25	—	—	740	74	—	—	10	1	—	+ 170
102	2	Курилівка	1,750	650	37	—	—	—	—	1,000	57	—	—	100	6	—	+ 65
103	1	Курина Велика	340	—	—	30	9	—	—	310	91	—	—	—	—	—	+ 17
104	1	Курина Мала	600	—	—	100	17	—	—	470	78	—	—	30	5	—	+ 6
105	14	Кути	1,100	—	—	30	3	—	—	1,070	97	—	—	—	—	—	+ 5
106	13	Ланцут	8,200	40		—	—	—	—	6,060	74	—	—	2,100	25	—	— 10
107	2	Лежайськ	6,300	200	3	200	3	—	—	3,100	49	—	—	2,800	45	—	— 10
108	11	Ленки	1,100	25	2	—	—	—	—	1,035	94	—	—	40	4	—	+ 25
109	5	Лівці	1,340	—	—	70	5	—	—	1,250	94	—	—	20	1	—	— 105
110	8	Лісківка	990	140	15	—	—	—	—	840	84	—	—	10	1	—	+ 25
111	6	Лопушка Велика	2,150	—	—	5		—	—	2,105	98	—	—	40	2	—	0
112	6	Лопушка Мала	540	—	—	50	9	—	—	450	84	—	—	40	7	—	+ 10

113	8	Лубна	3.300	1,900	58	..	--	—	—	1,340	40	—	—	60	2	—	+	700
114	2	Лукова	480	—	—	60	13	—	—	410	85	—	—	10	2	—	—	35
115	5	Людків	330	—	—	150	45	—	—	170	52	—	—	10	3	—	+	5
116	11	Лютча		—	—	—	—										—	5
117	9	Ляджин	600	100	18	—	—	—	—	490	81	—	—	10	1	—	—	245
118	1	Майдан Гольчанський	700	—	--	10	1	—	—	690	99	--	—	—	—	—	+	10
119	12	Малівка	300	15	5	—	—	—	—	285	95	--	—	—	—	—	+	15
120	10	Малинівка	1,030	130	13	—	—	—	—	880	85	--	—	20	2	—	+	40
121	6	Манастир		—	—	—	—										—	40
122	13	Матисівка	1,100	10	1	70	7	—	—	1,000	90	—	—	20	2	—	+	25
123	4	Мацьківка	860	—	—	5	1	—	—	850	99	—	—	—	—	—	+	5
	4	Мірачин гл. Миротин																
124	1	Містки	800	..	..	10	1	—	—	790	99	—	—	—	—	—		0
125	4	Миротин	1,380	80	6	170	12	—	—	1,110	80	--	—	20	2	—	+	155
126	5	Михайлівка	430	40	10	—	—	—	—	380	88	—	—	10	2	—	—	10
127	4	Монина	2,250	....	—	25	1	—	—	2,210	98	—	—	15	1	—	—	125
128	5	Моравсько	1,225	—	—	5		—	—	1,220	99	—	—	—	—	—	—	20
129	8	Небіцько	1,300	—	..	40	3	—	—	1,255	96	—	—	5		—	—	70
130	8	Невістка	440	...	..	100	23	—	—	320	73	—	—	20	4	—	..	35
131	4	Нелипковичі	880	380	45	—	—	—	—	490	54	—	—	10	1	—	+	130
132	8	Ненадова	2,930	60	2	—	—	—	—	2,800	96	—	—	70	2	—	—	5
133	8	Ніздрець	1.400	..	—	5		—	—	1.385	99	..	—	10		—	—	40
134	1	Ніско	6,000	20		—	—	—	—	5,510	92	—	—	460	8	10	+	15
135	6	Нижатичі	660	—	—	160	25	--	—	500	75	—	—	—	—	—	—	70
136	8	Обарим	700	—	—	40	6	--	—	650	92	—	—	10	1	—	+	20
137	11	Одрикінь	2.600	10		—	—	—	—	2,590	99	—	—	—	—	—	—	5
138	11	Опарівка	550	540	98	..	—	—	—	10	2	—	—	—	—	--	+	155
139	5	Острів	1.900	....	—	430	23	—	—	1,400	73	—	—	70	4	--	+	15
140	6	Острів		—	..	..	—										—	5
141	8	Павлокома	1.300	1.030	79	—	—	100	8	170	13	*		5		—	+	355
142	4	Павлосів	2,600	..	—	25	1	—	--	2,550	98	—	—	20	1	—	—	65
143	8	Пакошівка	900	400	44	—	..	--	—	500	55	—	—	10	1	—	+	140
144	4	Переворськ	7.800	—	—	40	...	—	..	6.160	79	..	—	1.600	21	--	—	65
145	8	Передмістя Дичівське	1.850	10		.	..	—		1.700	92	—	—	140	7	...	—	5
146	8	Передмістя Дубецьке	1.300	20	2	140	11	---	..	1.115	85	—	—	25	2	—	+	30
147	11	Петруша Воля	900	840	94	--	..	20	2	30	3	—	—	10	1	—	+	35
148	4	Пивода	1.020	—	---	100	10	.		920	90	—	--	—	..	—	+	30

Число порядкове	Число скупчення	Назва оселі	Загальне число населення	Українців				Латинників		Поляків				Жидів		Інших	Прибуток (+) зм. убуток (—) українців за 1880–1939 рр. в абсол. числах
				з укр. розг. мовою	%	з пол. розг. мовою	%	Рк. з укр. розг. мов.	%	Давніше замешк.	%	колоністів	%		%		
149	4	Полкині (Повкині)	2.000	—	—	600	29	—	—	1,370	70	—	—	30	1	—	+ 120
150	6	Полнятичі	840	60	7	270	32	—	—	430	51	70	8	10	1	—	+ 95
151	6	Порохник м-ко	1,690	10	1	150	9	—	—	650	40	—	—	880	50	—	30
152	6	Порохник село	2,500	—	—	140	6	—	—	2,270	90	—	—	90	4	—	+ 45
153	9	Посада Гор.	1.550	100	7	—	—	—	—	1,450	93	—	—	—	—	—	25
154	11	Прибівка	800	—	—	5	—	—	—	775	97	—	—	20	3	—	+ 5
155	8	Присітниця	2.650	—	—	10	—	—	—	2,600	98	—	—	40	2	—	+ 10
156	2	Прихоець	800	—	—	220	28	—	—	570	71	—	—	10	1	—	25
157	5	Радимно	4.000	1,000	25	—	—	—	—	1,800	45	—	—	1,200	30	—	+ 830[1]
158	1	Раухерсдорф	360	—	—	10	3	—	—	315	88	—	—	35	9	—	+ 5
159	8	Рачкова	700	80	11	—	—	—	—	610	88	—	—	10	1	—	+ 40
160	14	Рівне	1,500	—	—	5	—	—	—	1,495	99	—	—	—	—	—	+ 5
161	6	Ріплин	1,000	230	23	150	15	—	—	610	61	—	—	10	1	—	+ 215
162	11	Ріпник	360	345	96	—	—	—	—	10	3	—	—	5	1	—	+ 50
163	14	Рибень	180	—	—	35	20	—	—	145	80	—	—	—	—	—	+ 35
164	9	Риманів	4.000	80	2	—	—	—	—	2.320	58	—	—	1,600	40	—	+ 25
165	6	Рожнітів	950	—	—	320	33	—	—	615	65	—	—	15	2	—	+ 120
166	4	Розбір	2.100	—	—	330	16	—	—	1,750	83	—	—	20	1	—	+ 125
167	6	Розбір Довгий	980	—	—	380	39	—	—	580	59	—	—	20	2	—	+ 105
168	6	Розбір Округлий	650	—	—	280	43	—	—	360	56	—	—	10	1	—	— 25
169	6	Розвинниця	730	—	—	160	22	—	—	550	75	—	—	20	3	—	+ 25
170	6	Рокитниця	3,150	—	—	10	—	—	—	3,090	98	—	—	50	2	—	0
171	14	Ропа	3.200	60	2	—	—	—	—	3,080	96	—	—	60	2	—	+ 50
172	2	Руда	620	—	—	25	4	—	—	575	93	—	—	20	3	—	— 15
173	3	Гилярева Рудка	1.300	600	45	—	—	—	—	680	53	—	—	20	2	—	+ 340

[1] У 1930-тих роках частину Сколошева прилучено до Радимна.

174	1	Рудник місто	4,300	--	—	10		—	—	3,475	80	—	---	800	19	15	+	10
175	6	Рудоловичі	1,100	—	—	10	1	—	—	1,060	96	--	—	30	3	—		0
176	6	Ручина	1,950	—	—	5		—	—	1,900	97	—	—	50	2	—	—	155
177	13	Ряшів	30,000	60		250	1	—	—	17,190	57	---	—	12,500	42	60	+	150
178	6	Сідлечка	1,670	--	—	50	3	—	—	1,600	96	—	—	20	1	—	—	5
179	2	Сідлянка	450	20	4	200	45	—	—	210	47	—	—	20	4	—	+	70
180	8	Сільниця	1,000	—	—	10	1	—	—	990	99	—	—	—	—	—	—	15
181	6	Сіннів	1,300	—	—	300	23	—	—	970	75	—	—	30	2	—	—	285
182	3	Сіпява	2,100	100	5	—	—	—	—	900	44	—	—	1,100	51	—	+	55
183	14	Скальник	340	120	35	—	—	—	—	220	65	—	—	—	—	—	+	15
184	6	Слебідна	940	475	50	—	—	—	—	450	48	—	—	15	2	—	—	65
185	8	Сливниця б. Дубецька	1,200	—	—	20	1	—	—	1,165	97	—	—	15	1	—	—	5
186	2	Старе Місто	1,400	10	1	440	31	—	—	880	63	—	—	70	5	—	+	35
187	4	Студзян	1,300	—	—	5		—	—	1,275	98	—	—	15	1	—	+	5
188	8	Темешів	610	—	—	10	2	—	—	600	98	—	—	—	—	—	—	15
189	7	Тернавка	1,400	1,000	73	—	—	—	—	300	21	—	—	90	6	—	+	440
190	4	Тивонія	570	—	—	5	1	—	—	560	98	—	—	5	1	—	—	15
191	6	Тиневичі	440	—	—	180	42	—	—	255	57	—	—	5	1	—	+	55
192	9	Торговиська	1,900	—	—	5	—	—	—	1,855	98	—	—	40	2	—	+	5
193	3	Тринча	1,200	—	--	100	9	—	--	1,095	91	—	—	5	—	—	+	45
194	6	Тулиголови	990	--	—	15	2	—	—	965	97	—	--	10	1	—		0
195	5	Тучапи	1,800	10		80	5	—	—	1,700	94	--	--	15	1	—	--	505
196	5	Тяпин	550	--	—	110	20	—	—	415	75	--	—	25	5	—	—	110
197	3	Убішин	750	—	—	90	12	—	—	650	87	---	—	10	1	—	+	25
198	6	Угорка	1,400	70	5	470	34	—	—	840	60	—	—	20	1	—	+	120
199	4	Уїздна	820	—	--	15	2	—	—	800	97	—	—	5	1	—	+	10
200	1	Улянів	1,700			20	1	--	—	1,680	98	—	—	—	—	—	+	10
201	8	Фаліївка	900	—	---	40	5	—	—	855	94	—	—	5		—	+	10
202	11	Фрипитак	2,000	5			—	—	—	1,995	99	—	--	—	---	—	+	5
	11	Хітчина гл. Корчина																
203	11	Хлібна	400	--	-	20	5	--	—	370	93	--	--	10	2	—	+	20
204	5	Хлопичі	780	---	—	10	1	—	—	765	98	—	--	5		—	+	5
205	6	Хорів	520	--	.	240	46	--	—	260	50	—	---	20	4	—	+	55
206	14	Цеклин	1,295	35	3	—	--	—	—	1,260	97	—	--	--	—	—		0
207	4	Цішатин Великий	810	—	---	5	1	--	--	800	98		--	5	1	--	—	5
208	14	Чачів	440	50	11	30	7	--	--	360	82	--	—	---	--	—	+	20
209	6	Частковичі	620	—	—	370	60	--	—	240	38	--	--	10	2	—	+	105
210	6	Челятичі	1,160	--	--	5		—	—	1,145	98	--	--	10	1	--	--	45
211	5	Чемеровичі	280	--		110	40	--	—	160	57	--	—	10	3	—	+	10

Число порядкове	Число скупчення	Назва оселі	Загальне число населення	Українців				Латинників		Поляків				Жидів		Інших	Прибуток (+) зга. убуток (—) українців за 1880—1939 рр. в абсол. числах
				з укр. розг. мовою	%	з пол. розг. мовою	%	Рк. з укр. розг. мов.	%	Давніше заменік.	%	колоністів	%				
212	15	Чорна Вода	350	350	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+ 15
213	11	Чорноріки	720	370	51	—	—	—	—	350	49	—	—	—	—	—	+++ 25
214	6	Чудовичі	480	150	31	130	28	—	—	200	41	—	—	—	—	—	+ 85
215	14	Шимбарк	2,600	150	6	—	—	—	—	2,450	94	—	—	—	—	—	145
216	1	Шиперки	490	10	2	220	45	—	—	260	53	—	—	—	—	—	+ 20
217	15	Шляхтова	680	640	94	—	—	—	—	30	4	—	—	15	2	—	55
218	4	Щівсько	2,100	—	—	150	7	—	—	1,930	92	—	—	20	1	—	**0**
219	4	Щитна	360			10	3	—	—	350	97	—	—	—	—	—	5
220	8	Яблінка	1,085	—	—	5		—	—	1,080	99	—	—	—	—	—	10
221	10	Яблонщя Польська	1,150	490	45	—	—	—	—	640	53	—	—	20	2	—	+ 75
222	15	Явірки	650	650	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	— 110
223	8	Ялин	800	735	91	—	—	60	9	—	—	—	—	—	—	—	+ 255
224	5	Янковичі	750	—	—	10	1	—	—	730	98	—	—	10	1	—	— 15
225	4	Ярослав	24,000	700	3	3,200	13	—	—	14,000	58	—	—	6,000	25	100	+1,205
226	1	Яротин	1,080	—	—	100	9	—	—	895	83	—	—	85	8	—	+ 40
227	14	Ясло	11,000	20		—	—	—	—	9,080	81	—	—	2,000	18	—	— 250
228	2	Яструбець		—	—	—	—										— 155
229	11	Ящев	1,100	—	—	10	1	—	—	1,090	99	—	—	—	—	—	+ 10
		Разом	395,280	31,780	8	18,198	5	470	—	292,848	74	70		51,871	13	190	+8,568

* Етнографічна карта Південно-Західної України. В. Кубійовича, показує колоністів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відомості, зібрані від б. мешканців Засяння в Німеччині в 1946-9 рр.

2. Статистичні звідомлення й довідники:

Schematismus Universi cleri orientalis ritus catholicorum Dioceseos Premisliensis pro anno Domini 1856, Premisliae 1856.

Австрійські переписні звідомлення з 1880, 1890, 1900, 1919 рр.

Польські переписи з 1921 і 1931 рр.

Німецький перепис 1941—1943 (неопублікований).

Шематизм Греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини, Львів 1936.

Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької, на рік 1938-9, Перемишль 1939.

Rocznik diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego, Przemyśl 1938.

Rocznik diecezji na rok 1939, Tarnów 1939.

3. Карти:

Австрійські топографічні карти 1:75,000, 1:200,000.

Німецькі генеральні карти 1:300,000.

Польські топографічні карти 1:100,000, 1:300,000.

В. Кубійович: Атляс України й сумежних країв, Львів 1937.

В. Кубійович - М. Кулицький: Адміністративна карта Галичини, 1:500,000, Львів-Краків 1943.

В. Кубійович — М. Кулицький: Лемківщина і Надсяння, Краків, 1:400,000 Краків 1940.

В. Кубійович: Етнографічна карта південно-західних земель України (Галичини), 1:250,000, Мюнхен 1953.

Я. Головацкий: Этнографическая карта русского народоселения в Галичине, северо-восточной Угрии и Буковине, 1:1,600,000 (Славянский Сборник, т. 2), С. Петербург 1877.

Т. Флоринский: Этнографическая карта Западного Славянства и Западной Руси, 1:1,680,000, Киевъ 1911.

J. Buzek: Rozsiedlenie ludności Galicji według wyznania i języka („Wiadomości Statystyczne"), m. XXI, 1:432,000, Lwów 1909.

K. Czoernig: Ethnographische Karte der österreischen Monarchie, 1:864,000, Wien 1855.

G. Freytag: Völker- und Sprachenkarte von Oesterreich u. Ungarn, 1:5,000,000, Wien 1918.

J. Häufer: Sprachenkarte der österreichischen Monarchie ... samt. Sprachstämme und Mundarten. Pesth 1846.

P. Hrabyk: Mapa orientacyjna ziemi przemyskiej i lwowskiej u schyłku średniowiecza, 1:600,000 (Rocznik przemyski za 1913—1922, tom 3), Przemyśl 1923.

A. Jabłonowski: Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Ziemie ruskie Rzeczypospolitej, 1:300,000, Warszawa—Wiedeń 1899—1904.

J. I. Kettler: Ukraine und Kaukasien. Sprachgebiete hauptsächlich nach H. Nobert, W. Gardala, N. v. Seidlitz, S. Rudnyckyj, A. Brishkow. 1:3,750,000. Berlin 1918.

H. Kiepert: Völker- und Sprachenkarte von Oesterreich und d. Unter- Donauländern, 1:3,000,000, Berlin 1867, 2 Ausgabe, 1887.

Mapa stanu posiadłości nieruchomości Woj. lwowskiego według narodowości, 1:144,000, Lwów 1937.

S. Pawłowski: Ludność rzymsko-katolicka w polsko-ruskiej części Galicji (2 карти: населення і змін в 1901—1910 рр.) 1:750,000, Lwów 1919.

W. Semkowicz: Rzeczpospolita Polska w r. 1771 z uwzględnieniem granic i miejsc historycznych od pocz. 17 w., 1:1,000,000, Lwów—Warszawa 1930.

J. Spett: Mapa rozsiedlenia ludności polskiej w Galicji, 1:600,000, Lwów 1910 (мовні відносини).

J. Wąsowicz: Narodowości Rzeczypospolitej Polskiej według spisu z 30. września 1921, 1:850,000, Lwów—Warszawa.

B. Zaborski: Mapa wyznaniowa części południowej województwa lwowskiego, 1:300,000, Warszawa 1928.

B. Zaborski: Map of Poland and adjacent countries, showing nationalities, languages and religions, 1:4,000,000, London 1943.

4. Книги й розвідки:

Я. Головацкий: Карпатская Русь — Галичина и Буковина (Славянский Сборник, т. 2), С. Петербург 1877.

Я. Головацкий: Географический словарь западно-словянских и югословянских земель и принадлежащих стран. Вильна 1884.

М. Грушевський: Історія України-Руси, т. I—III. Н. Йорк 1954.

В. Ко-[шов]ий: Національно-територіяльні межі України, „Л. Н. Вістник" 1907. Львів—Київ.

М. Кордуба: Територія і населення України. Відень 1918.

М. Кордуба: Західне пограниччя Галицької Держави між Карпатами і долішнім Сяном. Записки НТШ, т. 138—140, Львів 1925.

„Краківські Вісті" — річники 1940-42.

В. Кубійович: Національні відносини в Галичині в світлі перепису з 9. XII. 1931. „Вістник", кн. 3, Львів, 1936.

В. Кубійович: Географія України й сумежних країв. Краків 1943.

І. Німчук: За Сяном. Львів 1932.

І. Олійник: Як польщили Посяння. Краків 1941.

В. Охримович: З поля національної статистики Галичини (Студії з поля суспільних наук і статистики, т. 1), Львів 1909.

В. Охримович: Галиция (Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ, т. 2), Петроградъ 1916.

О. Пеленський: Ряшів, західня твердиня Галицької Держави (Ювілейний збірник на пошану акад. М. Грушевського). т. I. Київ 1928.

А. Петров: Об этнографической границе русского народа в Австро-Угрии. Петроград. 1915.

Ст. Рудницький: Огляд національної території України. Берлін 1923.

Ст. Рудницький: Землезнання України — Антропологрофія. Ужгород 1925.

В. Садовський: Людність західньо-українських земель по польському переписі 30. IX. 1926 р. (Студії з поля сусп. наук і стат.), т. IV. Львів 1927.

Ю. Тарнович: Лемківщина, Краків 1941.

Special — Orts repetitorium der im österreichischen Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, XII, Wien 1886.

Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, m. XII, Wien 1907.

Handwörterbuch des Grenz- und Auslanddeutschtums, m. 3 (Galizien), Breslau 1938.

Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego, t. I—XIV, Warszawa 1880—1902.

J. Majewski, W. Błazynski, T. Bystrzycki: Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, Przemyśl 1923.

G. U. S. (Główny Urząd Statystyczny): Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1923-25.

Historia polityczna Polski, t. 1—2 (Encyklopedia polska), Kraków 1923.

M. Andrusiak: Der westukrainische Stamm der Lemken, Südostforschungen, Berlin—München 1941.

F. Bujak: Galicja, t. 1—2, Warszawa—Lwów 1908—1910.

J. Buzek: Pogląd na wzrost ludności ziem polskich w XIX w. Kraków 1915.

K. Czoernig: Ethnographie der österreichischen Monarchie, Band 2: Die Verteilung der Volksgruppen in Oesterreich. Wien 1856.

A. Jabłonowski: Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej, Kraków 1912.

J. Krypjakewytsch: Ukrainische Siedlungsgeschichte. Berlin 1943.

T. Ladenberger: Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego, Lwów 1930.

L. Niederle: Slovanské starožitnosti, t. I, Praha 1902.

S. Pawłowski: Wielka własność w byłej Galicji Wschodniej, Lwów 1921.

W. Rapacki: Ludność Galicji, Lwów 1874.

G. Rhode: Die Ostgrenze Polens, I том до р. 1401. Köln—Graz 1955.

J. Safarik: Slovanský národopis. Praha 1842.

W. Winkler: Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten. Wien—Leipzig 1931.

S. Zakrzewski: Pogranicze polsko-ruskie w świetle historii (Wiek nowy, nr. 5053—5086), Lwów 1918.

D. Zubrycki: Granice między ruskim i polskim narodem w Galicyi. Lwów 1849 (теж і по-німецьки).

Андрій Кігічак

НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕМИЩИНИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В наслідку 2-ої світової війни Перемиська волость, ця відвічно-українська земля, зазнала катастрофальних змін у складі свого населення. Червоні москалі, що так розпиналися про „визволення" західньо-українських земель з-під польського панування, не завагалися, без жадного спротиву уряду ніби то „самостійної" української совєтської республіки, віддати стародавні українські землі на поталу своїм польським побратимам та помагати їм ґвалтом і насильством виселювати автохтонну українську людність з її прапредківських осель чи то на схід, чи на захід, на здобуті Польщею від німців терени. Тому є незвичайно важливим зафіксувати національний склад населення Перемищини напередодні 2-ої світової війни. Він бо навіч показує, що, не зважаючи на довговікову полонізацію, була вона в більшій половині заселена українцями. Отже передача її відвічним польським агресорам-колонізаторам є з усякого погляду волаючим до неба злочином, справжнім народовбивством. Нема й не може бути мови, щоб Вільна Україна погодилася з цим ганебним відірванням частини свого живого тіла й віддаванням його на загладу Польщі.

Поданий нижче образ національного складу населення Перемищини обрахований на підставі даних Шематизму Перемиської Греко-католицької Епархії з року 1937.*)

Загальний підсумок даних Шематизму 1937-го року майже цілком сходиться з підсумком статистики населення на 1-го липня 1939 за актами Перемиської Повітової Ради, що їх пощастило авторові захопити з собою при виїзді. Різниця між ними всього 251 душа, що, розуміється, ніяк не підважує ваги даних цього Шематизму.

Переходимо тепер до цих даних. (Увага: Поляки й жиди скумульовані при греко-катол. парохіях, до яких належали дочерні громади, в яких вони жили).

---

*) Автор користав із примірника цього Шематизму, що зберігається в бібліотеці Митрополичої Консисторії у Філядельфії. На жаль, бібліотека не має Шематизму з року 1938-го, останнього, що появився. Та великої різниці між цифрами обох їх, очевидно, нема, й ми сміло можемо користуватися виданням 1937-го року. Завважу тут тільки, що в ньому чомусь пропущене село Костева, але мені пощастило дістати з краю виписку про населення цього села з Шематизму 1938-го року. Добути ж самий цей Шематизм або хоч виписки з нього для всіх громад показалося неможливим.

Ч. пор.	Назва громади	Кількість населення: Українців	Поляків	Жидів	Інших	Осідки гр.-к. парохій або кол. „Волостей"
1.	Аксманичі з Берендьовичами	277				
2.	Бабичі	409				
3.	Барич	380	18	23		Парохія
4.	Батичі	581				
5.	Бахів	1,318	628	88		Парохія
6.	Бахірець	140				
7.	Библо	758				
8.	Биків	985	218	62		Парохія
9.	Бовино	386				
10.	Болестрашичі	1.700	600	14		Парохія
11.	Боратичі	355				
12.	Боршевичі	741	345	21	55	Парохія
13.	Брилинці	1.064				
14.	Буців	1.275	32	30		Парохія
15.	Бушковичі	480				
16.	Бушковички	425				
17.	Валява	479	3	24		Парохія
18.	Валівці	757	675	20		Парохія
19.	Вацлавіце	42				
20.	Вишатичі	881	800	21	5	Парохія
21.	Вільшани	819	320	28		Парохія і Волость
22.	Вілюничі	253				
23.	Вітошинці	394				
24.	Вовча („Вільче")	523				
25.	Воля Кривецька	670				
26.	Германовичі	400	333	24	8	Парохія і Волость
27.	Гнатковичі	619				
28.	Горохівці	678	708	19		Парохія
29.	Грушатичі	864	276	12		Парохія
30.	Гуречко („Вірочко")	575				
31.	Гурко („Вірко")	669	136	45		Парохія
32.	Гуціско Ненадовске [1]					
33.	Гдешиці	603				
34.	Даровичі	552	70	27		Парохія
35.	Дрогобичка	36				
36.	Дрогоїв	770	1.122	30		Парохія
37.	Дроздовичі	619	154	17		Парохія
38.	Дубецько	86	6.920	1.071		Парохія і Волость
39.	Дуньковички	302				
40.	Дусівці	678				
41.	Журавиця („Жиравиця")	590	3.000	200		Парохія і Волость
42.	Заболотці	138				
43.	Залісся („Залєсе")	10				
44.	Зротовичі	742				
45.	Ісканя („Іскань")	1.150	539	60		Парохія
46.	Клоковичі	321	38	4		Парохія
47.	Княжичі	403				

[1] Українців не було. Поляки й Жиди при статистиці парохії в Дубецьку.

Ч. пор.	Назва громади	Кількість населення: Українців	Поляків	Жидів	Інших	Осідки гр.-к. парохій або кол. „Волостей"
48.	Конюша	290				
49.	Конюшки	105				
50.	Коритники	844	250	35		Парохія
51.	Корманичі	914	47	12		Парохія
52.	Коровники	595	24	12		Парохія
53.	Костева („Коштова")	75				
54.	Красичі	250				
55.	Красічин	30				Волость
56.	Кречкова	994				
57.	Кривча	301	1.350	400		Парохія і Волость
58.	Кругель Великий	381				
59.	Кругель Малий	60				
60.	Кунківці	193				Волость
61.	Купна	415				
62.	Куп'ятичі	328				
63.	Кусеничі („Косеніце")	1.240				
64.	Лентівня („Лентовня")	134				
65.	Лучинці	398				
66.	Малковичі	1.130	61	7		Парохія
67.	Мальговичі	238				
68.	Мацьковичі	1.693	459	61		Парохія
69.	Медика	1.431	1.650	145		Парохія і Волость
70.	Міжинець	614	1.260	50		Парохія і Волость
71.	Мільнів	275				
72.	Молодовичі	743				
73.	Накло	870				
74.	Негрибка	650	700	100		Парохія
75.	Ненадова („Ненадова")	66				
76.	Ніжанковичі	843	1.117	523	12	Парохія і Волость
77.	Новосілки	1.425	133	24		Парохія
78.	Оріхівці	541				Волость
79.	Орли	55				
80.	Острів („Вістрів")	417	806	34		Парохія
81.	Пацьковичі	447				
82.	Передмістя Дубецьке	256				
83.	Перекопана	654				
84.	Підмостичі (Полмойсьне)	268				
85.	Пікуличі	740				
86.	Плішевичі	437				
87.	Поздяч	1.078	22	18		Парохія
88.	Полхова зі Солонним та Підбуковиною [2]	646				
89.	Польська Маринка [3]					
90.	Поповичі	687				Волость
91.	Пралківці	372	784	18		Парохія
92.	Речпіль	239				
93.	Рокинці	787				

[2] В цьому: Солонне 181, Підбуковина 199.
[3] Українців не було. Поляки та Жиди при статистиці парохії Бунів.

Ч. пор.	Назва громади	Кількість населення: Українців	Поляків	Жидів	Інших	Осідки гр.-к. парохій або кол. „Волостей“
94.	Рожубевичі	430				
95.	Руське Село	794	313	9		Парохія
96.	Рушельчиці	565				
97.	Саночани	250				
98.	Селиська	1.040	55	23		Парохія
99.	Середня	583				
100.	Сиракізьці	968				
101.	Сілець	342				
102.	Сільниця („Сельніца“)[4]					
103.	Склад Сільний	349				
104.	Скопів	997	1.320	98		Парохія
105.	Сливниця Дубецька	20				
106.	Сливниця Красічинська	524	930	36		Парохія
107.	Станиславчик	303				
108.	Стібенець	610				
109.	Стібно	850	482	84		Парохія і Волость
110.	Строневичі	371				
111.	Сульца („Сільця“)	253				
112.	Тарнавці	698				
113.	Тисова	1.570	189	32		Парохія
114.	Тишковичі	540				
115.	Торки	1.286	8	14		Парохія
116.	Трійчиці	672				
117.	Уйковичі	529	1.223	44		Парохія
118.	Фредропіль	281				
119.	Халупки Дусівські	258				
120.	Халупки Медицькі	246				
121.	Хирина	103	175	45		Парохія
122.	Хідновичі	436	71	11		Парохія
123.	Холовичі	351				
124.	Храпличі	223				
125.	Циків	780	172	14		Парохія
126.	Шегині	819				
127.	Яксманичі	1.495	50	58		Парохія
	Разом у повіті	**71.582**	**30.586**	**3.747**	**80**	
128.	Перемишль-місто	8.278	25.154	17.326	272	
	Разом	**79.860**	**55.740**	**21.073**	**352**	

Для орієнтації читачів належить додати, що по кількакратних змінах совєтсько-польського кордону в Перемиському повіті припала остаточно Сов. Україні на листопад 1948 р. тільки 31 громада, а саме: Боратичі, Библо, Биків, Боршевичі, Буців, Вілюничі, Грушатичі, Гдешиці, Дроздовичі, Заболотці, Зротовичі, Клоковичі, Мальговичі, Міжинець, Ніжанковичі, Новосілки, Пацьковичі, Підмостичі, Плішевичі, Польська Маринка, Поповичі, Саночани, Селиська, Сиракізьці, Строневичі, Тишковичі, Хідновичі, Храпличі, Циків, Шехині й Яксманичі.

[4] Українців не має. Поляки й Жиди виказані при парохії Руське Село.

Загальні підсумки за даними Шематизму й Повітової Ради:

	Перемишль-місто		Повіт		Разом	
	Шем.	Пов. Рада	Шем.	Пов. Рада	Шем.	Пов. Рада
Українців	8.278	8.302	71.582	71.606	79.860	79.908
Поляків	25.154	25.196	30.586	30.654	55.740	55.850
Жидів	17.326	17.345	3.747	3.802	21.073	21.147
Інших	272	285	80	86	352	371
Разом	**51.030**	**51.128**	**105.995**	**106.148**	**157.025**	**157.276**

Отже за обома джерелами більшу половину населення Перемищини становили саме Українці: 79.860 на 77.165 чужинців (за Шематизмом), або 79.908 на 77.388 чужинців (за даними Повітової Ради).

Антін Артимович

УЧНІ ПЕРЕМИСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМАЦІЯХ 1914—1920 РР.

Перемиський повіт належав до свідомих повітів на Західній Україні. Населення було доволі патріотично наставлене до всяких організаційних проявів національного життя. В Перемишлі було багато товариств та інституцій, що причинялися до національного освідомлення міщанства і селянства. Найбільшу заслугу в цій праці мала українська гімназія. Директори Цеглинський, Зарицький, Алискевич були не тільки добрими педагогами, що вміли різьбити душу молоді, але були й добрими організаторами-суспільниками, від яких населення в повіті училося громадянської праці. Великий вплив на гімназійну молодь мали професори Авдикович Орест, Крушельницький Михайло, Коренець Денис, Прислопський Осип, Гамчикевич Роман, Целевич Олег, Демчук Михайло, а з молодших професорів Загайкевич Богдан, Поліха Теодор, Терлецький Маркіян, Любович Євген. Вони вміли добре вчити своїх предметів і защепляти в молоді душі любов до свого народу. Учні вищих кляс добре розуміли, що їхні педагоги вимагали від них не лише вивчення своїх предметів, але ще чогось більше. Учні бачили, що їх професори були діяльні в різних товариствах чи то освітніх чи то руханкових і брали участь у всякого роду зборах, самі почали заходити під час ферій до читалень і притягали до них сільську і міську молодь. Тому не диво, що Перемишль належав до передових повітів і, коли історія зажадала жертв від народу, то Перемишль їх не жалував і з ентузіязмом причинявся до творення збройних сил для виборення української держави. Так було в році 1914, коли Перемишль на зазив Головної Української Ради і Боєвої Управи зорганізував відділ Українських Січових Стрільців до бою проти московського царату, так було в 1918 р., коли Перемишль бився з польськими наїзниками. Перемиська молодь станула в ряди Січових Стрільців в Києві. Два учні перемиської гімназії билися по-геройськи з більшовицькою навалою під Крутами і там полягли. Колишні учні цієї гімназії брали участь у творенні української держави на Закарпатті і там у рядах Карпатської Січі згинули в боротьбі проти мадярів.

В 2-ій світовій війні багато учнів нашої гімназії вступило в ряди 1-ої дивізії Української Національної Армії до боротьби проти комуністичних наїзників, а сотник Дмитро Паліїв був одним із найвизначніших старшин цієї дивізії. Також в УПА було багато перемишляків, бо в перемиській окрузі оперувала вона доволі довго і звідти відійшли рейдуючі частини на Захід.

Українські Січові Стрільці (УСС)

Коли на початку першої світової війни Боєва Управа у Львові видала заклик до Українського Народу творити українські боєві сили проти московського царату й битися за власну українську державу, то всюди відгукнулася насамперед гімназійна молодь, а відтак селянська і робітнича. В Перемишлі зорганізувався комітет для заопікуванняся добровольцями. До цього комітету входили д-р Теофіл Кормош, директор Аліськевич, професори Демчук Михайло, Загайкевич Богдан, дир. українського жін. ліцею Ярема Олексій, о. Михайло Комарницький і Жовнір Іван. Проф. М. Демчук, проф. Б. Загайкевич, о. М. Комарницький і д-р В. Загайкевич належали до вербункової комісії, а інші дбали про харчування та приміщення добровольців. Насамперед почали зголошуватися гімназійні учні і студенти університету, що не підлягали ще загальній мобілізації, а опісля почала приходити молодь селянська і робітнича, так що протягом двох тижнів зголосилося понад дві сотні добровольців, які пильно вправляли і вчилися муштри та стріляння. Нагляд над вишколом мав д-р В. Загайкевич, старшина австрійської армії. Добровольці були жадні військового знання, тому дуже скоро набирали військової справности. В 1-ій половині серпня виїхала перша сотня до Львова, а друга сотня під проводом д-ра Загайкевича лишилася ще далі в Перемишлі і вже не мала щастя долучитися до відділів У. С. С. Дуже сердечно випроводжало перемиське громадянство відїжджаючих добровольців до Львова під проводом проф. Б. Загайкевича.

Цю сотню направлено було на другий день зі Львова до Стрия, куди Боєва Управа спрямовувала відділи добровольців з інших місцевостей. Кілька днів пізніше прибули сюди також львівські курені, в рядах яких було багато колишніх учнів нашої гімназії, а між ними також проф. Маркіян Терлецький і Б. Вахнянин. По кількох днях побуту у Стрию настало велике розчарування й обурення в рядах добровольців тому, що на розпорядження австрійської команди стан У. С. С. не міг становити більше, ніж 2.500. Більше, як 1.500 добровольців, мусіли вертатися додому. Деякі перемиські добровольці одержали також перепустки і вернулися до Перемишля і їх незабаром змобілізувала австрійська команда. По зложенні присяги в Стрию стрільці від'їхали на Закарпаття, де після реорганізації перемишляки найшлися в сотнях Вітовського, Дідушка і Коссака. По короткому вишколі Усусуси вирушили в поле. Зараз же з самого початку австрійська команда кидала стрілецькі курені на найбезпечніші місця, бо знала, що стрільці в бою не заведуть. І УСС не заводили і в усіх випадках рятували ситуацію на фронті, яка для австрійської команди видавалася безнадійною. Так було на Бескиді, на горі Ключ, під Туркою над Стриєм, на Маківці, під Болеховом, на Лисоні і т. д. В часі війни учні перемиської гімназії поповнювали стрілецькі ряди і заступали тих, що гинули в бою або попадали в полон. Одною з перших жертв нашої гімназії був стрілець Іван Волошин, що згинув 4. 11. 1914 р. в рукопашному бою на горі Ключ. За ним пішли дальші жертви: Хомінський Роман, Кішка Іван, Кузьмич Ярослав, Дунай Андрій та інші.

Можна сміло твердити, що колишні учні нашої гімназії гідно репрезентувалися в рядах Українських Січових Стрільців і совісно виповнювали свої обов'язки на полі бою в обличчі ворога. Кожний був свідомий, що він бореться за долю України, і ніхто не вагався накласти головою, щоб лише вибороти волю Україні.

Багато старшин, підстаршин і стрільців визначилося на фронті й одержали відзначення, та вони билися за ідею, а не за відзначення. Йдучи в бій

УСС-и вважали себе за військо України і не думали служити Австрії, тільки Україні. Вкінці вони добилися свого в дні 1-го листопада 1918 р.

Тут слід згадати про тих перемишляків, що уславилися в рядах УСС. Перший із них був Купчинський Роман, що був не лише добрим боєвиком, старшиною, але також поетом, композитором, що дав не тільки УСС-ам, але всьому українському народові багато стрілецьких пісень так добре знаних по всій Україні.

За свою хоробрість придбав собі безсмертну славу сот. Черник Теодор, що згинув під Мотовилівкою на Київщині.

Вславилися також Волошин Іван, Верховий Володимир, Андрух Іван, Хомінський Роман, Микита Петро, Тиранський Дмитро, Дзіковський Василь, що був не тільки відважним стрільцем, але також стрілецьким літописцем. Визначився Дмитро Паліїв, пізніший адьютант полк. Вітовського і ген. Тарнавського. Одним із старших матурантів був Іван Цяпка, знаний із різних анекдот про нього. Найстарший матурант о. Андрій Пшепюрський був першим стрілецьким духовником.

Не маючи під рукою докладних даних, важко тепер ствердити повне число учнів перемиської гімназії, що служили в рядах УСС, одначе є певним, що були там заступлені всі кляси від 5-—8, як і всі річники по матурі, почавши від 1914 року вгору.

Корпус Січових Стрільців (СС)

Формація Січових Стрільців повстала, як відомо, з полонених у Росії галичан і буковинців, які при кінці 1917 р. віддалися в розпорядження Центральної Ради при організуванні українських сил. Роля Січових Стрільців у будуванні Української Держави є велика, а боєві подвиги їх є подивугідні. Там відограла визначну ролю також група колишніх учнів перемиської гімназії, а саме: Андрух Іван, Воєвідка Кость, Дашкевич Роман, Домарадський Андрій, Домарадський Євген, Зиблікевич Євген, Козак Степан, Волошин Микола, Талпаш Мирослав, Харамбура Роман, Турок Михайло, Цєнкий Михайло, Черник Теодор, Чиж Ярослав, Чмола Іван, Чмола Іриней, Яндрухів Василь, Савойка Любомир, Стецишин Олексій, Глова Василь. В корпусі СС вславився Черник Теодор, Дашкевич Роман організатор артилерії, Чмола Іван і Андрух Іван, що згинув від більшовиків у Києві в 1921 році.

Крути

В боях під Крутами брали участь два учні перемиської гімназії — Пінський Григорій і Сорокевич Іван, учень 4-ої кляси. Там вони обидва полягли геройською смертю.

Українська Галицька Армія (УГА)

Коли частина учнів перемиської гімназії добровільно боролася проти москалів уже в р. 1914 при УСС, а деякі від 1917 р. при СС, то іншим припало боротися за Українську Державу в рядах УГА від листопада 1918 р. проти поляків, денікінців і більшовиків. У воєнних подіях того часу всюди найдуться колишні учні перемиської гімназії: одні як добровольці від перших днів листопада, а другі з обов'язку, покликані владою до військової служби. Одначе можна твердити, що добровольців було далеко більше. До них належали ті, що вже давніше покинули мури гімназії, як і ті, що ще були учнями. Одні, розкинені по різних фронтах розваленої Австрії, спішили до

краю і, як досвідчені старшини чи вояки організували збройні відділи молодої нашої держави, а молоді учні спішили на збірні пункти, бо листопад застав їх у рідних селах тому, що наша гімназія була закрита через епідемію еспанки. Тому то в Перемишлі відчувався брак учнів у дуже важному часі. В рядах УГА учні нашої гімназії від найстарших річників 1895/6 (Ярема Володимир, сотник — авдитор) до наймолодших, що здавали матуру вже по визвольних змаганнях. Всі вони добре сповнили свої обов'язки в рядах УГА. Нині важко вже щось точніше сказати про тих, що займали визначніше становище, а також трудно зладити повний спис учасників визвольних змагань задля браку даних.

В часі, коли назрівав розвал Австрії, у Львові повстав конспіративний гурт старшин, що опісля прийняв назву Український Військовий Генеральний Комісаріят. У ньому брав участь учень нашої гімназії, хор. Паліїв Дмитро, як організаційний референт. Завдяки йому і сотн. Вітовському переведено успішно листопадовий переворот у Львові.

В Перемишлі організував збройну силу учитель нашої гімназії сотн. Гоза Теодор. В організації влади і збройних частин, як і участь у перших боях брали й учні нашої гімназії. Членами Національної Ради в Перемишлі були дир. Алиськевич, проф. М. Демчук, проф. Сабат і дир. Ярема Олексій. В перших правильних боях Перемишль-Добромиль брали участь пор. Хронов'ят Михайло, пор. Шкреметко Семен, пор. Підгірний Микола, а сотник Білобрам Кирило організував відділ гірської бригади, що оперувала в околиці Лютовиськ. У Рудеччині організував боєві відділи пор. Околот Іван. У Любачеві організував цивільну владу проф. Гонтарський Іван, а військовий відділ організував Франт Степан.

Деякі визначніші становища при УГА мали також колишні учні. Майор Селезінка Ярослав був начальником військової канцелярії Диктатора, Колтунюк Михайло референтом Секретаріяту Військових Справ, Сітницький Микола комендантом радієвих станцій, Хробак Микола заступником начальника інтендантури. Купчинський Роман і Паліїв Дмитро були ад'ютантами ген. Тарнавського, Верховий Володимир ад'ютант полку, Арійо Карло і Ломінський Август — ад'ютанти бригади. Командантами куреня були Бачинський Василь, Хронов'ят Михайло, Підгірний Микола, Рибачевський Северин, Артимович Антін, Черевко Зенон, Молещій Іван, Лазор Іван.

Так приблизно представляється участь колишніх учнів перемиської гімназії у визвольних змаганнях. Через брак матеріялів годі подати точні цифри, скільки учнів служило в УГА, їх військовий ступінь, як також їх боєві діяння. Чисельна участь перемишляків у визвольних змаганнях, починаючи від 1914 року, представляється поважно. Учні вищих кляс голосилися масово до УСС, інші, що покинули мури гімназії, змушені були служити в австрійській армії і щойно по розвалі Австрії найшлися в УГА та їхня участь була масова. Кожний, що міг носити кріс, без огляду на те, чи служив уже перед тим у війську чи ні, вступав у ряди нашої армії.

Визначніші становища осягнули ті колишні учні, що мали за собою старшинський ступінь. Вони багато причинилися до доброї організації нашої армії, багато з них визначилося в боях і всі разом чесно боролися за краще майбутнє Української Нації.

Учні Перемиської гімназії УСС-и:

Андрух Іван, Артимович Антін, Баран Евстахій, Бий Олекса, Білас Микола, Бортник Тома, Бучко Іван, Василик Іван, Величко Микола, Верхомий

Володимир, Вигнанський Роман, Витиш Михайло, Волинець Степан, Волосянський Омелян, Волошин Іван, Волошин Микола, Воєвідка Кость, Гера Степан, Головецький Іван, Головчак Ярослав, Гошовський Семен, Грех Іван, Гузар Олександер, Глова Василь, Дацків Євген, Деркач Пилип, Дзера Василь, Дзидз Степан, Дзіковський Василь, Домарадський Андрій, Домарадський Володимир, Домарадський Євген, Дужий Володимир, Дулеба Василь, Дунай Андрій, Жила Антін, Жовнір Володимир, Залітач Василь, Зільник Микола, Кабаровський Богдан, Кварцяний Іван, Кішка Іван, Ковальський Микола, Козій Степан, Козьол Юліян, Кокот Андрій, Кривовяза Олександер, Кишакевич Олекса, Крупа Петро, Кузик Михайло, Кузьмич Ярослав, Купчинський Роман, Курило Михайло, Кучерепа Володимир, Лесик Роман, Липецький Франц, Львівський Витовт, Лопадчак Ілля, Максимяк Павло, Макарувський Андрій, Мацуський Михайло, Микита Петро, Микитей Григорій, Новаківський Семен, Озаркевич Іван, Онишкевич Іван, Онишкевич Роман, Павлик Іван, Паліїв Дмитро, Пастух Іван, Пачеха Григорій, Паславський Іван, Пащак Микола, Перчинський Григорій, Петрусяк Іван, Пристай Тарас, о. Пшепюрський Андрій, Ровдич Василь, Розлуцький-Новіна Роман, Савула Михайло, Сасович Осип, Семенюк Осип, Скарвінко Іван, Скопляк Михайло, Ставничий Осип, Стасів Іван, Стахура Роман, Талпаш Мирослав, Терлецький Маркіян, Тиранський Дмитро, Турок Михайло, Угрин-Безгрішний Микола, Фарисей Іван, Фільц Кость, Фолис Юліян, Харамбура Роман, Химка Микола, Хома Осип, Хомінський Мирон, Хомінський Роман, Цяпка Скоропадський Іван, Черевко Семен, Черник Теодор, Чичилович Володимир, Чичилович Семен, Чмола Іван, Шумило Адріян, Шумило Лев, Шепеняк Олександер.

Учні Перемиської гімназії в УГА:

Андрущишин Степан, Арійо Карло, Артимович Антін, Бабяк Володимир, Бабяк Іван, Бабяк Пантелеймон, Баванкевич Олекса, Бадан Дмитро, Базилевич Степан, Балко Осип, Балко Теофіль, Балюк Василь, Бахівський Тимотей, Бачинський Андрій, Бачинський Василь, Белкот Ярослав, Берко Осип, Бель Айталь, Бий Олекса, Бичек Степан, Білинський Петро, Блюй Володимир, Барила Гнат, Божейко Маріян, Божейко Юліян, Болюх Василь, Борило Іван, Борис Іван, Борисевич Роман, Босий Володимир, Босий Олександер, Бошко Петро, Буба Михайло, Бурий Микола, Бриттан Степан, Вахович Михайло, Вацук Олександер, Вегера Михайло, Величко Микола, Величко Олекса, Величко Степан, Венгринович Степан, Венгринович Роман, Вербовий Микола, Верхомий Володимир, Вітик Іван, Воєвідка Кость, Волинець Богдан, Волинець Степан, Волосянський Омелян, Гавриляк Михайло, Гаврилів Юрій, Гадзевич Іван, Гера Степан, Гап'як Антін, Гасюк Степан, Гащак Михайло, Гинилевич Іван, Гинилевич Кость, Гинилевич Степан, Гинилевич Ярослав, Гнатовський Петро, Гоза Теодор, Гойдиш Роман, Гойдиш Теодор, Головецький Іван, Головчак Ярослав, Голейко Володимир, Голейко Олександер, Горечко Андрій, Горечко Теодор, Гошовський Семен, Грабар Семен, Грабець Василь, Грабовський Ілля, Гримак Степан, Гринишин Михайло, Гринчук Іван, Губаль Антін, Гузіль Михайло, Гусар Олександер, Генгало Павло, Геринович Володимир, Глембоцький Іван, Глембоцький Лев, Глембоцький Петро, Гонтарський Іван, Гонтарський Григорій, Гоцький Омелян, Гула Антін, Гуль Петро, Давидович Корнило, Давидович Михайло, Давидович Олександер, Данилів Олекса, Данилко Іван, Данилко Михайло, Дацків Євген, Дахнівський Дмитро, Демчук Володимир, Денека Григорій, Деревляний Іван, Деревляний Ми-

хайло, Деркач Пилип, Дідошак Іван, Добровольський Володимир, Долинський Іван, Домарадський Ярослав, Дзіковський Василь, Дужий Володимир, Жила Антін, Заблоцький Іван, Заблоцький Олександер, Заблоцький Ярослав, Заворотюк Мирон, Заворотюк Олекса, Загородний Степан, Замора Федір, Зарицький Роман, Заплітний Антін, Західний Михайло, Заяць Іван, Заяць Лев, Заяць Михайло, Зелик Василь, Зубелик Тадей, Зубрицький Володимир, Зубрицький Петро, Ільницький Платон, Йовик Григорій, Кабаровський Богдан, Каливошка Антін, Каливошка Петро, Калимон Антін, Калинич Теофіль, Карпинець Іван, Кассіян Осип, Кварцяний Іван, Кебуз Степан, Кізь Роман, Кіц Іван, Кіцула Василь, Ковальський Тит, Когут Дмитро, Козак Антін, Козак Модест, Козій Іван, Козьол Юліян, Кокодинський Андрій, Кокорудз Михайло, Кокорудз Теодор, Кокот Михайло, Коленський Євген, Колтунюк Мирослав, Колтунюк Михайло, Конюшик Степан, Константинович Володимир, Косецький Григорій, Косонога Іван, Косоноцький Антін, Костик Володимир, Костик Роман, Костюк Юліян, Котик Василь, Котис Константин, Крента Михайло, Криса Іван, Крук Олександер, Крупа Олександер, Крупа Петро, Кузик Василь, Кузик Михайло, Кузик Олександер, Кузьмич Роман, Купчинський Роман, Курдіяк Юрій, Курило Михайло, Курманович Кость, Куропась Степан, Кушнір Степан, Кучерепа Володимир, Лазор Іван, Лазоришак Олекса, Лапчук Іван, Лебедович Іван,Лесик Роман, Лехицький Михайло, Лещій Павло, Лещишин Микола, Лещук Осип, Лисяк Павло, Липецький Франц, Лісковацький Лев, Ломінський Август, Лопадчак Ілля, Лопатинський Олег, Лут Гнат, Лучечко Іван, Мадай Степан, Мазяр Олекса, Мазяр Степан, Макар Іван, Макар Степан, Малик Лев, Малик Тимотей, Малиновський Олександер, Мануляк Роман, Марків Вартоломей, Марків Дмитро, Маселко Володимир, Масляник Франко, Матюк Мирон, Махник Тадей, Мацуський Іван, Медвецький Іван, Мекелита Ярослав, Мельник Михайло, Микетей Гриць, Микита Петро, Миколаєвич Данило, Миколайчук Володимир, Міляпич Атанас, Мороз Петро, Молещій Іван, Мосора Володимир, Мосора Мирон, Мудрик Андрій, Нагайський Михайло, Наконечний Теодор, Новаківський Михайло, Новаківський Семен, Негребецький Степан, Озаркевич Іван, Околот Іван, Олексишин Ярослав, Олійник Яким, Ольховий Михайло, Онишкевич Іван, Онишкевич Роман, Онишко Дмитро, Опришко Дмитро, Орелецький Іван, Осідач Микола, Павлик Михайло, Падох Василь, Паліїв Василь, Паліїв Дмитро, Панасюк Карло, Паславський Василь, Пастернак Володимир, Пастернак Ярослав, Пачковський Степан, Пашко Степан, Пашковський Лев, Пашуля Михайло, Петрусяк Іван, Підгірний Микола, Піджарко Євген, Погорецький Роман, Полянський Іван, Попель Іван, Потич Володимир, Прибитківський Петро, Пристай Тарас, Просіцький Іларіон, Процакевич Мирон, Проць Михайло, Прудиус Петро, Пшанецький Іван, Радюк Іван, Ракочій Степан, Рибак Іван, Рибачевський Олександер, Рибачевський Северин, Ривак Степан, Ришавий Іван, Розлуцький Олексій, Сабат Михайло, Савка Петро, Савка Степан, Сапрун Северин, Сасович Осип, Селезінка Ярослав, Сем'янчук Григорій, Сенета Денис, Сенета Михайло, Сенечко Григорій, Сенечко Осип, Сітницький Микола, Скрипчук Іван, Скрипчук Яків, Сокіл Іван, Сольчаник Володимир, Ставка Степан, Старчак Теодор, Стафіняк Володимир, Стахів Матвій, Стахняк Іван, Стахура Роман, Стецишин Володимир, Стецьків Петро, Строконь Емануїл, Строконь Микола, Стронський Микола, Тарнавський Антін, Терлецький Маркіян, Тимкевич Антін, Тимочко Степан, Тимчишин Євген, Тиранський Дмитро, Трач Олександер, Трешневський Роман, Трусевич Семен, Турко Григорій, Укарма Андрій, Утриско Осип, Федевич Ілля, Федевич Михайло, Фединський Гри-

горій, Фільц Володимир, Фільц Кость, Фільц Тарас, Франт Степан, Харамбура Ізидор, Хархаліс Микола, Хархаліс Олекса, Химка Микола, Хома Іван, Хома Іван, Хомінський Мирон, Хоростіль Василь, Хробак Микола, Хробак Степан, Хронов'ят Михайло, Хухра Михайло, Цепинський Евстахій, Ценкий Михайло, Цимбалко Олекса, Цяпка Іван, Чайківський Богдан, Чайківський Ілля, Черевко Зенон, Черевко Семен, Чехович Кость, Чехович Орест, Чехович Ярослав, Чичилович Володимир, Чичилович Семен, Чичкевич Степан, Чолач Іван, Чопик Андрій, Чопик Іван, Чубко Євген, Шайдицький Олександер, Шафран Іван, Шепарович Роман, Шепарович Юрій, Шкреметко Семен, Шулик Дмитро, Шумило Адріян, Шумило Лев, Шуп'яний Микола, Щирба Теодор, Яворський Володимир, Ярема Володимир, Ярема Яким, Яремкевич Петро, Яремчишин Роман, Яріш Антін, Яріш Степан, Яртимець Василь, Юзичинський Зенон, Кассиян Василь.

Спис поляглих:

Андрух Іван, сотн. СС, розстріляний більшовиками в Києві в 1921 р.; Барила Гнат, хор., помер на тиф у 1920 р.; Бий Олександер, чет., поляг у Перемишлі в 1918 р.; Бриттан Степан, чет., поляг 1918 р.; Буба Михайло, помер на тиф на Україні; Волошин Іван, поляг на горі Ключ; Гадзевич Іван, поляг у Хирові 1918 р.; Гасюк Степан, лікар, помер на тиф на Україні; Гринишин Михайло, поляг на Україні; Гоцький Омелян, розстріляний більшовиками; Дзіковський Василь, поляг у Львові; Домарадський Володимир, розстріляний більшовиками; Дунай Андрій, УСС, поляг на Лисоні; Жила Антін, хор., розстріляний більшовиками 1920 р.; Заболоцький Олекса, поляг 1919; Залітач Василь, помер у полоні; Кішка Іван, погиб під Маківкою 1915 р.; Козак Антін, поляг 1919 на Україні; Козьол Юліян, поляг 1918 в Перемишлі; Кокот Андрій, поляг 1918; Крук Олександер, поляг на Україні; Кузьмич Ярослав, поляг на Лисоні; Кучерепа Володимир, поляг у Перемишлі; Лехицький Михайло, помер у польському полоні; Мекелита Ярослав, поляг 1918; Микита Петро, згинув на Україні; Нагайський Михайло, згинув у Перемишлі; Негребецький Степан, поляг у Львові; Пашко Степан, помер на Закарпатті; Пашуля Михайло, помер у полоні; Піпський Григорій, поляг під Крутами; Пристай Тарас, поляг у Львові; Савицький Петро, поляг на Україні; Сорокевич Іван, поляг під Крутами; Тимкевич Антін, поляг на Україні; Тиранський Дмитро, поляг під Тернополем; Укарма Андрій, помер на Україні; Фільц Тарас, згинув у Перемишлі; Хомінський Мирон, поляг під Лисовичами; Цяпка Іван, розстріляний більшовиками; Черник Теодор, згинув під Мотовилівкою; Шайдицький Олександер, поляг 1918; Шафран Іван, помер як інвалід УГА; Шкреметко Семен, розстріляний поляками 1918 р.; Щирба Теодор, поляг 1918 під Суд. Вишнею; Ярема Володимир, помер на Україні; Лещишин Микола, поляг під Нижневом.

Пропали без вісті:

Бадан Олекса, Кипріян Володимир, Ковальський Тит, Костецький Григорій, Курдіяк Юрій, Савойка Лев, Сальваровський Юліян, Фединський Григорій, Хухра Михайло, Цепинський Михайло, Чехович Ярослав, Шулик Дмитро, Яремчишин Роман.

Василь Качмар, Володимир Савчак

ГРОМАДСЬКЕ І ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В ПЕРЕМИШЛІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Повне висвітлення розвитку українського життя в Перемишлі в періоді між двома світовими війнами, натрапляє в еміграційних умовах на поважні труднощі. У вирі подій 2-ої світової війни затратилася велика кількість документів, що вказували на цей розвиток, згинуло багато людей, що були творцями або свідками організованого політичного і громадського життя в Перемишлі. Інші ж, що полишилися в живих, часто перебувають сьогодні на Україні або в Польщі, тому неможливо дістати від них потрібні інформації, чи навіть про них писати. В таких умовах друкований тут нарис ред. Василя Качмара і адвоката Володимира Савчака треба розглядати тільки як знадібок до історії громадського й політичного життя в Перемишлі між двома війнами. **Редакція.**

Для того, щоб з'ясувати положення в Перемишлі зараз по закінченні 1-ої світової війни, треба на хвилину спинитися на періоді, що попередив цей етап, тобто на подіях напередодні згаданої війни та в часі самої війни. Перемишль жив тоді доволі буйним громадсько-політичним життям, коріння якого сягають в минуле сторіччя. Хоч інші, молодші міста, як напр. Стрий, Станиславів, Тернопіль та ін., вже почали здоганяти, а то й переганяти Перемишль, наш княжий город не втрачав своєї питомої ваги не тільки як важлива посередня ланка між Галичиною і Лемківщиною, але також як другий по Львові український культурний і науковий центр. Крім того комунікаційно-стратегічне положення Перемишля на перехресті шляхів із півночі на полудне, з Підкарпаття через карпатські просмики на Угорщину, та зі сходу на захід, тобто з Києва і Львова на Краків, підкреслювало вагу Перемишля як ключевої позиції. Доказом того є м. ін. факт, що в часі 1-ої світової війни обі воюючі сторони намагалися за всяку ціну опанувати Перемишль та що перша летунська лінія проходила в 1918 році через Київ-Львів-Перемишль, Краків-Відень.

Найвидатнішими постатями громадсько-політичного і культурного життя в Перемишлі в тому часі були адвокати д-р Теофіль Кормош і д-р Володимир Загайкевич, директори мужеської гімназії Андрій Алиськевич, а згодом Роман Гамчикевич, директор Інституту для дівчат Олексій Ярема, учительки жіночої семінарії, а водночас відомі сестри малярка Олена й килимарка Ольга Кульчицькі, учителька тої ж семінарії Ольга Ціпановська, д-р Степан Дмоховський, д-р Кос та ін., а з духовних осіб єпископи Константин Чехович, Йосафат Коциловський і Григорій Лакота, крилошани: Зубрицький, І. Кач-

мар, Левицький, М. Мриц, Решетило, І. Стрийський, катехити: Ом. Кормош, Комарницький, Ом. Мартинович, Несторович. З молодших діячів, що працювали здебільшого між двома світовими війнами в Перемишлі, треба назвати видатного проповідника о. Василя Гриника, катехитів П. Голинського, П. Дем'янчика, П. М'якого, О. Орського, професорів гімназії: Ст. Бобеляка, Б. Вахнянина, П. Волянського, Т. Гозу, І. Гонтарського, Дм. Греголинського, М. Демчука, Р. Дубляницю, Б. Загайкевича, В. Зубрицького, О. Кліпа, Е. Любовича, д-ра І. Мандюка, І. Околота, М. Пащака, Т. Поліху, І. Поповського, А. Сабата, Е. Форостину, дир. Ст. Шаха, Б. Шеховича, адвокатів: мгр. Ст. Навроцького, д-ра М. Рибака, д-ра М. Хробака, відтак інж. А. Артимовича, дир. Українського Дів. Інституту проф. Л. Бачинського, д-ра Ст. Біяна, д-ра В. Блюя, братів Борисів, Ст. Гинилевича, П. Генгала, братів Домарадзьких, І. Заразку, ред. Є. Зиблікевича, мгр. Костюка, І. Маївку, Ст. Микиту, В. Нагайського, полк. Б. Палія Неїла, д-ра Р. Несторовича, Ос. Сенечка, дир. Ос. Станіміра, мгр. О. Чубинського, П. Шкурата, О. Ярошевича. Провідними постатями Чина Отців Василіян були зокрема ігумен Йосиф Чепіль і о. Манько. В Перемишлі жила й працювала видатна поетка Уляна Кравченко й такі видатніші жінки, як: довголітня голова Союзу Українок Є. Зятикова, М. Борисова, Ст. Годованцева, М. Гривнакова, Т. Дмоховська, Дубляницева, Е. Загайкевичева, Кл. Кульчицька, М. Куникова, Я. Мандюкова, О. Патронік, Кл. Фуяревич-Зиблікевичева, Шматерова.

Політичне життя в Перемишлі було в часі І-ої світової війни доволі зрізничковане. На терені міста діяла місцева репрезентація створеної в 1915 році Загальної Української Ради, яку в жовтні 1918 р. перейменовано на Українську Національну Раду. Вона складалася передусім із представників т. зв. народовецьких партій під проводом д-ра Теофіля Кормоша і д-ра Володимира Загайкевича, який був послом до австрійського парляменту. В Перемишлі діяла також соціял-демократична партія під проводом Івана Жовніра. Консервативні погляди репрезентували в той час діячі типу проф. Дм. Греголинського та поштового службовця Кебузинського. Вони стали згодом речниками гетьманських ідей. Існувала в Перемишлі також невелика група москвофілів, тобто так зв. кацапів, у проводі з адвокатом д-ром Кирилом Черлюнчакевичем. Національно-державне відродження на українських землях та ріст політичної свідомости й активности нашого народу дуже скоро підірвали всякий ґрунт під існуванням цієї групи.

Військова залога в Перемишлі, що мала в своєму складі два полки, тобто 5-ий полк піхоти і 19-тий полк стрільців, мала переважаючу більшість воїцтва української національности. Доволі багато було також у Перемишлі українців, які були на державній службі, зокрема в суді, на залізниці та на пошті.

Подібно, як у Львові, українці Перемишля перебрали в дні 1. листопада 1918 року владу в свої руки. Це дало сигнал до польсько-українських боїв у місті, поскільки поляки зразу почали наступ і то часто в результаті деяких недотягнень місцевої української влади. Проте українській владі вдалося відбити наступ і 7. листопада та в наступні дні Перемишль мав виключно українську владу. Одначе такий стан тривав тільки до 12. листопада, коли місцеві поляки одержали збройну підтримку з заходу. Прибулі польські легіони зуміли при помочі панцерного поїзду опанувати місто і воно полишилося в польських руках аж до вересня 1939 року. Здобуття Перемишля відкрило польській армії шлях на Львів і цілу Галичину.

Після церковних торжеств в Перемишлі з нагоди Проголошення Української Державности в Галичині 1918 р. Владика Коциловський в брамі єпископської палати.

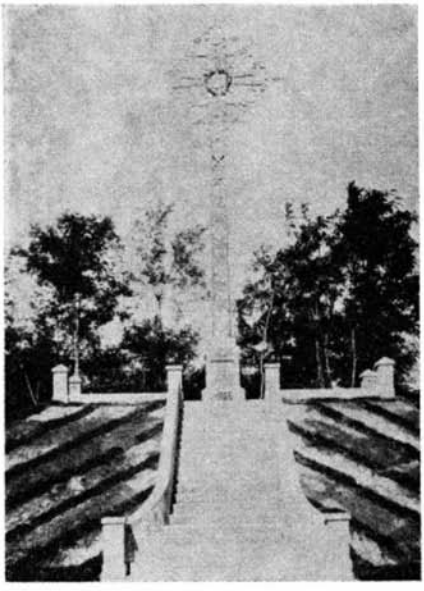

Пам'ятковий Хрест на Могилі Героїв в Пикуличах, знищений поляками в осені 1960 р.

Промова посла Володимира Загайкевича під час свята проголошення Української Держави 1918 р.

Перші роки під Польщею

Перші роки перебування Перемишля під Польщею позначилися з одного боку польським терором супроти українців, а зокрема у відношенні до колишніх учасників визвольних змагань, а з другого зростанням національної свідомости серед щораз ширших кол українського населення міста й усього повіту. За українську добросердечність, виявлену супроти польських поло-

нених, поляки відплатилися масовими вивозами українців до таборів інтернованих у Домбю, в Барановичах, у Бересті Литовському та шиканами проти всяких виявів українського організованого життя.

Першою українською відповіддю на польські репресії були оборонні акції Української Військової Організації, яку створили недавні учасники визвольних змагань. Акції УВО почалися вже в 1920 році та постійно прибирали на інтенсивності. Комендантом УВО в Перемиській окрузі був у той час недавній старшина Українських Січових Стрільців Євген Зиблікевич, а серед видатніших членів треба згадати Миколу Ковалиська, Василя Нагайського, Павла Генгала, Андрія Федину, Дмитра Микиту, Тому Кулика й ін. УВО палила фільварки польських дідичів і насиланих тоді на українські землі польських колоністів, нападала на магазини зброї й ін. Так, напр., був підпалений тартак на Підвиню при вулиці Бушковицькій, з метою, щоб вогонь перекинувся на поблизькі військові магазини.

Треба відмітити, що в той час усе українське громадянство сприяло та підтримувало УВО, не вважаючи на те, що дії УВО викликали ще більші польські репресії. Чим більше поляки арештували українців, тим більшою ставала ненависть до нових окупантів. Були випадки, що матері, які вистоювали під тюрмами, де сиділи їхні сини, атакували польських поліцистів.

В таких умовах природним було те, що визначені на 1922 рік польським урядом вибори до сойму, були одностайно бойкотовані українським населенням. Бойкотовані були також тодішні польські університети, а українські студенти виїздили на студії за кордон. Протиокупантські настрої були дуже гострі також серед середньошкільної молоді. Коли з доручення польської шкільної кураторії на перемиській хлоп'ячій гімназії появився польський орел, тобто державна емблема, учні зараз його нищили або зневажали. Такі події повторялися кількакратно, а тодішній директор гімназії Роман Гамчикевич не робив проти того ніяких заходів, дарма, що кураторія цього від нього вимагала.

Загальні настрої українського населення Перемишля й повіту мали також дуже позитивний вплив на пожвавлення діяльности легальних товариств, таких, як Філія Т-ва „Просвіта" з її клітинами в цілому повіті, Повітовий Союз Кооператив, Т-во „Сокіл", Міщанське Братство й ін. В гімназії відновили свою діяльність спортове товариство „Сянова Чайка" й Український Пластовий Улад під керівництвом професорів Євгена Любовича та Теодора Поліхи. Не зважаючи на всі шикани польської поліції, всі ці товариства гуртували щораз більшу кількість членів, серед яких було чимало таких, що донедавна ще не знали, „хто вони, чиї сини", зокрема якщо йде про робітничу й ремісничу молодь.

Після рішення Ради Амбасадорів

Рішення Ради Амбасадорів з березня 1923 року про передачу Галичини в адміністрацію Польщі, дарма, що на 25 років, завдало дошкульного удару одноцілому досі фронтові спротиву українського громадянства польським окупантам. Почав зарисовуватися поділ останнього на поміркованіших і розважніших політичних діячів, головно „старших" та гарячіших „молодших", прихильників дальшого безкомпромісового спротиву полякам. З часом це почало спричинятися до внутрішніх конфліктів серед самих українців, що тривали впродовж усього часу польської окупації західніх областей України. До дуже гострого виступу прийшло вже в перших роках окупації в Пере-

мишлі. Виявом того стало вбивство боєвиками УВО директора жіночої семінарії Матвіяса, дня 30. серпня 1924 р., за те, що він поступився під натиском польської влади і допустив до полонізації цієї української школи. Атентатчикам удалося втекти до Чехословаччини, але в наслідку їх замаху семінарію перенесено на Засяння і призначено туди польського директора Зарембу, який ступінь за ступнем переводив полонізацію навчання. Правда, польська влада мусіла погодитися зі спротивом українських учительок семінарії і вона проіснувала аж до розвалу Польщі. Також іншому атентатчикові УВО, що походив з Перемишля, вдалося втекти за кордон. Був це Теофіль Ольшанський, якому припало завдання виконати атентат на президента Польщі Войцехов-

З товариського життя в Перемишлі 1931 р.

ського. Формально за цей замах відповідав перед польським судом жид Штайґер.

У зв'язку з утворенням у 1925 році у Львові Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), в Перемишлі зразу повстав повітовий комітет цієї партії, який у дальшому мав поважний вплив на активізацію громадського й політичного життя Перемищини. В парі з тим ішло послаблення діяльности соціялістичних груп. Короткий період 20-их років позначився також впливами комуністів, що було природним у зв'язку з відомим курсом українізації в УРСР. Також у перемиській гімназії існувала в половині 20-их років група української комуністичної молоді. Дехто з них, як Татух, Мричко, Сас, Вовк та ін., покинули в 1926 році гімназію й перейшли до УРСР. Там вони були здебільшого знищені в 30-их роках. В червні і липні 1926 р. відбувся навіть процес за „державну зраду" проти 8 молодих українців, об-

винуваченних у комуністичній пропаганді. Між обвинуваченими були м. ін. Володимир Цок, столяр, Микола Цок, комінярський помічник, Лев Щур, уч. 8 кляси гімназії, Юліян Татух, учень 8 кляси, Євген Кушко, учень 7 кляси.

Повітовим організатором УНДО в Перемишлі був довгі роки Осип Сенечко, урядовець Канцелярії Повітового комітету УНДО. Сам комітет очолював насамперед д-р Теофіл Кормош, опісля д-р Володимир Загайкевич. Треба відмітити, що в легальному секторі громадського й політичного життя Перемищини працювали часто також діячі УВО, а згодом ОУН, яким ця праця давала часто потрібну свободу рухів.

Роки 1924-25 принесли в Перемишлі деяке напруження на відтинку громадсько-релігійного життя. Сталося це в результаті введення єпископом Коциловським обов'язкового безженства кандидатів на священиків. Велика частина перемиського громадянства поставилася до цього розпорядження єпископа неприхильно, а частина студентів теології перемиської духовної семінарії покинула студії. Справа погіршала, коли на студії теології часово майже зовсім припинився доплив нових студентів. Остаточно єпископ не поступився і перетривав кризу, але конфлікт між єпископом і громадянством тривав доволі довгі роки. Щойно в 1934 році вдалося його полагодити, але питомці семінарії таки мусіли присягати на безженство.

Восени 1924 року перемиська мужеська гімназія попрощала свого директора Романа Гамчикевича, який вів її в найважчих перших роках польської окупації, а йому на зміну прийшов д-р Михайло Грицак, відомий математик, автор шкільних підручників для вищих кляс. В тому ж шкільному 1924-25 році прийшло доручення з польської кураторії, яким дозволялося вчитися в Перемиській гімназії тільки учням із найближчих повітів. Полякам ходило про те, щоб спинити доплив до української гімназії учнів передусім з Лемківщини та змусити їх іти до польських середніх шкіл. Це був поважний удар для української гімназії, правда, в численних випадках удалось учням обходити цей закон. Скоро після того в Перемиську гімназію післала польська кураторія д-ра Івана Кухту, людину сильно полонофільського напрямку, а в 1928 році появився в Перемиській гімназії польський викладач Хабло, а потім Ліц. Оба вчили історії, предмету, що його за дорученням кураторії треба було вчити польською мовою і з польських підручників. Учні довший час ставили спротив такій насильній полонізації української школи.

Роки 1925—1928 були роками значного росту „Маслосоюзу" в Перемишлі та економічної санації Повітового Союзу Кооператив. Перемиський „Боян" дав у 1926 році, в десятиріччя смерти Івана Франка величавий концерт. Диригентом в тому часі був проф. Б. Вахнянин. Довгі роки головою товариства „Боян" був проф. Б. Загайкевич, який очолював також музей „Стривігор". Широку діяльність вело товариство Наукових Викладів ім. Петра Могили, на виклади якого вчащала численно молодь.

В 1928 році відбулися другі вибори до польського сойму. В цих виборах українські партії взяли участь. В Перемишлі головним українським кандидатом з листи УНДО був д-р В. Загайкевич. Одначе рівночасно кандидував з іншої листи проф. Володимир Зубрицький. Вибори відзначалися сильною виборчою пропагандою, в якій оба кандидати й їхні прихильники сильно себе поборювали. Не вважаючи на розпорошення українських голосів, оба кандидати були вибрані до сойму, бо сама партійна боротьба, а передусім активність усіх українців в обороні їхніх інтересів перед польськими окупантами, змобілізувала велику кількість голосуючих.

Місце молодим

Друга половина 20-их років — це період щораз більшої активізації в громадському й політичному житті тодішньої західньо-української молоді, зокрема випускників високих і середніх шкіл. Це були роки формування націоналістичного руху, насамперед під назвою УВО, потім ОУН. Молодь створила його головні кадри. При тому її амбіцією були не тільки революційно-конспіративні дії, але також легальна громадська й політична праця, а в дальшому й опановування поодиноких секторів громадського життя. Вирішальний вплив на молодь у тому часі мав д-р Дмитро Донцов своєю ідеологією ін-

тегрального націоналізму. Цей процес охопив також Перемишль, і в його результаті прийшло до великого посилення громадської й політичної праці молодої генерації. Спочатку енергія молоді виявлялася в студентських товариствах і гуртках, насамперед у „Молодій Громаді", а також у музичному товаристві „Боян". Одначе все це не зовсім вдоволяло молодь, бо характером своїм було завузьке, отже молоді починають думати про захоплювання проводу вже існуючих старших товариств, які — на думку молодих — не були ведені як слід. Перший „наступ" молодих пішов на руханково-гімнастичне т-во „Сокіл", яке молоді опанували відносно легко, обравши головою студ. права Михайла Дужого, а відтак мгр. В. Савчака та відмолодивши цілий виділ. Почався рух у „Соколі", як у самому місті, де треба було почати від створення власної домівки, так і в повіті, на який кожної неділі виїздили групи студентів-„соколів" для контакту з сільськими гніздами „Сокола". В самому місті вдалося притягнути до „Сокола" значне число ремісничої молоді, яка з запалом посвячувала свій час і фахове знання при ремонті напів-пивниці

в будинку, в якому відомий переплетник Іван Маївка мав свою робітню. А скільки було радости, коли домівку відремонтовано й посвячено, скільки гамору було в ній кожного вечора, коли сходилася молодь — ремісничa й студентська, чи то, щоб вислухати якусь доповідь, чи просто провести час у колі „побратимів і посестер" (офіційні звернення соколів поміж собою). А в зустрічі з сільською молоддю на сокільських вправах і фестинах молоді студенти мусіли часто розв'язувати самостійно проблеми, перед якими стає кожний провідник, мусіли виголошувати промови, яких їх ніхто не вчив, мусіли служити радою і прикладом, що в свою чергу допомагало їм зростати духово. Велику активність на тому відтинку проявив тоді письменник Анатоль Курдидик, який хоч і не перемишляк, якийсь час (приблизно півтора року) жив у Перемишлі, працюючи в редакції „Українського Голосу".

Інша група молоді ввійшла в життя місцевої читальні „Просвіти", яка гарно розвивалася під проводом інж. А. Артимовича, колишнього УСС-а, учасника боїв на Маківці та в створені в 1925 р. Р. Дашкевичем „Луги", які діяли, подібно, як і сокільські гнізда, як у самому місті, так і в повіті. Десятиліття листопадового зриву позначилося в Перемишлі так само, як і у Львові, чи в інших містах, бурхливими демонстраціями польської й української молоді. В Перемишлі зокрема ніччю вивішено синьо-жовтий прапор на старій замковій башті.

На переломі 1928-29 рр. молоді спокусилися на опанування філії т-ва „Просвіта", яка налічувала в перемиському, а також у сусідніх повітах кількадесят читалень і становила поважну установу. Не маючи досить власних сил, а ще більше, щоб не викликати підозрінь польської адміністраційної влади й не наразити установи на розв'язання, молоді ввійшли в контакт з д-ром Миколою Хробаком, що саме недавно відкрив був адвокатську канцелярію, намічуючи обрати його головою, а молодих на інші становища у виділі. Хоч дотеперішній голова Філії, адв. д-р Микола Рибак нелегко здавав позиції, делегати читалень, які вщерть заповнили велику залю Народнього Дому, вибрали виділ, запропонований молодими, і таким чином ще одна ланка для зв'язку з тереном опинилася в їхніх руках. Крім того, до 1930 року тереном виховування і активности молоді, гімназійної і студентської, був Пласт. Коли восени 1930 року польська влада розв'язала цю організацію за те, мовляв, що в ній підготовлялися кадри для ОУН, частина пластунів продовжувала працю в напівлегальних умовах у заснованому ще в 1924 році краєзнавчому товаристві „Плай", більшу ж частину молоді перейняло юнацтво ОУН. Керівними особами в „Плаю" були м. ін. видатна пластова діячка Кекилія Паліїв, пані Скоропада, Марія Молєнда, Володимир Гоцький, д-р В. Несторович та В. Кашицький.

Тут треба згадати, що духовим промотором акцій молодих був Степан Гинилевич, син колишнього пароха Тисової, колишній УСС, студент українського тайного університету й член УВО, що все своє життя присвятив громадській і політичній праці, сильно занедбуючи особисті справи. Одержавши по батькові поважну, як на тодішні умови спадщину, він її вжив на громадські справи, а коли в 1938 році відкрились умови для відродження Карпатської України, пішов туди і в березні 1939 року згинув, як старшина „Карпатської Січі".

Степан Гинилевич був довгі роки головою студентського товариства „Молода Громада" в Перемишлі, перейнявши ці обов'язки від першого голови мгр. В. Чубинського. „Молода Громада", як і аналогічні організації того

часу в західніх областях України, не була тільки професійним об'єднанням студіюючої молоді, але також осередком широкої громадської й політичної діяльности української молодої ґенерації перемиської землі. „Молода Громада" ініціювала і унапрямлювала працю студентів у таких товариствах, як „Просвіта" чи „Рідна Школа", вона дбала про те, щоб її члени відбували поїздки на збори цих організацій у повіті, вона активно втручалася в політичне життя Перемищини, брала участь у політичних нарадах і вічах, займала становище до біжучих актуальних питань української політики, правда, часто в дуже аподиктичній формі. „Молода Громада" мала добрий мішаний і мужеський хор і він об'їхав велику кількість містечок та сіл Перемищини в 1931

Режисерський курс Філії Т-ва „Просвіта" в Перемишлі в березні 1937 р.

році, даючи концерти в 15-ті роковини смерти Івана Франка. Видатним організатором молоді був також Василь Нагайський, що опісля, як службовець філії „Просвіти" чимало причинився до розбудови українського життя повіту. При тому треба відмітити, що в другій половині 30-их років прийшло до тіснішої співпраці молоді зі старшою ґенерацією. В 1938 році здвигом усіх українських громадських і церковних кол було відсвятковано 950 роковини хрещення України-Руси.

Українська преса в Перемишлі

В 1919 році почав виходити в Перемишлі тижневик „Український Голос" за редакцією Дмитра Ґреґолинського. Газета була консервативного напрямку, з виразними симпатіями до українського гетьманського руху. В редакції працював короткий час Анатоль Курдидик, а по його від'їзді до Львова Євген Зиблікевич. У 1929 р. власник „Українського Голосу", проф. Ґреґолинський продав свою газету Організації Українських Націоналістів, і з початком

1929 року „Український Голос" почав виходити як „орган української націоналістичної думки". Таким чином „Український Голос" став на західніх областях України півофіціозом Організації Українських Націоналістів, яка саме в тому часі, тобто в січні-лютому 1929 р. відбула у Відні свій установчий перший конґрес. Редакторами газети стали Зенон Пеленський і Євген Зиблікевич.

По відході З. Пеленського до війська на початку 1930 року, до редакції перейшов д-р Юліян Васиян, один із видатних ідеологів українського націоналістичного руху. Васиян побув у Перемишлі дуже коротко, до осени 1930 року. На його місце прибув із закордону інж. Осип Бойдуник, але він не вспів перебрати редакції, бо у зв'язку з тодішньою саботажевою і пацифікаційною акцією в Галичині польська поліція закрила „Український Голос". Справа була також у тому, що в той час було вже загально відомо про злуку новоповсталої ОУН з діючою в західніх областях УВО й поляки не хотіли дозволити на легальну появу півофіціозу нелегальної організації.

В 1931 році вдалося відновити видання „Українського Голосу", але вже без піднаголовку „орган української націоналістичної думки". Редактором був формально проф. В. Зубрицький, а фактично співпрацювали провідні діячі націоналістичного руху. Згодом Краєва Екзекутива ОУН, що була фактичним господарем газети, призначила головним редактором Василя Качмара, а після його арештування в 1932 році і засуду, редактором „Українського Голосу", що вже тоді знову мав в піднаголовку „орган українського націоналістичного руху", став Василь Ривак. Але восени 1932 року польська поліція остаточно припинила появу цієї газити. Спроби видавати легальну націоналістичну газету перенесено тоді до Львова.

Після ліквідації „Українського Голосу" в 1930 році коротко виходила газета „Наша Земля" під редакцією Євгена Зиблікевича. В 1931 р. почав появлятися дієцезальний орган „Бескид", що згодом був переіменований на „Український Бескид", до якого перемиський єпископ мав тільки неофіційне й посереднє відношення. Редактором „Бескиду" був Є. Зиблікевич, а редакторами „Українського Бескиду" були Дм. Греґолинський і Юліян Костюк.

В 1935 році появилось в Перемишлі одне число комуністичної газетки „Інформатор". Як видавець і відповідальний редактор була підписана Юлія Коцюмака. Наступне число друкарні в Перемишлі відмовились друкувати. В 1936 р. Степан Федачинський з Кругеля видав около 15 чисел газети „Прорив".

Політичні процеси

Перший політичний процес за приналежність до УВО відбувся в Перемишлі в 1923 році, а судженими були Ковальський і Коморовський з Перемишля та Скіра з Коровник. Підсудним грозила кара смерти, але завдяки вдалій обороні д-ра В. Загайкевича підсудні одержали по 15 років в'язниці. Їх вивезено до відомої в'язниці на Св. Хресті, де один із них, Скіра захворів на сухоти й помер.

Другий політичний процес УВО відбувся в Перемишлі в 1928 році. На лаві обвинувачених засіло поверх п'ятнадцять осіб, серед них Юлія Борило, Ангелина Наконечна, Павло Заблоцький, Василь Колодій, Володимир Кубрак, І. Дутко, Піпчинський, Шумський, Покладок та ін.

В 1931 році члени УВО вчинили напад на поштовий амбулянс під с. Бірчею і в результаті його один з учасників, В. Цебеняк, мав окремий процес

у Перемишлі в 1932 році. Тут також існувала поважна небезпека, що обвинуваченого можуть засудити на кару смерти, але й тут талановитому оборонцеві д-рові В. Загайкевичеві вдалося врятувати підсудного. Цебеняка засудили на 15 років в'язниці і він вийшов на волю в днях розвалу Польщі в 1939 році. Згодом він згинув як вояк УПА.

Наступний політичний процес у Перемишлі мав місце в 1933 р., у зв'язку з проведеною маніфестаційною акцією ОУН проти штучно організованого Москвою голоду на Україні. Обвинувачено 12 осіб із Степаном Федчуком і Василем Качмарем, тодішнім редактором „Українського Голосу" на чолі. В початковій стадії слідства причетні до цієї справи були теж деякі члени

5-ий з'їзд українських музейників у Перемишлі, дня 17. V. 1937 р. Ліворуч: стоїть д-р Я. Рудницький, сидять: суд. рад. Р. Дмоховський, д-р Д. Лукіянович, єп. Григорій Лакота, Єп. Йосафат Коциловський, канад. архиєп. Василь Ладика. Праворуч: В. Кобринський, д-р І. Свєнціцький, д-р Я. Пастернак, д-р В. Щурат.

ОУН зі Львова, як Ірина Порейко, Олег Матла, Мартинюк та Арпад Березовський, член Краєвої Екзекутиви ОУН, що згодом згинув у більшовицькій в'язниці. Оборонцем і тут виступав д-р В. Загайкевич і його блискучій обороні треба завдячувати, що підсудні дістали розмірно низькі присуди, від 1 до 5 років в'язниці.

Останній із більших процесів ОУН у Перемишлі відбувся рік пізніше, в травні 1934 року. Процес був результатом проведеної попередньої осени акції ОУН в обороні українських шкіл, що їх насильно польська влада або ліквідувала, або переміняла на двомовні, а то й польські. Серед обвинувачених були м. ін. Мирослав Прокоп, Омелян Антонович, Олена Федорович, Осипа Демчук, Ярослав Демчук, Євген Гарабач, Іван Кучерепа, Осип Феник та ін. Засуджено їх на 2 до 7 років в'язниці.

Пикуличі

Огляд про життя Перемишля між двома світовими війнами не був би повний, якщо б не згадати Пикулич. Пикуличі — це село у віддалі 3 кілометрів від Перемишля. Тут у колишніх військових казармах примістили поляки хворих тифом вояків українських армій із центральних і східніх земель України. Не зважаючи на організовану допомогу українців Перемищини, багато з полонених у згаданому таборі померло. Заходами Товариства опіки над воєнними могилами в Перемишлі здвигнено під Пикуличами велику братську могилу і вона кожного року, в часі Зелених Свят, ставала місцем імпозантної релігійно-національної маніфестації, не тільки для всього українського Перемишля, але й для довколишніх сел. Звичайно, поляки робили все можливе, щоб протидіяти таким маніфестаціям. Правда, заборонити похід на могилу було полякам незручно, оскільки він був згідний з українською релігійною традицією відвідування могил у часі Зелених Свят. Зате вони намагалися всіма засобами перешкодити таким масовим виявам національної солідарности українців з ідеями, за які згинули вояки українських армій. Це доводило до постійних зударів. Звичайно драчка з поліцією починалася зараз по виході прочан із перемиської катедри, тобто на вузенькій вуличці коло польських костелів Францішканів і Єзуїтів, перед виходом на вулицю Францішканську. Там кінна поліція намагалася відбирати тернові вінки, або вінки з синьо-жовтими чи червоними лентами та революційними написами. Не оглядаючися на жінок і дітей, кінні поліцисти вживали шабель та пробували розбити похід так довго, аж учасники походу окружали коней з поліцистами так, що у великому натовпі їм уже не було куди рушитись.

Коли походові вдалося прорватися крізь цю першу поліційну барикаду, він уже відносно спокійно розгортався по вулиці Францішканській аж до площі На Брамі, де також наступали часті зудари. Потім похід ішов під охороною поліції вулицею Словацького. В перших роках зудари траплялися ще при кінці цієї вулиці, коло загального цвинтаря, напроти якого були військові казарми. Одначе згодом це місце похід проходив спокійно, оскільки в казармах було багато вояків українців і польська влада побоювалася, щоб вони не підтримали української маніфестації.

Кінцевий акт величавої маніфестації відбувався на самих Пикулицьких могилах. Там були релігійні відправи й святкові промови. В перших роках походу промовляв звичайно д-р В. Загайкевич, потім польська влада дозволяла тільки на промови священиків. Тоді постійним промовцем на цьому святі був о. Василь Гриник. Декілька разів у часі святкових відправ на могилах члени ОУН розкидали листівки своєї організації, але польській поліції ніколи не вдалось зловити того, хто це робив. Безуспішні були також пошукування польських поліцистів, коли в 1938 році, безпосередньо після смерти полк. Є. Коновальця, члени ОУН завісили на Пикулицькому хресті, разом із вінками, великий тризуб із написом ОУН.

Розвиток громадського і політичного життя Перемишля зазнав великого удару в 1939 році, коли західню частину міста окупували німці, а центральну прилучено до УССР. Ще скрутнішим є сьогодні положення української громади Перемишля в умовах комуністичної Польщі.

Євген Стахів

СИНИ ПЕРЕМИСЬКОЇ ЗЕМЛІ В УКРАЇНСЬКОМУ РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ 1930-45 РОКІВ*

На переломі 20-их і 30-их років нашого сторіччя Перемишль був осередком посиленої політичної та революційно-підпільної дії українського визвольного руху.

В Перемищині діяли сильні клітини УВО, яка була там активна від початку 1920-их років. Також вибори до польського сойму в 1928 році у великій мірі зактивізували ввесь перемиський повіт. Неофіційним кандидатом УВО був тоді Володимир Зубрицький, якого кандидатура була висунена після того, як польська поліція арештувала Юліяна Головінського, тодішнього коменданта УВО, що мав кандидувати на посла.

Хоч у Перемиській виборчій окрузі українці йшли тоді до виборів розбиті на два табори, бо з рамени УНДО кандидував тоді також д-р Володимир Загайкевич, обидва українські кандидати були вибрані до сойму завдяки масовій участі українського населення в голосуванні. Врешті, утворення в лютому 1929 року Організації Українських Націоналістів, в першому Конгресі якої у Відні брали участь Євген Зиблікевич і Зенон Пеленський, колишні учні Перемиської гімназії, — мало чи не найбільший вплив на посилення революційно-політичної дії в Перемишлі й повіті. Провідними діячами УВО і ОУН у Перемишлі були в той час також Степан Гинилевич, Павло Генгало, Василь Нагайський, Василь Качмар та ін.

Члени революційно-визвольного руху працювали в тому часі також у дозволених польською окупаційною владою українських установах Перемишля. Найважливішою установою цього типу була редакція газети „Український Голос" (редактори: Зенон Пеленський, Євген Зиблікевич, Юліян Васиян, Паславський, Василь Качмар, Степан Гинилевич), а в дальшому організація студентської молоді „Молода Громада" (голова С. Гинилевич), що нараховувала понад 150 членів, філії і відділи таких організацій, як „Просвіта", „Рідна Школа", „Сокіл", „Пласт" та ін. Нелеґальні клітини ОУН існували також у хлоп'ячій і дівочій гімназіях та в учительському семінарі, що проіснували аж до розв'язання цих шкіл у 1939, зґл. 1941 році. Та „Пласт" і по розв'язанні польською владою в 1930 р. діяв нелеґально й далі. Керувала ним Кекилія Паліїв, а серед видатніших пластунів нелеґального періоду треба назвати Ольгу Шепарович, Марію Качмар, Філю Беч, Марію Моленду, Павлину Мельник, Володимира Гоцького, Теодозія Крупу, Володимира Стасева та ін.

---

*) Автор цієї статті грав видатну ролю в часі німецько-совєтської війни в організуванні українського визвольного підпілля на східніх областях України, зокрема на Донбасі. **Редакція.**

В 1930-их роках польська поліція проводила часті арешти серед членів організованого визвольного руху в Перемишлі. В квітні 1930 року поляки арештували трьох учнів перемиської гімназії — Василя Яріша, Семена Посіка й Бардахівського. В листопаді 1932 року колишній учень перемиської гімназії, Юрій Березинський згинув у часі нападу членів ОУН на пошту в Городку Ягайлонському. В серпні 1931 року в нападі на поштовий амбулянс коло містечка Бірча брали участь Роман Кунак та В. Цебеняк. В травні 1933 року відбувся в Перемишлі процес проти Василя Качмара, Ярослава Полянського, Степана Федчука й ін., що покінчився засудом обвинувачених на п'ять років в'язниці.

Восени 1933 року ОУН провела в Перемищині широку акцію з метою оборони прав українських дітей учитися в школах українською мовою. Це був заразом протест проти насильної полонізації шкільництва. В результаті цієї акції польська поліція провела широкі арешти серед членів ОУН, а в травні 1934 року відбувся голосний процес окружної екзекутиви ОУН на чолі з Мирославом Прокопом. Серед 23 обвинувачених були студенти університету, абсольвенти перемиської гімназії, селяни і робітники, а саме Ярослав Демчук, Осипа Демчук, Галя Федорович, Євген Гарабач, Омелян Антонович, Іван Кучерепа, Осип Феник, Хома, Хамуляк та ін. Обвинувачені були засуджені на кари від 2 до 7 років в'язниці.

Колишні учні перемиських середніх шкіл були суджені також поза Перемишлем: Іван Равлик, Осип Мащак, Осип Феник у Львові, Р. Горницький у Варшаві. Коли в червні 1934 року польський уряд утворив концентраційний табір у Березі Картузькій, туди повезли з Перемишля Дмитра Микиту, Бориса Вітошинського, Володимира Федака і Михайла Качмара.

Масові удари по ОУН привели у всіх західніх областях, в тому і в Перемищині до введення деяких змін у дотеперішній праці. Наголос був покладений на умасовлення спротиву народу окупаційній владі, при чому члени ОУН мали активніше діяти в легальному секторі громадського й політичного життя, обмежуючи підпільні вияви праці. Більше, як до того часу, зосереджено працю у відділах „Просвіти", „Рідної Школи", „Сокола", в спортових організаціях. Колишні учні середніх шкіл Перемишля ставали організаторами клітин згаданих товариств, диригентами хорів, спортовими інструкторами, і то не лише в Перемишлі, але і в інших районах західніх областей. Один із синів Перемиської землі, Степан Фік відзначився в 2-ій половині 30-их років як організатор „Чорноморських Січей" у ЗДА. Фік згинув як капітан американської армії в Європі в 1944 році. Василь Ривак і Володимир Федевич працювали в популярному видавництві „Дешева Книжка", а Ривак був до того часу редактором націоналістичної газети „Рідний Ґрунт" у Львові. В 1938 році він був арештований і засуджений у т. зв. волинському процесі ОУН на 12 років в'язниці. В 1937 і 1938 роках перемиська молодь організувала походи на гору Маківку, в яких брали участь студенти, селянські хлопці і робітнича молодь. В тих семиденних маршах брало участь коло 50 осіб.

Коли в жовтні 1938 року була проголошена автономія Карпатської України, в Перемишлі відбулася велика маніфестація. Після того польська поліція арештувала Дмитра Микиту — окружного провідника ОУН, Михайла Ласку, Володимира Павлишина, Бориса Вітошинського, Марійку Курилець, С. Кріля, В. Мурзу й ін. Всі вони вийшли з тюрми після розвалу Польщі у вересні 1939 року.

Особливим осередком дій підпільного руху була перемиська гімназія. Першого листопада 1933 року гімназійні гуртки ОУН зорганізували страйк

з нагоди 15-их роковин Листопадового Здвигу. Усі учні з'явилися того дня в годині 8 рано в катедральній церкві на Богослужбі, а до гімназії прийшли годину пізніше як звичайно. Директорові гімназії Степанові Шахові вдалось укрити цей вчинок учнів перед польською владою і таким чином зберегти гімназію перед репресіями. Загалом, треба ствердити, що С. Шах нераз обороняв гімназію й її учнів перед наступом польської шкільної влади і поліції. Так, напр., він і шкільний інспектор Северин Лещій переконали польську шк. кураторію не змушувати учнів української гімназії співати польський державний гімн у часі обов'язкових для учнів польських державних свят. В умовах тих настроїв, що панували серед тодішньої західньо-української молоді, такий польський наказ був би напевно масово бойкотований, а це, довело б до репресій або й розв'язання української гімназії.

В 20-ті роковини бою під Крутами, себто 29. січня 1938 року учні і учениці обох українських гімназій у Перемишлі перервали навчання в год. 12 в полудне і три-хвилинною мовчанкою вшанували пам'ять Студентського Куреня, що боронив Києва перед наступом більшовиків. З цього приводу були також влаштовані у 60 селах перемиського повіту жалібні академії й маніфестації. Особливо голосною була маніфестація в с. Мальговичах, з якого походив учасник бою під Крутами Григорій Пипський, учень 7 кляси київської гімназії. Пипського захопили російські війська в 1915 році в часі відвороту з Перемишля. Опинившися в Києві, він учився в одній тамошній гімназії. В бій під Крутами пішов добровольцем з іншими учнями. Там узяли його в полон більшовики і розстріляли разом з 27 іншими студентами. В маніфестації в Мальговичах брало участь не менше п'яти тисяч українських селян із довколишніх сіл. Після маніфестації відбулась академія в містечку Германовичах, на якій промовляли Є. Стахів і д-р Микола Хробак, а співали хори з сіл Дроздовичі, Пікуличі, Нижанковичі, Циків та з самих Германович.

Відродження українського державного життя в Карпатській Україні мало великий вплив на всіх українців, зокрема на українське населення західніх окраїн. В рядах Карпатської Січі знайшлося не тільки багато перемишлян, але й лемків, які, до речі, творили там коло 30 процент бойового стану. З Перемищини в боях за Срібну Землю згинули: підхорунжий Василь Дужий, що був адьютантом полковника Михайла Колодзінського, вістун Андрій Курилець і Зенон Колодій, члени славної сотні Івана Бутковського-Гуцула, яка боронила Хусту, й відступаючої Головної Команди Карпатської Січі. Чотар Степан Гинилевич-Дубик, комендант Січової Станиці Торунь у Карпатах, згинув у польській тюрмі в Стрию, куди його передали полякам мадяри. Крім згаданих, в боях Карпатської Січі з мадярами брали участь: Володимир Федак, підхорунжий М. Кознарський, підхорунжий Є. Стахів, редактор газети „Наступ" В. Федевич, Трицецький та ін. З упадком польської держави у вересні 1939 року більшість українських в'язнів польських тюрем вийшла на волю, між ними всі перемишляки. Тільки коло Турки відступаючі польські війська звірськи замучили Богдана і Олега Баданів.

В результаті договору між Німеччиною і СССР у вересні 1939 року Сян став кордоном між обома державами, і, таким чином, надвоє була поділена Перемиська земля. Революційно-визвольний рух став перед двома різними завданнями по обох сторонах кордону. В час, коли німці дозволяли на деякі форми культурної і освітньої та суспільної праці, у ці форми включалися також члени ОУН, в умовах УССР вони могли діяти тільки підпільно. Сини Перемиської землі, як люди, найкраще познайомлені з тереном, відзначалися зокрема як зв'язкові підпілля між обома частинами Перемищини. Тут

зокрема треба згадати зв'язкового ОУН Дмитра Микиту, що яких вісім разів продирався через тодішню залізну заслону, аж восени 1940 року попав в руки гестапа, яке заслало його до концентраційного табору в Осьвенцімі, де він і загинув у 1941 році. З Микитою проходив кількакратно кордон також Володимир Дашко, згодом чотовий УПА. До Осьвенціма був висланий у 1940 році і там пізніше згинув також Володимир Кубрак.

Також по другій стороні кордону, в умовах більшовицької дійсности, ОУН в Перемишлі мала поважні втрати. В 1939 році більшовики замучили Степана Свиту, повітового провідника ОУН, і арештували Ярослава Демчука, якого відтак перевезли до Львова і замучили в Бригідках у червні 1941 року. Ярослав Демчук, колишній студент права університету в Кракові, відбув до 1936 року кару чотирьох років у польській в'язниці. При переході кордону більшовики піймали Романа Куцака й заслали на Колиму. Звідти він звільнився, зголосившися до польської армії Андерса. З цією армією він дістався на німецько-совєтський фронт на Донбасі і перейшов на другу сторону. Куцак згинув трагічно у Відні восени 1944 року. Він належав до найбільш бойових кадрів ОУН і — як згадано вже — був учасником нападу на поштовий амбулянс під Бірчею в серпні 1932 року, після чого мусів утікати за кордон. У великому процесі Крайової Екзекутиви ОУН у Львові в січні 1941 року, між іншими 59 обвинуваченими, більшовицький суд засудив на кару смерти також Теодозія Крупу. Крупа опісля чудом врятувався з тюрми в Бердичеві в 1941 році. НКВД арештувало і вивезло на Сибір також багато учнів перемиської гімназії, між ними синів проф. Б. Загайкевича та о. канцлера Грицеляка.

Напередодні німецько-совєтської війни в червні 1941 року були зорганізовані на території Посяння похідні групи обох ОУН. Їх завданням було продістатися на центральні і східні області України та посилити тамошню революційно-визвольну боротьбу. Українські націоналісти західніх областей два десятиріччя ідейно готовилися до того, щоб узяти участь у визвольній боротьбі на центральних землях України. З вибухом війни відкривалася для цього нагода. При тому йшло також про практичну допомогу в кадрах, оскільки в більшовицькій дійсності до 1941 року, були знищені сотні тисяч активних учасників української визвольної боротьби.

Коло 50 процентів учасників похідних груп, що пішли на схід, творили уродженці Перемищини, Ярославщини, Сяніччини й цілої Лемківщини. Подібні умови були в обох утворених тоді військових формаціях українських націоналістів, або вт. зв. легіонах, що були під командою Романа Шухевича і Рихарда Ярого. Таким чином уже в перших місяцях війни багато перемишляків знайшлися в усіх майже областях України, на Криму, в Донбасі, а пізніше навіть на Кубані. Прибувши туди з найбільш висунених на захід окраїн України, вони боролися і гинули часто на її східніх кордонах. Бардахівський, молодий вісімнадцятьрічний учень з Ярослава згинув на Криму, З. Ломацький на Кубані. В Житомирі німці розстріляли восени 1941 року Миколу Кравса, колишнього голову міжклясової громади перемиської гімназії в 1934 році. В Кременчуку від німецьких куль згинули в березні 1942 року Богдан Мазяр і Павло Длябога. Київське гестапо замучило в 1942 році Ярослава Стеранку і Семена Цимбалка. Організатора підпілля в Корсуні і Каневі, Василя Чіснока, знищили німці в 1943 році. Лев Дідик, голова міжклясової громади в 1933 році, а за війни обласний провідник підпільної мережі ОУН у Вінниці, був арештований і замучений німцями в 1943 році. В Кривому Розі німці знищили у вересні 1943 року Романа Антоняка-Гліба, в Миколаєві

в 1943 році Лехіцьку зі Сянока, а організатор українського визвольного підпілля в Одесі Богдан Яворський, згинув там у 1944 році. Поручник Роман Кашубинський, старшина легіону під командою Р. Шухевича, згинув у 1942 році в боротьбі з комуністичними партизанами на Білорусі. Мирослава Жука німці розстріляли у Львівській в'язниці в 1942 році. Володимир Федевич, що співпрацював з Тарасом Бульбою-Боровцем, згинув на Волині в 1943 році, попавши в німецькі руки.

Видатні становища в революційно визвольній боротьбі в часі 2-ої світової війни і після неї займали зокрема такі колишні учні перемиської гімназії:

Володимир Стахів — керівник Українського пресового бюра в Берліні в роках 1935—1941, керівник ресорту закордонних справ Тимчасового Крайового Правління у Львові в 1941 році, в'язень німецького концентраційного табору в Саксенгавзені; Мирослав Прокоп — член УГВР і Проводу ОУН, редактор підпільних видань українського визвольного руху в роках 1941—1944; Павло Турула — член УГВР; Іван Равлик — член Проводу ОУН, згинув у німецькій тюрмі у Львові в 1942 році; Василь Сидор-Шелест, полковник УПА, командир УПА-Захід, згинув в 1949 році в Карпатах; Омелян Грабець-Батько, майор УПА, командир УПА-Південь, згинув в 1944 році коло Вінниці; Володимир Сорочак-Ворон, сотник УПА, командир відтинку УПА-Холмщина в роках 1946—1947; Володимир Федак — керманич підпілля ОУН в Німеччині, згинув у німецькій тюрмі в Берліні в 1943 році; Яків Шумелда — член Проводу ОУН під керівництвом полк. А. Мельника учасник похідних груп на центральних областях України, Тома Лапичак, видатний діяч ОУН під керівництвом полк. Мельника, в'язень німецького концентраційного табору в Саксенгаузені, Михайло Мушинський, видатний член ОУН під керівництвом полк. Мельника, в'язень у Саксенгаузені й Теофіль Бак, видатний член ОУН під керівництвом полк. Мельника.

Багато перемишляків брало участь у І-ій Українській Дивізії, що була сформована в 1943 році. В бою під Бродами попали в полон і були потім заслані м. і. пор. Мих. Качмар, пор. Смішкевич, чот. Осип Сенечко, П. Грицак. Деяким удалося продістатися до УПА, як напр. поручникові Дмитрові Карванському-Орському, який пізніше згинув у бою за Бірчу на Різдво 1946 р.

Уроженці Перемишля і Надсяння брали чи не найчисленнішу участь у боях УПА за т. зв. Закерзоння в роках 1944—1947. Одні з них під проводом командира УПА С. Хріна воювали на Закерзонні, інші під командою Пастернака-Старого перейшли на територію УССР і там продовжували боротьбу, ще інші, під проводом майора УПА Миколенка-Байди, пробилися на захід у майже 1000-кілометровому рейді. В боях за українське Закерзоння згинули м. ін. Іван Мандрик-Летун, видатний організатор підпілля, сотенний В. Коцьолок-Крилач, політичний виховник Зорян-Рябко, М. Драньо, Г. Дрозд, М. Пинило. Ярослав Солган, керівник шпиталю УПА коло Сянока, згинув від бомб польських комуністів разом із хворими, не погодившися на пропозиції добровільної здачі. Про цей геройський вчинок широко писала навіть польська комуністична преса. Капелян УПА о. Степан Радьо згинув коло Вінер-Нойштадту, в Австрії, в 1947 році, пройшовши всю Чехословаччину в рейді УПА.

***

Це є далеко неповні підсумки того вкладу, що його дали сини Перемиської землі у визвольно-революційну боротьбу українського народу в рр. 1930—1945.

Лев Шанковський

ДІЇ УПА І УКРАЇНСЬКОГО ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ НА ТЕРЕНІ ПЕРЕМИЩИНИ 1944—1947

1. Про яку Перемищину буде мова?

В 1919 році Державний Секретаріят Військових Справ (ДСВС) провів закон про військово-територіяльний поділ Західньої Области Української Народної Республіки (ЗО УНР). Згідно з цим законом, територія Західньої Области поділялася на **військові області,** які з черги поділялися на **військові округи.** Разом установлено тоді для Західньої Области три військові області (Львів, Тернопіль, Станиславів), що їх завданням було формувати армійські корпуси. Кожна з них поділялася на чотири військові округи для формування піхотних бригад. В складі Львівської области, згаданий закон передбачував теж створення Перемиської військової округи, до якої мали входити адміністративні повіти: Перемишль, Мостиська, Добромиль, Лісько й ті частини повітів Березів та Сянік, що згідно з законом про проголошення Західньоукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) були частиною її державної території. Проте, оскільки вже в листопаді 1918 р. значна частина території Перемиської військової округи знаходилася під польською військовою окупацією, ДСВС не мав змоги організувати Перемиської військової округи на чолі з Окружною командою, і в складі Української Галицької Армії (УГА) не було Перемиської бригади. Все ж таки, частини території Перемиської військової округи перебували під українською владою і на них сформувалася 1. Гірська бригада, а крім цього перемишляки були ще досить численно заступлені в рядах 8. Самбірської та 10. Яворівської бригади.[1]

Коли ж, після нещасливого висліду наших визвольних змагань, на західньоукраїнських землях створилася для дальшої боротьби Українська Військова Організація (УВО) під проводом полк. Є. Коновальця, її провід прийняв повністю закон про військово-територіяльний поділ ЗО УНР для організації підпільних областей і округ УВО. Таким чином у рямцях УВО постала теж Перемиська округа УВО, що обіймала зазначені вгорі повіти. На чолі підпільної округи УВО стояла Окружна команда УВО, на чолі окремих повітів — Повітові команди УВО. Коли ж, у тридцятих роках, Організація Українських Націоналістів (ОУН) перейняла апарат колишньої УВО, в територіяльному поділі залишилося все по старому. Перемищина, в зазначеному нами складі, стала підпільною округою ОУН з Окружним проводом ОУН на чолі. В повітах діяли повітові проводи ОУН. І така була структура підпільної організації Перемищини аж до вибуху II. Світової війни в 1939 р.

Проте ріббентропо-молотовський пакт із 28. вересня 1939 р., яким

устійнено демаркаційну лінію між німецькою й совєтською сферою „інтересів" здовж ріки Сяну, у наслідку мав і зміни в структурі підпільної організації ОУН. Засяння з Лемківщиною опинилися під німецькою окупацією. На цих територіях створено нові підпільні округи (Ярослав, Сянік), коли до Перемиської округи входили тільки ті частини Перемищини, що залишилися під совєтською окупацією. Одною з найважливіших функцій усіх цих підпільних округ була організація нелегальних переходів через демаркаційну лінію, що й тривали ввесь час гітлерівсько-сталінської дружби.

З укріпленням демаркаційної лінії по совєтському боці та частинним виселенням українського населення з прикордонних районів переходи ці стали особливо небезпечні й коштували значну кількість жертв. Вони становлять окрему сторінку героїчної історії підпілля ОУН. З інших важливих дій перемиської підпільної організації треба назвати успішний атентат на совєтські склади амуніції в самому Перемишлі (березень 1941 р.). Вибух амуніції, що розривалася впродовж кількох годин, спричинив велику паніку серед більшовиків, які думали, що це вже початок війни з Німеччиною й утікали, хто куди знав. Дехто з найбільш переляканих загнався аж до самого Львова й мені їх доводилося бачити на власні очі.

Війна Німеччини проти Совєтського Союзу й окупація німцями українських земель привернула у структурі підпільної організації стан, що існував до війни 1939 р. Вклад Перемиської підпільної округи у визвольну боротьбу українського народу, на всіх його землях, був дуже великий. Сотні й тисячі перемишляків брали участь у боротьбі проти нацистських і більшовицьких окупантів України в рядах обох відламів ОУН, в УПА, в рядах різних українських збройних формацій, і багато з них склало свої буйні голови в цій боротьбі. Молодь, що виросла над срібнолентим Сяном, у старому княжому городі Перемишлі, на окраїнах землі української, цим своїм вкладом засвідчила перед усім світом, що Перемишль і Перемищина були і є українські. В грізні дні II. Світової війни вони були завжди вірні Україні.

Бажаючи, з свого боку, причинитися до висвітлення цього історичного вкладу, хочу ще зазначити, що в цьому нарисі розумітиму під Перемищиною тільки ті частини Перемиського й Добромильського повітів, які, згідно з польсько-совєтським договором з дня 16. 8. 1945 р.,відійшли до Польщі. Цей договір визначив лінію польсько-совєтського кордону, що в основному відповідав т. зв. лінії Керзона з 1920 р. з певними відхиленнями до 5—8 км. на користь Польщі. Засадничо лінія Керзона з 1920 р. була проведена на територіях колишньої Російської імперії для відмежування польських і „російських" (насправді білоруських і українських) етнічних територій у зв'язку з постанням Польщі, і до території кол. Галичини вона не стосувалася. Все ж таки, під назву цієї лінії в Галичині підтягнено західні кордони території Східньої Галичини, що згідно зі статутом, схваленим Найвищою Радою в Парижі дня 20. листопада 1919 р., повинна була бути автономною територією та мала бути 25 років під польською окупацією. Додаток для цього статуту визначив докладно границі автономної території Східньої Галичини.[2]

Коли ж ходить про совєтсько-польський кордон з 1945 р., то ця „лінія Керзона" в модерному, совєтському виданні, таки дуже відбігала на шкоду України від оригінальної лінії Керзона зперед 25 років. У багатьох місцях, зокрема в Галичині, вона була проведена дальше на схід, ніж на згадуваних у договорі 5—8 км. Вона тільки в Перемищині була проведена на користь України, бо за оригінальним проєктом з 1920 р. повіти Перемишль і Добромиль повинні були цілком перейти до Польщі. Все ж таки, погоджуючися на

„лінію Керзона", Москва відступила Польщі приблизно 15% західньо-українських земель із населенням понад 1,200.000.[3] На цих землях, навіть за польськими джерелами, жило 701.361 українців.[4]

В Перемищині модерна лінія Керзона проходила від кордону між Перемиським та Мостиським повітами на висоті с. Старява, попри с. Медику (залишаючи її на польському боці) і сс. Буців та Шехині (по українському боці) і дальше на південний захід до р. Вигор (В'яр) приблизно три кілометри на північ від м. Нижанковичі, залишаючи сс. Селиська, Яксманичі, Рожубовичі й Станиславчик по польській стороні та сс. Биків, Поповичі, Циків по українській. Звідтіля кордонна лінія повертала на захід і, проходячи на захід від сс. Мальговичі, Заболотці, Нижанковичі й Сиракізці, залишала сс. Куп'ятичі, Молодовичі, Берендьовичі і Сілець по польській стороні. На південь від с. Сільця ця лінія доходила до кордону між Перемиським і Добромильським повітами.[5]

Так проходила „лінія Керзона" в Перемиському повіті і вона залишила приблизно $^2/_3$ повіту під Польщею, а тільки $^1/_3$ в Україні. Якщо взяти до уваги статистику, переведену під час німецької окупації дня 1. III. 1943 р., то тоді на території Перемиського повіту жило 168.350 населення, в тому 123.326 українців (73,2%), 43.741 поляків (25%), 503 німці, 91 жид(!) та 697 осіб іншої національности. Цю територію „лінія Керзона" поділила таким чином: в Україні залишалася 31 громада Перемиського повіту з населенням 42.429, а під Польщею 91 громада з населенням 125.921. В цій підпольській Перемищині підпільні організації перевели перепис населення, в якому нарахували 73.829 українців.[6]

В Добромильському повіті лінія Керзона проходила від точки на межі Перемиського й Добромильського повітів на південь від с. Сільця на схід від сс. Вугники, Ліщини, Арланів, Юркова (Юречкова) до межі Добромильського й Ліського повітів, при чому всі названі села залишалися під Польщею. По українському боці залишалися Пацлав, Кальварія пацлавська, Паворотна, Квасинина. В травні 1951 р. СССР і Польща перевели дальшу виміну українських земель. Польща отримала Устріцький район, але відступила Української РСР Забузький район із центром у Белзі. Згідно з цією виміною, наступила теж зміна кордону в південній частині Добромильського повіту. Тоді новий кордон проведено від с. Арламова в прямій лінії на південь, залишаючи ще на польському боці, сс. Лісковате й Коростенко. Та ці зміни нашої теми не стосуються.

Таким чином **Перемищиною** називатиму тут частини Перемиського й Добромильського повітів **на захід** від лінії Керзона. Ці частини, згідно з советсько-польським договором з дня 16. 8. 1945 р., відійшли були до Польської Народної Республіки (ПНР), яка встановила була на них свою адміністрацію. Проте, на цій території, впродовж 1944—1947 рр. діяла була Українська Повстанча Армія (УПА) й існувало українське збройне підпілля ОУН. За підтримкою всього українського населення УПА й ОУН повели завзяту боротьбу проти червонопольських окупантів, стаючи в обороні українського населення проти виселювання його з рідних міст і сіл. Боротьба ця закінчилась щойно тоді, коли в Перемищині не стало українського населення, що його переселено насильно в Україну, або в західні й північні райони Польщі. Виселення стало можливе щойно тоді, коли після трьох років боротьби УПА й підпілля ОУН були переможені величезною перевагою збройних сил трьох потуг (СССР, Польща й Чехословаччина), що заключили між собою **пакт** для спільної боротьби проти УПА й українського народу. Окремі етапи цієї завзятої боротьби в Перемищині будуть власне предметом

нашої студії. Щоб одначе окремі факти були ясні й для тих, що ходу подій на рідних землях під час минулої війни не знають, ми бажаємо нашу працю попередити загальним описом подій у Перемищині під час німецької окупації. Таким чином матимемо тло, на якому розгорталися майбутні події.

2. Німецька окупація Перемищини та поворот Червоної Армії

За часів німецької окупації Перемищина не входила в склад т. зв. дистрикту Галичина зі столицею у Львові, але входила (без Мостищини) в склад Краківського дистрикту т. зв. Генеральної Губернії. Краківський дистрикт, як і інші дистрикти старої Генеральної Губернії, були, згідно з німецькою теорією, польським „зідлюнгсгебіт", що мало те значення, що українців уважали в них національною меншиною. Згідно з цим, допоміжна адміністрація й допоміжна поліція в цих дистриктах були переважно в польських руках. В Перемишлі повнила службу, напр., польська „гранатова" поліція, а в Перемищині взагалі українська поліція була тільки там, де українці становили велику більшість населення. Факт переваги польського елементу в адміністрації й поліції давався дошкульно відчувати, бо поляки не залишали найменшої нагоди, щоб дати українцям відчути, що це вони, а не українці мають „владу" в руках. Знов же німецькі окупанти провадили політику під'юджування поляків на українців і навпаки, щоб із міжнаціональної ворожнечі здобувати для себе безпосередні користі. Одним із випробуваних метод такого під'юджування було підтримування українців на польських етнографічних землях, де вони становили дрібну меншість населення і, навпаки, підтримування поляків там, де українці становили більшість. Це німці робили для того, щоб у більшості населення викликати ненависть до меншости, як такої, що вислуговується німецьким окупантам. Згідно з цією методою протегованим елементом у Перемищині були поляки, і справді не можна було їм відмовити здібностей у вислуговуванні окупантам, щоб мати зате змогу нищити українців німецькими руками. Як виглядало це протегування поляків у Перемищині німецькими окупантами, хай прикладом послужить подія, що сталася в с. Явірнику руському. На початку 1944 р. в місяці квітні українські поліцисти зі станиці в Явірнику руському викрили криївки з замагазинованою зброєю в польських підпільників. Зброя ця була призначена до протиукраїнських акцій, до чого признається, посередньо, сам шеф Армії Крайової — ген. Бор-Коморовський, який стверджує, що в квітні 1944 р. Лондон наказав Армії Крайовій робити саботажі на залізниці коло Сянока, Самбора й Перемишля, але так, щоб німці (за ці саботажі — Л. Ш.) не стріляли поляків, тільки українців.[7] За це польські підпільники зі сіл Делягова й Сільниця зробили 25. квітня 1944 р. відплатний напад на поліційну станицю і на село Явірник руський, при чому по-звірськи закатували дружину поліциста Мастелера і його 7-літню дитину, а крім цього замордували, побили й пограбували інших українців. Українська поліція арештувала спричинників цього нападу в Деляговій і Сільниці, але німецька поліція, не зважаючи на безперечні докази їхньої вини, звільнила їх з-під арешту, беручи від них тільки підписку, що вони більше не нападатимуть на українські села. Коли взяти до уваги факт, що в тому самому часі за пропавших українських поліцистів у Дрогобиччині й Стрийщині німецькі окупанти розстрілювали по 10—20 українських закладників, то подія в Явірнику руському говорить сама за себе.[8]

Очевидно, ані поляки, ані українці під час німецької окупації не мали ніякої „влади", бо цієї влади не мала навіть сама німецька адміністрація.

Дійсну владу мала в своїх руках німецька поліція. Було тяжко орієнтуватися в різношерстих її загонах, як напр., ОПО, Шупо, Кріпо, Гештапо і т. д., але одне було цілком певне, що вся ця окупантська поліція мала тільки одну мету: винищувати цілі народи на зайнятих територіях. Покищо, на перший вогонь пішли жиди. Дня 1. березня 1943 р. у цілому Перемиському повіті залишилося живими тільки 91 жидів із 21.100, що жили тут перед війною. Подібна доля була б після „перемоги" цілком певно постигла теж українців і поляків, коли б будівничі „Нової Европи" мали змогу переводити в чин свої мрії про „равм оне фольк".

Тим часом легальна діяльність поляків та українців у межах Генеральної губернії проходила під проводом допомогових комітетів. Поляки обмежували діяльність цих комітетів виключно до допомоги населенню; українці ставили собі трохи ширші завдання. В Перемишлі існував український окружний комітет, яким кермував місцевий адвокат — д-р Хробак. По повітових містечках існували українські повітові допомогові комітети. Коли проголошено набір до дивізії „Галичина", оці комітети стали головним інструментом пропагандивної акції для набору. Деякі комітети розуміли акцію набору до дивізії, як контракцію проти українського „лісу", тобто проти УПА й підпілля, і власне Перемиський окружний комітет проводив таку лінію у своїх пропагандивних починах. Очевидно, з точки зору українських інтересів потреби для такої „лінії" не було ніякої. Було б багато краще, коли б легальний сектор, репрезентований комітетами, був знайшов спільну мову з „лісом", як це з правила було в польському середовищі, а подекуди, зокрема в нижчих інстанціях, і в українському.

В цих часах дійсно велика більшість польського й українського населення орієнтувалася на „ліс". На терені Перемиської округи польське підпілля було дуже сильне і це було головно підпілля, що слухало наказів Лондонського уряду, хоча й не бракувало клітин інших підпільних формацій. На терені Перемищини існувала ціла низка підпільних „батальйонів", „компаній" і „плютонів" Армії Крайової, які тільки чекали наказів до акції.[9] У відношенні до німецьких окупантів всі ці відділи дотримувалися строгого невтралітету, бо Начальна команда АКА плянувала вжити ці відділи в широко закроєній акції проти українців і з цих причин не хотіла наражуватися на німецькі репресії. Завданням цих численних відділів, що ще й постійно підсилювалися відділами, перекидуваними з центральної Польщі, було створити доконані факти в Перемишлі та в районах прилеглих до р. Сян і тим самим забезпечити флянги для великих сил Армії Крайової, що мали виконати пляни Начальної Команди АКА в районі Львова. Для цієї гігантської акції Начальна Команда АКА придумала була кличку „Бужа" (буря).

Коли ми по стількох роках приглядаємося до оперативних плянів цієї „Бурі", то нас передусім вдаряє факт, що АКА плянувала майже дослівне повторення операцій переводжених польськими арміями р 1918—1919 рр. Тоді ці операції полягали на тому, що поляки здобули Перемишль і потрапили перекинути з Перемишля залізничим шляхом „одсєч" до Львова. „Одсеч" рішила бої за Львів, але поляки зуміли ще затримати в своїх руках залізничний шлях із Перемишля до Львова („коридор"), яким постачали залогу Львова потрібними людьми й боєприпасами. Рівночасно польські військові групи з центральної Польщі створили північний фронт, зайняли Раву руську й почали пробиватися до Львова в напрямі на Жовкву-Куликів. В травні 1919 р. вони цю свою мету й осягнули, створивши зі Львова випадову базу для здобуття цілої Галичини.

Операція „Буря" передбачувала цілком подібні варіянти. Крім докона-

них фактів, що їх, у районі Львова, повинна була створити підпільна 5-та дивізія Армії Крайової, Начальна Команда АКА плянувала ще створити такі доконані факти в районі Перемишля й побудувати два „коридори", що мали вести з етнічних польських земель до Львова. Перший „коридор" мав іти з великого комплексу Білгорайських лісів через польські села в районі м. Народ до виселеного з українського населення великого Янівського полігону під сам Львів. Полігон цей створили більшовики під час першої окупації Галичини, але коли вони втекли, то німецькі окупанти не дозволили українському населенню повернутися до своїх сіл, зайнятих під полігон. Другий „коридор" з Перемишля через польські села Самбірщини, Мостищини, Рудеччини й Городеччини до польських сіл на південь від Львова. На шляху обох плянованих „коридорів" уже в 1943 році збільшувалися залоги Армії крайової, збиралися боєприпаси й воєнні матеріяли, розбудовувалися сильні підпільні фортеці. На початку березня 1944 р. великі сили Армії Крайової зібралися були в Білгорайських лісах до походу на Львів з півночі, і такі ж сили концентрувалися в Перемищині й Ярославщині до походу на Львів з заходу. В тому часі до сіл Самбірщини й Рудеччини прибули свіжі групи АКА з центральної Польщі й сіли в таких польських осередках, як Фельштин, Сусідовичі, Стрілковичі, Бісковичі, Луневичі й Дубляни в Самбірщині, Ляцька воля, Стринець, Рудники, Стрільчиська в Мостищині, Хлопи, Бучали й Тулиголови в Рудеччині, Городятичі, Вовчухи і Долиняни в Городеччині та Семенівка, Наварія, Годовиця, Басівка й Сокільники у Львівщині. Під кінець 1943 року й на початку 1944 року всі ці села, а також саме м. Львів з пригородами, також Брюховичі, Рісна польська, Зимна вода та ін., були одним великим підпільним військовим табором АКА.[10]

Всі ці польські приготування не були ніякою таємницею для Краєвого Військового Штабу (КВШ) Львівського краю, що був в 1941—1943 рр. найвищою підпільною військовою установою в Галичині. І хоча в цьому часі Галичина поділялася на два підпільні „краї" — Львівський і Карпатський (розмежувальною лінією між ними була р. Дністер), Львівський КВШ мав, так би мовити, старшу військову „ранґу" і рахувався „першим". Штабом цим керували на переміну майбутні Шефи Головного Штабу УПА — ген. Дмитро Грицай („Перебийніс) та полк. Олекса Гасин („Лицар"). Штаб цей мав добрий військовий склад і, маючи досконало зорганізований розвідчий апарат, пильно слідкував за розвитком ситуації. Рухи Армії Крайової пильно зазначав пполк. Вартоломій Євтимович на штабових картах, і досить було глянути на них, щоб зорієнтуватися, про що саме ходить противній стороні. Проте, щоб протидіяти цим польським плянам, у диспозиції Львівського КВШ не було майже жодних військових сил. В другій половині 1943 р. УПА в Галичині щойно зароджувалася і в Карпатських горах існували тільки вишкільні сотні Української Народної Самооборони (УНС). У всіх (12) сотнях було не більше, як 1500 вояцтва (жовтень 1943 р.).

Прийшлося алярмувати Головну Команду УПА (на Волині), що вже диспонувала тоді більше, ніж 30.000 вояцтва.[11] В наслідок переговорів з нею, в яких брав участь також автор цих рядків, удалося отримати від неї запевнення, що деякі повстанські сили з Волині зможуть бути перекинені на Холмщину для створення фронту, який охороняв би Львів від півночі. В березні-квітні 1944 р. вдалося таки цей фронт створити і його заслугою було, що він зумів затримати просування АКА на цьому відтинку, основно розгромивши її в бою під с. Посадовом (5.—9. квітня 1944 р.). В 2-ій половині квітня, відділи УПА перейшли навіть до наступу й потрапили очистити від відділів АКА терен по р. Гучву. В червні 1944 р. відділи УПА ще далі вели

наступ поза р. Гучвою в напрямі на м. Грабовець.[12] Хоча велика частина відділів, УПА що діяли на Холмщині, прийшла з Волині,[13] все ж таки й Львівський КВШ мав певне відношення до всіх цих операцій, відрядивши для керівництва ними сотн. Степана Новицького („Спеца"), члена Львівського КВШ, розумного й рішучого старшину.[14]

Проте, цілком гірше представлялася справа в Перемищині. Тут цілком не було сил, які могли б протиставитися будь-якій польській акції. Український „ліс" тут майже не існував. Всі українські „збройні сили" — це були 308 українських поліцистів (в тому 8 у Перемишлі), розкинених на 41 поліційній станиці. Цим збройним силам протистояло 10.000 боївкарів АКА, узброєних по самі зуби. Для цих боївкарів підходили щораз нові підкріплення з Польщі, а альянтські літаки постійно літали понад західньою Ярославщиною та південною Переворщиною, де була польська „партизанська республіка", й скидали зброю та боєприпаси. Тут, над сс. Бахуром і Гартою, появилися були 28. квітня 1944 р. сотні альянтських літаків, що скинули для АКА зброю та воєнне постачання.[15] Цієї зброї поляки пізніше вживали для погрому українського населення. Вже в березні 1944 р. на тому терені польські банди пожвавили були свою протиукраїнську діяльність, нападаючи на українські села та погромлюючи їх. Жертвою шовіністичного засліплення поляків падали передусім українські священики (Кречовичі, Молодич, Глумча, тощо), яких ці польські „богатежи" вважали за найнебезпечніший для себе елемент. В часі між березнем і червнем 1944 р. погромлено, за неповними зведеннями, понад 20 українських сіл (Хлопчиці, Немировичі, Гориці, Вільгож та ін.), що були цілком безборонні, бо німецькі окупанти не хотіли мішатися до цих „братніх" розрахунків, вважаючи їх внутрішньою польсько-українською справою. Свою погромну акцію вели поляки під гаслом „відплати за Волинь", але всі дані, що стоять до нашої диспозиції, велять думати, що погроми були невід'ємною частиною акції „Буря", частиною наказаною, керованою й одночасно виконуваною на всіх теренах дій АКА, оскільки для польської підпільної верхівки такий спосіб розв'язки української проблеми здавався в той час єдино доцільним і даючим максимальні результати.[16] Все ж таки цей „вступ" до погромної акції був нічим у порівнянні з тими оргіями терору, що їх повели поляки супроти українського народу після зайняття цих теренів Червоною армією.

Мала військова підготованість Перемищини до грядучих подій виникала теж із факту, що підпілля ОУН терпіло в наслідок розколу, що стався в ОУН на еміграції, в 1940—1941 рр. Перемиська округа була однією з тих округ „краю", в яких обидва нові відлами Організації зуміли знайти собі ґрунт. Мостищина, напр., майже цілком пішла за „мельниківцями", бо до відламу ОУН під проводом полк. Мельника визначив себе колишній визначний підпільний діяч повіту — М. Шуп'яний. Про багато сіл Перемищини можна було сказати те саме, що знову орієнтувалися на п. Я. Шумелду. Під час німецької окупації між обома відламами Організації велася неперебірлива боротьба, що мусіло впливати на стан бойової готовости цілої округи. Тільки в умовах більшовицької окупації „мельниківці" й „бандерівці" знайшли спільну мову, об'єднали свої сили й станули до спільної боротьби проти спільного ворога. Сталося це в наслідок листа „мельниківського" Окружного проводу, який сили своєї підпільної сітки поставив до диспозиції УПА й збройного українського підпілля. Пор. Дмитро Карванський („Орський"), що згинув 6. 1. 1946 р., у бою за Бірчу, один із найвизначніших старшин УПА в Перемищині, прийшов до УПА в наслідок оцього обєднання.[17]

До цієї загальної характеристики належить ще додати, що „бандерів-

ське" підпілля мало небагато щастя. Ось, напр., у травні 1944 р., мабуть, таки через донос політичних противників загинули, в Добромилі, три визначні організатори Української Народної Самооборони (УНС).[18] Загинув годі від німецької кулі Омелян Сенишин („Прут"), студент Львівської політехніки, здібний і відданий військовий інструктор, що організував перші самооборонні відділи на терені Перемищини (†20. 5. 1944 р.). Знов же, в грудні 1944 р. загинув Микола Дутка (к-р Остап), провідник Перемиської округи ОУН. На шляху активної визвольної боротьби проти окупантів, таки на Перемиській землі, почали падати перші жертви уроженців Перемищини.[19]

Беручи до уваги повну безборонність Перемищини, Головна Команда УПА в порозумінні з КВШ Львівського краю почала продумувати заходи для перекинення збройних сил також у Перемищину. А втім, від 27. січня 1944 року офіційно перебрав командування УПА — ген. Тарас Чупринка, а з кадрів КВШ Львівського краю створено власне Головний Штаб УПА (ГШ УПА). Одним із перших рішень нового ГШ УПА було рішення перекинути сформовані вже військові відділи УПА-Захід з території військових округ (ВО) „Маківка" (Дрогобицька область) і „Говерля" (Станиславівська область) до Перемищини. На жаль, цій концентрації значно перешкодили німецькі акції в Дрогобиччині та Станиславівщині й завзята боротьба УПА з червоними партизанами Кулагіна за Чорний Ліс.[20] Концентрація відділів УПА наступила щойно в 1-шій половині липня 1944 р., коли в районі с. Недільна (пов. Турка) відбувався давно вже заповіджений І. Великий Збір Української Головної Визвольної Ради (УГВР — 7.—14. липня 1944 р.). Для охорони цього Збору ген. Чупринка покликав у цей район сотні УПА: „Булава", „Леви", „Сурма" і ще дві чоти, разом 520 вояків. Дня 5. серпня 1944 р. ці відділи врочисто заприсяжено і вони почали свій марш у Перемищину. Рівночасно в Перемищину вирушив теж курінь УПА під командою сотн. Черника (сотні УПА Хоми й Чорного), сотня Громенка, Осипа й інші, але ледве чи ця сила з 2.500 бійців УПА була б дала раду з наміченим польським наступом у західньому „коридорі", коли б на Східньому фронті не сталася зміна, що перекреслила всі пляни польських підпільних стратегів та унеможливила АКА виконати оперативний плян „Буря". Цією зміною була більшовицька офензива.

Дня 14. липня 1944 р. на відтинку Ковель-Броди, рушили до наступу більшовицькі армії під проводом маршала Конєва. Вони проломили німецькі становища під Ковлем та на відтинку XIII. німецького корпусу[21] і лявіна совєтських моторизованих армій швидко покотилися на захід. Більшовики здобули Холм (22. 7.), Ярослав (23.7), Львів (26. 7.), Перемишль (28. 7) і в багатьох місцях перейшли рр. Сян та Вислу. Ще 23. липня 1944 р. новий шеф німецького генштабу — ген. Гудеріян закликав німецькі армії за всяку ціну боронити лінії Сяну й Вісли, але в цей час більшовицькі танки були вже на ринку в Ярославі і на захід від Тарногороду та Люблина. Гасло „рюквертс заммельн" перемінилося в німецькій армії в панічну втечу й тому більшовики здобували великі простори майже без бою. Дня 3. серпня 1944 р. впав Ряшів, а 6. серпня — Сандомир, де більшовики створили Сандомирський пляцдарм, що його пізніше обороняли перед завзятими німецькими атаками змобілізовані в Західній Україні вояки. Сотні тисяч українців, бійців Червоної армії, змило своєю кров'ю цей Сандомирський пляцдарм".[22]

Серед цих переломових подій не стало місця для польської „Бурі". „Коридорів" до Львова АКА не створила, бо в тому перешкодила їй УПА. Знов же повстання польських підпільних дивізій — 5-ої в районі Львова й прорідженої вже УПА — 27, в районі Ковля, повстання не так проти нім-

ців, як проти українців,[23] польській стороні не дали нічого, ані політично, ані морально. Доконаних фактів не було. Були, натомість, зворушливі зустрічі з „союзниками", братання, промови, квіти і спільні фотографії. Але було ще й швидке та несподіване роззброєння „союзниками" відділів АКА. Командний склад обох підпільних дивізій запрошено на переговори про спільні дії, арештовано й вивезено на Схід, де за ними й слід пропав.[24] Більшовики з успіхом створили доконані факти, що їх тепер повторили в Мадярщині . . .

Казав колись Лєшек Борковський: „Нєма Русі, єст тилько Польска і Москва". В сталінській „Новій Європі" не стало теж місця на Польщу. Залишилася тільки Москва.

3. Перемищина під більшовицькою окупацією й договори про переселення

До 1. жовтня 1945 р. Перемишль і Перемищина по цей бік р. Сяну перебували під військовою окупацією Червоної армії, яка встановила була свою допоміжну адміністрацію, і тільки по той бік Сяну організувалася польська адміністрація. На окупованих собою територіях Червона армія перевела мобілізацію мужчин до Червоної армії (від 17 до 55 р. життя) та визначила сільсько-господарські контингенти, що йшли на потреби Червоної армії. В справи місцевої адміністрації, шкільництва, а навіть господарства Червона армія не надто мішалася й, наприклад, українська гімназія й торговельна школа в Перемишлі проіснували були аж до 1. 10. 1945. До праці в урядах, в установах, на залізниці покликали були місцевих українців і це все було причиною, що населення було довший час переконане, що кордонною лінією між Польщею й Советським Союзом залишається старий кордон з 1941 р. — на ріці Сян. Що більше, палкі промови тодішнього міністра закордонних справ УРСР — тов. Корнійчука у Верховній Раді за приєднанням до Української РСР „відвічних" українських земель — Холмщини, Ярославщини й Лемківщини веліли радше припускати, що цей кордон буде навіть посунено більше на захід. Проте виступ Корнійчука був потрібний лише як акомпаніямент до переговорів у Ялті, щоб виторгувати від союзників більше з західньоукраїнських земель. Політбюро вже заздалегідь пляновало погодитися на „лінію Керзона". До речі, ця „лінія Керзона" з'явилася була на столі нарад союзників ще в Тегерані.[26]

Також у Тегерані „союзники" погодилися щодо переселення людности між Польщею й Советським Союзом. Коли Рузвелт спитався Сталіна, чи він плянує переселення людности, Сталін відповів рішуче „так".[26] На цій підставі дня 9. 9. і 22. 9. 1944 р. польський люблинський уряд заключив договори про переселення з Білоруською, Українською та Литовською радянськими республіками. Текст договорів Польщі з Білоруссю та Україною невідомий, але текст договору з Литвою відомий і треба припускати, що два інші договори подібні до цього опублікованого польсько-литовського договору.[27] Отже згідно з цим договором треба припускати, що устійнено такі засади переселення: 1. Всі особи польської і жидівської національности, що були громадянами Польщі перед 17. 9. 1939 р. і жили на території Білорусі, України, або Литви, можуть переселитися до Польщі; 2. Всі особи української, білоруської, російської й литовської національности, що живуть на території Польщі, можуть старатися про советське громадянство й переселитися до Советського Союзу; 3. Переселення повинно відбуватися без жадного натиску й примусу і всім громадянам треба залишити вільний вибір; 4. Прохання про переселення можна складати на письмі й усно до спеціяль-

них переселенчих комісій між 15. 10. і 1. 12. 1944 р.; 5. Переселення повинно закінчитися перед квітнем 1945 р. Згідно з договором, спеціяльні совєтські переселенчі комісії були встановлені в жовтні 1944 р. в Люблині, Грубешові, Холмі, Замості, Красноставі, Перемишлі, Сяноку, Любартові, Томашові, Білій і т. д., але вже перед встановленням цих комісій відбувалося переселення, головно, на добровільній базі. В липні 1944 р., коли фронт був ще на р. Вислі, ГАСС повідомила, що перші валки з переселенцями виїхали зі станцій Барановичі, Гродно, Столпци і Волковиска до Польщі. Знов же **Известия** подали, що перший транспорт — 122 українські родини з Польщі прибули до Херсону.[28]

Очевидно, „лінія Керзона" й переселенчі договори заскочили поляків і українців, зокрема поляків. Поляки наївно сподівалися, що перемога більшовиків і союзників над німцями, так би мовити, „автоматично" приверне передвоєнні ризькі кордони. Ці сподівання базувалися теж на договорі, що його 30. липня 1941 р. більшовики підписали з польським еміграційним урядом у Лондоні про відновлення дипломатичних взаємин, в якому всі німецько-совєтські договори визнано за неважні, зокрема договір з 28. 9. 1939 р., яким поділено довоєнну Польщу на німецьку й совєтську сфери впливів. Поляки в краю та на еміграції інтерпретували цей договір, як відновлення ризьких кордонів. Проте, коли в першій половині 1944 року армії І. українського фронту прийшли на західню Волинь і польське підпілля побудувало було на старому кордоні граничні стовпи, НКВД негайно арештувало запідозрених польських підпільників і повісило їх на побудованих ними граничних стовпах. Думати про те, що більшовики визнають довоєнні ризькі кордони, було таки дуже наївно.

В кожному разі до цих наївняків не належали віце-прем'єр лондонського уряду п. Міколайчик і товариші, які 13. 10. 1944 року з'явилися в Спиридоновському палаці в Москві, щоб послухати, що кажуть московські „політбюрократи" з „позиції сили". Вони з Міколайчиком разом прийняли „лінію Керзона" як де факто демаркаційну лінію між Польщею та Совєтським Союзом і погодилися на виміну населення. Товариш Бєрут заявив: „Львів має належати до Росії. Це є воля польського народу." Тов. Осубка-Моравський швидко погодився зі своїм передбесідником.[29]

В Ялті союзники швидко припечатали нові кордони, після заяви Сталіна, що він не може бути меншим російським патріотом, ніж ним був . . . лорд Керзон.[30] Вони тільки мелянхолійно ствердили, що лінія Керзона відорвала від „Польщі" 179.740 квадратних миль території та 10,652.979 населення. Все ж таки на конференції в Потсдамі Черчіл і Труман сподівалися, що щонайменше 4 мільйони поляків прибуде до Польщі з Совєтського Союзу і, щоб їх примістити, рішили нагнати 8 мільйонів німців із „зем одзисканих" по лінію р. Одри й Нісси.[31] Насправді, ці мільйони ніколи не прибули, бо їх . . . не було. Виміна населення між Польщею й Совєтським Союзом виказала ясно фальшивість польських статистик з часу існування „монарствової" Польщі.

Передвоєнна польська статистика нараховувала на території Західньої України й Західньої Білорусі – 5,274.000 поляків, у тому, на західньо-українських землях 2,583.000. Згадуваний нами польський демограф Копець рахував, що з СССР до Польщі переселиться 4,022.037 поляків.[32] Тим часом за 4 роки переселенчої акції (1944—1948) до Польщі з СССР прибули всього 1,458.952 поляки, в тому з Західньої України 718.007. Якщо ми приймемо, що воєнні втрати польського населення Західньої України становили 200.000 населення, а „лика" репатріянів перед приходом більшовиків

охопила преблизно 500.000,[33] то все ж таки „бракує" десь понад 1 мільйон поляків, які перед війною жили в Західній Україні. Ця недостача ще й досі дає декому „підстави" думати, що в СССР залишилися сотні тисяч поляків.[34] Оскільки цих поляків у СССР нема, ми схильні цю недостачу записати на рахунок фальшивости польських статистичних даних.[35]

Декларацією з дня 22. квітня 1945 року п. Станислав Міколайчик урочисто визнав лінію Керзона як кордон між Польщею й СССР та уступлення Польщею Львова на річ СССР.[36] Оцим актом закінчилася чергова сторінка історії польської експансії на Схід. За останні сторіччя занотувала відворотний процес — процес, який, мабуть, ще незакінчений. У міжчасі, збройна сила українського народу — УПА — визначувала баґнетами інші кордони, на яких повинна була затриматися польська експансія. Кордони ці визнано до певної міри взаємно в зговоренні польської й української підпільних армій для спільних акцій проти московського імперіялізму дня 18. травня 1946 р.[67] Московська сила покищо ударемнила це зговорення між віковими сусідами.

Вертаємося до Перемишля. Під кінець 1944 року з'явилася і в Перемишлі совєтська переселенча комісія, яку очолив тов. Тищенко, а від польського уряду був призначений „офіцер" польського війська — перемишляк Ґрайцарик, якого батько був вирікся в 1939 році за різні його колізії з карним правом. Все ж таки на початку свого урядування тов. Тищенко нараджувався про виселення з українськими інтеліґентами в Перемишлі, а навіть відвідував обох гр.-католицьких єпископів, щоб засягнути їх думки в справі переселення українців. Єпископ Коциловський відповів тов. Тищенкові, що єпископом призначив його Рим і тільки Рим може його переселити в Україну. Подібну відповідь дав т. Тищенкові й єпископ Лакота. Переселенча комісія всюди заявляла, що переселення в Україну є цілком добровільне, але рівночасно поширювала поголоски, що всіх українців забере силою в Україну. Це спонукали колишнього посла української радикальної партії Григора Вахнюка написати в травні 1945 р. листа до міністра внутрішніх справ у Варшаві з запитанням, чи переселення є добровільне, чи примусове. На свого листа Вахнюк отримав відповідь від міністра, що переселення є добровільне і ніхто не може змушувати українців покидати їхні прадідівські землі в Польщі.[38]

Проте, Москва таки рішилася забрати силою українців із земель, відступлених Польщі, до СССР. Оскільки добровільних зголошень на виїзд в Україну не було, більшовики рішили змусити до цього українське населення найжорстокішим терором. Самі вони не хотіли брати цей терор на свій рахунок, але наказали це зробити своїм польським вислужникам. За дорученням із Москви польський більшовицький уряд став організувати, нібито, неофіційні збройні банди з польського комуністичного й шовіністичного елементу, які почали чинити збройні напади на українські села й поголовно вимордовувати в них українців. Уже останні місяці 1944 р. принесли перші жертви польсько-більшовицьких банд. Ці банди, часто-густо очолювані перебраними емведистами з т. зв. переселенчих комісій, або колишніми більшовицькими партизанами,[39] палили українські села, грабували майно українців і масово мордували людей. Як у мордуванні, так і рабунках помагали бандам червона польська міліція й польське військо. Не залишилися позаду в цій ганебній роботі і польське підпілля і польське суспільство. Українські підпільні видання й матеріяли називають цілу низку сіл у Перемищині, які впали жертвою цих банд.[40] У відозві українських повстанців з квітня-травня 1945 р. п. н. „Полякам перемиського, ярославського, любачівського, томашівського,

грубешівського й других повітів до загального відома", наведені факти звірського протиукраїнського терору з боку „розбещених польських банд", зложених з „міліції обивательської", цивільного населення і нерідко з аковців. Згідно з даними цієї відозви, які потверджуються й іншими підпільними матеріялами, поляки замордували в Павлокомі коло 300 українців (чоловіків, жінок і дітей), у Сівчині й Березці понад 200, в Малковичах — коло 200, в Берізці і Раховій — понад 130, у Скопові — 115, у Вільшанах — 9, в Горайці — 135, в Люблинці — понад 200, в Пискоровичах — коло 200, в Курилівці — коло 200, в Кобильниці — 30 та сотні українців в інших селах. „При цих звірських мордах, — стверджує відозва, — польські бандити стосували нечуване варварство: виколювали живцем очі, відрізували вуха й язики, вирізували на шкірі хрести й тризуби, кидали недомордованих людей живцем у вогонь, не поминаючи при тому вандальстві жінок, старців і дітей . . ." [41]

Треба сказати, що українська сторона правильно оцінила й зареагувала на ці виступи польсько-більшовицьких банд. Для неї було ясно, що більшовики хочуть розпалити польсько-українську війну, яка, в тодішній ситуації, мусіла відвернути увагу обох народів від спільного ворога й його дій та спрямувати енергію обох народів на взаємне поборювання. Розуміючи добре мету більшовиків, УПА й підпілля, організуючи збройну оборону проти нападів та розгромлюючи бандитські осередки, рівночасно вела теж широку пропагандивну акцію, закликаючи польське населення до спільної боротьби проти московських імперіялістів та їхніх агентів у Варшаві. У листівках до польського населення УПА й підпілля постійно вказували на згубні наслідки взаємної боротьби обох народів та закликали польське населення до льояльности й співпраці з українським визвольним рухом. Майже в кожному мішаному, чи чисто-польському селі, на охопленому повстанським рухом терені, повстанські відділи, чи підпільні клітини переводили збори з польським населенням, на яких подавали український погляд на витворену ситуацію. Повстанці кликали до поляків: „Протестуйте перед цілим культурним світом так, як це робимо ми. Хай усі чесні люди на світі знають, як виглядає „демократична Польща" і що виправляють з народом більшовики й їхні агенти з Берутом на чолі . . . Демаскуйте їх! . . Накликуйте до опам'ятання своїх земляків із МО і ВП! . . Не поселюйтеся в опущені українські села, бо ми спалимо кожну виселену українську хату й будемо палити далі, доки не заперестанете цієї варварської акції! . ." [42] Оця пропагандивна акція вказувала на те, що, не зважаючи на терор із боку значної частини польського населення супроти українців, УПА й підпілля твердо йшли давно обраним шляхом — шляхом боротьби проти головного ворога — московсько-більшовицьких імперіялістів і залучування всіх поневолених московським колоніялізмом народів до цієї справедливої боротьби.

Нема найменших сумнівів, що обі українські акції — збройно-оборонна та політично-пропагандивна — мали великий успіх. Вже по короткому часі збройно-оборонної акції УПА й підпілля польська сторона цілком припинила терор і морди. Але політично-пропагандивна акція потрапила вилучити з боротьби польський народ і зробити його прихильно-невтральним для української сторони. УПА й підпілля систематично поширювали цей клин у протиукраїнський польсько-большевицький фронт і врешті довели не тільки до перемир'я з польською підпільною армією „ВіН" (Вольносьць і Неподлеглосьць), але заключили з нею договір про спільні акції проти Москви й її агентурного уряду в Польщі (18. V. 1946 р.). Вже десять днів пізніше (28. V. 1946 р.) бійці обох підпільних армій виконали спільну акцію на м. Грубешів, в якій розгромлено місцеву станицю НКВД і УБП. Ця співпраця тривала аж

до розгрому „ВіН"-у в 1947 році. З цього часу у протиукраїнських акціях на землях за лінією Керзона польський народ не брав уже участи. Акції ці доконувалися виключно силами Москви та її польської й чеської агентури.

4. УПА й збройне підпілля в Перемищині

В попередніх розділах ми вказували на те, що ГК УПА рішила перекинути в Перемищину значні на той час відділи УПА для протидіяння польській акції АКА створення коридору з Перемишля до Львова. На початку серпня 1944 р. в Перемищину вирушили курені й сотні УПА загальним числом до 2500 старшин і вояків. Цим відділам УПА власне й треба завдячувати факт, що Перемищина могла зорганізувати збройну оборону проти нападів польсько-більшовицьких банд на українські села, відбити цей напад та знищити найактивніші польсько-більшовицькі бандитські осередки на цій території. Хоча, згідно з наказом ГК УПА, оці відділи під кінець 1944 р. в значній мірі демобілізувалися, все ж по них залишився людський склад і зброя, які уможливили постання збройної самооборони з місцевого населення, а пізніше теж місцевих сотень УПА. Широка організація збройної самооборони і збройного підпілля, насичення збройними відділами території Перемищини довели до того, що в 1945 році на території Перемищини існувала „повстанська республіка". Ця „республіка" поширювалася від Володжі і Голучкова на заході, по Вільшани, Гороховиці й Яксманичі на сході, від Іскані на півночі, по Юречкову й Ліщину на півдні. Лад і порядок у цій „республіці", хвилюючий опис якої знаходимо в спогадах Степана Хріна,[43] ворог відважувався порушити тільки тоді, коли входив на територію „республіки" з більшою військовою силою.

Звичайно, марш відділів УПА в Перемищину не відбувався без перешкод. З наддністрянських багон маршували у Перемищину „різунівці" під командою к-ра Черника. Разом було їх 360 повстанців, гарно озброєних та умундурованих. Командири сотень (Хома й Чорний), командири чот і роїв їхали на конях, вояцтво маршувало трійковим ладом. Курінь ішов так без більших пригод аж до Турницького лісу, що недалеко села Військо, Добромильського району. Тут у цьому лісі куреневі „різунівців" заступили дорогу швидко заалярмовані більшовицькі залоги Добромиля, Хирова, Нижанкович та інших осередків. Було це в першій половині вересня. Ветерани боїв за Чорний ліс, добре вишколені й озброєні „різунівці" розбили тут більшовиків у пух і прах. У Добромилі відбулися похорони 75 більшовицьких старшин і вояків, що впали у цьому бою, але крім них було ще 135 ранених більшовиків. З Турницького лісу „різунівці" пішли через Папоротну, Ліщину на Кальварію, де ще розбили енкаведистів, що були в засідці. Все ж таки, бої ці виказали, що навіть добре озброєній і вишколеній частині, коли вона великого особового складу, важко посуватися в більшовицькому запіллі. До того, „різунівці" були озброєні мадярською зброєю й амуніцією і стояло важке питання про потрібне постачання амуніцією. Це й було причиною, що ГК УПА наказала „різунівцям" поділитися: к-р Черник дістав відрядження в Мостищину, куди відійшов з охоронним відділом, а сотенні Чорний і Хома розійшлися з своїми сотнями. Чорний пішов у Карпати до к-ра Рена, а Хома залишився воювати в Бірчанщині.[44]

До цієї сотні Хоми долучився дня 16. вересня 1944 року в с. Тростянці зі своєю чотою Степан Хрін. В цей час сотня Хоми мала три чоти: Кривоноса, Івася й Запорожця, а чота Хріна стала четвертою. Начальником штабу у Хоми був старший партизан, учасник ще партизанки в Холодному Яру

в Україні. До штабу належала теж красуня-боєць і пропагандист — полтавка Степова, відважна, розумна й бойова дівчина. Військовим лікарем був Шувар. Сотня Хоми була одягнена в німецькі мундири й мала німецьку та російську зброю. В другій половині вересня і в першій половині жовтня сотня звела кілька боїв з більшовиками, які в числі 500 бійців з'явилися в терені, щоб перешкодити операціям сотні. Все ж таки більшовики не дуже намагалися розбити сотню, бо вони готували більшу акцію, яка повинна була закінчитися оточенням повстанців та їх знищенням. У половині жовтня в селі Ямна долішня сотня Хоми знову зустрілася з сотнею Чорного, вдягнутою в мадярські мундури й озброєну мадярською зброєю. Тут теж приєдналися до обох сотень озброєні українці-парашутисти, що їх скинули німці на зади більшовицьких армій. Дня 24. жовтня 1944 р. сотні Чорного й Хоми звели великий бій із більшовиками під Ліщавою Горішньою, що його так чудово описав у своїх спогадах Степан Хрін. В цьому бою повстанці мали втрати: 17 вбитих, між ними к-р Хома, 8 ранених, між ними чот. Хрін, 3 ранені згоріли, а 2 померли. З цивільного населення впало декілька осіб, але більшовики мали 207 убитих; таке число подали більшовики в Перемишлі й Добромилі, також РК КП(б)У подав таке число. В додатку ворог утратив тут одного генерала з декількома вищими старшинами, що їхали були в розбитій повстанцями лімузині, і дві танкетки. Очевидці оповідали, що в Перемишлі й Добромилі під час бою що тривав 15 годин, була велика тривога, гуділи гудки, в обох містах ішли готування до оборони, була паніка. Всі говорили про тисячі повстанців, які наступають невідомо звідкіля. Ліщавський бій був без сумніву одним із більших боїв, що їх звела УПА проти окупантів.[45]

Інші відділи УПА, що прийшли на захід, у Перемищину й Лемківщину, таких великих боїв не мали. Сотня Бурлаки й наддніпрянці к-ра Петра Миколенка-Байди прибули на Лемківщину в складі куреня к-ра Рена, але звідтіль пішли у жовтні 1944 р. великим рейдом під проводом к-ра Байди ген аж у Чорний Ліс у Станиславівщину. Цей рейд з Лемківщини в Станиславівщину й назад у Лемківщину, що його називають Карпатським, був одним із найуспішніших і ефектовніших рейдів УПА. В жовтні 1944 р. у Бірчанщину привів свою добре одягнену й озброєну сотню — сотн. Громенко, один із найвизначніших командирів УПА, що діяли пізніше в Перемишлі, і командир, що перший привів свою сотню під „зону", у великому рейді 1947 р. через Польщу й Чехословаччину. В Бірчанщину прибули теж сотні Осипа й Бурого (пізніше Біра) та сотня „Булава" під проводом к-ра Зеленого.[46] В Добромильщині формувалася сотня к-ра Ворона.

Всі ці сотні УПА були здемобілізовані після великого Ліщавського бою. Бійці цих сотень, зокрема уроженці Перемищини й Лемківщини, були звільнені додому з завданням організувати збройну самооборону власних сіл. Інші бійці отримали різні організаційні призначення, або повернулися групами на Схід. Як і завжди в УПА, оцей демобілізаційний наказ викликав невдоволення старшин і стрільців, які почували себе добре у військових відділах, але недолюблювали „підпілля". У своїх спогадах к-р Степан Хрін критикує демобілізацію, кажучи, що вона була в той час помилкова. „Слід було розпорошити сотні" (оскільки оперувати більшими відділами в більшовицькому запіллі було недоцільно й неможливо) і „дозволити малим відділам рейдувати по всьому терені", пише Степан Хрін.[47] Все ж таки демобілізацію тоді переведено і в лісі коло с. Тисова звільнено коло 300 бійців. Демобілізацію переводили, на наказ ГК УПА, курінний Павук, колишній організатор сотень УПА „Булава" й „Сурма" та пров. Пастернак-Старий, військовий референт Перемиської округи ОУН.[48]

Все ж таки поява й перемоги сотень УПА в Перемищині й Бірчанщині зробили дуже багато для духової мобілізації населення до боротьби з польсько-більшовицькими окупантами. Про бої, що їх звели сотні УПА, знали в кожному селі й приймали вістки про них із захопленням. Після демобілізації відділів значно зміцнилася теренова підпільна мережа. Демобілізовані вояки УПА були не тільки найкращими пропагандистами, але вони почали й самочинно творити збройні самооборонні відділи по своїх селах. Пізно восени 1944 р. оця праця почала прибирати організовані форми. Нею керував пров. Пастернак-Старий, а йому допомагали сотн. Громенко, чот. Хрін та чот. Крилач. Чот. Хріна призначено вишкільним референтом самооборонних відділів, що поставали й діяли в окремих районах Перемищини. З часом ці відділи перетворилися в місцеві сотні УПА. На командира збройних відділів Перемиської округи призначено пор. Коника, першим ділом якого була організація підстаршинської школи, що мала підготовляти підстаршинський склад для місцевих відділів УПА. В рр. 1945-46 ця підстаршинська школа вишколила кілька турнусів підстаршин, що визначилися пізніше в УПА, і зводила самостійні бої проти польського війська.[49]

Першочерговим завданням СКВ (Самооборонних кущевих відділів) була збройна оборона українського населення перед нападами червоно-польських банд, які нападали на українські села, грабували їх і мордували населення. Треба сказати, що завдання це новосформовані СКВ виконали зі славою. Тільки впродовж одного місяця, від 15. квітня до 15. травня 1945 р., СКВ та інші збройні формації розгромили понад 20 ворожих поліційних станиць („Міліції обивательської"), що вели перед в організуванні нападів на українські села, та провели акції на низку бандитських осередків у польських селах. Найбільше вдалою акцією цього роду було знищення 21. IV. 1945 польського боївкарського села Борівниці, в якому, крім спецбоївки, 30 чоловік, міліції обивательської — 70 чоловік, кватирувала ще озброєна банда Слепого, складена з усього боездатного елементу цього села — понад 300 чоловік. Село мало яких 40 кулеметів, легких і важких, міномети, багато амуніції й гранат. Це була фортеця р'яного польського шовінізму, між Бірчею, Дубецьком і Сяноком, що проявила себе численними нападами на українські села ще за часів німецької окупації, а за польсько-більшовицької влади була одним із найсильніших гнізд терористичних боївок у Бірчанщині. Відділи СКВ Громенка, Зруба, Ластівки, всі охоронні відділи (5) Перемищини під проводом Островерха взяли приступом цю фортецю під загальним керівництвом пор. Коника й чот. Хріна.[50] Бандити мали важкі втрати. Розгром найсильнішої польсько-більшовицької фортеці в Бірчанщині викликав великий переполох серед ворожих шовіністичних елементів. Відділи польського війська, що прибули на другий день на місце бою, навіть не пробували організувати погоні за відділами СКВ. Вони тільки забрали все населення Борівниці з собою. Покинув цю околицю теж ватажок розбійницького кубла — Слепий, який подався до Перемишля, де зорганізував нову боївку. Борівниця опустіла, село заросло буйними травами, а ліси, що її оточували, стали головною базою для відділів УПА й підпілля.[51]

В наслідок розгромів ворожих боївкарських гнізд у Борівниці, Грозьовій, Добрій, Ліщаві, Кузьмині — ввесь простір Перемищини звільнився від контролі червоної Польщі й став „повстанською республікою". Оця „республіка" проіснувала від травня до кінця серпня 1945 року. На її „кордонах" стояли стійки й застави, що контролювали рух населення. Хто хотів перейти „кордон", мусів мати перепустку від місцевого повстанського проводу. Віч-на-віч українських застав стояли польські застави. У „республиці" проводи-

лися військові вишколи, санітарні вишколи дівчат, працювали зброярні, зорганізовано систему постачання. Встановлено постійні приділи харчування. Постали малі фабрики, що виробляли тютюн з етикетками УПА, цигарки, пасту, мило й шкіру. Варили сіль і працювали швальні білизни, мундурів, взуття, светрів тощо. Заготовлювалися ліки й збиралися лічничі зела, з яких фармацевти Нехрист, Зена-Богданна й Орест виробляли ліки. Функціонувала суспільна опіка над цивільним населенням, а в військових лікарнях і санітарних пунктах переводилося безплатне лікування цивільного населення лікарями УПА — Скалою й Тарасом. Українське населення з сіл, положених за Сяном, прийнято на територію „республіки" й розміщено в селах, полишених поляками. Зв'язок функціонував безперебійно між окремими селами „республіки", але зате листи надані в Польщі до адресатів, що жили в „республіці", не доходили до свого призначення. Вони поверталися з дописко̀ю польської пошти, що терени за р. Сяном зайняті „бандерофцами", і не можуть бути доручені. Листівку з такою дописко̀ю надрукувала була в свому часі мюнхенська „Українська Трибуна".[52]

На території „республіки" ворожі осередки існували тільки в Перемишлі, Пикуличах і Бірчі, але зібрані там військові сили й поліційні загони навіть не показувалися в українських селах. Ворог покищо збирав свої сили й готувався до великої виселенчої акції. Покищо він виселив тільки українські села, що положені були за р. Сяном. Після виселення в цих селах почали з'являтися рейдуючі відділи УПА, які палили в них українські хати, не торкаючи при тому поляків. Рейдуючі відділи спалили низку колишніх українських сіл за Сяном: Острів, Вуйковичі, Мацьковичі, Батичі, Сосницю. В Мацьковичах під час акції відбувалася саме забава на команді міліції. В тій хвилині, як заграла музика, посипалися стріли з усіх родів зброї і настав великий переполох. На залю ввійшло декілька старшин і вояків УПА й запевнили зібраних, що їм нічого не станеться. Вони заявили, що є вояками УПА й прийшли спалити хати, що їх будували їхні діди й прадіди. З українських хат, що вже були зайняті поляками, бійці УПА помагали полякам виносити речі й поводилися дуже чемно. Вістка про палення Мацькович, що була першою акцією цього роду, скоро поширилася по цілій Перемищині, при чому поляки широко розповідали про поведінку бійців УПА, які населенню нічого злого не робили, бо вони „боряться проти НКВД, а не проти поляків". Оця поведінка бійців УПА викликала глибоке порушення серед польського населення, яке дивувалося українській толерантності в час, коли у відплатних акціях польське військо й поліційні загони відзначалися дикунським варварством супроти українського населення.

Напередодні великої переселенчої акції в Перемишлі організаційна структура УПА й збройного підпілля ОУН у Закерзонській Україні була вже остаточно завершена. Українські землі за лінією Керзона творили організаційний „край", що його провідником був Ярослав Старух (Ярлан), і поділявся на три організаційні округи: Холм, Любачів і Перемишль. Перемиська округа поділялася на два „надрайони": „Холодний яр", до якого входила Перемищина з Бірчанщиною, та „Бескид", до якого входила Лемківщина (повіт Ліско, Сянік і інші). Надрайон „Холодний яр" поділявся ще на 5 підпільних районів, що означалися цифрами від I—V. Під військовим оглядом, Закерзонська Україна творила VI. В(ійськову) О(кругу) „Сян" і поділялася на Т(актичні) В(ідтинки) з командами ТВ на чолі. Холмський підпільній окрузі відповідав ТВ „Данилів", Любачівській — ТВ „Бастіон" і Перемиській — ТВ „Лемко". На чолі ТВ „Лемко" стояв майор Рен, військовим тере-

новим комендантом був пор. (пізніше підполк.) Коник. До ТВ „Лемко" належали такі відділи УПА:

У-1 К-р Стах, чоти (пвд) 501, 502
У-2 К-р Громенко, чоти (пвд) 504, 505, 506
У-3 К-р Бір, чоти (пвд) 507, 508, 509
У-4 К-р Бурлака, чоти (пвд) 510, 511, 512
У-5 К-р Хрін, чоти (пвд) 513, 514, 515, 515А
У-6 К-р Яр, чоти (пвд) 516, 517, 518
У-7 К-р Ластівка, чоти (пвд) 519, 520, 521

Крім цього ще гостюючі відділи: „Булава" (к-р Мирон), і Бродича (к-р Кармелюк). Ці відділи прибули з ВО „Говерля".[53]

В цих відділах ТВ „Лемко" бойовий стан старшин і бійців ніколи не перевищав 2150 чоловік. У 2-ій половині 1945 року відділам ТВ „Лемко" протистояли дві дивізії піхоти польського війська, бойовий стан яких становив щонайменше 10.000 війська, а до цього ще й безчисленні загони КБП (Корпусу безпеченьства публічнего) і ВОП (Войско Охрони Пограніча). Обі дивізії піхоти мали свої гарнізони на терені дій ТВ „Лемко", п'ятикратно переважаючи УПА.

Коли ж, до остаточного бою в 1947 році, ТВ „Лемко" вишикував 8 бойових сотень (Бурлаки, Громенка, Крилача, Ластівки, Біра, Бродича, Хріна, Стаха), то проти них кинено вже крім совєтських і чехословацьких з'єднань, також дивізії І. (Варшавської) й IV. (Краківської) польських армій, підтримуваних танками й авіяцією. Це вже була 50-тикратна перевага. В наслідок цих воєнних дій, сотні Ластівки й Крилача були розбиті ще в Польщі, сотні Бродича й Бурлаки в Чехословаччині, а сотні Біра, Стаха й Хріна перейшли на Україну. Під „зону" перейшли сотня Громенка з важкими втратами та решти сотень Бродича й Бурлаки.[54]

Колись воєнні історики застановлятимуться, як це було можливе, що нечисленні відділи УПА потрапили майже два роки протистояти чисельній перевазі польського війська й поліції, яка поборювала УПА, й якій не бракувало відваги й завзяття в цій боротьбі. Яка ідея мусіла окрилювати цих 2.000 безсмертних, що вони зуміли витривати в цій боротьбі, не зважаючи на всі труднощі? Де секрет їхніх успіхів, що мусять дивувати кожного, що має хоч невеличке зрозуміння для справ стратегії і тактики, зокрема тактики партизанської війни?

Ми зраджуємо цей секрет. Поруч високої бойової якости українських повстанських відділів і завзяття та фанатизму підпільників ОУН, цим секретом є повна підтримка широких мас українського народу для боротьби, веденої УПА й ОУН. Ця підтримка давала змогу відділам УПА й підпільникам ОУН чинити подвиги, з точки зору військової науки неможливі.

Збройна боротьба УПА й підпілля ОУН у Перемищині, а також у всій Закерзонській Україні припинилася не тому, що була така, чи інша перевага збройних сил ворога. Вона припинилася тому, що не стало широких народних мас, що цю боротьбу підтримували і в той, чи інший спосіб брали в ній участь. Коли виселено з Закерзоння майже всіх українців, одних в СССР, других у північні й західні райони Польщі, відділи УПА й підпілля ОУН не могли вже довше існувати, вони мусіли покинути цю територію. Щоб цю хвилину якнайбільше припізнити, УПА й ОУН кинули всі свої сили в боротьбу проти виселення і цю боротьбу потрапили вести майже два роки. Окремі її етапи в Перемищині будуть предметом розгляду наступного розділу.

5. Виселенчий бій у Перемищині

Чудове літо 1945 року кінчалося й надходила сумна осінь. „Повстанська республіка" в Перемишлі також кінчала своє існування. А добре було жити в цій „республіці". Островерх згадує: „По селах ішла гарячкова збірка зброї, амуніції і вишкіл СКВ. Мені було тоді дуже приємно, аж хотілося жити. Ми були панами ситуації від ріки Сяну (очевидно, в коліні Сяну, в Березівщині, Л. Ш.) аж по Перемишль. Польські банди, що сиділи в Бірчі, чи деінде, тільки ночами обстрілювали і рідко більшими силами нападали на села".[55]

Після капітуляції Німеччини Перемищина пережила ще раз перемарш совєтських армій, але цей перемарш відбувся цілком мирно. Йшли піші й моторизовані дивізії, їхали з'єднання донських і кубанських козаків. Червоноармійці виразно інтересувалися УПА й охоче приймали підпільну літературу та уникали боїв і сутичок.[56] Перемарш совєтських дивізій тривав майже два місяці, але ним зачеплені були тільки села, положені при шляхах, і тому, за час цього перемаршу, повстанська „республіка" могла функціонувати майже без перешкод.[57]

Перемарш совєтських дивізій із Німеччини додому використали поляки для того, щоб непомітно збільшити гарнізони на терені дій УПА й перевести концентрацію війська й відділів КБВ, що мали бути вжиті до виселенчої акції. В Перемиському, Ярославському й Любачівському повітах з'явилися дивізії І. польської армії під проводом ген. дивізії Яна Роткевича. Цим власне дивізіям доручено поборювання УПА й підпілля та виселення українського населення.

Першу масову виселенчу акцію попередили великі облави на села й ліси, в яких брали участь дивізії ген. Роткевича. Ці облави, що їх метою було прогнання УПА й підпілля з терену, не дали ворогові надто великих результатів. Причиною цього було невміння боротися проти повстанського руху, що має велику підтримку народу, і нехіть польських вояків боротися з українськими повстанцями. Хоч при польських частинах існували численні більшовицькі спецгрупи, які мали навчати польське військо метод боротьби з повстанцями, то й ці заходи не дали надто великих наслідків, бо й самі більшовики не мали ще вироблених метод боротьби проти УПА й українського підпілля. Не маючи успіхів, московські дорадники рішили перейти до загальної виселенчої акції, веденої відомими московськими терористичними засобами.

Масова виселенча акція почалася 1. 9. 1945 р. Великі польські військові відділи, під проводом більшовицьких спецбоївкарів, нападали на українські села. Військо викидало людей із хат і під цівками автоматів гнало їх до залізничих станцій, або пішки до кордону. При цьому грабували майно наших селян, били, ломили руки, змушуючи підписувати заяви про „добровільне переселення". Все це діялося під наглядом і командою московських більшовиків.[58]

Мабуть першим селом у Перемищині, що його постигла така доля, було с. Тисова у Бірчанщині. Під час виселенчої акції польське військо вбило тут 19 українців, в тому 6 жінок. Між замордованими було 7 у віці від 70 до 92 років життя. Майже всі жертви були жорстоко тортуровані ще перед смертю. Їм ламали руки, відрізували язики, вуха, носи, а в жінок ще й груди. Тридцятилітній Марії Ситалин пробили дерев'яним колом живіт. Погромники спалили в селі 180 господарств на всіх 230, а тих, що „зголосилися" на переселення, пішки погнали до кордону. В селі з'явилося поль-

ське цивільне населення з Коріння й Гути, яке нещадно грабило залишені господарства.[59]

В цьому моменті УПА й підпілля станули до оборонної боротьби й візвали ввесь народ до спротиву. Населення кинулося в ліси під охорону відділів УПА, або на деякі польські села, де цим разом польське населення допомагало українцям переховувати збіжжя, худобу, а то й переховувало самих українців. Пропагандисти УПА відбували збори з українським і польським населенням і виказували злочинність виселенчої акції, що йде тільки на знищення народу. Видано низку листівок до польського населення і ВП. УПА покликала боєздатну частину українського населення до зброї й розпочала безпосередню боротьбу проти виселення. Насамперед, відділи УПА вдарили по комунікаційній системі. Висаджено в повітря й спалено сотні мостів і містків, підміновано й знищено десятки кілометрів залізничих рейок і телефонічних ліній. На дорогах копано рови, сипано насипи, завалювано їх деревом та камінням, будовано барикади. Наступним кроком було нищення переселенчих комісій зі старшинами-емведистами на чолі, в чому особливо відзначився к-р одного охоронного відділу Олень.[60] Врешті відділи УПА провели цілу низку наступальних операцій проти ворожих військ. Розгромлено ворожі залоги в сс. Тисова, Жогатин, Кузьмина, проведено трикратно напад на м. Бірчу (22. 10. 1945, 30. 11. 1945 і 6. 1. 1946), турбувальний наступ на Перемишль (вночі з 26. на 27. 12. 1945) та низку інших акцій. Тут годі було б усіх їх навіть згадати.

Одночасно проведено широко протестаційну акцію в цілій Польщі і на терені всіх чужинецьких амбасад у Варшаві. Опубліковано різними мовами **Відкритий лист до цілого культурного світу,** який видано у великому тиражі. **Відкритий лист** українців, замешкалих за лінією Керзона — це один із найбільш потрясаючих документів про жахливу дійсність на українських землях, що її принесло „закінчення" II. Світової війни. В цьому листі, датованому жовтнем 1945 р., „представники всіх верстов українського населення за лінією Керзона" звертали увагу публічної опінії світу на своє положення, між іншими, такими словами: „. . . Розпочалася нова хвиля терору проти українського населення, тим разом уже зовсім явна, бо її переводять військові частини. До биття, тортурування й розстрілювання людей, насилування жінок, грабування й палення хат і т. п. долучилося ще й переслідування української греко-католицької Церкви[61] і української інтелігенції по містах, а зокрема арештування перемиського єпископа Йосафата Коциловського. Діються всі ці безправства і злочини над нашим народом в тому часі, коли всьому світові було проголошено гуманні принципи Атлянтійської Карти, Чотири Великі Свободи президента Рузвелта, статут ООН і т. п. і т. д. . . . У відношенні до українського народу, зокрема його частини на захід від лінії Керзона, знищено навіть найскромніші засади християнської моралі і примітивної людської гуманности. Нам відмовляють того права, яке має забезпечене в культурних демократичних країнах світу кожна звірина і кожна жива істота . . ." [62]

Хоча цей клясичний документ не помістила жадна західньоевропейська чи американська газета, хоча про нього в цих газетах не було навіть згадки, події за лінією Керзона таки вперше звернули увагу світу на українську визвольну боротьбу. Чужинецькі кореспонденти, акредитовані у Варшаві, почали збирати й пересилати до своїх газет вістки про боротьбу УПА в південно-східніх районах Польщі. Деякі кореспонденти постаралися навіть про те, щоб особисто з'явитися на терені дій УПА й зібрати потрібні вістки. Результатом цієї діяльности журналістів був факт, що в закордонній пресі

щораз частіше почали появлятися прихильні репортажі про українську визвольну боротьбу. Дня 25. 11. 1946 р. варшавський кореспондент газети **Ди Нью Йорк Таймс,** п. Сідней Грузон, що й досі перебуває у Варшаві, помістив у своїй газеті обширний репортаж про підпілля ВІНу, НСЗ та УПА в Польщі, а коли ходить про УПА, то й про її дії по той бік лінії Керзона. Кореспондент інтересувався проявами антисемітизму серед підпільних організацій. Грузон ствердив існування антисемітизму у польських підпільних організаціях і заперечив його в УПА. Свідчення авторитетне й цінне.

Очевидно, відкрита боротьба між польським військом та УПА незвичайно загострила ситуацію на теренах дій УПА. Серйозність цієї ситуації змушений був визнати більшовицький маршал Польщі — Роля-Жимєрський на січневій (1946) сесії Крайової Ради Народової (польського парляменту). Роля-Жимєрський говорив про висліди боротьби польського війська проти польського й українського підпілля. Про цю боротьбу тепер широко заговорила польсько-більшовицька преса, яка досі старалася її промовчати. Повінь репортажів про УПА й українськикй визвольний рух, очевидно в негативному насвітленні, появилася і в польській пресі. Все ж таки, між цими голосами прорівалася теж часом ниточка признання, чи подиву для українського фанатизму й героїзму.[63]

Восени 1945 р. в Перемищині гостювали відділи УПА з ВО „Маківка" (Дрогобицька область), що йшли, або верталися з першого рейду по Словаччині. Команда цього рейду була в руках к-ра ВО „Маківка" — Зміюки-Андрієнка, а в складі рейдових частин був теж славний чорноліський курінь УПА к-ра Прута. Дня 2. 8. 1945 р. Андрієнко погромив більшовиків біля с. Скородне в Устріччині. Дня 31. 8. 1945 р. рейдуючі й місцеві частини УПА влаштували біля с. Арламова, недалеко від більшовицького кордону, величаве **Свято Зброї,** в якому брало участь 750 повстанців і підпільників. На святкуючі частини напали більшовицькі частини з Добромиля. В цьому Арламівському бою повстанці цілком погромили більшовиків, які втратили 83 убитих та 120 ранених. Це був один із більших боїв УПА в Перемищині.[64]

Очевидно, після Арламівського бою відділи УПА не дармували. У вересні 1945 р. знищили вони важливе боївкарське гніздо у с. Войткова, а в жовтні 1945 р. ворожі гарнізони й боївки в сс. Делягова, Сільниця, Павлокома, Тарнавка, Співчина, Ясениця співчинська, Ліщавка. Інші відділи УПА виконали численні рейди за р. Сян, де палено колишні українські села або хати. В цьому ж часі заатаковано теж гарнізон у с. Жогатин. Дня 22. жовтня 1945 р. відбулися рівночасні наступи УПА на Бірчу (к-р Прут), на Волю корінецьку (к-р Бурлака) та на Кузьмину (к-р Громенко). В усіх цих акціях ворог утратив 130 убитих і 10 полонених. По українському боці згинув к-р Барон, а к-р Громенко був поранений.[65]

Вночі з дня 29. на 30. листопада 1945 р. Громенко й Орський напали знову на м. Бірчу, а рівночасно Бурлака на сс. Корінець і Волю корінецьку, а к-р Яр на Гуту берізьку. І в цих акціях поляки понесли важкі втрати. Вночі з дня 26. на 27. грудня 1945 р. відділи УПА спалили села Кругель великий і Кругель малий, що під самим Перемишлем, обстрілювали мінометами місто, та знищили міські водотяги. Напад цей дав привід до алярмуючої статті в перемиській газеті **Нове Горизонти.**[66]

Цією активністю УПА польська сторона була дуже здивована і збентежена. На деякий час навіть припинено виселенчу акцію й пробувано урядово впливати на українців, щоб вони добровільно переселилися до СССР.[67] Момент передишки використовувала польська сторона до реорганізації й пере-

групування. В другій половині листопада польське військо зі збільшеною силою кинулося до нової масової виселенчої акції. Крім виселених у першому етапі переселенчої акції 30 сіл Перемищини й Бірчанщини в листопаді 1945 р. виселено ще села в безпосередньому сусідстві Перемишля: Кругель великий і малий, Пикуличі, Негрибку, Корманичі, Княжичі, Станиславчик, Лучиці. В грудні 1945 р. прийшла черга на Рокшиці, Брилинці, Кописно, Риботичі і Посаду риботицьку, в січні 1946 р. на Ляхаву, Лімну, Добру, Добрянку, П'яткову, Явірник руський, Жогатин, Поруби, Улюч, Грушівку, Військо, Голучків, Тиряву сільну, Волю кренівську, Пашову, Ліщаву долішню й інші. Всі ці села немилосердно пограбовано. Одним власне з засобів у ворожому пляні переведення виселенчої акції було основне пограбування й стероризування українського населення до тої міри, щоб йому взагалі унеможливити дальше проживання на цих теренах та змусити його до того, щоб воно само втікало з рідних сіл, шукаючи в більшовиків захисту самого життя. До яких терористичних заходів бралося польське військо, хай свідчить факт, що його описує повстанська листівка з березня 1946 р. В останніх днях лютого 1946 р. в селі Ліщава ВП (військо польське) замкнуло в церкві 120 осіб. Там тримали їх цілий тиждень, морили голодом, били, „купали" одягнених в ріці, а відтак мокрих тримали далі на морозі. В церкві польські жовніри танцювали, стріляли, мордували людей, виправляли дикі оргії. Совєтський офіцер, скинений у тому часі парашутом з літака на церковне подвір'я для контролі, як польські сталінські вислужники виконують накази, похвалив всіх польських пахолків і наказав по закінченні цієї „лекції" старших непрацездатних осіб залишити, а всіх працездатних гнати через кордон до „совєтського раю".[68] Не можна дивуватися, що цього польсько-більшовицького терору було навіть забагато більшовицьким прикордонникам. Бували випадки, що більшовицькі прикордонники переходили на польську сторону й проганяли ВП та польську міліцію, на яких поскаржилося їм українське населення. Так робила, між іншим, й більшовицька військова частина, що стерегла табору німецьких полонених у Негрибці. Дуже часто за свої „інтервенції" більшовицькі прикордонні й військові частини брали гроші, „самогон", або навіть харчі.[69]

Висліди цієї фази масового переселення були для української сторони болючі. Звіт з Перемищини за час від **20. 12. 1945** до **20. 1. 1946** подає такі цифри: Перемищину виселено в 70%. Під час акції вбито 49 українців і арештовано 357. Спалено 290 господарств. Погромники знасилували 15 дівчат і ранили важко 15 українців.[70] Військовий звіт подає, що за цей час відділи УПА звели 31 бій, в яких згинуло 47 упівців і ранено 26, а ВП втратило 39 убитими й 40 раненими.[71]

Важливим центром, звідки ворог проводив свої виселенчі акції, було м. Бірча. Це й було причиною, що командування УПА рішило знищити цей центр. Плян для цієї акції опрацював пор. Коник. Він був такий: Власні сили, що стояли до диспозиції, поділено на дві групи: східню й західню. Головним завданням східньої групи було в'язати ворога вогнем і звернути на себе увагу, а в той час західня група мали вдертися до середини міста та спалити його. В склад східньої групи ввійшли відділи УПА — У4 (Бурлака) і У7 (Ластівка) під командуванням Бурлаки, а в склад західньої групи відділи УПА — У2 (Громенко) та У6 (Яр) під командуванням пор. Коника. За розвідчими даними, сили ворога в Бірчі нараховували 960 ВП, узброєного гарматами, мінометами та важкою й легкою машиновою зброєю, ескадрон кінноти та 140 міліціянтів. Була теж у Бірчі рота ВВ НКВД. Акція мала розпочатися в 2-ій годині вночі дня 6. січня 1946 р. Саме м. Бірча було дуже

сильно укріплене, у дворі розбудовано низку бункрів, при чому теж будинок МО, школу й костел та прилежні хати укріплено для оборони.

Акція розпочалася в 3-ій годині, бо з огляду на розмоклий терен, відділи УПА запізнилися з зайняттям своїх вихідних становищ. На західньому відтинку, в першому ударі, пвд. 512 знищив на своїй дорозі бункер та ворожі застави, але замість іти дальше наступом на місто, пвд. заблудив і замість до міста пішов на Кам'яну гірку, де знайшовся під ворожим обстрілом із ґранатометів. За цей час пвд. 518 підійшов до хат під церквою і там викинув ворога з окопів. Тим часом, поляки рушили до протинаступу й У4 відступив, займаючи становища в здобутих ворожих окопах. Там цей відділ держав становища до год. 6.45, думаючи, що на інших відтинках відтяжуть його. Одначе цього не сталося.

В той час акція на відтинку У2 відбувалася так: Відділ наступав від Нового Села. Відділом командував пор. Орський у заступстві нездорового ще к-ра Громенка. Коли чоловий пвд. 504 був уже під м. Бірча, то пвд. 505 і 506 були ще в Новому Селі. Вони мали до Бірчі коло 300 мтр., але мусіли перейти високу скалу. І коли пвд. 505 і 506 добігли на цю висоту, то пвд. 504 був уже в центрі міста. Стрілецтво, не зважаючи на сильний вогонь кулеметів і мінометів, стрибками посувалося вперед. Все ж таки мінометний вогонь завдав пвд. 505 і 506 важких утрат. Поскільки місто палало, ворогові добре було стріляти й тоді пвд. 505 і 506 під сильним вогнем відступили. Тільки пвд. 504 остався в місті з к-ром Коником і пор. Орським. Пвд. 505 і 506 відступили в год. 5-ій, а пвд. 504 відступив в 6.30 ранку, звівши рукопашні бої на вулицях міста. В цих боях загинули пор. Коник і пор. Орський.

Відділ У7 наступав на м. Бірчу від Волі корінецької. Підійшовши під м. Бірчу, отримав він сильний вогонь з ворожих укріплень у будинку МО та в костелі. Відділ нав'язав важкий бій із противником, в якому знищив 1 бункер та спалив 10 хат. Він затримав свої становища аж до білого дня, але почав відступати рівночасно з У4. Відворот відбувався під безперервним обстрілом кулеметів і мінометів ворога. По рухах ворога видко було, що він намагається відтяти відступ до лісу потоками, що ведуть в Бірчу в південному напрямі. Одначе ворогові не вдалося осягнути цю мету, бо відділ час від часу ставив опір, стримуючи ворога на крилах. В погоню за У7 ворог вислав свою кінноту, але її прийняв У7 ґраґановим вогнем, що відобрало їй всяку охоту до дальшої погоні.

Вислід акції на Бірчу: ворог утратив 70 убитих і невідому кількість ранених. Власні втрати: 23 вбитих, в тому пор. Коник, пор. Орський, чот. Павленко та 22 ранених. Знищено, на відтинку групи схід — 4 бункрів, а на відтинку групи захід — 1 бункер і спалено кільканадцять хат. Акція не вдалася з причини помилок у керівництві. Пор. Коник був на чолі штурмуючого відділу, коли йому треба було керувати боєм усіх відділів та координувати їхню акцію.[72]

Весну 1946 року зустріла Закерзонська Україна гучними перемогами УПА на Лемківщині. В безперервних боях відділи УПА Хріна й Мирона розбили на голову всі ворожі прикордонні й теренові ґарнізони. Знищили станцію Лупків та забльокували тунель. Понад 150 ворожих вояків здалося в полон. Після роз'яснювальної розмови їх звільнено, з вийнятком тих, що брали безпосередню участь у мордуванні українського населення в с. Завадці морохівській. Велика кількість польських вояків утекла на Словаччину, де вони були роззброєні й інтерновані. Вони там розповідали, що „українців така сила, що не можна встоятися проти них". Факт утечі польського війська на територію другої держави звернув увагу чужинецьких

кореспондентів світової преси, що перебували у Варшаві й Празі. Вони поїхали в великій кількості на терен боїв, щоб добути потрібні відомості. Тоді то в світовій пресі появилися знов широкі репортажі про боротьбу УПА.[73]

Після боїв біля с. Лупкова сотні УПА пішли в другий рейд по Словаччині, який мав блискучі моральні успіхи.[74] Поява відділів УПА в Словаччині й ведена ними пропагандивна акція (мітінги, листівки, кличі, підпільна література) довели до внутрішньої боротьби між комуністичним і некомуністичним таборами в Словаччині. У виборах, що наступили по рейді, блискуче перемогли некомуністи, дарма, що їх комуністи обвинувачували, що вони прихильно ставляться до УПА.[75]

Не дармували теж відділи УПА в Перемищині. Вони не давали жити 9-ій дивізії ВП, яка тут оперувала. В березні погромлено ВП в Улючі, а в травні 1946 р. 28 полк 9-ої дивізії над. р. Сяном. З черги в червні 1946 р. підстаршинська школа ім. пполк. Коника погромила польську пістаршинську школу цієї ж дивізії у Корманицькому лісі. До цього ж відділи УПА в Перемищині знищили всі фільварки коло польсько-совєтського кордону, де мало квартирувати ВОП — військо охорони пограниччя. Дату виборів у СССР, 10. лютого 1946 р. — виборів, що їх бойкотувало українське населення на терені дій УПА й підпілля, відзначено паленням виселених українських сіл при кордоні. Тоді лінія Керзона палала вогнем пожарів і її перебіг можна було бачити на небі в формі луни. Цим Закерзонська Україна давала братам за лінією Керзона знати, що вона з ними у важкому виборчому бою.[76]

Дня 15. червня 1946 року закінчився виселенчий бій. В умовах великої переваги польських сил над українськими, останні не могли виграти цього бою. Перемищина пішла на перший вогонь і вона з усіх українських земель поза лінією Керзона потерпіла найдужче. Майже ¾ українського населення насильно викинено до СССР, часто під цівками кулеметів та автоматів. Решта населення залишилася і його визнано польським. Виселенчий бій закінчився.[77]

Не закінчилися одначе акції проти УПА. Вони тривали далі. Відділи УПА не тільки що витримали ці удари, але в багатьох випадках переходили до наступу. В липні 1946 р. Громенко погромив ВП у Явірнику руським і примусив його втікати за Сян. 11. серпня 1946 р. віддідли УПА розбили групу більшовиків і поляків, що наступали на с. Ямну долішню, де готувалося чергове **Свято Зброї.** Дня 17. листопада 1946 р. відділи УПА під проводом Петра Миколенка-Байди вирушили в рейд за Сян, де здобули містечко Динів і великі в ньому трофеї. До речі, відділи УПА дуже часто рейдували на лівому боці Сяну. Ось у квітні 1946 р. Бурлака при цій нагоді здобув містечко Кривчу.[78]

Коли ж після смерти ген. Свєрщевського в бою проти УПА Сталін наказав своїм агентурним урядам у Києві, Празі й Варшаві заключити договір про ведення спільних акцій проти УПА за лінією Керзона (договір цей заключено 7. травня 1947 р. і про нього повідомив польський міністер заграничних справ Модзелевський у комісії для заграничних справ Сейму).[79] Поляки спровадили для ліквідації УПА ще й IV. польську армію з Кракова та моторизовані відділи КБП. Більшовики прислали зі Львова одну панцерну дивізію, а чехи замкнули свої кордони гірськими відділами. Оця величезна ворожа збройна сила була устаткована всіми родами зброї: артилерією, танками, панцирними возами, літаками. Акцією керував один із найголовніших сталінських бандитів у Польщі — міністер внутрішніх справ Станіслав Радкевич. Військовими операціями керував начальник Краківської військової округи ген. Стефан Моссор, що його пізніше польські сталінці засудили на досмертну тюрму. Коли ж ми все таки згадуємо керівну ролю таємничого совєтського „полковника" у варшавському „міністерстві безпєкі" — полк.

Малінова й коли знаємо сьогодні, що за цим псевдом крився пізніший шеф советського КҐД (Комітету государственной безопасності) — ген. полк. Іван Сєров, то знаємо, хто властиво кермував остаточною акцією проти УПА за лінією Керзона й хто наказав остаточне викинення українського населення з українських земель у Польщі.[80]

Оця акція „В" почалася одночасно майже на всьому терені Закерзоння, від Підляшшя до Західньої Лемківщини. Головний удар ворога був спрямований на Перемищину й Лемківщину. Акція була нагальна і перерастала розмірами всі попередні. Впродовж одного дня, 28. квітня 1947 р., ворог очистив до одної душі всі села, розміщені довкруги лісових масивів. Виселювано поголовно все українське й польське населення з усієї території, охопленої акцією. Впродовж одного місяця Перемищина й Лемківщина обернулися в пустиню. Населення заганяли під конвоєм до спеціяльних таборів, де людей били, тортурували, допитували й примушували сказати все, що дана людина знає про повстанців. З таборів одних українців забирали до тюрми і тут на швидку руку судили на кару смерти або довгорічне ув'язнення, других забирали на примусові роботи в шлезькі копальні, а решту вивозили етапами на поселення в Ольштинському, Кошалінському і Штеттінському воєвідствах. Більшовицькі гайдуки дуже подібно поводилися також з польським населенням, з теренів акції „В", яке обвинувачували за співпрацю з УПА й „бандерофцами". Все ж таки, польське населення почали звільняти з таборів, бо в цілій Польщі піднялися протести, почали їздити до уряду, а навіть чужих амбасад різні делегації, почало активізуватися польське підпілля. Українське населення по-геройськи витримувало всі ці жорстокості ворога. Всюди в час виселення населення заховувало харчі для повстанців і робило нераз одчайдушні заходи, щоб повідомити їх про місце сховків. Навіть із Прусії й Помор'я приїжджали ще українські жінки й знаходили способи зустрічатися з повстанцями.[81]

У зв'язку з витвореною ситуацією відділи УПА опинилися в дуже важкому становищі. Масові облави, ведені великим силами війська й поліції, утруднювали рух у терені. Голод примушував здобувати боєм харчові припаси, головно від польського населення. Ворог старався утруднити харчову ситуацію, вивозив усі харчі з сіл, мінував поля засаджені картоплею, затроював зелену городину, або воду, робив масові засідки біля складів тощо. Одначе відділи УПА витримали це все з небувалою мужністю. Твердість, незламність, висока бойова мораль, гордість на службу великій, святій справі давали силу переборювати всі труднощі. Партизанська винахідливість, проворність, зарадність були доведені в ці важкі дні до перфекції.[82]

В цій важкій ситуації командування УПА в Перемищині рішило залишити терен Перемищини й перейти в Карпати, а частинно за Сян, де було менше насичення ворожого війська і поліції. Групу УПА, що відходить у Карпати, веде колишній чотовий Бурлаки, а тепер сотенний Крилач, уроджснець Пикулич під Перемишлем. Його правдиве прізвище — Ярослав Коцьолок.[83] Відзначався він відвагою, підприємчивістю й завзяттям. Цей знаменитий керівник рейдів по чисто-польських теренах не був настільки щасливий, щоб виконати свій останній рейд. Дня 2. травня 1947 р. його вбиває припадкова куля з вистріленого десь далеко крісу. Решта відділів УПА з Перемищини організується в курінь під проводом к-ра Бурлаки й переходить на лівий беріг Сяну у рейд. Це було в червні 1947 р. і рейд тривав півтора тижня. В половині червня курінь був оточений перстенем переважаючих польських військ. Ворог наступав з усіх сторін, а кількакратні спроби прориву не дали успіху. Ворог укріпив перстень кількома лініями і почалася

боротьба не на життя, а на смерть. Повстанці боролися ввесь час з піснею на устах. Ситуація стала грізною, повстанці почали прощатися між собою. К-р Бурлака вписав до свого записника: „Останній бій . . .“ Повстанці заспівали ще польську партизанську пісню АКА „Гди плоне ляс“. Вороже військо, що й так було виснажене, скривавлене й розстроєне героїзмом українських повстанців, не могло витримати співу знайомої пісні польських повстанців. Воно відступило назад. Бачачи чудо, повстанці з гримучою українською піснею „Лента за лентою“ і гучним „Слава“ кинулися в останній прорив і вийшли з оточення. К-р Бурлака перекреслив напис у своєму нотатнику.[84] Сотня Бурлаки й Громенка пішли в рейд на захід.[85]

Боротьба УПА й збройного підпілля в Перемищині закінчилася. В цій боротьбі відділи УПА, кадри підпілля ОУН й усе українське населення доконали стільки геройств, що це вкрило невмирущою славою ім'я УПА й ОУН. В боротьбі проти многократної переваги ворожих сил УПА й ОУН остаточної перемоги не здобули, бо й не могли здобути, але вони довели, що старинний український город Перемишль і вся Перемиська волость в бурхливі дні світової борні були вірні Україні. В обороні цієї окраїнної волости української землі вірні сини й дочки Перемищини складали свої буйні голови й густо поливали перемиську землю своєю гарячою кров'ю. Остаточної перемоги над ворогом вони не здобули, але право на приналежність Перемишля й Перемиської волости до Української Держави здобули. Жертви кров'ю зобов'язують!

ЗАМІТКИ

[1] Про військово-територіяльний поділ ЗО УНР — див. Сидір Ярославин, Визвольна боротьба на західньо-українських землях у 1918-23 рр. Филаделфія, 1956, Накладом гуртка прихильників, 182 ст. ілюстр. Пор. ст. 136.

[2] Див. Ярославин, цит. твір, ст. 167—169.

[3] Власні обчислення на підставі статистичних річників, тощо.

[4] Див. Генрик Конець, „З'явіска демографічне товажишонце змянам границ Польскі“. II. Сесія Ради Науковей для загадненъ зем одзисканих. Краків 1946. Офіційні цифри Департаменту репатріяції були трохи нижчі.

[5] На підставі підпільних звітів.

[6] Підпільна організація перевела була перепис населення в усіх західньо-українських областях дня 31. VII. 1945 р. Значна частина матеріялів цього перепису находиться в архівах ЗП УГВР.

[7] Див. Тадеуш Бор-Коморовський, Армія подземна. Лондон, 1951, Католіцкі Осьродек Видавнічи „Верітас“, ст. 200. Дальше цитуватимемо: Бор-Коморовський.

[8] Про напад на поліційну станицю в Явірнику руським та на саме село, зроблений 100 озброєними польськими терористами — див. Архівна течка: Дії польських терористів у Галичині, том I, лист 7, Архів ЗП УГВР.

З реєстру терористичних німецьких акцій на українському населенню за вбивства чи упровадження т. зв. українських допоміжних поліцистів:

21. I. 1944 р. в Стрию виконано присуд смерти на 10 українцях, як кару за застрілення „українськими бандитами“ дня 14. I. 1944 р. начальника української поліції в Дашаві — Володимира Гладкого.

24. I. 1944 р. в Стрию виконано присуд смерти на 10 українцях, як кару за застрілення 14. I. 1944 р. українського керівника варстату — Василя Брика в Стрию.

15. II. 1944 р. в Городищі, окр. Дрогобич, виконано присуд смерти на 10 українцях за напад „українських бандитів“ на станицю поліції в Городищі дня 11. II. 1944 р. та за упровадження коменданта станиці — Романа Кучабського й поліциста Івана Ортинського.

2. III. 1944 р. в Стрию виконано присуд смерти на 10 українцях за упровадження „українськими бандитами“ 15. II. 1944 р. українських поліцистів на німецькій службі — Федора Шуста й Івана Ціпка з Тростяниця.

І що більше:

18. III. 1944 р. в Кракові виконано присуд смерти на 10 українцях, „уласкавлених" 15. І. 1944 р., як кару за смерть українського поліциста Бубчака, що згинув у бою з польськими бандитами під час нападу на поліційну станицю в Явірнику руським!

Всі ці терористичні акції виконано на підставі розпорядку про „поборювання німецького діла відбудови в Генеральній Губернії" з дня 2. X. 1943 р. (Денник розпорядків для ГГ ч. 82/43). Тоді теж установлено „Наглі суди при Команді поліції безпеки і СС", які за 9 місяців свого існування присудили на смерть 1571 українців, що їх розстріляно прилюдно.

Див. Архівна течка: Оголошення з прізвищами розстріляних, листи 23—24, 24—25, 25—27, 27. Також: Архівна течка: Доповнення до збірки Німецький терор на ЗУЗ в 1944 р., лист 1. Архів ЗП УГВР.

[9] Див. Польське сили збройне, том III. Армія Крайова. Інститут Гісторични іменя ген. Сікорскего. Лондон, 1950, ст. 972. Це офіційна історії Армії Крайової.

[10] Архівна течка: Концентрація Армії Крайової й інших польських підпільних сил на терені КВШ Львів, лист 7—8. Архів ЗП УГВР.

[11] Проте тільки трохи більше, ніж 10.000 бойового стану, бо решта перебувала в господарчих, вишкільних, або самооборонних сотнях. Польська радіовисилька „Сьвіт", що про неї ввесь час думали, що це підпільна радіостанція Начальної команди АКА, а в дійсності була в Англії, оцінювала стан УПА на 6000 (березень 1943), 10.000 (квітень 1943) і 30.000 (серпень 1943).

[12] Бої на Холмському фронті УПА представлені мною в доповненні до Історії українського війська. Вінніпег, 1953, вид. Ів. Тиктора — „Українська Повстанча Армія", ст. 695—703.

[13] З Карпат на Холмський фронт відійшли тільки „Сіроманці" — к-ра Дмитра Карпенка („Яструба") і з В(ійськової) О(круги) „Буг" — сотні „Галайда" і „Тигри". Основні сили прийшли з Волині: Загін (полк) ім. Івана Богуна (к-р Острізький) та курінь ім. Наливайка. Крім цього була ще Холмська сотня УПА „Вовки" (к-р Ягода-Черник). Див. Історія українського війська, ст. 700.

[14] Там же, ст. 700.

[15] Архівна течка: Вісті з України, збірка Е 1, лист 16. Архів ЗП УГВР.

[16] Рівночасність погромницьких акцій проти українців на різних теренах вказує на організованість і пляновість цих акцій з боку АКА. В цьому часі тільки на одному маленькому відтинку, в Оброшинському лісі недалеко Львова, що розмежовує українські села Оброшин і Ставчани від комплексу польських сіл на схід від залізничої лінії Львів-Стрий (Годовиця-Басівка-Сокільники і т. д.), замордовано 12 українців, в тому шкільного інспектора Голубовича зі Львова, що думав відвідати Оброшинську школу. Всіх цих українців замордовано в білий день. Автор цих рядків жив у тому часі в Оброшині.

[17] Див. Євген Стахів. „Дмитро Карпатський-Орлик". Серія: Постаті українського підпілля. Український Самостійник, Мюнхен, ч. 23/333 з 3. VI. 1956, ст. 3.

[18] Див. журнал Сурма, вид. ЗЧ ОУН, ч. 9 з 30. VI. 1949, ст. 21.

[19] До цього часу вже багато переминлякіз загинуло на широких просторах України. Ось короткий реєстр: Роман Бардахівський у Джанкой (Крим), Микола Кравс у Житомирі. Богдан Мазяр і Павло Длябога у Кременчуку, Ярослав Стиранка і Семен Цимбалко в Києві, Василь Чіснок у Сумах, Лев Лівик у Вінниці, Роман Антоняк у Кривому Розі, Богдан Яворський, Володимир Федевич на Волині, Мирослав Жук у Львові, Володимир Федак у Берліні, Дмитро Микита в Осьвенцімі, Роман Куцак у Відні, Євген Швед на Криму, Зенон Ломацький на Кубані і багато інших. Все це члени ОУН з Переминцини, що згинули в боротьбі з ворогом.

[20] Див. розділ „Рік боротьби УПА за опанування Карпат" в Історії українського війська, ст. 686—695.

[21] В складі цього корпусу боролася дивізія „Галичина" (пізніше 1. Укр. Дивізія), що попала в оточення під Бродами. Докладна студія Брідського бою на підставі німецьких джерел показує, що українська дивізія була найкращою частиною цього корпусу. Вона найдовше ставила спротив наступові переважаючих сил Червоної армії й билася ще тоді, коли решта частин корпусу практично вже не існували. Не зважаючи на те, значна частина української дивізії потрапила вийти з оточення.

[22] Хід липневої офензиви Червоної армії представлено схематично на підставі німецьких воєнних історій останньої війни. Найкращі з них — це: **Kurt v. Tippelskirch, Geschichte des zweiten Weltkrieges 1951. Athenäum Verlag, Bonn. 731 S. і Walter Görlitz, Der zweite Weltkrieg. 1939—1945. Steingrüben Verlag, Stuttgart. Band I — 623 S. Band II — 624 S.**

[23] В неділю, 23. липня 1944 р., відходячи зі Львова на захід, я бачив через далековид, як компанія АКА з Семянувки коло Щирця громила й палила українське село Милошовичі. В акцію були введені, по польському боці, гранатомети. Український відділ самооборони відбив цей напад, подібно, як уночі на 23. липня напад цих боївкарів відбив український самооборонний відділ с. Острів коло Щирця.

[24] Див. Бор-Коморовський, цит. твір, ст. 208. Також: Стефан Карбоньський, В іменю Кремля, Інститут Літерацкі, Париж, 1956.

[25] Див. Winston Churcill, Closing the Ring, p. 396—397. Черчіль признається: I was not prepared to make a great squawk about Lvov.

[26] Див. Там же, ст. 396—397.

[27] Зразок переселенчого договору див. Правда, Москва, 25. IX. 1944 р. Текст литовсько-польського договору про переселення, див. J. Schechtman, "The Polish-Soviet Exchange of Population". Journal of Central European Affairs, October, 1949.

[28] Див. Известия, Москва, 29. XI. 1944 р.

[29] Див. Winston Churchill, Triumph and Tragedy, p. 235 et seq.

[30] Там же, ст. 370. Також документи про конференцію в Ялті, проголошені американським стейт-департаментом.

[31] Там же, ст. 664.

[32] Див. Генрик Копець, цит. твір.

[33] Юзеф Понятовський у своїй праці: "Population of the Intermarium after the Second World War", Eastern Quarterly, London, No. 3/1951, p. 32, подає воєнні втрати поляків у Західній Білорусі й Західній Україні на 300.000, „дику" репатріяцію з Західньої Білорусі й України до Польщі в 1943 і 1944 рр. на 600.000. За українськими підпільними джерелами, „дика" репатріяція поляків із Західньої України охопила 425.000 осіб. Див. Історія українського війська, ст. 703.

[34] На підставі договору з 6. липня 1945 р., заключеного в Москві між Польщею й СССР, про переселення польських громадян із усіх частин СССР до Польщі, до дня 15. VI. 1946 р. репатріювалося до Польщі 263.966 поляків. Деякі польські джерела подають, що ще після цієї репатріяції залишився в СССР 1 мільйон поляків. Ми не знаходимо потвердження для цього припущення в інших джерелах.

[35] Цілком подібна ситуація існувала в Білорусі. Пор. Mikoła Vołacic, "The Population of Western Belorussia and Its Resettlment in Poland and the USSR". Belorussian Review, No. 3, 1956, p. 5—30. Inst. for the Study of the USSR, München.

[36] Див. Winston Churchill, Triumph and Tragedy, p. 489.

[37] Див. Євген Прірва, „УПА і „ВІН" скорегували т. зв. лінію Керзона". До Зброї, Мюнхен, ч. 10/23 за 1951 р. Там же мапа.

[38] На підставі оригінального листа з Перемишля, з лютого 1946 р., що зберігається в Архівах ЗП УГВР.

[39] Напр. партизан Слепий із Борівниці, про якого розказує в своїх спогадах Степан Хрін. Див. Крізь сміх заліза, ст. 122.

[40] Спис погромлених українських сіл находиться в підпільному виданні: О. Назаревич, Масова збройна боротьба на українських землях за лінією Керзона, друк. вид. Тхз 233, 1950, ст. 12. Також у підпільному виданні польською мовою: Кривавим шлякем сталіновскей демократії, циклостиль, 1946 р. Останнє видання, зладжене провідником Закерзоння — Ярославом Старухом (Ярланом), появилося теж у чеській, словацькій, англійській і французькій мовах і було доручене всім чужинецьким амбасадам у Варшаві.

[41] Архівна течка: Вісті з України, збірка Е 9, лист 1—2. Архів ЗП УГВР.

[42] Листівка: Поляки переселенці!, підписана „Українські повстанці" (без дати), має в заголовку гасла: „Геть з виселенням — нищенням людей і їхнього майна! Смерть большевицькій тиранії!" Див. Архівна течка: Вісті з України, збірка Е 8, лист 28—29, Архів ЗП УГВР.

[43] Див. Степан Хрін, Крізь сміх заліза, Мюнхен 1952, Вид. До Зброї, ст. 160. Опис „повстанської республіки" в розділі під цією назвою, ст. 127—142. Дальше цитуватимемо: Хрін . . .

[44] Марш куреня „різунівців" і Турнищький бій на підставі спогадів Мирона Демо, „Синіють Карпати". Національна Трибуна, Нью Йорк, чч. 6 за 1951 р. ст. 3 і 7, за 1951 р., ст. 2. Мирон Демо — це сотенний писар сотні Хомп, „сухорлявий, скромний Демо", як його згадує Хрін. Див. Хрін, цит. твір, ст. 49.

[45] Бій під Ліщавою Горішньою — див. Хрін, цит. твір, ст. 63—78.

[46] Загинув в 1948 році в бою, в Україні. Про перехід фронту сотнею УПА „Булава", перебування в большевицькому запіллі в плавнях над р. Дністер та демобілізацію в с. Грозьова цієї сотні — див. спогади учасника — чот. Островерха. Олекса Конопадський: Спомини чот. УПА Островерха, Мюнхен, 1953, „До Зброї", ст. 168.

[47] Хрін, цит. твір, ст. 82.

[48] Ще й досі ведеться на еміграції дискусія про „дві концепції" УПА: „мельниківську" й „бандерівську", що нібито існували й оборонялися двома відділами ОУН. У своїх доповідях у ЗДА й Канаді ред. паризького Українського Слова — Олег Жданович твердив про „мельниківську" концепцію боротьби малими підпільними збройними відділами та про „бандерівську" концепцію боротьби широкими масами. Якщо брати до уваги зусилля ГК УПА — ген. Тараса Чупринки перевести УПА на підпільні форми боротьби, що засвідчуються його демобілізаційними наказами в 1944 та в 1946 рр. (див. Історія українського війська, ст. 773—774 і 793), то згідно з еміграційними теоріями, сл. п. ГК УПА був „мельниківцем".

[49] До найуспішніших боїв Підстаршинської школи належить бій у лісі біля с. Корманичі, 12 км на південь від Перемишля дня 26. червня 1946 року. В цьому бою підстаршинська школа в співпраці з відділом УПА — У7 (к-р Ластівка) дощенту розгромили польську підстаршинську школу 9. дивізії піхоти „Червоний штандар" з Перемишля. Бій був дуже завзятий, в ньому приходило до рукопашних боїв на багнети. Поляки втратили 48 убитих та 57 поранених. Українці здобули радіовисильню й інші воєнні матеріяли. Пор. стаття: „Іспит підстаршинської школи". Українська Трибуна, Мюнхен, ч. 85/109 з 9. XI. 1947 р. ст. 3. Також: Архівна течка, Вісті з України, збірка Е 8, лист 42. Архів ЗП УГВР.

Вихованець підстаршинської школи Перемиської округи — чот. Островерх — залишив спис командного й викладацького персоналу школи. Її командиром був Зенко, викладачем польової служби к-р Стрик, піонерки к-р Зенко, історії воєн, балістики й мапознання — сотн. Воля, зброєзнання — ст. бул. Зруб, партизанської тактики — к-р Ворон, внутрішньої служби — к-р Ластівка, артилерії й шкіцування — к-р Барон. Див. Олекса Конопадський, Спомини чотового УПА Островерха, ст. 48—49. Дальше цитуватимемо: Конопадський . . .

[50] Опис наступу на Борівницю у Хріна, цит. твір, ст. 120—123.

[51] Там же, ст. 122.

[52] Див. ілюстрація в Українській Трибуні, Мюнхен, ч. 38 з 29. V. 1947, ст. 1.

[53] Див. Звіти К-ди ТВ „Лемко" в архівах ЗП УГВР.

[54] Див. Богдан Підгайний, „Причинок до історії визвольної боротьби". Український Самостійник, Мюнхен, ч. 22/332 з дня 27. V. 1956. ст. 7.

[55] Див. Конопадський, цит. твір, ст. 48.

[56] Див. Хрін, цит. твір, ст. 138.

[57] Там же, ст. 136.

[58] Див. підпільне видання: О. Назаревич, Масова збройна боротьба на українських землях за лінією Керзона, нами вже цитоване. Дальше цитуватимемо: Назаревич . . .

[59] Архівна течка: Вісті з України, збірка Е 9. лист 2. Архів ЗП УГВР.

[60] Див. Конопадський, цит. твір, ст. 41.

[61] Єпископа Йосафата Коцилопського польські большевики арештували 21. IX. 1945 р. і вивезли до Ряшева. Пізніше вивезли обох перемиських єпископів, Коциловського й Лакоту до СССР. Про мартирологію українських священиків на українських землях за лінією Керзона належить опублікувати окрему працю.

[62] Архівна течка: Вісті з України, збірка Е 8, листи 27—28. Архів ЗП УГВР.

[63] Було б неможливо навести голоси польської режимної преси про боротьбу УПА та її міркування на тему українського визвольного руху в рр. 1945—1947. Зміст промови Жимерського на сесії КРН можна знайти в краківському Дзенніку польському за 6. І. 1946. Там же, у статті п. н. „Бандерофце гуляйом" про напад УПА на Кругель великий і малий. Ця ж газета на початку лютого 1946 р. кличе: „Звольніць пшемиске од терору банд". У вересні 1946 р. Дзенник Жешовскі вмістив інтервю з ген. Роткевичем, командувачем військ, що діяли проти УПА. Перемиські Нове Горизонти (4. VIII. 1946) питаються: „Кеди конец бандом", а в числі за 25. VIII. 1946 жаліються на посилені наскоки „бандерофцув". Ржечпосполіта за 3. IX. 1946 застановляється на тему: „О чим мажи УПА" (про що мріє УПА), а Дзенник Жешовскі з 2. IX. 1946, хвалиться, що поляки знищили радіовисильню УПА. Журнал Пшекруй містить 15.—21. IX. 1946 р. довгий репортаж про УПА. Все ж таки най-

більше репортажів про боротьбу проти УПА й підпілля і то найцікавіших (з ілюстраціями) було поміщено в тижневику ВП: Польска збройна. Репортажі про знищення повстанської шпиталькн на Хрещатій у Польсце Збройней та в газеті Глос люду сповнені подиву для героїзму й фанатизму лікарів і санітарного персоналу УПА, що перебували й загинули в цій шпиталькі.

В п'ятнадцятиріччя Польщі „людової", тобто 1959 року, появилися в Польщі численні репортажі, спогади учасників, а навіть літературні твори про боротьбу проти УПА. Перш-за-все, слід би назвати тут книжку учасника боротьби, польського комуніста Яна Гергарда п. н. „Огень на всходней границы". Цей роман, що його тепер друкує „Жице літерацке" (ч. 389 і наступні) цікавий з історичного й документального боку, не зважаючи на своє надихання сенкевичівською ненавистю до українського народу. Документальне значення має теж спогад учасника, капітана Стопіньского про польську, військову акцію для ліквідації підпільного бункера, в якому перебував провідник ОУН Закерзоння — Ярослав Старух („Стяг"). Акція ця тривала дванадцять днів і про неї розповідає Стопіньский в спогаді п. н. „Таємниця манастирського лісу", друкованому в газеті „Новіни Жешовске" за 23. і 24. травня ц. р. Але з всієї тієї численної літератури на найбільшу увагу заслуговує ілюстрована знимками, схемами й бойовими шкіцами велика воєнно-історична стаття польського військового історика, генерала бригади й магістра Ігнацого Блюма під заголовком: „Участь польського війська в боротьбі за укріплення людової влади — Бої з бандами УПА", що її надрукував „Войскови пшегльонд гісторични", Варшава, ч. 1 за 1959 рік, ст. 3—29. Звичайно, всі ці твори були невідомі мені в часі писання статті в 1957 році, але вони, здебільша, підтверджують подані мною факти й висновки, зокрема факт підтримки для УПА й підпілля ОУН з боку всього українського народу.

[64] Див. С. Журба, „Свято Зброї на Рідних Землях". Національна Трибуна, Нью Йорк, ч. 16 з 10. IX. 1950, ст. 3.

[65] Див. „З Карпат в Перемишльщину — дії відділу к-ра Громенка в 1945 і 1946 роках в Перемишльщині". Визвольна політика, Мюнхен, ч. 18, 1948, ст. 45—50.

[66] У статті п. н. „Бандити з-під знаку тризуба", Нове горизонти (17. III. 1946) приписували всі дії УПА й підпілля „чоловікові з латкою на оці" — Навроцькому. Оцей „пан з латкою на оці" нібито командував всіма власовцями, ес-есами, мародерами й дезертирами з усіх армій, що й були „бандитами з-під знаку тризуба". Не можна сказати, щоб Нове горизонти знали, що діється в них під боком.

[67] Перемиський повітовий староста видав 11. IX. 1945 р. обіжник до „обивателі вуйтуф" ч. Л. С. Ст. 99/45 в справі недотягнень і надужить в акції виселювання українців. До видачі цього обіжника спонукав старосту уповноважений совєтського уряду для справ переселення українців, який звернув увагу старості на те, що нижчі польські адміністративні чинники (війти, солтиси) не придержуються виданих розпорядків у справі співпраці в цій акції з совєтськими органами в терені. Вплпвання на „добровільний" виїзд мало полягати на тому, що українців, які не хотіли виїздити, мали обтяжити додатковими контингентами, а звільняти від контингенту тих, що записалися на виїзд.

[68] Див. Архівна течка: Вісті з України, збірка Е 9, лист 7. Архів ЗП УГВР.

[69] Див. Архівна течка, Вісті з України, збірка Е 9, лист 18. Архів ЗП УГВР.

[70] Архівна течка, Вісті з України, збірка Е 9, лист 17. Архів ЗП УГВР.

[71] Архівна течка. Вісті з України, збірка Е 10, лист 14. Архів ЗП УГВР.

[72] Звіти Командування ТВ „Лемко" в Архівах ЗП УГВР.

[73] Голоси світової преси про УПА, в 1946 р. зібрано в брошурі: Чужинці про Україну, вид. Української Книгозбірні, ч. 1, Мюнхен, 1946.

[74] Див. Історія українського війська, ст. 784 й дальші.

[75] Про цікаву чеську версію української боротьби див. Vaclav Slavik, Prava tvar benderowcu. Akce B proti civilni siti. Praha 1948, st. 32.

[76] Архівна течка, Вісті з України, збірка Е 10, лист 19 і дальші. Архів ЗП УГВР.

[77] Див. Назаревич, цит. твір, ст. 7.

[78] Див. підпільне видання: У боротьбі за волю під бойовими прапорами УПА. Мюнхенський передрук, вид. ЗЧ ОУН, ст. 151. Також: Залізняк, „Спомини чотаря УПА". Українська Трибуна, Мюнхен, ч. 88/112 з 20. XI. 1947 та ч. 90/114 з 27. XI. 1947 р. ст. 4. Про всі бої УПА в цьому часі годі було б тут згадати.

[79] Див. повідомлення пресових агенцій: Ассошіейтед Прес і Юнайтед Прес з дня 12. травня 1947 р.

[80] Відкриття, хто скривається під прізвищем таємничого полковника Малінова у варшавському міністерстві безпеки, завдячуємо високому урядникові цього міні-

стерства п. Юзефові Святло, що втік на захід. Припущення це підтверджує також Стефан Корбоньський у своїй книзі В іменю Кремля.

[81] Див. Назаревич, цит. твір, ст. 10.

[82] Див. Назаревич, цит. твір, ст. 11.

[83] Нарис про Ярослава Коцьолка-Крилача в серії „Постаті українського підпілля". Український Самостійник, Мюнхен, ч. 41/351 з дня 7. X. 1956, ст. 3—4.

[84] Див. Назаревич, цит. твір, ст. 11. Підпільне видання не згадує про спів польської партизанської пісні. Про це розказували мені учасники цього бою.

[85] Див. Історія українського війська, ст. 784 й дальші. Незадовго, у видавництві До Зброї, Мюнхен, появляться спогади сотн. Громенка п. н. У великому рейді. Дня 11. IX. 1947 р. 36 бійців сотні Громенка із своїм командиром на чолі прибули під „зону". Дня 3. IX. 1947 р. чехи зловили Бурлаку зі штабом на Яношківому біля Врутоk після того, як розбито сотню Бурлаки. Значна частина бійців його сотні прибула теж під „зону".

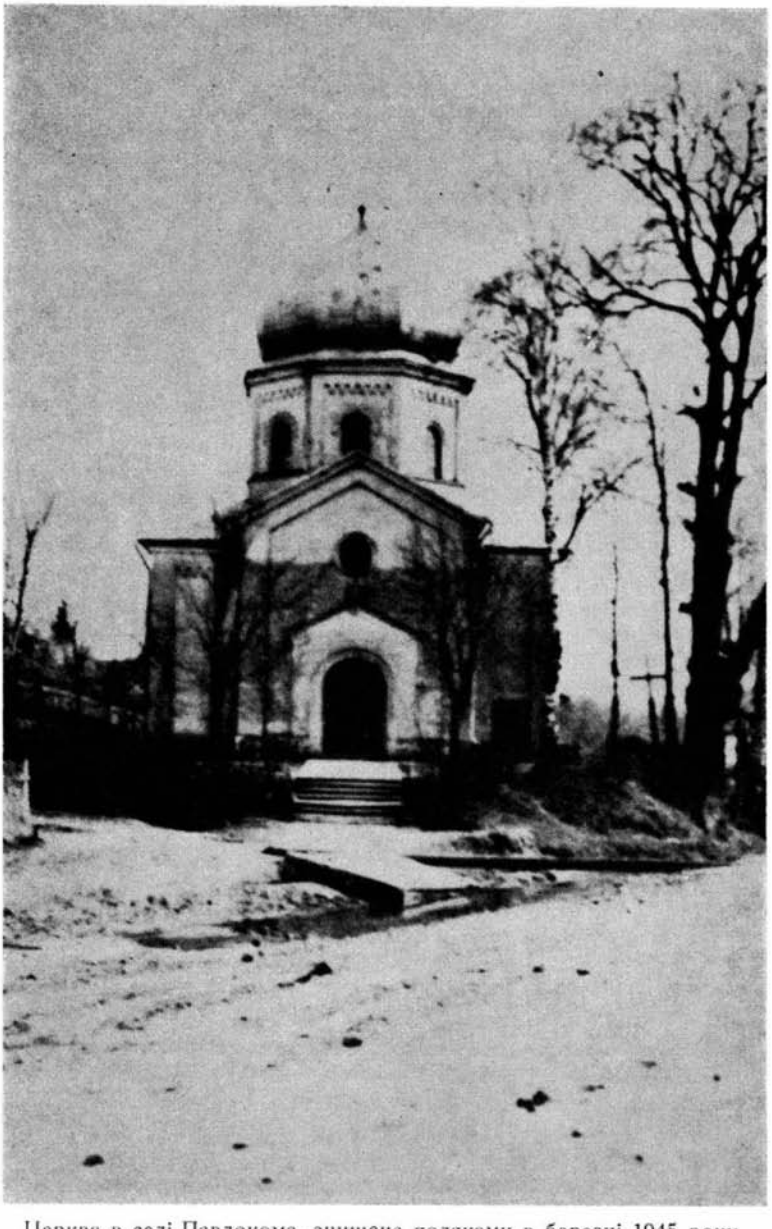

Церква в селі Павлокома, знищена поляками в березні 1945 року.

Андрій Мудрик

ТРАГЕДІЯ СЕЛА ПАВЛОКОМИ

Від Редакції: В роках 1944 до 1947 західні окраїни українських земель були жахливо спустошені польськими комуністичними чинниками, що діяли при активній співпраці Москви. Українське населення західніх окраїн, що жило на тих теренах від сторіч, було насильно викинене зі своїх батьківських осель. При тому польські комуністи вчиняли також масові вбивства українців. На цьому місці друкуємо нарис про трагедію села Павлокоми, населення якого майже поголовно знищили польські комуністичні банди в березні 1945 року. Нарис складається з вступної частини про село Павлокому, що її зладив інж. А. Мудрик із Торонта в Канаді, та з зізнань п. А. Потічної, що була очевидцем нищення села Павлокоми. Свої свідчення п. Потічна склала в присутності п. А. Мудрика і п. В. Несторовського.

Колишній директор української гімназії в Перемишлі, видатний громадський діяч і посол до австрійського парляменту, Григорій Цеглинський, назвав надсянські околиці між Сяном і Перемишлем галицькою Швайцарією. Ріка Сян, що перепливає цей горбкуватий терен, де в кітловинах примістились українські села, виглядає між горбками наче посріблений, мов справжня срібна лента. Звідси й виводиться його назва „срібнолентий". Ціла надсянська околиця — це чи не найкращий терен галицької землі. На ній виховувалися вірні сини українського народу, які в обороні віри і своєї нації вмирали з вирізаними хрестами на грудях, або яких польські комуністи живцем замуровували в пивницях.

Села над Сяном - - історично українські. Їх мішане населення це наслідок довголітньої денаціоналізації, яку посилювали мішані подружжя, приходьки з західніх польських сел, та — найбільше - - плянова колонізація польських осадників. В результаті тиску польської адміністрації не обходилося й без, правда рідких, випадків переходу українських селян на латинський обряд, як напр., у селі Сільниця перемиського повіту. Одначе українські села здебільшого твердо трималися своєї віри і свого народу. В деяких селах, як напр., Бахорець, селяни втратили навіть рідну мову, але ще перед першою світовою війною побудували величаву українську греко-католицьку церкву. Проповіді в цій церкві велися по-польськи, але Богослужби відправлялися в нашім обряді, а самі селяни почували себе „рускими", що в тих околицях було рівнозначне з поняттям „українець".

Назви сел — Коритники, Кривча, Іскань, Руське Село, Підбуковина, Дубецько, Бахів, Костева, Сільниця, П'яткова, Селиська, Явірник Руський та ін., вказують на те, що ціле Посяння це українська земля з українським населенням. Цього факту не змогла перекреслити навіть постійна польоні-

заційна акція польського уряду і польських суспільних організацій. Жахливий удар по українському Посянні прийшов щойно в роках 1944/45, коли польські комуністичні банди і місцеві польські поселенці почали масово винищувати українське населення. Жертвою цих банд упало також одне з найсвідоміших сел Посяння — Павлокома.

Село Павлокома лежить у закруті Сяну, який у своєму бігу з півдня на північ, під містечком Динів скручує на схід і попри села Бахід, Бахорець, Костева - - з одного боку, а Павлокому з другого перепливає широку долину та губиться поміж горбами поза Сільницею. Ця широка рівнина лежить по правій стороні Сяну. Це найурожайніший простір землі. Ввесь цей простір належав колись до фільварку Павлокома, що був власністю дідича Андржея Скржинського.

Саме село Павлокома, що лежить між двома узгір'ями, у виході на цю фільварочну рівнину, це невелике й бідне село. До часу розпарцелювання фільварку числило воно коло 200 хат. Село, як сказано вже, лежить між двома узгрі'ями — Грушево і Діброва, між якими плив у долині маленький потічок, що до нього вливалися дві, ще менші відноги: одна з-під Діброви, а друга зза гори. Одна і друга віднога випливали з одного і того самого лісу, який з полудневої сторони ділить українську Павлокому від польського села Дильонгова. За узгір'ям „Грушево", від заходу, над самим Сяном, лежить друге польське село Барткуфка, що через нього переїздилося з села Павлокоми поромом до Динова. За другим узгір'ям від сходу, так зв. „Діброва" лежить село Сільниця. До Павлокоми в'їздилося від сторони Динова, через фільварок, далі попри колишню коршму в село. З краю села стояла мурована церква. По середині долішньої частини села було простора мурована школа (надпис: „Народная Школа"). Дещо вище від школи над потічком побудовано в 1907 році Народний Дім — завдяки наполегливим заходам надзвичайно діяльного учителя Миколи Левицького, що його шкільна влада перенесла в 1905 році з Копичинеччини — „для добра школи". В Народнім домі примістилася спершу читальня „Просвіти", опісля споживча кооператива, дахівкарня, а вкінці ще й молочарня.

Населення Павлокоми від непам'ятних часів „тверді русини" — руснаки. По приході учителя М. Левицького почалося в прискореному темпі національне освідомлення. Заходом М. Левицького виходило зі села щорічно по два до три хлопці до гімназії в Перемишлі. Безпосередньо перед світовою війною було в гімназії сім учнів із Павлокоми.

В селі було лише кілька польських родин. Поляки ходили до свого косьцьолу в сусідньому польському селі Дильонгова, або таки до нашої церкви. Довший час головою читальні „Просвіта" був римо-католик Йосиф Потічний. Українські священики не мали щастя „загріти" місця надовше в Павлокомі. Вони дуже часто змінялися. В останніх десятиріччях у Павлокомі працювали такі священики: о. Пержило, о. Городецький, о. Чайковський, о. Антонович, о. Лебедович, о. Калужняцький, о. Гук, о. Добрянський, о. Паславський, о. Шевчук і останній, замордований поляками, о. Лемцьо.

Після 1-ої світової війни дідич А. Скржинський розпарцелював свій фільварок у Павлокомі. Розпарцелював його в досить приспішеному темпі, в тому часі, коли вирішувалася доля Галичини. Зі страху, що Павлокома може „пропасти" внаслідок нової границі між Польщею й Україною, Скржинський добився згоди влади на розпарцелювання своїх фільварків на схід від Сяну, а в тому й Павлокоми. Парцелювали фільварок інженери з Кракова. Зпоміж місцевих селян українців мало хто набув землю на парцеляції. Прийшли

туди поляки, переважно з сусіднього села Дильонгови. Вони осіли на найурожайнішій частині землі, т. зв. Качмарівці, й захопили цілу надсянську рівнину, звану: Широкий плат, Прирва, За ямом і На ісопі. З того часу посилюється антагонізм між зайшлими поляками й місцевими українцями. Поляки настирливо посягають по владу в громаді, а добившися цього, використовують її в цілях приспішення денаціоналізації, не оглядаючися на жорстокість засобів у нищенні українського населення.

Використавши підтримку польських державних чинників, поляки легко і без зайвих трудів реалізують свої пляни. В часі першої більшовицької, після німецької і знову другої більшовицької окупації, вони зручно наставляють чинники окупаційної влади проти українського населення. Зорганізовані шовіністичні боївки, зокрема тоді, коли німецький фронт почав хитатись, усувають по черзі таких визначних громадян села Павлокоми: 1. Дня 14. жовтня 1942 впав у власній хаті від чотирнадцяти стрілів директор школи Микола Левицький. Його замордували шість поляків: Андрій Ланчак від Уляновського, жонатий із Кашицькою; Кусь Ян, син лісного; Радонь Ян, син колоніста; два дильонгівці і один бартківчанин — невідомих назвиськ. 2. В травні 1943 року замордовано на полях містечка Динів Івана Карпу, діяльного культурно-освітнього громадянина Павлокоми. 3. В 1944 році згинули: Євгенія з Коштовських, Троян і Іван Шпак. На добре розгорілася винищуюча акція зараз по відході німців. Поляки перебрали владу в громаді в свої руки, а маючи піддержку серед польської інтеліґенції з поблизького містечка Динів і староства в Березові, могли безкарно нищити не лише одиниці, але й цілі громади.

В таких умовах прийшло до тотального знищення села Павлокома в березні 1945 року. Про цю подію довший час не можна було зібрати точніших даних тому, що польський уряд намагався закрити сліди жахливого злочину. Справа почала прояснюватися, коли на захід почали прибувати з Лемківщини учасники рейдуючих частин УПА та українські селяни-втікачі з Лемківщини. Остаточно на захід попала мешканка села Павлокома і очевидчиця масового народовбивства в тому ж селі, Олександра Потічна. Втративши 23 членів своєї рідні, вона разом із своєю 9 річною дочкою прибула в 1950 році до Канади і там перед свідками з'ясувала перебіг подій, в наслідку яких було винищене майже все українське населення Павлокоми.

Ось реляції Олександри Потічної:

По відході німців у 1944 році обрано в Павлокомі громадську раду з самих поляків із польської колонії на Качмарівці. Наші українці, як більшість у селі, хоч з огірченням, але прийняли це спокійно до відома. Поляки зразу зачали заводити свої порядки. Насамперед заборонили хоронити померлих на новому цвинтарі, який находився на польському (колись двірському) грунті, і замкнули туди дорогу. Прийшлося хоронити людей на старому, віддавна вже переповненому цвинтарі, який з тої причини був замкнений. З поблизького містечка Динів постійно приходила міліція ніби для нагляду над ладом у селі. Та замість зберігати лад і порядок, польські міліціянти почали шиканувати українське населення, дуже часто за благі речі, от як напр., за тримання в хатах таких українських образів, як Т. Шевченко, В'їзд Б. Хмельницького до Києва і т. д. У зв'язку з цим зачались обосторонні зачіпки. На Павлокому зачали нападати теж і сусідні польські села, як Бартківка, Дильонгова й ін. та допускалися грабунків у селі. Впали тоді перші людські жертви. Замордовано Андрія Афтанаса зі Стависьк, та Івана Шпака.

Цього останнього забрано до Бахора, там його замордовано, а потім вкинено до Сяну.

В тому часі арештувала міліція, без причини, таких громадян: Войтко Афтанас, Федько Афтанас, Михайло Стець, Іван Кріль, Йосиф Федак, Миколай Троян, Стефан Вацяк із сином Влодком, Янтко Троян, Северко Романик, Йосиф Саджуга. Їх усіх відвезли до тюрми в Березові. Випустили їх щойно тоді, коли Павлокому „скінчили".

Напади на Павлокому прибрали на силі в грудні 1944 року. Тоді більшовики мали в Павлокомі військовий вишкіл. Це до певної міри стримувало поляків перед якоюсь загальною акцією, хоч справді більшовиків не було в селі багато. На самий Йордан 1945 року більшовицький вишкіл відійшов. Незадовго потім сталася в селі така подія: З Діброви, дорогою попри плебанію, прийшов у село відділ у більшовицьких уніформах. Відділ невеликий — коло 60 люда. Була підстава думати, що цей відділ прийшов на зміну вишколу. Припадково, в тому самому часі переїздили через село, біля церкви поляки з Динова — Геруля з своїм швагром Гонсецьким, який мав женитися в Антка Трояна. Саме тоді вони везли муку на весілля. Згаданий відділ, що прийшов у село, забрав їх обох, а крім того забрав ще таких поляків: Радоня Каспера, Вілька Ігнаца, Янтка Трояна з Савчини, Д'ябла і Катерину Коштовську. Всіх їх повели з собою в сторону Явірника. Пізніше поляки поширили відомості, що це був відділ УПА і що забраних постріляли в явірницькому лісі. Треба припускати, що це був відділ більшовицький та що такі відомості поширялися з метою провокації. На результати не довелося довго ждати. Матері динівчан — Гонсецька і Герульова приходили кілька разів до Павлокоми, до священика з домаганням, щоб проголосив людям, щоб вони видали їм тіла помордованих у явірницькім, чи жагутинськім лісі синів. Це не мало успіху, бо Явірник лежить далеко від Павлокоми і Богу духа винні люди не могли знати, чи там когось застрілено, чи ні. Тоді „розжалені" мами удалися з цею справою до староства в Березові. В старості мали їм сказати: „Можеце собє робіць з Павлокомом цо хцеце". Окрім того всі дооколичні і павлокомські поляки відбули в Динові довірочну нараду. Нарада відбулася в неділю з кінцем лютого 1945. Зараз у понеділок усі місцеві поляки з Павлокоми вийшли на сусідні села. По їх виході з Павлокоми дооколичні села зачинають посилену акцію з нападами на Павлокому. Беруть у них участь Дильонгова, Барткувка, Сільниця, Бахуж, Бахужец і містечко Динів. Організовані банди окружали Павлокому, ходили по хатах і рабували що попало. На вістку, що банди наступають на село, люди хоронилися по криївках, або втікали до церкви так, що хати оставали пустими. Першою згоріла тоді хата Коштовського Антека. Перша людська жертва була Софія Шпак. Застрілив її дильонгівець, до якого вона вспіла ще крикнути: „Сташку, за що мене стріляєш?!" Це чула її мама Розалія Шпак, яка вирвала дильонгівцеві внука з рук, бо і його хотів убити. Дитину і себе викупила 600 рублями, що їх дістала від більшовиків за коня.

Дня 3. березня 1945 р. в годині 4-тій рано ці банди разом з тими поляками, що в понеділок вийшли з села, а тепер вернулися, окружили село і з усіх боків зачали його нищити. Зганяли людей до церкви, по дорозі страшенно їх били. В церкві сортували людей — окремо вагітних жінок і жінок із дітьми до 4-ох літ та їх залишали в церкві. Всіх інших гнали на цвинтар двійками і там казали ставати над викопаними (вночі) ямами, стріляли їх та зразу засипали (самі поляки). По дорозі на цвинтар немилосердно всіх

били. Ще коло церкви, під липами, за головним престолом обвинули кільчастим дротом голого Северка від Ваціяка і били по нім колами так, що кров цюрком з нього стікала. Священика о. Володимира Лемця, як розказували жінки, що були в церкві, випровадили на цвинтар бортківчани й дильонгівчани. Вони прийшли до церкви і до священика, що благословив людей Найсвятішими Тайнами, кричали: „Жуць то, бо нам і тобє теґо юж нє потшеба!" Взяли священика, вивели за церкву під липи і там били його колами та ціпами, а потім витягнули на цвинтар і там його застрілили. Мама, жінка і діти священика сиділи в церкві на сходах перед Престолом. Потім прогнано їх разом з іншими жінками через Бірчу, а звідтам УПА забрала їх до Перемишля.

Мої хлопці — Михайло, 20 літ, Юлько, 17 літ, Івась, 15 літ, Богдан, 7 літ, перекралися до бабці, а Любко 19 літ був у криївці в Петра Несторовського на „Викрівці". Там був і Петрів син, Олег 6 літ. Вони чули таку розмову: „Тей халупи нє рушаць, бо ту україньцуф німа". На стриху в хаті Мудрика Івана були Антін Басараб, Ізидор Стрейко, Петро і Іван Мудрик (власник хати) та Богдан Дзвік. Вони чули, як хвалився син місцевого поляка Владка Коваля Йосиф: „Ягим дал вуйкові два стшали, то іно ноґами зґжебал!" Вуйкові — то є Несторовському Петрові, що був схований у криївці під своєю шопою, на яку напав Коваль з бандою.

Моїх синів, що втекли до бабці, забрали на цвинтар і там їх постріляли. Я з мужем і Катрусею була в криївці, в своїй шопі (кінській стайні). Там на повалі була солома і ми всунулися під солому. Звідтам ми не тільки чули, але й бачили, як поляк Потічний Людвіг і інші виводили зі стайні нашу худобу. Тоді Людвік сказав: „Ту шукайцє, бо оні сом тутай сховане". Аж як загрозили, що будуть кидати запальні гранати, тоді муж каже до мене: „виходім, бо спалимося. Ми вийшли і нас забрали сільничани. Я не могла йти і тому мене забрали на фіру, муж теж присів. Нас привезли коло церкви. Мене відставили сільничани на бік. Тоді приступила до мене Рузя з Барткувки, яка була з сільничанами і стягнула мені хустку з голови. Я спитала її: „Та пощо мені це забираєш?" Вона відповіла: „Вам, Українці, вже нічого не треба, бо вже вам кінець".

Мого мужа відставили коло шопи Ваціяка. Там його обшукали, а мене, як уже вийшли останні люди на цвинтар, загнали до середини до церкви, де вже були жінки з дітьми. Як забирали нас до церкви, я, стоячи під церквою, бачила, як мого мужа долучили до останньої групи, що йшла на цвинтар. В тій групі був Іван Карпа, що йшов на переді, без сорочки і мав вирізаний на грудях хрест, з якого цюрком стікала кров.

Потім оповідала Олександра Федачка, що мій муж і Павло Потічний закопували ями на цвинтарі. Рузя Дзячинська з Романиків оповідала мені, що чула від Катерини Буллис, що та бачила мого мужа застріленого на цвинтарі, але ще непохованого. Всіх помордованих, а ще непохованих людей, мусіли ховати ті поляки, що остались, як Стах і Вавжко Сльончка та Пантол. Їх призначили до того примусово, щоб постягали трупів із села. Всіх трупів з Карпівки, Несторівки і Сльончківки поскидали до бункру на несторівських полях. Також приказали їм вичистити церкву з крови.

Очевидно, що по окремих хатах у селі було досить багато трупів, бо озвіріла банда стріляла безпощадно кого попало і де попало. Разом з бандами дооколичних сіл морду доконували місцеві поляки. Вони відігравали керівничу ролю, бо позамісцевим показували де є українці і де їх шукати. Всі місцеві поляки за дуже малими виїмками — з цілими їх родинами, навіть пелітніми членами родин доконували морду на вчорашніх своїх сусідах, а то

і на своїх споріднених. Мало того — шовіністична скаженість доводила до того, що муж вириває жінці з рук свою рідну дитину на те, щоб — теж свою рідну — жінку, але українку видати на морд! Визначилися в цьому звірському ділі такі місцеві польські родини: Владислав Коваль, брати Кашицькі, Уляновські, Сльончка, Тодор Рудавський (його син згинув опісля в УПА) і ціла зграя банд з Дильонгови — вихованків пробоща Стилінського, озвірілих бартківчан, динівчан і перекінчиків сільничан та місцевих колоністів, зайдів з Дильонгови. Вони є винні крови, що нею напоїли землю української Павлокоми.

Жертви їхнього нападу — трупи невинних і безборонних людей валялися аж до 28 квітня. Щойно на наказ із Динова село очищено з трупів, бо боялися, що мала приїхати якась міжнародна комісія. Після очищення села від трупів місцеві поляки і дильонгівці на чолі з своїм ксьондзом робили старання, щоб нашу церкву перемінено на косьцюл. Одначе церковна влада не дала на це дозволу тому, що в збезчещеному проливом крови Божому домі не вільно нічого відправляти впродовж 7 років. Все ж таки польський ксьондз посвятив полякам під церквою пасху в тому році.

Тих, що остались при життю, зокрема нас жінок і дітей до 4 року життя прогнали з села таки того ж дня. Прямо з церкви пігнали нас до Селиск. Проганяли нас Кашицький Юзеф, якісь бартківчани, яких знаю лише з вигляду і дильонгівчане. Було їх шістьох. Нас було всіх около 40. Ті, що нас проганяли, були всі озброєні. Вони навіть стріляли до тих жінок, що не могли йти. Зараз на Ґуцовій скалі застрілили старушку Саджугу Анну і навіть не дозволили її поховати. В дорозі застрілили Розалію Видру з малим дворічним хлопцем, старшого хлопця дали до жінок, щоб ішов разом з нами. З тим хлопцем стрінувся пізніше його батько Іван Видра, який був у криївці, а потім утік на Явірник, там, де ми перебували. Там зловили його сільничани, запрягли до саней, які він мусів тягнути. Другого дня найшли його під мостом з Явірника на Нетребку страшенно змасакрованого, з відрізаним носом, видовбаними очима, але вже без санок. Його синок уже недовго був з нами. Він помер із виснаження.

Нас довго гонили по різних селах, зі Селиськ до Улюча, звідси до Явірника, а довше ми затримались в Добрій. Доперва в 1947 р. забрали нас на „одзискане земе". Там сказали нам: „Тераз юж мусіце биць поляками". Нас вивезли до Новогроду, а потім до Бєляви. Тут почала я робити старання на виїзд до Канади. При помочі моїх сестер я дістала афідавіт, але дуже трудно було дістати тоді документи на виїзд. За порадою і поміччю знайомого жида-односельчанина внесла я подання на руки президента. В дорозі ласки дістала я дозвіл на виїзд і на вироблення документів. Тоді я старалася про документи. Очевидно за ними треба було їхати в моє рідне село Павлокому. Я поїхала. Там ніякого уряду не було. Всі урядові справи полагоджувалися в містечку Динові. При побуті в опустілій Павлокомі я мало з ким стрінулася, бо і я боялася і мене боялися. Декілька родин розсілися на руїнах і на загарбаних згарищах. Кожний із них своєї тіни боїться. По документи вислали мене до Динова. Там вимагали від мене доказу смерти мого мужа. Я ці докази давала і подавала свідків, сама ж присягала на те, що я бачила тих поляків, що взагалі мордували, чула як вони між собою говорили, можу їх пізнати, але суд упертo твердив, що це УПА знищила польське село Павлокому. На доказ смерти мого мужа переводили слідство і щойно по упливі трьох місяців видали мені документи. А цей документ виглядає у відписі так:

Sygn. Zg. 11/49

Postanowienie

Dnia 4. listopada 1949 r.

Sąd grodzki w Dynowie, w osobie Sędziego gr. Mgr. St. Pasterza, przy udziale protokolanta st. rej. M. Wankego, w sprawie z wniosku Aleksandry Potocznej, zam. w Pawłokomej, pow. Brzozów, o uznanie za zmarłego jej męża Ignacego — po przeprowadzonych dochodzeniach,

postanowili:

uznać Ignacego Potocznego, syna Andrzeja i Katarzyny Sokolik, urodzonego dnia 3. lipca 1895 r. w Pawłokomej, pow. Brzozów — za zmarłego. Jako chwilę śmierci przyjąć dzień 31. grudnia 1945 r.

Uzasadnienie.

Na podstawie zeznań świadków Andrzeja Sokolika, Jana Dziaczyńskiego, oraz wnioskodawczyni Aleksandry Potocznej, ustalił Sąd, iż Ignacy Potoczny w roku 1945 wraz z innymi mieszkańcami gromady Pawłokoma został przez bandy U.P.A. uprowadzony i odtąd słuch o nim zaginął. Ignacy Potoczny stale zamieszkiwał w gromadzie Pawłokoma, powiat Brzozów.

Notoryjne jest, iż bandy U. P. A. uprowadzonych w ten sposób Polaków jak w przedmiotowym wypadku, mordowały.

Skoro minął bezskutecznie termin 3 miesięcy od daty ogłoszenia wezwania w Monitorze Polskim i zaginiony nie dał znaku życia o sobie, ani też nikt nie doniósł Sądowi o tym czy żyje, należało w myśl przep. art. 7 i nast. dekretu z dnia 29/8 1945. D. U. R. P. Nr. 40, poz. 226. orzec jak wyżej.

Mgr. St. Pasterz w. r. Sędzia grodzki

Za zgodność

(кругла печатка суду і підпис)

З цим документом я відїхала і зачала старатися про паспорт на виїзд до Канади. Паспорт я дістала скоро, бо вже дня 7. листопада 1949 р., а дня 26. січня 1950 р. я виїхала до Канади.

Складаючи ці зізнання, заявляю, що я подала лише те що найголовніше. Я не подала подробиць про ті страшні тортури, про ту мученицьку смерть, що нею вмирали мої найближчі і всі односельчани. Цього всього негоден оповісти, ані описати. Я бачила таку масу трупів і крови, такий жахливий вигляд людей, що мовчки йшли на смерть, зокрема людей старших, що й так стояли над гробом, і я не в силі оповісти всіх подробиць. Мені привиджуються всі ті події, проймають мене жахом не лиш тому, що я втратила мужа, маму, п'ятьох синів, сестер та взагалі 23 люда з моєї рідні, але тому, що ціле наше село зникло з лиця землі, зникло з вини і з рук тих людей, з якими ми стільки літ спільно жили і аж на останку виявилося, що це не були люди, а звірі! Подібне діялося і в інших селах. В Іздебках, напримір, озвірілі поляки замурували живцем у пивниці нашого найкращого священика, о. Ореста Калужняцького і він там згинув.

Список родин вимордованих у селі Павлокома 3. березня 1945 р.
(в дужках число осіб у родині)

Афтанас Войтко (4), Афтанас Катерина (2), Афтанас Михайло (3), Афтанас Катерина (1), Афтанас Михайло (3), Афтанас Степан (4), Афтанас Володимир (3), Афтанас Марія (3), Афтанас Федько (1), Афтанас Андрій (3), Афтанас Петро (1), Барбарек Михайло (2), Барбарек Олександра (1), Белець Володимир (3), Вацяк Михайло (3) Вацяк Катерина (4), Вацяк Іван (1), Вацяк Степан (4), Вацяк Іван (1), Вацяк Йосип (1), Васараб Катерина (3), Васараб Наталія (1), Васараб Іван (6), Видра Іван (3), Видра Ольга (3), Добуш Петро (1), Добуш Василь (3), Дзівік Юлько (1), Карпа Розалія (4), Карпа Розалія (1), Карпа Іван (3), Карпа Анна (3), Коштовський Осип (4), Коштовський Іван (4), Коштовська Марія (4), Коштовський Михайло (5), Коштовський Петро (1), Коляса Михайло (1), Коляса Степан (3), Курись Ева (2), Курись Анна (3), Кріль Йосип (1), Кріль Михайло (1), Кріль Марія (1), Кріль Софія (3), Куч Йосип (4), о. Лемцьо Володимир (1), Левицька Стефанія (1), Ланчак Антін (3), Ланчак Михайло (4), Ланчак Іван (3), Ланчак Катерина (3), Ланчак Микола (1), Ланчак Михайло (5), Ланчак Микола (2), Ланчак Анна (1), Мудрик Іван (3), Мудрик Іван (2), Мудрик Антін (3), Мудрик Іван (6), Мудрик Катерина (стр.) (2), Мудрик Катерина (мама) (3), Мудрик Андрій (2), Мудрик Йосиф (3), Мудрик Степан (1), Мудрик Антін (4), Маршалок Войтко (1), Несторовський Андрій (6), Несторовський Федь (5), Несторовський Петро (2), Несторовський Антін (1), Несторовський Антін (3), Несторовський Володимир (3), Несторовський Михайло (5), Несторовський Катерина (5), Несторовський Петро (1), Несторовський Андрій (2), Налесник Іван (3), Налесник Дмитро (4), Налесник Антін (3), Налесник Анна (1), Налесник Степан (2), Петрович Іван (6), Петрович Іван (3), Петрович Михайло (1), Петрович Стефан (3), Потічний Павло (2), Потічний Гнат (6), Потічний Катерина (1), Романик Куба (3), Романик Іван (2), Романик Василь (1), Романик Катерина (4), Рудавська Анна (1), Саджуга Антін (2), Саджуга Андрій (3), Саджуга Антін (2), Саджуга Михайло (5), Саджуга Микола (2), Стрейко Антін (5), Стрейко Ізидор (3), Соколик Йосиф (1), Стець Анна (1), Саджуга Роман (1), Троян Марія (2), Троян Антін (1), Троян Сенько (1), Троян Михайло (2), Троян Ева (3), Троян Антін (1), Уляновська Анелька (2), Федак Розалія (4), Федак Катерина (2), Федак Дмитро (2), Федак Федько (3), Федак Михайло (3), Федак Антін (2), Федак Северин (1), Шпак Андрій (3), Шпак Антін (3), Шпак Рузя (1), Шпак Рузя (4), Шпак Іван (3). Разом 324 особи.

М. Хом'як

ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ НА ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКИХ ОКРАЇНАХ У РОКАХ 1918—1947

З упадком Галицько-Волинської Держави в XIV ст. починається послідовний наступ Польщі на західньо-українські землі, колонізація напливовим елементом і поступнева полонізація. В ході кількох століть Польщі вдалося посунути свою етнографічну територію далеко на схід і приблизити її в декількох місцях майже до Сяну. З колишньої суцільної української етнографічної території на захід від Сяну залишилися тільки українські острови на теренах повітів: Переворськ (стародавній княжий Перевореськ), Ряшів, Ланьцут і Ніська.[1] Суцільною залишилась українська етнографічна територія тільки на хребті Карпат, що вузьким клином сягала аж поза ріку Попрад на заході, врізавшися між словацьке й польське населення по обох боках Карпат. Це наша Лемківщина.

Як писав Михайло Грушевський[2] — вже самий уклад тієї української етнографічної території на захід від Сяну виявляє, що суцільна українська гірська смуга з мішаними територіями по обох крилах зі слабими українськими домішками на північ і полудне — це тільки скелет, з атрофованими, майже стратеними м'язнями етнографічного тіла. Очевидно, що колонізація гірських країв не могла йти зі сходу на захід самим хребтом. Українське населення мусіло заходити в гори з рівнини, з півночі чи північного сходу й поселятися річними долинами. Само собою також ясно, що теперішні українські елементи в мішаних смугах — це в переважній частині останки української колонізації, а не нові здобутки її. Нової масової української колонізації в тому напрямі ми не знаємо, а якщо вона давніша, то мусіла бути давніше значнішою, бо на наших очах український елемент, досить витривалий взагалі, винародовлюється тут на мішаних територіях, в тіснішій стичності з переважною чужою колонізацією.

Колонізаційні змагання тягли українське населення на схід і південь від дуже давніх часів (уже в XI. в.), а її місце займала незелика, але все не безслідна польська і німецька колонізація. Тому то українське населення зазнало в ході кількох століть великі втрати в користь польської народности. І ми знайдемо дійсно - - продовжує М. Грушевський — в історичних джерелах цілий ряд фактів і натяків на такі втрати. Привілейовані громади міські

---

[1] Д-р Іван Німчук: „За Сяном", Львів 1932, ст. 39.

[2] М. Грушевський: „Польсько-українська границя". „Република" ч. 37, Станиславів 1919.

і сільські витісняють місцеве населення на другий плян і винародовлюють його. Деякі факти ведуть нас так далеко в глибину польської колонізації, що це на перший погляд здається неймовірним. І так, у Казимирі над Вислою була церква св. Духа, як видно з руської записки на євангелію, наданому туди казимирськими міщанами (письмо XV. ст.). В сусідньому Цмельові (за Вислою) збереглася традиція про руську церкву, а надаючи цьому містечку німецьке право, король у своєму фундаційному привілеї 1505 р. касує немилі йому права й звичаї польські і руські. Люблин ще в XIV—XVIII стол. уважався руським містом.

Польський крилошанин Красінський († 1612), описуючи границі Руси (а починає їх з-під Кракова: not longe ab urbe Cracovia), між руськими округами згадує і Люблинщину. В Україні, під час розбудження національної свідомости в середині XVII. ст., „руську" землю означали по Краків і по Люблин. Хмельницький рахував на поміч населення по Люблин, по Краків, а „ляхів" відгрожувався загнати за Вислу, що тут має означати етнографічну польську границю. В проектах розділу Польщі 1657 р. Висла знову виступає як західня границя Руси і східня границя Польщі; так само і в договорі П. Дорошенка з Туреччиною (до Висли і Німана): очевидно був то загальноприйнятий погляд, що Русь сягає по Вислу.

Тому в зовсім іншому світлі стають перед нами походи в Польщу Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Романа, короля Данила і його сина Лева, тобто безперервні непорозуміння і київських і галицько-волинських князів з Польщею: багато української землі та ще більше землі з мішаним населенням залишилося поза межами Руської держави, спершу Київської, пізніше Галицько-Волинської, або прилучалося до неї тільки на деякий час. Записка польської княгині Оди з 995 року згадує про Русь на Пограничні з Прусами та „руські землі, що простягаються аж по Краків".

Отже можна з великою правдоподібністю висловити здогад — кінчає свою статтю М. Грушевський, що початкова українська колонізація опанувала була басейн Бугу і Сяну і подекуди наближалася навіть до Висли. Польська колонізація зударилася з нею на вододілах Вепра і Сяну ще тоді, коли українська колонізація була доволі рідка, як на своїй периферії, і вже тоді, дуже рано, зявилися мішані території над Вислоком і між Вепром та Вислою. Впродовж століть польські елементи припливали сюди, а українські відпливали. До того й історичні обставини ослаблювали тут українські елементи в користь польських, і вкінці тільки гірська країна залишилася міцно в українських руках.

Хоч події, що про них тут пишеться, пройшли в заранні історичного розвитку українського і польського народів, вони не лишилися без впливу на взаємини між обома народами також у 20 сторіччі.

Напередодні розвалу Австро-Угорщини Українська Національна Рада, спираючися на праві самовизначення народів, проголосила в жовтні 1918 року, що вся українська етнографічна територія, що знаходилася тоді в рямках Австро-Угорської монархії, уконституюється як українська держава — Західньо-Українська Народна Республика. Цьому актові противилася польська меншина на українських землях та утворена в листопаді 1918 року польська держава, і вони почали агресивну війну проти ЗУНР. Для того Польща скористалася мілітарною допомогою Антанти, дарма, що цю допомогу дістали Поляки від Антанти з застереженням уживати її тільки проти більшовиків, а не проти українців. В таких умовах Українська Галицька Ар-

Мапа з меморіялу УНР

мія, що ставила спротив полякам, мусіла по вісьмох місяцях оборонної війни перейти Збруч. До польської перемоги причинилась у великій мірі також дипломатична акція Польського Народного Комітету в Парижі, під проводом Р. Дмовського, який дезінформував західні народи про визвольну боротьбу українського народу та про її мету.

Окупувавши західні українські землі, Польща почала зразу проводити на них політику асиміляції, колонізації та побірювання всіх форм національно-політичного, культурного чи економічного розвитку українського народу. Особливо важкий був польський режим на західніх окраїнах. Тут польський уряд плянував взагалі позбутись українського автохтонного населення шляхом його переселення з Лемківщини, Посяння, Холмщини і Підляшшя до СССР. В цій справі велися навіть переговори з совєтською амбасадою у Варшаві.

Другим засобом, до якого вдався польський уряд на тих теренах, було

намагання ширити там розклад при помочі втримування давнього та насаджування нового москвофільства. Засобом до того мало бути запроваджування на Лемківщині російського православ'я. В результаті такої політики коло 15 тисяч лемків перейшло на православ'я. З цією також метою польський уряд повів акцію перед Ватиканом за те, щоб відірвати лемківські українські католицькі парохії від перемиської епархії. Йшло про те, щоб таким чином цей терен відірвати й від культурних і політичних впливів українського Перемишля. Цей польський плян увінчався успіхом у Ватикані. Папським декретом з 10. лютого 1934 в Риманові коло Сянока створено окрему Апостольську Адміністратуру для Лемківщини, до якої ввійшло 9 деканатів перемиської епархії: Буківський, Динівський, Дуклянський, Грибівський, Горлицький, Короснянський, Мушинський, Риманівський і Сяніцький.

Першим апостольським адміністратором Лемківщини мав стати перемиський єпископ-помічник Григорій Лакота, але він відмовився від цього посту в свідомості, що ця нова інституція була створена для протиставлення перемиській епархії. Не прийняв того посту також о. Микола Нагорянський, що був військовим капеляном. У таких умовах адміністратором став москвофільськи наставлений о. Василь Масцюх, дотогочасний парох у Рудках, а по його смерті ці обов'язки перейняв о. Яків Медвецький, професор Духовної Семінарії в Станиславові, людина також радше русофільських тенденцій. Щойно в часі війни, в 1940 році, Апостольським Адміністратором став відомий український громадянин і виховник Духовної Семінарії у Львові, о. Олександер Малиновський († 1958).

Слід відзначити, що такій політиці польського уряду на відтинку церкви на Лемківщині довго і постійно протиставлявся перемиський єпископ Йосафат Коциловський. Йому треба завдячувати те, що офіційно підтримувана поляками хвиля російського православ'я не мала більших наслідків. Їй протиставлялись ідейні молоді священики, що їх призначала перемиська епархія на Лемківщину. Вони також були оборонцями українського характеру тих земель.

Політику насильного втручання вів польський уряд також супроти української православної церкви. Вже в 1922 році підпорядковано українську православну церкву контролі польського уряду, а в 1938 році проголошено декрет польського президента, який накидав українській православній церкві новий статут, що на практиці приніс їй повну залежність від польських урядових чинників. Рівночасно пішов сильний курс полонізації церкви, зокрема церковного шкільництва, а навіть богослужб. Найбільших ударів зазнала українська православна церква на Холмщині, де в 1938 році польські збройні ватаги , при повній підтримці уряду, або і за його інспірацією, знищили 189 українських православних церков. Це дало нагоду совєтському урядові, який, до речі, сам раніше розгромив українську православну церкву, протестувати проти польських злочинів.

Паралельно з наступом на церкви, повів польський уряд наступ на все українське організоване громадське, культурне чи економічне життя західньо-українських окраїн. Полякам ішло передусім про те, щоб зірвати всякий зв'язок цих окраїн із рештою західньо-українських земель. Польська адміністрація робила все можливе, щоб не допустити української преси і книжок на ці терени, ставила сильні перешкоди для дій на тих теренах таких центральних західньо-українських організацій, як „Просвіта", „Рідна

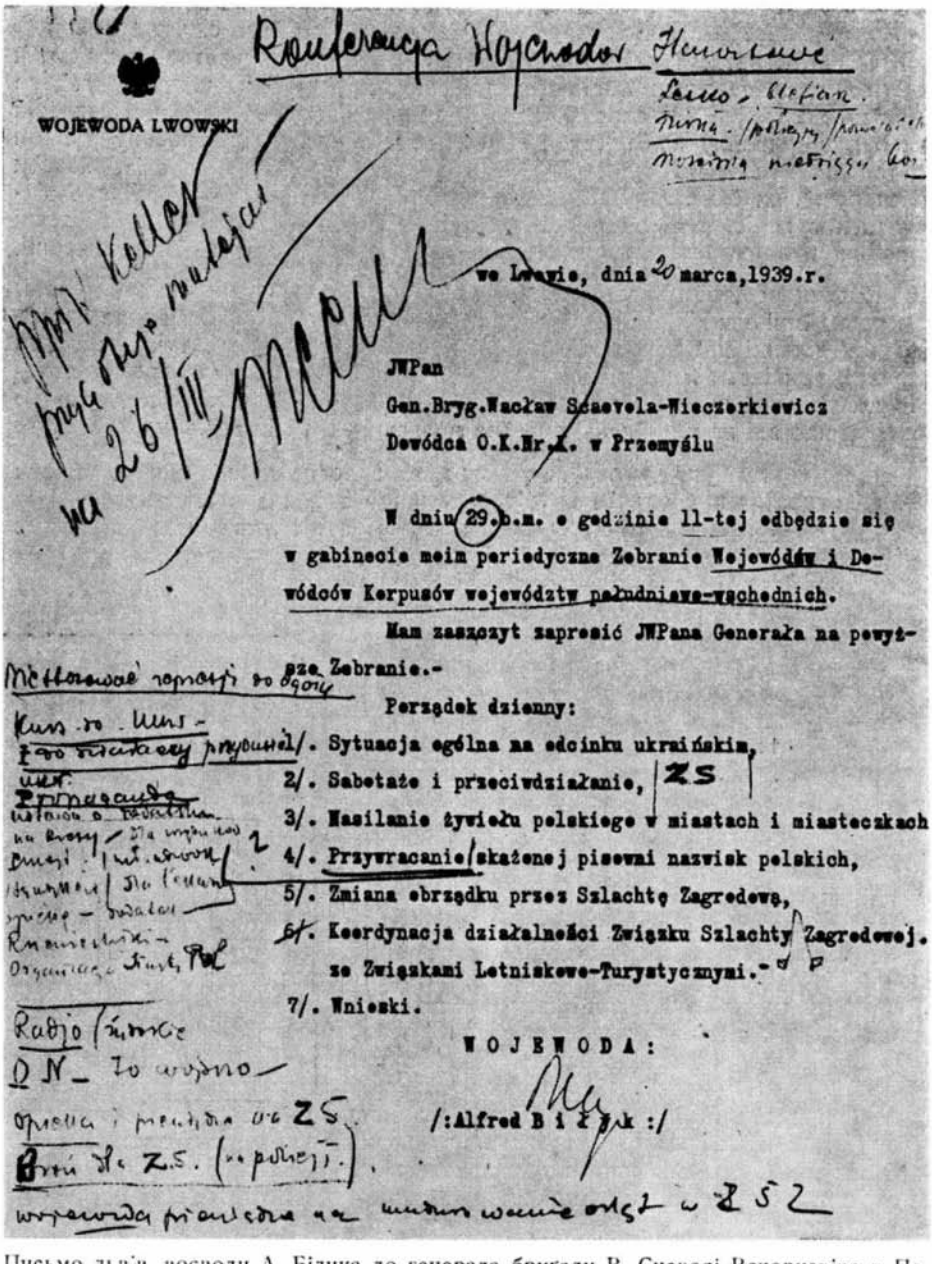

WOJEWODA LWOWSKI

we Lwowie, dnia 20 marca, 1939.r.

JWPan
Gen.Bryg.Wacław Sosnkowski-Wieczorkiewicz
Dowódca O.K.Nr.X. w Przemyślu

W dniu 29.b.m. o godzinie 11-tej odbędzie się w gabinecie moim periodyczne Zebranie Wojewódów i Dowódców Korpusów województw południowo-wschodnich.

Mam zaszczyt zaprosić JWPana Generała na powyższe Zebranie.-

Porządek dzienny:

1/. Sytuacja ogólna na odcinku ukraińskim,
2/. Sabotaże i przeciwdziałanie,
3/. Wasilanie żywiołu polskiego w miastach i miasteczkach
4/. Przywracanie skażonej pisowni nazwisk polskich,
5/. Zmiana obrządku przez Szlachtę Zagrodową,
6/. Koordynacja działalności Związku Szlachty Zagrodowej ze Związkami Letniskowo-Turystycznymi.-
7/. Wnioski.

WOJEWODA:

/:Alfred B i l y k :/

Письмо львів. воєводи А. Білика до генерала бригади В. Сьєволі Вечоркевіча в Перемишлі з 20. III. 1939.

Школа", „Сільський Господар", „Сокіл" і ін., протидіяла впливам української кооперації, доручала підпорядковування місцевих кооперативних клітин польським кооперативним централям тощо. Вже в 1930 році заборонено на Холмщині й Підляшші товариство „Рідна Хата" та його сільські читальні. Місцеві кооперативні клітини, що не хотіли підпорядкуватися польським централям, піддавалися постійним шиканам і репресіям, напр. накладано кари на молочарні „Маслосоюзу" ніби то за недостачу гігієни. Насправді йшло про звичайну політичну й економічну боротьбу, інспіровану урядом та такими польськими економічними агенціями, як „Малопольські Звйонзек Млечарскі", який не видержував конкуренції з „Маслосоюзом". Варто відмітити, що навіть у тих умовах економічної й політичної боротьби, деякі поляки купували молочні вироби в „Маслосоюзі" тому, що вони були кращі.

Поляки робили рішучі намагання для полонізації української молоді, або принаймні для відірвання її від українського пня. Це було видно насамперед у ділянці шкільництва. Польський режим пробував штучно творити окремий лемківський чи гуцульський сепаратизм порядком творення окремої лемківської чи гуцульської „мови", „букварів" тощо. Насильство це вчиняли наслані на українські окраїни польські вчителі та ксьондзи.

Цією метою була зумовлена також дуже голосна спроба диверсії проти єдности українських окраїн із материком, що ввійшла в історію останніх років існування польської держави під назвою акції „загродової шляхти". Акція ця переводилася на всіх західньо-українських землях, зокрема на Бойківщині, але її вістря було особливо сильне на західніх окраїнах. Полякам ходило про те, щоб яко мога більше поділити український народ і створити враження існування різних племен, груп, чи навіть національностей. У міру, як під впливом росту національної свідомости і політичної активности всіх шарів українського народу західніх земель України росла також політична активність українства західніх окраїн, такі польські намагання були зразу призначені на провал. Проте місцеві шовіністичні польські кола й цілі організації, зокрема польські ксьондзи, а в дальшому і сам уряд, вкладали в цю протиукраїнську акцію величезну енергію і фонди.

Організацію „загродової шляхти" поляки проводили під гаслом „привернення" до польської нації тисячів українців, передусім селян, які ніби то відійшли від свого народу в результаті українського наступу, зокрема наступу української греко-католицької Церкви, недостачі польських костелів та польських національних організацій. Отже треба було тільки масово будувати на західніх українських землях костели, насаджувати польські культурні, економічні, спортові й ін. станиці, і це мало — на думку польських шовіністів — привести скоро до зміни етнографічного обличчя західніх земель, передусім окраїн. З цією метою в 1935 році створено в Перемишлі „Союз загродової шляхти", на чолі якого став польський військовий капелян А. Мйодонський, крайній польський шовініст і отвертий ворог українського народу, а при тому людина непогамована та повний ігнорант у національних питаннях західньо-українських земель. У своїх публічних виступах Мйодонський твердив, що автохтонами в західніх областях є тільки поляки, що в цілому там є тільки понад 900 тисяч українців, а всі інші це українізовані поляки, яких треба повернути до польської нації, що українські священики „крадуть польські душі", записуючи їх при народженні до греко-катол. Церкви, що українська кооперація економічно визискує населення, що українська нація є расово неповноцінна в противен-

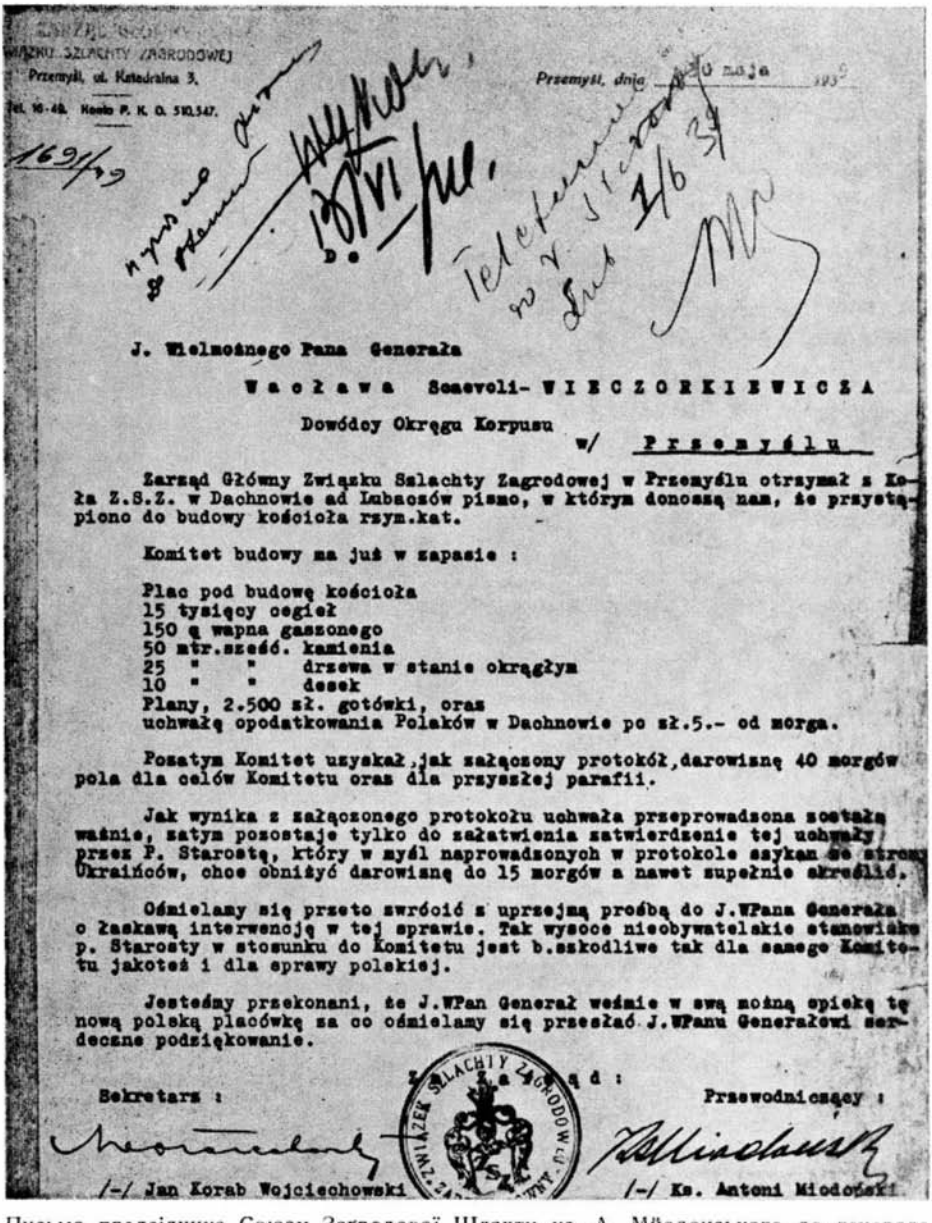

ZARZĄD GŁÓWNY
ZWIĄZKU SZLACHTY ZAGRODOWEJ
Przemyśl, ul. Katedralna 3.
Tel. 16-48. Konto P. K. O. 510.547.

Przemyśl, dnia 30 maja 1939

1691/39

Do

J. Wielmożnego Pana Generała

W a c ł a w a Scaevoli- W I E C Z O R K I E W I C Z A

Dowódcy Okręgu Korpusu

w/ P r z e m y ś l u

Zarząd Główny Związku Szlachty Zagrodowej w Przemyślu otrzymał z Koła Z.S.Z. w Dachnowie ad Lubaczów pismo, w którym donoszą nam, że przystąpiono do budowy kościoła rzym.kat.

Komitet budowy ma już w zapasie :

Plac pod budowę kościoła
15 tysięcy cegieł
150 q wapna gaszonego
50 mtr.sześć. kamienia
25 " " drzewa w stanie okrągłym
10 " " desek
Plany, 2.500 zł. gotówki, oraz
uchwałę opodatkowania Polaków w Dachnowie po zł.5.- od morga.

Pozatym Komitet uzyskał, jak załączony protokół, darowiznę 40 morgów pola dla celów Komitetu oraz dla przyszłej parafii.

Jak wynika z załączonego protokołu uchwała przeprowadzona została ważnie, zatym pozostaje tylko do załatwienia zatwierdzenie tej uchwały przez P. Starostę, który w myśl naprowadzonych w protokole szykan ze strony Ukraińców, chce obniżyć darowiznę do 15 morgów a nawet zupełnie skreślić.

Ośmielamy się przeto zwrócić z uprzejmą prośbą do J.WPana Generała o łaskawą interwencję w tej sprawie. Tak wysoce nieobywatelskie stanowisko p. Starosty w stosunku do Komitetu jest b.szkodliwe tak dla samego Komitetu jakoteż i dla sprawy polskiej.

Jesteśmy przekonani, że J.WPan Generał weźmie w swą możną opiekę tę nową polską placówkę za co ośmielamy się przesłać J.WPanu Generałowi serdeczne podziękowanie.

Z a r z ą d :

Sekretarz : Przewodniczący :

/-/ Jan Korab Wojciechowski /-/ Ks. Antoni Miodoński

Письмо предсідника Союзу Заґродової Шляхти кс. А. Мйодонського до генерала В. Сцеволі Вечоркевіча в Перемишлі з 30. V. 1939 р.

стві до поляків, що, зрештою, взагалі нема української мови, а є тільки говірки лемківські, бойківські й ін.[3]

Дії „Союзу загродової шляхти" були ведені паралельно з „Комітетом порозуміння польських суспільних організацій" на західньо-українських землях. Метою того комітету було координувати і підсилювати проти-український наступ польської меншости та самого уряду. У згаданому комітеті брали участь найвидатніші польські діячі, зокрема місцеві воєводи, старости, командири військових частин, політичні, громадські та поліційні чинники. Головною напрямною їхньої діяльности було спільними силами польської меншини і адміністрації, тобто передусім війська, поліції, польських ксьондзів, учителів, поміщиків, студентів, організованої з піввійськових організаціях польської молоді, вести наступ на українське населення у всіх секторах життя. В результаті їх дії почалося в 2-ій половині 30-их років масове будування костелів на українській національній території, насаджування нових колоністів, боротьба з українським греко-католицьким духовенством за українські душі, насильна полонізація в школах, репресії проти тих нечисленних українців, що були на державних посадах, натиск на полонізацію їх і їх дітей, звільнювання українців навіть з найнижчих державних чи самоурядових посад, цькування польської меншости проти українських автохтонів, насильне насаджування серед польської і полонізованої селянської молоді таких шовіністичних організацій, як „Звйонзек Стшелєцкі" і „Друхни", одинокою метою яких була боротьба з українцями, заперечування українцям права називати себе своїм власним іменем і впроваджування штучного терміну „русін-ржимо-католік", засилання українців до концентраційного табору в Березі Картузькій тощо.[4]

В безпосередніх передвоєнних роках сильний поштовх такому організованому наступові польського шовінізму дали зокрема три події: 1) утворення так званої Центральної Промислової Округи, яка частинно охоплювала найдальше на захід висунені українські етнографічні терени, 2) „нормалізаційна" політика УНДО та 3) утворення Карпатської України. Поляки вважали, що саме існування українців на таких теренах, як напр., повіт Ніско і взагалі на захід від Сяну є загрозою для розбудованої центральної промислової округи. Тому місцеві політичні і господарські керівники вимагали негайної полонізації тих земель. При тому їх, як зрештою і всіх керівників згаданого „Комітету порозуміння", лякало те, що досягнена в 1935 році „нормалізація" українсько-польських взаємин буде посилювати українські

[3] В посіданні автора є письмовий звіт з одної з таких доповідей Мйодонського, що її він виголосив 23. березня 1939 року в залі офіцерського касина в Ярославі, в присутності видатних польських військових, політичних та господарських діячів.

[4] На окремому місці друкуємо фотостатичні знимки двох документів, а саме запрошення на нараду воєводів і командирів військових частин західньо-українських земель, яку скликав у березні 1939 року львівський воєвода Білик в цілі організації боротьби проти українців. На документі є цікаві завваги на адресу старостів у Ліську, Турці й Мостиськах за те, що вони не надто енергійно виконують накази про наступ на українське організоване життя. Другий документ — це звернення головної управи „Союзу загродової шляхти" до військового командира в Перемишлі, щоб він робив натиск на місцевого старосту в справі приділу української землі на будову костелу в селі Дахнів. В умовах існуючого земельного голоду українська громада погоджувалася дати відповідну площу на будову костелу для польської меншости, але польським шовіністам йшло про те, щоб дістати більше землі. Місцевий староста, знаючи фактичне положення в терені, мабуть отягався натискові Мйодонського і його співробітників. В посіданні автора є відпис протоколу з засідання громадської ради з Дахнові в цій справі.

позиції в західніх землях. Насправді „нормалізація" принесла українцям дуже незначні користі та спровокувала великий польський наступ. Одначе найбільшу загрозу бачили польські шовіністи у відродженні Карпатської України та у величезному піднесенні, яке ця подія викликала серед усього українського населення західніх земель. Польська публічна опінія бачила в цій невеликій українській автономній, а відтак коротко самостійній території пряму загрозу для існування польської держави і це дало їй сигнал для нового наступу на українців.[5]

Ось це є важливіші елементи польської політики супроти західньоукраїнських земель, а головно окраїн у періоді між двома світовими війнами. Воєнні і повоєнні роки показали, як дуже мало реалізму мало тодішнє польське керівництво та як наївно воно розцінювало національні сили українського народу. Одначе з другого боку тодішня польська шовіністична політика супроти українців поклала основи для того, що сталося на західніх окраїнах в роках 1945-1947, тобто для брутального виселення українського автохтонного населення з західніх окраїн. Трагізм цих подій тим більший, що насильство це було проведене поляками при помочі Москви, тобто спільного ворога обох народів.

[5] Всі три питання були предметом спеціяльних нарад директорів промислових заводів у Сталевій Волі в осени 1938 року. Їх протокол є також у посіданні автора.

О. Станимір, В. Мосора, А. Бук

РОЛЯ ПЕРЕМИШЛЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВІДРОДЖЕННІ ЗАХІДНІХ ОКРАЇН

Перемишль до другої світової війни був третім містом після Львова і Станиславова щодо числа населення галицької України. Як довголітній осідок греко- і римо-католицьких єпископів, духовних семінарій, великих військових гарнізонів та різних культурних установ. — Перемишль став згодом також центром економічного життя для округи, яка далеко переходила межі перемиського адміністраційного повіту. Вже само положення міста на важному торговельному шляху Відень — Краків — Львів — Київ зробило Перемишль господарським центром для кількох сусідніх повітів: добромильського, мостиського, березівського і ярославського. Територія економічних зв'язків Перемишля обіймає кількадцять містечок та кількасот сел, переважно українських, населення яких продавало в Перемишлі свої продукти та закуповувало потрібні для свого вжитку речі.

В початках у Перемишлі та в його околиці існував лише дрібний промисл, не було стільки українських ремісників, як це було по містах східньої частини краю. З вийнятком кількох українських купців уся торгівля була в чужих руках. Українське населення міста складалося головно з духівництва, професійної інтеліґенції, залізничників, дрібних урядовців, домових сторожів, служниць та робітників. Головна частина українського населення Перемищини — селянство як і в решті країни, за часів кріпацтва, а опісля панщини було голодне на землю та бідне й шукало виходу з нужди в сезоновій, або заморській еміґрації. В тих часах Перемишль не мав розвиненого промислу і не міг дати заробітку поважнішій кількості сільського населення.

Початки організації скромного економічного життя в Перемишлі припадають на 60 роки минулого століття, коли австрійський уряд доволі інтенсивно зайнявся санацією економічних відносин у Галичині. В 1866 році повстає Відділ Ц. К. Галицького Господарського Товариства для повітів Перемишль, Мостиська, Яворів і Добромиль. Ціль Товариства — піднесення в краю сільського господарства, городництва, садівництва, бджільництва і т. п. В 1867 р. засновано першу касу ощадности. В 1874 році засновано „Пшемиску Касу Залічкову Жемєсьльнікув і Рольнікув", а в 1875 р. „Товажиство Залічково-рольне". Ціль товариства — уділяти позики на уміркований процент, потрібні для господарства і ремесла. Але в тих новозаснованих економічно-фінансових установах керівні становища мали поляки і наш селянин не багато міг із них користати.

Це було одною з причин скликання в Станиславові в 1882 р., з почину

„Народний Дім".

А. Ничая та І. Борисикевича наради наших перших піонерів, українських кооператорів. Метою наради було створити нову форму організації нашого кволого економічного життя, тобто кооперацію. У висліді засновано Центральне Господарсько-Промислове Товариство для плянової й координованої суспільно-економічної праці в краю.

В 1891 році Т-во „Просвіта" поширює свою діяльність на економічну ділянку, і відтоді при читальнях засновуються позичкові каси, шпихлірі, споживчі крамниці. Подібну економічну діяльність розвивало й москвофільське Т-во ім. Качковського. Але всі ці економічні організації, засновувані на підставі закону про товариства з 1867 р., згодом ледве животіли. Зате життєздатною формою економічних організацій виявилися заробітково-господарчі спілки (кооперативи), засновувані згідно з австрійським законом з 1873 року про заробітково-торговельні спілки. Перша така спілка „Народна Торговля" заснована з ініціятиви і під проводом архітекта В. Нагірного в 1883 році у Львові. Незабаром вона відкриває свої філіяльні крамниці по інших містах (у Перемишлі в 90 роках мин. століття), а згодом стає централею всіх українських міських споживчих кооператив у Галичині.

Але пекучішою, ніж громадська організація крамниць, справою була потреба самооборони перед лихвою. На основі згаданого закону 1873 року в Галичині повстають перші кредитові кооперативи на зразок Шульце-Деліча.

Першу кредитову кооперативу під назвою Общество Взаїмного Кредиту „Віра", тов. з обмеженою порукою, заснував у Перемишлі дня 2. травня 1894 р. д-р Теофіл Кормош (1863—1927). Будівничий української кооперації на землях Надсяння виготовив також порадник, як засновувати й вести

кредитові товариства типу Шульце-Деліч, пристосовані до галицьких обставин. Само т-во „Віра" відіграло велику ролю не тільки в економічному житті Перемищини, але й цілої Галицької Землі. За зразком „Віри" пішли інші наші міста („Задаткова Каса" і „Народний Дім" в Стрию 1895 р., з почину Є. Олесницького, Т-во кредитове „Дністер" у Львові 1895 р.) і села, засновуючи кредитові кооперативи під різними назвами, найчастіше „Народний Дім", „Руська Каса" і т. д. Головною метою цих кооператив було організувати та збирати фонди-ощадності, та підтримувати догідним кредитом усіх, що його потребували, чи то на розбудову своїх варстатів праці, чи то на закуп землі. Перемишль став основником української кредитової кооперації в Галичині, а т-во „Віра" дало початок властивої економічної праці і розбудови перемиських установ.

Праця д-ра Т. Кормоша у „Вірі" мала для Перемишля зокрема велике значення. Вона не тільки видобувала народ із кігтів лихварів, допомагала йому ставити господарські будівлі й докуповувати землю та рільниче приладдя, але датками і кредитами „Віри" українці Перемишля були в змозі величаво розбудувати свої виховні, культурні й економічні установи. Сама „Віра" придбала два двоповерхові будинки, один біля Ринку, другий на Засянні. Твором „Віри", при співучасті д-ра Т. Кормоша, о. А. Захаріясевича, І. Липецького і І. Прийми, була „Спілка для Господарства і Торгівлі", заснована в Перемишлі в 1899 р., при участі 43 осіб — переважно селян і священиків. Головним завданням „Спілки" було постачати все потрібне для рільного і домашнього господарства. В тій цілі „Спілка" відкрила перший у Галичині український „Залізний Склеп" у Перемишлі, а опісля дві філії в Стрию і Коломиї. В 1911 році перенесено „Спілку" до Львова, де вона злучилася з торговельним відділом „Сільського Господаря" та змінила назву на „Каєвий Союз Господарсько-Торговельних Спілок", торговельний синдикат т-ва „Сільський Господар" у Львові. Таким способом „Спілка" стала краєвою установою, з якої повстав у 1924 році „Центросоюз" — централя для кооператив загального закупу і збуту у Львові.

Варто відмітити, що перша сільсько-господарська кооператива в Австрії була заснована в 1898 році, цебто рік скоріше за нашу „Спілку" в Перемишлі, з тією одначе різницею, що німецькі спілки австрійський уряд сильно субвенціонував і вони росли наче на дріжджах, а наші добилися деякої державної допомоги щойно на кілька років перед першою світовою війною.

З ініціятиви т-ва „Віра" повстали в Перемишлі інші кредитові кооперативи. В 1906 р. основано кредитову кооперативу „Народний Дім" із власним двоповерховим будинком і великою залею для імпрез і зборів. В тому ж році основано також, переважно заходом і при піддержці священства, „Українську Щадницю", першу в Галичині українську кредитову установу з пупілярним обезпеченням. „Українська Щадниця" зібрала поважну кількість ощадностевих вкладок, головно з дієцезальних фондів усіх трьох греко-католицьких Епархій і завдяки цьому могла давати селянам довготермінові кредити на закуп землі.

Четверту з черги кредитову установу в Перемишлі, „Міщанську Касу", оснувало в 1909 р. перемиське міщанство під проводом Д. Бориса, д-ра В. Загайкевича й інших при допомозі „Віри", „Української Щадниці" і „Народного Дому". „Міщанська Каса" мала більший закладовий капітал, складений основниками, і тому скоро розвинулася та придбала на власність двоповерховий дім у близькому сусідстві з „Народним Домом". Вона була призначена виключно для потреб міщан, в той час, як попередні служили селянам.

Перша кооперативна нарада в Перемишлі в 1924 р.

Заходом і для потреб українського робітництва основано в Перемишлі кооперативу „Надія" з відділами — споживчим, м'ясарським, кредитовим і пекарнею. Ця кооператива придбала гарну садибу у центрі міста на Владичу, з двома двоповерховими будинками. Приблизно в тому самому часі основано в Перемишлі й кооперативи „Народний Базар" з книгарнею і шкільним приладдям та „Достава" з церковними речами, а „Народна Торгівля" відкрила тут свою філію.

Так у загальному представлявся господарський баланс перемиських економічних установ до вибуху першої світової війни. При цьому слід згадати про співпрацю у розвитку тогочасного економічного життя Перемишля проф. Д. Коренця. Як учитель перемиських гімназій, визначний кооператор, науковець, історик, публіцист та пропаґандист українського шкільництва співпрацював він спочатку з д-ром Т. Кормошем у „Вірі", а від 1900 р. обняв провід „Спілки для господарства і торгівлі" та був заступником голови перемиської філії „Сільський Господар". Рівночасно слід згадати про співучасть Перемишля, через свого представника д-ра Т. Кормоша, у творенні таких центральних установ у Львові, як „Народна Торговля", „Дністер", „Центробанк", „Ревізійний Союз Українських Кооператив", „Сільський Господар", „Народна Гостинниця, „Центросоюз", „Маслосоюз" та ін. Таким чином Перемишль цілком заслужив собі ім'я другої столиці галицької України після Львова.

Визвольні змагання 1917—1921 років лишили глибокий слід у психіці українського народу. Галичина опинилася під польською окупацією, і тут, побіч інших політичних форм боротьби, почалась посилена відбудова нашого економічного життя. Молоде покоління українських господарників стало твердо на шлях будови власного економічного життя власними силами народу. Колишні кооператори і члени УГА засновують у Львові під проводом інж. Юл. Павликовського „Краєвий Комітет Організації Кооператив". В 1921 році скликано до Львова „Перший Повоєнний Краєвий Кооперативний З'їзд", на якому рішено засновувати по містах Повітові Союзи Кооператив, а по селах — господарсько-споживчі кооперативи.

Перемишль перший узявся засновувати кооперативи за новим зразком, пристосованим до нових вимог. Уже 22. лютого 1922 р. засновано тут „Повітовий Союз Кооператив", який мав стати організаційно-економічним центром для всієї округи. На чолі Союзу, як голова надзірної ради, стає д-р Т. Кормош. Він видає „Підручник до ведення кооперативних установ", що згодом став необхідною книжечкою для кооператорів у всьому краю. Другою з черги економічною установою для перемиської округи став відділ „Маслосоюзу", оснований у 1925 р. для організації молочарень. Але обидві установи

не могли як слід відповісти своєму завданню, бо саме тоді вибухла господарська криза, що спричинила катастрофальне обниження польської валюти. Це обниження ще гірше відбилося на всіх українських кредитових установах Перемишля. Великою втратою була також смерть д-ра Т. Кормоша (1927), який уміло й зручно координував і регулював співпрацю всіх перемиських установ. Економічне життя, що так гарно розвивалося перед 1-шою світовою війною, почало хилитися до упадку. „Повітовий Союз Українських Кооперативів", що за своїм статутом був відповідальний за господарське життя повіту, не міг відповісти своєму завданню, бо в наслідок захитання вартости гроша і надмірного заборгування опинився, враз із сільськими кооперативами, в критичному становищі. Щойно, коли на пропозицію голови надзірної ради д-ра В. Загайкевича вибрано нову дирекцію Союзу в складі: Осип Станимір, Антін Гула і Казимир Мазур — положення Союзу покращало, а в слід за тим розпочалася наново відбудова кооперації в окрузі. При цьому слід згадати, що в критичному для Союзу становищі значно причинився до розбудови Союзу й кооператив єпископ Коциловський безвідсотковою позичкою в сумі 10.000 золотих. У міжчасі устабілізувалася польська валюта і це дало змогу реорганізувати й розбудувати кредитові установи, передусім „Українську Щадницю" і „Віру". До обох установ прийнято нових членів і вибрано нові керівні органи, які своєю солідною працею здобули для них загальне довір'я населення. Почали впливати масові ощадності й дієцезальні фонди, зросли власні фонди. Завдяки цьому „Щадниця" змогла набути аж два будинки, один у Ринку, другий при вулиці Стрихарській, а „Віра" стала Українбанком перемиської округи. В склад завідуючих органів „Української Щадниці" ввійшли:

В и д і л: Осип Станимір, предсідник; о. Іван Качмар, о. Петро Войтович, о. В. Клюка, о. Пантелеймон Малецький, о. Іван Сендзік, о. Ілля Лапичак, д-р Микола Хробак, д-р Микола Рибак, проф. Денис Коренець, проф. Іван Гонтарський, Олександер Рейнарович.

Д и р е к ц і я: Осип Станимір, предсідник (з вибору), д-р Микола Хробак (з вибору), д-р Микола Рибак (з вибору), інж. Антін Артимович (з номінації).

До проводу кред. кооп. „Віра" вибрано:

Н а д з і р н а Р а д а: о. Роман Решетило, голова, о. Петро Голинський, о. д-р Михайло Мельник, Володимир Лельо, Олександер Рейнарович, Михайло Колцьо, Іван Кебузінський.

У п р а в а: д-р Петро Войтович, член, о. Омелян Кормош, член, д-р Степан Біян, член; мгр. Олександер Чубинський, заступник, Андрій Борисевич, заступник. Після смерти д-ра П. Войтовича і о. Кормоша до дирекції ввійшли: д-р Степан Біян, член, мгр. Ол. Чубинський, член, Андрій Борисевич, член; Володимир Кебуз, заступник, Василь Яріщ, заступник.

Таким чином, до завідуючих органів обох кредитових установ увійшли старші й молодші, світські й духовні особи, а між ними п'ять із вищими економічними студіями — інж. А. Артимович і О. Станимір у „Щадниці" та А. Борисевич, В. Кебуз і В. Яріш у „Вірі".

В міжчасі діяльність Повітового Союзу Кооператив поширилася і зайшла потреба зміни статуту і назви „Повітовий Союз Кооператив" на „Окружний Союз Українських Кооператив". Після цієї зміни О. С. У. К. разом із „Вірою" й „Маслосоюзом" зайнялись інтенсивною організацією господарського життя не тільки перемиського повіту, але також добромильського, березівського, ярославського та мостиського.

Окружний Союз основує філії в Добромилі, Бірчі й Динові. Села перемиської округи покриваються мережею кооперативних відділів і філій та кредитових кас, які гарно розвиваються і багатіють. Тут і там (Медика, Руське Село й інші) ростуть кооперативні доми — господарчо-економічні твердині українського села. Відділ „Маслосоюзу" організує в роках 1924-39 12 районових молочарень у таких місцевостях: у повіті Перемишль: Стібно, Вільшани, Вишатичі, Дрогоїв; у повіті Ярослав: Ляшки; в повіті Добромиль: Риботичі, Бірча, Хирів, Устрики Дол.; в повіті Березів: Володж; у повіті Мостиська: Гусаків, та в Сяноці. Більшість із тих молочарень мали власні домівки або й доми, та модерне приладдя для продукції масла. Молочарні об'єднували кільканадцять тисяч членів-доставців молока, а денна продукція масла становила кількасот кілограмів. Це дало змогу селянам-продуцентам молока мати постійний приплив гроша, якого тоді важко було роздобути.

Та далеко більше значення для економічного піднесення села мала господарсько-освітня праця, яку провадили районові молочарні під проводом Маслосоюзу і перемиської філії товариства „Сільський Господар". Сотні сільсько-господарських курсів та лекцій, кольпортажа сільсько-господарських книжок і часописів, плекання племінної худоби, поширювання кормових рослин, добірного насіння та сільсько-господарського приладдя вже після кількох років дали корисні наслідки. Селяни почали краще вести свої господарства й переходити з мало-рентовної збіжевої — до більше рентовної молочної господарки. Добробут села підносився. Довголітнім керівником перемиського відділу Маслосоюзу був інж. Іван Скоропада, а організаторами: інж. агроном Василь Котик та Адам Мицик. З керівників районових молочарень слід згадати інж. Івана Лапчука, Андрія Бука, Михайла Лемегу, Андрія Чумера, Осипа Дмитришина та Василя Подубинського. Сільсько-господарська праця Маслосоюзу велася в тісному контакті з перемиською філією товариства „Сільський Господар", яку довгі роки очолював о. декан Онуфрій Маленький з Медики. Філія складалася з кількох секцій: садівнича, пасічнича, цукрово-бурячана, сільських господинь та хліборобської молоді. Багато активности проявила секція садівнича під проводом проф. Леоніда Бачинського й секція господинь. Крім господарських курсів, досвідних піль, прикладних господарств та інших засобів для піднесення сільсько-господарської культури, філія влаштовувала сільсько-господарські вистави, що були атракцією для українців Перемишля й околиці. Філія тов. „Сільський Господар" мала зорганізованих кількадесят кружків „Сільського Господаря" з гуртками хліборобської молоді, а в них кільканадцять тисяч членів. Агрономами при філії працювали інженери: Іван Лапчук, Володимир Мосора, Михайло Деревляний, Микола Бурий, а в часі німецької окупації Юрій Артюшенко та Яценко. Крім них працювали постійно при філії інструктори, а при районових молочарнях господарські референти.

Інші господарські станиці Перемишля, як „Народний Дім" (дир. Осип Сенечко), робітнича кооператива „Надія" (дир. проф. Михайло Демчук), „Міщанська Каса" (д-р Володимир Загайкевич), також не лишалися позаду, а значно побільшили свої обороти й коло своєї діяльности.

Не малу ролю в розвитку економічно-господарського життя Перемишля й околиці відограли й наші приватні купці, підприємці та промисловці. Передове місце між купцями мав Іван Борис (1869—1923), який належав до піонерів перемиського купецтва. Першу крамницю (склад вин, спортові товари, реставрація) відчинив він у 1896 році, крамницю з фарбами в 1911 р., а текстильні вироби в 1922 році. За Австрії Іван Борис був іменований цісарсько-

королівським радником торговельних судів. Він продукував овочеві безалькогольні вина і соки (Борисини), за які дістав нагороду на „Першій Українській Хліборобській Виставі" в Стрию в 1909 році. Борис був видатним організатором міщанства, співорганізатором Комітету Українських Купців у Львові, головою перемиського СУК (Союз Українських Купців).

За його почином ідуть і інші наші купці й підприємці, так що в 1935-37 роках було в Перемишлі поверх 30 споживчих крамниць (І. Бегека, П. Заболоцький, О. Кушнір, О. Мазур, М. Нагайський, С. Павлик, К. Ярошевич та інші), 3 крамниці мануфактури і галантерії Е. Ф. Борис — Францішканська 16 і Торговиця 18, Я. Попель — вул. Францішканська 2), 3 крамниці взуття, спортового приладдя, насінь і фарб (І. Борис спадкоємці — Ринок 2, Народна Торговля — Костюшки 7, О. С. Кооператив — Костюшки 5), дві крамниці з галянтерією (С. Дах — Торговиця 26, В. Дучинський — Казимирівська 26), три молочарські крамниці (дві Маслосоюзу — Ринок 23, Францішканська 24, О. Яросевич — Дворського 5), шість цукорень і виробу тісточок (П. Глембоцький, І. Заразка, М. Заразка — вирібня і крамниця, „Мокка" — Я. Коростіль, „Ютшенка"), п'ять пекарень (Е. Вуйчик, В. Дигдалевич, „Золотий Колос", Й. Федак), чотири ресторани (Ю. Бандрович, С. Дах, М. Кузишин, Т. Кухарський), два склади вугілля (О С. Кооператив, Е. Мельничин), годинникарська крамниця (О. Крижанівський), „Достава" — продажа церковного приладдя, два косметичні заведення („Лади", „Міріа"), дві електро-технічні крамниці (Д. Дучинський, І. Дучинський), шість мясарських крамниць (М. Козак, Й. Мисаковський, Й. Оліяр, Й. Пирожинський, М. Смолинський, С. Фок), „Мекка" — крамниця з волічкою й нитками, різьбарські вироби (С. Павлик), торгівля оцту „Меркур" (Т. Гусар), склад будівельних матеріялів (інж. В. Гачак), фабрика ножів (Л. Пушкар), дві книгарні і склад паперу („Народний Базар", Книгарня ім. Т. Шевченка). Коли додати наших ремісників: мулярів (А. Дяк, П. Феник та ін.), столярів І. Доротяк, А. Макаруха й ін.), ковалів (Ф. Гик, В. М. Ленчик), шевців (І. Басараб, С. Гірняк, І. Кравець, М. Мацьків, А. Сабат та інші), кравців (І. Кокорудз, П. М'ягкий, Ф. Прокоп та інші), слюсарів (Т. Бульвінський, В. Куропась), римарів (А. Лизун), переплетників (І. Маївка), то стане наглядним, що український Перемишль поволі унезалежнювався від чужого промислу й торгівлі та ставав самовистачальним. Не відставали під оглядом економічно-господарським і села перемиського повіту. Побіч кооперативних крамниць, їх філій та кредитових кас, ми мали на той час поверх 50 купців по містечках і селах повіту. Покінчивши торговельні курси-школи, чи набувши відповідної практики по торговельних підприємствах, часто-густо в кооперативних крамницях, вони відкривають власні крамниці, переважно споживчих товарів і обслуговують місцеве населення харчами й продуктами першої потреби. Спільно з кооперативами вони випирають із нашого села чуже, часто вороже нам купецтво. Слід згадати хоча деяких із них, тим більше, що багато з них рівночасно доклали неодну цеглинку до розвитку громадського, культурно-освітнього, національного й політичного життя нашого сила.

Споживчі крамниці й мясарі:

Нижанковичі: О. Богачик, О. Кукура, О. Лапічак, І. Нерода, О. Сенюра; **Медика:** П. Корба, С. Салашник, А. Шумелда, А. Саковський; **Динів:** Т. Бак; **Дуньковички:** І. Чопик; **Молодовичі:** М. Чутро; **Клоковичі:** П. Шагала; **Перекопана:** М. Рисовський, К. Ярошевич; **Журавиця:** А. Гнатовський, В. Горо-

децький, І. Даньчак, М. Дзядик, І. Лоза; **Тишковичі:** П. Плагута, **Грушатичі:** А. Качмар; **Пикуличі:** П. Дзюбан; **Рожубовичі:** М. Саламаха; **Яксманичі:** О. Смола; **Тисова:** С. Сус; **Болестрашиці:** В. Чорняк; **Бушковичі:** С. Шумелда; **Циків:** В. Тимочко, В. Гнатовський; **Вишатичі:** Н. Гіжовський; **Скопів:** М. Тировський, М. Туркевич.

Млини: С. Смішкевич — Нижанковичі, О. Смішкевич — Медицькі Хатупки.

Села перемиського повіту мали також своїх ремісників — столярів, шевців, кравців, ковалів, стельмахів, боднарів та інших. Побіч приватної торгівлі по селах Перемищини розвивався також дрібний домашній промисл, як виріб кошів, полукішків, рибальських сітей (Вірко, Вишатичі), деревного вугілля (Тисова) й ін.

З земних багатств слід згадати торфовища в Цикові і земний газ у Хідновичах.

Такий у загальному був господарський стан Перемишля під кінець 1939 року. Друга світова війна цілком змінила господарську структуру на наших землях, зокрема в Перемищині. Перемишль і перемиський повіт, перший раз у його історії, поділено на дві частини — на совєтське „Передсяння", на схід від Сяну, й німецьке „Засяння", на захід від Сяну, — а саме місто, на совєтський і німецький Перемишль. Слідом за цим усі економічні установи роздвоїлись, оставивши частину персоналу і майна по одній і другій стороні границі. Ввесь кооперативно-господарський рух утратив свою дотеперішню самостійність і попав під управу більшовицьких і гітлерівських комісарів.

Економічна господарка більшовиків почалася націоналізацією всіх торговельних і промислових установ. Окружний Союз Кооператив перемінено на „Райспоживспілку", а його майно розділено на ще три новостворені райспоживспілки: в Медиці, Добромилі й Бірчі. Відділ „Маслосоюзу" перестав узагалі існувати в дотеперішній формі. Кредитову кооперацію зовсім зліквідовано, а її майно разом із документами передано „Щадничій Касі" більшовицького типу. Зліквідовано також філію товариства „Сільський Господар". Всі приватні крамниці й підприємства знаціоналізовано.

Подібна доля зустрінула перемиські економічні установи в тій частині міста, яка попала під німецьку окупацію. Тут перетворено частину Окружного Союзу Українських Кооператив, центр якого і майже все майно залишилося по більшовицькій стороні, на т. зв. „Окружно Рільничо-Торговельну Кооперативу" (Kreishandelsgenossenschaft) з українською управою і персоналом, але з німецьким комісаром, як керівником установи. Прохання делегатів д-ра Миколи Хробака й Осипа Станиміра до німецької влади, капітана Шіффера, що виконував тоді функції повітового й міського комісара, дозволити відкрити Повітовий Союз Кооператив у німецькому Перемишлі, увінчалось успіхом. Скликано Загальні Збори, на яких основано кооперативну централю під новою назвою: „Окружна Рільничо-Торговельна Кооператива" — Kreishandelsgenossenschaft — у нім. Перемишлі. Кілька днів пізніше староство видало німецькою мовою таке повідомлення:

„An alle Bürgermeister im Kreise Przemysl. — Aus Gründen der Ernährungssicherung und der gerechten Belieferung an Bauern und Meierhöfe mit allen Bedarfsartikeln, ordne ich an: 1. So weit noch nicht geschehen ist, sofort in jedem Dorf eine Landwirtschaftliche Bezugs und Absatzgenossenschaft zu gründen. Frist 8 Tage. — 2. Die Zentrale aller Dorfgenossenschaften ist die Kreisgenossenschaft Przemysl, Landwirtschaftliche Bezugs- und Absatzgenossenschaft. — 3. Jeder Bauer und jeder Meierhof

können Mitglieder der Dorfgenossenschaft werden. — 4. In denjenigen Dörfern, in denen bislang eine ukrainische und eine polnische Genossenschaft bestanden, sind diese sofort zu einer Dorfgenossenschaft zu vereinigen. — 5. Für den Aufbau der Dorfgenossenschaften gelten vorläufig die Statuten der ukrainischen Genossenschaft. — 6. Ein Anteil kostet RM 5.—. 7. Die Genossenschaft kauft und verkauft nur von beziehungsweise an Mitglieder. — 8. Die volkspolitische Gegensätze haben in dieser nur für das Wohl der Allgemeinschaft arbeitenden Genossenschaft zu schweigen. — Schiffer, Landrat (підпис)".

Ця нова установа стала заготовельною і розподільною централею також і для польських кооператив, панських дворів, а навіть самого міста „німецький Перемишль". Опісля змінено назву на „Повітова Торговельна Кооператива" (Bezirkshandelsgenossenschaft) і приділено до польської „Kreishandelsgenossenschaft" в Ярославі, де була німецька „Landwirtschaftliche Kreisstelle".

Рівночасно та частина відділу Маслосоюзу, що опинилася по німецькому боці разом із начальником відділу інж. Іваном Скоропадою та кількома службовцями, стала офіційною установою для перерібки молока для всього перемиського Засяння. І тут контролю над продукцією виконували німецькі комісари, які керували збутом молочарських продуктів.

Після 22. червня 1941 р., коли в наслідок німецької офензиви ціле місто Перемишль опинилося в німецьких руках, злучено обидві кооперативи в одну під назвою: „Окружна Рільничо-Торговельна Кооператива" (ОРТК) в Перемишлі (Landwirtschaftliche Kreishandelsgenossenschaft in Przemysl), та поширено її діяльність на два повіти: Перемишль і Добромиль (разом із Бірчею). Кооперативу віддано під безпосередню управу т. зв. „Landwirtschaftliche Kreisstelle". Так зреорганізовано колишній Окружний Союз Українських Кооператив у Перемишлі, залишаючи Надзірну Раду і Дирекцію майже в незміненому складі:

Надзірна Рада: Д-р Микола Хробак, голова, о. Онуфрій Малецький, заст. голови, Мирон Микита, секретар Союзу Волостей, інж. Василь Котик, молочний контрольор при старості, інж. Володимир Мосора, окружний агроном, о. Пантелеймон Малицький, інж. Іван Луцишин, господарський референт при УДК, Юліян Сенишин, управитель нар. школи, Василь Стисло, рільник, Осип Богачик, рільник.

Контрольна Комісія Надзірної Ради: о. Онуфрій Малецький, інж. Володимир Мосора, інж. Іван Лучишин.

Дирекція: Осип Станимір, начальний директор, зайнятий у Союзі від 1932 р., репрезентує Союз перед владою, персональні справи, контроля майна і персоналу Союзу, кореспонденція та її полагодження; Антін Гула, торговельний і заготовельний директор, у Союзі від 1928 р.; Осип Пристай, організаційний директор, від 1941 р., нагляд над організаційним відділом, книговеденням і організацією праці в Союзі.

Заступники Дирекції: інж. Антін Артимович, директор Української Щадниці в Перемишлі; Степан Чорняк, директор ПРТК у Добромилі.

ОРТК провадила в звітовому році 1942-43 такі відділи:

Відділ:	**Начальник відділу:**	**Освіта:**
1. Секретаріят	Іван Гречанівський	учит. семін., кооп. курс
2. Організаційний	мгр. Іван Скочиляс	правник
3. Мішані товари	Петро Гула	вища торговельна школа

4.	Бухгальтерія	Володимир Шаян	вища торговельна школа
5.	Телефон. централя	Богданна Садовська	середня школа
6.	Статистика	Едвард Ринікевич	торговельний ліцей
7.	Монопольні товари	Михайло Чорний	абітурієнтський курс
8.	Залізо-машиновий	інж. Василь Гачак	вища
9.	Транспортовий	Ярослав Скірка	фахова школа
10.	Збіжжя, шт. погної	мгр. Л. Подляшецький	правник
11.	Споживчі товари	Осип Гартман	торговельна школа
12.	Яринний	Василь Фідик	вища
13.	Знакування яєць	Микола Дутка	середня школа
14.	Вовна, коноплі, лен	Любомир Футорський	середня школа
15.	Виріб мармеляди, квашення капусти	мгр. Т. Лучковський	правник
16.	Прислуга	Володимир Сюсько	народна школа
17.	Філія в Бірчі	Северин Славницький	середня школа

Всіх урядовців у дні складання білянсу було 167 осіб. Крім дирекції урядував в ОТРК німецький комісар. (Комісаром був п. Герцен, а його заступником п. Томас).

ОРТК числила 198 членів – низових кооператив, а саме: Перемишль-Бірча — 148, Добромиль — 38, Ярослав — 3, Риманів-Дичів — 9 кооператив. Організаційний відділ до дня 30. 6. 1943 року обслуговував лише 119 кооператив загального закупу і збуту та 4 міcько-споживчі кооперативи зі 148-ома крамницями. В орг. відділі, побіч начальника відділу, мгр-а Івана Скочиляса, працювало чотири інструктори: Іван Гижий, Володимир Фединяк, Дмитро Владичинський і Євген Дубик.

ОРТК, крім торгівлі приділовими і вільними товарами, зорганізувала заготівлю сільсько-господарських продуктів та їх перерібку. Білянс кооперативи за 1942/43 рік становив, по стороні актив і пасив, понад 3,191,000 зол., рахунок витрат і прибутків поверх 1,708,000 зол., сільсько-господ. продуктів заготовлено на суму поверх 14,000,000 зол. Пересічний місячний торг товарами приділовими (влади) і неприділовими (вільний ринок) становив поверх 943,000 зол., а пересічний місячний торг сільсько-госп. продуктами понад 140,000 зол.

Перемиський відділ Маслосоюзу, під керівництвом інж. В. Котика, якого замінив М. Сірота, а пізніше О. Андрухович (інж. В. Котик перейшов до староства на контрольора молочности) та голови Надзірної Ради — А. Бука, став офіційно централею для всіх молочарень в окрузі з обов'язковою доставою молока селянами, і через те значно поширив поле своєї діяльности. Устаткований найкращими і наймодернішими молочарськими машинами (другий у цілому генерал-губернаторстві) з власною криницею і фабрикою леду, у великому і просторому приміщенні при вул. Словацького. Цей відділ Маслосоюзу виробляв власні сири і високої якости масло.

Відновлено також філію товариства „Сільський Господар", яка за німецької окупації проявила дуже живу діяльність. На голову філії вибрано знову о. дек. Онуфрія Малецького і під його проводом удалося відновити не лише всі довоєнні кружки, але ще значно поширити діяльність товариства.

Досягнення кооперації в господарській, як і в усіх інших ділянках нашого національного життя, були величезні. Передусім кооперація мала вплив на розвиток національної свідомости та політичного виховання широких

верств українського населення Перемишля. Всі курси, школи, з'їзди, свята, посвячення ново-побудованих кооперативних домів та загальні збори — були свого роду суспільно-політичною та економічно-господарською школою, що вишколювала наше селянство і робітництво на високо свідомих громадян. Кооперація підготовила кадри, що були спроможні опанувати місто і повіт під оглядом господарським. Вона усунула з наших сіл чужих купців, що десятками, а то й сотками літ провадили лихварську торгівлю. Кооперація, побіч Церкви, „Просвіти" і Т-ва „Відродження", довела до цілковитої ліквідації п'янства й кількакратними плебісцитами спричинила усунення з нашого села корчми, яка від віків туманила і визискувала наших селян. Кооперація навчила селян і робітників складати ощадності та купувати товари за готівку. Кооперація розбудувала рідний промисл, при чому наше громадянство солідарно його піддержувало, а купуючи тільки свої вироби, усувало цим способом із ринку чужі вироби, не зважаючи на сильну конкуренцію. Клич „свій до свого — по своє" став усенароднім кличем. В загальному під польською окупацією наша кооперація розвивалася так успішно, що творила державу в державі.

Поворот більшовиків на наші землі знищив господарські надбання Перемиської землі. Перемишль із більшою частиною повіту штучно відірвано від материка, віддано польським комуністичним окупантам, а полуднево-східню частину повіту прилучено до совєтської України. Частина населення під тиском більшовицької навали подалися на захід і розбрелася по всьому світу, а ті, що залишилися, в більшості переселені, або вивезені більшовиками на Сибір і в концентраційні табори. Знову ж тих під польським окупантом насильно вирвано з рідних прадідівських земель і переселено на пруські озера чи інші колишні німецькі терени. Опущені села поросли бур'янами. Не стало сліду по колишніх забудуваннях. Лише де-не-де стовбичать звалища церков, читалень, чи кооперативних домів та ждуть повороту своїх господарів.

Богдан Загайкевич

ОСВІТА І ШКОЛИ В ПЕРЕМИШЛІ

Історія освіти й шкільництва в Перемишлі щільно пов'язана з життям і боротьбою всього українського народу, зокрема на західніх окраїнах. Великими були осяги українського населення в Перемишлі на полі шкільництва і освіти в умовах державної незалежности України. Наші школи й освіта послабали тоді, коли знемагав наш державний і національний організм. Повне політичне поневолення українського народу неминуче приносило з собою темряву й занепад нашої освіти й культури. З другого боку, відродження на цьому полі завжди знаменувало в Перемишлі, — як зрештою на всіх українських землях — підйом також інших ділянок життя української нації. Треба навіть сказати, що творці нашого культурного відродження були в усіх періодах нашої історії також піонерами національно-політичної боротьби. Це документує також історія Перемишля.

Як автор цієї статті, я ставив моїм завданням дати принаймні частинну картину того, що діялося на відтинку освіти і шкільництва в Перемишлі. Я свідомий того, що картина ця неповна і що відтворити її в повній мірі в умовах еміграції, у відірванні від першоджерел, неможливе. Але мені хотілося зберегти в Перемиському альманасі те, що ще можливо сьогодні зберегти, передати те, що я мав змогу дослідити, пережити чи дізнатися з переживань моїх сучасників. Мій нарис виконає своє завдання, якщо стане стимулом для праці майбутнього історика і заставить його розкрити перед майбутніми поколіннями ту велику працю, що її для українського народу провели його освітні й культурні діячі Перемиської землі.

***

У княжій добі

Перемишль завдячував свій політично-економічний та культурний ріст корисному географічному положенню на перехресті старих шляхів світової торгівлі.

В IX ст. був він осередком політичної організації на західніх окраїнах українських земель, можливо для цілого Підкарпаття, яка забезпечувала економічний розвиток території, а заразом і міжнародну транзитну торгівлю. Перемишль був визначним етапом у транзитній торгівлі не тільки для арабських купців жидівського походження в IX—XI ст., що їхали з заходу на схід і зі сходу на захід, але також і для руських купців, які втримували торговельні зв'язки із заходом. Ця торгівля руських, а також західніх купців

значно пожвавилась, коли в 981 р. князь Володимир відобрав від поляків Перемишль, Червень та інші пограничні міста й оселі, що були якийсь час під їх владою.

Перемишль був також проїздним етапом для дипломатичних місій, які їхали зі сходу на захід або навпаки.

В Перемишлі над ріками Сяном і Вігором (Вягром) були великі склади товарів. Галич і Перемишль доставляли сіль у всі райони Русі. Чужі купці мали тут свої колонії, м. ін. у 1031 р. була тут колонія роданітів, тобто жидів осілих у Франції.[1] Купці латиняни мали деколи з собою своїх священиків, які сповняли функції капелянів, а, крім того, секретарів у торговельних справах. З заходу приходили й ремісники, які тут оселювалися настало. Ці чужинці творили частину культурного елементу і, стикаючися з місцевим населенням, причинялись і до його культурного розвитку. Зовнішня торгівля давала поштовх до розвитку внутрішньої, місцевої торгівлі, ремесла й промислу, а за тим і до поширення письменности, яке виникло в Перемишлі та в інших галицьких містах, що вели торгівлю, ще перед прийняттям християнства. Ця письменність обмежувалась до невеликої кількости людей, що працювали в державній адміністрації та в міжнародній торгівлі. Знання латинського або грецького письма, чужих мов і рахування переймали місцеві люди від чужинців, а згодом і від своїх, що вже перейшли таке практичне навчання.

Та щойно християнство, що його на наших землях поширили св. Методій та його учні,[2] спричинило розвиток письменности та освіти. Мелетій Смотрицький (1578—1634) на підставі доступних йому старих документів подає, що „Галицька Русь прийняла християнство коло 872 року, за часів св. Ігнатія, патріярха константинопільського. (Св. Ігнатій був патріярхом у роках 846—857, удруге 867—878).[3] Правдоподібно, при кінці IX, або на початку X ст. було основане в Перемишлі перше на західньо-українських землях єпископство. Перші перемиські єпископи зразу мусіли взятися до організації „учения книжного" (назва „школа" з'явилася наприкінці XV ст.), щоб заспокоїти постійно наростаючу потребу священиків і дяків для новоосновьаних парафій доволі просторої епархії, якій підлягала до 1419 р. і Церква Закарпаття. „Наука книжная" відбувалася при катедрі, бо при єпископі гуртувалися найосвіченіші люди, були й різні церковні фонди для вдержання школи. Навчали в тій школі читати церковні книги, церковних обрядів та співу, а деколи й писати. Кандидати на священиків перед висвяченням відбували ще практику при церквах. При катедральній церкві була ризниця, де зберігалася цінніша церковна утвар, і книгохранилище, де переховувано богослужбово-церковні, а з часом і світські книги та історичні документи.

Сини священиків по довколишніх містах чи селах підготовлялись до духовного звання у своїх батьків і вже рано завівся у нас звичай, що духовне зайняття переходило з батька на сина й ставало дідичним.

Міщани набирали початкової освіти при котрійсь із церков у місті, або лоза містом, яких в XIII—XIV ст. було коло десяти, з них дві манастирські. Вчили там дяки під наглядом священиків.

Другим ступнем навчання було писання й рахунки потрібні для тих, хто приготовлявся на писарів-метальників у княжій управі, в більших боярських господарствах, у великих купецьких підприємствах, або на переписувача — „списателя книжного".[4]

Списуванням церковних книг займалося багато вправних книгописців протягом кількох століть. Це було поплатне зайняття, бо й великий був

попит на ці книги не тільки зі сторони церков, але й побожних багатих людей. Крім книг, призначених для церковного вжитку, переписувано різні твори релігійного, а опісля й світського змісту. Між книгописцями були й такі, що знали чужі мови — грецьку, латинську чи інші.

Можливо, що і в Перемишлі велася перекладна праця з латинської, чеської та польської мови, бо багато пам'яток католицького походження, які

Семінаристки-українки. Знимка з липня 1899 р. 1-ий ряд зліва: Ольга Добрянська-Коренець, катехит о. Максим Копко (1859—1919), Сидонія Лобаза, учит. Ольга Ціпановська (1861—1941), Константина Мілько-Перецька, 2-ий ряд зліва: Северина Костовецька, Іванна Захаріясевич, Ольга Літинська-Колесса, Олена Лівчак, Анна Адльоф-Петак, Олена Бірецька-Годлєвська, Ольга Масляник, Юлія Подолинська-Комарницька, Емілія Ваць.

збереглися в нашому старому письменстві, були перекладені в Галичині. До XV ст. не було у нас якогось відчуження від католицького світу.

Попри літературну, велася й історіографічна праця. Е. Перфецький припускає, що існував літописний звід, який вівся у 80-тих та 90-тих рр. XI ст. при княжому дворі в Перемишлі і був зредагований не раніше 2-гої половини 1100 р.,[5] існував також єпископський звід, зредагований не раніше 1225 р., дуже можливо на приказ єпископа Антонія. Цей звід закінчено вже по його відході назад до Новгороду, при його наступникові, ім'я якого не збереглося, та він відомий із того, що був протектором славного співака Митуси. Галицько-волинський літопис називає його „владикою коромолующим", бо він був противником політики князя Данила.[6] Польський історик

Ян Длугош (1415—1480) користав із них двох, затрачених сьогодні перемиських літописних зводів, коли писав свою історію Польщі.

Про перемиських єпископів маємо відомості щойно з XIII ст. Перший, не вище згаданий єп. Антоній, з новгородського боярського роду Добриня Ядрейкович. Ходив він до Царгороду й, вернувшися звідтіля, постригся в ченці і склав „Цареградський паломник". Як ставленик новгородського князя Мстислава Удалого, був він новгородським архиєпископом в роках 1211—1219, а коли князь Мстислав пішов у Галич, Антоній залишив Новгород і київський митрополит назначив його в 1220 р. єпископом у Перемишлі. Та в 1225 р. він вернувся знову до Новгороду „и ради быша новгородцы своему владыце". Новгородський І літопис з великою пошаною згадує свого владику Антонія, якого „възлюби князь Мстислав и вси новгородцы'.[7]

Єпископ, на дворі якого перебував славний співець Митуса, був ставленником чернігівського князя Константина Рязанського. Його задушив тисяцький князя Данила Андрій, а його слуги розграбили багатий двір владики.

Опис цього двору, що його подає Галицько-волинський літопис,[8] з гордими слугами, воєнними приборами та співцем Митусою, зовсім нагадує двір котрого-небудь західньоевропейського лицаря, або навіть єпископа.

А про третього з черги перемиського єпископа, Мемнона, каже Гал.-волинський літопис: „бысть книжник велик и философ, якого же не бысть во всей земли, ни по нем не будеть". В 1288 році його вислав князь Лев на дипломатичні переговори до волинського князя Володимира Васильковича в справі города Берестя. Хоча ці переговори скінчились безуспішно, то під датою 1289 року літописець пише: „Князь же Володимер в епископью Перемишльскоую да евангеліе опрокос окованно сребром и жемчюгом, сам же съписал бяше". („Апракос євангеліє" уложене за неділями, від Великодня починаючи, так, як читається воно в церкві).

На жаль, наші літописи не подають відомостей ні про попередників згаданих вище єпископів, ні про їх наслідників. Ті три владики на свій час були високо-освіченими людьми й, очевидно, що вони дбали про освіту й письменність у своїй епархії і коло них гуртувалася духова еліта з-посеред духовенства і світських людей. Вони були і дорадниками князів і бояр, які втягали їх у вир тодішнього політично-державного життя, що некорисно впливало на інтереси підлеглої їм церкви.

Князі також присвячували увагу культурно-освітній ділянці. Одначе тодішні політичні відносини не сприяли сталості й тяглості культурної діяльности. Вони дбали про відповідну обсаду єпископської катедри. Князь Володимир Ростиславич побудував величавий храм на Замку, князі оточали себе освіченими дорадниками, може дехто з них, подібно, як князь Данило, мав на своєму дворі мистців слова. Вони вдержували також взаємини і з заходом, вступали в подружні зв'язки з закордонними князівськими родами.

Бояри в Перемиській землі, що мали великі господарства, від кінця XI ст. беруть визначну участь у політично-економічному житті краю. В 40-их роках XII ст. бояри здобули великі впливи і своїми інтригами паралізували княжу владу та спричинювали великий заколот не тільки в Перемиській землі, але й у цілій Галичині. Серед бояр були освічені люди, що знали письмо й чужі мови, деякі з них були посвоячені з західніми аристократичними родами. Дехто з них мав також і своїх придворних священиків та домові каплиці.

Окреме середовище творили в місті купці й ремісники. Частина купців займалася внутрішньою торгівлею й вела обмінну торгівлю з міським та

сільським населенням. Інші, що вели закордонну торгівлю, відбували далекі подорожі і завдяки цьому мали нагоду пізнати культурні здобутки інших народів та ширити їх у рідному краю. Цим вони збагачували місцевий побут.

Ремесло на наших землях розвинулося доволі високо, особливо в XIII і XIV ст. Ремісники в Перемишлі творили більшу частину міста, серед них були фахівці різних ремесел, що виконували роботи для князів, їх дружин, бояр, купців і для населення самого міста та околиці. За княжих часів мали вони правдоподібно свою станову організацію. Купці й ремісники часто були

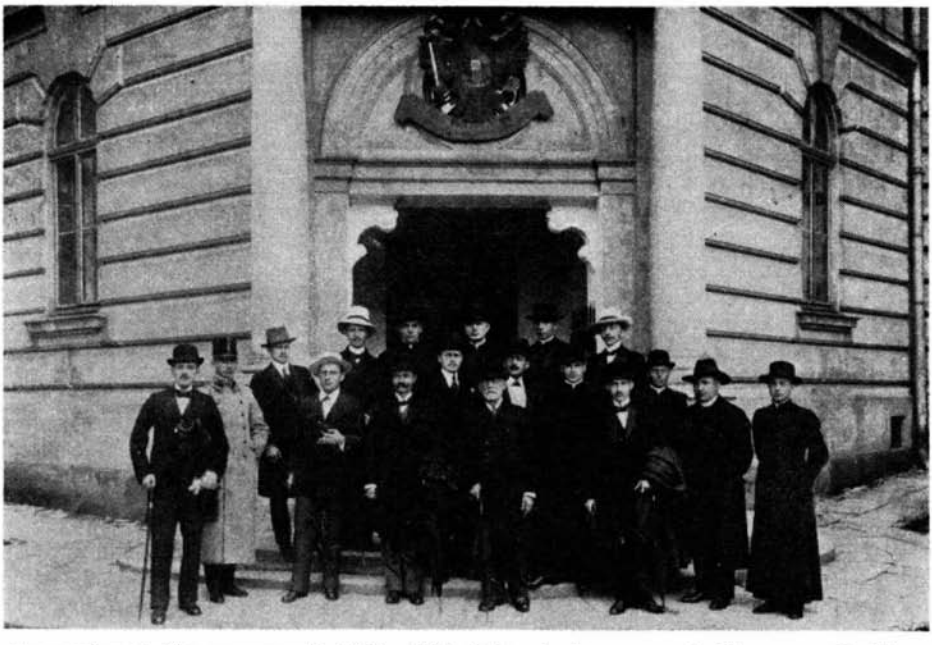

Десятирічний з'їзд матурантів 1904—1914. Зліва, 1-ий ряд: проф. Лісікевич О., Щурко (в мундурі), Ярема Я., проф. Зарицький С., проф. Малиновський І., Заньків М., о. Гірняк, о. Гмитрасевич В.; 2-ий ряд: Яворський, проф. Гонтарський І., Курдіяк, о. Шпилька М., о. Білас, 3-тій ряд: проф. Вахнянин Клим. о. Пасічинський Т., катехит о. Савчин О., о. прокурат, д-р Терлецький М.

грамотними людьми. Їх жертвенності завдячував Перемишль побудову багатьох церков.

Багатство й добробут Перемиської землі були причиною, що найближчі сусіди — Польща й Угорщина — намагались її загарбати. Тут шукали пристановища й наживи князі і бояри з різних областей східньої Русі-України: Волині, Києва, Новгороду, Чернігова, Рязані, Суздаля, а після татарського наїзду опинилося в Перемишлі багато втікачів із східньої України.

Міжнародня торгівля, ремесло й промисловість спричинили політично-економічний ріст Перемишля, а прийняття християнства відограло вирішальну ролю в його культурному розвитку. Церква стає осередком культурно-освітнього життя. Існування власної української держави відограваало вирішальну ролю в цьому розвиткові.

II. Під польською окупацією

Після польської окупації західньої Галичини в 2-гій половині XIV ст. національно-культурне життя в Перемишлі і в Перемиській землі розвивалося в складніших умовах, ніж на інших галицьких землях, бо тут процес колонізації і латинізації був вчасніший і сильніший.

Німецька колонізація, що почалась за княжих часів, від 1350 р. значно поширюється.[9] За польських часів німці скоро включаються в суспільно-економічне життя і до XVI ст. польонізуються. І. Холмський згадує, що коли в 1387 р. Ядвіга рушила з військом на Галичину, то за допомогою німецьких міщан вона без боротьби зайняла Перемишль, Львів та інші міста.[10]

Коло 1235 р. прибули до Перемишля Францісканн-Мінорити Яків Лацкар і Матей Рос, що їх вислав папа Григорій IX ширити в Галичині латинську віру. Ченцями заопікувався коваль Андрій Серен, який прийнявши латинський обряд, записав Францісканам свій дім з городом. На тому місці побудував у 1379 р. єп. Еріх костел та манастир, що перебудовані при кінці XVIII ст., залишились донині.[11]

Францісканн застали в Перемишлі латинську парафіяльну церкву ім. св. Петра, яка згодом стала катедральною. Правдоподібно за часів Болеслава Юрія II (1325—1340) в Перемишлі було основане перше на галицьких землях латинське єпископство.[12] Та перші два єпископи — Іван (†1351) та домініканин Ніколяве Рутенус (1352—?) у своїй дієцезії не перебували. Коли на підставі буллі папи Григорія XI з 13. II. 1375 р. повстали в Галичині дві латинські катедри, архиєпископство в Галичі (1375—1412) і єпископство в Перемишлі, то знову в перемиській дієцезії скоріше почала організуватися латинська церква завдяки енергійній діяльності єп. Еріха Вінзена з Саксонії (1377—1391), а потім його наслідника Мацея Яніни (1391—1420). Польська шляхетська колонізація в Перемищині розпочалася в 2-гій половині XIV ст., найсильнішою була на початку XVII ст.

Латинська Церква, як державна на українських землях, була завжди протеґована, натомість православна за Польщі опиняється в становищі релігії погорджуваної, ледве толерованої. Упривілейований був і напливовий польсько-німецький елемент. Він займав усі важніші посади в урядах, українців не допускали до міських урядів, вступ до цехів був для них спершу утруднений, а опісля їх виключали, як і в інших галицьких землях, так і в Перемищині. В уставі перемиського цеху ковалів із 1471 р. є постанова, що майстер поляк не має приймати і вчити русинів.[13] Аж до 1434 року під польською окупацією залишилися старо-українські порядки, обов'язувало давнє, сильно змодифіковане староукраїнське право, в урядуванні вживано української мови поруч із латинською. З документів, що залишилися з тих часів, бачимо, що в Перемишлі вищі адміністраційні уряди були обсаджені поляками або німцями, малозначні посади українцями. В судовому документі з 1404 року (спір Ягайла з Єлисаветою Пілєцькою в Медиці) подано реєстр поважніших „шляхтичів і землян Руської землі". На двадцять українських шляхтичів, що вичислені щойно за поляками, тільки два займали посади суддів, Костко з Болестрашич у Перемишлі та Яцко в Сяноці.

За урядування Костка з Болестрашич, як старостинського писаря та судді в Перемишлі, залишилось вісім грамот з рр. 1359—1393. Костко різно себе підписував: писар старостин дяк із Болестрашич іменем Дячкович (1359), попович Болестрашицький іменем Дячкович, Василюв син попов Кость, прізвищем Сорочич (1366) Костько дяк Болестрашицький (1378).[14]

З тих переходових часів збереглися в Перемищині різного роду юридичні документи, що свідчать про велике в тих часах поширення письменности, а заразом про існування українських шкіл.

В 1435 р. заведено в Галичині польське право, українська мова виходить із діловодства, починається процес польонізації устрою і всього публічного життя, зрівняння українських провінцій з польськими. Та в Перемищині, як це зазначає проф. Ліске, що видав найдавніші перемиські судові записки з рр. 1436—1468, не зразу прийнялася польська судова організація і довгі літа треба було ждати, поки це судівництво зрівнялося з польським. Він теж підкреслює,[15] що перемиські судові записки значно відрізняються

Кляса VI. Б. в 1917 р. По середині госп. кл. проф. Ст. Котецький.

від галицьких і сяніцьких судових записок тим, що перемиські писарі були освіченіші, тому й тексти їх записок поправніші.

В тих перемиських судових записках подана також рота української присяги з 1462 р. — в перекладі на латинську мову. В ній докладний опис церемоній, що супроводили присягу.[16]

Від 2-гої половини XIV ст. перемиські українці, на чолі з своїми владиками, мусіли ставати в обороні своєї віри й національности, боротися за свої громадські й станові права. Ця боротьба посилюється особливо під кінець XV ст.[17] Ів. Крип'якевич стверджує, що „в XV ст. перейшло верховодство (культурне, — не політичне) в Галичині від Галича на Перемишль. Тут було одиноке галицьке єпископство і коло нього групувалися змагання Русі. Тут наперед відзискало духовенство привілеї на церковні маєтності (1469), тут і руське міщанство вперше зачало боротьбу за право в місті (1491). Львів довго полишався позаду за Перемишлем, і аналогічні до Перемишля визвольні змагання почалися в ньому чверть століття пізніше".[18]

Також і в тій добі школи були при церквах, тісно зв'язані з церквою і церковним життям, і цей церковний характер шкільної освіти зберігся до кінця XVI ст. Духовенство до половини XVI ст. було найбільш освіченою верствою.

Шкільною наукою займалися головно дяки, що їх звали тоді уставниками, дидаскалами й бакалярами. Ця наука приносила їм матеріяльні користі. Дяки писали теж офіціяльні грамоти українській шляхті й міщанам, їх покликували старости на писарів, або суддів. Священики й дяки займалися теж переписуванням книг. Освіченими були й міщани, бо ж цього вимагали обставини тодішнього суспільно-політичного життя.

В перемиській капітульній бібліотеці зберігалося до другої світової війни Четверо-Євангеліє, що його переписав Андрій Тимкович у Перемишлі. Його подарував перемиський міщанин, коваль Козма Кузьмич, манастиреві при церкві Успення Пресв. Богородиці на Вовчу в році 1571.[19]

Л. Гавзер, у своїй монографії про Перемишль подає, що в XV ст. існували там школи при українській і польській катедрах та при манастирях. Школа при українській катедрі була старшою, однак у перемиських актах з того часу є тільки відомості про школу при латинській катедрі. Історик польського шкільництва Йосип Лукашевич згадує і про середню школу в Перемишлі в 2-гій половині XV ст. під керівництвом Краківської Академії, але Гавзер сумнівається, чи вона тут існувала, бо не знайшов про неї в перемиських актах жадних відомостей.[20]

Школа при українській катедрі була призначена передусім для підготовки духовників. Вчили в ній читати, писати, церковного співу та основ віри й моралі. Єп. Гр. Лакота згадує про парафіяльну школу, що „приміщена була в дерев'яному домику, в куті, біля кріпосного муру і там мешкав учитель. Вона існувала за часів єп. М. Копистинського".[21] Можливо, що були дяківські школи при котрійсь із перемиських церков, яких протягом XIV—XVII ст. було тринадцять.[22] Молодь української шляхти мала змогу вчитися в Краківському університеті, що був оснований 1364.; при ньому королева Ядвіга зорганізувала в 1409 р. бурсу для литовців і українців. В краківському університеті в рр. 1404-1606 було 43 студентів із Перемишля.[23] Та невідомо, чи всі вони були українцями. Студенти по двох роках після першого іспиту діставали ступінь бакаляра. Ті, що не продовжували своїх студій, учителювали в церковних школах.

Одначе церковні школи вже з початком XVI ст. не відповідали потребам і вимогам тодішнього часу, не вчили в них латинської та польської мови, що були потрібні в практичному житті. І тодішнє українське письменство було далеке від реального життя.

Тимчасом у Польщі, в наслідок гуманізму й реформації, пожвавилося культурне життя, повстало багато нових шкіл, зокрема на західньо-українських землях. Зреформована в 2-гій половині XVI ст. католицька Церква переходить до наступу, в якому вирішну ролю відограли єзуїти.

Під кінець XVI ст. єзуїти відкривають свої колегії, м. ін.: 1570 р. у Вільні, 1575 р. в Ярославі, 1608 р. у Львові, 1628 р. в Перемишлі. Ці колегії здобували собі популярність тим, що наука в них була безкоштовна. Це було можливе завдяки постійним фундаціям польської шляхти на цілі колегії. Тільки за удержання в інтернатах треба було платити. Колегії втішалися великою фреквенцією, бо притягали молодь своїми пописами, диспутами, процесіями, оркестрами й театральними виставами. Організація науки була поставлена високо, добірний був і вчительський склад. Велику вагу кладено на присвоєння латинської мови та латинського стилю, навчано теж і грецької мови. До колегій приймали молодь тільки шляхетського походження. Єзуїти займалися шкільництвом не з педагогічно-культурних мотивів, тільки з релігійних. При помочі школи, проповідей, диспут та писань намагалися вони

не тільки скріпити й піднести авторитет латинської Церкви в Польщі, але й привернути до католицизму адептів протестантських наук, а передусім приєднати до католицизму українську шляхту, а за нею й український нарід.

Ось приклад місіонерської діяльности єзуїтів. В ярославській колегії, найголоснішим ділом якої було, як припускає М. Грушевський, навернення на католицизм синів князя Острозького,[24] ректором якийсь час був Б. Гербест, що походив із німецьких колоністів у Новому Місті. У своїх листах з рр. 1583-4 до нунція, де пише про свою місійну працю на західньо-українських землях, він наводить м. і. такий епізод: У Динівській маєтності Ваповської, попи самі не ставали до диспуту й намовляли людей, аби не ходили

Кляса II. г. Рік 1922. Сидять від ліва проф.: О. Кліш, катехит о. Л. Несторович, Кл. Вахнянин, О. Лісикевич, Є. Любович.

на його проповіді, але він через князів (війтів) і дідичку приневолив попів, щоб ставилися до диспуту. Вони, не вміючи протиставитися його проповідям, відкликалися до свого перемиського владики, але не знайшли у нього ніякої помочі.[25] Не могли українські владики з тою освітою, яку винесли з церковних шкіл, протиставитись ерудиції та ельоквенції єзуїтів.

Щойно в останніх десятиліттях XVI ст. повстають на українських землях вищі школи, — спершу в Острозі (1570—1580), потім братська школа у Львові (1586), що дала почин до оснування братських шкіл в інших містах Галичини.

Докладної дати організації перемиського братства не маємо. З листа перемиського єп. Михайла Копистенського до львівського ставропігіяльного братства з 1. липня 1592 р. бачимо, що в тому році братська школа щойно організувалась. Єпископ просив прислати для цієї школи „дидаскала для научения письменнаго дѣтей . . . мощно искуствомъ греческого, латинского и словенского . . . , бо зде сия наша страна и повѣть зело оскудѣли въ нау-

чении, а се зде от благородныхъ становъ желаютъ сицевого учителя и хощуть подаяти дѣти свои к наученію письменного".

Єпископ просив прислати відомих у Перемишлі Олександра або Семена Гунчу.

Львівські братчики вже 5 липня повідомили єпископа, що не можуть вислати бажаних дидаскалів, бо „спудеи разыдошас овіи во град Виленский, овіи же во Великіи Берести, иніи же инде, но скоро посланіемъ нашимъ призовуться послани будуть по твоєму благочестию".

Тимчасом перемиські міщани нетерпеливились, бо хотіли восени відкрити свою школу. Єпископа в Перемишлі під той час не було, бо виїхав був до Люблина на трибунал, тому на просьбу міщан Василь Панкович „со всею купно братіею своею" написав 19 серпня другого листа до львівських братчиків. У листі висловлювали міщани гаряче бажання мати в себе школу „для исправленія благожитія" і знову налягали, щоби прислати їм Олександра, бо він „увѣренъ бысть намъ и веліе усердний и во дѣлѣ святомъ". Цього листа відвезла депутація міщан до Львова, де й осягнула свою мету. 24 серпня львовяни повідомили єпископа, що посилають до Перемишля Олександра „дидаскала правовѣрна и честна и благопотребна и вся надлежащая съ нимъ, да устроится во всемъ, вся по ряду братства и школнаго ученія чинъ совершеннѣ и богоугоднѣ". Коли Олександер прибув до Перемишля, Копистенський повідомляє дня 30 серпня львівське братство, що Олександер „благочестно живучи начинаетъ чинъ творити школьнаго учения и насыщаеть брашномъ душевнимъ по изволению Божію и благословлениемъ нашимъ и видячи же отъ него утѣшихомся зело". Єпископ просить прислати „къ помощи Александрови якового млоденца, понеже онъ самъ не можеть сие содѣлати . . ." [26]

Дальших відомостей про перемиську братську школу не маємо.

Єп. М. Копистенський, що був опікуном перемиського братства, допоміг оснувати братську школу також у Комарні. 1592 р. надав він комарнянському братству право завідувати церквою, шпиталем і школою.[27]

Одначе перемиське братство зайняло тоді серед інших братств видне становище, чого доказом є письма до нього: Драговичскаго (дрогобицького) братства з рр. 1623 і 1627, київського митрополита П. Могили з рр. 1628, 1631, 1633, 1634 і 1644, і немирівського братства з 1642 р.[28].

При кінці XVI ст. або на початку XVII ст. братство при катедральній церкві заложило свою друкарню, та про її діяльність немає відомостей. Можливо, що ця друкарня була придбана спільними заходами з братством при церкві св. Тройці, яке, затверджене грамотою Владислава IV з дня 22. березня 1633, дістало дозвіл „школи фундувати і вчити в них без перешкод", а тим самим і на друкарню.[29] В 2-гій половині XVII ст. цю друкарню продали перемиські братчики львівському братству за 1200 зл. п.

Та вже в 1-шій половині XVII ст. братства упадають через розлад між міщанами й передміщанами, через брак контролі та упадок справжнього братерського духу, яким були оживлені ці організації в перших початках свого існування. Даремно взивав митр. П. Могила в своєму листі з 13. травня 1643 р. Свято-Троїцьке братство в Перемишлі, щоб поладнало між собою внутрішні непорозуміння й завело в себе порядок для добра православної Церкви. Крім цього з появою Унії, вся енергія й сила братств обмежується до вузьких меж релігійної полеміки, оборони прав і традицій православної віри. Вичерпує їх сили релігійна боротьба і такої безпощадної і згіршаючої боротьби між православними й уніятами, як це було в Перемишлі у XVII ст.,

не було у Львові. Цю боротьбу вела українська дрібна шляхта, якої в XVI і XVII ст. в Перемишлі було ще доволі багато.[30] З шляхетських рядів походили перемиські владики, священики цілої епархії та дяки. Частина цієї шляхти опісля спольонізувалась, інші знову, як діячі на різних полях церковного, просвітнього і культурного життя відограли видатну ролю в історії українського відродження в Галичині на початку XIX ст.

В Перемищині осіло від 2-гої половини XIV ст. багато польських шляхетських родів. У перших роках XVII ст. Перемиська земля, як каже польський історик Вл. Лозінський, мала славу в цілій Польщі, як „widownia

Кл. V. б., шк. р. 1924/25. Від ліва сидять проф.: Сологуб Вол., Коростіль Теод., о. Несторович Лев. Росткович Тад., Гоза Теод., Любович Є.

szalonych wybryków, tragicznych zajść i najuporczywszych, najkrwawszych wojen prywatnych, a reputacja ta nie była już wtedy nową, sięgała w daleką przeszłość . . . Szlachta tej ziemi należała do najburzliwszej i najgwałtowniejszej w Polsce".[31]

Завдяки матеріяльній помочі цієї шляхти повстають у Перемишлі в XVII столітті манастирі: Єзуїтів, Реформатів, Кармелітів, Бенедиктинок та Боніфратрів. Єзуїти, як це вище було сказане, відкрили свою колегію 1628 р. (найперше кляси: граматику і гуманіора), після року її закрито, 1654 р. знову відкрили, 1680 р. прибула ще реторика й курс філософії. В 1754 р. перемиський лат. єпископ В. Сераковський уфундував другу катедру філософії і дві катедри догматичної теології та подарував Єзуїтам велику бібліотеку й друкарню.[32] В 1687 р. повстала при латинській катедрі перша латинська духовна семінарія, яку вели спроваджені до Перемишля місіонарі Чину св. Вінкентія а Паольо. Також і Домінікани, завдяки дотації Єлисавети Корняктової, — дід якої, по чоловікові, своїм коштом збудував на початку

XVII ст. при Успенській церкві у Львові вежу, що досі носить назву Корнякта, — відкрили при манастирі конвікт та духовну семінарію для питомців свого чину.[33]

Щойно на початку XVIII ст. єпископ і київський митрополит Юрій Винницький почав робити заходи, щоб оснувати й збудувати при українській католицькій церкві духовну семінарію, на що призначив був у 1712 році 40,000 зл. п., забезпечивши цю квоту на своїх дідичних добрах у Перемищині. Він розпочав будову семінарії, заложив фундаменти, одначе передчасна смерть (1713 р.) не дозволила йому докінчити це діло. Як фундатор семінарії віддав був Винницький заздалегідь її управу та ведення наук Василіянам з Литви. Одначе Василіяни, за згодою єп. Є. Устрицького, на синоді в Замості 1720 р. відступили своє право в користь Театинів у Львові, що зобов'язались удержувати 6 питомців із перемиської епархії за відсотки фонду покійного єп. Ю. Винницького. До цього фонду доложив єпископ Є. Устрицький ще 3,000 зл. п.[34]

За часів єп. О. Шумлянського (1746 -1762) збирало духовенство перемиської єпархії гроші на будову семінарії і на утворення фундації для двох професорів богословії. Але до будови знову не прийшло. Тимчасом Театини свого зобов'язання не додержали і за рр. 1762--1772 виховали тільки одного священика, пароха Негрибки, що був в їх семінарії чотири роки, а в 1772 р. зовсім відмовилися приймати кандидатів із перемиської епархії, оправдуючися вичерпанням фондів. Даремно процесувався єп. А. Шептицький за зворот відсотків від 43,000 зл. п., які становили від 1727 до 1772 року 12,450 зл. п.[35]

Єпископ Гр. Лакота згадує, що за єп. Є. Устрицького (1718—1746) існувало при катедральній церкві братство, яке удержувало трьох священиків, ченців ЧСВВ, сотрудників при катедральній церкві, учителя і паламаря і воно „існувало діяльно" до 1759 р. В дальших роках не видно ніякого сліду братства, воно занепало з причини зменшення українського населення в місті та його зубожіння. Від 1757 р. книгу приходів і розходів провадив уже катедральний сотрудник о. В. Ганчаківський.[36]

Після культурно-економічного піднесення Перемишля в XVI стол., в XVII ст. наступає насамперед його постепенний економічний занепад, спричинений поганою господаркою бурмістра й радних та їх надужитями, через наплив жидів, польської шляхти і польського чорного духовенства.

Жиди, почавши від 1559 р. (привілей короля Жигмонта Августа для перемиських жидів), загортають у свої руки торгівлю, промисл, а опісля і все ремесло. Міщани убожіють, бо податки стягало місто тільки від них, відмовлялись їх платити шляхта, духовенство і жиди, обороняючися різними привілеями. Доведені до крайности міщани продають свої доми шляхті, або польським манастирям, або записують їх манастирям, а самі переселюються поза місто, де працюють в панських дворах та маєтках, або стають жебраками. Упадає й освіта, у XVIII ст. трудно знайти кандидатів на бурмістра, або радних, які вміли б читати й писати,[37] занепали й школи при українській та латинській катедрах, а з єзуїтської колегії користала хіба шляхта.

III. Під австрійською окупацією

За першого розбору Польщі, в 1772 р. Галичина перейшла під австрійське панування. Перший губернатор Галичини гр. А. Перген (1772—1773) у своєму меморіялі з липня 1773 р. про стан новонабутої території, ствер-

див її велику культурно-економічну відсталість, а вину за це приписав давнім польським законам, що були некорисні для міщан і селян та упривілейованому становищу польської шляхти і дідичів, в руках яких було все економічне життя. Багаті колись міста були у великому занепаді, ремесло й торгівля опинилися в жидівських руках. Перген писав, що в Галичині забагато манастирів, вище польське духовенство матеріяльно добре ситуоване, зате нижче, українське духовенство бідне, його освіта дуже низька. Єпископи не дбають про його освіту, не візитують парафій, а колегія Театинів у Львові приймає обмежене число греко-католицьких питомців. Про закрі-

Курс національних танків В. Авраменка; листопад 1924 р. Учасники — ученицї й учні середніх шкіл Перемишля.

пощення селян губернатор писав: „Життя їх радше худобяче, ніж людське. А причиною цього є брак шкіл, брак власности, бук і кривди".[38]

Шкільництво й освіта, за реляціями старостів із 1774 р., стояли на дуже низькому рівні. В Галичині було шість манастирських колегій, що були призначені для шляхетської молоді, зате нижчих, народніх шкіл у деяких містах і містечках зовсім не було, не говорячи вже про села.

Марія Тереса, а передусім Йосиф II, у власних державних інтересах взялися за організацію шкільництва в Галичині. Для піднесення освіти греко-католицького духовенства заснувала Марія Тереса при церкві св. Варвари у Відні духовну семінарію, з якої в рр. 1775—1784 кожного року користали також шість питомців із перемиської дієцезії.

Організацію шкільництва в Галичині переведено за зразками австрійської шкільної ординації для нижчих шкіл із 1774 р., а для середніх із 1775 р. Організація народніх шкіл зразу зустріла великі перешкоди через недостачу вчителів, шкільних підручників і шкільних будинків. Тому від часу Марії Терези центральний і губерніяльний уряди поручали єпископам, щоб підлегле їм духовенство зайнялося шкільництвом по містечках і селах. Для прискорення організації шкільництва в Галичині утворено у Львові 1776 р. при губерніяльному уряді окрему галицьку шкільну комісію, що мала на-

гляд над школами і предкладала центральному урядові пляни щодо розбудови шкільництва.

В часі переходу Галичини до Австрії, в Перемишлі не було ні одної української школи, існували тільки римо-католицька семінарія, п'ятиклясова єзуїтська колегія, мабуть початкова школа для шляхетських дівчат при манастирі Кларисок, слабу діяльність проявляла також парафіяльна школа при латинській катедрі.

По скасуванню у Перемишлі Чину Єзуїтів їх колегію перетворено в р. 1774 на гімназію, а в 1775 р. додано шосту клясу. Вчили в тій гімназії колишні Єзуїти, префектом її до 1789 р. був Яків Гадомський, а після нього першим світським префектом був Гнат Савичевський.[39] В 1799 р. польська шляхта перемиської округи просила австрійський уряд передати перемиську гімназію Василіянам, але її просьба полишилася без успіху.[40]

Першою новою школою, що її відкрив австрійський уряд у Перемишлі в 1774 р., була окружна, головна 4-клясова школа, приміщена спершу в поєзуїтському манастирі. Львівська губерніяльна шкільна комісія, шукаючи в 1776 р. на доручення Марії Терези за відповідним приміщенням для університету та більшого числа молоді, спинилася була й на Перемишлі. Губерніяльний радник, ген. В. Коранда, що реферував цю справу, висловив думку, що багато мотивів промовляло б за Перемишлем, але це місто далеко тісніше, ніж Львів.[41]

Та щойно Йосиф II зайнявся дальшою організацією шкільництва в Галичині. Всі вищі й середні школи стали державними під кермою світських учителів, в усіх міських школах заведено німецьку мову навчання, для початкових шкіл уведено шкільний примус, а в 1783 р., як і в інших провінціях австрійської монархії, скасовано манастирські школи й перемінено їх на світські. Австрійський уряд часто пригадував обом українським ієрархам, щоб підлегле їм духовенство займалося народньою освітою. Та воно цим не могло зайнятися, бо само було мало освічене. На генеральній дієцезіяльній конгрегації у Валяві 26. травня 1780 р. рішено, що в кожній парафії має бути бакаляр, який, крім церковних послуг, має вчити в школі, при церкві, не тільки дітей священика, але також, аби „inne przychodnie mógł ruszczyzny uczyć". Перемиський єпископ Максиміліян Рилло у своїй дієцезіяльній ординації з 16. липня 1781 р. наказує, „ażeby kapłanie synów swoich nayprzód w ruszczyznie i ustawie cerkiewnym dobrze ćwiczyli, potem do nauk dalszych w łacińskich szkołach oddawali".[42]

Про невідрадний інтелектуальний стан українського духовенства перемиської округи згадує у своїй реляції з 1783 р. перемиський староста фон Меллерн. Один на тридцять священиків мав сякі-такі студії, багато з них не вміло навіть писати, з деякими парохами не можна було порозумітися, не були вони в спромозі говорити проповідей, учити дітей катехизму. Вину за це фон Меллерн приписував єпископам, що рідко відбували візитації й обмежувалися тільки до фінансового визиску парохів, яких тримали в незвичайній дисципліні при помочі упокорюючих кар.[43]

Заки єп. М. Рилло вибудував духовну семінарію, він призначив був дворик при церкві св. Трійці в Перемишлі, де кандидати духовного стану приготовлялися до висвячення. З грошей, зібраних серед духовенства перемиської епархії, він вибудував у 1781 р. духовну семінарію, яка проіснувала тільки три роки, бо в 1783 р. Йосиф II скасував дієцезіяльні семінарії греко-, римо-катол. обрядів у Львові та в Перемишлі і відкрив для питомців римо-, греко- і вірмено-католицького обрядів генеральну семінарію (1783—1790).

В 1786 р. наказав він, щоб у генеральних семінаріях учили пасторальної, катехизування та проповідей крайовою мовою, бо тільки таким способом можна запобігти бракові вчителів, які могли б викладати ці науки різним народностям їх рідною мовою.

В 1790 р. цісар Леопольд II скасував був генеральну семінарію у Львові, одначе на просьбу українського духовенства залишив її, але від того часу була вона призначена тільки для питомців греко-катол. обряду львівської та перемиської дієцезій. Від 1785 р. теологічні студії тривали чотири роки,

Сидять від ліва проф: Т. Поліха, О. Лісикевич, М. Хабло, катехит о. П. Голинський, директор Михайло Грицак, Ф. Мелянко, М. Демчук, Т. Коростіль. Знимка з 8. 6. 1927 р.

але тому, що був великий брак священиків, у 1834 р. знизили теологічні студії на три роки, але після 1840 р. привернено знову чотиролітні студії.[44]

За Йосифа II відкрито в Перемишлі дві тривіяльні школи: в 1782 р. для дівчат при манастирі Бенедиктинок, наступного року для хлопців у середмісті. А. Добрянський згадує про тривіяльну школу на Болонні, при церкві Рождества Пресв. Богородиці. Невідомо коли заснована, проіснувала вона до 1808 року.[45]

В тому часі українці мало користали з гімназійної науки, мабуть, через свої невідрадні матеріяльні відносини. Йосиф II. придворним декретом з 30. V. 1784 р. наказав українським священикам віддавати своїх дітей до гімназії, бо лише по її скінченні можуть бути прийняті до генеральної семінарії. Декретом з 9. XI. 1785 р. звільнено дітей українського духовенства від оплати шкільних такс. На підставі декрету з 30. XI. 1784 р. ніякий священик не міг дістати парафії, або капелянії, поки не доказав, що уміє катехізувати і вміє держати надзір над школою. Ця постанова обовязувала і тих священиків, що вже здавна мали парафію.[46]

В часах реакційного абсолютизму, що наступили після смерти Йосифа II в 1790 – 1848, умови для дальшого розвитку шкільництва в Галичині стали несприятливі й важкі. Політичні події, зв'язані з французькою революцією, спричинили між іншим скріплення поліційного режиму, загострення цензури, заборону ширення та читання книжок з новими демократичними кличами, заборону тайних товариств. В усіх школах панував безоглядний сервілізм та сувора дисципліна, підручники і шкільні бібліотеки підлягали гострій цензурі. Старші учні та вчителі підлягали теж суворому наглядові. У ті часи українська молодь, відірвана від здобутків західньо-европейського духового життя, не мала чим заспокоїти своїх духових потреб і з конечности підпадала під вплив сильнішого польського національно-культурного елементу.

За панування Франца I (1792—1835) австрійський уряд, зайнятий закордонною політикою, війнами, а врешті економічною кризою (1812 р.), не мав часу займатися галицькими справами. Він знову пригадував обом галицьким ієрархам, щоб духовенство засновувало школи по малих містах та селах і тільки після віденського Конгресу (1815 р.) уряд узявся за дальшу організацію шкільництва в Галичині.

Та не зважаючи на численні куренди обох гр. кат. консисторій справа народніх шкіл не посувалася наперед через брак відповідних кандидатів на вчителів та брак потрібних підручників.

Почин до першої плянової освітньої праці на початку 19 ст. дав Перемишль, що став на якийсь час осередком культурно-національного життя в Галичині. Перемиський єпископ Михайло Левицький (1813—1816) зорганізував Консисторію та в 1815 р. покликав дроздовицького пароха, а заразом нижанковицького декана Івана Могильницького на шкільного референта.

Могильницький зладив у 1816 р. статут Товариства священиків і цим дав почин до заснування першого просвітнього товариства, „для видавання книжок для народа, для образування обичаїв і ширення правд християнської віри". Товариство мало засновувати школи при церквах, а книжки для народу мали бути зрозумілі й доступні для нього. Могильницький дав ініціятиву для заснування в Перемишлі Дяковчительського інституту, що в жовтні 1817 р. увійшов у життя. Це була в Галичині перша українська школа, призначена для ширшого загалу, а саме для синів селян, дяків і священиків. Першим директором цього інституту став саме І. Могильницький. В 1819 р. викладали в інституті: І. Могильницький, логіку, о. Кордасевич, парох Пралковець, науку віри, о. Маршалкевич, старослов'янську і руську граматику, о. Михальчик, катедральний сотрудник, аритметику, о. Терлецький, катедральний сотрудник, німецьку мову, о. Борисевич, парох Коровник, польську мову й писання, а церковний спів — катедральний диригент. На утримання цього інституту єп. Снігурський купив за свої гроші село Новосілки під Кальварією. З доходів із цього села мали в інституті щорічно утримувати 24 учнів. На доручення митр. М. Левицького та єп. І. Снігурського Могильницький виготовляв меморіяли до губерніяльного й центрального урядів в обороні прав української мови в шкільництві, він був теж автором шкільних підручників для народних шкіл: Катехізму (1815) та Букваря (1816), що мали кілька видань, шкільних правил для парафіяльних шкіл (1817), розвідок про українську мову польською мовою (1829, 1837) і граматики української мови (1823), що не вийшла в своїм часі друком. Від 1817 р. до своєї смерти (1831) Могильницький був верховним інспектором народних шкіл перемиської епархії. Зокрема на полі шкільництва він поклав дуже великі заслуги,

довівши до того, що на 697 парафій у перемиській епархії було в 1832 р. 385 парохіяльних шкіл, 24 тривіяльні й головна школа в Лаврові. В Перемишлі, на його передмістях були тоді основані парохіяльні школи на Болонні, у Перекопаній і на Вовчі.

В 1818 р. прийшло в Галичині до нової організації середніх шкіл. При 6 кл. гімназії відкрито в Перемишлі дволітні філософічні курси, т. зв. філософічний інститут. Директором цього інституту став єп. Снігурський, а віцеректором крилошанин Тома Полянський, що став пізніше перемиським єпископом (1860—1869). Предметами навчання на цих курсах були: на першому

Рік 1926. Сидять від ліва проф.: Ґрех В., о. Голинський П., Гоза Т., Поліха Т., Кліш О.

році — релігія, логіка, психологія, математика, всесвітня історія, а на другому — релігія, етика й метафізика, педагогіка, фізика, всесвітня історія. Крім цього на обох курсах викладали і грецьку мову, — одну годину тижнево. Навчання всіх предметів відбувалося латинською мовою, наука тривала тижнево 18 годин. Щоб піднести дотеперішній рівень хліборобської культури в Галичині, віденський уряд постановив впровадити до гімназій новий предмет навчання, а саме навчання сільського господарства (Landwirtschaftslehre). Для підготовки кандидатів на вчителів нового предмету відкрито в 1803 р. у Відні Інститут для галицької молоді. Навчання тривало там рік, галицькі стипендіяти мусіли мати закінчену гімназію, виказатися знанням німецької та крайової мов. На підставі цісарської постанови з 20. XI. 1815 р. впроваджено до галицьких гімназій навчання сільського господарства як надобов'язковий предмет. В 1816 р. впроваджено цей предмет і до перемиської гімназії, де викладали його до 1838 р.[47]

Австрійська революція 1848 р. спричинила також реформу університетів і середніх шкіл. В 1849 р. злучено шестиклясові гімназії з дволітнім філосо-

фічним інститутом і так повстала восьмиклясова гімназія, у східній Галичині на бажання „Головної Руської Ради" у Львові з німецькою, а в західній з польською мовами навчання. В рр. 1849—1856 українська мова була обов'язковим предметом у східньо-галицьких середніх школах.

Коли 22. VI. 1867 р. утворено Крайову шкільну Раду у Львові, в середніх школах у східній Галичині замість німецької введено польську мову навчання, а українська мова стала предметом умовно обов'язковим.[48]

В перемиській гімназії було завжди багато учнів гр. кат. обряду, напр. у шк. р. 1860/1 на 404 учнів — 169 гр. кат. обр., 1880/1 на 660 учнів 225 гр. к. обр. Від 1867 р. директором гімназії був о. Тома Полянський († 1886), що опікувався бідними учнями і за його часів збільшився в гімназії відсоток нашої молоді. Коли повстала українська гімназія, то до польської гімназії ходили тільки сини москвофілів і в шк. р. 1913/4 було їх коло 60. Частина їх була приміщена в „русскій" бурсі ім. А. Літинського, педагогічним настоятелем якої був поляк, професор польської гімназії Ч. Мончинський, який у рр. 1918-9 брав визначну участь по стороні поляків у боях за Львів.

Іспити зрілости після реформи середніх шкіл у 1849 р. перепроваджувано від 1850 р., подібно, як давніше кінцеві іспити, доволі гостро. От, напр., в перемиській гімназії відбувся в днях 17.—22. вересня 1852 р. іспит зрілости під проводом крайового інспектора Євсевія Черкавського, українця родом. Ренегат Черкавський, син пароха Тучап, яворів. пов., як інспектор середніх шкіл виявляв велику безоглядність. До письмового іспиту зголосилося 28 кандидатів, але з них більша частина „для непевности знання" не відважилася вже прийти на усний іспит, так що до усного іспиту приступило тільки десять кандидатів — шість українців, три поляки й один „ізраїльтянин". При тому іспиті був один абітурієнт репробований на пів року. З українців найбільше визначився Павло Левицький, а інші, як Кипріян Ліщинський, Денис Керек'ярто, Єронім Борковський, Климентій Сінкевич і Савин Ляхович „відповіли законним вимогам і можуть стати на котрімнебудь факультеті корисними членами батьківщини".[49]

В рр. 1831—1845 у багатьох галицьких містах та селах розгорнули жваву конспіративну діяльність польські повстанці, які після невдалого повстання 1831 р. втекли до Галичини. Тут вони при помочі своїх приклонників засновували революційні організації, до яких втягали й українську гімназійну молодь та українських богословів. З початком 1832 р. засновано в Перемишлі „Товариство ученик" або Сенат. Цей утраквістичний гурток мав самоосвітній і почасти політично-національний характер. Члени цього товариства, брати Микола та Юліян Кміцикевичі, були замішані також у великому процесі, що відбувся у Львові в серпні 1834 р. з нагоди викриття нелегальної літератури у фундації Оссолінських.[50] При кінці 1837 р. емігрант з конгресівки Йосиф Лусаковський заснував у Перемишлі повітову Раду революційної організації „Сармація", членами якої стали головно гімназійні учні. Лусаковський мусів невдовзі залишити Перемишль, бо поліція попала на слід цієї організації. Тоді конспіраційну роботу провадили далі два українські богослови — Маркил Лапчинський і Венедикт Кущикевич, але вже під назвою „Вільних Галичан". Вони вели революційну пропаганду серед ремісників і приватних урядовців з гаслом „аристократію в пень". Ця організація, звана також „Галичанкою", належала до найрадикальніших та терористичних організацій цієї доби.[51]

Обидва наші владики були перелякані участю богословів у польських

революційних організаціях. 23. грудня 1833 р. митрополит Михайло Левицький пише до перемиського єпископа Снігурського: „Seminarium niezmiernym kłopotem mnie nabawia. Nie tylko tzw. eksterniści, ale także i alumni notowani są w policji, że po szynkach i kawiarniach bywają i rewolucyjnymi zasadami są napojeni.[52]

Австрійський уряд, що доволі рішуче боровся проти участи молоді в польських конспіраційних організаціях, звернувся також у цій справі до ієрархів обох обрядів. В березні 1837 р. митрополит Левицький запросив до

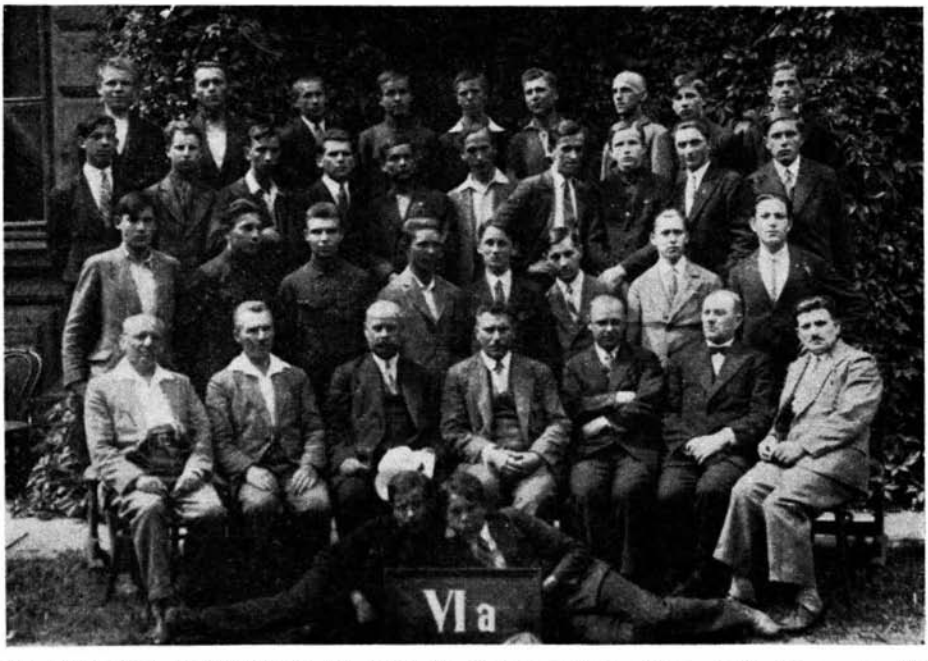

Від ліва: проф. Коростіль Т., Любович Є., Поповський І., Федевич М., Проць М., Лісікевич О., Червак П. Знімка з 1931 р.

себе єп. Снігурського, щоб обміркувати, яким способом припинити в духовній семінарії революційну акцію. Вислід цієї наради був такий: виключено з духовної семінарії і з духовних студій двох питомців із перемиської епархії — Дмитра Мохнацького й Йосифа Балка та п'ятьох питомців з львівської дієцезії. Митрополит прогнав навіть і тих, яких губернія зовсім виправдала та признала невинними. В своїй льояльності до австрійського уряду, митрополит був безоглядним супроти питомців, запідозрених у приналежності до польських конспіраційних організацій, і без жадного слідства викидав їх з семінарії: „Idzie o to — писав він 5. III. 1837 р. до єп. Снігурського — aby nie zarzucono, że kandydatów rządowi podejrzanych do stanu duchownego dopuszczamy".[53]

Були ще інші наслідки українсько-польського співжиття в духовній семінарії. Так, напр., питомці нерадо слухали викладів старослов'янської мови та обрядів, боячися, що старослов'янська мова поробить їх азіятами й варва-

рами. Особливо богослови перемиської епархії найбільш протестували проти складання іспитів з обрядів і робили бешкети в ректораті.[54]

Ще в 1802 р. цісар Франц І. дав свою згоду на оснування окремої семінарії в Перемишлі. Та ні єп. Ангелович, ні його наступники не спішились удержувати семінарію в цьому місті. Коли в рр. 1829—1831 через велике число кандидатів панували в духовній семінарії у Львові пошесті, австрійський уряд і митрополит Левицький були за відділенням перемиської семінарії. Але навіть і тоді єп. Снігурський противився заснувати в Перемишлі духовну семінарію.[55] Щойно в 1845 р. постарався він про перенесення четвертого року семінарії до Перемишля. Він уфундував сумою 10.000 р. катедру пасторальної й зложив 2.000 р. на бібліотеку при семінарії. Першим ректором цієї семінарії був тодішній кустос капітули Тома Полянський, першим духовником Йосиф Держко, а першим префектом студій Йосиф Сембратович, пізніший львівський митрополит. Опісля єп. Юліян Пелеш (1891—1896) виєднав у 1893 р. державний розпорядок, що дозволив заснувати повну епархіяльну семінарію. Єп. Константин Чехович (1897—1915) з великим зусиллям роздобув потрібні на купівлю площі при Баштовій вулиці гроші, а потім і на будівлю семінарії. Будова семінарії почалася літом 1912 р., та вибух першої світової війни спинив докінчення цієї величавої будівлі. В часі війни, частина питомців перемиської епархії була на богословських студіях у Кромержіжі, на Моравії. Щойно в шк. р. 1921-22 була відкрита в Перемишлі повна духовна семінарія.[56]

В 1860-их роках, під впливом творчости Т. Шевченка і зв'язків з Великою Україною, повстають у східньо-галицьких містах, де були гімназії, тайні гуртки, що їх організував львівський богослов Данило Танячкевич. Молодь захоплюється народною творчістю, вивчає мову та народний побут, залюбки носить вишивані сорочки, козацькі шаравари та жупани, влаштовує в роковини Шевченкової смерти вечерниці, на яких виголошують доповіді про його життя, деклямують його вірші та співають українських пісень. Д. Танячкевич вів з провідниками цих тайних громад жваву кореспонденцію, переписував для них Шевченкові поезії й постачав їм відповідну літературу.

На початку 1863 р. зорганізував у Перемишлі студентську громаду Анатоль Вахнянин, що ходив у Перемишлі в рр. 1847—1859 до головної школи, опісля до гімназії, а врешті в 1863 р. на IV. р. духовної семінарії.

На жаль, я не мав змоги покористуватися його споминами з тих часів, що вийшли у Львові 1908 р., як і розвідкою проф. В. Петрикевича про студентські громади, що вийшла в Справозданні української гімназії в Перемишлі за шк. р. 1913-14.

До громади належали питомці духовної семінарії й гімназійні учні. У своєму листі з осени 1863 р. пише А. Вахнянин до Д. Танячкевича: „Зібрав громаду, а то громада на яких 30 мужа, самих запечених хлопоманів. Зібрав же їх, та заговорив денещо та пороздавав книжок, де яких мав, а у кінці зробимо декляматорський вечір колинебудь". Невдовзі знову пише він до Танячкевича: „Громада жива, живісенька в Перемишлі. Вона щира, бо молода, велика, бо зі 40 хлопців, которі самі потребу громадського життя відчули й в одну живу душу зліялись без силкування, примусу, а таки так по волі козачій. Ось та молода громада виправила в суботу полуденок декляматорський. Відзначились духом особливо ті, що, як в нас говорять, з простого стану, а по правді сказати би: люди це люди. Боже! Данилочку, люди признаються до правди — вони її починають призивати. В нас приходить Апостол правди і науки, чи не втіха се". Коли Танячкевич журився, що деякі

громади не проявляють діяльности, Вахнянин 12. XII. 1863 р. пише до нього: „Данилочку, не сумуй, . . . що люди Тебе ще не вирозуміли . . . Я вірно ступаю у Твої сліди . . . Дарма, що у нашій Перемиській Землі скорше звиділи правду . . . Я навчаю доброму сліпих дітей, а вони, Данилочку, тішаться, вони ще просять, щоб їх навчати, чи чуєш? Я почав сіяти зерно правди Тарасової . . . Колись послухав мене, коли правлю хлопцям в п'ятій і шостій . . . Ти б сказав, що у мене ще козацька та сама вдача, що і вперш . . . Я голошу й голоситиму правду нашу до смерти, а вони тії хлопці, вони просили мене,

Спільне Шевченківське свято української держ. гімназії і української Дівочої гімназії в Українському Інституті для дівчат у Перемишлі, 24. березня 1931 р. Посередині сидять учителі: М. Гривнакова, Б. Загайкевич, М. Данилевич, О. Кліш і В. Божейко.

щоб я їм виложив Кулішеву правопись, щоб я дещо з нової літератури розказав, щоб я їм подавав книжки".[57]

Завдяки Вахнянинові, що в Перемишлі закінчив Духовну семінарію, а опісля вчителював рік (1864-5) у перемиській гімназії, народовці переважали в Перемишлі серед молоді та старшого громадянства до початку 1870-их років. Та вже в 1875 р. перемиський дописувач „Слова" стверджує, „що Перемишль у народній справі замерз", а причиною цього був „недостаток сильної індивідуальности, об яку могли б опертися руські сили". Серед тодішньої нашої духовної інтеліґенції народовці опинились у меншості, більшість становили старорусини-москвофіли, інші знову були полонофіли, або невтральні. Духовенство усунулося від громадського життя, бо єпископ Ступницький (1872—1890) не бажав, щоб духовенство мішалось до політики, а пильнувало „біблії і молитвословів". Належати до касинового „Товариства Руська Бесіда" вважалось також за політику. Коли в 1874 р. прибув до Перемишля проф. д-р Н. Антоневич, він зактивізував старорусинів-москвофілів і його заходами повстало в Перемишлі в 1878 р. „Общество ім. Качковського". Антоневич був добрий педагог, історик і бесідник, а в гімназії навчав, крім історії та географії, ще й української мови і дуже любив, коли учні писали

„твердою" мовою. Тому й не диво, що під впливом його та інших „твердих" професорів у 70-их і 80-их рр. м. ст. серед української гімназійної і богословської молоді сильно поширилось москвофільство. Ст. Онишкевич, питомець IV. р. богослові в Перемишлі, у своєму листі з 1886 р. до тодішнього голови „Народної Ради", проф. Ю. Романчука, ось що пише про перемиську гімназію: „Я завважав, що перемиська гімназія дає найбільший контингент богословів, які в семінарських партійних борбах грають головну ролю. Я старався пізнати їх ближче й переконався, що вони, вийшовши з гімназії, не мають найменшого поняття про руську справу, а вже про руську історію й літературу й не згадувати! Всі почувались русинами, але навіть не знали, що між русинами є якісь партії. А ті, що знали, думали, що народовець-українець — це соціяліст, та що нас мала горстка. Учеників народовців можна порахувати на пальцях. Нема між ними ніякого зв'язку, не мають що читати. Руської книжки ніхто з них не читав, але й навіть і не бачив". Автор цього листа подає, що в Духовній семінарії на 23 питомців є 6 народовців, 15 твердих-кацапів та двох невтральних. З-поміж гімназистів з кляс V—VIII вичисляє він поіменно десятьох народовців. Народовці передплачували „Діло", а „тверді" „Пролом".[58]

***

Вертаюся знову до інших шкіл, що повстали в Перемишлі, почавши від 2-ої половини 40-их рр. м. ст. До 1854 р. були тут при головній школі німецькі курси препаранди для вчителів і вчительок для народних шкіл, в 50-их роках засновано нижчу дворічну реальну, яка в 1867 р. була скасована. На підставі розпорядження австр. мін. освіти з дня 22. X. 1870 р. повстала утраквістична учительська жіноча семінарія. При ній відкриті були фреблівська шкілка і триклясова школа вправ. Число українок у семінарії постійно зростало. Коли, напр., у 1881 р. на 160 дівчат було 33 українок, то в 1904 р. на 249 було їх 64. В триклясовій школі вправ від 1895 р. вчителькою була Ольга Ціпановська, що згодом стала вчителькою української мови в семінарії. Ця перша вчителька українка в Перемишлі, що вже тоді брала живу участь у громадському житті, мала також великий вплив на виховання семінаристок-українок в національному дусі. В школі вправ після 1910 р. стала вчити Софія Гамерська. Катехитом семінарії і школи вправ до 1916 року був відомий композитор о. Максим Копко, старорусин, що брав участь в українських та польських товариствах. Був він правою рукою тодішнього директора семінарії о. Юзефа Фалата і через те не одна з наших дівчат дісталася до семінарії, тим більше, що на перший рік приймали обмежене число кандидаток. Копко вчив теж семінаристок в інтернаті Василіянок співу на Шевченківські концерти. В шк. р. 1911-12 стала в семінарії вчити рисунків і робіт початкуюча ще тоді малярка Олена Кульчицька. Після першої світової війни, по смерти о. Фалата, директором семінарії став у 1917 р. проф. Є. Заремба, катехитом о. Омелян Кормош, з Тернополя прийшов проф. Софрон Матвіяс, а з давніших учительок учили О. Ціпановська, О. Кульчицька, О. Левкевич, С. Гамерська.[59]

Коли в 1867 р. створено Крайову Шкільну Раду в Галичині, тоді і в Перемишлі зреорганізовано давніші нижчі й середні школи й відкрито нові. Вичислимо їх за станом із 1882 р., бо до них ходив значний відсоток української молоді і в усіх цих школах були й гр. кат. катехити: Семиклясова виділова дівоча школа, восьмиклясова виділова хлоп'яча школа (на

511 учнів — 112 укр.), чотириклясова етатова хлоп'яча школа (на 334 уч. — 77 укр.), триклясова етатова мішана школа на Болонні (на 161 — укр. 36 хлоп. і 29 дівчат), семиклясова дівоча виділова школа при монастирі Бенедиктинок (на 850 — укр. 98). Приватні школи: Семиклясовий виховно-науковий дівочий заклад п. Марії Гільд, оснований 1867 р. (на 46 дів. — 6 укр.), в 90-их р. м. ст. був 6 кл. ліцей Марії Гільдебранд, що ґдержував теж пенсіонат у Ринку. З того ліцею й пенсіонату користали доньки москвофільських священиків. Від р. 1875 існувало „Товариство

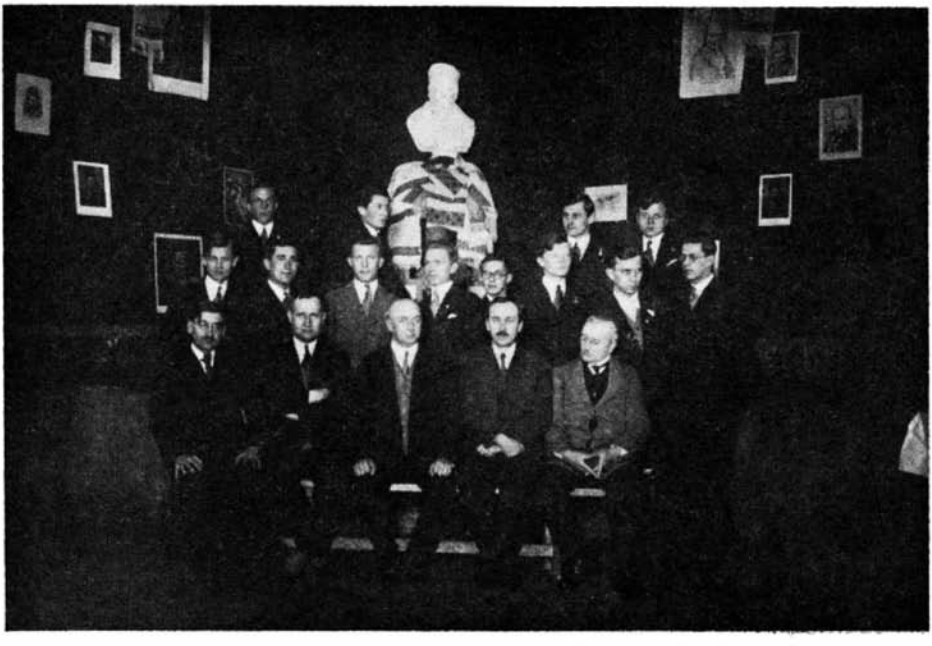

Виставка Шевченкознавства в Українській Гімназії в 1931 р.

перемиської бурси", що „давало моральну і матеріяльну поміч, а навіть цілковите удержання учням публичних шкіл, християнам полякам та українцям.[60]

Після Крайової промислової вистави, що відбулась у Львові 1877 р., починає в Галичині розбудовуватися й промислове шкільництво. В 1878 р. зорганізовано „Кураторію для справ домашнього промислу й рукоділля", а з почину місцевих чинників повстають по містах промислові школи. Заходами перемиського педагогічного товариства була основана та з добровільних датків удержувана доповняюча промислова школа, що мала чотири курси. Пізніше адміністрацію промислових доповняючих шкіл перебрав Крайовий Виділ, а педагогічний нагляд Крайова Шкільна Рада. Для цих шкіл уложено нормальні статути і плян навчання, який перед першою світовою війною змінювано кілька разів. Навчання в цих школах тривало три роки, 8—12 год. тижнево, у вечірніх годинах. З рамени Крайової промислової Комісії відбувались у Перемишлі від 1897 р. систематичні 6—7 майстерські курси для шевців, а від 1902 р. курси для інших ремесел. В Перемишлі була теж фахова бляхарська школа.[61] В 1900-их роках по-

встала в Перемишлі державна середня торговельна школа. До промислових шкіл і до торговельної школи ходили й українці. Після 1-ої світової війни, м. і. професором торговельної школи був українець Слюзар, а гр. кат. релігії вчив о. П. М'ягкий.

Справа оснування української гімназії в Перемишлі тягнулась у Крайовому соймі майже чотири роки. В 1884 р. посол Ю. Романчук поставив у соймі свій перший шкільний внесок, щоб у рівнорядних клясах усіх середніх шкіл у східній Галичині негайно впроваджено українську мову навчання, якщо того зажадають батьки найменше 25-ти учнів. На першому місці поставила українська репрезентація Перемишль, як найважніше національне забороло після столичного Львова. Внесок Романчука польська більшість відіслала з сойму до шкільної Комісії, звідкіля помандрував він до Крайового Виділу, а потім знову до сойму. У соймі після першого читання цього внеску в листопаді 1885 р. відослали його знову до шкільної Комісії. В січні 1886 р. цей внесок вернувся до сойму і над ним розвинулася гаряча політична дебата, в якій м. ін. промовив перемиський владика Юліян Пелеш. Однак сойм не згодився на оснування української гімназії в Перемишлі. На новій соймовій сесії в січні 1887 р. посол Романчук відновив своє внесення щодо заснування української гімназії в Перемишлі. По довгих і гарячих дебатах сойм відкинув цей внесок і згодився тільки на заснування українських рівнорядних кляс при польській гімназії в Перемишлі.[62] З українських послів, крім Романчука, промовляли тоді в соймі Степан Качала і Петро Лінинський, а в тому ж році у віденському парляменті Петро Ковальський. Більша частина польської преси виступила проти оснування української гімназії в Перемишлі. Іван Франко, підсумовуючи на сторінках польського петербурзького „Краю" (ч. 6, 1887) голоси української і польської преси в справі української гімназії в Перемишлі, докоряв полякам за їх непримиренне становище до елементарних потреб українського народу. В наслідок ухвали галицького сойму з 14. І. 1887 р. та цісарської постанови з 29. VII 1887 р. була основана в шк. р. 1888-9 українська гімназія, як рівнорядні відділи при одинокій тоді польській гімназії в Перемишлі, із спільним учительським збором, але окремим провізоричним управителем, яким міністерство освіти розпорядком з 10. VII. 1888 р. іменувало професора академічної гімназії у Львові Григорія Цеглинського, найкращого тоді педагога, відомого письменника, драматурга і громадського діяча.[63] В першому шк. році, в першій клясі гімназії було 46 учнів, всі української національности, а походили вони: з самого м. Перемишля 6, з перемиського повіту 14, з повітів: Березів 1, Добромиль 7, Лісько 5, Любачів 1, Мостиська 9, Яворів 2, Ярослав 1, з подальших повітів 6. З наступним роком прибували рівнорядним українським відділам одна кляса, і з початком шк. р. 1895-6 дійшли вони до восьми кляс і додаткової підготовчої кляси. На підставі цісарської постанови з 12. V. 1895 р. створено з дотеперішніх рівнорядних українських відділів окрему самостійну гімназію з українською мовою навчання. Цій гімназії надано урядову назву: Ц. к. II. гімназія в Перемишли. В серпні 1895 р. іменовано Цеглинського самостійним директором, а також окремий для української гімназії учительський збір, що складався з 15-ти членів. 3. вересня 1895 р. перенесено обидві гімназії, українську і польську, зі старого єзуїтського манастирського будинку до нововибудованого двоповерхового будинку при Добромильській вулиці, який віддано їм до спільного вжитку.

Свій розвиток завдячує українська гімназія своєму першому директо-

рові Гр. Цеглинському, що тільки на просьбу української репрезентації згодився перебрати тяжке й відповідальне становище. Завдяки своїй небуденній індивідуальности, високій особистій культурі та великому організаційному хистові — став Григорій Цеглинський центральною фігурою українського громадьского життя в Перемишлі. Поза своїми шкільними обов'язками вмів він найти час ще й на працю в усіх тодішніх українських установах, які вже тут існували, або які повстали з його ініціятиви чи при його участи. Він зразу з'активізував невелике число народовців, яких очолював початкуючий тоді адвокат д-р Теофіл Кормош, притягнув до праці вчителів, яких застав у польській гімназії, і тих, що згодом прийшли до української гімназії. Та найбільше часу присвячував Цеглинський школі. Він умів підійти до молоді, промовити до її серця й розуму, вмів промовити й до грішників і вплинути на їх поправу. Отець Ст. Онишкевич подає, що в 1886 р. у Перемишлі „наших людей народовців" з-поміж 11-ти духовників було двох, а серед 33-ьох світських інтеліґентів чотирьох: д-р Кормош, суд. аплікант Негребецький, адвокат. кандидат Січинський і учитель виділової школи Петровський. Крім них було ще

Жіноча школа крою і шиття з управою і ученицями

кілька симпатиків народовецького руху. Решта — це москвофіли-старорусини або індиферентні. („Діло" ч. 9, 1938 р.).

Цеглинський приймав до своєї школи учнів усунених з інших гімназій, які під його дбайливим оком віднаходили свій правильний шлях. Зокрема опікувався він бідними селянськими дітьми, справляючи їм одяг чи обуву. Заходами Цеглинського й адвоката Кормоша вже в шк. р. 1888-9 була відкрита бурса ім. св. о. Николая, при Татарській вулиці. Але приміщення було замале, тому в 1892 р. куплено хату при Баштовій вулиці з півморґовим городом. До цієї хати перенесено бурсу з Татарської вулиці, а на площі побудовано в рр. 1897-8 одноповерхову каменицю, де знайшло приміщення 82 учнів. В 1904 р. закуплено знову при Баштовій вулиці нову площу і побудовано там двоповерховий будинок „Ґімназійний Інститут", який на початку 1905 р. віддано для вжитку молоді. Зі збільшенням фреквенції в гімназії були відкриті ще „Селянська бурса" (1906—1913) і бурса ім. Шашкевича (1910—1913). Таким чином були створені в Перемишлі догідні умови для навчання й прожитку для молоді з провінції, біднішої і заможнішої. Цеглинський клав велику вагу на виховний і національний чинник у шкільному навчанні, тому дбав, щоб навчання українознавчих предметів стояло на відповідному рівні. Учительський збір дружньо з ним співпрацював. Із визначніших учителів з його часів слід згадати: найстаршого віком, приятеля буковинського

співця О. Ю. Федьковича, Костя Горбаля, Северина Зарицького, Романа Гамчикевича, Олексія Яремy, Івана Прийму, Осипа Прислопського, Дениса Коренця та Ореста Авдиковича. Молодь розвивала свої інтелектуальні чи громадські зацікавлення в тайних кружках та секціях, гарно розвивався гімназійний хор, управа якого спочивала завжди в руках учнів. Меценатом хору був директор Цеглинський, любитель співу і протектор співаків. (Він належав до основників співацького Т-ва „Боян" у Перемишлі в 1891 р.). Тому співаки, яким не щастило в інших гімназіях, стягалися до Перемишля. Почавши від 1893 р. учні влаштовували з великим піетизмом Шевченківські концерти, що стягали завжди багато публіки з міста та найближчих околиць. Коли заходами Цеглинського при кінці 1891 р. була заснована в Перемишлі філія „Просвіти" і в дальших роках повставали по селах перемиського повіту Читальні „Просвіти", то учні перемиської гімназії багато причинилися до їх розвитку. Вони виголошували по читальнях відчити, підготовляли театральні виставн, підучували хори, а тайний співацький кружок „Молодий Боян" дав після 1903 р. кілька концертів. В першому десятилітті XX ст. повстають у гімназії вже офіціяльні шкільні організації, які розвивали свою діяльність під доглядом дирекції. В шк. р. 1907-8 повстала перша організація „Кружок для товариського самообразування", до якого належали учні вищих кляс. З часом цей кружок поділився на кілька секцій. Згодом повстали оці організації: 1908 р. дуга оркестра, 1909 р. спортовий кружок „Сянова Чайка", з яким у 1912 р. злучився руханковий кружок „Запороже", 1910 р. Читальня, драматичний кружок, 1912 р. гурток аматорів світливців, у 1914 р. шкільна щадниця. Деякі кружки та читальня мали бібліотеки, передплачували українські та чужомовні журнали. Взагалі молодь читала тоді багато, цікавили її літературні новинки, а також і суспільні проблеми.

З кожним роком здобувала собі гімназія чимраз більшу пошану й розголос, доказом чого була постійно зростаюча фреквенція з самого міста Перемишля, що його міщанство, робітництво та частина інтелігенції під впливом польського, або москвофільського оточення, ставилися спершу до гімназії байдуже, а також з перемиського та подальших повітів, де багато сіл були опановані москвофілами. У зв'язку з високою фреквенцією та збільшенням відділів треба було винайняти спершу половину, а потім (в шк. р. 1912-13) і цілу двоповерхову каменицю Літинської при вул. Добромильській 18.Для ілюстрації розвитку гімназії подаю загальне число учнів в оцих шк. роках: 1895-6 — рік усамостійнення гімназії — 287, 1900-1 — 483, 1905-6 — 804, 1911-12 — 1013. В шк. р. 1911-12 походили учні: Перемишль місто — 192, II. повіт 221, з повітів: Березів 7, Добромиль 58, Коросно 1, Лісько 15, Любачів 75, Мостиська 66, Переворськ 6, Сянік 4, Турка 12, Яворів 38, Ярослав 46, решта 272 з інших повітів. В 1907 р. Цеглинський був вибраний послом до парляменту й тому дістав відпустку, а управителем гімназії став проф. Северин Зарицький, який кермував нею до кінця шк. р. 1909-10. В 1910 р. Цеглинський перейшов на емеритуру, а в 1912 р. був вибраний вдруге послом до парляменту. Та того ж таки року, 23. жовтня, він помер, поховано його на перемиському цвинтарі. 24 роки свого зрілого віку провів Цеглинський у Перемишлі, залишаючи по собі тривалі сліди своєї жертвенної і невсипущої праці в усіх тодішніх українських шкільних, культурно-освітніх та економічних установах. Свою любов до Перемишля висловив він у відомій, а так дорогій перемишлякам пісні „Де срібнолентий Сян пливе". По трилітній про-

візорії директором гімназії в шк. р. 1910-11 став проф. Андрій Алискевич, зі Львова. За його часів число відділів збільшилося до 23-ьох, учителів у 1912 р. було 41, а в 1917 — 37. Учительський збір значно обновився, бо на місце тих, що пішли на емеритуру, або померли (Кость Горбаль, † 1909, Осип Прислопський, † 1912), або були перенесені (Д. Коренець, Михайло Крушельницький і і.), прийшли почавши від 1908 р., молодші сили, як: Степан Бобеляк, Богдан Вахнянин, Клим Вахнянин, Теодор Гоза, Платон Горницький, д-р Євген Грицак, Іван Гонтарський, Іван Заяць, Вол. Зубрицький, Теодор Коростіль, Стан. Котецький, Осип Лісикевич, Євген Любович, д-р Ів. Мандюк, Мих. Пащак, Теодор Поліха, Андрій Сабат, Володимир Соллогуб, Теодосій Ставничий, Гаврило Тайх, Маркіян Терлецький, Осип Турянський, Іван Федевич, Євген Форостина, Тадей Росткович, Якубовський (до рисунків) та інші. Від шк. р. 1909-10 помічаємо значний

Кінець шкільного року в Фахово-Доповняючій школі 1928 р. Управа й учні.

Будинок перемиської гімназії (праве крило — українське), побудований 1895 р.

наплив жидів до української гімназії, а в наступному шк. році синів залізничників та доїжджаючих. За Алискевича режим у школі був дещо гостріший, він стежив за навчанням і поведінкою учнів у школі і поза школою. ревно опікувався бурсами, був вимагаючий і супроти вчителів. В жовтні 1910 р. Алискевич заложив для бідних учнів „Дешеву кухню", при якій на другий рік повстала бурса під тою самою назвою. В 1914 р. з приводу сотих роковин уродин Шевченка учні влаштували академію, після якої відслонено пам'ятник-погруддя поета. Цей пам'ятник поставлено на першому поверсі, у входовий клітці. В часі вакацій 1914 р. їздили учні під проводом проф. М.Терлецького на Україну й оглянули Київ, Канів, Катеринослав, Запоріжжя й Одесу.

Через вибух 1-шої світової війни й облоги Перемишля була однорічна перерва в навчанні, але в шк. р. 1915-16 знову відновилася шкільна праця. Навчальний матеріял розложено в тому році так, щоб учні могли в одному шк. році пройти дві кляси. Для учнів, що служили при війську, виєднав Алискевич у військових властей довгі відпустки і для них були призначені комбіновані кляси. Також удалося йому реклямувати з війська кількох учителів і цим способом наладнав він у школі правильну науку, що тривала до кінця жовтня 1918 р. і перервалася в наслідок листопадових подій. При кінці листопада, не зважаючи на напружені відносини в місті з приводу польсько-української війни, Алискевич старався відновити шкільне навчання, та це йому не вдалось, бо важко було зібрати молодь. 12. грудня 1918 р. він виїхав із Перемишля, а опісля виемігрував на Карпатську Україну, де зайнявся розбудовою українського шкільництва.

Перемишль, — це перше з галицьких міст, що подбало про заснування світського інтернату та школи для українських дівчат. Засноване в 1881 р. з ініціятиви канцлера перемиської гр. кат. консисторії о. Л. Кордасевича товариство „Бурса для дівчат руcько-кат. обряду в Перемишлі", мало спершу на меті допомогти й біднішим дівчатам вчитись у перемиських дівочих школах. Для дівчат мало це товариство оснувати бурсу, а крім того помагати їм грішми, одягом, книжками тощо. Коли поглянути на списки управи цього товариства, яке в 1888 р. змінило свою назву на „Руський Інститут для дівчат у Перемишлі", а також на списки жертводавців, що причинилися до купівлі великого городу при Татарській вулиці і здвигнення там у 1895 р. величавого Інституту для дівчат, то побачимо в цих списках, крім духовенства перемиської епархії на чолі з владиками Іваном Ступницьким, Юліяном Пелешем та Константином Чеховичем, світську інтелігенцію без різниці політичних переконань, а також представників міщанства з Перемишля та інших міст. Це був на ті часи великий осяг, здобутий власними силами, без сторонньої помочі.

В 1911 р., в століття уродин М. Шашкевича, Братство ім. св. Николая в Перемишлі разом з Українським Педагогічним Товариством побудувало на братській площі при вул. Смольки двоповерховий будинок, де була приміщена семиклясова мішана школа ім. М. Шашкевича, яку опісля перейняв австрійський уряд на державний кошт настільки, що держава оплачувала вчителів, а УПТ давало приміщення, світло, паливо тощо. За австрійських часів доходило число учнів до 250; походили вони з міста, передмість і найближчих сіл.

Тоді цілий час велася боротьба за українське шкільництво. Вело її спершу українське духовенство на чолі з своїми владиками, а від 1867 р. українські посли в галицькому соймі та віденському парляменті. Особливо завзятою була ця боротьба від 2-ої половини 80-их років мин. ст. Очолював її довгі роки проф. Юліян Романчук. Хоч остаточний, загальний висліл цієї боротьби був невистачальний, все ж таки показний, бо по розвалі Австро-Угорщини залишилося в Галичині 2.469 українських народних шкіл, 8 українських гімназій та 10 катедр на львівському університеті. Не було чисто українських учительських семінарій, лише вісім утраквістичних, в яких була польська перевага, не було й ні одної української державної фахової школи. Недостачу українських державних шкіл покривали приватні школи, що їх удержувало українське громадянство. За Австрії українці мали в Крайовій Шкільній Раді чотирьох своїх автономічних заступників, які обстоювали потреби українських шкіл. Були теж безсторонні основні шкільні закони, на яких можна було спиратись, а в разі потреби відкликатися до вищих інстанцій у Відні.

У відновленій Польщі знову йде боротьба за українські школи, але іншого роду: Щоб зберегти бодай те, що було здобуте за Австрії.

IV. Друга польська окупація

Версальський договір з 28. VI. 1919 р., що був ратифікований польським соймом дня 31. VII. 1919 р., зобов'язував Польщу забезпечити всі права „меншостей". Ці права були ще скріплені договором у Ризі дня 18. III. 1921 р. Але польський уряд зовсім не думав виконувати свої зобов'язання. Правда, в перших двох роках нової польської окупації ще зберігся український стан посідання в шкільництві, а навіть було засновано

дві учительські семінарії — у Львові й Перемишлі. Залишився також австрійський устрій шкільництва з Крайовою Шкільною Радою на чолі. Але вже в 1921 р. польський уряд впровадив для цілої Польщі однаковий шкільний устрій і шкільну адміністрацію. Польщу поділено на шкільні округи або кураторії. У Львові на місце Крайової Шк. Ради встановлено шкільну кураторію з повним вилученням громадських чинників, зате з обновленим та збільшеним урядничим апаратом.

Відносини польської влади до українського шкільництва основно змінилися, коли Рада Амбасадорів 14. III. 1923 р. признала Галичину Польщі. Почавши від 2-ої пол. квітня того року стали появлятися розпорядження Міністерства освіти, остаточною метою яких була ліквідація українського державного й приватного шкільництва. Цей пляновий, систематичний і сконцентрований наступ на українське шкільництво йшов не тільки зі сторони державних центральних і місцевих установ, але й польського „кресового" громадянства, польських організацій і товариств, передусім таких, як Związek organizacyj narodowych Wschodniej Małopolski, Towarzystwo szkoły ludowej і польської преси на чолі з україножерним щоденником „Słowo Polskie".

В шк. р. 1923-4 впровадила Львівська Кураторія в усіх державних і приватних українських школах обов'язкове навчання польської мови, польську мову у внутрішньому й зовнішньому урядуванні, на шкільних будинках над головними входовими дверми і в усіх шкільних кімнатах мав бути поміщений приписаний урядом державний орел, заборонено вживати назви „український". Того ж року в усіх державних і приватних учительських семінаріях уведено навчання польською мовою історії, географії та науки про сучасну Польщу, а незабаром і педагогіки, психології, історії виховання та науки про дитину. Того ж року в усіх державних і приватних гімназіях уведено навчання в польській мові історії, географії та науки про сучасну Польщу. В літньому реченці 1924 року польська мова стала обов'язковим предметом письмового й усного іспиту зрілости, а в шкільних роках 1924—1925 стала вона предметом вступного іспиту до першої кляси разом з українською мовою.[61] Від шк. розк 1923-24 почалося масове перемінювання в українських державних народних школах української мови навчання на польську, переношування старших учителів на захід, а їх місце на „кресах" займали польські вчителі. З року на рік зменшується число українських державних народних і середніх шкіл. „Похід проти української школи" — це постійна рубрика в українській пресі за часів версальської Польщі. Українське громадянство на чолі з соймовими послами й сенаторами, та товариствами „Рідна Школа" й „Учительська Громада" стає в обороні свого рідного шкільництва. В обох державних учительських семінаріях у Львові і жіночій у Перемишлі вдержання спільної науки показалося неможливе з причини різкого наставлення польської молоді проти українців і жидів. У Перемишлі, на Засянні, дирекція гімназії ім. Моравського розв'язала восьму клясу, бо польські учні не допускали жидів до навчання в цій школі. Цей антагонізм приневолив Львівську Кураторію відкрити українські семінарійні курси у Львові і в Перемишлі.[65] „Учительські курси з руською мовою навчання", що їх відкрито в шк. р 1919-20, рівночасно у Львові — мужеські, а в Перемишлі — жіночі, вважала Польща за великодушній акт великої ласки, та хвалилася ним закордоном: „Rusini zyskali za rządów polskich dwa państwowe seminarja, czego uprzednio (тобто за Австрії) żadną miarą uzyskać nie mogli".[66] Коли

в шк. р. 1923-24 були вже повні чотири роки, перемінено ці курси на справжню семінарію, яка в Перемишлі дістала назву: II. Державна жіноча учительська семінарія з руською мовою навчання. Директором курсів, а потім семінарії був проф. Софрон Матвіяс, при семінарії відкрито школу вправ. Семінарія і школа вправ приміщені були в Українському Інституті для дівчат. На кожному році було завжди 40 дівчат, других відділів при поодиноких роках творити не дозволено. Навчання всіх предметів відбувалося українською мовою. Вчили м. і. тоді: Ольга Греголинська, Володимира Волянська, о. Омелян Кормош, Климентина Кульчицька, Олена Кульчицька Ольга Левкевич, Олена Яцишин, Іван Шпитковський, Володимир Вітошинський. Деякі з них вчили рівночасно в обох учительських семінаріях. Учениці походили з священичих і учительських родин перемиського і дальших повітів, також з Лемківщини; з самого Перемишля був малий відсоток, переважав сільський елемент. В шк. р. 1923-24 почалося ступневе польщення семінарії через введення навчання польською мовою спершу трьох пердметів, а саме історії, географії і науки про сучасну Польщу, а потім і інших, про що була мова вище. Ці розпорядки Львівської Кураторії викликували серед українського громадянства велике обурення й протестаційну акцію в краю та на міжнародному форумі. В Перемишлі, з доручення Української Військової Організації (УВО) студенти Волощак і Угорчак вбили 30. серпня 1924 р. директора семінарії Матвіяса, мовляв, за те, що він надто ревно виконував усі накази Кураторії. Це вбивство викликало неперебірливу нагінку польської преси на жіночу семінарію й українську гімназію й репресії шкільної влади супроти обох цих шкіл. Крім того потерпіла найближча родина директора Матвіяса, а також деякі особи, що мимовільно мали зв'язок із убивниками: проф. української гімназії Т. Поліху, в якого під час утечі задержався один із убивників, зміняючи своє закривавлене убрання, на пів року суспендовано, арештовано доньку радника Гамчикевича, а потім і його самого.

Це вбивство піддало думку місцевим польським шовіністичним колам дорогою провокацій зліквідувати гімназійний Інститут, а опісля й українську гімназію. Після смерти Матвіяса візитатор Горват скликав учительську конференцію жіночої семінарії, на якій гостро дорікав учителям, немов би то передусім вони завинили в цьому вбивстві, виховуючи дівчат у ненависті до польської держави, й заповів з боку Кураторії певні консеквенції для семінарії. Кілька тижнів пізніше, директор польської семінарії, Вл. Заремба, забрав усіх учениць семінарії і школи вправ з Дівочого Інституту до польської семінарії на Засянні. Від того часу обидві ці школи перебували під спільним дахом і під управою спільного для обох семінарій директора, спершу Владислава Заремби, мабуть до 1930 р., потім Євгенії Жмурко, а врешті Марії Стіпалювни. Українська школа вправ творила під проводом управительки польської школи вправ, Яніни Мельхерт паралельні відділи з польською школою. Та протягом, мабуть, двох років ці українські паралельні відділи були зліквідовані, учительки цих відділів Мацюракова і Марія Савицька були перенесені до вселюдної школи ім. М. Шашкевича в Перемишлі. До української семінарії приділено дві польські учительські сили; в польській семінарії, після відходу на емеритуру Ольги Ціпановської, української мови вчив Дмитро Греголинський. Під кінець 20-их років приділювано до українських кляс по кілька учениць польок і цим способом утраквізовано українську семінарію. В дальших роках наступили реформи учительських семінарій. Навчання, що якийсь час тривало п'ять ро-

ків, скорочено до чотирьох років, змінено вимоги й перебіг іспитів зрілости. У зв'язку з переміною жіночих семінарій на жіночі гімназії, від 1930-их років почали їх ступнево ліквідувати. Остання матура в українській жіночій семінарії відбулася в 1936 р. Іспит зрілости здали тоді: Стефанія Бак, Олена Бенько, Іванна Бойсан, Олена Цок, Володимира Дах, Іванна Дяків, Марія Грицеляк, Марія Калимон, Софія Кічак, Анна Конюшик, Ірина Крижовська, Олена Кузьмич, Ольга Макар, Іванна Менцінська, Ольга Молєнда, Ірина Пасічинська, Садовська Стефанія, Катерина Синиця, Стефанія Скопик.

Школа Братства ім. св. о. Миколая в Перемишлі, на Засянні в 1922 р. Між учительками Сестрами Василіянками сидять у середині: опікун школи, парох м. Перемишля о. крилошанин К. Богачевський, ліворуч катехит школи о. Т. Калинич, праворуч Сестра Амалія, управителька школи.

(„Український Бескид", ч. 23 з 1936 р.). На цісце цієї семінарії постав III. Державний ліцей і гімназія в Перемишлі. За час короткого існування в несприятливих умовах польської дійсности видала українська жіноча семінарія в Перемишлі багато ідейних одиниць, з яких частина працювала в українських приватних школах, інші в державних народних школах „на Мазурах".

Після семимісячної перерви (1. XI. 1918 — 3. V. 1919) дня 4. травня 1919 р. розпочалося навчання в українській державній гімназії. Управителем її ще в січні того ж року заіменовала Львівська Шкільна Кураторія шкільного радника Романа Гамчикевича. При кінці червня відбувся вже іспит зрілости звичайний і скорочений, тобто воєнний, а в шк. р. 1919-20 створено т. зв. Комбіновані Кляси, щоб молодь могла опанувати протягом одного шкільного року навчальний матеріял за дві кляси. За Гамчикевича зросла фреквенція учнів з самого міста Перемишля, довколішніх і подаль-

ших повітів, зросло число приватистів, стали до гімназії ходити сини емігрантів з Великої України, що після 1-ої світової війни осіли в Перемишлі. В шк. р. 1920-21 на початку шк. року вписалося 1.206 учнів, в тому 325 приватистів. Це був найвищий стан приватистів за цілий час існування гімназії, в наступних роках їх чимраз меншало. Учні походили з м. Перемишля 307, з перемиського повіту 267, далі з повітів: Березів 2, Добромиль 70, Коросно 2, Лісько 30, Любачів 54, Мостиська 64, Переворськ 7, Сянік 3, Турка 8, Яворів 35, Ярослав 47, з інших повітів 310. Найвищою була фреквенція в шк. р. 1922-23, бо тоді вписалося 1.391 учнів, в тому 276 приватистів, що підготовлялися на приватних гімназійних курсах у Любачеві, Добромилі й Луці біля Самбора, а кінцеві клясові іспити здавали в перемиській гімназії, і 35 учнів з приготовчої кляси. Одначе в шк. р. 1925-26 ця фреквенція значно падає і в шк. р. 1937-38 доходить до числа 482.

Учительський склад за управи Гамчикевича поповнювався новими силами, що прийшли з інших гімназій, або були свіжо іменовані. Між ними були такі професори: Павло Волянський, Роман Дубляниця, Дмитро Греголинський, Володимир Грех, Ярослав Гуглевич, Богдан Загайкевич, Осип Кліш, о. Омелян Маринович, Филимон Мелянко, Іван Околот, Іван Поповський, Осип Сас, Степан Татух, Богдан Шехович, Шмерль Фріцганд. По війні не вернулися до гімназії м. ін. Іван Прийма, Осип Турянський.

Гамчикевич перебрав управу української гімназії в часах, коли щойно наладнувалася польська адміністрація, що вороже відносилася до українців, коли в Перемишлі творились нові державні і приватні середні і вселюдні школи. Не зважаючи на різні труднощі, він відносно в скорому часі наладнав у гімназії правильне навчання й довів її до високого розвитку. Гамчикевич був добрим педагогом і, яко такий, втішався й серед польських місцевих кіл великою пошаною, бо вчив якийсь час у польській державній гімназії. Поважала його й українська молодь, відношення його до вчителів було завжди товариське. Не любив бюрової праці, тому адміністрацію гімназії провадив проф. Степан Малиновський. Гамчикевич був людиною відважною, прямолінійною, що не побоявся обстоювати за правду й її оборонять. Він далі брав активну участь у громадському житті, довгі часи був головою Товариства „Рідна Школа", був в управі , а то й головував в інших товариствах. В 1922 р. перед виборами до польського сойму Гамчикевич редагував „Український Дзвін", що взивав українське населення до бойкоту виборів до польського сойму. В обороні українського шкільництва він друкував палкі статті на сторінках львівського „Діла" і перемиського „Українського Голосу". Коли в грудні 1922 р. перемиська поліція перевела ревізію в гімназійному інституті й опісля арештувала сімох учнів, Гамчикевич інтервеніював в їх справі у перемиського прокуратора Прохазки, а потім їздив до Львова, до куратора Собінського. В наслідок енергійної оборони Гамчикевича учнів незабаром звільнено. В жовтні 1924 р. приїхав до Перемишля у зв'язку з убивством директора Матвіяса куратор Собінський. На пленарній конференції, що на його доручення скликав Гамчикевич, виголосив куратор довшу промову, змістом якої було: розпорядження Кураторії з років 1923-24 щодо українських шкіл, справа вбивства директора Матвіяса, врешті виховування української молоді в льояльному до польської держави дусі. Кураторові відповів спокійно й річево Гамчикевич, з учителів ніхто не забирав голосу. Він заявив, що розпорядження польського уряду в справі українського шкільництва противиться постановам договору про права меншостей, що його підписала Польща в 1919 р.

у Версалі, суперечать і зобов'язанням представників польського уряду, що тоді прирекли ці права респектувати. Він зацитував навіть постанови версальського договору в справі меншостей, вставлені до польської конституції з 1921 р. Гамчикевич заперечив співучасть учнів перемиської гімназії у вбивстві Матіяса та зазначив, що польський уряд своєю політикою супроти українців приневолює українську молодь, що недавно пережила часи визвольних змагань, до крайніх вчинків. В часі промови Гамчикевича куратор намагався не показати схвильовання, але по закінченні конференції кивком голови попрощав Гамчикевича і Учительський збір і вийшов з гімназії. В листопаді 1924 р. опинився Гамчикевич на емеритурі, але ще довгий час брав активну участь у громадському житті. Був він між іншим співавтором статті „В світлі правди", з приводу вбивства бл. п. директора С. Матвіяса, що появилась, мабуть, у жовтні 1924 р. в перемиській газеті „Український Голос". Вона була сконфіскована, а опісля стала предметом інтерпеляції посла Підгірського і тов. до міністра справедливости. Помер Гамчикевич у своєї доньки — Фільцової, на початку 1950-их р. у Дрогобичі. Точної дати його смерти мені не вдалось устійнити.

На початку грудня 1924 р. перейняв директуру в українській гімназії „муж твердої руки", професор львівської польської гімназії, Михайло Грицак, автор підручників аритметики і геометрії для українських гімназій. Був бюрократом австрійського хову, ніде не уділявся, пильнував тільки школи. Кожного дня рано слідкував, щоб учні не спізнялися на години й не пропускали лекцій, а вчителі пильнували своїх обов'язків. Боялись його і учні і вчителі, проте учнів він любив, особливо з нижчих кляс, а від учителів вимагав точного виконування шкільних обов'язків. Передплачував „Діло" тихцем, на руки проф. О. Лісикевича, кожного місяця давав на „Рідну Школу", й більші суми на „Дешеву Кухню". За його часів стала гімназія відзначувати польські свята.

В 1925 р. почався іншого роду скріплений наступ на перемиську гімназію. Мав він провокаційний характер, організувала його з доручення польських кресових організацій, що їх патронами були К. Прушинський і міністер Ст. Грабський, перемиська поліція. Вона стала вербувати на платну службу конфідентів-доносщиків і з-поміж учнів з нашої гімназії.

Рівночасно таку саму провокаторську акцію вела польська поліція на „кресах", у східній Галичині, Білорусі і Литві у зв'язку із зростом націоналізму серед молоді т. зв. національних меншин. В 1920-их роках також комуністична партія починає втягати молодь до своїх ячейок. Великий відгомін не тільки в Польщі, але й закордоном викликала промова польського соціялістичного посла Пйотровського в освітній комісії сойму в травні 1925 р., де він закидав урядові, що з його відома студенти університету, а також гімназійні учні є на платній службі політичної і кримінальної поліції. В Перемишлі, після процесу комуністичного провідника Ланцуцького при кінці 1923 р. стали творитися серед робітничої молоді комуністичні гуртки, до яких втягали й гімназійну молодь, що походила з місцевих міщанських, або робітничих родин.

При кінці березня 1925 р. якийсь учень з п'ятої кляси доніс дир. Грицакові, що на нього плянують атентат три незнані йому юнаки в часі, коли він вертатиметься з Народного Дому додому після Шевченківського концерту. Директор Грицак повідомив про це старосту і просив його про охорону. Коли після Шевченківського концерту 6. квітня 1925 р. дир. Грицак ішов Казимирівською вулицею в товаристві двох гімназійних професорів

і гімназійного терціяна та під охороною чотирох поліційних агентів, агенти доглянули, що два мужчини, які йшли кілька кроків перед директором, раптом скрутили до сіней одної камениці. Агенти ввійшли туди й арештували В. Кубрака і В. Колодія, абсольвентів української перемиської гімназії, бо при них знайшли револьвери. Ця подія викликала неперебірливу нагінку польської преси на перемиську українську гімназію. Прушинський у „Слові Польському" з 27. IV. 1925 р. в імені польських кресових організацій, зажадав насамперед закрити перемиську гімназію, називаючи її „яскинею розбійників", а потім і інші українські державні й приватні гімназії, бо вони, мовляв, є гніздами антидержавної діяльности.[67] Кілька тижнів після того нібито замаху, ранком 29. IV. 1925 р. поліція зробила в гімназійному Інституті трус. На коридорі, в плащі одного учня знайшла клепсидру „смерть собаці дня 6. IV. 1925", а крім того, в плащах кількох учнів комуністичну бібулу. Наслідки цієї ревізії були такі: Львівська Кураторія письмом з дня 14. V. 1925 р. розв'язала гімназійний Інститут і від першого червня заборонила учням там мешкати. Через це 150 учнів втратило дах над головою. 30. травня 1925 р. приїхали до Перемишля начальник Кураторії Янеллі і візитатор Янер і припинили навчання в п'ятьох відділах 7 і 8 кляс, де було 180 учнів. 8 кляса була вже по письменній матурі і невдовзі мала відбутись усна матура. В червні того ж року кураторія доручила від шк. р. 1925-26 приймати до української гімназії в Перемишлі учеників тільки з п'ятьох повітів, а саме з перемиського, ярославського, мостиського, добромильського і березівського.

В листопаді 1925 р. перед лавою присяжних в окружному суді в Перемишлі відбулася дводенна розправа проти замаховців на дир. Грицака В. Кубрака і В. Колодія, на якій обидвох звільнено від вини і кари. Але на розправі вийшло на яву, що знайдені в часі ревізії в гімназійному Інституті друки і клепсидру підкинув уночі перед трусом поліційний конфіденг Був ним сторож Інституту Я., який з пімсти за те, що управитель Інституту, проф. Форостина виповів йому службу, робив доноси до поліції на учнів і на управителя Інституту. В поліційних доносах до Кураторії про Інститут та в актах обвинувачення прокураторії було твердження, що в гімназійному Інституті відбулися тайні зібрання, на яких учні виносили антидержавні рішення, можливо, що й замах на директора Грицака. Директор Грицак зізнав на розправі, що це були засідання Шевченківського Комітету учнів, про які він був заздалегідь повідомлений.[68] Словом судова розправа виказала в цілій повноті ганебну провокаторську роботу польської поліції, яку вона провадила на доручення вищих властей.

По вакаціях в шк. р. 1925-26 львівська Кураторія дозволила знову приймати учнів до гімназійного Інституту, а учням з обох відділів 8-ої кляси здавати усний іспит зрілости в осінньому реченці 1925 р. на філії української державної гімназії у Львові. Завдяки заходам старшини перемиського Кружка Рідна Школа Міністерство освіти дозволило в шк. р. 1927-28 приймати до першої кляси учнів „без огляду на те, з якого повіту вони походять".

В шк. р. 1925-26 грозила гімназії нова небезпека. А саме, постановою Секції для справ Східніх воєвідств і національних меншостей, що їх затвердила 8. VI. 1925 р. Рада Міністрів, заповіджено злуку першої кляси в одній з польських гімназій у Львові, Перемишлі й Тернополі з першою клясою тамошніх українських гімназій, що мало започаткувати переміну цих гімназій на утраквістичні. Міністер освіти Ст. Грабський, здійснюючи

постанову Ради Міністрів, видав 18. VI. 1925 р. через львівську шкільну Кураторію розпорядження, на підставі якого малося утраквізувати чотири українські гімназії: у Перемишлі й Тернополі й дві у Львові з початком шк. р. 1925-26.[69] Проти цього розпорядку відбулись у Львові, Перемишлі і в Тернополі протестаційні віча, з яких, крім протестів до польських властей, вислано спільний протест і до Ліги Націй. Та вже в 2-ій половині вересня того ж року міністер Ґрабський наказав припинити утраквізацію згаданих вище чотирьох українських гімназій на той шкільний рік. „Слово Польське" мотивувало цей розпорядок Ґрабського тим, що до тих кляс не

Український дитячий садочок на Засянні.

записався ні один поляк.[70] Одностайний і рішучий протест українського громадянства без сумніву мав певний вплив на те, що Ґрабський здержав утраквізацію цих чотирьох українських гімназій. В згаданих містах зорганізувалися також українські батьківські комітети, що мали перевести бойкот утраквізації.

За директора Грицака на посаду учителя польської мови прийшов д-р Іван Кухта, львовянин. Це була його перша посада, після відбуття дволітньої практики в одній з польських гімназій у Львові. До Перемишля він прийшов з певними інструкціями та наставленням з Кураторії. Кухта ставив до учнів надто великі вимоги з польської мови, вимагав вивчення польських патріотичних пісень і віршів, в додатку був неопанований і між ним, а учнями приходило деколи до дрібних словесних сутичок. Коли одного разу схвильований учень кинув на Кухту під час години пірником з лавки й учні цілої кляси стали солідарно по стороні свого товариша, після слідства Кураторія за кілька тижнів перед закінченням шк.

року перенесла його до Стрия. При кінці шк. року потерпіли обидва відділи 8-ої кляси. На 64 учнів в обох відділах перепало при річній клясифікації 16, при письмовому й усному іспиті зрілости 9, так що іспит зрілости склало тільки 39 учнів.

На початку 1927 р. звернулися місцеві православні придніпрянці до управи т-ва ім. св. о. Николая з просьбою дозволити їм в одній з кімнат Інституту відправити торжественне Богослуження (не пам'ятаю, з якої нагоди), якого в місцевій православній гарнізоновій каплиці парох москвофіл не дозволив відправити. Управа бурси погодилася, та це викликало серед деяких перемиських католиків велике обурення. Проф. Кухта у своїй брошурі п. н. „Де правда" (Львів, 1927) зайняв ультракатолицьке становище, радник Гамчикевич у брошурі п. н. „В ім'я правди" (Перемишль, 1927), насвітлив цю подію зі становища етичного та громадсько-українського, але проти цього виступив д-р О. Назарук у брошурі п. н. „Греко-кат. Церква і українська ліберальна інтелігенція" (Львів, 1929). Вже в часі вакацій львівська Кураторія поставила вимоги, щоб в Інституті іменовано для релігійно-морального виховання духовну особу на педагогічного настоятеля. Настоятелем став новий катехит гімназії, о. Білинський із Самбірщини, якого учні любили й поважали й управа Інституту була з нього вдоволена.

Та в Перемишлі цей релігійний фанатизм був надто яскравий і з українського становища шкідливий. Коли в 1936 р. емігранти з Великої України збудували оподалік замкової гори бурсу, звернувся їх представник до гр. кат. парафіяльного уряду з просьбою, щоб гр. кат. священик посвятив їх бурсу, але дістав відмовну відповідь.

Вгорі я згадував про український комуністичний гурток в Перемишлі, членами якого була ремісничa молодь, в тому й кілька учнів із вищих кляс української гімназії. Поліція після довшого слідження, арештувала вісьмох членів цього кружка. 30. червня 1926 р. станули вони перед трибуналом присяжних суддів у Перемишлі. Їх обвинувачено за пропаганду комунізму. Після триденної розправи всіх звільнено й випущено на волю.[71] Серед обвинувачених були три учні української гімназії Лев Щур і Юліян Татух, оба учні 8-ої кляси, Євген Кушко, колишній учень 7-ої кляси. Татух був сином директора Вселюдної школи ім. М. Шашкевича в Перемишлі, Кушко і Щур сини бідних міщан. Серед них найінтелігентнішим був Кушко і його обвинувачувано за те, що був головним організатором комуністичних гуртків та за поширювання невірства. Після розправи згадані учні скоро опинилися в Совєтському Союзі, та ще й потягнули за собою чотирьох інших учнів з української гімназії, — усі сини міщан, з передмість Перемишля. Правда, двом з них вдалося втекти назад до Галичини і покінчити гімназію. Татух зробив кар'єру в совєтській армії, а Кушко і Щур відбули партійний вишкіл у Москві. В часі совєтської окупації Кушко вернувся до Перемишля, де був начальним редактором газети „Червоний Перемишль" у рр. 1939—1941, а по другій світовій війні став у Польщі генералом польської армії.

Директор Грицак не видержав довго в Перемишлі серед такої задушливої атмосфери. В липні 1927 р. його іменували візитатором середніх шкіл. Опинившися по кількох роках на емеритурі, став працювати над підручниками для математики для українських гімназій та ліцеїв. Усе своє життя він жив ощадно й перед смертю — помер у Львові в 1940 р. — записав 10.000 зол. на Народну Лічницю у Львові, уфундував до природничого музею НТШ у Львові кілька габльоток та призначив дрібні суми на різні українські до-

бродійні цілі. Часи його директури належать до найважчих в історії перемиської гімназії, хоч, правда, в цьому не його вина, але результат польської окупації.

Від вересня 1927 р. до кінця жовтня управителем гімназії був проф. Филимон Мелянко, після нього управителем, а потім і директором став д-р Денис Лукіянович, відомий письменник, автор кількох збірок оповідань і дослідник творчости О. Ю. Федьковича. Завжди задуманий, мовчаливий, для учнів поблажливий, супроти учителів холодний. За його часів часто відбувалися показові лекції з різних предметів, а на конференціях учителі робили доповіді на актуальні педагогічні теми. Повстала тоді теж Читальня, що стала організаційним осередком культурно-освітнього життя гімназійної молоді. При Читальні існували самоосвітні гуртки, в яким учні під керівництвом учителів виступали з рефератами. З учнівських пожертв повстала з часом гарна бібліотека. В 1928 році проф. Т. Ставничий заложив нову Касу ощадности. Адміністрацію гімнації провадив, як секретар В. Мриглодович, поляк українського походження. Ще в 1925 р. вчителем історії став проф. Ян Хабло, а вчителем польської мови на місце проф. Кухти Фр. Новотни, пізніше Михайло Проць, а в 1929 р. заходами дир. Лукіяновича прийшов до гімназії „молодомузець" д-р Василь Пачовський, що вернувся з Карпатської України. Гімназійна молодь, а зокрема інститутська, дуже любила д-ра Василя Пачовського за його цікаві виклади з української історії та літератури. Та в серпні 1933 р. Кураторія звільнила його. З початком вакацій 1929 р. д-ра Лукіяновича іменовано візитатором середніх шкіл і він вернувся до Львова. Після цього управителями гімназії були оці члени учительського збору: Степан Бобеляк від 1. IX. 1929 до 31. X. 1930, тоді в шк. р. 1930-31 уведено від 1-ої кляси біфуркацію, крім відділу давнього клясичного типу, повстав гуманістичний, — далі Михайло Федевич до 10. IX. 1931, Роман Дубляниця до 26. IV. 1932. З кінцем квітня 1932 р. директором гімназії став проф. Степан Шах, учасник українських визвольних змагань, після 1-ої світової війни кількарічний секретар матірнього товариства „Просвіта" у Львові і редактор його календарів, людина енергійна, рішуча й метка. Шах притягнув батьків учнів до виховної співпраці та опіки над учнями, основуючи в 1932 р. статутове товариство „Кружок Батьків". Цей Кружок давав моральну й матеріяльну поміч, пані з секції доживлювання займалися впродовж цілого шкільного року харчуванням доїжджаючих і місцевих убогих учнів, видаючи їм дарові сніданки, напр., у шк. р. 1937-38 видано 9.554 таких сніданків. Кружок помагав учням у влаштуванні різних імпрез та забав, удержував гімназійну оркестру й оплачував учителя з своїх фондів, заходами і коштами Кружка виходили від шк. р. 1933-34 до 1938-39 його Звідомлення, де крім хроніки діяльности Кружка та гімназійного життя, друкувалися поіменні списки учнів гімназії, статті директора й учителів на теми історії гімназії й шкільництва. В шк. р. 1935-36, з нагоди 40-ліття першої матури в українській державній гімназії в Перемишлі, додано до Звідомлення альманах п. н. „З юних днів, днів весни", а в шк. р. 1937-38, в Звідомленні надруковано вісім учнівських крайознавчих рефератів. Тоді повстала самодопомогова організація учнів „Братська Каса", яка давала підмогу учням на шкільні оплати, на одяг, обув і датки на Читальню й учнівські організації. Від 1931 р. діставали бідні учні допомогу з запомогового фонду ім. Івася Сабата. На бідну молодь давав також поважні суми кожного року єпископ Йосафат Коциловський. Пожвавилася діяльність усіх учнівських організацій. Міжклясова

Шкільна Громада, до якої належали представники всіх учнівських організацій, керувала всім культурно-суспільним життям гімназійної молоді.

Високих осягів добилася тоді „Сянова Чайка" під проводом проф. Євгена Бачинського, а „Марійська Дружина" мала великий вплив на поглиблення релігійного духа серед молоді. Збільшилося число імпрез з нагоди українських та польських державних роковин чи подій. Під проводом директора або учителів відбували учні прогулькн в гори, до Львова, Добромиля, а раз навіть до Гдині і на Гель. В читальняній залі відбувалися музичні авдиції, вистави робіт і рисунків учнів та двічі вистави українських книжок. В 1938 р. брали учні участь у конкурсі летів моделів літаків учнів перемиських середніх шкіл. Моделі літаків виготовили учні в гімназійній моделярні. Високо поставлене було навчання ручних робіт, яке вели спершу учитель Кноблъох (рік), а опісля М. Пентка. Рисунків вчили спершу проф. Вільк, а потім проф. Софія Чеховичівна. Відбувалося тоді навчання французької мови, як предмету надобовязкового, якого вчили проф. Хитра, а потім проф. С. Олєарчик. В гімназії відбували дволітню учительську практику кандидати учительського звання: Александер, Алискевич, М. Гнатишак, А. Маринович, П. Оришкевич, Флюнт і Дубляниця, брат проф. Р. Дубляниці. Лікарську опіку над учнями мав д-р М. Куник, а в дентистичній порадні для молоді перемиських державних шкіл, що була приміщена на філії, діставали учні дарову поміч.

В шк. р. 1932-33 наступила зміна в устрої гімназії: навчання скорочено на два роки. З того часу середня школа стала шестилітньою й ділилася на дві організаційно від себе відмінні частини: на гімназію й ліцей. Навчання в т. зв. загально-образуючій гімназії тривало чотири роки, в ліцеї два роки. В перемиській гімназії були два типи ліцеїв — гуманістичний і математично-фізичний. Остання матура в гімназії за програмою клясичного, а заразом і гуманістичного типу відбулася в 1938 р., і тоді склало іспит зрілости в зимовім і літнім реченці разом 75 абітурієнтів.

В червні 1936 р. святкувала гімназія 40-ліття першої матури, і з того приводу відбувся Зїзд колишніх абітурієнтів, а також і академія, на якій м. і. привітальне слово виголосив перший абітурієнт і учень від першої кляси в 1888 р. о. Михайло Дуркот, парох у Волі Долішній. З нагоди цього ювілею появився згаданий вище альманах „З юних днів, днів весни". В ньому надруковані були присвячені ювілеєві вірші Уляни Кравченко і Петра Карманського, спомини покійного вже тоді, проф. О. Яреми, о. М. Дуркота, редактора Івана Квасниці та Михайла Горечка й статті до історії гімназії, як ось дир. Ст. Шаха про іспити зрілости за час 40 років, при чому він подав і підсумки за цей час (2.399 матуристів), проф. Ст. Малиновського „Кого видала перемиська державна гімназія впродовж 40 літ" — поіменний спис усіх матуристів, що здали іспит за 1896—1936 рр., з зазначенням звання й суспільного становища, яке хто опісля в житті осягнув, врешті стаття А. Мариновича „Історія бурс у Перемишлі".

50-літній ювілей гімназії відсвяткували в грудні 1938 р. рівночасно колишні учні гімназії поза її мурами, а окремо тодішні учні в будинку гімназії. Накладом ювілейного комітету вийшов у Перемишлі 1938 р. альманах п. н. „Де срібнолентий Сян пливе". Пропам'ятна книга ювілею 50-ліття української державної гімназії в Перемишлі. 1888—1938, з 65 світлинами. (8°, ст. 236 + 1). Обгортка й фотомонтаж артиста-маляра Мирона Левицького. Тому, що цей, як і згаданий вище альманах, належать до бібліогра-

фічних рідкостей не тільки на чужині, але і в Рідному Краю, подаю його зміст:

І. частина: 1. Г. Цеглинський: Де Срібнолентий Сян пливе. 2. Ювілейна стаття. 3. П. Карманський: Елегія. 4. Д-р К. Левицький: Як тяжко родилась наша гімназія в Перемишлі. 5. І. Заяць: Літопис української державної гімназії в Перемишлі. 6. А. Алиськевич: Сторінка з моєї діяльности. 7. Р. Гамчикевич: Українська державна гімназія в Перемишлі. Її минуле й її майбутнє. 8. Д-р І. Околот: Вплив перемиської української держ. гімназії на розвиток національної свідомости Надсянщини. 9. Його ж: Статистична таблиця учнів перемиської гімназії з Надсянщини. 10. Д-р І. Карпинець: Участь б. учнів перемиської української гімназії в українській визвольній війні. 11. Редакційна комісія: Доповнення до статті д-ра І. Карпинця. 12. Л. З. Беч: Пласт у перемиській українській гімназії.

ІІ. частина: 13. Д-р В. Загайкевич: Григорій Цеглинський як громадянин. 14. П. Карманський: Епітафій Гр. Цеглинському. 15. Ст. Шах: Іван Зілинський — світоч вихованців перемиської гімназії. 16. Д-р Є. Грицак: П. Карманський — його творчість і мова. 17. І. Заяць: Пам'яті Романа Сембратовича. 18. Старшина т-ва Музей „Бойківщина": Володимир Гуркевич.

ІІІ. частина: 19. Сд: Н-уси Аст. 20. Д-р І. Брик: Сорок літ тому. 21. П. Карманський: Крізь серпанок літ. 22. Д-р І. Зілинський: Моя наука в перемиській гімназії. 23. Проків Колодач: Над срібнолентим Сяном. 24. І. Гонтарський: Перші кроки. 25. В. Пачовський: Заснування Перемишля. 26. Д-р М. Терлецький: До Києва і Чорного моря. 27. В. Березовський: Спогади диригента гімназійного хору. 28. О. Козьоринський: Самоосвітні кружки гімназійної молоді. 29. Д-р А. Кокодинський: Перша прогулька з духовою орхестрою на Буди. 30. Д-р І. Околот: Карби й спогади з гімназійних часів. 31. Д-р В. Блюй: „Наші листки". 32. Р. Коцик: Початки пласту в перемиській українській гімназії. 33. о. д-р Луб, ЧСВВ: Спогади про перемиську українську гімназію. 34. І. Смолій: Терціян Волга. 35. Гвоздик: На спомин Б. К. 36. Підготовка ювілею.

Ні одна з українських державних і приватних гімназій не спромоглась у своєму часі видати подібні альманахи, де так усебічно насвітлена історія гімназії споминами та статтями документарного характеру, що дають картину діяльности гімназії впродовж такого довгого часу, а заразом висвітлюють її значення в українському національно-культурному розвитку.

Діяльність директора Шаха не знайшла признання серед частини перемиського громадянства, яке закидало йому, що він занадто йшов на руку полякам, що зокрема гімназія за часто брала участь у польських державних імпрезах тощо. Але в той час обставини просто змушували дир. Шаха поступатися польській окупаційній владі, якщо хотів рятувати саме існування гімназії, що була сіллю в очах поляків, як найбільш на захід висунена твердиня українського духа. При тому він часто відтяжував учительський збір та учнівську громаду, беручи на свої плечі численні неприємності, зв'язані з такою саме політикою.

В цьому місці в доповненні до статті проф. М. Терлецького про Український Інститут для дівчат у Перемишлі згадаю, що в шк. р. 1932-33 наступила зміна також в устрої дівочої гімназії. З того часу, крім 4-літньої гімназії, були два типи ліцеїв, гуманістичний і природничий, в яких навчання тривало два роки. Остання матура давнього гуманістичного типу відбулася на початку червня 1938 р.; в наступному році в обох ліцеях. В 1938 р. управа Інституту робила заходи в справі відкриття з початком шк. р. 1938-39 жіночого торговельного ліцею, але безуспішно. Подібно, як і в українській гім-

назії, існувала в дівочій гімназії читальня, при ній різні гуртки, а діяльністю шкільних організацій керувала Міжклясова Шкільна Громада. Живу діяльність проявляли україністичний гурток, спортовий гурток „Спартанка" та Марійська Дружина.

З нагоди 50-літнього ювілею Українського Дівочого Інституту відбувся в 1938 р. з'їзд колишніх учениць ліцею й гімназії, в якому брали участь також учителі, члени управи т-ва „Український Інститут для дівчат" і представниці жіночих організацій. За часів Польщі дівоча гімназія не друкувала своїх річних звітів і це велика шкода, бо архів школи, бібліотека та кабінети пропали за 1-шої совєтської окупації. У той час, себто в роках 1939—1941, в Інституті були приміщені 10-річка ім. Леніна і гуртожиток для дівчат і хлопців, дітей совєтських службовців та старшин червоної армії. Потім, за часів комуністичної Польщі, в Інституті жили переходово тисячі переселенців поляків із східньої Галичини. Тому тільки з пам'яти можу подати список членів учительського збору дівочої гімназії. Директори: Олексій Ярема, Михайло Демчук, Станислав Котецький, а від кінця 1930 р. Степан Бобеляк. За його часів мала гімназія повні права державних шкіл. Катехити: о. Петро Голинський, о. Р. Дем'янчик, о. О. Орський і о. Перхач. Учителі: Мелянія Бордун, Марта Гарматій, Марія Гривнакова, Юрій Джигало, Ольга Кульчицька, Володимира Лисівна, Степан Ляхович, Марія Мричківна-Ляхович, Антін Маринович (коротко), Семен Олеарчик, Цьопа Паліївна, Ст. Попель, Ольга Секелівна, Мик. Сітницький, Берлад-Скоропада, Марія з Лучаківських Стельмахова, Шкварківна (коротко), Зен. Храпливий, Остап Хичій і Юра Яремкевич. Крім цього, в різних роках доходило кілька професорів з української мужеської гімназії, а польської мови у двох вищих клясах учив проф. Станіслав Єршіна з гімназії ім. Моравського.

У вселюдній школі ім. М. Шашкевича після довгих заходів Кружка Рідної Школи, львівська кураторія визнала частинно договір Крайової Шкільної Ради з-перед війни, заключений з УПТ, тобто оплачувати учительство в такій висоті, як державне, при чому кандидатів на учителів мала предкладати Рідна Школа.

Перший більший зудар прийшов при іменуванні директором школи, мабуть у 1930 р., Михайла Зубрея. Рідній Школі було ніяково воювати проти нього, як проти доброго педагога й доброго громадянина, й вона мусіла обмежитися тільки до академічного протесту.

Якою корисною була ця школа, свідчить ріст її фреквенції. В шк. році 1937-38 у сімох клясах і чотирьох додаткових відділах доходила вона до понад пів тисячі дітей, які походили з самого м. Перемишля, його передмість та поблизьких сіл. У тому році мала школа десять етатових учителів на державних платнях, один контрактовий, чотири доходячі й катехит о. П. М'ягкий. Оплачував їх Кружок Р. Школи з оплат шкільних дітей. Ця школа ніколи не була державною. Її директор предкладав звідомлення „Р. Школі", представник останньої візитував її, дані про школу друкувалися в річних звідомленнях „Р. Школи". При школі існував Батьківський Комітет, який співпрацював із директором та учительським збором, опікувався бідними учнями, та оплачував адміністраційні видатки школи. Після 1-шої світової війни першим директором школи був Татух, що передчасно пішов на емеритуру, а вчителювали в ній: Домбровська (полька), Степанія Карп'якова, Гелєна Келлерова (полька), Володимира Колянківська, Міллерова, Новосельська (полька), Осада (поляк), Антін Пушкар, Марія і Ольга Савицькі, Степанія Чайківська, Софія Чеховичівна.

Український дитячий садочок на Болоні.

Кружок „Рідної Школи" провадив курси для підготови учительок дитячих садків, а також організував влітку садки по селах. В 1938 р. було в перемиському повіті 59 садків, а в них 2114 дітей. В тому ж році купив Кружок у Перемишлі дім за 17.500 зол., де мала бути приміщена постійна захоронка для дітей, але друга світова війна перешкодила здійснити цей задум.[72]

Зараз після 1-шої світової війни, заходами єпископа Коциловського, повстали дві захоронки: Сестер Служебниць на Засянні й Сестер Василіянок на Болонні. Вони були призначені головно для дітей ремісників і робітників, а зокрема на Болонні — залізничників. Діти охоче горнулися до цих захоронок і число їх з року на рік росло, так що з кінцем 20-тих років треба було поширити їх приміщення.

Праця черниць у релігійно-національному дусі знайшла скоро велике признання серед батьків дітей, які зжившися з ними, не раз і самі шукали в них поради у своїх різних життєвих турботах. Дім захоронки Сестер Василіянок був цілком знищений в часі першого налету німецьких літаків на Перемишль у вересні 1939 р. й черниці були примушені переселитися до Золочева. Сестри Служебниці вели захоронку з перервами мабуть до жовтня 1945 р. Рік існувала захоронка при Дівочому Інституті, де її зразково провадила учителька Підгарбій. З цієї захоронки користали діти інтеліґентів. В домі робітничого консуму „Надія" вела кілька років захоронку п. Волощакова, дружина сліпого письменника Андрія Волощака.

В 1921 р. за ініціятивою та заходами тодішнього голови братства св. о. Николая, крилошанина і катедрального пароха о. Константина Богачевського, оснувало братство вселюдну школу ім. св. о. Николая на Засянні, яка розвинулася до 6-клясової школи. В шк. р. 1921-22 було там 55 дітей, 1925-26 — 150, 1934-35 — 230. Вчили 8 кваліфікованих Сестер Служебниць, управителькою була сестра Амалія.[73] Тому, що одноповерховий бу-

динок школи невдовзі показався замалий для зростаючої кількости учнів, єпископ Йосафат Коциловський уфундував новий будинок, який лучився зі старим і творив із ним один комплекс. Посвячення нового будинку відбулося в листопаді 1935 р. Школа Сестер Служебниць, як теж манастир Отців Василіян спинили не тільки польонізацію Засяння, але спричинились до того, що багато вже спольонізованих родин вернулося до віри й національности своїх предків.

І за Австрії і за версальської Польщі українцям важко було добитися своїх державних фахових шкіл. Ініціятиву до оснування приватних українських фахових шкіл за Польщі дала централя УПТ, пізніше Рідна Школа, і таким чином у 1923 р. була заснована в Перемишлі трилітня мужеська фахова доповняюча школа. Вона була концесіонована. Вів її інж. Василь Гачак. Приймали до неї хлопців, що покінчили 7-літню виділову школу.

В шк. 1926-27 р. було в ній 154 учнів термінаторів, в шк. 1927-28 р. школа поширилася до числа 173 учнів і обіймала вже чотири кляси з 10 відділами (для металівців, столярів, кравців і т. д.). Школу вів аж до початку 2-гої світової війни інж. Михайло Бассараб і допровадив її до високого розвитку.

В роках 1925 і 1926 провадив Союз Українок курси крою і шиття. Початковий курс тривав 6 місяців, а вищий 4 місяці. Ученицями цих курсів були сільські дівчата.

В шк. р. 1927-28 була відкрита 3-літня жіноча фахова доповняюча школа, під управою емер. проф. Ольги Ціпановської; школа ця була концесіонована.

В 1931 р. Союз Українок вів при вул. Коперника 5 трилітні кравецькі варстати для дівчат. Тут мали вони й інтернат.

Ремісниче молодь мала дві бурси, першу заснував визначний соціялістичний діяч Іван Жовнір (†1928), була вона приміщена в домі ремісничого консуму „Надія", другу заснував у 1935 р. о. крилошанин Гриник; була вона спершу в гр.-катол. духовній семінарії, а опісля у власному партеровому будинку при вул. Шашкевича 5. Управителем її був емер. народний учитель Тимко Перейма.

Дяківський Інститут при катедральній церкві, заснований у 1817 році, провадив далі свою школу, навчання в ній тривало чотири роки. Дяки з перемиської епархії заснували в Перемишлі в 1930 р. кредитову кооперативу „Самопоміч".

V. Перемишль у рамках УССР

Поминаю часи першої совєтської окупації, бо влучну характеристику їх подає проф. М. Проць у своїй статті „Перемишля у роках 1939—1941". Тоді ріка Сян становила німецько-совєтський кордон і перетинала місто на дві частини, тим самим учителі й учні на Засянні були відтяті від українських шкіл, що були по совєтській стороні.

Відступаючи в червні 1941 р. з Галичини, совєти замордували проф. української гімназії Осипа Саса в тюрмі в Камінці Струміловій, а в Малнові розстріляли вчителя дівочої гімназії Степана Попеля.

VI. Під німецькою окупацією

З приходом німців при кінці червня 1941 року, Український Допомоговий Комітет у Перемишлі поробив у Генерал Губернаторстві в Кракові

заходи в справі відкриття мужеської і дівочої гімназій у Перемишлі. Комітет дістав відмовну відповідь із завваговою, що в Перемишлі відкриті будуть фахові школи, потрібні для економічного піднесення зруйнованого краю. І справді, почавши від осени 1941 р. були відкриті оці професійні школи середнього й нижчого ступня: 1. Торговельна фахова, 2. Хемічно-технічна фахова, 3. Ремісничa (слюсарська), 4. Жіноча кравецька, 5. Торговельна, 6. Господарська, 7. Купецько-промислова й сільсько-господарська.

Великі поступи в організації цих шкіл поклали референт українських професійних шкіл при Ген. Губернії у Кракові інспектор Голинський, інспектор українських шкіл при перемиському старості Степан Бобеляк, торговельні школи зорганізували колишній професор польської державної торговельної школи в Перемишлі Слюзар і Станько, господарську школу вела п. Лукія Бобелякова, ремісничу школу інж. Бассараб. Фреквенція в цих школах була доволі висока, тимбільше, що учні цих шкіл були забезпечені від примусового вивозу на роботи до Німеччини.

В 1942 р. Укр. Доп. Комітет поновив своє прохання до Ген. Губернії в справі гімназій, але знову дістав відповідь, що ГГ не думає творити нових українських гімназій, бо відкрив їх 12, натомість може погодитися щоб українську гімназію з Ярослава перенести до Перемишля. На таку пропозицію УДК не міг погодитися, беручи до уваги велике значення ярославської гімназії на західніх окраїнах наших земель.

В совєтській десятирічці завертали наших учнів на одну клясу нижче, мовляв, вони знанням куди не дорівнюють учням їх школи. Через це багато учнів, що були в найвищих клясах, не мали змоги скласти іспит зрілости, інші по десятиріччі не мали де далі студіювати.

В результаті заходів УДК німецька влада дозволила відкрити в Перемишлі гімназійні матуральні шестимісячні коедукаційні курси, — фірмувала їх українська гімназія в Ярославі.

Тому, що матуральні курси були останні в Галичині, зголосилися на них кандидати з цілої Галичини, Буковини, а навіть кілька з Волині. Учасниками курсу могли бути учні або учениці гімназії, що скінчили сьому клясу, або абсольвенти десятирічки. А що освіта кандидатів була різна, в десятирічках не було латини, поділено курси на дві групи: гуманістичну (два відділи) й математично-природничу (теж два відділи). При вступному іспиті на ці курси певна частина зголошених кандидатів із різних причин відпала і з курсів користало 246 кандидатів. Відкрито курси 5. жовтня 1943 р. Директором їх став колишній директор луцької гімназії П. Білецький, а вчителями були: П. Білецький (укр. мова), о. П. Голинський (релігія), Е. Загайкевич (укр. мова), І Заяць (географія), доцент харк. унів. М. Заховаїв (природа), д-р Іван Мандюк (німецька мова), проф. дніпропетровського унів. Д. Петрів (математика), В. Петренко з Києва (фізика), І. Поповський (латина), д-р Іван Шпитковський (історія). Загальний провід мав директор ярославської гімназії, д-р М. Терлецький. Навчання відбувалося як у нормальній гімназії, за такими ж плянами, але, очевидно, дуже інтенсивно, а при тому в дуже тяжких умовах. В місті, розбитому в часі війни, не було відповідного постійного приміщення, тяжко було здобути харчі, а зимою топливо. Щоб допомогти курсові, УДК улаштував інтернат і допомагав як міг. Матуральні іспити відбулися з кінцем березня 1944 р. і то в досить нервовій атмосфері, бо большевики підходили вже під Львів. З 246 курсантів при іспиті зрілости перепало 30%.

VII. Під комуністичною Польщею

27. липня 1944 р. совєтська армія зайняла Перемишль. Разом із нею прийшла польська Косцюшковська дивізія. Перші два перемиські старости, Тадеуш Порембальський, а особливо Сикус, відносилися до українців досить прихильно й тоді відновив свою діяльність Український Громадський Комітет, до якого належало й кілька українських учителів, відкрито мужеську й жіночу гімназію, директорами яких були Федевич і д-р Іван Околот, торговельну школу, яку провадив проф. Слюзар, а також духовну гр.-катол. семінарію. В червні 1945 р. обі гімназії перевели іспит зрілости. Після вакацій усі українські школи розпочали знову навчання. Також і український театр давав вистави, спершу в залі „Фредреум", а опісля в Народному Домі.

Та вже під кінець 1944 р. появились у місті оголошення, в яких польська влада взивала українців, щоб вони переселювалися на схід. Весною 1945 р. приїхала до Перемишля совєтська репатріяційна комісія. Але люди не спішилися залишати родинні місця. Офіціяльне переселення почалося в серпні 1945 р. Дня 1. жовтня всі українські школи були замкнені.

В наслідок жовтневої відлиги в 1956 р., в шк. 1956-57 р. повстає при Загально-образуючому ліцеї ім. Ю. Словацького (Liceum ogólno-kształcące im. J. Słowackiego), почавши від шостої кляси, паралельна українська кляса, а з кожним наступним роком дальша кляса. З давніших учителів української гімназії вчив у цьому ліцеї проф. Іван Федевич († 14. І. 1958), з молодших вихованець української гімназії, Семен Матейко (партійний), а з колишніх інституток Наталія Волошинська, що була спершу виховною настоятелькою українського інтернату. Перших три місяці інтернат був приміщений у Народному Домі, де молодь (хлопці й дівчата), через тісноту жила в дуже прикрих обставинах (більшу частину Н. Дому ще й досі займають польські установи), а опісля перенесено його до відремонтованого колишнього військового будинку при вул. 1. травня 45 (давніше Дворського). Молодь — здебільшого дівчата — це діти виселенців із Посяння, що живуть тепер на так званих відзисканих землях, з самого м. Перемишля у першому році навчання було було тільки двоє! Український ліцей кожного року, крім польських державних свят, відзначує й українські роковини в честь Шевченка, Івана Франка тощо. У вересні 1960 р. польська влада замкнула український інтернат, а українську молодь, що в ньому перебувала, розміщено в польських інтернатах, аби в той спосіб відтягнути її від пливу українських виховників.

В міжчасі зі старших членів учительського збору української гімназії померли: 1946 р. проф. Степан Малиновський в Ніжанковичах, в 1950-их роках проф. Іван Поповський та Филимон Мелянко, інші ще 1945 р. переселилися до східньої Галичини.

На еміграції померли оці вчителі перемиських українських шкіл: Павло Волянський 30. 6. 1944 р. в Познані, д-р Євген Грицак 1944 р. вбитий партизанами на Словаччині, Іван Гонтарський 1945 р. Австрії, Ярослав Гуглевич 26. 10. 1944 р. у Відні, Денис Коренець 6. 3. 1946 р. в Мюнхені, Володимир Грех 5. 9. 1950 р. в Буенос Айресі (Аргентіна), о. крил. Омелян Мартинович 10. 6. 1951 р. в Стемфорді, ЗДА, Марія з Кузелів Гривнакова 14. 7. 1951 р. в Шикаго, Євген Форостина 25. 8. 1951 р. в Нью Йорку, Роман Дубляниця 3. 3. 1950 р. в Ноттінґгам, Англія, Богдан Шехович 24. 8. 1952 в Коврі, Австралія, Антін Пушкар 14. 6. 1954 р. у Філядельфії.

ЗАМІТКИ

[1] Ю. Бруцкус: Перші звістки про Євреїв у Польщі та на Русі. Наук. Збір. за р. 1927. ВУАН, Київ 1928, стор. 10.

[2] о. І. Нагаєвський: Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні. Записки ЧСВВ. с. І. Рим 1954, ст. 101, 113.

[3] Dr. J. Pelesz: Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, т. II, Відень 1880, ст. 109.

[4] М. Грушевський: Історія української літератури. т. II, Н. Йорк 1959, ст. 29.

[5] Д-р Є. Перфецький: Перемиський літописний кодекс першої редакції в кладі хроніки Яна Длугоша. Записки НТШ, т. 147 (1927), ст. 54.

[6] Є. Перфецький: ЗНТШ, т. 149 (1928), ст. 25.

[7] Е. Голубинский: История русской церквы, т. I, ч. 1. (видання 2), Москва 1901, стор. 675.

[8] Ипатьевская Лѣтопись, вид. II, С. Петербург 1908, ст. 793—794.

[9] Докладніші відомості про нім. колонізацію на західніх землях Галичини подає: G. Rhode: Die Ostgrenze Polens, Köln-Graz 1955, Band I, S. 263—272.

[10] І. Холмський: Історія України. Мюнхен 1949, ст. 120.

[11] А. Добряньскій: Вѣдомость историческая о мѣстѣ Перемышлѣ, Перемышлянинъ, на рік 1852. Перемишль 1852, стор. 76.

[12] Wł. Abraham: Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi, Lwów 1904, str. 239.

[13] Akta Grodzkie i Ziemskie, t. VI, стор. 145. в дальшому цитовано як A.G.Z.

[14] Порозкидувані в різних публікаціях поодинокі грамоти Костка, перевидав Wł. Kuraszkiewicz: „Gramoty halicko-wołyńskie XIV—XV wieku", Kraków 1934. Відносно титулу дяка в значенні писаря у Костка, завваги у Грушевського: Історія України Руси, т. V, стор. 309.

[15] AGZ, XII, str. VIII і IX.

[16] Там же, стор. 393-4.

[17] М. Грушевський: І. У. Р. т. V. стор. 241-2, VI, стор. 255. Л. Соневицький: Український єпископат перемиської і холмської епархій. Записки ЧСВВ, Рим 1956. т. II, стор. 369—381.

[18] І. Крип'якевич: Львівська Русь в 1-ій половині XVI. в. Записки НТШ. т. 79. стор. 44.

[19] Перемышлянинъ, 1852, стор 53.

[20] L. Hauser: Monografia miasta Przemyśla, Перемишль 1883, стор. 242-3 Про школу при лат. катедрі та про її учителів більше даних у К. Харламповича: Западно-русские православные школы XVI и начала XVII в. Казань 1898.

[21] Єп. Гр. Лакота: Дві престольні церкви перемиські, Перемишль 1937, стор. 13.

[22] М. Грушевський: Історія У. Р., том V, ст. 269.

[23] Album studiosorum Univ. Crac. (1404—1606), Kraków 1887—1904, t. 1—3.

[24] М. Грушевський: І. У. Р. т. VI. стор. 457.

[25] Там же, стор. 460.

[26] Листування перемиського братства з львівським в шкільних справах, див. у: С. Голубев: Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники, Київ 1883, т. 1, в додатках, під числами 6. 8, 9; — Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis, том. I, Львів, 1895, під числами 233, 234, 241—243, та в уривках у Харламповича: Запад. русс. школи; — М. Грушевський: І. У. Р., стор. 532-3; — А. Савич: Нариси з історії культурних рухів на Вкраїні та Білорусі в XVII—XVIII ст., Київ, 1929, стор. 89-90.

[27] Харлампович, цит. праця, стор. 365.

[28] Надруковані в Голубєва у додатках до 1-го і 2-го тому.

[29] Єп. Гр. Лакота, цит. праця, стор. 18-9; С. Голубев: Западно-русская школа при Петре Могиле, Киевская Старина, т. 60 (1898), стор. 14, прим. 9.

[30] М. Грушевський, І. Укр. Р. т. VI, стор. 240 і 244.

[31] Wł. Loziński: Prawem i lewem, wyd. III, Lwów 1913, t. II, p. 3.

[32] Ks. St. Załęski: Jezuici w Polsce, Kraków, 1908, str. 198.

[33] Hauser, op. cit., pag. 205.

[34] о. В. Гриник: Український католицький духовний семінар в Перемишлі. „Ювілейний Альманах українських богословів перем. епархії", Перемишль 1937, стор. 99—101; Єп. Гр. Лакота: цит. праця, ст. 14—16.

[35] Єп. Гр. Лакота, цит. праця, стор. 16.

[36] Єп. Гр. Лакота, цит. праця, стор. 25.

[37] W. Kramarz: Stosunki gospodarcze w Przemyślu w pierwszej połowie XVII st., Przemyśl 1926; Hauser, ibid., str. 116—123.

[38] L. Finkel: Memoryał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi o stanie kraju. „Kwartalnik historyczny", XIV (1900), str. 24—43.

[39] Перемышлянинъ, ст. 122. Я не використав: ж. Wł. Chotkowski: Historya polityczna Kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy (1772—1780), Kraków 1909, т. II, де на підставі нових архівальних даних подана історія єзуїтської колегії, а відтак гімназії в рр. 1773—1780. (Рецензію на цю працю подав І. Кревецький, ЗНТШ, т. 91 (1909) і Prof. St. Goliński: Historya gimnazjum przemyskiego, Przemyśl 1894.

[40] І. Є. Левицький: Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800. Збірник іст.-філос. с. НТШ, т. V, Львів 1902, стор. 115.

[41] L. Finkel: Historya Uniwerzytetu lwowskiego, Lwów 1894, str. 43—44.

[42] Ю. Кміт: Заходи коло просвіти в Перемиській дієцезії в рр. 1780—1797. Збірник іст.-філос. с. НТШ, V, стор. 88—89.

[43] W. Tokarz: Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z r. 1783. Kraków 1909, str. 370—380.

[44] Pelesz, t. II, str. 485—491.

[45] Перемышлянинъ, я. в., стор. 72.

[46] І. Є. Левицький, цит. праця, стор. 115.

[47] J. Dobrzański: Nauka rolnictwa w galicyjskich szkołach średnich 1815-1849, у виданні: Studja z dziejów kultury polskiej. Warszawa 1949, str. 489—506.

[48] Шкільництво в Галичині, Енц. Українознавства, т. І, ч. 3, стор. 928.

[49] Зоря Галицькая, Львів 1852, ч. 73.

[50] Матеріяли і замітки до історії національного відродження Галицької Руси в рр. 1830—1840, Укр.-русь. Архів НТШ, т. II, стор. 15—17.

[51] J. Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi od 1883 do r. 1841. Lwów 1903, str. 70—72; St. Kleniewicz: Konspiracje galicyjskie (1831—1845), Warszawa 1950, str. 170.

[52] Kleniewicz, op. cit., str, 104.

[53] Kleniewicz, ibid., str. 214.

[54] В. Гриник, цит. праця, стор. 106—107.

[55] В. Гриник, цит. праця, стор. 104.

[56] В. Гриник, цит. праця, стор. 107—108.

[57] Т. Ревакович: З переписки письменників 1860-их р. в Галичині. ЗНТШ, т. 117-118, стор. 269—286.

[58] Лист з-перед півстоліття. Характеристика українських діячів у Перемишлі в часах появи „Діла". „Діло" ч. 9, з 14. І. 1938.

[59] За інформації про жіночу семінарію дякую Вп. П. проф. С. Котисовій і Кл. Кульчицькій.

[60] L. Hauser, op. cit., pag. 269.

[61] Fr. Bujak: Galicya, t. II, Lwów 1910, str. 345—357, 420—422.

[62] Д-р К. Левицький: Як тяжко родилась наша гімназія у Перемишлі. Альманах „Де срібнолентий Сян пливе", Перемишль 1938, стор. 14-5. Цей короткий спомин не дає повного образу боротьби за гімназію.

[63] Дані про історію гімназії беру з альманахів „З юних днів, днів весни", Перемишль 1936 і „Де срібнолентий Сян пливе", Перемишль 1938.

[64] К. Федорович, Українські школи в Галичині у світлі законів і практики, Львів 1924.

[65] К. Федорович, цит. праця, стор. 29—34.

[66] Dziennik urzędowy львівської Шкільної Кураторії 1923, ч. 3, ст. 135 (цит. у К. Федоровича, ст. 31).

[67] Słowo polskie з 27. 4. 1925, гляди „Діло" 1925, ч. 90.

[68] Діло, 1925, ч. 207.

[69] Діло, 1925, ч. 191.

[70] Діло, 1925, ч. 209.

[71] Діло, 1926, ч. 148.

[72] За інформації про дитячі садки дякую п. Л. Ясінчукові, колишньому секретареві централі Рідної Школи у Львові.

[73] „Український Бескид", 1934, ч. 36.

За випозичення кількох рідкісних книжок, а також ч. 33 „Діла" з 1938 р. щиро дякую проф. Л. Горняткевичеві.

Маркіян Терлецький

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ДЛЯ ДІВЧАТ У ПЕРЕМИШЛІ

Побіч Замкової гори, при Татарській вулиці, що веде на Знесіння з т. зв. „Ханською могилою", де по переказу похоронено татарського хана, по „знесенню" татарського загону (звідси назва „Знесіння"), під числом 4 тої ж вулиці, повстала друга, побіч хлоп'ячої гімназії, виховна установа в Перемишлі, „Український Інститут для Дівчат". Сам Перемишль, щодо положення, чи не найкраще місто Галичини. В ньому Інститут зайняв одне з кращих місць. Стоїть він серед садів, на узбіччях Татарської гори, звідки понад дахи домів нижче положеного міста, можна бачити ціле долішне місто, другу частину міста за Сяном, далі гори, покриті лісом, Винну гору, а на північний схід Болоння над Сяном, передмістя Вовче, і ген далі - - села вздовж Сяну, в сторону Ярослава. Чудовий вид!

Недалеко Інституту, на тому ж узбіччі гори, стоїть і, немов панує над цілим містом, українська єпископська катедральна церква й капітульні будови з останками старинного міського оборонного муру. Ціла дільниця коло церкви мала назву „Владиче", бо в давнину була це власність владик. А далі, вже за міським муром, іде історична вулиця „Баштова" вздовж тих же міських мурів, що досить добре заховалися до наших часів. При цій вулиці були: хлоп'яча Бурса св. о. Миколая, напроти хлоп'ячий Гімназійний Інститут, а в новіших часах, вже по першій світовій війні, повстала, трохи нижче, при тій же вулиці, Духовна Семінарія. В численних міщанських дімках, на станціях, мешкали учні гімназії, що жили поза Інститутом чи бурсою. Ціла дільниця роїлася від шкільної молоді, а літом гора немов оживала, гомоніла вечорами від безперервних співів, ген до пізної ночі... Краса положення міста, без столичного гамору, прегарний срібнолентий Сян, Карпатське підгір'я, що на ньому розкинувся Перемишль, численні, густі ліси, історична традиція княжого города, усе це впливало дуже корисно на молодь, зближало до природи, до здорового способу життя і робило місто ідеальним місцем для шкіл та інститутів. А хто жив у тому городі хоч і недовгий час, не забуде його ніколи.

Дівочий Інститут є одною з давніших установ Перемишля. Сьогодні це величавий будинок з двома крилами, серед садів. Скільки труду треба було присвятити, щоб поставити цю величаву будову, про це можуть, хоч частинно, розказати пожовклі листки протоколів. Ініціятиву для будови дав крилошанин перемиської Капітули, о. Лев Кордасевич. Духовенство Перемишля мало вже довшу традицію культурно-освітньої праці. Тут повстало

перше в Галичині освітнє товариство священиків, тут працював визначний Владика Іван Снігурський, пізніше єп. Григорій Яхимович. Так отже, наслідуючи працю своїх попередників, о. Л. Кордасевич прийшов до переконання, що причиною недостачі патріотизму серед нашої інтелігенції, недоцінювання рідної мови, незнання своєї минувшини, є м. ін. те, що в нас немає освічених, патріотичних жінок, бо ж жінка-мати має найбільший вплив на виховання дітей. А що наше духовенство й нечисленна тоді ще світська інтелігенція були здебільша небагаті, то звичайно висилано до шкіл лише хлопців. Дівчата залишалися дома, кінчали кілька кляс, практично вчилися домашнього господарства й на тім кінчилася їхня наука. Щоб саме цьому зарадити, о. Кордасевич підняв думку оснувати товариство, що давало б спромогу й біднішим дівчатам жити в Перемишлі, де були школи, й користати з тих шкіл. Для цієї мети о. Кордасевич довгі роки збирав добровільні датки, і вкінці, в 1881 р., мав уже 3.000 австр. зр., доложив своїх 1.000, так, що коли з його ініціятиви скликано перші збори 15. червня 1881 р. для оснування товариства, мало воно вже досить значний гріш, бо 4.000 зр. Товариство названо: „Бурса для дівчат руcько-католицького обряду в Перемишлі". Та для відкриття бурси тих грошей було ще мало, тож ішла дальше інтенсивна збірка під проводом о. Кордасевича, вже як голови нового товариства. Через три роки товариство мало вже 16 тисяч, а з розписаної льотерії прийшло ще 40,000, так, що вже можна було здійснити думку товариства. Та приступаючи до самого вже діла, вирішено поширити статут і на п'ятих із черги загальних зборах товариства, що відбулися 24. І. 1888 р., вирішено оснувати не тільки бурсу, але при ній і школу, щоб дівчата вповні могли виховуватися в рідному середовищі й у своїй рідній школі. Тоді й змінено назву товариства й названо: „Руський Інститут для Дівчат в Перемишлі". (Трохи пізніше змінено ще назву на: Український Інститут для Дівчат у Перемишлі). На основі статуту покровителем Інституту ставав кожночасний перемиський Владика, а перемиська капітула, що до неї належав ініціятор товариства й якої члени щедрими дарами причинилися до дальшої розбудови інституції, мала свойого постійного делегата в виділі товариства.

Отець Кордасевич не дожив уже дальшого розвитку товариства, він помер у 1883 р. Та його діло не занепало. Найбільш ревним речником товариства стає крилошанин, а пізніший Владика, Константин Чехович. Він став головою товариства й будівельного комітету та враз із численними, не менш ревними співробітниками з-посеред тодішнього перемиського громадянства, довів діло до кінця. В 1888 р. закуплено город, серед якого потім побудовано Інститут. Пізніше докуповувано сусідні городи й поширено значно посілість Інституту. Дня 7. жовтня 1893 р. відбулося величаве свято положення угольного каменя під будову Інституту. В камінь вложено грамоту, складену директором гімназії Григорієм Цеглинським, а її зміст віддає настрої і побажання товариства. Призначується Інститут, говорилось у грамоті, „понад всіх і все, на Долю, Добро, Достоїнство Твоє, Ненько Русе, щоб се благословенне місце жевріло вічним нетлінним і невгасимим огнищем Твоєї святої Віри Твого прекрасного Слова, Твоєї давної Слави і Твоєї будучої Сили, кріпшаючої і ростучої в грядучі покоління. Амінь".

Були це слова, про які пише один із співтворців Інституту Іван Матковський, що вони стали гаслом для управи в її дальшій праці й стали також провідною ідеєю Інституту за ввесь час його існування. В 1895 р. викінчено середній будинок. У червні видано відозву до громадянства, щоб із початком нового шкільного року вписувало дітей до нової школи. Та тут виявилося,

як мало ще загал розумів вагу справи. До Інституту зголосилося всього 22 кандидатки, в тім 6 доходячих із міста. Хоч, очевидно, приходилося зачинати рік із недобором, управа все таки рішилася відкрити Інститут і школу. Дня 18. жовтня 1895 р. відбулося свято відкриття нової школи й Інституту, директоркою яких стала Марія Примівна, яка вела Інститут аж до першої світової війни. Першими учительками були: Анна Долинська й Катерина Чертенко-Ольшанська. Інші вчителі доходили з гімназії, а саме: д-р Григорій Величко, Северин Зарицький, Омелян Кордасевич, Іван Наконечний, Іван Прийма та о. Максим Копко. Господарем Інституту стала Марія Крвавичева

Головний будинок Дівочого Інституту.

Дівочий Інститут (учальні і каплиця).

й вела його аж до кінця першої світової війни. Першими інститутками були: Бегаровська М., Вархоляківна О., Думівна О., Зубрицька З., Котисівна С., Корецька О., Кульчицька С., Крвавичівна С., Ладижинська О., Матковська Л., Матюківна І., Негребецька М., Онуферківна О., Подлуська Е., Підляшецька М., Підляшецька Наталія, Січинська А., Яремкевичівна Ольга й Емілія. Доходячі: Войтовичівна Теодосія і Стефанія, Левицька С., Левкевич О., Малиновська М. і Цеглинська Е.

Нова школа мала за основу програму державної т. зв. виділової школи, але вона була поширена й примінена до наших умовин. Програму навчання опрацював Гр. Цеглинський. Вона так була складена, щоб по змозі дати ученицям повну загальну освіту, а крім того основи домашнього господарства та дещо про виховання дітей і найважніші дані з гігієни. Очевидно, всіх предметів навчано рідною мовою, яка рівночасно являлася основою українознавства. Крім української мови, вчили ще мов: польської, німецької та французької, а з інших предметів учили: історії, з окремим узглядненням історії України, географії, природи, фізики, математики, рисунків, співу, руханки, ручних робіт і крою та домашнього господарства. Навчання було серіозне, так, що суспільство скоро зрозуміло вагу цієї школи. Число

інституток скоро зростало. Наука в новій школі починалась із IV. кляси, а кінчалась VII-ою. Вже на другий рік, само собою, була VIII. кляса, а з часом створено всі кляси. І головне, як наслідок гарного розвитку школи, створено при ній — Учительську Семінарію.

На переломі XIX. і XX. стол. політичне й культурно-освітнє життя в Галичині сильно розвинулося. Показалося, що виділова школа не вистачає. З цієї причини зорганізовано при Інституті дівочий ліцей і перша матура в ньому відбулася в 1908-9 шк. році. Ліцей — це був тип жіночої школи взагалі тоді поширений в Европі. Була це модерна, гуманістична школа, що узгляднювала трохи відмінний біологічний і трохи скоріший розвиток у дівчат у порівнянні з хлопцями того ж віку. Давав він повну загальну середню освіту. Основою навчання була рідна мова, а клясичні мови заступлено мовами: французькою, німецькою, а крім того польською. Як у попередній школі, так і в тій, але в значно ширшому об'ємі, головну вагу кладено на українознавство. Отже побіч української мови й літератури навчано історії й географії України та українського мистецтва (при науці рисунків — малярства, ручних робіт чи співу). Ліцей, щоправда, був шестилітній, але тому, що не було клясичних мов, які найбільше часу й енергії забирали учням у гімназії, оставалось доволі часу для викінчення матеріялу в інших предметах. Матуральні іспити давали блискучі висліди, а учениці виходили не тільки з повною загальною освітою, але і з практичним знанням. Вони могли вступати в високі школи, як надзвичайні студентки. Хто бажав студіювати далі, доповняв латину й греку і без більшого труду, в восьмирічному реченці здавав звичайну гімназійну матуру. Ліцеальна матура вистачала також для педагогічної праці в наших школах; після доповнення педагогічних предметів, ліцеантка ставала вчителькою. Була це дійсно добра школа й пристосована до тодішніх умовин життя. Жінки тоді ще мало вступали на працю в публічному житті, але здебільша працювали дома й виховували молоде покоління.

Хоч перемиський Інститут положений уже майже на окраїнах української землі, в ньому вчилися дівчата з найдальших частин Галичини. Не було повіту, навіть найдальшого, гірського, чи то на заході, в Лемківщині, чи на сході, на Гуцульщині, чи на Поділлі, щоб в Інституті не було звідти дітей. Число молоді постійно зростало, тому треба було Інститут розбудувати. Побудовано північне крило з прегарною концертовою залею, що рівночасно була й руханковою залею. В новозбудованому південному крилі приміщено цілу школу, там була теж гарна каплиця з дуже цінним кивотом і запрестольним образом маляра О. Скрутка, вчителя рисунків у ліцею. Інститут і ліцей стали найкращою дівочою школою в Галичині. А як би не так твердий кордон на Збручі, то Інститут стягав би дітей зі східних земель, бо під царатом українських шкіл зовсім не було. Але й тоді навіть із далекої Кубані зважилися батьки (пп. Безкровні) вислати, очевидно тайком, своїх дітей аж до Перемишля, дочку до Інституту, сина до гімназії. В Інституті й ліцею вчилася теж внучка по сестрі Тараса Шевченка, Людмила Шевченко. Хоч дівочих шкіл з часом повстало більше, українська громада високо цінила Перемиський Інститут і туди найрадше слала своїх дітей.

Інститут провадив також видатну виховну працю серед молоді. Тому невипадковим є те, що багато з колишніх учениць стали взірцевими матерями. Вистачить згадати, що, наприклад, на еміграції живе одна колишня інститутка, якої три сини і дві дочки були в Українській Повстанській Армії.

Багато з інституток не кидало праці над собою, студій у різних ділянках і по скінченні ліцею. Багато з них доповнило семінарійну матуру й були

добрими, а то й визначними вчительками. Інші, як звичайні студентки, покінчили університетські студії та працювали й працюють далі в науковій ділянці, як д-р філ. Марія Фуртак-Деркачева, чи д-р Анна Наконечна. Відомою стала теж фейлетоністка Ярослава Несторович-Мандюк. У мистецькій ділянці, а початки давала теж наука в Інституті, визначилися чи то як добрі вчительки музики, чи як піяністки: Марія Доскоч-Байлова, Володимира Божейко, І. Дольницька-Заяць, Н. Кміцикевич, Н. Аліськевич-Кулицька, І. Негребецька, Я. Поповська, з пізніших Леся Вахнянин і Н. Ляхович. З науки рисунків і малярства у проф. Скрутка виросли в пізнішому часі такі талановиті мистці: Софія Зарицька, М. Ольшанська-Стефанович; студіювала маляр-

І. Матковський — довголітній опікун Дівочого Інституту в Перемишлі.

ство також Л. Каранович-Луцька. Перемишль мав гарну музичну традицію. Тут жили й творили численні композитори: о. Йосиф Кишакевич, о. Максим Копко, Станислав Людкевич, Богдан Вахнянин, Дмитро Кашубинський, Євген Форостина; ціле майже життя прожила тут Ольга Ціпановська. Ці музичні традиції плекались і в Інституті. Якийсь час учив там співу о. Т. Пасічинський, пізніше оперний співак, та Станислав Люкевич. Інститутський хор був одним із найкращих хорів Перемишля. В Перемишлі жили й працювали також сестри Олена й Ольга Кульчицькі.

Праця Інституту проходила у більш догідному політичному кліматі, як в інших українських школах у Перемишлі. Він був приватною установою і тому австрійська влада менше втручалася в його навчальний плян та у виховання молоді. Не було в Інституті ніяких державних свят з обов'язковими

заявами льояльности, не змушувано молоді до всякого роду обходів і походів, не ламалася душа молоді та вчителів. Серед учительського збору на перше місце вибивається директорка Інституту Марія Примівна. Вона вела інститут від перших днів його існування й у вихованні молоді мала великий досвід. Коли число молоді зросло, вона вже не мала шкільних лекцій, але ввесь свій час присвячувала пошкільній науці й поведінці інституток. Вона втішалась повним довір'ям молоді й тому мала на неї великий вплив.

Влегшувала виховання й навчання та обставина, що майже всі учениці жили спільно в інтернаті, значить — вплив школи, вчителів та виховниць не обмежувався тільки до кількох годин у часі побуту учениці в школі. Інститутки мали свої молодечі спортові й культурно-освітні організації. Особливий вплив на молодь мав пласт. При тому інститутки жили не тільки інститутським життям. На свята й ферії вони виїздили додому, але й у часі року кожного дня виходили на місто, чи на дальші прогулки в околиці Перемишля; бували на святочних обходах, концертах, у театрі та на забавах.

Директором ліцею був спершу проф. Северин Зарицький, а від 1909 р., аж до кінця першої світової війни проф. Олексій Ярема, один із співтворців Інституту. Розумний, спокійної вдачі, як клясичний філолог призвичаєний до твердої праці, дбав дуже про те, щоб навчання поставити на якнайвищому поземі. Не важко було це реалізувати, тому що більшість учителів доходила з гімназії, а мужеська гімназія була тоді численна, учителів було багато, тож можна було дібрати справді добрі сили. А втім під рукою такого видатного педагога, як директор мужеської гімназії Гр. Цеглинський, виріс цілий ряд добрих учителів. Своїх власних учителів до всіх предметів ліцей не міг мати, бо на те не мав коштів. Та число власних учителів і вихованиць було все таки значне. Крім директорки, кожна кляса мала свою вихованицю, що опікувалася ученицями в позашкільних годинах, їхньою працею та їхніми потребами. Мав теж Інститут свої власні учительки до музики. З власних учительок ліцею були: Анна Долинська, що вчила постійно підготовчу клясу до ліцею і вела бібліотеку. Виключно інститутським учителем був артист-маляр Олександер Скруток; ручні роботи вела Є. Дзерович-Форостина, а пізніше Ольга Кульчицька. Французької мови вчила Матковська, В. Наконечна (і нім. мову), М. Борковська, фізики Ольга Левкевич, а в 1908-9 р. прийшли ще два учителі до історії й географії — Євген Форостина (вчив один рік) і Маркіян Терлецький (учив чотири роки, виключно в ліцею, а пізніше доходив із гімназії аж до 1918 р., з перервою в часі війни).

Були ще учителі, що доходили навчати в ліцеї. Релігії вчив довший час о. Омелян Мартинович, а потім о. Степан Мацюрак. Крім катехитів великий вплив на релігійно-етичне виховання мав сам Владика Константин Чехович. Як протектор Інституту він цілий час дуже ревно піклувався ним. Найбільш любленим і найвпливовішим учителем був Орест Авдикович. Учив української мови й літератури в вищих клясах. Сам письменник, тонкий естет, незвичайно ніжної, майже жіночої вдачі, розумів добре психіку учениць, вони розуміли його й захоплювалися його лекціями. А українська мова була основним виховним предметом і цю любов до свого рідного винесли інститутки у першу чергу з лекцій того вчителя. В нижчих клясах учив української мови Ілля Єлюк, теж дуже добрий учитель. Хоч математика та фізика звичайно не дуже то цікавлять учениць, то знову проф. Осип Прислопський умів вив'язатися з того трудного завдання так, що учениці при матурі виказували неменш добре знання, як і в інших предметах. Німецька й французька мови стояли на звичайному шкільному рівні, бо не

було в Інституті окремих позашкільних конверсаційних лекцій, як це буває в інтернатах. Але добра метода й зусилля проф. Теодора Коростіля і тут давали гарні висліди. Вчив німецької мови також і Іван Мандюк. Історію, як і українську літературу доповнювано ще рефератами та працею в гуртках; навчання географії можна було вести у зв'язку з багатим на різні географічні форми перемиським тереном. Для науки природи були досить добрі кабінети (вчив проф. Іван Мануляк). Щоденним гостем Інституту був лікар д-р М. Долинський. Він теж провадив лекції руханки. Як клясові виховниці визначалися М. Данилевич, рівночасно добра диригентка інститутського хору, Анна Пеліх та О. Ціхоцька. Інститут старався дати своїм вихованицям тверді релігійно-моральні основи, защіпити в них національну свідомість

З'їзд з нагоди 50-ліття Дівочого Інституту в Перемишлі в 1938 р.

та непохитність характеру, розуміння праці для себе й для других та жертвенність.

Польська окупація Західної України принесла чимало труднощів і для Інституту. При змінених обставинах, управа Інституту перемінила ліцей на гімназію гуманістичного типу. Як приватна установа, Інститут довго відбивав втручання польської влади, але деколи мусів відступати. До того ще громадянство Перемишля втратило багато сил. Багато визначних працівників забрала війна, інші розпорошились по світі, старша генерація, творці Інституту, відходила на той світ. У часі війни помер протектор Інституту Кир Константин Чехович. Головою Інституту став визначний адвокат, соймовий посол д-р Володимир Загайкевич, і на його плечі спав цілий тягар боротьби за добро Інституту. Не стало теж давнішої директорки Марії Примівної, помер і директор ліцею Олексій Ярема. Управу Інституту перебрала Меланія Бордунівна й гідно продовжувала працю своєї попередниці. Господарство Інституту обняв проф. Леонід Бачинський. На голову директора гімназії, Степана Бобеляка, падуть знову щораз нові розпорядки польської

шкільної влади. Польська мова мала стати головним предметом навчання і виховання. Вона забирала ввесь час ученицям у школі. Польською мовою приходилось учити й історії та географії, переладовуючи ввесь матеріял відомостями про Польщу. До того ті предмети мусів учити учитель поляк. Долучувались до того безчисленні державні свята з обов'язковими активними заявами льояльности не тільки управи школи, але й молоді. Проти того наступу Інститут боронився, як міг. Молодь реагувала на цей тиск згори тим, що йшла в шкільне підпілля. В підпіллі працював пласт, заборонений по школах, у підпілля ховались справжні настрої молоді. Школа стає їй щораз більше чужою, вплив учительського збору меншав, тільки вибранці мали довір'я у молоді, серед якої менш активні байдужніли, активніші ставали ще завзятішими борцями за все, що рідне. При таких обставинах, Інститут зустрів Другу Світову Війну.

Матурантки ліцею в 1912 році

Бардин Ірина, Бойченюк Наталія, Вислоцька, Воробець Наталія, Галонька Марія, Гера Емілія, Дольницька Ірина, Захаріясевич Ольга, Зиблікевич Іванна, Каранович Любов, Косоноцька Наталія, Косоноцька Софія, Криницька Любомира, Кузьмич Ольга, Кульчицька Стефанія, Лагодинська Марія, Левицька Антоніна, Левицька Константина, Ломницька Наталка, Мануляк Зіновія, Мосора Христина, Муравська Софія, Негребецька Ірина, Олексишин Марія, Паньків Каміля, Печерська Наталка, Прокіп Ірина, Попель Теодора, Рудницька Іванна, Савчинська Євгенія, Склепкович, Стисловська Теофіля, Стафіняк Марія, Чайківська Євгенія, Чайківська Олена, Чайківська Ольга, Фуртак Марія, Щебровська Ольга, Щебровська Софія, Яцкевич Надія.

Матурантки ліцею в 1914 р., перед війною.

Алиськевич Наталка, Бардин Ольга, Білинська Ірина, Божейко Володимира, Гавлюк, Гура, Гутковська, Гоцька Марія, Дмитришин, Заремба Євгенія, Зарицька Софія, Жарська Зіновія, Жарська Неоніля, Іваницька Стефанія, Іванчук Ярослава, Ковальська Степанія, Кочиркевич Євгенія, Кузик Степанія, Ломницька Степанія, Мекелита Антоніна, Мекелита Марія, Мончак Анна, Ольшанська Оришка, Онишкевич Марія, Пасіка Ольга, Папівна Степанія, Папівна Олена, Раковська Анісія, Ступницька Ольга, Стисловська Анна, Стисловська Надія, Садовська Володимира, Харук Юлія, Шарковська Марія, Сінкевич Софія.

Матуранти ліцею в 1938 р.

Безсонів Віра, Венгринович Ірина, Гробельська Марія, Гура Олександра, Гарлецька Ірина, Гуглевич Любомира, Данилець Олександра, Дмитраш Ірина, Дучинська Марія, Заворотюк Іванна, Заяць Іванна, Івантишин Мирослава, Карп'як Степанія, Колянковська Дарія, Крутій Ярослава, Ксьонжек Марія, Кульчицька Дарія, Куціль Олена, Ломацька Дарія, Маринович Євгенія, Микитка Марія, Монцібович Дарія, Орелецька Марія, Пачовська Марія, Радченко Євгенія, Ривак Анна, Середоха Теодора, Скаб Ярослава, Чушак Олександра, Шпетман Неоніля, Яворська Ірина, Яремко Іванна.

Гаврило Гордієнко

УКРАЇНСЬКА СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА ШКОЛА В ПЕРЕМИШЛІ

Для молоді, що, закінчивши початкову школу, не йде далі вчитися до шкіл вищого типу, існує небезпека втратити те знання, яке вона дістає в цій школі. Така небезпека ще більша, коли навчання в ній велося чужою мовою.

Щоб запобігти деградації грамотности, сам нарід із власної ініціятиви творить культурно-освітні організації, в яких молодь набуває й далі розвиває своє знання. Це або спеціяльні молодечі організації, або секції для молоді при організаціях для дорослих. В українського народу в цій ділянці безсмертні заслуги має „Просвіта".

Молодь, яка не пішла до шкіл вищого типу, підростаючи, входить у практичне життя: в місті — в ремісниче, фабричне, торговельне, а в селі — в хліборобське. Крім практичної науки на місці і в ділянці своєї праці, молодь потребує ще помочі теоретичної науки для ліпшого зрозуміння й опанування свого новонабутого фаху.

З тією метою творяться спеціяльні школи, в яких молодь доповнює свою загальну освіту, основи якої вона винесла з початкової школи. Тому такі школи й мають назву доповняючі. В доповняючих школах навчають молодь тих предметів, які потрібні для ліпшого опанування нею свого фаху: спеціяльних рахунків, креслення, кореспонденції тощо.

Звичайно, такі школи не вимагають від молоді багато часу, найчастіше один вечір, або пів дня на тиждень, щоб надовго не відривати її від практичного зайняття. В місті такі доповняючі школи творили ремісничі, професійні організації або міське самоврядування. В початках творення таких шкіл були вони добровільні, пізніше, коли державна влада почала більше звертати увагу на освіту всіх верств населення, такі школи стали для молоді обов'язковими з примусовим відвідуванням їх.

Сільська молодь, як і все сільське населення, в багатьох справах більше покривджене, ніж міське. В справах шкільництва також. Тому сільсько-господарські школи такого типу, як доповняючі школи для ремісничої молоді в місті, на село приходять досить таки пізно. Сільсько-господарська молодь набуває своє фахове знання практично з тисячелітнього досвіду попередніх поколінь, що його передають їй її батьки.

Деякі теоретичні знання набуває сільсько-господарська молодь в організаціях своїх батьків, як „Сільський Господар", або вже в молодечих клюбах типу „Хліборобського Вишколу Молоді". У передових народів, як скандинавці, данці, голляндці, бельгійці та німці, справа забезпечення сільсько-

господарської молоді, фаховим знанням стояла вище, ніж у народів на схід від них, у тому й у народу українського.

Сільське господарство довкола міста Перемишля стояло перед другою світовою війною на високому рівні. Забезпечений збут сільсько-господарських продуктів до міста Перемишля спричинився до високої інтенсифікації сільського господарства його довкілля. Городні культури на великих площах, уживання всіх родів погноїв, раціональний обробіток ріллі, трудолюбивість українського хлібороба, який цю землю обробляв століттями, робили не абияку честь хліборобському населенню Перемищини. Далі від міста стан господарки українського селянина був скромніший. Головними причинами цього були: малоземелля, гірські та лісові ґрунти й більші віддалення від ринку збуту – – міста Перемишля.

Фахова сільсько-господарська поміч від відповідних державних чинників була невистачальна й народ творив свої організації „Сільський Господар" та „Хліборобський Вишкіл Молоді" і там черпав хоч скромні знання сільсько-господарської науки.

А така найнижчого типу сільсько-господарська школа, як „доповняюча", прийшла на Перемищину аж за 2-ої світової війни, за німецької окупації Галичини в рр. 1939-44. На Перемищину німецька окупаційна влада дивилася передусім як на частину того простору, який може й мусить дати Райхові якнайбільше харчових продуктів. Все, що могло спричинитися для збільшення тих харчових продуктів, німецька окупаційна влада форсувала повною парою. Постачала насіння, погної, фахові агрономічні поради, для чого завела цілу систему агрономів різного ступня, а також постачала фахове сільсько-господарське знання. Для цього запроєктовано цілу сітку сільсько-господарських доповняючих та фахових шкіл.

Запроєктовані були сільсько-господарські школи найнижчого типу. Школи вищого типу не були в інтересах окупаційної влади і, напр. розпорядженням самого Гітлера було заборонено на території Польщі мати загальноосвітні середні школи, а фаховим школам середнього типу невільно було мати назву „гімназія".

Перші спроби з організацією сільсько-господарських доповняючих шкіл для української сільської молоді були ще до вибуху війни з СССР 22. червня 1941 на Засянні, Лемківщині та Холмщині. Частина Перемищини по німецькому боці належала до повіту Ярослав і на першій конференції сільсько-господарських доповняючих шкіл в Ярославі дня 16. квітня 1941 було заступлено 10 польських шкіл і 4 українські: Лежайськ (дир. інж. Я. Танцюра), Радимно (дир. інж. Т. Краснокутський), Журавиця (дир. Павлишин), Кривча (дир. автор цієї статті). Організаційно ці с.-г. школи належали до Шкільного Уряду з шкільним радником Льоренцом на чолі та інспектором Салабуном. Фаховий догляд над цими школами мав інспектор фахового шкільництва Краківського Дистрикту п. Голинський.

С.-г. доповняюча школа для хлопців у Кривчі заснована з початком місяця березня 1941 року й на початку мала міститися в приміщенні колишньої жидівської синагоги. Та коли з причин воєнного часу не можна було дістати аж стільки дерева, щоб зробити хоч найнеобхідніші меблі для школи, довелося відмовитися від того приміщення й навчання відбувалося в приміщенні української початкової школи в Кривчі в пополудневих годинах. До цієї школи приділена була молодь із сіл: Кривча, Речпіль, Воля Кривецька, Середня, Рушельчиці, Бабичі, Скопів.

В процесі підготови до відкриття нової школи з осідком у Коритниках

Перші абсольвенти Прилюдної Сільсько-Господарської школи в Перемишлі, знимка з 3. липня 1943 р. перед будинком школи в Негрибці. Посередині о. Войтович, наліво від нього дир. школи інж. Г. Гордієнко і учителька Анна Ткачик, на право від нього учитель Іван Гордієнко і учителька Юлія Серкізовська.

для молоді з сіл: Коритники, Вапівці, Красичі, Лентівня вибухла 22. червня 1941 року війна з СССР і справа з відкриттям тієї школи завмерла через масовий поворот численної української інтелігенції до Східньої Галичини.

Восени 1941 року с.-г. школа в Журавиці передала своє місце осідку Перемишлеві й по селах довкола Перемишля, на полудне від Сяну, на просторі волості Перемишль-Село, стала ширитися сітка цієї школи. Директором цієї школи був п. Павлишин, який мав постійні клопоти з німецькою окупаційною владою, включно до арештів, тому на весні 1942 року він був змушений виїхати на Лемківщину, де його дружина вчителювала в початковій школі.

З днем 1. квітня 1942 року Відділ Науки, Виховання й Народної Освіти Краківського Дистрикту призначив автора цієї статті директором с.-г. доповняючої школи в Перемишлі. С.-г. школу в Кривчі далі провадив п. Ласка, дотеперішній директор початкової школи в Рушельчищах, який перебрав до свого керівництва й початкову школу в Кривчі.

З офіційною назвою „С.-г. обов'язкова доповняюча школа в Перемишлі" фактично школа мала місце осідку в селі Негрибці. Навчання спочатку відбувалося в приміщенні початкової школи в Негрибці, а від осени 1942 для школи заарендовано господарство колишнього польського колоніста, там же в Негрибці, якого більшовики вивезли на Сибір. Господарство складалося з мурованого дому, господарських будівель, великого саду, в якому було коло 60 дорослих овочевих дерев, і зо два морги городу.

Коли для хлоп'ячої науки не потрібно було сталого осідку й навчання хлопців могло відбуватися хоч в якому приміщенні, то для дівочої школи конечним був сталий осідок і в новому приміщенні дівоча школа найшла для себе найсприятливіші умови. Тут була влаштована кухня для навчання куховарства, була їдальня, де учениці вчилися накривати стіл і де вони привчалися їсти за столом згідно з добрим тоном. Була пивниця для переховування городовини й перетворів, які учениці самі робили й потім їх використовували

в своїй куховарській практиці. Тут же був город і сад, в якому самі ученицї працювали під керівництвом своїх учительок. В домі була одна кляса для дівчат, а одна для хлопців. Річлю з цього господарства винаймали селяни Негрибки.

До кінця місяця липня 1944 року, протягом більш, ніж два роки, с.-г. школа в Перемишлі поширилася на великі простори й на час приходу фронту до міста Перемишля 26. липня 1944 року навчання сільської молоді відбувалося в таких осередках і з таких сіл.

Дівочі школи: осередок Негрибка охоплював дівочу молодь із сіл: Негрибка, Пикуличі, Коровники, Сілець, Лучиці, Германовичі, Селиська, Яксманичі, Вітошинці, Княжичі, Горохівці. Навчання в цьому осередку провадили молоді ідейні учительки — Юлія Серкізовська — мова, рахунки, гігієна, городництво і Анна Ткачик — кравецтво й домашнє господарство.

Осередок Валява для дівочої молоді з сіл: Валява, Халупки Дусівські, Вишатичі, Болестрашичі, Дусівці. Навчання провадили тут старша досвідчена учителька початкової школи п. Рибак і молода ідейна учителька Ольга Бохонко.

Осередок Поповичі охоплював дівочу молодь із сіл: Поповичі, Диків, Храпличі, Плешевичі, Хідновичі, Тишковичі. Цей осередок провадила пані Катерина Бук. Найліпше стояв щодо організації й матеріяльно влаштування осередок у Негрибці, потім у Валяві, а осередок у Поповичах уже не встиг розгорнути своєї діяльности до наближення фронту.

Хлоп'ячі школи: осередок Негрибка охоплював хлоп'ячу молодь з сіл: Негрибка, Пикуличі, Коровники, Селиська. Осередок Германовичі хлоп'ячу молодь із сіл: Германовичі, Сілець, Лучиці. Осередок Валява хлоп'ячу молодь із сіл: Валява, Вишатичі, Болестрашичі, Халупки Дусівські, Дусівці. Навчання в згаданих вище відділах провадив агроном Іван Гордієнко.

Осередок Горохівці охоплював хлоп'ячу молодь із сіл: Горохівці, Княжичі, Вітошинці. Осередок у Пралківцях хлоп'ячу молодь із сіл Пралківці і Кругель Великий. Осередок у Бушковичах хлоп'ячу молодь із сіл: Бушковичі й Бушковички. Осередок у Журавиці хлоп'ячу молодь із сіл: Журавиця й Дуньковички. Навчання в цих осередках і в осередку Негрибка для хлопців із Негрибки й Пикулич провадив автор цієї статті.

Згідно з урядовими приписами до с.-г. доповняючих шкіл мала обов'язково ходити сільська молодь — дівчата й хлопці — після закінчення початкової школи у віці від 14 до 16 років, тобто протягом двох літ, якщо вони не відвідували яку іншу школу. Відвідувати мусіла школу молодь раз на тиждень, одного шкільного дня протягом 5 навчальних годин, але лише та молодь, яка жила не далі, як 6 км. від місця осідку школи.

Для утворення окремої групи учнів вистарчало 16-20 учнів. В с.-г. школі в Перемишлі з початком шкільного року хлопців бувало зареєстровано коло 250, дівчат коло 160. Протягом шкільного року через різні причини воєнного часу багато учнів відпадало й до кінця шкільного року лишалося коло 180 хлопців, коло 120 дівчат.

На початку введення обов'язку відвідувати в певному районі с.-г. школу примус зобов'язував молодь до 18 років. По двох роках така молодь уже відпала й до школи почала приходити нормальна молодь в віці 14 років. У своєму пересічному загалі молодь була підготовлена слабо й лише вийняткові одиниці виявляли високу інтеліґенцію, вистачальну грамотність та завзяття до науки.

Тому, що відвідування школи було обов'язковим і за невідвідування

грозила адміністративна влада карами, випадків недбалого невідвідування майже не було. Частіше були випадки невідвідування, особливо зимою через брак відповідного одягу або ще частіше обуви. Молодь хлоп'яча ставилася цілком прихильно до школи й тільки домашні завдання виконувала нерадо. Дівоча молодь ставилася до своєї школи цілком віддано, в кожному разі значно щиріше, ніж хлопці. Це легко пояснити тим що для дівчат і навчання було цікавіше, практичніше й ближче їм до серця; тоді як для хлопців навчання було головно теоретичне й тут уже залежало від хисту вчителя захопити більш, чи менш своїх учнів. А загалом молодь горнулася до школи.

З учителів директор школи мав високу агрономічну освіту й педагогічну освіту та стаж і був на своєму місці, як що так про себе можна висловлюватися! Зате гірше було йому в справах адміністраційних, бо не був призвичаєний до специфічних умов Галичини, які дісталися в спадщину від Польщі й які так буяли серед воєнної завірюхи. Учитель Іван Гордієнко (не свояк директора школи!) був старий агроном, до Галичини дістався 1940 року, був великий практик в умовах совітського державного господарювання й на місці вчителя с.-г. школи серед півморгових господарств чувся, може, не зовсім зручно.

Учительки молодші віком були завзяті ідейні працівниці серед української молоді, бо вони вже перед тим працювали з молоддю в „Просвітах", „Сільських Господарях" та „Хліборобському Вишколі Молоді", а також в спортових гуртках, і молодь до них горнулася щиро. Старші досвідченіші учительки притягали увагу молоді до себе своїм досвідом. Педагогічний склад був на своєму місці і щиро працював, не задля грошей, для української молоді, бо місячна платня у вигляді безвартісних окупаційних злотих варта грохи більше одного кілограму масла.

Предмети, що їх треба було подати молоді згідно з програмою школи, були: релігія ,мова, чи властиво тільки практичне застосування знань мови, винесених із народної школи, для практичного вжитку, як писання листа, прохання, написання розписки, рахунку, виповнення різних блянків, з якими доводиться зустрічатися в практичному житті, грошевих переказів, чеків і т.п. Такого практичного застосування вимагалося і від навчання рахунків, як розрахунки з домашнього господарства, полевого, хатнього й т.п. Книговодство хатнє й господарське. Ці предмети мали подібні завдання для дівчат і для хлопців, різнилися хіба ділянками, з яких брався матеріял для навчання.

Для дівчат було навчання городництва з практикою. Насіння, погної і знаряддя були власністю школи, праця була учениць, а продукти праці ставали колективною власністю учениць і служили матеріялом для навчання куховарства й консервації. Додатки, як мясо, товщ, цукор та інше купувалися на рахунок школи. Споживали страви учениці, з своїми учительками. В ті дні, коли директор школи був в осередку школи, просили й його до столу.

Так само дівчат навчали гігієни тіла, одежі, хати, з практичним переведенням прання різних тканин і різними способами. Хатнє господарство показували ученицям у всіх його деталях, як куховарство, тобто варення різних і різного типу страв, печення м'ясив і різноманітного тіста, з пояснюванням складників, комбінацій і доцільности таких, а не інших, страв, з навчанням про вітаміни в модерному способі відживлення.

В науці ручних праць дівчат навчали шити спідницю, блюзку, суконку, оздоблювати одежу, прасувати, утримувати в належному стані (латання!).

Навчали вишивання й пристосування українських вишивок у модерній жіночій одежі. Навчали естетики в одежі, в хаті, в накритті стола.

Хлопців навчали перший рік навчання рослинної продукції, а на другий рік навчання тваринної продукції. Навчання було теоретичне й тільки в осередку Негрибка, де було декілька с.-г. машин, практично знайомили учнів із машинами. Спеціяльних підручників для учнів не було. Це була справа ближчого майбутнього написати, або перекласти відповідні німецькі підручники для учнів доповняючих шкіл. Головніший матеріял диктували учням для запису.

3. липня 1943 року відбувся перший випуск дівчат і хлопців, а з початком липня 1944 року відбувся другий випуск. Перший випуск був лише в осередку Негрибка, а другий охопив уже молодь в усіх осередках. Скромно рахуючи з понад дві сотки молоді, дівчат і хлопців, дістали свідоцтва про закінчення с.-г. школи в Перемишлі з перечисленням усіх тих предметів, яких вони навчалися. Скромна була ця наука, але й вона дала тій молоді таке потрібне їй знання для ліпшого змагання за краще життя.

Німецька влада, як ініціятор цього типу шкіл, ставилася до них прихильно й сприяла їм чим була в силі. Майже не брала учнів цих шкіл до роботи в Райху, за поодинокими винятками й то вже аж на весні 1944 року. Автор цієї статті виїхав із Берліна на працю в с.-г. школі й без жадних труднощів полагодив усі численні формальності по різних урядах столиці. бо моя заява, що я їду до сільсько-господарської школи, діяла просто магічно.

Платню вчителям виплачувала держава (Генералгубернаторство), а матеріяльні видатки на школу покривав союз громад Перемищини з п. мґром Ст. Навроцьким на чолі. Волость Перемишль-Село з п. В. Вітошинським на чолі, сприяли школі всіма їм можливими силами. Як у Коритниках сприяв школі в Кривчі війт п. Прокоп, так само сприяв школі війт у Болестрашичах п. Лозинський.

Релігію в школі викладали відповідно до осередків школи місцеві священики, а в осередку навчав релігії о. Т. Войтович, замордований польською боївкою разом із усією його родиною 1946 р. Шкільним інспектором над школою був у початках існування школи інспектор Степан Бобеляк, а пізніше, коли число українських початкових шкіл розрослося і п. інспектор Бобеляк, як інспектор з правом візитації шкіл, мав завелике навантаження, с.-г. школа була віддана під догляд інспектора польських шкіл без права візитації д-ра Гілевича. Шкільним радником у Перемишлі був на той час п. Пройс.

Директор школи раз на місяць бував на візитаціях по всіх відділах і осередках, як дівочих так і хлоп'ячих відділів, госпітував на годинах навчання, відбував конференції з учителями й вимагав писаних приготувань до навчання, що здебільшого вчителі й робили. Двічі на рік восени й на весні відвідував школу інспектор фахового шкільництва з Кракова п. Голинський.

Не зважаючи на короткий час існування школи, вона таки зробила своє діло, дала певний мінімум знання. Хлопцям пояснила з наукового боку тисячелітні методи господарювання їхніх батьків, а дівчат навчила й виховала до ліпшого, приємнішого життя, навіть у скромних селянських умовах.

Примітка-Додаток: В селі Кругель Великий коло Перемишля була однолітня с.-г. школа з городничо-садівничим напрямком, де навчання тривало один рік, але щодня. При школі був інтернат, де мешкали учні. Директором був інж. Деревляний, учителями: інж. Рейнарович, д-р Мандзюк, інж. Неоніла Гордієнко та інструктор городництва Гудзеляк. Школа зробила два випуски (56 і 30 осіб).

Василь Лев

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ РУХ У ПЕРЕМИШЛІ

Найбільше висунуте на захід українське княже місто Перемишль займає визначне місце в історії культурного й літературного руху українського народу. Хоча Львів веде перед у культурному розвитку західньо-українських земель, Перемишль променів колись культурою завдяки осідкові в ньому одної з найстарших княжих столиць червенських городів, княжого двора й найстаршого українського єпископства, навколо яких гуртувалися вчені й освічені люди. Історичні джерела подають відомості про народного барда — співака Митусу. При єпископській столиці жили книжні люди — вчені богослови. Тут теж, мабуть у XIII ст., повстала бібліотека, в якій зберігалися цінні книги церковного й історичного змісту. В Перемишлі повстала одна з редакцій княжих літописів, що їх використовували не тільки пізніші українські літописці й літератори, але також і чужинці, як напр. польський хроніст XV ст. Ян Длугош.

Після упадку Київської держави Перемишль ще довго устоявся на західніх окраїнах під проводом князів і бояр, продовжуючи рідну культуру й письменство та боронячи своєї віри. Єпископська катедра гуртувала вчених книжників — письменників і призбирувала книги для бібліотеки. Одначе ні один з перемиських єпископів з 15 і 16 ст. не залишив слідів якої-будь літературної або наукової праці. Коли в 1535 р. погоріла катедральна церква, пропало тоді й багато книг. Та без огляду на це культурна праця й книжне письменство, піддержуване катедральною школою, продовжуються, щоб протиставитися натискові польської культури під польською владою. В XVI ст. заснували єзуїти польську школу в Перемишлі й колегію в Ярославі, в яких учили безплатно якусь частину української молоді з метою її сполонізувати. Тоді українська школа виховує оборонців української культури й віри. Перемишль бере живу участь у полемічному письменстві. Серед учителів єзуїтської школи був відомий на той час єзуїт Гербест — визначний полеміст, проти якого виступали українські полеміści Герасим Смотрицький та Іван Вишенський. З ними співдіяли проти Гербеста перемиські книжники, що гуртувалися при школі та при Святотроїцькому Братстві, яке вело також жваву переписку в справі віри й національности з київським митрополитом Петром Могилою. З перемиських ієрархів 17 ст. православний єп. Ісая Копинський (1620—1633, від 1631 р. Київський митрополит) залишив декілька теологічних праць: „Лѣствица духовнаго въ Бозѣ иноческаго жительства", „Алфавитъ духовный" та ін., уніятський єп. Антоній Терлецький (1662—1669)

писав праці полемічно-обрядового змісту, які одначе не збереглися. Уніятський єп. Іннокентій Винницький (1680—1700) уложив катехизм, що вийшов в Уневі 1685 р. Живе зацікавлення полемічним письменством та релігійна полеміка двох противних таборів протидіяли латинізаційним і полонізаційним змаганням поляків у перемиській землі, а це причинилося до того, що перемиський єпископ, протиставляючись полонізації, довго не переходив на унію. Перемиське єпископство, якому підлягала Самбірщина й Сяніччина, було центром оборони західньо-українських земель перед латинізацією і денаціоналізацією. Велика бібліотека при єпископській катедрі зростала, збираючи стародавні рукописи й перводруки не тільки українські, але й чужі. Серед збірок визначалися учительні євангелія, що містили багатий матеріял полемічного та літературного характеру. Популярні в XVI і XVII століттях учительні євангелія були одним із родів тодішньої української літератури.

Треба одначе відмітити, що Перемишль уже в названих століттях став уступати перед Львовом, який став центром культурного життя західніх українців. Та Перемишль, що лежав на шляху купецьких валок і дипломатичних місій, завжди був у тісному зв'язку не тільки зі Львовом, але й цілою Україною і постійно цікавився її культурним і літературним життям.

Культурне й літературне життя Перемишля стало пожвавлюватися щораз більш у XVII ст. Після прилучення західньоукраїнських земель до Австро-Угорської імперії 1772 р. українським народом зацікавилися деякі одиниці з австрійського правительства, передусім цісарі, Марія Тереса її син Йосиф II. Вплинули на це українські уніятські ієрархи, передусім львівські єпископи Лев Шептицький та П. Білянський і перемиський М. Рилло. З Перемишля виходять перші священики піонери розвитку української культури, які й дають поштовх до відродження літератури в західній Україні. Причинилося до того вище українське духовенство, що гуртувалося при перемиській єпископській катедрі й капітулі. Воно розпочало працю над освітою не тільки духовенства, але й простолюддя. Тут засновано в 1816 р. „Освітне товариство" священиків, якого завданням було м. ін. також дбати про розвиток письменства й мови. Хоч товариство не розгорнуло своєї статутової діяльности, через заборону Риму, одначе воно дало початок відродженецьким течіям письменства в західній Україні. В освітньому товаристві священиків розвинув найбільшу діяльність його голова — о. Іван Могильницький (1777—1831), автор першої граматики української мови в Галичині та розвідки п. з. „Відомости о руськім язиці" (1829), в якій підкреслював самостійність української мови, єпископи Михайло Левицький (1774—1858), пізніший львівський митрополит та Іван Снігурський (1818—1847). Єп. І. Снігурський відкупив у 1829 р. від Голембйовського в Перемишлі друкарню й віддав її на послуги капітули й громадянства, назначив бібліотекарем відновленої капітульної бібліотеки о. І. Лаврівського (1773—1846), що з великим запалом і піетизмом зайнявся збиранням і впорядкуванням рукописів, старих книг і новин сучасного українського, як також і чужого, письменства. У 1838 р. зложив він Буквар народньою мовою в напів фонетичному правописі та написав граматику української мови, в якій брав під увагу говори, але вона не появилась друком.

В Перемишлі був якийсь час капеляном єпископа І. Снігурського о. Йосиф Левицький (1801—1860), поет невеликої вартости, автор принагідних віршів, писаних „твердим язиком", з вийнятком одного, написаного тодішньою галицькою українською мовою в 1837 р. на честь єп. Снігурського. Й. Левицький був автором цінної на свій час „Grammatik der ruthenischen Sprache", виданої в 1834 р. В ній автор визнає окремішність україн-

ської мови. Тут помістив Й. Левицький хрестоматію творів російських та українських галицьких і угорських письменників. На сьогодні вони є тільки документом часу і відзеркаленням поглядів на розвиток української мови й літератури Йосипа Левицького, людини консервативних поглядів. Він теж зредагував перший шематизм перемиської епархії за рік 1830.

Рівночасно з працею Руської Трійці у Львові священик Йосип Лозинський працює над відродженням українського письменства і то в ділянці етнографії. В 1835 р. видрукував він у Перемишлі польськими буквами „Рускоє весілє" („Ruskoje wesile"). Це перша етнографічна збірка в Галичині, в якій автор звернув головну увагу на пісенну скарбницю українського народу, зокрема на весільні звичаї та обичаї. Лозинський один із перших у Галичині став ясно щодо мови на народному становищі та перший у Галичині

Уляна Кравченко (1943 рік).

пропагував для української літератури латинську азбуку, щоб „увільнитися" від неприродного етимологічного правопису, непригожого для розвитку української літературної мови на народній основі. Але члени Руської Трійці, а головно М. Шашкевич, побоюючись через введення латинської азбуки полонізації українців, виступив проти поглядів Й. Лозинського польською брошурою п. н. „Azbuka i abecadło", що вийшла в 1836 р. у Перемишлі, в друкарні єпископа. Й. Лозинський є також автором українського букваря і граматики (1846) з цікавою передмовою, в якій твердить, що літературна мова не повинна різнитися від „простої".

В 40-их і 50-их рр. XIX ст. проявляв Перемишль доволі живий літературний рух. Перемиська громада живо відгукувалася на всі літературні прояви відродженецького руху у Львові й інших місцях усієї української землі, передусім у часі „Весни народів". І „Русалка Дністрова" і Весна народів спричинили пожвавлення письменницької та видавничої праці діячів культури в Перемишлі і Перемищині. В 1848 р. вийшли друком у Перемишлі „Сти-

хотворенія И. Гушалевича", писані, як на той час, доволі чистою народною мовою та без москвофільської ідеї. В тому ж році відограно в Перемишлі 15 українських театральних вистав за прикладом вистав, улаштовуваних о. Іваном Озаркевичем у Коломиї.

Парох села Валяви під Перемишлем, о. Антін Добрянський (1810—1867), автор „Граматики старослов'янського язика" та численних проповідей, історичних статтей, м. ін. історії Перемишля й виданої вже після його смерти „Исторіи епископовъ соединенныхъ епархій, перемишльской, самборской и саноцкой", видавав у рр. 1850—1856 календар-альманах „Перемишлянинъ", в якому, крім своїх літературних творів та історичних розвідок з історії української церкви, друкував літературні спроби інших перемиських діячів культури. В рр. 1857—1861 виходив цей календар під редакцією о. Я. Величка й в ньому друкувались історичні розвідки про перемиських єпископів о. А. Добрянського, про Мелетія Смотрицького Євгенія Згарського, митрополита Ангеловича та його переживання у 1809 р. і ін.

В тому самому часі був активний на літературному полі також о. Павло Леонтович, що писав під псевдонімом Павло зі Щуткова. Під його проводом перемиські семінаристи видали в 1852 р. альманах п. з. „Лѣрвакъ зъ надъ Сяна". В цьому альманаху друкує П. Леонтович статтю про сербську літературу, в якій прирівнює Доситея Обрадовича, реформатора сербського письменства, до Івана Котляревського та свої ліричні й описові вірші „Весна", „До Е.", „Думка" й оповідання з життя селян п. з. „Чиє серце, того правда". Брат Павла, Богдан Леонтович видрукував тут статтю п. з. „Кілька слів о формах нашого язика и о писовні", де пропонує запровадити фонетику. В „Зорі Галицькій" за 1852 р. став він в обороні української народної мови і фонетичного правопису з приводу гострої критики Йосифом Левицьким „Лірвака" за його „поступовість" у справах мови.

Виявом зацікавлення жіночою долею є вірш Антона Лужецького „Плач вдовици". Лужецький, що виступив на літературне поле вже в 1841 р., та був активний на цьому полі як автор творів переважно з суспільною тематикою в 1850-их рр., видав цей вірш власним коштом у Перемишлі 1853 р. Тут він уперше звернув увагу на незавидну долю вдови по священику. При кінці 1861 р. вийшов у Перемишлі жіночий календар п. н. „Мѣсяцесловъ для русскихъ женщинъ на годъ 1862". Тут були поміщені м. ін. історична повість Анастазія Лісовська. У Місяцеслові за рік 1863 були надруковані: коротка стаття про поезію Шевченка, вірші Озаркевича та його історична поема Володимирко, князь червоної Руси, що була докінчена у місяцеслові на 1864 р.

Крім богословської молоді була теж активна і світська студентська молодь. Саме в 60-их рр. студенти заснували в Перемишлі „Громаду" за прикладом інших міст (Львів, Тернопіль, Станиславів, Бережани, Самбір, Дрогобич т. ін.). Члени перемиської „Громади" займалися народо-освітньою, а передусім самоосвітньою працею. Вони також улаштовували Шевченківські „поминки".

В Перемишлі пожвавлюється ще більше культурне життя в 80-их рр., коли серед перемиської громади активізуються Кость Горбаль (1836—1909), знаменитий педагог і журналіст, Теофіл Насальський († 1876 р.) і С. Чехович, що схилявся до москвофільства.

Важливий вплив на розвиток літературного життя в Перемишлі мало заснування української гімназії в 1885 р. Учителі цієї гімназії із студентською молоддю й богословами гуртуються при громадській праці, виголошують доповіді для перемиського громадянства та для селян довколишніх сіл у рям-

ках праці товариства „Просвіта", та ведуть освітню працю серед перемиського міщанства. На передове місце вибивається Володимир Масляк як поет, письменник, літературний критик і публіцист. Він улаштовує відчити, літературні вечорі й гутірки, друкує свої поезії („В Перемишли на Підзамчу", „Зоря" 1880). Це вірш-ода на похвалу княжому місту Перемишлеві та його культурному життю. В 1898 р. Масляк виголосив популярно-наукову доповідь на святі в честь Котляревського в Перемишлі п. з. „Значення Івана Котляревського в руській літературі", а рік опісля видав збірку з нагоди цього свята в Перемишлі.

В порівнянні з літературним рухом у Львові літературний рух у Перемишлі був менший. Часто перемиські діячі культури друкували свої твори у львівських видавництвах, де зорганізована видавнича діяльність розвивалася краще. Деякі культурні діячі й літератори прийшли до Перемишля тоді, коли їхнє значення для української культури й літератури виросло вже в іншому місті. Вони звичайно надавали високоідейний тон культурному життю в Перемишлі і впливали на розвиток і вироблення майбутніх талантів. Тому з Перемишля вийшов гурт людей, що поклали великі заслуги в різних ділянках українського культурно-національного життя. Це: журналісти Роман Сембратович і Артур Зеліб, поет Петро Карманський (1878—1956), що пізніше в 50-ліття існування перемиської гімназії написав для альманаху „Де срібнолентий Сян пливе" вірші: „Елегія", та „Епітафій Григорієві Цеглинському" і спогад „Крізь серпанок літ", український мовознавець Іван Зілинський (1879—1952), пізніший професор української філології в краківському і празькому університетах, учений літературознавець д-р Іван Брик (1879—1947), учений археолог проф. д-р Ярослав Пастернак (нар. 1894), поет Андрій Волощак, Роман Купчинський, УСС — поет (нар. 1894), письменники Іван Смолій та Григорій Тимочко.

Вже в нашому сторіччі в шк. роках 1910/11—1911/12 учні перемиської гімназії видавали тайний часопис для молоді „Наші листки". В першому році вийшло 7 чисел (288 стор. друку), а в другому 6 чисел (236 стор. друку). Головну участь у редагуванні цього літературно-наукового журналу, на досить високому рівні, як на гімназійну молодь, брали: Антін Жила (†), Андрій Волощак, що писав вірші під псевдонімом А. Туча або Верболіз, Іван Квасниця, що після І. світової війни був редактором соціял-демократичного часопису „Вперед" і журналу „Світ" (під літературними творами він підписувався Леонід, а під публіцистичними І. Парченко).

Працювали, як учителі в перемиських школах: Василь Щурат (1871—1948), відомий поет і перекладач з чужих мов, літературознавець і критик, Сильвестер Яричевський, перекладач і поет (1871—1918), д-р Денис Лукіянович (нар. 1872) (дир. гімназії в рр. 1927—1929), Осип Турянський (1881—1933) поет, письменник і мовознавець, Василь Пачовський (1878—1942) поет і історик, пізніше д-р Євген Грицак (1890—1944) мовознавець і педагог та інші. Працював теж у перемиській гімназії визначний педагог-українїст і письменник Орест Авдикович (1873—1918). На літературному полі знаний він як поклонник модернізму. Його оповідання і новелі розкинуті ще перед першою світовою війною по різних журналах. Опрацьовує здебільша тематику з життя міста й галицької інтелігенції та виявляє себе глибоким знавцем людської душі і ніжним малярем людських переживань („Моя популярність" і „Демон руїни"). Тут теж пізнати й схильність письменника до виявлення модерністичних настроїв. Ще більше проявилося це в повістевому нарисі п. з. „Ой, у рідному краї та на дикому полі", навіяному болем

стоптаної і знищеної війною галицької землі. Авдикович — передусім прозовий лірик з глибоким відчуттям чи то особистих переживань, чи то загальнолюдських, або народних. Йому належить також історично-літературний нарис діяльности Олександра Конiського.

Особливо зв'язані з Перемишлем Григорій Цеглинський і Уляна Кравченко. Правда, більшість літературної праці Г. Цеглинського (1853—1912) припадає на часи його вчителювання у Львові, де крім педагогічної займався він також літературною працею та редагуванням „Зорі", в якій містив свої літературно-критичні статті. В літературу ввійшов Цеглинський як автор кількох комедій, написаних переважно в часі побуту у Львові. Впровадив він на сцену міщанство й середню освічену суспільну верству з її додатніми й від'ємними сторінками. Тому в його комедіях бачимо сатиру на еманципаційні рухи у Львові („На добродійні цілі"), засуд згірдливого відношення міщан до селян („Тато на заручинах") та безпідставної зарозумілости зубожілої ходачкової шляхти („Шляхта ходачкова"), висміяння комічних і самолюбних старих парубків („Соколики"). Скрізь у його комедіях підкреслено суспільний і національний момент, при чому автор бере в оборону покривджених та погорджуваних репрезентантів нижчих суспільних верстов. Зокрема його „Шляхта ходачкова" визначається доброю літературною побудовою і знаменитими типами, взятими живцем з нашого суспільства. Хоч деякі його комедії мають недостачі під композиційним оглядом, все ж таки виставлювані на сцені викликували вони захоплення глядачів.

Будучи на становищі управителя, а опісля директора перемиської гімназії, від 1888 р., Цеглинський написав уже небагато, і то більше поезій, ніж прозових і драматичних творів. Його поезії визначаються сатиричною закраскою й описовим ліризмом. Перемишлеві присвятив він гарний настроєвий вірш-оду п. з. „Де срібнолентий Сян пливе". Тут любов і пошана до минулого й сучасного політично-культурного життя Перемишля є виявом щирих почувань і глибокого патріотизму автора.

Від 1920 р. зв'язана з Перемишлем своєю літературною працею поетка Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер-Нементовська, 1862—1947). В своїй ранішній творчості була й вона поза Перемишлем, учителюючи по різних селах та містах Галичини. В 1920 р. поселилася на сталий побут у Перемишлі й не покидала пера до глибокої старости. На літературне поле виступила Кравченко в 80-их рр. з оповіданнями „Калитка". Одначе Франко, що впровадив її в літературу, спрямував її творчість на шлях поезії, бачачи в її перших віршах перевагу над прозою, не так щодо форми, як до змісту, а ще більше сили духа й надхнення. В її поезіях, яких форму змінялa від реалістичної з клясичною, рідше народною ритмікою, до модерної з музикальністю слова й ритму, видно любов до Бога й людей, любов до батьківщини.

Уляна Кравченко — вчителька й виховниця і в своїй педагогічній і в літературній праці. В своїх нечисленних оповіданнях і нарисах та в поезіях, друкованих у різних журналах, як: „Зоря", „Руслан", „Діло", „Неділя", „Український Голос", „Дзвони", „Літературно-науковий Вісник", „Огні", „Наш Клич", „Життя і Слово", „Жіноча Доля", „Нова Хата", „Дзвінок", „Світ Дитини", „Малі Друзі", „Християнський Голос", „Час", „Свобода" й ін., та в збірках поезій: „Prima vera" 1886, „В житті є щось", „Проліски",„ В дорогу", „Лебедина пісня", „Шелести нам, барвіночку", „Caritas", „З пісень бою", „Молитви" та ін. поетка виявляє завжди силу молодечого запалу, глибоку віру в Боже провидіння, ідеали служіння Богові і батьківщині та любов до природи і до тварин.

Перейшовши після першої світової війни і визвольних змагань західньої України, на емеритуру, поселилася Уляна Кравченко настало в Перемишлі, живучи з молодшою донькою в скромній хатині, звідки був видний Сян і Замкова гора. Тут писала поезії і спогади, друкуючи їх або власним коштом або в різних журналах та видавництвах. Хоч жила скромно, майже незнана громадянству, двері її дому завжди були відкриті для всіх. Поетка була в постійному контакті з громадянством, одначе не експонувала своєї особи на форумі громадського життя через свою вроджену скромність.

Не перешкодив згаданим вище напрямним творчости Уляни Кравченко й більшовицький режим у часі після другої світової війни. Вона не писала поезій із більшовицькою тематикою, а залишилася вірна своїм ідеалам, жила ними і творила. Крізь ціле життя йшла вона шляхом, витиченим її власними словами:

Чи є що краще, як в тиші трудитись,
З очей не тратячи завдання світляного:
Слабших кріпити, за бездольних битись,
Самому ж помочі не ждати від нікого.

Треба ще згадати, що на пожвавлення літературного руху в Перемишлі впливали також сходини з доповідями на літературні й культурні теми, виголошувані не тільки місцевими діячами, а також і запрошеними доповідачами, як Іван Франко, що в березні 1901 р. виголосив у Перемишлі низку відчитів, які опісля видрукував у збірці „З останніх десятиліть XIX ст." Василь Щурат, що якийсь час учителював у Перемишлі, Кирило Студинський, Іларіон Свенціцький, Степан Рудницький, Остап Макарушка, Іларій Боцюрків та інші.

Літературне життя оживлялося також працею драматичного товариства, заснованого громадянством при видатній співучасті й мистецькій праці емігрантів зі східньої України, що після І. світової війни осіли в Перемишлі.

В нашому столітті, головно після першої світової війни, активізувалися при літературній праці як учні перемиської гімназії, що видали історично-літературний і мемуарний збірник, ювілейний альманах „З юних днів, днів весни", так і студенти богослови, що видали „Ювілейний альманах українських католицьких богословів Перемиської Епархії" (1937), де, крім статтей на богословські теми, були розвідки на суспільні теми, поетичні спроби.

Годиться згадати теж щорічні звідомлення української державної гімназії й Ліцею Інституту для дівчат, де кожного року, крім офіційних шкільних відомостей, друкувалися й статті учителів на літературно-наукові теми.

Наприкінці згадаємо про місцеву пресу, на сторінках якої проявлялося й літературне життя Перемишля. Перед першою світовою війною виходив тут орган „Народної Ради", двотижневик „Перемиський Вістник" (1904—1914). В 20-их роках тижневик „Український Голос" спочатку за редакцією проф. Ґреголинського, а потім Є. Зиблікевича й З. Пеленського. По його припиненні польською владою видавав єпископ Коциловський тижневик „Бескид" за редакцією Є. Зиблікевича, який перестав виходити після арештування редактора. Заступив його „Український Бескид", теж тижневик, редагований Д. Ґреголинським і Юліяном Костюком. Виходив він до 2-ої світової війни.

В 1923 р. виходив ілюстрований місячник „Сільський Світ" за ред. д-ра С. Дмоховського й Л. Бачинського. В 1924 р. видавець — д-р Дмоховський, переніс його до Львова.

Дам'ян Горняткевич

ПЕРЕМИШЛЬ У МИСТЕЦЬКОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

На Перемишль, як на місто, що відіграло важливу ролю зокрема в історії українського монументального малярства, звернула перший раз увагу Марія Грушевська. Вона опублікувала в 1903 р. в 51-ому томі „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові", п. з. „Причинки до історії руської штуки в давній Польщі" незвичайно цінний документ, а саме донаційну грамоту польського короля Ягайла, якою він надав у 1426 р. своєму надворному маляреві, українцеві Гайлеві, парохію в Перемишлі на Засянні, при церкві Рождества Ісуса Христа, за малярські праці, виконані в костелах „краківської, сандомірської, серадської й інших земель" та для заохоти до дальших зусиль на цьому полі. Цю грамоту потвердив сто років пізніше король Жигмонт III, грамотою з 1589 р., признаючи ще й нащадкам Гайля доходи з цієї парафії.

Щоб зрозуміти вартість згаданого акту, слід присвятити цій справі дещо уваги.

Між рр. 1393—1557 постала на території Польщі ціла низка поліхромій, як замкових кімнат на королівському замку в Кракові — Вавелі, так і окремих костелів, виконаних українськими малярами в добі володіння династії Ягайлонів. До ряду тих костелів належали три катедри, а саме гнезненська, краківська та сандомирська, далі колегіята (що була під управою ради краківських крилошан) у Вислиці, замковий костел у Люблині, відтак улюблена святиня Ягайла в Лишці і врешті церква ОО. Василіян у Супраслі, а всі вони зачислялися до найвизначніших храмів, побудованих на польському й білоруському терені. Також у Блоню під Варшавою в парафіяльному костелі св. Тройці, що його вибудував коло 1289 р. князь Конрад Мазовецький, внутрішні стіни були прикрашені „picturis ruthenicis". З усіх згаданих розписів зберігся до наших часів у відносно доброму стані лише стінопис каплиці Чесного Хреста (з 1470 р.) у краківській катедрі й церкви в Супраслі (з 1557 р.), всі інші поліхромії були довгий час закриті, або верствою пізніших перемалювань (у Гнезні, Лишці й Люблині), відтак тинку (у Вислиці), чи врешті перевішені на замальованих площах полотняними образами (в Сандомирі).

Першими дослідниками цих пам'яток нашого середньовічного малярства були польські вчені, професори краківського університету: Йосип Мучковський, Маріян Соколовський і Тадей Войцеховський. Описуючи й аналізуючи ці твори нашого монументального малярства, згадані дослідники раз-у-раз завдавали собі настирливе питання: хто були під національним оглядом виконавці цих малювань, звідкіля вони прибули на місце своєї праці та куди виїхали після виконання її, та де було постійне місце їх осідку? Єдиним ар-

хівним матеріялом, що міг роз'яснити хоч трохи цю загадку, були фінансові звіти підскарбника Ягайла — Гінчка з рр. 1388—1420, які обіймають викази винагород, що їх одержували придворні малярі й музики короля, з виразним означенням їхньої національности „Рутені". Самозрозуміло, що вже ця одна назва має для нас рішальне значення, а доповнює її якнайпереконливіше візантійсько-український характер самих малювань у згаданих костелах, із кириличними написами на окремих композиціях. Але все таки й ця важлива вказівка Гінчка ще не розв'язувала вповні другої проблеми, бо не вирішувала питання про територіяльне походження малярів, які працювали на дворі Ягайла. Довкруги цього питання постали три гіпотези, білоруська, російська й українська, при чому аж три групи дослідників висували свої претенсії до тих пам'яток монументального малярства. Цю справу могли вирішити під науковим оглядом лише архівні дані, або відкриття аналогічних малювань на вужчому національному терені. Тези білоруських і московських мистецтвознавців, що виявляли тільки здогадний характер, а не були обґрунтовані ніякими поважними науковими аргументами, можна було без більшого зусилля опрокинути. Але для задукоментування українського походження даних пам'яток, треба було дати якнайсильніші докази щодо їхньої культурної приналежности. Цього доконала саме Марія Грушевська, опублікувавши згаданий донаційний акт, збережений у міському архіві в Перемишлі. Отже справа походження мистця **українця,** що виконав із доручення короля Ягайла цілу низку розписів найвизначніших костелів на землях Польщі в XIV—XV вв., коли то суто польське малярство взагалі ще не існувало, — мистця, — який вибрав своїм сталим осідком Перемишль, свідчить якнайбільш проречисто про його властиву національну й територіяльну приналежність. Не можна уявити собі якогось чужинця москаля, або білоруса, що вихований на своїй рідній землі, а працював довший час на службі польського короля, щоб забажав для якоїсь примхи оселюватися саме на галицькій волості, бо таке переселення треба б назвати лише дезерцією з власних національних позицій.

Та рахункові звіти Ягайлового підскарбника Гінчка відкривають нам ще одну цікаву подробицю. В цих виказах є ось яка позиція: „Idem feria III proximo ipso die S. Michaelis Archangeli, pro exempcione de hospicio Wladicze cum aliis pictoribus Ruthenicis IV marc. III fert".

Цю згадку, подану не в класичній, але в своєрідній середньовічній латині, дослідники намагалися пояснити зразу двома здогадами: 1. що між малярами Ягайла міг бути навіть якийсь єпископ-владика, та цю тезу треба б поставити під поважний сумнів; 2. що Владика було родовим прізвищем одного з мистців. Але в світлі революційного відкриття Марії Грушевської винає третій, — цим разом — найбільше правдоподібний здогад, а саме, що згадуваний у реєстрах Гінчка маляр походив, чи мешкав у дільниці Перемишля Владиче. Таким чином Перемишль мусимо вважати важливим центром мистецького руху на галицькій Україні, зокрема в XV. ст.

За цією тезою промовляє ще один факт. Дослідники проблеми, звідки походили мистці-малярі, які працювали на дворі Ягайла, намагалися підтвердити свої тези не лише архівними даними, але також доказовим матеріялом, що ним мали б бути пам'ятки церковних стінописів, знайдені на терені нашої вужчої батьківщини. Бо інакше факт, що наші мистці були б тільки неначе емігрантами, дарма, що служили культурній і національній ідеї, не мав би більшого значення, коли б вони не залишили слідів своєї творчости на рідній землі. Але — щаслива подія розвіяла й цей драматичний сумнів. Бо в 1911 р. під час перебудови церкви ОО. Василіян у Лаврові в самбірському повіті від-

крито під тинком фрагменти давнього стінопису із XV в., який наближувався зовсім до стилю староукраїнської поліхромії вавельських каплиць. Це відкриття мало для нас далекосяжне значення, бо з одного боку заспокоювало наукову опінію, а з другого було доказом, що саме на найближчому терені Перемищини — в Самбірщині постав тогочасний розпис, що свідчить про вужчий район діяльности наших монументалістів, з осідком у Перемишлі.

Кожне культурно-історичне явище має свої причини й наслідки. Коли ж діяльність Гайля й його співробітників принесла з собою такі великі осяги, то виринає питання, як розвивалося наше образотворче мистецтво на цьому терені в пізніших часах. Кожночасний розвиток мистецтва є обумовлений духовою і матеріяльною опікою знавців, що створюють передусім фінансову базу для розвитку талантів, — мистецтво завжди вимагає меценатів. Гайль і його співпрацівники знайшли в особах Ягайла й його сина Казимира щиро їм відданих опікунів і ця опіка забезпечувала ще й нащадкам Гайля матеріяльні користі. І далі, вже після тріюмфу Гайля наші тогочасні мистці втішалися загальним признанням, коли між роками 1445—1452 зустрічаємо в актах міського архіву Перемишля ось які імена українських малярів, із виразним додатком „фабер" (мистець) Андрій Федь Юрій, Тимофій Дробиш, мистець Мартин та Матвій Йордан (Йорданус), який був відомий не лише, як маляр, але й як торговець, промисловець, а навіть моряк.

Відтак довідуємося зі звіту перемиського єпископа Онуфрія Шумлянського з дня 23. серпня 1761 р., висланого до Риму про стан перемиської діецезії, також дещо про мистецькі пам'ятки з тієї доби. Ото ж ця реляція подає, що престольна церква св. Івана Хрестителя, яка була побудована коло 1540 р., належала до наших визначних, репрезентативних святинь, що вкрашали її „мозаїчні образи" та низка портретів колишніх перемиських владик. Цю вістку доповнює єпископ Атанасій Шептицький важливою згадкою в акті канонічної візитації з 1767 р., що мальовила цієї церкви походили з 1543 р. і представляли події з історії Старого й Нового Завіту та житій святих. Іконостас був дерев'яний, різьблений і позолочуваний. Чотири престоли містили ось такі ікони, мальовані на дереві: Пресвятої Богородиці, Благовіщення, страдаючого Спасителя, прив'язаного до стовпа та св. Онуфрія. Коли цю церкву мали в 1780 розібрати „задля старости", скопійовано зі стіни 16 портретів перемиських єпископів і ці копії зберігалися в греко-католицькій капітулі та в єпископській палаті в Перемишлі. Зокрема в капітулі переховувалися з тієї церкви ікона Преєв. Богородиці й декілька ікон із давнього іконостасу. В катедральній церкві були теж дві ікони з розібраних із-за „старости" церков із кінця 18-го ст., а саме св. Михайла Архистратига з церкви того ж імени „на Підзамчу", та старинна ікона св. Миколая з церкви „на Підгір'ю". Далі, в церкві Рождества Преєв. Богородиці „на Болонню" був великий образ Страшного Суду з XVII в., який зберігався до кінця 90-их рр. м. сторіччя. В історії українського мистецтва не згадувалося аж досі нічого про цей стінопис перемиської престольної церкви з віддаленого XVI ст. Також ніде — поза Перемишлем, — не зустрічаємося в стінописах з портретами єпископів. В XVI в. діяв теж єп. А. Радиловський (1549—1581), дбайливий опікун і фундатор церковних пам'яток, зокрема архітектури й малярства. Саме він розбудував східню дільницю Перемишля, окружив її муром, де мешкали здебільшого українські ремісники, а в їх числі й малярі.

В Перемишлі існував від XV в. цех малярів і в 1625 р. цю організацію злучено разом із цехами бронзівників та конвісарів. До вище поданого списка українських малярів, що жили й працювали на терені нашого міста в першій

половині XV ст., ми не можемо включити реєстру пізніших майстрів із XVI—XVIII вв., бо тут, на еміграції, не диспонуємо каталогом архіву давніх актів м. Перемишля, що його видав у Перемишлі в 1927 р. проф. Я Смолка. Зрештою і цей каталог має одну недостачу, бо він неповний і сягає тільки до початків XVIII ст.

Та вже в другій половині XV ст. зачинається конфлікт поміж польськими й українськими ремісниками. Він дедалі загострюється і прибирає згодом грізні форми: впродовж XVII в. усувають із цеху всіх непокірних українців. Ця нетерпимість з боку польської цехової верхівки приневолила українських ремісників виконувати всі замовлені роботи потайки, або переноситися до окружних сіл. Врешті в XVII ст. в наслідок дуже важких економічно-суспільних відносин у Перемишлі, наступив занепад усіх цехів.

Коли взяти до уваги, що в Перемишлі й на його передмістях було впродовж XIII—XVIII вв. побудованих поверх 20 церков, а деякі з них двічі, а то й тричі перебудовувалися та далі, що в XVII ст. в цілій перемиській епархії було 3.400 церков, ото ж і число малярів, які мусіли виконувати розписи цих святинь, мусіло бути в різних часах справді велике.

В перемиських музеях: римо-католицькому дієцезальному (основаному 1901 р.) та в міському (основ. 1909 р.) зберігалося декілька ікон з XVI і XVII віків, та вони були приміщені — може й не без тенденції, — в незамітному місці. В українському музеї „Стривігор" (основ. 1932 р.) була більша скількість церковних ікон (поверх сотні) з XV—XVIII ст. Цей музей поляки прилучили в 1946 р. (після включення Перемишля до Польщі) до свого регіонального музею. В провіднику, що його видав Христоф Вольський (Krzysztof Wolski — „Przemyśl i okolice") — Перемишль 1957 р. подано опис цього музею, але в ньому немає ніякої згадки про наші старовинні ікони, тому насувається здогад, що їх зложено до якогось сховища, або перевезено до іншого міста. Цей музей знаходиться тепер у бувшій палаті греко-католицького єпископа.

Також Музей, що існував при греко-католицькій Духовній Семінарії, мав невеличку, але цінну збірку ікон із XVI—XVIII вв. На жаль, цей музей із приходом большевицької влади у вересні 1939 р. був цілком знищений червоноармійцями.

І знову в 2-ій половині XIX ст. Перемишль устиг виховати нову громадку малярів-українців, що відіграли в історії українського мистецтва доволі важливу ролю. Цими мистцями були: Теофіл Копистинський, Антін Пилиховський, Олександер Скруток, а до них прилучилися згодом дві сестри Кульчицькі.

Теофіл Копистинський народився 1844 р. у Перемишлі, син Доротея, урядовця єпископської канцелярії й матері Розини. Його родина виводилася з села Кописна в Перемищині, гнізда української шляхти Копистинських, з цього роду походив теж перемиський владика Михайло Копистинський (1591—1610). Зразу вчився в реальній школі в Перемишлі, опісля в 1867 р. вступив до школи мистецтв у Кракові, студіюючи малярство у професорів: Лущкевича, Шиналєвського й Дембовського. Копистинський належав від самого початку своїх студій до кращих і дуже працьовитих учнів: уже на II р. навчання дістав відзначаючу оцінку за рисунок з антиків і таку саму ноту з малярства. На III р. студій спеціялізувався в малюванні краєвидів, складаючи в міжчасі іспити з анатомії й перспективи з дуже добрим успіхом. З Кракова він виїхав на дальші студії до Відня при матеріяльній допомозі гр. Володимира Дідушицького, за яку цей молодий мистець щедро реванжувався своїми

картинами. Після повороту до Перемишля Копистинський намалював низку портретів, між іншими й єп. Івана Сатурнина Ступницького, а відтак цілком присвятився церковному малярству. Реєстр його праць свідчить про подивугідну працьовитість мистця. Цей реєстр, зладжений самим Копистинським польською мовою, опублікував у 1919 р. Микола Голубець у статті п. з. „Теофіль Копистинський", надрукованій у літературному збірнику „Терем", Львів 1919, стор. 186—189. Тереном мистецької діяльности нашого живописця були ось такі місцевості: Батятичі, Барднів, Бєліни, Бославка, Будринці, Вайставиці, Верб'яни, Вільховець, Вільшаниця, Висоцько Вижнє, Вишнівчик, Вулька Мазовецька, Гнилички, Городище, Джерзі Сіті (ЗДА!), Дзвиняч, Динів, Дмитрє, Довжани, Дрогобич, Єринє, Жовтанці, Загір'я, Замочок, Звенигород, Озірна, Золочів, Карлів, Камінка, Липник, Камінка Струмилова, Коломия, Комарно, Козова, Корнич, Корчів, Краснопуща, Кудринці, Кульпарків, Лежайськ, Львів — церква св. Преображення й польські костели Бернардинів і Францисканів, Лісько, Любачів, Ляцьке Вел., Махнівці, Мервиця, Миклашів, Миколаїв, Мокре, Наварія, Нове Село, Нушниці, Оріхівці, Перемишль-Болонє, Перемишль місто, Печеніжин, Підпечари, Поморці, Потелич, Потуриця, Рава Руська, Річки, Рибник, Риків, Руда, Рудники, Румуніга, Санч, Сарнки, Сасів, Свиткова, Світарів, Селиська, Синевідсько, Сквіртна, Соколів, Спас, Ставчани, Старогород, Стебник, Стенятин, Страшківці, Тарло, Тартаків, Тернопіль, Тудинковиці, Углівка, Устє Велике, Устрики, Хотимир, Чехи, Шалом'янці, Щирець, Яблониця, Явора, Яксманичі, Ярослав, Яричів, і Яроцько.[1] Цей список обіймає цілу українську етнографічну територію Галичини, починаючи від Лежайська, а кінчаючи Коломиєю і Станиславівщиною, а попри те Копистинський дістав навіть одне замовлення з Америки, можливо за посередництвом когось із тогочасних еміґрантів Перемищини. В парі з територіяльними успіхами нашого мистця йде також наскрізь небуденна скількість його праць, яка обіймає 1.750 позицій, що свідчить про його вийняткову працьовитість. Можливо, що при такій масовій продукції його ікони не осягали високого мистецького рівня, але не можна теж заперечити, що вони цілком відповідали вимогам замовників, коли Копистинський здобув собі монопольне становище серед українського громадянства, як церковний маляр, та й деяке признання з боку поляків і то в самому Львові, бо ж і вони покликували його виконувати образи в своїх старовинних святинях.

Попри виконання довгої низки ікон Копистинський намагався заспокоїти свої мистецькі амбіції також у ділянці композицій, яким присвячував більше уваги, ніж своїм церковним працям. До тих композицій належали такі його твори, як: триптих „Галышка з Острога", „Сон Русалки", „Суд XX-го століття" й „Бенкет багача". Можливо, що зокрема його триптих з історичною тематикою п. з. „Галышка з Острога" постав під впливом слави Матейка, який під ту пору збирав від поляків заслужені лаври, але коли б це й було головним стимулом для Копистинського, то й цей чинник заслуговує на признання. „Сон Русалки" мав мати символічне значення в чисто патріотичному дусі; це були мрії мистця про відродження України, сума його рефлексій і сподівань. „Суд XX-го століття" вважав тогочасний критик „величезним конгльомератом малих незв'язаних із собою картинок доволі банального змісту", але який був зміст цих картинок і самої композиції, рецензія не згадує ні словом.

Теофіл Копистинський присвятив дещо уваги й народнім типам, малюючи такі композиції, як „Сирітка" (1870 р.), „Гуцулка" (був це портрет

[1] Деякі назви місцевостей, подані в списку Копистинського є неточні й вимагають додаткового провірення.

дружини мистця в гуцульському строю, датований 1884 роком) і „Гуцул із Липовиці", присвячений своєму синові Миколі (1884 р.). Та найкраще виявив він свій талант у портретах, мальованих не для здобуття грошей на прожиток, а з любови для мистецтва.

Доля Копистинського була сумна, в міжчасі померла його дружина, а також відійшов від нього його улюблений син, коли на старість мистець залишився сам і доживав своїх літ у захисті для зубожілих купців та артистів фундації Домса у Львові, де й помер у 1916 р. Можна з цілою певністю сказати, що коли б наш великий меценат Митрополит Шептицький не мучився під ту пору в московській неволі, Копистинський знайшов би в ньому кращого й заслуженого опікуна.

Якщо приймемо за правду, що на творчість кожного визначнішого мистця, зокрема у виборі тематики, діє непереможно такий важливий чинник, як середовище, в якому він ріс і виховувався, тоді понад усякий сумнів мусимо прийняти факт, що старовинні мури Перемишля, історичні пам'ятки столиці Червенських Городів, були для Копистинського головним джерелом надхнень під час малювання його історичних композицій.

Слідами Копистинського пішов теж його наступник Антін Пилиховський, вихований, як і сам Копистинський, на історичних традиціях Перемишля. Про життя і творчість Пилиховського знаємо — на превеликий жаль, — зовсім мало. І так з актів Академії мистецтв у Кракові, де Пилиховський відбував свої студії, довідуємося, що він народився в 1860 р. у Новій Греблі, пов. Ярослав (гал. Україна), був українсько-католицького віровизнання, і сином Павла й Катерини. Після закінчення народної й середньої школи в Перемишлі, Пилиховський виїхав для вивчання малярства до Кракова в 1877 р. і там перебував до 1880 р., студіюючи в професорів Ісидора Яблонського та Володислава Лущкевича за дирекції Яна Матейка. Відзначався зі самого початку своїх студій непересічними здібностями, що доказують здебільшого самі найкращі ноти в його свідоцтвах. Попри це склав іспит із допоміжних наук: анатомії, історії культури й перспективи, теж із дуже добрими оцінками. В 1879 р. дістав першу нагороду за свої праці на академічній виставці в сумі 60-ти австрійських корон, та другу премію за академічний акт у сумі 40 корон. Того самого року, дня 9. червня колегія професорів признала йому стипендію ім. Г. Семирадського на дальші студії, річно 240 корон. Більше, як певне, що Пилиховський покористувався цією допомогою і дуже можливо, що виїхав навіть десь закордон, але про ті його дальші зусилля в продовжуванні мистецької освіти не знаємо вже нічого. Про висліди його змагань на полі самостійної творчої праці знаходимо лише дуже скупі вістки в рецензіях після виставових імпрез, які відбувалися головним чином у Львові. І так довідуємося з них, що Пилиховський виступив на виставці „Товариства для розвою руської штуки", відкритій у Львові 3. листопада 1898 р., але дебютував ще раніше, бо вже в 1881 р. в Коломиї з нагоди господарсько-промислової експозиції, де були виставлені твори Корнила Устияновича, Євгена Витвицького, Павла Кисілевського, Івана Романовського, самого Пилиховського, що прибрав тоді псевдонім Владимирський. На згаданій львівській виставці в 1898 р. Пилиховський показав уже поважний свій доробок, який обіймав цілий цикль картонів і олійних образів з великокняжої історії України, декілька краєвидів та рисунків експонатів з археологічної виставки у Львові з 1885 р. Пилиховський виступив теж на черговій імпрезі „Товариства для розвою руської штуки", що відбулася також у Львові в 1900 р., виставляючи тим разом картину Богородиці, яка являлася на престолі з хмар, у малинових

ризах. Біля Богоматері була намальована сільська дівчинка з китицею квітів, а побіч неї стояв гуцульський вівчарик, вигравaючи на сопілці. Чи Пилиховський брав участь і в пізніших мистецьких імпрезах, про це не знаємо вже нічого із скупих рецензійних звітів. Наш мистець позначив свою діяльність у ділянці малярства цілою низкою репродукцій з історії України княжої доби, до яких належали такі композиції, як хрещення України, напад татарів, коронація Данила тощо, заспокоюючи голод нашого тогочасного громадянства на картини з історичною тематикою, спонуканий до цього тріюмфами Матейка. Крім того він виконав рисунок „вид Перемишля з кінця XVII ст.", що є на ділі реконструкцією панорами нашого міста, зображеного в костелі ОО. Реформатів „на брамі", а зрепродукованої в монографії Перемишля Леопольда Гавснера (1883 р.). З великим жалем приходиться мені сказати, що ми не знаємо нічого про останні роки життя Пилиховського, ані коли й де він помер. Це мусіло статися в першому десятилітті нашого сторіччя, бо перед вибухом першої світової війни про нього не було вже ніяких вістей.

Характеризуючи його творчість, слід відзначити, що він став піонером нашого галицького малярства в зовсім занедбаній історичній тематиці й в цьому лежить його головна заслуга. До виконання своєї почесної, але дуже трудної ролі Пилиховський не мав ще відповідної підготови, ані таланту, але все таки він здобув собі заслужене, дармащо не першорядне місце в історії українського мистецтва.

Його наслідником і майже ровесником є Олександер Скруток, народжений у Перемишлі в 1861 р., греко-католик, син Олексія й Марії, шкільну освіту відбував у Самборі. Прийнятий до краківської школи мистецтв в 1884 р., студіював безперервно до 1891 р. впродовж 14-ти семестрів, дійшовши до вищого курсу малярства. Його професорами були: Фелікс Шиналєвський, Ісидор Яблонський, Володислав Лущкевич, Флоріян Цинк і Леопольд Лєффлер. В останньому році студій дістав відзначення за зразкове виконання академічного акту. Скруток належав до найсолідніших студентів школи й Академії Мистецтв у Кракові, які відбували там найдовше своє навчання. З українців перевищив його під тим оглядом тільки Олекса Новаківський, який студіював повних 10 років. Після закінчення своїх студій у Кракові Скруток виступав декілька разів із своїми образами на виставках Товариства прихильників мистецтва в цьому ж місті в роках 1892—1894, присилаючи туди свої праці вже з Перемишля. В 1892 р. записався на дальші студії до мюнхенської Академії мистецтв, де працював під проводом професора Вагнера. Після приїзду з Мюнхену він вернувся знову до Перемишля, де став учителем рисунків у тамошній гімназії і дівочому ліцеї. Попри свою педагогічну діяльність він не занедбувався на полі мистецтва, вибираючи своєю спеціяльністю портретне малярство, а також спрямував свій досвід і знання на іконопис та консервацію давніх ікон. До найкращих його портретів належать портрети єпископів Юліяна Пелеша та Константина Чеховича, а до релігійних композицій ікона Христового Серця в перемиській катедрі (на бічному престолі) та „Покров Пресвятої Богородиці" в дівочому Інституті в Перемишлі. Він намалював теж св. Кирила Олександрійського, патрона перемиської гімназії на гімназійному прапорі. Власністю пок. єпископа Константина Чеховича було декілька образів О. Скрутка з релігійною тематикою, які після смерти цього владики перебрали члени його родини. Тут годиться згадати, що до найкращих учениць мистця Скрутка належали пані: Стефанович-Ольшанська (яка доповнювала згодом свою мистецьку освіту в проф. Петра Ів. Холодного) й наша відома малярка Зарицька, що

проживає тепер у Парижі. Олександер Скруток був активним членом „Товариства для розвою руської штуки" і брав участь у виставах цього товариства, починаючи від першої імпрези, яка відбулася в 1898 р. у Львові. Тогочасна реляція подає дуже ляконічну вістку, що Скруток виставив тоді „свої монахійські студії і композиції", не передаючи ні їхніх титулів, ні числа експонатів. Але на черговій виставці (в 1900 р.) Скруток дав себе пізнати як церковний маляр, прославши до Львова один повний іконостас, імовірно з терену Перемищини, де він тоді інтенсивно працював. В останніх роках свого життя Скруток присвятився майже виключно портретному малярству, покинувши зовсім педагогічну працю. Він помер у 1914 р. під час облоги Перемишля москалями. В Нюарку, стейт Ню Джерзі, зберігаються в приватних руках нових емігранток два портрети цього мистця, що зображують Григора Калимона й його дружину Марію.

Дуже важливу ролю в культурному житті Перемишля відограваля впродовж довгих років артистки Ольга й Олена Кульчицькі. Ольга (старша) присвятила себе цілком компонуванню й виробництву стилевих українських килимів, вона померла в 1939 р. Творчість молодшої сестри Олени Кульчицької, малярки, була досі з'ясована лише в двох невеличких монографіях, а саме: у видавництві „Анум" появилася праця п. з. „Олена Кульчицька" зі статтями Миколи Голубця й Михайла Осінчука та з резюме англійською мовою, ілюстроване видання (Львів 1933) і в „Каталозі мистецької виставки Олени Кульчицької" зі статтею Л. Федорович Малицької, з рівнорядним текстом німецькою мовою, без ілюстрацій, накладом Українського Центрального Комітету, спілка праці Українських Образотворчих Мистців у Львові (Львів 1943). Обі ці публікації, що не претендували на ширше подання матеріялу, мали ту основну хибу, що не подавали навіть найважливіших біографічних даних про нашу малярку, отже щоб кинути хоч трохи світла на її життя й творчість у найзагальнішому огляді, треба було покористуватися навіть чужомовними джерелами.

Про Олену Кульчицьку появилося в совєтській пресі чимало статтей, а крім них І. Сенів написав окрему монографію п. з. „Олена Кульчицька" — нарис її життя і творчости. Київ 1955. Видавництво „Мистецтво". Ця праця є зредагована в совєтському дусі, тому чимало фактів із життя нашої артистки тенденційно промовчано. Тут слід згадати, що у видавництві Академії Наук УРСР появився альбом п. з. О. Кульчицька: Народний одяг західних областей УРСР. Київ 1959 з 74-ма кольоровими таблицями й 200 зразками народної ноші. Тогож року видало у Києві Держ. видав. літер. з будів. і архітект. УРСР „Альбом акварелей та ліногравюр" (20 тобл.).

Олена Кульчицька походить зі старої української боярської родини, народжена в Бережанах в 1877 р., проживає досі у Львові в лічниці, зломана тепер важкою недугою. Мистецькі студії відбувала на початку цього сторіччя у Львові й у Відні, в тамошній вищій промисл. школі. Вибрала цю можливість тільки з конечности, бо австрійське правління не допускало окремими приписами жінок до студій у державних Академіях мистецтв, касуючи цей закон з упадком монархії. Все таки Кульчицька не потерпіла на тій забороні, а, навпаки, — у віденській мистецько-промисловій школі і взагалі в атмосфері Відня вона знайшла найнеобхідніше й широке знання, — опанувала знаменито рисунок і всі технічні прийоми, що дало їй можливість побудувати всю свою творчість на найвищих артистичних досягненнях, і виплекала цю творчість в атмосфері високої особистої культури. Дальшими мистецькими прикметами Кульчицької є її незвичайна, невгасима працьовитість попри

многогранність у ділянці всіляких технік, якими майстерно орудує. Все таки може найбільше уваги вона присвятила графіці й під цим оглядом її досягнення є не тільки під технічним, але й чисельним оглядом прямо імпонуючі, її дорібок дійшов уже в 1943 р. до безконкуренційної цифри десятків тисяч праць!

Кульчицька дебютувала в 1908 р. у Львові на виставці „Товариства прихильників мистецтва", представляючи свій перший, але дуже різнородний дорібок; були там виставлені її олійні картини, акварелі, пастелеві ескізи, а навіть спроби мистецької емалі. Наша критика прийняла виступ молодої малярки незвичайно прихильно, називаючи її твори подихом і запахом перших квіток на провесні, а скупий на похвали, але великий мистець Іван Труш не завагався привітати Олену Кульчицьку ось якими словами: „Картини Кульчицької належали до творів, на які звертали увагу знавці й аматори, бо артистка належить до дуже нечисленних жінок-мистців, а не дилетанток. Вироблена техніка і певність ведення ліній ставить деякі з виставлених творів на рівні **европейського мистецтва.**" Також і польська преса привітала Кульчицьку з її виступом незвичайно тепло. Микола Голубець назвав Олену маляркою з крови й кости, що взяла собі до серця похвали критиків, прирівнявших її до европейських мистців, її поява стала ревеляцією, а пізніша творчість цілком виправдала покладені на неї надії. А далі Голубець писав: „1913 р. був проломовим у житті й творчості Кульчицької. Підбадьорена успіхами на польських виставках, малярка рішила станути перед рідною публикою на ввесь ріст. Якраз траплялася незвичайна нагода — збірна вистава малярів усієї соборної України в Києві. Малярка „закопалася" на ціле літо в підльвівському селі Домажирі й, закотивши рукави, взялася до інтенсивної праці. На київській виставі 1913 р. були її картини не меншою ревеляцією, як колись при її першому виступі у Львові".

Перша світова війна розігравалася з самого початку на терені нашої вужчої батьківщини, на галицькій землі й принесла з собою знищення, зубоження населення, а іноді навіть голод. Чутливе серце артистки живо реагує на горе мільйонів: вона відтворює страхіття війни, та своєрідною інвокацією до цього циклю стала передусім релігійна тематика і щойно слідом за нею Кульчицька зображувала картини людського горя і терпінь.

Черговими етапами творчости О. Кульчицької й показом її творів були виставки у Львові в рр. 1916, 1919, 1922, а остання її збірка експозиція відбулася там же в 1943 р., де було виставлено 375 творів у всіх малярських техніках. В спеціяльно виданому каталозі Л. Федорович-Малицька вмістила таку сентенцію артистки: „Вислід моєї мистецької праці завдячую духовій підтримці моєї сестри Ольги".

Слід згадати, що Олена Кульчицька проявила свою громадську діяльність також на педагогічному полі: вона була довголітньою учителькою рисунків у державному дівочому учительському семінарі в Перемишлі.

Може не від речі буде згадати також і про декількох польських мистців-пластиків, що жили й працювали в нашому надсянському місті. Були це: Тенчарівна, М. Артвінська, Стшельбіцький, Стронський, В. Забокшицька та Станислав Якубовський, що вчив перед першою світовою війною рисунків в українській державній гімназії.

Всі згадані українські мистці відограли в культурному житті України заслужену й почесну ролю і вже зайняли належне місце в історії українського мистецтва.

Євген Цегельський

МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ПЕРЕМИШЛЯ

Вступне слово

В Перемишлі, в часи державного життя княжої доби, поруч народної музичної стихії, розвивалася світська музика на княжих і боярських дворах, а зокрема при церквах — церковна музика, що з'явилась на наших землях разом із заведенням християнства.

Згадки в Галицько-Волинському літописі та в „Слові о полку Ігоревi" вказують, що на західно-українських землях були теж співці героїчних пісень, які складали й виконували рапсодії про воєнні й героїчні подвиги князів. Галицько-Волинський літопис під р. 1241 згадує, що на дворі перемиського єпископа був „словутній півець" Митуса, який через свою гордість не хотів служити князеві Данилові. На підставі цих скупих літописних даних про Митусу годі збагнути, чи він був світським співаком-поетом, чи демественником, що організував при катедральному храмі церковну співочу справу. Це складне питання і досі нез'ясоване, хоч особою Митуси займалося багато визначних учених від початку 19 ст. аж до найновіших часів.

Михайло Максимович перший підкреслив, що Митуса не був таким поетом, як Боян, або автор „Слова о полку Ігоревім", скоріше треба прийняти, що він був знаменитим у своєму часі церковним співаком, і належав до причту співаків перемиського владики. (Заметка о славутном певце Митусе". „Основа" 1861, VI та в т. I „Собрания сочинений", Київ 1876, ст. 129).

М. Максимович назвав Митусу Дмитром. Однак А. Кримський, полемізуючи з А. Соболевським щодо походження імені Митуси, заперечив твердження Максимовича („Филология и погодинская гипотеза". „Киев. Старина" 1898, т. 62, ст. 260).

Ідучи за Максимовичем, російські історики церковної музики Розумовський і В. Металлов зачислили Митусу до історії російської церковної музики. Металлов м. ін. зазначує: „Митуса працював мабуть у ділянці демественного співу, завжди характеру вишуканого, вільного щодо ритму й мелодії, спорідненого з світським і народним співом, як це було у Візантії (Богослужебное пение русской церкви в период домонгольский. „Записки Моск. Арх. Института, т. 26, Москва 1912, ст. 146). Подібної думки є сучасний російський дослідник, що займався Митусою, Н. П. Сідоров: В особі славутного співака Митуси ми маємо не поета, складача славних пісень, а надвірного, може бути, владичого співака. („К вопросу об авторах „Слова о Полку Игореве", Сборник исслед. и статтей под ред. В. А. Адриановой-Перетц, Москва-Ленинград 1950).

П. Маценко, що від довшого часу займається історією давньої укр. музики, пише мені (лист з 20. IX. 1956 р.): „Я схильний думати про Митусу, як про надвірного співака, який напевно знав і церковний спів, бо ж і демественники були подібні до співаків при дворах володарів, що співали пісні прославні, напевно самі були музиками і поетами".

Невідомо, на якій підставі А. В. Ольховський у своєму „Нарисі історії укр. музики", Київ 1941, ст. 59, вичисляючи перших музик-професіоналістів місцевого походження в княжій добі, згадує між іншим і про Дмитра в Перемишлі. Повторив цю відомість за ним д-р З. Лисько в Енц. Укр. I, 3, ст. 868, при чому спершу згадує і про Митусу, наче б то були дві окремі особи. Але про співака Дмитра в Перемишлі, в княжих часах, не згадує ніяке історичне джерело.

Спів у Східній Церкві, як невід'ємна частина всіх церковних обрядів, втішався споконвіку великою пошаною. Заохочували вірних до плекання церковного співу Отці Церкви, вказуючи на його вагу й користі для спасіння душі. Тому від найдавніших часів дбали у нас завжди про належне поставлення церковного співу, передусім — владики, а потім і підлегле їм духовенство. А Богослужби були в нас співані, щойно Замойський Собор 1720 р. ввів у гр. кат. Церкві побіч співаних і тихі Сл. Божі. (C. IV. De celebratione Missarum). Полюбив цей церковний спів наш нарід за його врочисту мелодійність та ліризм, який промовляв до його душі. Дяків, головно в західніх областях Галичини, називано — сладкопівцями. Церковний спів дістали ми за посередництвом болгар із Греції. В XI ст. з'являються в Україні перші церковні нотні книжки, в яких спів був записаний оригінальними значками, — з н а м е н а м и, тому зветься той спів — знаменним. „На Україні — як каже Ол. Кошиць — він уляг українській перерібці, так що вже в XII ст. цей спів ледве нагадує деякими фрагментами свій греко-болгарський прототип, а по суті був уже цілком самостійний і в мелодії і нотописі". („Про укр. пісню і музику", Вінніпег 1942, ст. 21). „Цей спів звичайно еволюціонував згідно і в напрямку місцевих українських підкладів і нарешті дав ту варіяцію „знаменного", яку музики почали звати „київським напівом", чи „розспівом". Цей „київський напів" у тій же самій еволюції дав потім свої варіянти на кінець 16 ст., як „напів Київо-Печерської Лаври", волинські галузі (Почаївську), галицькі (Перемиську і Львівську), закарпатські і т. д. (О. Кошиць, там же, ст. 22-3).

У Перемишлі, при єпископській катедрі, були професійні співаки, які дбали про належне виконання всіх літургічних відправ, була теж і школа, що підготовляла для потреби Церкви священиків і дяків для доволі просторої перемиської епархії.

Прилучення західньо-українських земель до Польщі, а в парі з тим наступ польських державних і духовних чинників на українську народність і Церкву не спинили дальшого розвитку нашої церковної музики. Коли в 16 стол. церковні братства поширили свою діяльність на культурно-політичну ділянку, то школи, що повстали при братствах, мали теж у своїй програмі й музику, тобто, церковний спів. На піднесення цього співу звертали братства особливу увагу, вони опікувалися музично-талановитими учнями і старалися, щоб вони отримали добру музичну освіту. На науку церковного співу висилано здібніших дяків деколи навіть і поза межі батьківщини. В грамоті молдавського господаря Александра до Львівського братства з 6-го липня 1558 р. сказано: Пришліть до нас чотирьох дяків, добрих молодців, а ми їх дамо на науку грецького й сербського співу і, коли вони навчаться, то ми їх пустимо назад до вас. Одне, щоб мали добрі голоси, бо з Перемишля

також вислано до нас на науку дяків. (К. Харлампович, Западно-русские православные школы XVI и нач. XVII в., Казань 1898, ст. 440).

В Перемишлі розгортали жваву діяльність братства при катедральній, Свято-Троїцькій та Свято-Миколаївській церквах. У 18 ст. в часі великого економічного занепаду міста Перемишля і зменшення в ньому українського населення братство при катедральній церкві вдержує школу до 1759 р. для кандидатів на священиків і дяків. В 1781 р. при церкві св. Тройці повстала Духовна Семінарія, в якій наука співу, передусім хорального, стояла високо. Та при кінці 1783 р. австрійський уряд закрив перемиську духовну семінарію, бо у Львові заснував Генеральну Духовну Семінарію, де примістилися й кандидати перемиської єпархії. В Генеральній Семінарії, як зазначує А. Андрухович на підставі архівальних даних, наука співу в рр. 1783—1807 зійшла до

Прощання проф. Ольги Ціпановської з приводу її виїзду до Львова — 1937 р.

підрядного значення. Наука обрядів, а особливо співу спадала на самих питомців. (Львівське „StudiumRuthenum". Наука співу і обрядів. Записки НТШ, т. 136, ст. 44—48).

Засновуючи пресвітеріянський дім у р. 1787, поручав австрійський уряд єпископам, щоб там учили питомців також і григоріянського співу, та це недовго вдержалось. Єпископи і ректор нарікали, що питомці виносять із семінарії лихе знання обрядів і співу та легковажать собі спів. Щоб піднести науку співу й обрядів, видавала митрополитальна консисторія в рр. 1807—1809 відповідні розпорядки. Від шкільного року 1809-10 здавати іспит мусіли вже кандидати, які вступали до Генеральної Семінарії, „ex lectione Ruthena, Ritualibus Ecclesiasticis et cantu".

Андрухович згадує теж, що в р. 1791 відходив до пресвітеріянського

дому в Перемишлі Ванкевич, який протягом трьох років був диригентом хору в Ген. Семінарії (там же, ст. 47).

Годі поминути й інші чинники, що могли причинитися до пожвавлення церковного співу в Перемишлі. В 2-ій половині 16 ст. і на початку 17 ст. поселилися тут серби. Їх звали сербаками й від них пішла назва вул. Сербацької. Славились вони як добрі співаки й музики. Ходили вони й по селах і розвеселяли людей співом та грою на своєму національному інструменті. Як православні, брали вони участь і в нашому церковному житті.

В половині 17 ст. Єзуїти відкрили тут п'ятиклясову школу. „При кожній єзуїтській школі існувала й бурса для музик. Оркестра приграваля не тільки на шкільних і церковних урочистостях, але й на приватних, а також на фестинах". (Ks. St. Załęski. Jezuici w Polsce (скорочене вид.) Краків 1908, стор. 153-4).

Врешті був у Перемишлі цех музик, відомий з перемиських міських актів з 1754 р. Було це властиво братство, до якого могли належати тільки католики лат. обряду й яке обслуговувало латинський катедральний костел. (Arkuszowski K. Dzieje przemyskich cechów. Перемишль 1931). На жаль наша рукописна церковно-музична спадщина до 19 ст. досі недосліджена. Рукописні ірмологіони з перемиської єпархії зберігалися до другої світової війни в бібліотеці греко-катол. капітули і в музеї греко-катол. Духовної Семінарії в Перемишлі. У Львові в Національному музеї і в бібліотеці Народнього Дому. Мали їх теж українські музеї в Самборі й Сяноці. В перемиському музеї „Стривігор" були три пергамінові листки з нотами, мабуть з початку 15 ст.

Коли музична творчість до 19-го століття належно ще недосліджена, то саме вже 19-те століття завдяки нашим музикологам розгорнуло її в повній ширині. Попрацювали над нею д-р Станислав Людкевич, д-р Зиновій Лисько, д-р Богдан Кудрик, д-р Євген Цегельський, в своїй неопублікованій докторській праці п. з. „Чехи й галицько-українська музика в XIX столітті" (Прага, 1936), та вже основно про діяльність чехів на полі української музики, головно в Перемишлі, написав д-р Федір Стешко у своїй докторській праці чеською мовою п. з.: „Ceski hudebnici v ukrainske cirkevne hudbe" Praha 1935, Rozpravy Ceske akad. ved. a umeni, c. 83.

З праць згаданих вище музикологів довідуємося, що в 1829 р. зорганізовано при греко-католицькій катедрі в Перемишлі постійний хор, а до його проводу покликано фахового музику-диригента. Цей хор існував протягом кількох десятиліть, виконуючи важливу культурну й музично-виховну місію. Під його крилами зросли піонери українського музичного мистецтва в Галичині — Михайло Вербицький, Іван Лаврівський та Анатоль Вахнянин. Отже в Перемишлі, а не у Львові ставила перші кроки музична культура галицько-українського відродження. Львів не виховав у тих часах ні одного композитора, зате — Перемишль видав аж трьох. Перемиський вихованець Анатоль Вахнянин зорганізував із гуртком ентузіястів „Львівський Боян" (1891 р.), а згодом „Союз співочих і музичних товариств" із славним „Вищим Музичним Інститутом ім. М. Лисенка у Львові". Отже за центр українського музичного життя Галичини у XIX ст. слід вважати Перемишль, а щойно при кінці XIX ст. стає ним Львів.

Перемиський катедральний хор

Факт існування в часі занепаду нашого народу постійного, напів-професійного хору, що став пробудником із національної неволі, набрав епохального значення. Вже самим своїм існуванням доказував хор, що й ми маємо

свою питому культуру та вміємо її плекати. Співав він твори Дмитра Бортнянського, чим підкреслено почування національної спільноти із східньоукраїнськими братами. Учасники цього хору розійшлися потім по всій Галичині й понесли з собою любов і пошану до рідної пісні.

Ктиторем і благодітелем того хору був єпископ Іван Снігурський, постать якого наша історія записала золотими буквами за його великі заслуги для нашого народу. В найновіших часах гідно продовжував його широку культурну місію митрополит Андрій Шептицький.

Єпископ Іван Снігурський перебував у Відні 15 років, від 15 листопада 1804 р. до 15 липня 1818 р. Теологію студіював у Барбареумі, потім за чергою був сотрудником, адміністратором, а врешті парохом церкви св. Варвари. Була це людина вийняткової особистої культури, завдяки чому мав змогу перебувати в аристократичних колах Відня, був теж у зв'язках із діячами слов'янського відродження. В тих часах жили й діяли у Відні славні композитори — Гайдн, Шуберт і Бетовен. Відень поволі перебирав на себе ролю музичного центру тодішнього світу. В палаті російського посла, графа Розумовського відбувалися постійні концерти. Не виключене, що о. Снігурський бував на цих концертах. Правдоподібно стрінувся він там уперше з виконавцями творів Дмитра Бортнянського та з високою оцінкою цих творів з боку віденських знавців музики. В 1818 р. покликано його на владичий престіл до Перемишля, на якому пробув до своєї смерти в 1847 р.

Д-р Стешко у своїй цінній праці приписує великі заслуги щодо ініціятиви й організації перемиського катедрального хору тодішньому капелянові єп. Снігурського о. Йосипові Левицькому. Заслуги Левицького могли бути значні, але безперечно останнє слово мав сам владика.[1] Їм обом довелося спільно поборювати не одні труднощі, щоб довести діло до успіху та щоб його втримати. Передусім виділено фонд на утримання фахового диригента, а що своїх професіоналів тоді в нас годі було знайти, то в 1829 р. спроваджено чеха Альойза Нанке, який започаткував еру чеських диригентів перемиського катедрального хору, що тягнулася з невеликою перервою аж до 1887 р. Опіка над цими диригентами спочивала в руках перемиських владик. Не менш важливою справою було підшукання репертуару для хору. Владика Снігурський і його капелян о. Левицький вручили диригентові Нанке твори Дмитра Бортнянського. Підшукано домівку, зібрано хористів і Нанке почав свою працю.

Альойз Нанке працював у хорі від 1829 до 1833, або 1834 року. Мав він невеликий чоловічий хор, що служив потребам церкви, а часом співав ще на єпископських прийняттях. На репертуар хору складалися передусім церковні твори Д. Бортнянського, Березовського й Веделя. Сам Нанке теж компонував частини до Служби Божої, що й досі деякі з них співають хори по наших церквах. Із світського репертуару хор виконував твори українських, італійських і німецьких композиторів.

Помічником, а з часом і наступником Нанке на становищі диригента катедрального хору був другий чех Вінкентій **Серсавий,** який працював диригентом 24 роки аж до своєї смерти в 1853 р. Серсавий уже впроваджував

[1] Годі поминути Дяковчительський Інститут у Перемишлі, що був заснований в 1817 р. заходами єп. Мих. Левицького. Його наслідник, єп. Снігурський забезпечив цей Інститут матеріяльно. Цей Інститут відограв велику ролю в культурно-національному житті перемиської єпархії, а зокрема великі були його заслуги на полі піднесення церковного співу. Вчили в ньому теж і згадані в статті д-ра Є. Цегельського чеські музики. – Ред.

твори Вербицького й Лаврівського. Сам писав музику до українських театральних вистав,[2] учив співу в перемиських середніх школах і в Дяковчительській школі. Був також членом Польського Музичного Товариства у Львові.

Останнім чеським диригентом перемиського катедрального хору був Людвик Седляк. Його діяльність припадає на 1858—1887 роки. Седляк теж компонував і вчив музики та співу, але назагал мав опінію менше здібного співака.

Існування постійного катедрального хору під проводом музичних фахівців протягом 58 років дало у висліді важливі й корисні наслідки. По-перше, створено постійний культурний центр, подруге, зарепрезентовано наше музичне мистецтво перед тодішньою австрійською і польською елітою. Від очевидців знаємо, що нераз на більші торжества приїздили до катедри повозами чужі гості, щоб послухати прегарного співу хору. Хор став гордістю Перемишля, а співати в ньому було неабиякою честю. Був він теж атракцією для міста й околиці та викликував неабияке зацікавлення. Потрете, сама музично-педагогічна діяльність чеських фахівців. Вони навчили музичної грамоти й композиції двох галицьких композиторів — Мих. Вербицького й Івана Лаврівського. Їхні твори ще по нинішній день входять у репертуар наших церковних хорів. Музиколог д-р Борис Кудрик у своїй докторській праці про Мих. Вербицького називає діяльність обох цих композиторів на тлі історії української музики „перемиською школою".

Михайло Вербицький (1815—1870) учився „генеральбасу" [3] у Нанке. Оба вони з Лаврівським, будучи хлопцями, співали довший час у катедральному хорі під проводом Нанке й Серсавого (про Вербицького знаємо, що співав під батутою Серсавого від 1846 до 1850 року), а крім того ходили на науку композиції до органіста латинської катедри, також чеха Льоренца. Як виходить із наукових аналіз д-ра Кудрика, творчість Вербицького зраджує побіч знання композицій Бортнянського, ще й ознайомлення з творчістю західньо-европейських композиторів — Обера, Россіні, Вебера й Бетовена. Це знання завдячує Вербицький напевно своїм перемиським учителям. Вербицький популярний, як автор гимну „Ще не вмерла Україна". Знаний його „Заповіт" до слів Шевченка на два хори. Писав т. зв. „симфонії" для малої оркестри й багато хорових творів. Залюбки брався до компонування музики до театральних вистав та писав музику до п'єс, які давав аматорський гурток у Перемишлі під дирекцією пані Саарової, а під режисерським проводом І. А. Вітошинського. В 1848-49 рр. виставлювано перерібки драматичних творів Котляревського, „Верховинці" Корженьовського та деякі п'єси західньо-европейських драматургів. Найбільше вдалася йому музика до п'єси „Підгіряни", прем'єра якої припадає на значно пізніший час.

Іван Лаврівський писав твори для церковних хорів. Про його життєпис знаємо мало. Обох їх слід уважати піонерами українського музичного життя в Галичині, бо перед ними в цій добі відродження ще ніхто з українців не розгорнув був музичної діяльности.

Великий вплив мав хор перемиської катедри й на молоденького учня перемиської гімназії Анатоля Вахнянина. Вахнянин учився співу в Льоренца, а музичної грамоти і гри на скрипці у Седляка. Мав він гарний баритоновий

[2] Мих. Возняк („Українські драматичні вистави в Галичині в першій пол. XIX ст.", Записки НТШ, т. LXXXVII), пише, що до драматичних вистав у Перемишлі писали музику в роках 1848-49 Серсавий та ще інший чех, гімназійний проф. Гофман.

[3] Басова партія хоралу із значками, що подають роли акордів. Слово „генеральбас" цитую за д-ром Стешком; тут радше треба думати про науку гармонії взагалі. —

голос. По скінченні гімназії виїхав на студії філософії до Відня, де перебув три роки (1865-68). Там вступив до славного чеського хору при „Чеській Бесіді" під проводом здібного диригента Арношта Ферхтготт-Товачовського. Товачовський належно оцінив хист Вахнянина й доручав йому сольові партії.

Основи музичної освіти, музичний смак, знання літератури й замилування до співу дістав А. Вахнянин передусім у Перемишлі. Писав він менше вдалі композиції (між ін. оперу „Купало"), зате заслужився, як організатор нашого музичного життя. В р. 1891 дає ініціятиву до заснування першого „Бояна" у Галичині, саме у Львові, основує видавництво „Музикальна бібліотека", а вкінці „Союз співачих і музичних товариств" в 1901 р., при якому повстала перша поважна українська музична школа в Галичині „Вищий Музичний Інститут ім. М. Лисенка" у Львові (1903). Першим директором цього Інституту був саме А. Вахнянин.

Слід згадати, що й у Львові в катедрі св. Юра був хор, а навіть при кінці XVIII ст. ще й оркестра. В 1840-их роках діяв там чех Ролєчек, а в 1870-тих був учителем співу й диригентом хору богословів чех Геслі. Та це були спорадичні випадки, які не мали більшого впливу на розвиток нашого музичного життя.

Не без впливу на формування галицько-української музики XIX ст. було польське музичне життя, що хоч на терені Галичини й не визначалося чимось особливим, зате в тих часах пульсувало сильніше, ніж наше. Поляки заснували в Перемишлі в 1862 р. „Przemyskie Towarzystwo Muzyczne", а при ньому музичну школу. В 1880 р. ця школа мала 57 учнів. В хорі цього Т-ва співали й українці, а деякі навіть, як солісти. Та все ж з огляду на політичні відносини не можна говорити про яку-небудь співпрацю поміж обома національними групами, а радше хіба про деякі взаємні впливи.

„Перемиський Боян" [1]

Катедральний хор, стоючи до послуг церкви, тільки вряди-годи міг брати участь у світських імпрезах. Не сприяли тому й чужі диригенти. Правда, за Седляка перемиська громада дала перший раз у честь Шевченка концерт у 1865 р., який випав величаво. На цьому концерті вперше проспівано гимн „Ще не вмерла Україна". Потреба світського хору для концертів та імпрез була велика. Ситуація погіршала зі смертю Седляка в 1887 р., якого не мали ким заступити. Щоб цьому якось зарадити, група національно свідомих інтелігентів, любителів співу й музики за прикладом Львова вирішили заснувати і в Перемишлі світський хор і так у 1891 р. повстав тут „Боян". За Перемишлем пішли й інші галицькі міста.

Галицькі „Бояни" відограли важливу ролю у формуванні національно-культурного обличчя мешканців міст. Були то кузні музичної культури, в яких композитори, диригенти й солісти мали більшу чи меншу змогу різьбити свої таланти. Численні хористи діставали основи музичної освіти та привчалися до музичної дисципліни, а широка публика діставала розраду й культурне виховання. Крім того, кожне Т-во „Боян" творило осередок товариського життя місцевої інтелігенції й міщанства.

Це відноситься теж і до перемиського „Бояна". Плекання рідної культури, культ краси й гармонії були його основним завданням. А все це овіяне

[1] Вістей про „Перемиський Боян", як і до інших розділів, доставив мені довголітній його голова проф. Б. Загайкевич, за що складаю йому найсердечнішу подяку.— Є. Ц.

великою любов'ю до свого рідного, жертвенним патріотизмом. Мало яка установа могла похвалитися такою ідейністю членства, як саме „Боян". Скільки тисяч проб, скільки десяток, а може й соток виступів записано на конті кожного „бояніста". Без будьякої матеріяльної винагороди, під тиском своєрідної моральної дисципліни, ходили хористи два, а то й більше разів у тижні на проби. Ходили місяцями, роками, а дехто й десятиліттями. Єдиною нагородою за жертвенний труд для „бояніста", були нераз хвилюючі до екстази хвилини духового піднесення на пробах і вкінці сатисфакція на виступах.

Основниками перемиського „Бояна" були: директор гімназії Гр. Цеглинський, д-р Теофіл Кормош, катехит учительської семінарії о. Максим Копко, професори гімназій І. Прийма й О. Ярема, О. Ціпановська та ще дехто. На першого голову вибрано д-ра Кормоша. Першим диригентом був о. Копко, який провадив „Боян" кілька років. Опісля диригували „Бояном" о. Йосип Кишакевич, композитор Денис Січинський (1895-96), о. Домет Садовський, д-р Станислав Людкевич, проф. Богдан Вахнянин, о. Теодор Пасічинський, інж. Д. Кашубинський, проф. Євген Форостина, радник В. Березовський, о. Дем'янчик, проф. Йосип Кліш, проф. Павло Волянський, д-р Вас. Витвицький, мгр. Юрко Вахнянин, мгр. О. Чубинський та проф. Вол. Вітошинський.

Отець М. Копко (1859—1919) мав гарний голос, як казали, „срібний баритон", і , хоч не мав повної музичної освіти, визначався більшою активністю на музичному полі. Склав підручник теорії музики, був видавцем Музичної Бібліотеки в Перемишлі й композитором. Уложив музику до п'єси „Вифлеємська ніч" (1890 р.) та славний перемиський гимн до слів Гр. Цеглинського „Де срібнолентий Сян пливе".

З-поміж диригентів „Бояна" по першій світовій війні згадаю проф. Йосипа Кліша. Він, як і ввесь рід перемиських Клішів (один із Клішів був довгі роки учителем співу й диригентом Дяковчительського Інституту), був добрим співаком, а, як диригент, своїми товариськими прикметами притягнув у члени „Бояна" багато нових співаків. Вдячна була йому „Рідна Школа", бо хор „Бояна" в скрутні для неї часи збирав на її цілі на Різдво та Великдень поважну суму грошей. По його від'їзді до Бережан диригентуру перебрав проф. Павло Волянський, який провадив теж учнівський хор української державної гімназії яких 15 років. Під батутою Волянського дійшов цей хор до великої майстерности і своїми концертовими виступами з'єднав собі велику славу. Дружина проф. Волянського п. Олена належала завжди до найпильніших хористок і була солісткою-сопраністкою. Її брат Василь Витвицький, як диригент, впровадив у репертуар „Бояна" тяжчі твори сучасних українських композиторів: С. Людкевича, В. Барвінського, Л. Ревуцького, Косенка, М. Леонтовича, К. Стеценка і М. Колесси.

У 30-их рр. протягом двох років провадив „Боян" мр. Олександер Чубинський. Цей ентузіяст музичного мистецтва зробив багато добра для Перемишля й околиці в ділянці популяризації музики й співу серед народних мас. Чубинський диригував оркестрою філії Т-ва „Просвіта", струнною оркестрою о. Манька, ЧСВ, був диригентом численних аматорських вистав т-ва „Просвіта" і з ними їздив по околиці та довгі роки провадив засянський хор, з яким співав у церкві Отців Василіян до Служби Божої, а також давав концерти. Великим вкладом грошей і праці (сам багато переписував) склав він собі прегарну бібліотеку, з якої багато заінтересованих користало.

Акомпаніювали „Боянові" професори Музичного Інституту Ольга Ціпановська, Володимира Божейко, Ірина Негребецька та Ярослава Поповська.

Особливо багато праці присвятила „Бояновi" сл. п. Ольга Ціпановська. Ця жінка з невичерпаною енергією була членом „Бояна" від його оснування. Проф. Б. Загайкевич, з яким вона довгі літа провадила музичне життя Перемишля, так її характеризує: „Це була вийняткова людина, глибоко релігійна, що гармонійно єднала любов до музики й любов до людей, до яких уміла підходити з серцем, приєднувати їх до громадської праці й ладнати всякі спори та свари". Незрівняна акомпаніяторка, у своєму часі теж добра піяністка. Жила з Лисенком у великій приязні. Лисенко був захоплений її грою його композицій у його домі в Києві. В „Бояні" була вона мотором усього життя Т-ва, а в Музичному Інституті першим його директором.

Всі клопоти, зв'язані з адміністрацією „Бояна" і, що найважніше, з організацією концертів, брав на себе щороку вибираний Виділ Т-ва, який своєю ідейністю та жертвенністю визначався з-поміж членів Т-ва. Його голова мав нераз гірку годину з несчисленними різними турботами й передімпрезовою біганиною. Скільки різнородної роботи треба було самому виконати, скільки неприємностей пережити: вислухати скарги, лагодити образи, упоминати легкодушних членів, а рівночасно діяти якось так дипломатично, щоб задержати їх при хорі. Все це належало до невдячних обов'язків голови „Бояна". Та найшлися люди, які несли не добровільне громадське ярмо і то нераз протягом довгих років та подивугідно вив'язувалися з своїх завдань. До таких постатей належить без сумніву добре всім перемишлянам відомий проф. Б. Загайкевич. До Перемишля приїхав у вересні 1912 р., як учитель польської державної гімназії. По світовій війні, аж до другої світової війни, вчив в українській державній гімназії. Як любитель співу, відразу вписався в члени „Бояна" і зараз же попав до Виділу, членом якого залишався довгі роки, аж до припинення діяльности Т-ва. Будучи головою „Бояна" протягом довгих років, з великим піетизмом і ентузіязмом відносився до рідної пісні, до її творців і виконавців. Як репрезентативна одиниця, був у постійному контакті з провідниками культурного й громадського життя Галичини. Завдяки цьому вносив усе щось цікаве, новий подих поміж членів Т-ва. Нераз бували тяжкі хвилі, фреквенція на пробах падала, криза з обняттям диригентських постів і т. п. та проф. Загайкевич не піддавався, витримував на становищі й остаточно перемагав.

Годі тут вичислити імена багатьох інших членів Виділів. Деякі з них були у Виділі довше, інші коротше, але всі вони причинилися до успішного переведення завдань Т-ва.

В перших десятиріччях XX ст. присвячував „Боян" багато уваги церковній музиці. Співав у церковних відправах, обходах, на похоронах визначніших людей. В традицію увійшов спів „Псалмів" у Велику П'ятницю. До катедри напливали тоді маси народу, а поміж ними видно було австрійських старшин і поляків, які приходили послухати хору.

Найбільшу рухливість проявив „Боян" у двох останніх роках перед першою світовою війною. Тричі їздив до Ярослава, був у Мостиських, Добромилі й у багатьох селах. Перед тою ж війною давав „Боян" концерт присвячений у цілості творчості Ріхарда Вагнера. Оркестральну партію виконувала військова оркестра 77 полку піхоти, а диригував о. Пасічинський, який співав теж тенорові соля.

З великим накладом праці і з справжнім ентузіязмом улаштовував „Боян" щороку концерти в честь Шевченка. Запрошувано прелегента, солістів-співаків, інструменталістів і декляматорів.

По першій світовій війні хор брав участь в імпрезах державно-національного характеру.

В 1929 р. „Боян" величаво відсвяткував століття оснування першого українського хору в Галичині. В цей пропам'ятний день приїхав до Перемишля ввесь „Львівський Боян", щоб віддати часть перемиській землі, бо саме в Перемишлі повстав перший хор.

Ось програма тодішнього концерту:

Стор. 1. Сотні роковини першого українського мистецького хору при катедральній церкві в Перемишлі.
Стор. 2. Курдидик Анатоль: В ювілей пісні. Вірш.
Стор. 3. Програма святочного концерту устроєного силами Львівського і Перемиського „Бояна" дня 26. травня 1929.

I.

1. Про музичне відродження галицької України, доповідь — проф. Б. Загайкевич.
2. а) *** „Христос Воскрес" (Волинський напів)
   б) М. Вербицький: „Аллилуя" (т. зв. козацьке), міш. хор Львів. і Перем. „Бояна", дириг. д-р Ст. Федак.
3. а) М. Вербицький: „Достойно есть"
   б) М. Вербицький: „Аллилуя" припис. Седлякові, чи то Серсавому. Міш. хор Перем. „Бояна", дир. мґр. О. Чубинський.
4. а) М. Вербицький: „Отче наш"
   б) І. Лаврівський: „Услиши, Господи, глас мой". Муж. хор Львів. і Перем. „Бояна". Дириг. д-р Ст. Федак.
   і Перем. „Бояна". Дириг. д-р Ст. Федак.
5. Д. Бортнянський: „Се нині", IX концерт на два мішані хори, дир. д-р Ст. Людкевич.

II.

1. а) А. Вахнянин: „Ой, нависли"
   б) В. Матюк: „З тої гори"
   в) І. Лаврівський: „Осінь"
   Міш. хор Львів. і Перем. „Бояна", дириг. д-р Ст. Людкевич.
2. а) К. Стеценко: „Сон"
   б) М. Лисенко: „Пливе човен"
   Міш. хор Львів. „Бояна", дириг. д-р Ст. Людкевич.
3. а) М. Копко: „Де срібнолентий Сян пливе"
   б) І. Лаврівський: „Красна зоре"
   в) І. Воробкевич: „Задзвенімо"
   Муж. хор Львів. і Перем. „Бояна", дир. проф. Й. Кліш.
4. Й. Кишакевич: „Сосна"
   Міш. хор Львів. і Перем. „Бояна", дир. о. Й. Кишакевич.
5. а) М. Леонтович: „Літні тони"
   б) М. Леонтович: „Льодолом"
   Міш. хор Львів. і Перем. „Бояна", дириг. д-р Ст. Людкевич.

З ювілею збереглася фотографія обох злучених хорів, їхніх диригентів, чільних представників місцевого громадянства, головно з музичних кругів Перемишля.

Сам концерт відбувся в Робітничому Домі, простора заля якого не могла помістити всіх гостей. Програма зробила на присутніх незатерте враження.

В місцевій і львівській пресі появилися статті на тему ювілею та описи й рецензії з концерту.

Століття першого українського хору відсвятковано і в інших містах Галичини. Я сам був присутній на такому концерті у Львові, в залі театру Різнородностей при вул. Соняшній. Перемиську делегацію з п. О. Ціпановською у проводі публика прийняла з овацією. Вражень, що приносить із собою таке національно-культурне торжество, не дасться описати. Нав'язання до традиції, оп'яніння національною гордістю, сатисфакція з мистецьких успіхів, духове піднесення — ось кілька слів, що тільки слабо ілюструють пережите.

З приходом більшовиків у 1939 р. „Перемиський Боян" припинив свою діяльність. В 1941 р. при бомбардуванні Перемишля німецькі бомби знищили каменицю в Ринку, де містилася домівка Т-ва й Музичний Інститут. Пропало раз на все майно Т-ва, фортепіяни і піяніно та цінна бібліотека, що її колись із великим трудом зібрано. Рукописи Лисенка з присвятою „Перемиському Боянові" й рукописи Лаврівського, Вербицького, Січинського та відписи з катедрального хору присвоїв собі один із несовісних „патріотів" ще давно до війни.

Чисті доходи з концертів призначував „Боян" на купівлю нот, сплачування фортепіяну та на нечисленні адміністраційні видатки. Поважну суму відступав він на національні цілі, передовсім на „Рідну Школу".

Побіч „Бояна" і „Засянського хору" існував у Перемишлі в 30 рр. і то коротко ще хор Студентської Громади. Цей хор давав патріотичні імпрези, а диригував ним мгр. Юрій Вахнянин.

Музичний Інститут

Перемиський Музичний Інститут належав до мережі Музичних Інститутів, розкинених по цілій Галичині, опіку над якими мало Музичне Т-во ім. М. Лисенка у Львові та його філії по провінційних містах. Музичні Інститути підтримувала фінансово наша інтелігенція, яка поголовно вписувала своїх дітей на науку музики, за яку солідно, нераз довгими роками, платила високі місячні оплати.

Із примітивних шкілок Музичні Інститути в розмірному короткому часі, бо всього — тридцятькількалітньому часі, розвинулися у поважні музичні школи. Львівський Музичний Інститут своїм навчальним рівнем міг конкурувати навіть із кращими музичними консерваторіями західньої Европи. Польська шкільна влада — Міністерство Релігій і Освіти — контролювала діяльність Інститутів, але ніяких субвенцій їм не давала.

Багато безплатної і жертвенної праці присвятили Інститутам наші ідейні музики під проводом двох невтомних діячів музичного мистецтва — Станислава Людкевича й Василя Барвінського. З другого боку голови Музичного Тва ім. М. Лисенка у Львові та його філій і члени Виділів, у більшості високоосвічені інтелігенти, своїм знанням, суспільним становищем та досвідом видатно причинилися до розвитку українського музичного життя Галичини.

Перемиський Музичний Інститут входив у круг наших місцевих шкіл та був українською національною установою, маніфестуючи це назовні, згідно з місцевим звичаєм, — золотим надписом на блакитному полі, що гордо пишався при входовій брамі дому ч. 3 в Ринку. Офіційна назва звучала: „Музичний Інститут ім. М. Лисенка у Львові, філія в Перемишлі". Аналогічну назву мало й Музичне Т-во: „Музичне Товариство ім. М. Лисенка у Львові, філія в Перемишлі". Як згадано, Музичним Інститутом опікувалося Музичне

Т-во, головою якого протягом кількох років був проф. Б. Загайкевич. У часі мого побуту в Перемишлі (1937-39) головою Т-ва був емеритований директор народної школи Євген Міхаловський, а членами Виділу — гімн. проф. Василь Ляхович, директор „Щадниці" інж. Антін Артимович, касієр „Щадниці" Михайло Марко, адвокат д-р Степан Ярема Навроцький та дружина професора М. Демчукова.

Приміщення Інституту містилося на другому поверсі дому Ерліхової з вікнами до Ринку. Були там дві більші й дві менші кімнати, а з другого боку ще невеличка сторожівка. В найбільшій кімнаті стояв новий закуплений у Відні в 30-их роках фортепіян фірми „Czapka", таблиця з нотними системами для навчання музично-теоретичних предметів і крісла. Це була кляса гри на фортепіяні й теоретичних предметів. У другій, більшій кімнаті була теж фортепіянова кляса. Там містилася рівночасно й домівка Т-ва „Боян", де відбувалися проби хору. Під одною стіною стояла велика шафа з нотною бібліотекою „Бояна", в куті під вікном старший, але ще добрий концертовий фортепіян фірми „Bösendorfer", власність „Бояна", на якому відбували свої лекції учні Інституту. В середущій, меншій, кімнаті, де стояло бюрко й кілька крісел, була канцелярія директора Інституту, а в останній малій кляса гри на скрипці. Тут же й старомодний, у лихому стані фортепіян „Bösendorfer", фісгармонія, мала таблиця для теоретичних предметів і пульти на ноти. Очевидно, протягом історії Інституту домівка школи та її обстановка мінялася (довший час містився Інститут у Народному Домі). Мав ще Муз. Інститут і маленьку філію в приміщенні Інституту для дівчат при вул. Татарській. Це була одна кляса гри на фортепіяні й тут інститутки відбували свої вправи.

Перемиський Музичний Інститу засновано в 1924 р. завдяки ініціятиві кількох громадян з Ольгою Ціпановською в проводі.

Першим директором Муз. Інституту була Ольга Ціпановська, людина високої культури, надзвичайної енергії і непересічних організаційних здібностей. Як емеритована учителька учительської семінарії, мала змогу цілком посвятитися Муз. Інститутові, що й робила з великою жертвенністю. А праці було треба: треба було зорганізувати школу, зацікавити нею громадянство, нав'язати зносини з централею у Львові, ввійти в контакт із владою і вкінці вести Інститут. В Інституті вчила гри на фортепіяні.

Першими вчителями побіч директорки були пані О. Яцишин, І. Негребецька й М. Данилевич. Невдовзі долучилися п. В. Божейко й В. Вітошинський.

Дев'ять років виконувала дир. О. Ціпановська свої обов'язки і в 1933 р. передала їх у руки молодого фахівця-музиколога, абсольвента Ягайлонського Університету в Кракові, д-ра Василя Витвицького, в намірі піднести науковий рівень школи. Сама О. Ціпановська запропонувала цю зміну й щиро зайнялася д-ром В. Витвицьким, впроваджуючи його в роботу Інституту. Д-р Витвицький провадив Інститут 4 роки. Він підніс Інститут не тільки під педагогічним, але також і під престижевим поглядом. За свою працю одержував признання від Централі, а навіть і від польської шкільної влади. Саме за його директури відбув візитатор Міністерства Освіти інспекцію Інституту й у висліді цієї візитації зложив д-рові Витвицькому признання за добре ведення школи, а перемиський Музичний Інститут зачислено відтоді до категорії „А" музичних шкіл, себто до найкращих після консерваторій.

Д-р Витвицький поширив і поліпшив навчання музично-теоретичних предметів, заангажував до ведення кляси скрипки проф. Козулькевича зі Львова і впровадив науку гри на віольончелі.

На той час припали початки музичних авдицій у середніх школах. Д-р Витвицький зайнявся організацією таких авдицій для обох українських гімназій, сам давав реферати й пояснення до поодиноких музичних точок. Був у постійному зв'язку з музичним життям Львова, зокрема з рухливим Союзом Українських Професійних Музик, а в Перемишлі провадив хор „Перемиський Боян".

З часом усміхнулася йому можливість праці в Українському Видавничому Інституті у Львові. Там, у самому серці українського музичного життя, міг краще розвинути свої здібності науковця, публіциста й пропагатора ідей сучасної української музики. Тому в 1937 р. зрезигнував із директури Музичного Інституту в Перемишлі й переїхав настало до Львова.

Виділ філії Муз. Т-ва ім. М. Лисенка розписав конкурс на вільне місце директора Інституту. Зголосилося кілька кандидатів і в порозумінні з Централею, інспектором д-ром Людкевичем та дир. Барвінським, вибрано на те місце мене. Увійшов я в Перемиський Музичний Інститут, маючи в руках диплом Державної Музичної Консерваторії у Празі з кляси гри на скрипці з 1937 р., докторат філософії з ділянок музикології й естетики на Карловому Університеті в Празі, диплом Державного Інституту з музики й співу при Консерваторії П. Т. М. у Львові (з 1931 р.) та свідоцтва 10-літніх студій у Вищому Муз. Інституті ім. М. Лисенка у Львові.

В Інституті застав я такий учительський склад: кляса фортепіяну: Володимира Божейко, Ірина Негребецька, кляса скрипки: Євген Козулькевич, Володимир Вітошинський, кляса віолончелі: емерит. полк. О. Красицький, кляса теоретичних предметів: Марія Данилевич і В. Вітошинський. Рівень кваліфікацій поодиноких учителів Інституту був дуже неоднаковий, почавши від непозної краєвої, себто галицької музичної освіти, скінчивши на абсольвентах найкращих европейських музичних консерваторій. Проте навіть менше кваліфіковані вчителі давали Інститутові те, чого він потребував, з успіхом навчаючи учнів початкових років, завдяки своїй ревності, посвяті й педагогічному стажеві.

З-поміж усіх учителів вибивалася на перше місце піяністка-віртуоз Володимира Божейко. Вихованка Інституту для дівчат у Перемишлі любила це місто й щаслива була, що в ньому може провадити свою улюблену працю: концертувати і вчити гри на фортепіяні. Сама вчилася колись тут гри на фортепіяні, потім переїхала на довголітні музичні студії до Відня, де закінчила Музичну Академію в клясі проф. Теодора Лешитицького, а потім ще й т. зв. Майстер Шуле у славного педагога Еміля Зауера, колишнього учня Франца Ліста. Обі школи покінчила з відзначенням. У Відні перебула В. Божейко повних 12 років, даючи по закінченні студій лекції в одному приватному віденському інтернаті для дівчат. Переїхавши в Галичину, осіла в Перемишлі.

Для того роду таланту, що В. Божейко, Галичина з її вузькими можливостями була затісна. Їй належались більші залі, більше оплесків, більше загального признання і нагороди, чим вона діставала. З усміхом приймала гратуляції і з чималою завзятістю сідала знову до свого фортепіяну, що 4—6 годин денно підготовлятися до чергових виступів. А було їх без кінця: самостійні концерти ще у Відні, потім у Львові, по більших містах Галичини, а далі — несчисленні виступи на академіях і концертах у різних містах, а головно в Перемишлі. Не відмовлялась, а грала, віртуозно, не вимагаючи за те ніякої винагороди. Гра Божейко визначалася побіч бравурної, чистої техніки ще й буйним темпераментом і драматизмом. Відповідно до своєї вдачі

підбирала вона й репертуар. В її грі відчувалося педантне німецьке виконання, віденську легкість, а рівночасно щось нестримне, стихійне. Багатство тонів перекочувалося під її мастерними руками, немов буйні хвилі рвучкої карпатської ріки. Тисячам дала вона своєю грою насолоду, розраду, охоту до життя і до праці і в цьому може й найбільша її заслуга. Учениці й учні любили її за щире відношення та й за те, що так гарно грала, а грала вона не тільки на концертах, але й на лекціях для показу і в людей, як гість, і в себе дома, для приятелів. Найбільше любила грати твори Ліста, а з українських композиторів — Людкевича. Будучи з Людкевичем у дружніх взаєминах, заохочувала його компонувати. Не забуду вечорів, перебутих утрійку з Людкевичем у домі Божейко, на яких провадилися розмови про музику, чи не найцікавіші, які довелося мені колинебудь чути. Божейко і я підготовлялися до концертових виступів, тож при Людкевичі робили ми домашній концерт, а потім він ділився з нами думками про виконування поодиноких творів. То знову грала Божейко сама, швидко переносилася в царство тонів і ми оба, заслухані в ні тони, затрачували почуття дійсности.

Друга цінна піяністка-педагог, це Ірина Негребецька. Який контраст до першої! Вдачею спокійна, зрівноважена, була радше піяністкою-ліриком. Найрадше грала твори Шопена, а з українських композиторів Барвінського. Її музична мова визначалася лагідністю. Гри на фортепіяні вчилася у Василя Барвінського у Львові і дійшла до вершин піяністичної техніки. Її цариною була радше камерна музика й фортепіяновий супровід. Як акомпаніятора, можна поставити Ірину Негребецьку побіч найкращих сил цієї доби, як напр. Нестор Нижанківський. В учнів тішилася вона любов'ю і пошаною, а у громадянства ще й високою оцінкою своєї педагогічної і громадської праці. Нераз виступала, як солістка, а дуже часто, як акомпаніяторка приїжджих, чи домашніх солістів та хору „Боян".

Обі пані ставилися з великим пієтизмом до українських композиторів, переписували їхні твори, самі ці твори грали й давали ученицям виконувати.

Проф. Марія Данилевич, той ангел хоронитель усіх учениць Інституту для дівчат, була найстаршим членом нашого учительського збору. Вона мала диплом Державного Інституту з Консерваторії П. Т. М. у Львові й на тій основі вчила співу й теорії музики в Укр. Жіночій гімназії. В Муз. Інституті викладала основи теорії музики й сольфеж. Її досвід та становище в Інституті для дівчат, де мешкала й була настоятелькою, ставали нам нераз у пригоді. Зате всі учениці були її пупільками й нераз треба було зводити словну боротьбу з її добрячим серцем, щоб шкільні приписи й вимоги дістали також своє належне місце.

Володимир Вітошинський не мав завершеної музичної освіти. В скрипці не зайшов далеко, хоч учився її у Львові, зате більше вправився в теорії музики й диригентурі й завдяки цьому дістав місце учителя співу й теорії музики й гри на скрипці ще з часів дир. Ціпановської. Своєю працею і поведінкою виробив собі належне місце у гурті учителів, а любов і пошану у своїх численних учнів. Як Данилевич була зв'язковою поміж Муз. Інститутом та Інститутом для дівчат, так Вітошинський був таким самим зв'язковим поміж Муз. Інститутом і українською державною гімназією. За мене диригував він ще й „Перемиським Бояном", чим його громадська позиція була сильно скріплена. Із співпраці з проф. Вітошинським збереглися у мене як найкращі спомини. Завжди чемний, скромний, уважливий до всіх, любив музику, любив дітей і хотів їх багато навчити. Все йшов назустріч і давав, як лише міг, добрі та практичні поради. Не належав до великих, але до тих

численних дрібних, а таких важливих будівничих українського музичного життя.

Проф. Євген Козулькевич працював у Перемишлі розмірно недовго. Його спровадив д-р В. Витвицький для підкріплення кляси скрипки. Гри на скрипці вчився в Консерваторії П. Т. М. у Львові, а потім у проф. Москвичова у Вищому Муз. Інституті ім. Лисенка, де й здав кінцевий іспит. До Перемишля доїздив із Львова, де вчив ще у клясі Інституту на Личакові. Перемиська публика пам'ятає його з кількох виступів, як соліста й камераліста.

Проф. О. Красицький учив у Муз. Інституті гри на віолончелі. За мого побуту мав він спершу двох, а потім тільки одного учня — Мирослава Дуду. Старший віком, пенсіонований полковник австрійської жандармерії, за Польщі без пенсії, провадив тяжке життя серед постійних фінансових труднощів. Гри на віолончелі вчився колись у Львові у чеха Слядека, грав добре, мав гарний тон, свого часу грав у оркестрах львівських кін. Диплому не мав. Перемиське життя збагачував виступами в камеральних ансамблях, а також як цінний член хору „Боян" (бас).

Д-р Євген Цегельський. Сам я вчив у клясі теоретичних предметів (інструментознавство, гармонія, форми, контрапункт, історія музики) і в клясі камеральної музики. Клясу гри на скрипці перебрав я аж по резигнації проф. Козулькевича, тобто, наступного шкільного року 1938/39. Окрім педагогічного ведення належали до моїх обов'язків ще й адміністрація і секретарювання в школі та Муз. Товаристві. Ці останні зайняття забирали багато часу й енергії і були предметом неодних турбот. Найприкріше представлялася справа фінансів Інституту. Школа мусіла бути самовистарчальною, тобто утримуватися з оплат учнів. Нечисленні дотації були краплею в морі видатків.[5] Багато учнів залягало з оплатами. Часи, коли держава звертала гроші за науку дітей державних службовців, давно минули. В наслідок брутальної польської політики українська суспільність переживала важкі господарські часи. Щодалі, то менше дітей напливало до Інститутів. Польська шкільна влада обмежила терен, з якого могла Укр. Державна гімназія приймати учнів.

Приходила криза і треба було вжити деяких заходів, щоб удержати Муз. Інститут при житті. Виділ Муз. Т-ва ім. Лисенка став ощаджувати. Передусім мене, як нового директора, прийнято на значно нижчих умовах, далі поскорочувано платні всім учителям, відповідно до їх приходів (учителям плачено від кількости учнів). Стримано стипендії і рішуче відмовлено науки на кредит. Мені припала незавидна роля переводити ці розпорядження Виділу в життя.

Майже кожна праця має свої світлі й темні сторінки. Про ці менше приємні сторінки праці в Інституті я саме згадав. Зате в нагороду були й позитиви, до яких належала педагогічна й мистецька праця. Учителі Інституту за своєю працею забували про прикру господарську буденщину і з ентузіязмом, крок за кроком, будували музичне життя. Наша праця була овіяна любов'ю до учнів, до музики взагалі, а до української музики та її носіїв зокрема. Щоденно від раннього пообіддя до пізнього вечора відбувалися в Інституті лекції гри на музичних інструментах. На численних збірних лекціях діставали учні музично-теоретичну освіту. Ранками й у вільні хвилини

[5] Деякі установи давали раз на рік Муз. Інститутові субвенції, а саме: Українська Щадниця 50 зл., Міщанська Каса 30 зл., Управа міста 30 зл. і Комунальна Каса Ощадности 30 зл. Одноразово дав даток банк „Віра". Ми старалися про інші субвенції, але без успіху.

самі вчителі вправляли то поодиноко, то разом, щоб час до часу виступити на якомусь концерті. Щомісяця відбувалися конференції учительського збору, на яких обговорювано справи школи, поступ учнів у науці й імпрези. Часто дебатовано на музичні теми. Учителі були в постійному зв'язку з буйним музичним життям Львова; вони старалися в міру своїх можливостей додержувати йому кроку. Студійовано й виконувано на концертах репертуар сучасних українських композиторів, впроваджено низку українських творів до репертуару учнів. З другого боку йшла співпраця з місцевими чинниками, головно з „Бояном". В гімназіях відбувалися силами учительського збору Інституту авдиції з доповідями й поясненнями директора Інституту. Популяризовано справу української музики на ширшому форумі при помочі доповідей. (Мої доповіді на „Бесіді" п. з. „Нарис історії укр. музики", „М Лисенко" і на „Союзі Українок" про музичне виховання).

До найважніших подій школи належали — **пописи та іспити.** Пописи й іспити відбувалися два рази в році на півночі й при кінці року. На іспити приїздив зі Львова інспектор Музичних Інститутів д-р Ст. Людкевич. Він був предсідником іспитової комісії, що складалася ще з директора й учителів Інституту. Учні здавали іспити індивідуально з практичних вправ і теоретичних предметів. По іспитах діставали свідоцтва. Ті, що закінчили останній рік науки, т. зв. другий вищий, їздили до Львова на дипломовий іспит, що відбувався перед комісією Вищого Муз. Інституту ім. Лисенка. Вимоги цього іспиту були високі: треба було поправно та з зрозумінням відіграти кілька великих концертових творів. Попри це треба було в Перемишлі поздавати всі музично-теоретичні предмети.

Пописи, тобто, публичні виступи учнів, відбувалися в одній із більших заль Перемишля і тішилися популярністю, особливо серед шкільної молоді. Вибраних старших учнів висилано при кінці року до Львова на попис кращих учнів усіх Музичних Інститутів Галичини. В травні 1939 р. дав Інститут скромний, але оригінальний „Вечір сучасної української музики", в програму якого входили моя доповідь і фортепіянові та скрипкові точки, виконувані учнями школи.

Елеви. Учнями, чи як їх називано — елевами Муз. Інституту були переважно учениці й учні обох українських гімназій. Походили вони в більшості з інтелігентних родин. Дівчат училося більше, ніж хлопців, більшість із них грали на фортепіяні. Наука у скрипковій клясі не розвинулася надто високо, зате у фортепіяновій дійшла до свого зеніту. До висококозавансованих учениць кляси фортепіяну в кількох останніх роках існування Інституту належали: з кляси проф. Божейко — Маруся Вишницька, Ярослава Поповська (обі пізніше стали вчительками Музичних Інститутів), Ірина Зубрей, Наталка Ляхович та Ірина Михайлишин. З кляси проф. Негребецької: Леся Вахнянин, Ірина Гіжовська й Любов Кліш. Дипломовані абсольвентки Муз. Інституту Наталка Ляхович, замужна Климкевич, і Леся Вахнянин з успіхом розвивають концертову й педагогічну діяльність на терені ЗДА. Всі інші зайнялися переважно навчанням музики.

Відомий у 1930 р. соліст-скрипак, а також педагог на терені Галичини Юрій Крих учився гри на скрипці в початковій стадії в Перемиському Муз. Інституті. Із здібніших учнів скрипкової кляси вибився на еміграції у Німеччині і в Америці, як хоровий соліст (виступає в ансамблі бандуристів) та диригент Ярослав Ощудляк. Віоліст Мирослав Дуда вчився довший час у перемиському Муз. Інституті. По дальших студіях у Львові і Відні грав він у віденській симфонічній оркестрі. З молодших елевів кляси фортепіяну

визначилися Петро Демчук (проф. Негребецька), Богдан Кушнір, який згодом спеціялізувався у муз. студіях у Відні, та Іруся Бачинська (обоє з кляси проф. Божейко).

Число учнів Інституту доходило до 80, а дочисляючи диригентські курси, й до 120.

Крім гімназійної молоді, ходили до Муз. Інституту ще й старші громадяни. За моїх часів на диригентських курсах і на відділі теорії побирали науку священики: о. Лазор, о. Шуляка, о. Кошель, о. Методій Борса ЧСВВ, а далі мати Амалія ЧСВВ, директорка народної школи на Засянні та ще одна сестра-учителька цієї ж школи.

Пильним учнем Інституту був учитель дяківської школи при катедрі, Йосип Лупань. З інших учнів особливу увагу звертав своєю ревністю народний учитель Йосафат Пачовський, який доїздив на лекції скрипки аж із Команьчі.

Муз. Інститут мав добру марку й серед неукраїнського населення Перемишля. Помимо існування польських музичних шкіл, деякі жиди посилали дітей до нашого Інституту. В клясі фортепіяну на доволі високих роках училися жидівки: Зальцберг і Брандштеттер, а в мене вчився хлопчина-жидок гри на скрипці.

Старанну увагу приділено навчанню музично-теоретичних предметів, цього необхідного доповнення в музичній освіті. Кожний учень був обов'язаний ходити на музично-теоретичні предмети і здавати з них іспити. В перемиському Муз. Інституті викладалося основи теорії музики, сольфеж, гармонію, музичні форми, історію музики, а за мене впроваджено ще інструментознавство, контрапункт та фортепіянову педагогіку. Наука теоретичного предмету тривала один, два, а в деяких випадках і більше років.

Кляса теорії музики. Часом записувалися до Інституту учні, які хотіли студіювати лише музично-теоретичні предмети без науки гри на інструменті. Щоб піти їм назустріч, створено спеціяльний відділ теорії музики. Ці „теоретики" здебільшого вступали до Інституту, щоб одержати залізничу знижку, що нею користувалися наші елеви. Оплата на відділі теорії була невисока, отже хто часто їздив із провінції до Перемишля, тому це оплачувалося. Та були між ними й такі, які дійсно хотіли чогось навчитися, дехто з них мешкав у Перемишлі й не потребував знижки на їзду поїздом. Крім того цікавила їх гармонія. Деякі з них визначалися хистом компонування й доволі гарно гармонізували пісні на мішаний хор.

Диригентські курси. При Музичних Інститутах у Львові і в більших містах Галичини влаштовувано час від часу курси для диригентів хорів. Наше село й містечка та передмістя потребували диригентів. Такі курси організувало нераз і Т-во „Просвіта", запрошуючи до співпраці Муз. Інститут. Подібний курс відбувся м. ін. раз і в Перемишлі за директури д-ра Витвицького.

З приходом до Львова свіжо вишколеного в Празі диригента, проф. Миколи Колесси (1931 р.), навчання диригентури у Львівському Інституті, а пізніше й на курсах, увійшло в певну систему, автором якої був саме цей, непересічних педагогічних здібностей, видатний музика. Курси для диригентів хорів розділив проф. Колесса на три ступні-етапи. По закінченні курсу третього ступня міг кандидат братися диригувати складні композиції. Все ж таки навіть по закінченні курсу першого ступня здібна одиниця, маючи солідні основи музичного знання, могла вже диригувати менше вибагливим хором.

Прибувши до Перемишля, відразу постановив я організувати при Муз. Інституті диригентські курси. Ці курси мали б за завдання піднести якість сільських хорів Перемищини й дальших околиць. Запляновану акцію увінчалася успіхом. На жаль розпочате діло знівечила по двох роках війна. Все ж дещо зроблено: в 1937/38 р. переведено піврічний курс першого ступня. На ведення курсу запрошено проф. Миколу Колессу й він доїздив на лекції зі Львова. Крім проф. Колесси викладали на курсі ще й учителі перемиського Муз. Інституту. Курс закінчило 13 учасників. Кінцеві іспити відбулися під проводом інспектора д-ра Людкевича.

Восени наступного року зорганізовано при співпраці Союзу Українок, з енергійною п. М. Зятиковою у проводі, диригентський курс 1-го ступня для дівчат. Зголосилося понад 40 кандидаток, з яких 26 закінчило курс. Провід курсу спочивав цим разом у моїх руках і тривав пів року.

На курсах викладалося: основи теорії музики, сольфеж, основи розуміння акордів, диригентуру і гру на якомусь інструменті: скрипці, фортепіяні, або мандоліні. В коротких, додаткових викладах обзнайомлювано курсантів з українською хоровою літературою та з історією української музики. Закінчення курсів мало святочний характер. Відбувалося воно в присутності всіх членів учительського збору, двох-трьох визначніших громадян і голови Муз. Т-ва ім. Лисенка, дир. Міхаловського. Цими курсами старалися ми здійснити зазив Шевченка: „Обніміте, брати мої, найменшого брата". Найменшого брата вчили ми, як підійти до української пісні, як із мертвих нот добувати перли.

Епілог. З наглим вибухом війни та скорим приходом німців 15. вересня 1939 р. перервалося життя Муз. Інституту. Я мешкав на Засянні, тож силою факту опинився по німецькому боці. Учительський збір Інституту розпорошився, учнів узагалі ще не було. Інститут містився в Ринку, отже припав під совєтську владу. В останніх днях вересня передав я ключі Інституту і все діловодство заступниці директора, проф. В. Божейко. Совєтська влада влаштувала в приміщенні Інституту Державну Музичну Школу, а її директором іменувала мг-ра Юрія Вахнянина. Ця школа проіснувала до вибуху совєтсько-німецької війни, коли то німецька бомба цілком розбила дім, в якому містився Інститут, а з нею школу й її майно. Пізніше на тому місці зроблено травник.

За німецької влади були спроби відновити Музичну Школу й підпорядкувати її Інститутові Народної Творчости у Львові, але закінчення війни, а потім приділення Перемишля Польщі остаточно знівечили ці рештки цінного надбання ідейних громадян города Перемишля.

Концертове життя

Про концерти згадував я вже коротко в попередніх розділах. Тут треба додати мої численні виступи, як соліста-скрипака на концертах, академіях і шкільних авдиціях, при акомпаніяменті В. Божейко в рр. 1937-39 і мої самостійні концерти. В Перемишлі дав я два самостійні концерти, а саме перший 3. квітня 1938 р. з Романом Сімовичем при фортепіяні (його повторили ми у Львові), а другий 1. квітня 1939 р. при співучасті В. Божейко. На цьому концерті виконували ми між інш. скрипковий концерт е-моль Мендельсона й Крайцерівську сонату Бетовена. В. Божейко грала два сольові твори на фортепіяні. Концерт із В. Божейко повторили ми з успіхом у Львові, Коломиї, Ярославі й Добромилі.

Учителі Муз. Інституту: піяністка Негребецька, скрипак Козулькевич та челіст Красицький зорганізували були фортепіянове тріо, яке в рр. 1936-7 виступало на концертах.

Перемиська громада, зглядно її еліта мала високі амбіції. Вона запрошувала до себе найкращі українські виконавчі сили, щоб виступали, як солісти на академіях, концертах, або навіть на самостійні концерти. І хоч часом треба було до такого соліста доплатити, зірки українського музичного небосклону мусіли виступити в Перемишлі. Самостійні концерти фірмувало Муз. Т-во ім. М. Лисенка, до якого часом долучувався „Боян". Прийняття гостя було тепле й артисти виїжджали з Перемишля з гарними спомінами. Теплим прийняттям тішилися також наші мандрівні театри, що в своєму репертуарі мали співогри й оперетки та цим способом причинялися до популяризації музичного мистецтва. З піяністів виступали в Перемишлі: Любка Колесса, Галя Левицька, Роман Савицький, із скрипаків: Осип Москвичів (із Тарасом Шухевичем), Юрій Крих, із челістів: Богдан Бережницький (із Василем Барвінським), Христя Колесса, Пшеничка, Іван Барвінський (із батьком Василем); із співаків з самостійними концертами виступали: Модест Менцінський, Сальомея Крушельницька і Марія Сокіл (з Антоном Рудницьким), а позатим Михайло Голинський, В. Тисяк і Михайло Дуда; з хорів: хор Дмитра Котка, перший виступ на галицькому терені й хор Євсевського.

Шкільні хори

В перемиських школах ще до першої світової війни плекано спів і музику, але властивий розквіт шкільного муз. життя припадає на часи польської окупації. Тоді впроваджено в шкільну програму обов'язкове навчання основ теорії музики, а для охочих надобов'язквий хоровий спів. Приблизно в рр. 1936-37 завела шкільна влада обов'язок т. зв. музичних авдицій для середніх шкіл. Це були коротенькі концерти фахових музичних сил, попереджувані доповіддю й поясненнями програми. Ці авдиції відбувалися в шкільних годинах, здебільшого в приміщеннях самих шкіл. Їх було чотири в році. Дирекції українських шкіл запрошували до виведення авдицій наших музик. Самі ж учні щороку влаштовували концерт-академію в честь Шевченка. Такий концерт відбувався два рази: рано для шкільного закладу, а вечером для ширшої публики. Учні гімназій давали часом ще й інші імпрези. До їхніх обов'язків належав іще й спів під час шкільних недільних Богослужб у церкві, або в каплиці.

Шкільні концерти мали неабияке виховне значення як для самої молоді, так і для її батьків та громадянства. Презентовано спів і музику українських композиторів; під фаховим проводом учителів виховувалися молоді виконавці, з яких кращі сили йшли в Муз. Інститут, а то ще й далі. Не один сільський хор, а пізніше не один хор на еміграції завдячує своє існування диригентам-самоукам, що вийшли з учнівських хорів наших шкіл.

Хор Української Державної Гімназії. — До першої світової війни диригентами були учні. Директор гімназії Григорій Цеглинський любив хор і йшов йому назустріч. Пізніший хор співав щонеділі в катедрі до Богослужень, а попри це підготовляв концерти. За диригентури Івана Смолинського, популярно званого „Шмуля", добре зіспівана „шіснадцятка" об'їхала з концертами цілу Галичину.

Одним із диригентів перемиського гімназійного хору був ще тоді студент, Роман Прокопович-Орленко, пізніше професор сольового співу у львів-

ському Муз. Інституті ім. Лисенка, професор співу у львівській гімназії, т. зв. філії, та відомий диригент хорів і соліст (пригадую собі, як співав він сольові басові партії у великих ораторіях у супроводі львівської симфонічної оркестри під батутою Адама Солтиса). Відомі співаки-солісти: тенор Роман Любінецький (пізніше професор Консерваторії П. Т. М., а також В. Муз. Інституту ім. Лисенка у Львові) та родина Рейнаровичів (м. ін. оперовий співак Лев Рейнарович) теж виховувалися в перемиській гімназії і співали в її хорі. З молодших популярні, хоч без завершення муз. студій, Йосафат Кліш (тенор професійних хорів, тепер диригент хору в Австралії) та Саковський (бас). Обидва вчилися сольоспіву у Львові.

По першій світовій війні диригентами гімназійного хору були: Йосип Кліш, Павло Волянський (найдовше) та Володимир Вітошинський.

Коли хорові присвячуємо особливу увагу, то меншою популярністю тішилася інструментальна музика. В році 1907-8 існувала при гімназії смичкова оркестра під батутою Йосипа Кліша (тоді ще учня), а в 1908-9 24-членна духова оркестра А. Кокодинського. Цю традицію відновлено в 1937-38 рр. заходом дир. Ст. Шаха. До ведення новозаснованої смичкової оркестри заангажовано фахівця Л. Хиляка.

Хор Дівочої Державної Учительської Семінарії. За Австрії під батутою о. проф. М. Копка, за Польщі під проводом проф. Олени Яцишин, абсольвентки Консерваторії П. Т. М. у Львові. Завдяки великій працьовитості, солідності й фаховості проф. Яцишин, хор цей тішився славою „майстерного хору" і то не тільки серед публики, але й у музичних фахівців.

Хор гімназії Українського Інституту для Дівчат теж гідно репрезентував українську хорову музику. Колись провадив його славний композитор д-р Ст. Людкевич. Пізніше диригували ним о. Т. Пасічинський, а вкінці протягом довгих років покійна проф. Марія Данилевич. Цей хор співав до Богослужень у каплиці Інституту, а також давав концерти в честь Шевченка й інші. В Інституті для Дівчат виховувалися піаністки: І. Дольницька-Заяць, Н. Кміцикевич та вчительки галицьких Муз. Інститутів: Мелянія Доскоч-Байлова, Володимира Божейко, Н. Алиськевич-Кулицька, Ірина Негребецька; з молодших співачка Люба Німців. Музичну освіту набули вони поза Інститутом, але початків її й загальну освіту дав їм Інститут.

Гарна концертова заля Інституту при вул. Татарській була місцем, про яке напевно з особливим почуттям згадують колишні інститутки.

М. Прасіцький

„ДРАМАТИЧНЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ЛЕСІ УКРАЇНКИ" В ПЕРЕМИШЛІ

В останніх часах доводиться часто чути від багатьох промовців із різних нагод і читати по часописах, що покоління, яке брало чинну участь у недавніх визвольних, економічних чи культурно-освітніх змаганнях українського народу, відходить у засвіти і забирає з собою всі відомості з того часу, з ніким не поділившись і не залишаючи по собі нічого наростаючим поколінням. З таким твердженням мусимо всі погодитися. Бо коли взяти до уваги, що майже всі ті документи й архіви, звідки можна було б черпати потрібні достовірні матеріяли, знайшлися в руках ворогів-окупантів, то з цілою певністю можна твердити, що все те пропало й знищене до тла. Звідси, мабуть, і походить апель до живих ще учасників минулого, щоб вони по змозі, коли не мають даних документів, бодай із пам'яті відтворювали всі події і громадську працю того часу, публікуючи їх і тим причинилися до збільшення матеріялів про минувшину.

Одною з немаловажних ділянок громадського життя і визвольного руху, безперечно, є рідний театр, за посередництвом якого лунаюче зі сцени живе слово найлегше і найкраще трапляє до свідомости слухача, та таким чином збуджує й поглиблює в ньому національну свідомість, та взагалі ушляхетнює його душу. В нашому національному відродженні театр відограв велетенську ролю, а в часі визвольних змагань займав місце поруч з озброєними частинами. Що ж торкається західніх земель, де рідний театр через недостачу матеріяльних засобів був замало розвинений, ту ролю, в левиній частині, виконували численні, розсіяні по всій території, театральні аматорські гуртки при читальнях. Одному з таких аматорських гуртків, в якому якийсь час доводилось і мені працювати, хочу присвятити ці рядки.

В щоденнику „Америка", ч. 125, з 7. липня 1953 р., була поміщена стаття п. Андрія Кігічака: „Перемишль у світлі культури та мистецтва", присвячена з'їздові Перемишляків у дні 4. липня 1953 р. в Ню Йорку, в якій Шановний Автор мило згадав про існування в тому місті „Драматичного Т-ва ім. Лесі України", що своєю працею також чимало причинилося до піднесення культурно-освітнього рівня місцевої й довколішніх громад Рямщі тієї статті, мабуть, не дозволили Шановному Авторові ширше зупинитися над діяльністю згаданого товариства, хоч треба признати, що в міру можливости подав достатні відомості в головних зарисах. Тому я хочу лише доповнити його статтю деякими знаними мені подробицями.

Як ніщо в світі не повстає відразу в своїй величі, так і „Драматичне

Товариство ім. Лесі Українки" в Перемишлі мусіло мати свій скромний початок і щойно при наполегливій праці, з бігом часу розвиваючи свою діяльність, дійшло до найвищої форми, а саме — українського театру.

Наскільки мені відомо, то незабаром по першій світовій війні, на перемиському ґрунті знайшлося щасливим збігом обставин кілька талановитих осіб і під проводом сл. п. Миколи Ґурського, любителя-ентузіяста театрального мистецтва зорганізували аматорський драматичний кружок і почали влаштовувати представлення. Та така форма аматорського кружка і доривочна його праця не вдоволяли ані самого провідника, ані його найближчого оточення. Тому зродилася думка переорганізувати цей кружок і піднести його на вищий ступінь до форми драматичного товариства при співучасти місцевих чолових осіб та підтримці ширшого свідомого громадянства. І ось одного дня, либонь у 1925 р., за їхнім почином і заходом було основане і належно оформлене „Драматичне Товариство ім. Лесі Українки". Головство товариства обняв загально відомий і всіми шанований д-р Володимир Загайкевич, а мистецький провід — п. Микола Ґурський. З членів т-ва, що брали чинну участь у представленнях, пригадую Вп. Пань: Катрусю Марченко (Губареву), Нусю Німентовську (доньку поетки У. Кравченко), Олю Патроник, Ірину Третякову, Кліму Фуяревич, з Вп. Панів: д-ра В. Загайкевича, М. Ґурського, д-ра Ст. Дмоховського, проф. Б. Вахнянина, проф. Б. Шеховича, м-ра Ст. Навроцького, В. Зиблікевича, В. Шашаровського, О. Глову-Степового, Т. Терлецького, С. Гука, Конрада (потім фільмового артиста), А. Шіфмана і О. Феняка. Очевидно були ще й інші, але я, на жаль, не пригадую, хто саме.

Розпочинаючи свою діяльність, т-во виставило драму своєї патронки — „Бояриня". Спеціяльні стилеві декорації виготовили мистці артистично-малярського заведення „Відродження" полк. Б. Палій-Неїло й М. Прасіцький. Вистава пройшла під кожним оглядом удатно і пізніше була повторювана. Опісля були виставлені: „Альравне", „Поїзд марево", „Тітка Карла", „Царевич", „Легкодушна сестра", „Завзятий автомобіліст" та інші. Вже самий, частинно наведений репертуар вказує, що для виведення його був потрібний і відповідний мистецький провід та виконавці. І треба об'єктивно ствердити, що, як одне, так і друге вповні відповідали своєму нелегкому завданню і вив'язувались з нього, якнайкраще. Започаткована товариством непересічної ваги діяльність успішно розвивалася і щораз більше з'єднувала собі все ширші круги симпатиків та загальне признання громадянства. Але, на превеликий жаль, в самому розгарі діяльности важка недуга мистецького провідника примусила товариство звільнити своє темпо, а згодом, з хвилиною неблаганної його смерти, здається в 1928 р., і на якийсь час зовсім перервати її. Як Драматичне Товариство, так і громадянство, в особі сл. п. М. Ґурського понесло болючу і невіджалувану втрату. А кожна пізніша вистава товариства у всіх, хто знав покійного, ще довгий час викликувала болючий спомин та глибокий жаль.

Самозрозуміло, що товариство, не зважаючи на цю дошкульну втрату, не могло „спочити на лаврах" і припинити свою діяльність. То ж по якомусь часі скликано загальні збори товариства й відновлено працю.

Перший голова д-р В. Загайкевич, з огляду на перевантаження іншою громадською працею, зрікся головства, а на його місце вибрано проф. Теодора Гозу, що водночас прийняв на себе тимчасово і мистецький провід. І так, з 1930 роком, „Драматичне Товариство ім. Лесі Українки" в Перемишлі відкрило нову сторінку своєї діяльности. Нововибраний голова товариства

подбав передусім про збільшення числа активних членів, в чому йому пощастило.

Від того часу аж до вибуху другої світової війни товариство безупинно працювало. В часі першого „визволення" Галичини большевиками, очевидно, товариство було нечинне. Пізніше, за часів німецької окупації, знову вернулося до життя і невдовзі перетворилося в постійний Український театр.

Після несподіваної смерти голови товариства сл. п. проф. Т. Гози, головували: м-р Ю. Костюк, дир. О. Сенечко і д-р М. Козак. В часі німецької окупації після повороту до Перемишля, як останній, обняв головство дир. Ярослав Андрухович, що після перетворення товариства в постійний український театр ім. „Лесі Українки", стає також його головним директором.

До 1939 р. мистецький провід спочивав у руках: проф. Т. Гози, арт. Г. Березовського, м-ра Ю. Костюка, проф. Хичія, дир. Я. Андруховича і чергових заступників — п. К. Марченко (Губаревої), та п. М. Прасіцького. Диригентською паличкою орудували: проф. В. Вітошинський, м-р О. Чубинський, п. П. Будний, д-р В. Пушкар та інж. Смішкевич.

Декорації й оформлення сцени виконували п-ве: С. Стельмащук, М. Прасіцький і Гузар, а освітленням керували і вдосконалювали його: інженери Б. Турко й Р. Загайкевич.

До активних членів товариства, крім наведених з початку при заснуванні, зачислялися: Вп. Пані: Н. Батицька, М. Гузар (Турко), О. Круба (Борис), І. Кашубинська (Гук), О. Козак, Л. Кліш (Цегельська), С. Лозинська (Турко), С. М'ягка (Грущак), О. М'ягка (Йойко), С. Маївка (Вахнянин), М. Процівна, Г. Сорочак (Андрухович), І. Сенечко, сестри Стасівні, С. Стельмащукова, М. Чарнецька, І. Чверенко і Я. Чень; Вп. Панове: Я. Андрухович, Ю. Губарів, проф. Т. Гоза, проф. І. Гонтарський, П. Заблоцький, Зацінський, О. Данилко, Р. Зелез, м-р Ю. Костюк, І. Кадюк, Я. Любович, В. Нагайський, брати Ощудляки, М. Прасіцький, Р. Прокіп, С. Проценко, С. Стельмащук, І. Солган, В. Савчак, Я. Турко, проф. Хичій, м-р О. Чубинський і П. Шкурат.

Репертуар: „Одруження", „Суєта", „Мартин Боруля", Панна Штукарка", „Сватання на Гончарівці", „Наталка Полтавка", „Перехитрили", „Назар Стодоля", „Безталанна", „Ніч під Івана Купала", „Казка старого млина", „Не співайте півні, не вменшайте ночі", „На перші гулі", „У Гай Хан Бея", „Воскресіння", „Панна Мара", „Шалапут", „Жонатий Мефістофель", „Американка", „Скампольо", „Клюб кавалерів", „Еспанська муха", „Віра Мірцева", „Мишолапка", „Чортова каруселя", „По ревізії", „Ой, не ходи, Грицю", „Соколики", „Між двох сил", „Коза Дереза", „Князівна жаба".

Крім того кілька ревій, вечорів гумору та сатири, інсценізацій з нагоди національних свят, гостин Св. Миколая в змодернізованому, сатиричному опрацюванні м-ра Ю. Костюка та дир. Я. Андруховича і збірних вистав, що складалися з 2-ох або 3-ьох одноактівок.

Перечислені активні члени і репертуар не зовсім повні, але, на превеликий жаль, в даній хвилині більше не пригадую. То ж поминені члени нехай вибачать.

Вкінці, не можна не згадати про багатьох хористів і статистів, що своєю участю причинялися до успішного виведення зокрема народніх п'єс, одначе прізвищ їхніх здебільшого не пригадую і лише можу додати, що була то переважно молодь хорів Просвітянського та „Бояна", яка радо горнулася до співпраці.

Всі представлення завжди опрацьовувано солідно і дбайливо виставлю-

вано. Громадянство своїми численними відвідинами підтримувало товариство як матеріяльно, так і морально, а члени до своїх обов'язків відносилися направду з незрівняною посвятою та жертвенністю. Такі взаємовідносини причинялися до щораз вищого мистецького рівня наступних імпрез. На цьому місці варто було б подати мистецьку оцінку виведених театральних творів взагалі та поодиноких виконавців зокрема, але мені, як одному з колишніх активних членів товариства, ніяково брати на себе таке завдання. Хіба для доповнення загального образу дозволю собі навести загально поширену опінію місцевого громадянства, що всі імпрези товариства в багатьох випадках перевищували не один наш мандрівний театр у тому часі і були позбавлені ціхи т. зв. „аматорщини", якою насправді були.

Очевидно, траплялися й недоліки, яких ніколи не бракує там, де провадиться будь-яка праця, одначе при подавляючій перевазі додатних явищ вони ставали мало помітні.

В короткому часі після другого „визволення" Східньої Галичини іншим окупантом, товариство несмілливо відновляє свою діяльність. Через воєнні дії багатьох з активних членів бракувало, зате їхнє місце зайняли кілька професіоналістів з більшовицького театру, що вибрали „нову Европу" і залишилися в Перемишлі.

Без огляду на приявність кваліфікованих сил, з огляду на тодішні вийняткові обставини, організацію і провід перших представлень взяв на себе автор цього допису. Згодом вертається найбільш активний член товариства дир. Я. Андрухович з дружиною (І. Сорочак) і негайно перебирає під свою керму всю діяльність товариства. В міжчасі вертається ще багато інших членів і товариство повною парою розгортає свою діяльність. Інші обставини створили інші, більш сприятливі можливості. За ініціятивою і заходом невтомного і неоціненного дир. Я. Андруховича, що всім своїм єством віддався справі, як незрівняний любитель-ентузіяст театрального мистецтва, — товариство перетворюється в український театр „ім. Лесі Українки" з постійним осідком у Перемишлі, будучи підлеглим львівській централі.

Після належного оформлення централя надає свого адміністративного директора в особі п. О. Урбанського, мистецький провід передає арт. п. Заславцеві, а зверхній провід і надалі доручила дир. Я. Андруховичеві.

На початку ядро театру складалося з небагатьох професійних сил і ансамбль доповнювався місцевими аматорами, колишніми активними членами драматичного товариства. Всі професійні сили були оплачувані. Поступнево театр поповнювався новими професіоналістами, набирав розмаху, репертуар зміцнювався, то ж і сцена в Народньому Домі стала затісна. Тоді знову заходом того ж дир. Я. Андруховича вдалося взяти в своє виключне посідання театральну, давніше „лицарську", залю на замку, з усім належним до неї театральним майном, що було власністю польського драматичного товариства „Фредреум". Ця обставина мала величезний додатний вплив на розвиток і працю театру. В наслідок швидкого розросту театру покликано на головного мистецького керівника артиста п. М. Орла-Степняка, а місця чергових режисерів зайняли артисти п-ве: Заславець, Борисов і Цимбал.

Так у гармонійній співпраці колишніх членів драматичного товариства з професійними акторами скоро минув час німецької окупації і настав день 24 липня 1944 р., коли чимала частина українських діячів, силою загрозливих більшовизмом обставин, змушена була покинути рідні землі, а в тому й більшість ансамблю українського театру.

Ця сумна подія, немов би зайвий раз пригадувала всім, що ніякі мате-

ріяльні чи духові досягнення, здвигнені людськими зусиллями, ніколи не триватимуть вічно і рано чи пізно всьому приходить кінець.

Багато із згаданих осіб уже немає в живих, а решта, за малим винятком, розкинена по всіх усюдах земного гльобу. Нехай же цей спомин буде скромною китицею квітів на їхні опущені могили від мене, старого приятеля і колишнього співпрацівника, а у всіх бувших свідків, які читатимуть його, викличе теплий спомин про всіх невтомних і відданих трудівників, що своєю бізінтересовною працею подавали їм і всьому громадянству не лише хвилини забуття і розваги, а так само при помочі живого слова засівали зерно національної свідомости й ушляхетнювали душі.

П. Шкурат

УЧАСТЬ ПРИДНІПРЯНЦІВ У КУЛЬТУРНО-СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ПЕРЕМИШЛЯ

Культурно-суспільні взаємовідносини придніпрянців і галичан мають багату й цікаву історію, а початків її треба шукати ще в ранній княжій добі.

Ці взаємовідносини в різних відступах часу набирали більшого чи меншого розмаху, але при найтяжчих умовинах вони ніколи не припинялися і ніякі кордони не в силі були спинити цього тяготіння.

Про взаємовідносини, чи радше участь, придніпрянців у культурно-суспільному житті Галичини і навпаки, існує багато спогадів, навіть дуже цінних, але всі ці спогади розкидані по різних журналах і календарях, і дуже тяжко зібрати їх в окрему книжку. Треба ще й це зазначити, що в цих спогадах переважно згадується тільки Львів, натомість майже нічого не згадується про інші міста на західніх українських землях.

Щоб бодай частинно виповнити цю прогалину, хочу поділитись своїми спогадами про участь придніпрянців у культурно-суспільному житті Перемишля після першої світової війни.

Перша, так би мовити, громадська зустріч і перші спільні переживання відбулися в таборі полонених і інтернованих, що його створили поляки в Пікуличах на початку 1919 р. В цьому таборі в неймовірно жахливих умовинах перебували вояки армій УНР і УГА.

Цей табір відомий під назвою „табір смерти". Смерть господарила тут, як хотіла і щодня забирала десятки полонених і щодня навколо вирастали свіжі могили. Перемиське українське громадянство зорганізувало Самаританську Секцію, члени якої з великою самопосвятою допомагали харчами, ліками, а найголовніше своєю щирістю й жертвенністю. Наражуючи своє здоров'я, а навіть життя, члени Самаританської Секції щодня відвідували табір і в міру своїх спроможностей несли поміч, потіху й розраду. Тяжко пригадати всіх тих, що лишили по собі добру, незатерту пам'ять. Найбільш діяльними в цій Секції були: пані: О. Ціпановська, М. Борисова, Т. Дмоховська, К. Фуяревич, Колодієва (заразившися тифом, померла) і пп. д-р В. Загайкевич, д-р С. Дмоховський. Пізніше цей „табір смерти" перенесли поляки до іншої місцевости, а в Пікуличах залишилася одна велика братська могила, в якій спочивають брати з різних сторін України. Українське громадянство впорядкувало ці могили, поставлено високий залізний хрест (проєкт О. Кульчицької), який видно здалека і який пригадує нам водночас страсти й перемогу.

Першими придніпрянцями, що на постійно поселились у Перемишлі, були: полковник Борис Палій-Неїло, що мав іконописну майстерню при вул.

Смольки 4. В цій майстерні працювали: П. Запоріжський, Павло Ковжун (відомий графік), Ю. Крих, відомий пізніше як артист-скрипаль і директор Музичного Інституту в Тернополі, Ю. Гонта, С. Стельмащук, М. Прасіцький і багато інших. Іконописна майстерня була відома не тільки в Перемишлі, але в цілій Галичині. Багато з тих, що працювали в майстерні, брали живу участь у культурно-суспільному житті. Більшу участь, особливо в театральній ділянці, проявив Микола Прасіцький, що був режисером, декоратором, інструктором, а передусім взірцевим громадянином. На початку 1920 р. приїхала до Перемишля і на постійно поселилась Катруся Марченко, що пов-

Бурса ім. С. Петлюри в Перемишлі.

ністю включилась у культурно-суспільне життя. Вона була в числі основників Драматичного Т-ва ім. Лесі Українки, діяльним членом Союзу Українок і довголітнім адміністратором тижневика „Український Голос". Пізніше п. Марченко одружилася з Ю. Губаревим, але коротке було їх подружнє життя. Померли обоє на сухоти й поховані на перемиському цвинтарі. В часі перебування п. К. Марченко як адміністраторки „Українського Голосу", до цього тижневика дописувало багато придніпрянців. Варте спогаду ще й те, що в Перемишлі друкували в „Українському Голосі" свої твори Є. Маланюк, М. Вороний і інші. В половині жовтня 1919 р. прибув до Перемишля звільнений поляками з інтернування відомий діяч і меценат Євген Харлампович Чикаленко. Він замешкав у проф. Дм. Ґреґолинського. Часто можна було бачити його в товаристві д-ра Мих. Коса, або самого, коли задуманий ходив понад Сяном. У цей момент він пригадував степового орла, якому приборкано крила й обмежено волю. По двох місяцях перебування в Перемишлі

від'їхав Чикаленко до Чехословаччини. Перелетно гостював довший час у Перемишлі поет Микола Вороний. Він часто приходив до української хлоп'ячої гімназії, і коли був у доброму гуморі, то читав хлопцям свої поезії. Між іншим Вороний знаний був із своєї незарадности. Він приїхав до Перемишля без плаща, а осінь була вже досить холодна. Пані Олена й Ольга Кульчицькі, що ним опікувалися, подарували йому теплий плащ. Того самого дня М. Вороний пішов до ресторану на обід в плащі, а вернувся без плаща. На запит п-ні Кульчицької: „А де ж Ваш плащ?" — відповів: „Бачите, я зайшов до ресторану пообідати, але побачив коло дверей якогось чоловіка, який певно так змерз, що аж зубами цокотів. Я зняв свій плащ та й дав тому бідакові. Я думаю, що на моєму місці кожний так зробив би". Пані Кульчицькі, як надзвичайно сердечні люди, прийняли до відома оправдання Вороного і купили йому новий плащ. Через Перемишль переїздив і затримався на короткий час поет Володимир Самійленко. Перемиські громадяни зорганізували збірку, що принесла біля 40.000 марок та виробили йому посаду вчителя української мови в Милованню, в сільсько-господарській школі. Та він там якось дуже коротко побув, вернувся в Україну, де помер у 1925 р.

Внучка його пізніше виховувалася у свого дядька, директора перемиської української гімназії, Ст. Шаха.

В 1920 р. приїхали з родинами б. міністер УНР Віктор Приходько і б. заступник міністра фінансів Харитон М. Лебідь-Юрчик з дружиною і двома синами, який перебував у Перемишлі до кінця 1929 р. Сини його, Віктор і Дмитро, скінчили українську гімназію. Х. М. Лебідь-Юрчик брав участь у громадському житті, дописував до „Українського Голосу", як автор бюджетового права давав доповіді на економічні теми. Пізніше виїхав до Кельц на посаду директора банку. З вибухом війни виїхав до Німеччини, де й помер у 1944 р. Старший син Віктор помер у Берліні в часі студій, а молодший, Діма, згинув у Дивізії „Галичина", залишивши сирітку-сина. В 1920 році прибула до Перемишля родина пп. Буднів. Старший їх син, Петя, був добрим організатором і диригентом хорів та оркестр. Тепер є православним священиком і живе в Америці.

В 1921 р. заснувався в Перемишлі Комітет „Брат братові". Членами-основниками були: п-ні О. Ціпановська, О. і О. Кульчицькі, П. Шматерова, д-р Загайкевич і автор цих рядків. Метою і завданням цього Комітету було допомагати дітям вояків армії УНР, що в той час сиділи за дротами по польських таборах. Того ж самого року секретар Комітету відвідав табори в Каліші, Щипюрні, Страдомі й Ченстохові та привіз до Перемишля першу групу дітей у числі 28 осіб. Ця група призначена була до виїзду в Бельгію, де ними мала заопікуватися якась благодійна організація, на чолі з баронесою Барлет. Пізніше виявилося, що ця баронеса була на службі в большевиків і більшу частину дітей вивезено до Радянського Союзу. Я довше спинився на цій події тому, що цих дітей вдалося вирвати майже день перед від'їздом до Бельгії і привезено до Перемишля. Цих дітей зустріли перемишляки й заопікувалися ними з повною сердечністю як своїми рідними. Діти короткий час перебували в Дівочому Інституті, а пізніше розібрали їх переважно священичі родини. Пізніше Комітет „Брат братові" розгорнув ширшу акцію порятунку дітей придніпрянців, що перебували в чужому оточенні. Кожного року, в часі літніх вакацій, приїздили діти з різних осередків, а переважно найбільше дітей приїздило з каліського табору. Вже заздалегідь по тих дітей зголошувалися українські родини і приїздили по них самі, або до них привозили. Таким чином Перемишль став центром, куди з усіх сторін Галичини напливали зголошення з проханням придїлити їм дітей. Секретар Комітету

Посвячення бурси ім. С. Петлюри в Перемишлі в 1936 р. Від ліва, 1 ряд: Деревянко, Безручко, М. Ковальський, Протоєрей Військ УНР о. Пащевський, П. Шкурат, д-р Гащукова, П. Проценко, Обідзінський, Л. Лукашевич, Ст. Лукашевич.

„Брат братові" відвідав майже всі більші міста Галичини й Волині та в імені громадянства заручив, що українські хлоп'яча й жіноча гімназії та бурси приймуть безплатно 2—3 хлопців або дівчат. Велику ролю у взаємовідносинах відограв Дівочий Інститут. Ще перед першою світовою війною він звертав на себе увагу українських патріотів із Придніпрянщини, що посилали своїх дітей до Інституту. Після першої світової війни як Дівочий Інститут, так і хлоп'ячий Український Гімназійний Інститут і бурса св. Миколая настільки тісно пов'язані й стільки доброго зробили для дітей придніпрянців, що це вимагало би окремої розвідки чи статті.

В Дівочому Інституті працювали як виховниці пані Євгенія Желихівська й Євгенія Сороко; користувалися вони не тільки симпатіями і пошаною учениць, але й усього українського громадянства. Діти п-ні Сороко, Юрко і Надя, скінчили перемиську українську гімназію. Пізніше вся родина виїхала до Франції, а тепер живе в Монтреалі, в Канаді. Довголітнім адміністраційним директором-господарем Дівочого Інституту був проф. Леонід Бачинський, відомий українському громадянству як культурно-суспільний і чільний організатор Пласту. Щораз більше й більше прибувало до Перемишля придніпрянців із метою дати дітям можливості вчитися в рідній школі та перебувати

в рідному оточенні. Цей наплив придніпрянців звернув увагу польської адміністрації, і вона почала робити труднощі в видаванні посвідок на право побуту в східніх воєвідствах. Та всі ці труднощі якось переборювалися і переселення придніпрянців до Перемишля йшло далі. В Дівочому Інституті вчилися діти визначних старшин армії УНР: Галя Зміенко, Галя Кравчук, Віра Безносова, Тамара Чабанівна, Марина Олесюк, Іда Холодна, Василина Шраменко, Галя Врублівська, Тамара і Раїсса Паньковецькі, Іраїда Доценко, Женя Радченко, Галя Стечишин, Наталка Георгієвська й багато інших. В Українському Гімназійному Інституті й бурсі св. Миколая теж було багато хлопців придніпрянців. Треба признати, що і директори і вчительський збір гімназії виявили багато зрозуміння і моральної та матеріяльної помочі для цієї молоді. Багато дітей мешкало в Інституті і бурсах за половину оплати, а досить поважне число, переважно сироти, мешкали і харчувалися даром. У роках 1931-33 наплив дітей був уже такий великий, що майже неможливо було надуживати доброти Інституту і бурс та приміщувати безплатно дітей.

Виринула потреба будови окремої бурси, переважно для дітей сиріт по військовиках армії УНР. Збірними зусиллями і збірною жертвенністю придніпрянців і галичан на місці старого княжого Замку постала в 1936 р. Бурса ім. Симона Петлюри як символ соборности. Там, де колись бавилися і розважалися княжі отроки, тепер весело гомоніла дітвора, що набирала під сонцем рідної землі сил. Серед тих придніпрянців, які замешкали в Перемишлі єдино з метою вчити своїх дітей у рідній школі та які включились у культурно-суспільне життя, були: Тимотей Шкарупа, відомий українському громадянству як активний громадянин і працівник для опіки над дітьми в Бурсі ім. С. Петлюри, Онисим Врублівський, Василь Радченко, Проценко, Коваленко, Стечишин, Мироненко, Чорненко, Дерев'янко і багато інших.

У 1931 р. відвідав Перемишль із дружиною відомий культурний діяч і музиколог Федір Стешко, якого чеське Міністерство Освіти вислало до Перемишля розшукати в капітульній бібліотеці матеріяли про участь чехів, як перших організаторів і диригентів хору перемиської катедри.

Треба згадати, що до Перемишля приїздили щораз частіше визначні придніпрянські діячі й давали свої доповіді. Між іншими були тут відомий металюрг І. Фещенко-Чопівський, інж. Дерев'янко, інж. Клепоцький, проф. Іван Огієнко й інші. З кінцем 1938 р. в перемиських народніх школах, фахових і гімназіях училося 78 хлопців і 40 дівчат, дітей придніпрянців. Рівночасно виникли потреби ремісничої бурси з варстатами і з цією метою закуплено два будинки сусідні з Бурсою ім. Петлюри й розпочато приготування, але німецько-польська війна перервала широко закроєні пляни й спинила розпочату працю. З вибухом німецько-польської війни припинився, так би мовити, один з етапів співжиття придніпрянців з галичанами, натомість розпочався черговий етап... який можна би назвати:

„Від Пікулич до Бакончиць".

Як загально відомо, всі транспорти українців зі східніх земель німці спрямовували до Перемишля, тому що тут був центральний переходовий табір, через який усі мусіли перейти. На долю Перемишля припала поважна й почесна роля допомогти братам придніпрянцям. На підміський перестанок Бакончиці щодня прибували транспорти, кожний по 2—3 тисячі українців. Усі ці люди відчували, що Перемишль — це останні окраїни української землі і тому кожному хотілось якнайдовше затриматись на цій землі. Треба було різними способами викрадати цей ясир. В Перекопаному перебував табор полонених Українців 6—8 тижнів, яких треба було рятувати від голодової смерти. Українське зорганізоване громадянство Перемишля виявило

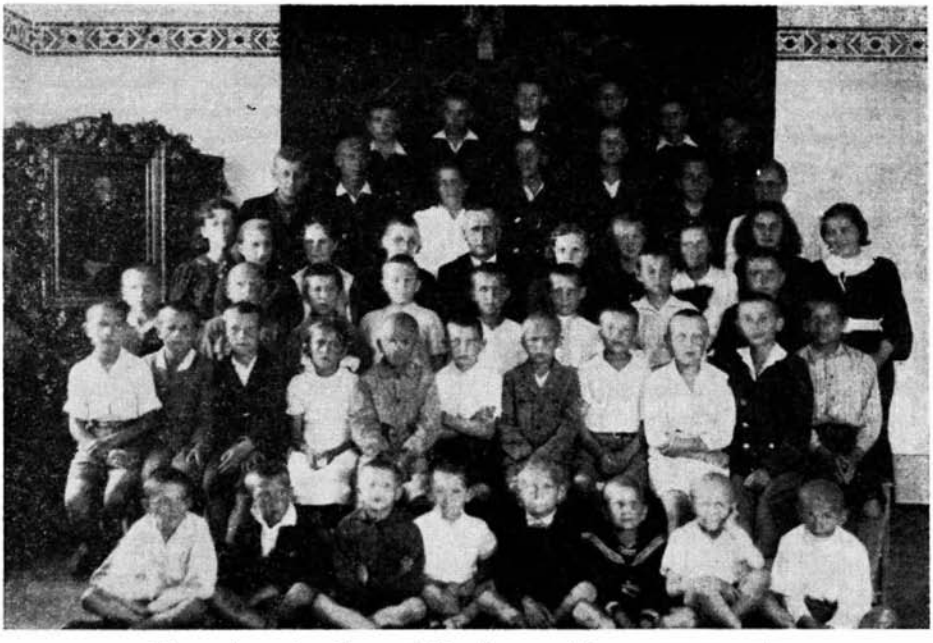

Діти еміґрантів з Великої України, учні Перемиських шкіл.

повне зрозуміння і незвичайну жертвенність для цих людей. Цю працю і жертвенність українського громадянства перемиської волости належно оцінить історія.

В загальному через Перемишль переїхало понад 500.000 українців із східніх земель. У цей час у Перемишлі затрималися і включилися в культурно-суспільне життя доцент харківського університету М. Заховаїв, професор університету з Дніпропетровська В. Петрів, учитель із Києва Петренко, проф. Синявський і його донька з Дніпропетровська, учитель Білецький з Луцька. Багато інженерів, повний склад Волинської і Київської центральних кооперативних установ. Усі вони включились у культурно-суспільне життя і працювали як учителі в школах і на матуральних курсах, або як урядовці в різних суспільно-харитативних установах.

Між іншим Перемишль мав прийняти і примістити артистів харківської опери. Для цього все вже було приготоване, та в останній хвилині німці змінили своє рішення і транспорт з артистами, не затримуючись у Перемишлі, поїхав до Катовиць.

В Перемишлі затрималось багато знаних і незнаних культурно-суспільних та наукових робітників. Усі вони хотіли вірити, та й не тільки вони, але всі ми хотіли вірити, що . . . може . . . може ця буря промине?!

Та не судилось! Прийшов страшний буревій і розвіяв нас по всьому світі. В нашій мандрівці ми багато дечого розгубили, але не загубили тих гарних спогадів про славне минуле і не загубили віри в перемогу нашої **Правди.**

Якщо мої спомини знайдуть відгомін і спонукають багатьох доповнити, я буду щасливий, що своїми скромними спогадами зложу поклін нашому княжому городові — Перемишлеві.

Любомир З. Беч

ПЛАСТ У ПЕРЕМИСЬКІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ

(Сторінка історії 6-го Куреня У.У.Ю. ім. Ів. Богуна)*

Виховання й світогляд юнацтва формулували в часі перед Українською Визвольною Війною, окрім самої школи, також середньошкільні самоосвітні тайні гуртки, які густою мережею, покрили край, діючи на терені майже всіх тодішніх українських середніх шкіл. Тодішня молодь шукала доріг для свого всестороннього розвитку.

Рухливе було життя й перемиських середньошкільників. В цьому часі був ряд учнівських кружків у гімназії (освітній, аматорський, научні), велася піонірська праця „Сянової Чайки" на спортовому полі ,основаної в жовтні 1909 р.) і була розвинена дуже корисна діяльність „Гігієнічно-прогулькової секції"", заснованої при „Научному Кружку" в березні 1910 р.

В 1911 р. серед перемиської середньошкільної молоді почав діяти новий рух: був це Український Пласт. В 1911/12 шк. р. колишній учень перемиської гімназії Іван Чмола основує тайний пластово-бойовий гурток, до якого належали середньошкільники вищих кляс (Крутій Панько, Лапчук Іван, Артимович Антін та ін.). В гуртку переробляють точки пластового закону та докладно займаються наукою військових вправ, які відбувалися в неділі і свята в околицях Брилинець, Рікшич, Вільшан і Красічина. Подібно, як і інші пластові гуртки в цей час, має він сильну мілітаристичну закраску.[1]

Основником явного пластового гуртка при „Сяновій Чайці", який став зав'язком VI. Пластового Куреня ім. полк. Івана Богуна, був професор перемиської української гімназії Євген Любович. Взоруючися на німецьких скавтових зразках, заснував він 1. жовтня 1912 р. „відділ пластунів" як дванадцятий відділ „Сянової Чайки". Склад перших гуртків був такий: Перший гурток: 1. Венгринович Степан (провідник), 2. Балко Теофіл, 3. Глова Василь. 4, Заваринюк Мирон, 5. Згорлякевич Олександер, 6. Савойка Любомир, 7. Фільц Володимир і 8. Коцай Василь. Другий гурток: 1. Коцик Роман (провідник), 2. Волошин Микола, 3. Козьоринський Осип, 4. Ляшецький Степан, 5. Малик Леонтій, 6. Мартинович Михайло, 7. Тиранський Дмитро, 8. Чубко Євген і 9. Яремчишин Роман.

Пластуни вправляли в тому часі спорти в різних секціях „Сянової Чайки" та як зорганізований гурток вели пластову роботу: підготовлялися теоретично, відбували прогулки й переводили теренові вправи.

В другому році існування Пласту (1913/14) приходить до перемиської

---

* Передрук із Альманаху „Де срібнолентий Сян пливе", Перемишль 1938, стор. 85—93.

гімназії новий пластовий провідник, професор Теодор Поліха, опісля скавтмайстер Українського Пластового Уладу. Він перебирає обов'язки Опікуна Пласту і від цього часу щиро й віддано займається його діяльністю та ширить пластову ідею серед молоді. Наладнується правильна праця, відбуваються щотижневі пластові сходини гуртків, на яких іде інтенсивна теоретична підготовка до пластових іспитів. Здобуте знання пристосовують пластуни в практиці на полевих вправах, кладучи велику вагу на фізичне вироблення і підготування до служби в стежах. Ціла праця йде під кличем першої точки пластового закону: „Вірність Батьківщині!"

Зацікавлення Пластом росло. Впродовж шкільного року вступило до Пласту 51 учнів, та не всі могли відповісти тяжким вимогам пластового уставу так, що з кінцем 1913/14 року Пластова Чета (так названо на взір військової організації відділ пластунів) числила 4 прихильників, 3 учасників і 15 розвідчиків. Творили вони 3 Гуртки під проводом А. Артимовича, Т. Балка і П. Микити. Четарем був Іриней Чмола.

Із зовнішніх виступів Чети слід відмітити участь перемиських пластунів у „Ювілейному Сокільському Здвизі" в червні 1914 р. та вдатний виступ у руханково-вокальному концерті „Сянової Чайки" в грудні 1913 р. Про цей виступ так пише провідник відділу легкої атлетики „Сянової Чайки" Мирослав Талпаш: „Сильне враження зробили на мене їх постаті, убрані в пластовий стрій, з крісами на раменах та багнетами при боці . . . Певність рухів казала нам вірити, що щось з тих хлопців буде".[2]

Прийшла воєнна хуртовина і придалася пластунам їхня праця в Четі. Маніфест „Боєвої Управи" з 3. серпня 1914 голосив: „Всякий, хто здужає нести оружжя, пристає до Українських Січових Стрільців, бо це наша українська козаччина вертається! Нехай ворог гине, нехай живе Україна! . . До бою за волю України!"

Перемиські пластуни, що перебували ще по селах на феріях, „уважали своїм обов'язком зголоситися в ряди стрільців".[3] Одними з перших, які вступили до перемиських УСС, були пластуни: П. Микита, М. Савула, І. Грех, Дм. Тиранський, М. Волошин та А. Артимович. Пластуна Артимовича назначено провідником перемиських УСС, заступниками його пластунів Волошина й Хронов'ята. В організаційному відділі працював пластун Іриней Чмола. „Пластовий досвід поміг нам дуже багато", — пише тодішній пластун, — „бо, як пізніше показалося, перемиський відділ знав найкраще стрілецьке ремесло. Всі вправи крісами, вправи впоряду, розстрільної, бойові походи, які ми переробляли в Пластовому Гуртку, стали нам у великій пригоді" . . .[4] В УСС перемиські пластуни вславилися великою хоробрістю.[5] За геройські подвиги в боях здобули відзначення пластуни: четар УСС Артимович, Тиранський, Волошин і Чмола.

В час бурхливих воєнних днів перервалась організаційна праця Чети. Були деякі спроби відновити пластову діяльність у 1917/18 шк. році, що їх заініціювали колишні хор. УСС Загородний Степан, Кушнір Мик. і Карпинець Іван, але ширших розмірів ця праця не осягнула.

Щойно, коли пройшла бурунна хвиля Революції, пролунали гарматні стріли, притих клекіт повстанських боїв, а на пожарищах, на скрівавленій, горем засіяній українській землі посходили квітки нового пробудження, відродилась і пластова праця. В шк. році 1920/21 Соболь Ів. і Дуда Р. стараються наладнати працю в Курені та щойно по організаційних недоліках і манівцях, коли провід Куреня передано проф. Полісі, розпочинається в січні 1922 р. правильна і взірцева пластова праця.

Зорганізований гурток майбутніх провідників підготовив проф. Поліха до першого пластового іспиту, беручи за зразок праці „Життя в Пласті". По зложенні цього іспиту проголошено вписи і сформовано 2. IV. 1922 р. цілу Чету. В її проводі станули члени Гуртка Провідників: Соболь Іван — четар; Юринець Льонгин — провідник першого Гуртка „Пса", Мацюрак Роман — заступник провідника; Колодій Василь — провідник другого Гуртка „Зозулі", Забавський Володимир — заступник провідника; Варецький Іван — провідник третього Гуртка „Пугача", Гладкий Яро — заступник провідника. Крім підготовної праці до пластових іспитів у Четі й Гуртку Провідників улаштовано 15. VI. 1922 р. „Прилюдний виступ перемиських пластунів і пластунок", який пройшов із повним успіхом. Пластуни впорядкували гроби українських борців у Пикуличах.

Щоб дати бодай дуже слабо зарисований зразок пластової роботи в гуртку, подаю як приклад діяльність Гуртка „Пса" за час 8. IX. 1922 — 11. VI. 1923.

Гурток відбув 32 гуртових сходин (з того 5 на вільному повітрі) і 2 полеві вправи. На сходинах рішали члени Гуртка організаційні справи: вибір ліловодчиків, псевдоніми членів, гасла, роздача знамен, провірка одностроїв та інше. Головну увагу клали на предмети пластового знання, як: рятівництво, основні обов'язки пластуна, конвенціональні знаки, знаки Морзе й сигналізація, читання й орієнтування мап, пластові діловодства, ведення щоденника, будова шатра й човна, тайні пластові знаки і впоряд.

На сходинах виголошено низку рефератів на теми: самоосвіта, життя звірів, деревний гриб, полева гігієна, УНР в рр. 1917/18, роблення протигазових масок тощо. Прочитувано оповідання та переводжено гутірки. Пластуни співали народні гимни й пісні, веселий настрій піддержували грами, забавами, музикою, сміховинками, жартами й загадками.

Тіло виробляли руханкою й прогульками. На полевих вправах і прогульках читав гурток сліди, вчися підходити й стежити, розпізнавати лісові дерева, орієнтувався за картою в терені, переводив найрізнородніші теренові вправи та пластові гри в полі.

Оце поверховне перечислення програмових точок з 9-місячної діяльности пересічного гуртка дає вдумливому й безсторонньому читачеві змогу переконатися, яку велетенську, нічим і ніким ніколи не заступлену ролю сповнив Пласт у школі та з яких тривких і різнородних цеглин будував відродження психіки і характеру української молоді.

В шк. році 1922/23 четова команда працювала в такому складі: Мацюрак Роман, четар; Забавський Вол., суддя; Варецький Іван, писар; Кміт Михайло, скарбник; Гладкий Яро, домівкар. Чета влаштувала святочні сходини в честь „Першого Листопада" і з нагоди річниці уродин Т. Шевченка з промовами, співами, деклямаціями і рефератами. Пластуни брали живу участь у працях гуманітарних товариств та при поправі стрілецьких могил на Пикуличах. Часто сповняли ролю впорядників при різних громадянських імпрезах. Разом із пластунками Х. Куреня У.У.П.Ю. ім. Уляни з Медведівки [6] в Перемишлі дали пластуни з великим успіхом дві вистави: Грицька Коваленка „Зраду" (26. XI. 1922) та М. Кропивницького „Невольника" (21. IV. 1923). Чета брала участь у влаштуванні свята перемиського Пластового Коша (10. II. 1923).

Рішенням четових сходин 17. V. 1923 р. утворено з Чети Сотню. Сотенну команду творили: Забавський Вол., сотник; Кміт Мих., суддя; Варецький Ів.,

писар; Гладкий Яро, скарбник; Лазоришак Петро, домівкар. Четарем І. Чети був Гайдукевич Яр., а ІІ. Чети Покладок Ів.

На перших сотенних сходинах 20. VI. 1923 р. закінчено цілорічну роботу і роздано інструкції щодо мандрівок, стріч та освітньої праці по селах.

„. . .Чи пам'ятаєш, сопутнику, наш просторові визов? Це було влітку. Духа молодість була як вогонь завзяття! Нас заманили: Великий Шлях — батько і Пригода — мати Гарту.[7]

Оце й відгуки пластунської душі, такі знайомі всім, хто в зеленому пластовому однострої, із срібною лілеєю, переплетеною тризубом, на грудях

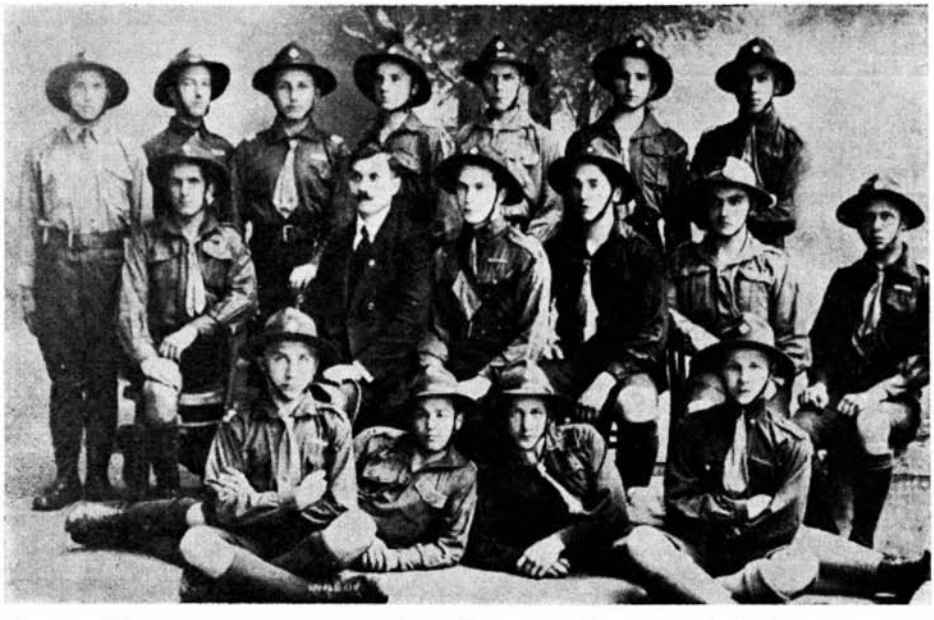

Команда VI-го пластового полку ім. Івана Богуна з опікуном проф. Т. Поліхою і гурткові. Червень 1924 р.

п'янів „щастям далекої дороги". Перемиські пластуни користали з ферій. Перші вирушили „Дністровики" (9. VII. 1923), які мандрували з Головецька через Дністрик Головецький, Турку, Лімну, Бориню, Висоцько, Маківку, Сколе й Бубнище. Більші прогульки відбули теж поодинокі пластуни (Глухий, Кравець, Мисяк, Пелехович, Шевчик).

В 1923/24 році пластова праця в краю набирає широких розмірів. Організаційно споює і кріпить на дусі пластунів пластова зустріч, влаштована на Писаному Камені в Чорногорі в днях 12.—14. VII. 1924 р. В ній беруть участь і перемиські пластуни (Дністровики). В цьому то шк. році праця в перемиській пластовій Сотні скріпилася й поглибилася у всіх ділянках.

Осінню 1924 р. збільшується число членів, організація розростається, прихиливши до себе ввесь ідейний елемент . . . і зовсім нежданно в розгарі пластової праці кураторія у вересні 1924 р. припинює діяльність Куріня.

„Довго не згоджувались юнацькі серця. Та найкращий лікар — час минав . . . І почали вже забувати за Пласт . . . З кожного ученика сочинилася

викуваюча машина або зовсім байдужа людина . . . Повстав »чесний громадянин« гімназії . . . Ніхто не будив »народ« з оспалости й »тупоумія«. Аж з'явився молодець бодрий на душі і тілі, кинув гасло нав'язання до традиції і відновлення Пласту. На цей поклик відгукнулася братія".[8]

Важкий і тернистий шлях пройшли пластуни, заки надійшла радісна вістка про відновлення діяльности Пласту в гімназії 30. І. 1928 р. Провід Куреня обняв проф. Поліха. Утворено гурток учасників і кілька гуртків прихильників, що підготовлялися до першого пластового іспиту. В травні новосформований курінь улаштував (5. V. 1928 р.) свято патрона У.П.У. св. Юрія на цвинтарі українських героїв у Пикуличах, а літом гурток перемиських пластунів перейшов пластовий вишкіл у Обласному Таборі на Соколі.

Вислідом піврічної праці в гуртках під умілим проводом проф. Поліхи було заприсяження 71 прихильників у прияві всього Куреня 27. VI. 1928 р. Це зворотна точка в історії VI. куреня. Відтоді починається постепенний, енергійний розвиток пластової організації — наближаються швидкими кроками часи розцвіту й найглибшого поширення пластової ідеї в перемиській гімназії.

Вісімнадцятий пластовий рік 1928/29 — це дальший етап розвитку Куреня. Ширшу діяльність започатковує активна участь пластунів у „Дні відкриття спортового року" перемиських українських гімназій (16. IX. 1928). Курінь числить 107 членів, поділених на 13 гуртків. Команду Куреня творять: Сіканда Андрій, курінний; Левицький Володимир, суддя; Равлик Іван, писар; Кіцила Іван, скарбник; Гаврилишин Андрій, бібліотекар; Скочиляс Іван, господар.

Гуртки інтенсивно підготовляються до другого пластіспиту. Курінь улаштовує „Свято Злуки" (21. І. 1929), бере активну участь у „Святі Шевченка", відбуває ряд курінних сходин з рефератами на пластові теми. Гуртки відбувають прогульки з вправами в слідженні й помічанні. Повстає „Видавничий Гурток" при 8. гуртку „Орлів", який започатковує курінну пресу. В грудні 1928 р. під редакцією Левицького і Беча виходить перше число „Проміня", місячника 8. гуртка „Орлів", літографоване на канцелярійному папері (¼). Заборона дирекції уриває життя першому пластовому часописові у Перемишлі вже з другим числом у січні 1929 р.

В літі 1929 р. пластуни одержують накази відбувати прогульки, які, крім великого краєзнавчого зазнайомлення учасників, мають завдання вести освітньо-освідомну роботу по селах. Великі успіхи має прогулька 3. гуртка „Львів" по Лемківщині (Посіко, Блажейовський, Нащук, Комоницький). Заходом пластуна Івана Равлика повстає „Вакаційний пластовий Гурток »Фатаморґана« в Любачеві", (провідник І. Равлик), який, крім щотижневих сходин і прогульок, працює на просвітянському полі.

Дев'ятнадцятий пластовий рік 1929/30 — це рік найбільшого розцвіту пластової організації. Зараз по феріях, розпочинаючи новий етап пластової роботи, курінь вшановує пам'ять курінного Андрія Сіканди, що згинув трагічною смертю 20. VII. 1929 р. В вересні (27. IX.) відбувається посвячення пам'ятника-хреста, який здвигнула перемиська молодь на його могилі.

Під стягом Пласту організується вся ідейна й діяльніша учнівська верхівка. Жвавим темпом іде плянова праця, нормована новоповсталим Гуртком провідників і Командою Куреня, яку творять: Курінний — пласт. розвідчик Я. Полянський; суддя — пласт. розв. Л. З. Беч; скарбник — пласт. учасник Л. Гащук; писар — пласт. розв. М. Качмар; зв'язковим В. П. К. був скавтм. Т.

Поліха. Розбудовуються й поглиблюють свою діяльність курінні установи: „Видавничий Гурток" видав у листопаді 1929 р. літографовану однодівку „Крі-крі" та низку літографованих пластових листівок і карикатур. Провід цього Гуртка творили: Л. Беч, М. Качмар і Р. Ковальський. Повстає курінний хор, гурток лещетарів і гурток світливців. Водний гурток розбудовує курінну фльоту і влаштовує водні прогульки Сяном. Пластова бібліотека числить коло 250 книжок.

Інтенсивність праці збільшували проголошені „міжгурткові змагання". Впродовж року влаштував Курінь „Свято Злуки", „Руханково-вокальний вечір" (14. II.), „Свято з нагоди 266-літньої річниці смерти Патрона Куреня полк. Ів. Богуна (2. III.) і пластовий фестин. Четвертий Гурток „Вовка" (пров. Мисюк) улаштував Шевченківське свято. Крім цього працювали пластуни при впорядкуванні Пикулицьких Могил і влаштували пластову виставу книжки (курінь Старших Пластунів і восьмий гурток „Орлів").

В поодиноких пластових гуртках праця йшла за найкращими пластовими зразками. При оцінці діяльности гуртків подав Опікун на сходинах Проводу 29. IV. 1930 р. характеристику праці: „Книги ведені зовсім поправно, касові бльочки всі впорядку, праця Куреня розвивається правильно. З уваги на добір програм (щотижневих сходин гуртка і матеріялу пластової праці) і на число прогульок — перше місце займає восьмий Гурток „Орлів", друге місце перший Гурток „Бобрів". Відносно досвіду й особистої вартости поодиноких членів гуртка на першому місці перший Гурток „Бобрів", на другому восьмий Гурток „Орлів". Зовнішня форма діловодства найгарніша у восьмого Гуртка, потім тринадцятого „Рисів". Восьмий Гурток „Орлів" хоча ще молодий (самі шостаки) осягнув три перші місця і одно друге. Видно в ньому ревну співпрацю членів і життя".

Коли ми хотіли б подати як зразок працю восьмого Гуртка „Орлів" і схарактеризувати її, то побачили б, що йшла вона за вказівками Є. Ю. Пеленського „Пластовий гурток". Братерська дружба й побратимство членів, своєрідна романтика й обрядовість — побіч основної праці над поглибленням пластового знання, ігор і вправ, відчитів, гутірок і прогульок — це все зливалося в одну шляхетну кузню самовиховної праці.

Характеристична для настроїв пластової праці мала записка курінного Я. Полянського в книзі 8-го Гуртка „Орлів": „Недовго перебував я на ваших сходинах, але вбилися вони глибоко в моє серце. Я виринув з домівки наче справжній орел і, здається, був здібний до всього . . . я радів . . ., що вас тісно-нерозривно лучить Ідея Пласту. — Ви живете, наче справжні муравлі. Ви здорові тілом і духом. Хай ніхто і ніщо не здержить Вас на Вашому шляху, йдіть вперід і закликайте до себе всіх, у кого кров ще кружить, у кого серце б'ється, у кого живе ще любов вищого роду — любов до Батьківщини. Линьте дальше над степами України і старайтеся промірити увесь тернистий шлях України, на щастя дорогу ввести Вітчизну".[9]

Найдіяльніші пластуни з доби розцвіту VI. Куреня, яких В.П.К. у Львові наділила за корисну й успішну пластову працю III. відзначенням, це: Яріш В., Стахів В., Посіко С., Блажейовський Дм., Сороко Ю., Грицеляк П., Равлик І., Жук В., Пелех Л., Беч Л., Нащук Л., Мартинович О., Подлуський М. і Полянський Я.

А при кінці 19-го пластового року, осінню 1930 р. приходять відомі події в краю і розв'язання У.П.У. Це був найболючіший удар, який душа молоді найсильніше відчула. Позбавлені організаційної бази десятки перемиських пластунів пожвавлюють працю у всіх гімназійних кружках. Культ пластової

традиції зберігає видаваний „Читальнею" місячник „Нове Життя", але його по двох числах забороняє Дирекція. По відході пластунів зі школи залишається лише спомин, ясний і незабутній — про часи Лицарського Ордену св. Юрія.

ЗАМІТКИ

[1] Ширше: Любомир Беч, Мілітаризм Скавтінгу й Пласту. „Вогні", 1937. стор. 129—131.

[2] Книга діяльности „Сянової Чайки" й Пласту за час від вересня 1913 до червня 1917. Пласт. Музей у Львові.

[3] Спомини інж. А. Артимовича про VI. Пластовий Курінь в літах 1911—1918. — Пласт. Музей у Львові.

[4] Спомини інж. А. Артимовича.

[5] Звіт української держ. гімназії в Перемишлі за 1916/17. „Участь Заведення в світовій війні", стор. 6—10.

[6] Названий від 1927 р. ім. Мотрі Кочубей.

[7] В. Кархут, „На мандрівці", Пластове В-во „Іскра", Львів 1930.

[8] Зі спомину тодішнього пластуна Василя Т.

[9] Протокольна книга 8-го гуртка „Орла" VI. Кур. У.У.П.Ю. стор. 56.

Я. Хоростіль

УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕМИШЛЬ У ДЗЕРКАЛІ СПОРТОВОГО ЖИТТЯ

Перемишль у силу свого характеру пограничнo-фронтового міста на лінії польсько-української боротьби за політичне, етнічне й культурне обличчя Посяння, — був завжди дуже активним і відзивчивим на різні ідеї, зокрема такі, які давали змогу виявляти й демонструвати окремішність, відмінність чи своєрідність національно-політичних почувань. Перемишль був також одним із перших міст на наших Західніх Землях, що найшвидше відгукнулися на кличі універсального, масового, тіловиховно-спортового руху, що в десятих роках нашого століття докотилися з европейського Заходу на східні терени б. Австрії.

Як у кожній національній спільноті, так і в нашій українській згаданий рух виявляв, крім універсальних прикмет — також власні, питоменні риси. Так, наприклад, перелицьованою на український лад копією чеського, а частково польського „Сокола" були наші „Січі", що як і чеські чи польські „Соколи", мали, може, й не зовсім тоді усвідомлені парамілітарні тенденції та характер.

На цьому місці треба сказати, що в специфічних українсько-польських відносинах на Західніх Землях, зокрема на Посянні, вливались у всі можливі форми спортово-руханкової діяльности, елементи гострої національної ривалізації, а в парі з тим їхній політичний зміст, що дуже оживляло тіловиховно-спортовий рух та його вияви. Тому найшвидше й найрадше приймались у нас такі роди спорту, які давали змогу зустрічатись якнайчастіше в боротьбі національно ривалізуючим сторонам, при одночасній якнайбільш масовій емоційно-психологічній участі в цій ривалізації широкої публики. До таких родів спорту належав передусім копаний м'яч (футбол), типовий спорт для нашої доби масових засягів.

Промотором сокільського руху, як також футбольного та інших спортів у Галичині в першому десятилітті нашого століття, в тому також у Перемишлі, був гімназійний учитель, проф. Іван Боберський зі Львова. За його спонукою повстав у Перемишлі в 1908 р. „Сокіл", а в 1910 році Український Спортовий Кружок „Сянова Чайка".[1] Ініціятиву проф. Івана Боберського перейняв і дуже успішно продовжував на перемиському терені вчитель руханки перемиської гімназії Євген Любович, а згодом разом із ним проф. Теодор Поліха, Євген Бачинський, Михайло Романець і Кекилія Паліїв. Всі вони належать до заслужених піонерів і культиваторів тіловиховного руху в Перемишлі і на Посянні.

Першими практичними інструкторами футбольного спорту в Перемишлі були чехи, вояки місцевого австрійського гарнізону. В першій репрезентаційній футбольній дружині „Сянової Чайки" брали також змагову участь три чехи-вояки. В польській перемиській дружині „Сан" грали також два чехи.

До спортових атракцій того часу належали футбольні змагання „Сянової Чайки" з польськими дружинами „Саном" і „Гандльовец-ом", та жидівськими „Олімпією" та „Ютшенкою". Паралельно, хоч з іншою закраскою, йшло внутрішньо-українське спортове суперництво Перемишля, Львова, Стрия і Тернополя. Львівський гімназійний УСК і високошкільна „Україна", а також стрийська „Скала" бували принайменше раз у рік гістьми „Сянової Чайки" і, навпаки, ведучи змагання зі змінним щастям.[2]

Живу діяльність „Сянової Чайки" заповняли в літі, крім футболу, легкоатлетика, веслярство, наколесництво, а зимою руханка, совгарство, лещетарство і саночкарство, для чого дуже пригожі були горбкуваті й підгірські терени Перемишля. Публичні руханкові пописи „Сянової Чайки" в салі Народного Дому втішалися великою популярністю і фреквенцією не тільки шкільної молоді, але й старшого громадянства, яке, наприклад, до футболу ставилося тоді без будьяких симпатій. Показником спортового рівня й осягів легкоатлетів „Сянової Чайки" були їхні висліди на щорічних (за деякими вийнятками), Запорізьких Ігрищах, що відбувалися тоді у Львові.[3]

На своєму початковому розвоєвому шляху зустрічав спортово-тіловиховний рух на Західніх наших Землях низку труднощів та перешкод, від чого не був вільний також Перемишль. У перших роках діяльности „Сянової Чайки" доводилося зустрічатися, як уже згадано, навіть із активним негативним наставленням старшого громадянства до новітніх спортів. Батьки і деякі вчителі робили нераз заходи, щоб довести до припинення „глупу погоню за м'ячем із голими колінами" — як казали тоді про футбольну гру її противники. Наслідки тиску старшого громадянства виявилися серед деяких учнів перемиської гімназії нахилом до певного відступу, чи може компромісу в формі заснованої у 1912 році „Секції Гігієнічно-Прогулянкової", яка ставила собі завдання спрямувати спортову енергію молоді в напрямі влаштовування кожної неділі прогулянок у ближчі й дальші околиці Перемишля.

„Сянова Чайка" пережила доволі легко цю спробу обмеження характеру і різновидности спортової діяльности, а за рік сама „Секція Гігієнічно-Прогулькова" перетворилася в спортовий кружок „Запорожець", який, перетривавши кілька місяців, злився з „Сяновою Чайкою".[4]

Іншого роду труднощі повстали були на ідеологічному тлі. Поважна частина учнів старших кляс перемиської гімназії стояла під впливом нігілістичної, соціялістичної і так званої „народовольської" літератури, перепачковуваної із терену б. Росії до Австрії. Начитавшися досхочу тієї літератури, частина учнів засудила була „Сянову Чайку" як панське ‚буржуазне товариство, яке треба поборювати.

Не так легко, як „панська" „Сянова Чайка", перейшов подібну атаку перемиський „Сокіл", який утратив у наслідок демагогічної агітації майже половину свого членства в користь робітничо-соціялістичного Т-ва „Воля".

До історії спортового руху у Перемишлі перед першою світовою війною треба врахувати видатну діяльність жіночого спортового кружка „Весела Громада", заснованого в 1911 році при Українському Ліцеї для дівчат.

Цією назвою користувався по війні спортовий гурток при жіночій учительській семінарії.

Перша світова війна припинила на повних 8 років нормальний спортовий рух у Перемишлі та Посянні. Щойно 10. березня 1922 р. за почином тодішніх гімназійних учнів О. Лавецького, І. Волинця, М. Кузишина, В. Шашаровського і В. Кінаша засновано Український Спортовий Клюб „Беркут", що гуртував у своїх рядах переважно молодь підміського села Вовче, яке відіграло велику ролю в дальшому розвитку українського спортового руху в Перемишлі.

Як „Сянова Чайка" зустрічалася з холодом і труднощами з боку старшого громадянства, так повоєнні спортові українські товариства, зокрема

Виділ Спортового Т-ва „Беркут" 1926.

УСК „Беркут" і пізніший УСК „Сян", мали великі симпатії саме з цього боку. Вистане сказати, що головами й секретарями спортових товариств у Перемишлі були найбільш впливові й популярні громадські постаті. Першим головою „Беркута" був д-р Степан Дмоховський, а згодом д-р Володимир Загайкевич. Довголітнім головою „Сяну" був директор гімназії Степан Шах, а секретарем ред. Євген Зиблікевич.

„Беркут" пішов назагал слідами спортової діяльности і традицій „Сянової Чайки", розгорнувши одначе ширший вахляр спортової діяльности, добуваючи при цьому поважні організаційні та спортові осяги.[5] Вже на перших, після І. світової війни, Запорізьких Ігрищах, 15. вересня 1923 р. у Львові (четвертих із черги) бачимо коло 15 чільних легкоатлетів „Беркута". Кілька літ пізніше такі загальнокрайові Запорізькі Ігрища, де „Беркут" був господарем, відбулися вже в Перемишлі, при чому в дефіляді змагунок і змагунів узяло участь під Беркутівським прапором коло 50 легкоатлеток і легкоатлетів.[6] Почавши від 1925 р. влаштовував „Беркут" щорічно так звані „Руханково-вокальні Вечорі", на яких виступали руховики, власна струнна оркестра та запрошені співачки й співаки з вокальною програмою легкого жанру. Існував при „Беркуті" також драматичний гурток, що його вів Осип Сокаль. Приходами з театральних вистав фінансовано в певній мірі спортові потреби.

Як футболісти „Беркута", так і легкоатлети уникали спортових зустрічей із польським спортовим світом. Ці великі ентузіясти українського спорту замкнулися щільно в українському спортовому ґетті, не бажаючи, чи не маючи відваги робити зі спорту інструменту української політики, чим був і є новітній спорт у цілому світі. А тим часом організований поляками

спорт на наших землях робив великі спустошення серед української з походження молоді міських осередків і підміських районів. Організований поляками спорт став дуже небезпечним засобом для приспішення полонізаційного процесу міст і безпосереднього міського передпілля.

Такий стан спонукав деяких спортових діячів у Перемишлі шукати за розв'язкою дуже складної проблеми українського спорту та його ролі й місії в умовах польської займанщини. Становище вимагало спиняти і протиставлятись польській акції ослаблювання нашого національного організму в містах та їхніх периферіях тими самими засобами, якими оперували й по-

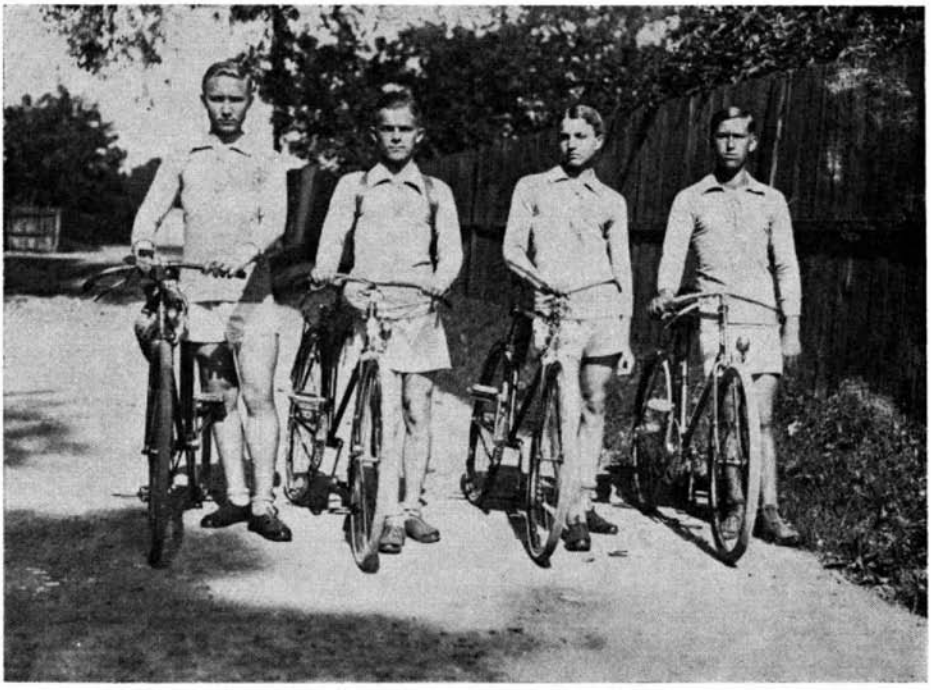

Прогулька наколесників „Сянової Чайки" до Добромиля — 13. червня 1926 р.

слуговувались поляки. До таких засобів першорядного значення належали всі роди спорту масової популярности, а передусім футбол, гаківка і т. п.

Вертаючися до справ віднови спортово-тіловиховного руху по І. Світовій війні, треба сказати, що реактивована в 1923 році „Сянова Чайка" обмежила засяг своєї діяльности до „гімназійного подвір'я". Щойно в останніх кількох роках перед ІІ. Світовою війною прийшов другий її розквіт за часів директорування в гімназії Степана Шаха. В тому часі з діяльністю „Сянової Чайки" зв'язані також імена гімназійних професорів руханки: Євгена Бачинського й Михайла Романця.

Подібними реактивованими чи новозаснованими шкільними спортовими товариствами в ділянці жіночого спорту були „Весела Громада" при Учительській Жіночій Семінарії й „Спартанка" при Українському Ліцеї та Гімназії. Обидва ці товариства, а згодом також „Плай", досягли поважного спортового рівня, напр. в кошівці, відбиванці, газені, ситківці і т. д., беручи

участь чи ініціюючи краєві турніри і міжмістові змагання, здобуваючи в них першенські титули і чільні місця. Громадянство Перемишля з'являлося масово на імпрезах обох цих товариств, зокрема посвячення прапору „Спартанки" в 1928 р. мало просто маніфестаційний характер.[7] Післявоєнна історія обох згаданих товариств, які підховали знамениті кадри для різних наших позашкільних спортових і громадських організацій, зв'язана тісно з іменем

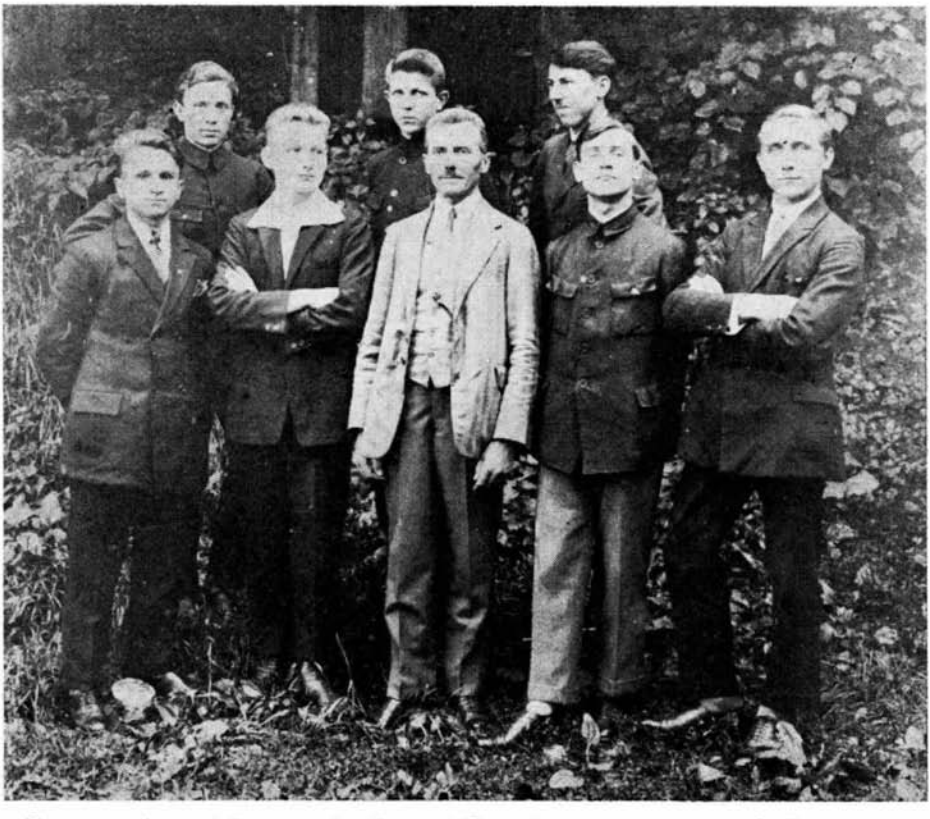

Гурток „світлиців" — членів „Сянової Чайки" з опікуном проф. Є. Любовичем в середині. Червень 1926 р.

Кекилії Паліїв, яка, приїхавши до Перемишля в 1926 р., створила нову еру в жіночому спорті Перемишля.

Руханкове Т-во „Сокіл", що відновило свою діяльність по 1-ій Світовій війні під проводом мґр. Степана Навроцького, мґр. Михайла Дужого і Осипа Сенечка, стало більше спортовим, ніж руханковим товариством, плекаючи доривочно футбол, а систематичніше легкоатлетику, настільний тенніс, відбиванку, веслярство й саночкарство.

Спортове Т-во „Лев", основане при Марійському Товаристві в Перемишлі в 1935 р., під опікою о. кан. Василя Гриника, плекало тільки футбольний спорт під кермою Т. Забавського. Не відограло також більшої ролі спортове Т-во „Спартак", засноване в 1934 р. при робітничій бурсі й кооперативі „Надія".

Великі заслуги в організації сільської молоді Перемищини треба записати на рахунок руханково-пожарного товариства „Луг". Справжню масовість цієї організації на терені Перемищини слід зв'язувати з надзвичайною жертвенністю і організаційним хистом організатора „Лугів" у Перемищині, Петра Дуная.

Згадані вище спортові і руханкові товариства міста Перемишля, та діючі в околиці міста Перемишля самостійні сільські й містечкові спортові товариства „Кармелюк" (Коровники), „Запорожець" (Нижанковичі), УСК (До-

Спортовий Кружок Української Дівочої Гімназії „Спартанка" в 1927 р.

бромиль), „Веселка" (Медика), „Степ" (Бушковичі) та спортові гуртки різних назв у селах Пикуличі, Негрибка, Військо (де почав свою футбольну кар'єру загально-відомий змагун „Сяну", Мирослав Турко), Валява, Гнатковичі, Журавиця, Радимно, — були об'єднані в Українському Спортовому Союзі, якого перемиська спортова округа була зорганізована в 1931 р. Цю спортову округу очолював д-р Роман Несторович, як голова, а організаційно-вишкільним референтом був мгр. Іван Красник. Українському Спортовому Союзові в цілості (рік оснування централі — 1926) треба завдячувати у великій мірі популяризацію різного роду спортів в українських масах позаміських теренів.

В міру того, як спортовий рівень в українських масах підносився, і в міру того, як серед тієї маси почали з'являтися спортові таланти в різних галузях спорту, почала разом із тим загрожувати небезпека, що вони, не найшовши можливости для свого повного вияву в своїх, українських організаціях, шукатимуть для цього чужих організаційних рямців, в яких і без того опинилося чимало спортово талановитих українських молодих людей із міст та передмість.

За таких обставин дійшло до концепції створити кілька сильних українських спортових товариств у більших наших містах, які своїми організаційними і фінансовими спроможностями та спортовим рівнем могли б успішно конкурувати з польськими та жидівськими спортовими клюбами, щоб таким чином створити в свідомості мас паритет рівних із рівними, а то й нашої переваги над поляками й жидами. Згідно з цією концепцією, під час щонедільних ривалізаційних спортових імпрез мав бути відновлений і встановлений чуттєвий контакт із українством тих із походження українських міських і підміських елементів, які цей контакт уже загубили, або були в процесі його втрачання. Щонедільні, звичайно, дуже гарячі настроєво, українські футбольні зустрічі з чужонаціональними дружинами на терені більших га-

X. Запорізькі Ігрища, відбуті в Перемишлі 1929 р.

лицьких міст, мобілізували справді, як виявилося згодом, національні почування до тієї міри, що це започаткувало у великій мірі не тільки процес припинення полонізації молодих підміських і міських кадрів, але, що більше, започаткувало процес ревіндикації у нашу користь молодого міського людського матеріялу.

На базі згаданої тактичної концепції повстали і діяли СТ „Україна" у Львові, УСК „Сян" в Перемишлі, „УСТ „Пролом" у Станиславові, УСК „Поділля" в Тернополі, УСК „Скала" в Стрию, УСК „Дністер" у Самборі" і УСК „Скала" в Мостиськах. Всі вони були формально членами „Польскєго Звйонзку Пілкі Ножней", що управнювало їх брати участь у мистецьких і товариських змаганнях з іншими польськими та жидівськими товариствами, членами згаданого державного спортового об'єднання.

Без пересади можна сказати, що УСК „Сян", як зрештою всі інші названі оце українські клюби й товариства, привели назад до українського берега сотки активних змагунів і десятки тисяч симпатиків спорту, які, здавалося, були назавжди втрачені не тільки для українського спорту, але й для української нації. Для прикладу назвемо імена кількох таких перемиш-

ляків: брати Дигдалевичі і Зілинський (змагуни „Польонії"), Дмитришин („Чувай"), Дутко („Електровня") і т. д. Всі вони, будучи визначними футболістами, мали сотні своїх особистих гарячих симпатиків.

Український Спортовий Клюб „Сян" був створений, як футбольна спортова одиниця, в підміському селі Вовчу в 1929 році, за почином Романа Грицева, Тараса Макара, Івана Качмаря, Михайла й Омеляна Федоровичів та інших. Тяжкі і доволі примітивні були початки „Сяну", і ніхто тоді не ворожив йому такої спортової та громадської кар'єри, як це виявилося пізніше. Трудність полягала також у тому, що „Сян" мав проти себе не тільки сильних спортових суперників у ПЗПН, але майже всю, дуже агре-

Легко-атлетична дружина „Беркута" здобуває перше місце крайових змаганнях у Львові в 1930 році.

сивну й гомінку польську опінію, колегію суддів, польську пресу, а потиху також провід львівської та перемиської державних спортових магістратур, для яких будь-які українські успіхи були, очевидно, небажані.

Щоб у таких умовах заавансувати від Ц-кляси до найвищої кляси Львівської футбольної округи, на це треба було надзвичайних зусиль проводу і змагунів, рідкої у нас витривалости в обличчі часових невдач, твердих характерів і організаційних здібностей, не говорячи вже про спортові вмілості.[8]

Розбуджені „Сяном" нові громадські енергії запряжено до будови першого українського спортового майдану УСК „Сян". Спираючися на пожертви членів власної управи, членства клюбу і широких кол громадянства, управа „Сяну" приступила в 1935 році до будови спортового майдану під фаховим наглядом і керівництвом інж. Володимира Корженьовського та будівничого Антона Дяка. Всі нівеляційні роботи виконали самі Сяновики при співучасті старших кляс перемиської гімназії за директорування дир. Степана Шаха,

довголітнього голови УСК „Сян". Цей майдан був обгороджений і влаштований згідно з усіма вимогами „комісії спортових грищ" щойно наприкінці 1938 р., і на ньому відбувалися вже від весни 1939 р. всі змагання „Сяну" в межах першенств Львівської Окружної Ліги, в склад якої, крім „Сяну", входили „Україна", „Гасмонея", „Погонь І. Б", „Чарні", „Лехія" і РКС — усі зі Львова, „Польонія" — Перемишль, „Погонь" — Стрий, „Ресовія" — Ряшів, „Огніско" — Ярослав.

Найбільш драматичними були бої „Сяну" за вхід до львівської екстракляси. У фінальних боях за цей вхід зустрічався „Сян" з львівськими „Чарними", стрийською „Погонею", самбірською „Короною", перемиським „Чу-

Міжклюбові перегони човнами на Сяні в травні 1933 р. Учасники зі спорт. клюбів: Беркут, Сянова Чайка, Сокіл, Луг і Сян.

ваєм", дрогобицьким „Юнаком", бориславським „Кадімахом" та львівським ТСЛь-ом.[9] Маси народу облягали в неділі під вечір поштовий уряд у Перемишлі, куди приходили перші вістки про вислід змагань „Сяну" на виїздах.

До показників динаміки українського спортового життя того часу на Західніх Землях, зокрема в Перемишлі, треба зарахувати появу в Перемишлі першого в історії українського видавничого діла, ілюстрованого, загальнокрайового спортового тижневика „Змаг", перше число якого появилося 1. лютого 1937 р. „Змаг" редагував упродовж кількох років ред. Євген Зиблікевич при співредагуванні ред. Осипа Новицького, який перенісся в тому часі на постійний побут до Перемишля. Цей наш спортовий часопис мав величезний вплив на спортове, а посередньо також на національне життя Західніх Земель. Великі впливи мав „Змаг" на Буковині, а ще більші на Закарпатті, нав'язавши дружні зв'язки також із президентом СК „Русь"-Ужгород, д-ром Євгеном Бачинським, і керманичем футбольної ланки СК „Русь" п. Лавришином. Тодішня „Русь" змагалася в межах найвищої кляси чехословацької державної ліги.

Сенсаційним і гомінким політичним акордом почалася також серія футбольних змагань „Сяну“ за першенство екстракляси Львівської Футбольної Округи (східня й середуща Галичина від Тернополя до Ряшева). На першу неділю по Зелених Святах 1939 р. був визначений ліговий матч „Сян“ — „Ресовія“. В цю неділю рік-річно йшли українці Перемишля й околиць по полудні походом із катедральної церкви на Пикулицькі Могили, де були поховані померлі українські вояки з польського табору полонених у Пикуличах. Сяновики могли відкликати ці змагання тільки у випадку таких атмосферичних перешкод, які не дозволяли б на його відбуття. В іншому випадку, не

Учасники шахового турніру за мистецтво УСК Беркута на рік 1933.

ставлячися до гри, міг був „Сян“ бути навіть виключений із членства Ліги, не говорячи вже про легші наслідки: втрати пунктів і високої грошової кари.

Щоб заманіфестувати свій духовий зв'язок із тими, що пішли на Пикулицькі Могили, капітан дружини „Сяну“, Омелян Федорович зголосив перед матчом його судді, сержантові Драбіковському, щоб він відсвистав на початку змагань хвилину мовчанки для віддання чести померлому Сяновикові. Так теж і сталося. На трибунах сиділи між іншими високими старшинами польського військового гарнізону Перемишля два генерали: командуючий перемиською військовою округою ген. Борута-Спехович і комендант 10-ої дивізії ген. Вероньский. Обидва вони, як і всі інші, почувши свисток судді та побачивши витягнених наструнко на гриші змагунів обох дружин, станули й собі наструнко, піднявши руку до салюту.

Коли стала відома, після змагань, фактична причина тієї маніфестації, почалися переслухання і слідство, в яке вмішалися найвищі польські чинники включно з Варшавою. „Сянові“ грозило адміністраційне розв'язання, але

остаточно у Варшаві вирішено, що розв'язання популярного в краю українського спортового клюбу з такої причини принесло б більше шкоди, ніж користи в публичній опінії, і цілу справу відкладено до актів, а суддю змагань, сержанта Драбіковського, перенесено службово до Стрия.

Самі змагання „Сян" — „Ресовія" закінчилися нерішеним вислідом 1:1. Випадок із маніфестацією не залишився без впливу на інших футбольних суддів-поляків, що відчув „Сян" дошкульно головно в першій фазі лігової кампанії. Щойно, коли „Сян" зміг у другому півсезоні грати змагання на

Лавровий вінок — мандрівна нагорода УССоюзу за першенство в пятизмагу. Здобутий на власність Орестом Мартиновичем після трикратного його здобуття (1936-37-38).

своєму власному грищі на Вовчу в другій половині 1939 р., і при великому здвизі народу та при відповідній поставі глядачів, то таку тверду поставу стали розуміти навіть дуже шовіністично наставлені до українців польські судді. Ціла серія виграних „Сяном" кінцевих змагань другого півсезону, в тому числі виграних (3:2) змагань із державно-лігową львівською „Погонею", яка могла заступати інколи окружно-лігову „Погонь І. Б", запевнили „Сянові" п'яте місце в остаточній табелі ігр, перед перемиською „Польонією".[10]

Провід УСК „Сян" концентрував свою увагу та енергію на найпопулярнішій і найбільш рентовний із пропагандивного боку рід спорту, а саме на футбол, але не занедбував теж інших ділянок спортової діяльности, зокрема

легкоатлетики, спортових ігр, лещетарства і т. д., маючи в тих ділянках поважніші успіхи. Наприклад, до визначних і успішних змагунів-легкоатлетів „Сяну" треба зарахувати Мартиновича II, Мохнацького, Бінницького, Турка, Гібалевича, Суського та інших.

Воєнні події восени 1939 р. припинили на деякий час спортову діяльність також у Перемишлі. Німці станули наприкінці 1939 р. остаточно на Сяні, маючи в своєму посіданні тільки Перемишль-Засяння (що його вони назвали „Дойч-Пшемисль").

При Українському Центральному Комітеті в Кракові засновано в 1940 р. Відділ Молоді, що спричинилось у великій мірі до оживлення українського спортового життя в цілій тодішній Генерал-Губернії.

Український спортовий рух того часу пішов двома шляхами: шляхом умасовлення спорту серед усієї української молоді в організаційних рямцях Куренів Молоді і шляхом використання спорту, як пропагандивного засобу та засобу для скріплення українського самопочуття в тих тяжких часах. УСК „Сян" вибрав другий шлях і на ньому мав надзвичайні успіхи.

Коли мова про діяльність „Сяну" на Засянні під час німецької окупації, то ця діяльність концентрувалася головно на футбольному спорті. В тодішньому проводі „Сяну" бачимо ред. Є. Зиблікевича, суддю Гр. Лучаківського, інж. В. Корженьовського, Романа Грицева, М. Лозинського, Осипа Сенечка та інших.

Вже 14. квітня 1940 р. вибігла на кол. грище „Чуваю" одинадцятка „Сяновиків" до змагань із збірною „Гренцшуцу". Ці змагання закінчилися високою перемогою „Сяну" у відношенні 7:1.[11]

Менш-більш у тому часі починає діяти перемиський Відділ Референтури Тіловиховання з рамени Відділу Молоді УЦК в Кракові. Тіловиховну Референтуру очолив мгр. І. Красник при співпраці д-ра М. Старуха, Я. Андруховича та інших. Згадана референтура зорганізувала районові відбиванкові та футбольні першенства і руханкові пописи у вільному просторі. В першеньких змаганнях у відбиванці взяли участь Курені Молоді Перемишля-Засяння, Гнаткович, Трійчич, Батич, Малкович, Бушкович, Валяви і Бушковичок. Перемиський Курінь, який був організатором змагань, здобув перше місце в чоловічій відбиванці, а дружина з Бушковичок у жіночій. У вільноручних вправах, до яких станули Курені з Бушковичок, Кусенич, Дрогоєва і Гнаткович, було 128 учасниць і учасників. У футбольних першенствах виступали: „Сян II", „Степ"-Бушковичі, „Лев"-Радимно, „Буревій"-Сосниця і „Сокіл"-Гнатковичі. „Сян II" здобув першенство Перемищини перед „Степом", „Буревієм", „Соколом" і „Левом".

Заходами центральної Референтури Тіловиховання в Кракові зорганізовано футбольні змагання українських дружин за першенство цілого Ген.-Губернаторства, з участю: „Сяну" (І. дружина), УСК-у Краків, „Пролому"-Переворськ, КЛК-Ярослав і „Скали"-Ряшів.[12]

Крім цього, „Сян" брав участь у розграх за Чашу Генерал-Губернаторства, до яких допущено тільки 16 найкращих дружин цілого Ген.-Губернаторства.[13] Дійшовши до фіналу, „Сян" виїхав 13. грудня 1940 р. до Варшави, щоб там на б. грищі „Легії" зміряти в неділю 15. грудня свої сили з другим фіналістом Г.-Г. „Люфтваффе СФ Окенце". В морозний день, на присипаному снігом грищі, „Сян" програв ці змагання вислідом 1:2. Проте німецька преса була повна похвал для „українців із Перемишля", як за саму гру „Сяну", так і за цілу його спортову поставу.

Зимою зорганізувала перемиська Референтура лещетарські змагання

в Лентівні. В бігу на 15 км. взяло участь 15 змагунів. Перше місце здобув Козак із Ваповець перед Колцьом (Сян). У бігу юнаків на 4 км. перший добіг Бохонко з Ваповець.

Весняний футбольний сезон 1941 р. започаткував „Сян" участю у Зеленосвяточному турнірі в Кракові, маючи своїми противниками: УСК-Краків, „СС унд Поліцай Норд СФ" і „Герес СФ". По перемозі над УСК-ом 9:0 і „СС у. Поліцай" 5:1, „Сян" став першуном турніру.[14] Надзвичайно корисні оцінки преси з цього турніру виправдав „Сян" тиждень пізніше в грі зі збірною „Вермахту Г. Г.", в якій виступали змагуни передових віденських дружин. Вислід матчу 3:2 для „Сяну" говорить сам за себе.

В грах за українське першенство Ген. Губернаторства „Сян" переміг ярославський КЛК відношенням 12:0. Це були останні змагання „Сяну"

Футбольний віцечемпіон Генерал Губернаторства 1940 р. УСК „Сян". Стоять зліва: Л. Лозинський, Ж. Зілинський, Дигдалевич Ст., Федорович О., Турко М., Коростіль М., Суський М., Лапичак А. Дол. ряд: Хитра М., Гуцул Р., Богурат В., Дутко Р.

перед німецькою офензивою на Схід. Переборовши різні тодішні труднощі, зв'язані з переходом через єдиний провізоричний міст на Сяні (крім залізничого), відбувся 30. червня 1941 р. історичний футбольний матч у матірньому городі Перемишлі поміж „Сяном-Засяння" і „Сяном-Княжий Город", закінчений вислідом 2:1 для Засяння.[15] Голова „Сяну-Засяння", ред. Зиблікевич, привітав сердечно обидві дружини одного гнізда, дякуючи Сяновикам за дотримання вірности своєму Клюбові та його українському імені.

Майже по дворічній, спричиненій війною, перерві „Сян" нав'язав знову спортові зв'язки зі Львовом. Шукання „Сяном" змагових партнерів на сході було зумовлене з одної сторони скріпленим у дворічній розлуці національним і товариським його сантиментом, головно до львівської „України", а з другої сторони майже примусовим становищем з уваги на щораз більший брак чужих партнерів на заході. Німецькі військові гарнізони відходили

разом із фронтом далеко на схід. За час від осени 1941 до пізньої весни 1942 року „Сян" відбув тільки трое змагань із чужинними дружинами. Були це змагання восени 1941 року зі збірною міста Кракова, в якій виступали такі відомі польські ліговці, як Томецкий, Йокш, Станкуш I і II, Венцек, Маєвський та Лібіг. Само запрошення „Сяну" на ці змагання до Кракова, а тим більше їхній вислід 4:3 в користь „Сяну" можна вважати одним із найбільших його спортових успіхів.[16]

Зустріч у травні 1942 року в Перемишлі, в приявності коло 5,000 глядачів з італійською військовою репрезентацією, дала „Сянові" високу перемогу 8:1, а чергові по них змагання „Сяну" з репрезентацією німецького „Вермахту" (6:2 для „Сяну"), були взагалі останніми в серії ігр із репрезентаціями німецьких чи італійських військових формацій.

Кілька товариських зустрічей „Сяну" з львівською „Україною" восени 1941 р. у Львові і в Перемишлі проходили зі змінним щастям. Із п'яти змагань, відбутих у тому часі, „Сян" виграв 3 і програв 2. (Висліди: 5:4, 2:3, 4:2, 4:3, 2:3; загальне відношення воріт 17:15 у користь „Сяну").

„Сян" включився в цілості в працю Референтури Тіловиховання при УЦКомітетах у Кракові і Львові, відбуваючи футбольні змагання за першенство Посяння і Лемківщини та за чашу проф. Кубійовича.[17] Ці, та згадані вже матчі з „Україною", як і пізніші змагання, „Сян" грав у змінюваних, часто дуже експериментальних складах, що відбивалося некорисно на ефектах гри. Також недуга, а потім смерть такого ідейного і жертвенного кількалітнього провідника футбольної ланки, яким був М. Лозинський, зменшила у великій мірі спаяність і боєздатність репрезентаційної дружини. Цим можна пояснити високі двоциферні перемоги й одночасно поразки „Сяну" в грах за першенство Посяння і Лемківщини та за чашу проф. Кубійовича в другій половині 1942 і в 1943 рр.[18]

Крім футболу, були активними в згаданому часі також різні інші галузі спорту: легкоатлетика, плавацтво, відбиванка й кошівка, столовий теніс, лещетарство, шахи та бокс.

До реєстру поважних спортових подій того часу треба зарахувати Обласні Легкоатлетичні Першенства Перемищини, пов'язані з розграми в кошиківці та відбиванці, що відбулися в Перемишлі 24. серпня 1943 року. П'ять товариств, що взяли участь у цій імпрезі, а саме: „Сян", КЛК, „Булава", „Лемко" і „Буйтур", вислали на старт 92 змагунок і змагунів. Дружинове першенство здобув КЛК-Ярослав, друге місце „Сян", третє „Булава"-Криниця. На крайові плавацькі змагання у Львові „Сян" вислав трьох найкращих своїх змагунів, при чому Шехович зайняв друге місце в загальній пунктації.

Велику перемогу святкували кошівкарі „Сяну" на Крайових Першенствах у Спортових Грах, що відбулися під кінець 1943 року в Бориславі, з участю 144 змагунок(ів), здобуваючи там перше місце в мужеській кошівці.

Під кінець цього- ж 1943 року відновив свою діяльність вельми заслужений на Галицькій Землі спортовий клюб УСК „Беркут", цим разом під проводом д-ра В. Несторовича, Алексевича й М. Кузишина.

В зимі 1943 р. відбулися останні [19] Загальні Збори УСК „Сян", які вибрали такий провід: мгр. І. Красник — голова, інж. Д. Кузик — заст. голови, мгр. Б. Гнатик — секретар, проф. Остапюк — скарбник, Залуцький — господар, В. Повзанюк — прес. референт, д-р М. Старух — клюбовий лікар, та Е. Івашко, І. Партика і Ю. Кігічак — члени.

Футбольний сезон 1944 р. почав „Сян" товариськими грами з УССК (3:1), з „Беркутом" (8:0), та з „Ватрою" в Дрогобичі (2:0 і 3:3). Вже збли-

жалася большевицька навала, як „Сян", ослаблений покликаними до Дивізії Турком, Федоровичем і Дмитришином, відбув четверо першенських змагань: з „Дністром" (4:2), з „Україною" (4:4), з „Тризубом" (5:2) та зі „Скалою" 1:1. Коли Сяновики верталися з цих останніх змагань із Стрия до Перемишля, большевицький прорив доходив своїм найдалі висуненим клином під Любачів. За тиждень Перемишль переживав уже другу з черги московсько-большевицьку жахливу окупацію.

* * *

Червоний, мілітарний і політичний чобіт займанців придавив на деякий час ціле українське життя, в тому числі також український спортовий рух у Перемишлі і Перемиській Землі. Велика частина спортового активу Перемишля і Посяння була приневолена покинути Рідні Землі і вийти на еміграцію у процесі нашого великого ісходу. Але коли вже незабаром, „хлопці зі західньої твердині" — як назвав Сяновиків-футболістів ред. Осип Новицький (не гарне ім'я треба поширити на ввесь причасний до українського спортового руху Перемишля актив), — почали знову грати немаловажну ролю у спортовому житті по цей і той бік залізної заслони, то це треба вважати рефлексом того надзвичайного розмаху й динамізму, який був характеристичний для спортового світу Перемишля і Перемиської Землі, як складової частини процесу великої динамізації цілого українського життя на Західніх Землях між І і ІІ Світовими війнами.

І коли нас, на еміграції і в Краю заливає сьогодні жахлива повінь варваризації та ідейної яловости життя, тоді спомин про величезний ентузіязм і величезну ідейну працю Перемишляків та їхні осяги на спортовому полі в Перемишлі і Перемиській Землі — діють наче бальзам на поневіряні наші душі і як одно з джерел віри в наші остаточні перемоги не тільки на спортових майданах.

ЗАМІТКИ

[1] Основуючі Збори „Сянової Чайки" відбулися в приявності проф. Івана Боберського, який виголосив доповідь про копаний м'яч. В першому році існування мала „С. Ч." 40 членів. Першим головою був учень 7-ої кл. Григорчук (?), а по нім Роман Щирба, Семен Шкреметко та І. Коцай. Скарбником "С. Ч." був у рр. 1912-14 Роман Коцик, який зберіг матеріяли до первопочатків спорт. руху в Перемишлі 1912—1914 рр.

[2] Футбольними суддями були тоді Степан Гайдучок і Петро Франко.

[3] На І. Запорізьких Ігрищах 1911 року у Львові, змагуни „Сянової Чайки" добули такі осяги: Федь Черник перше місце в меті ратищем, Роман Купчинський перше місце в меті диском і в кулі. Мирослав Талпаш друге місце в меті ратищем, Степан Долинський друге місце в кулі, Теофіль Пасічинський друге місце в диску, Озаркевич перше місце в наколесницьких перегонах на 10 км.

[4] Злиття перевів проф. М. Терлецький.

[5] Організаторами „Беркута", крім уже згаданих, були абсольвенти перем. гімназії: Іван Красник, Роман і Степан Ганчуки, Михайло Дунай, Осип Сакаль, Микола Гурський та інші.

[6] В жіночій легкоатлетиці треба відмітити: М. Гузар, О. Секелу, К. Яблонську, С. Стасів, Ір. Посацьку-Сенечко. В мужеській: Т. Козака, В. Ковальчика, І. Черлюнчакевича, Я. Будзиновського, В. Ганчука, І. Свиту, Ф. Гібалевича та інших. Інструктором легкоатлетики був відомий у цілому краю спортсмен Іван Волинець.

[7] Відома українська поетеса Уляна Кравченко, що жила постійно в Перемишлі написала спеціяльно на „Свято Спартанки" „Гимн Спартанок" під заголовком „Що осінь нам, що нам зима . . .", який залюбки співають ще сьогодні наші пластунки.

[8] Найвищий організаційний і спортовий рівень осягнув „Сян" у рр. 1937-38-39, маючи в тому часі в своєму проводі: дир. Ст. Шаха (головою), і членами управи: о. П. Голинського, проф. Б. Шеховича, ред. Є. Зиблікевича (секретарем), сюддю Гр. Лучаківського, д-ра М. Куника, інж. В. Корженьовського, д-ра М. Старуха, дир. М. Зубрея, проф. А. Мариновича, Р. Грищіва, Гр. Колця, М. Романця, мгр. Водича, інж. Лятишевського, мгр. Мохнацького, Я. Хоростіля, проф. Є. Бачинського, І. Маївку, О. Мельничина, А. Дяка, І. Доротяка, П. Ганкевича, О. Скірку, Т. Макара та І. Ходаня. Величезний вклад праці в первопочинах „Сяну" вклав Іван Качмар.

[9] Деякий натяк на драматичність, а не тільки спортову емоційність згаданих зустрічей „Сяну" з його польськими противниками в боях за вхід до Львівської Окружної Ліги, дає цитата з тогочасного варшавського „Пшегльонду Спортовего", де читаємо: „Відплатні фінальні змагання за вхід до Окр. Ліги між „Сяном" і ТСЛь, що мали відбутись у Львові в неділю, 24. липня 1938 р., воєвідська поліція змушена була відкликати, бо на цей день був сподіваний приїзд із провінції до Львова около 15,000 Українців і влада мала підстави побоюватись надто гострих обосторонньо реакцій публики, що могло мати небажані наслідки".

Змагання відбулися два тижні пізніше при великій консигнації поліції. Висліл обох змагань 5:2 в користь „Сяну" (4:1 в Перемишлі і 1:1 у Львові). Це запевнило „Сянові" вхід до львівської екстракляси. Склад „Сяну" в цих змаганнях був такий: Лозинський, Побідинський, Неофіта, М. Федорович, О. Федорович, Ст. Ходань, Хитра, Гібалевич (Партика), Турко, Суський, Гринишин. Ворота здобули: Турко 4, Гібалевич 1.

[10] В цих грах „Сян" виступав у складі: Гуцул, А. Лапічак, Буш, Лехіцький II, Медвідь, Побідинський, О. Федорович, Ст. Ходань, Хитра, Суський, Партика, Турко, Гібалевич, Неофіта, Дигдалевич І, Березовський, Лехіцький І.

[11] Висліди дальших товариських змагань: „Сян" — Збірна нім. залоги Перемишля-Засяння і околиць 4:2 і 10:2; „Сян" — Збірна нім. поліції Ряшева 9:0 і 1:3; Люфтвафе-Краків — „Сян" 4:3.

[12] Висліди цих змагань: „Сян" — „Пролом" 9:2; „Сян" — „Скала" 7:2; „Сян" — КЛК (Ярослав) 9:2. УССК-Краків віддав пункти воковером. Склад „Сяну" в цих та дальших грах такий: Гуцул, А. Лапічак, Зілинський, Дутко, Неофіта, Гринишин, Хитра, Богурат, Кобзяр, Турко, Замірський, Дигдалевич.

[13] Системою „мінус один", „Сян елімінував таких своїх противників; Артилерійський СК Красностав відношенням 4:2, „Шварц ауф Вайс"-Краків 9:2, СФ Вермахт-Березів 2:1, СС унд Поліцай СФ-Краків 10:2. Це дало „Сянові" місце у фіналі.

[14] „Кракауер Цайтунг" із 3. червня 1941 р. писала м. і.: »„Сян" грає короткими пасінгами. Мяч іде від ноги до ноги гладко, від залоги до нападу, де його вмідими екзекуторами є середущий напасник (Турко — наша заввага) і лівий лучник (Богурат — и. з.). Гра „Сяну" нагадує дуже стиль гри „Шальке 04"«.

[15] Склад „Сяну-Засяння": Гуцул, А. Лапічак, Зілинський, Гринишин, О. Федорович, Дутко, Суський, Турко, Замірський, Курилець, Хитра. „Сян-Город": Мохнацький, Медвідь, Ст. Романець, Закалужний, Онисик, Побідинський, Гібалевич, Дмитришин, Дигдалевич, Партика.

[16] До змагань із збірною Кракова виступив „Сян" у складі: Мохнацький, Медвідь, Романець II, Каченко, Федорович, Дутко, Хитра, Дмитришин, Турко, Замірський II і Вішка (цей останній позичений в УСК-у Краків.).

[17] В цих конкуренціях брали участь такі Т-ва: **Сян**-Перемишль, **Україна**-Львів, **Скала**-Стрий, **УСК**-Краків, **УССК**-Львів, **Тризуб**-Львів, **Ропник**-Борислав, **Ватра**-Дрогобич, **Дністер**-Самбір, **Лемко**-Сянік, **Булава**-Кринниця, **Скала**-Ряшів, **Пролом**-Переворськ, **КЛК**-Ярослав, **Гарбарня**-Львів, **Лев**-Радимно, **Верховина**-Ст. Самбір, **Богун**-Судова Вишня, **Дніпро**-Винники, **Буйтур**-Городок, а наприкінці 1943 р. **Беркут**-Перемишль.

[18] Висліди „Сяну" були такі: з „Лемком" 8:0 і 7:3, з „Верховиною" 12:1, з „Ропником" 13:4, з „Левом" 12:0, з „Дністром" 6:3 і 3:3, з „Богуном" 9:2 і 4:5, з „Дніпром" 6:1 і 8:2, зі „Скалою" 4:2 і 2:2 та 10:2, з „Україною" 3:4 і 1:2, з „Гарбарнею" 1:6. Остаточно „Сян" зайняв 3-тє місце в грах за Чашу проф. Кубійовича. Перше місце взяла „Скала"-Стрий, друге „Україна"-Львів.

Більшість гор у цих конкуренціях грав „Сян" у такому складі: Дубляниця, Залуцький, Романець II, Дутко, Федорович II, Партика, Гібалевич, Турко, Дмитришин, Замірський II і Хитра.

[19] Якщо не рахувати відновлення діяльности „Сяну" в 1958 р. в Перемишлі, в людовій Польщі.

Степан Дмоховський

СПОМИНИ ПЕРЕМИСЬКОГО ШКОЛЯРА

Місто Перемишль гордо й мальовничо розкинулось обабіч Сяну, наче живе свідоцтво, що й там далеко на захід ще багато української землі. На високому замковому хребті, на західньому його кінці стояли ще не так давно височенні Три Хрести, прадавня пам'ятка нашого княжого замчища. Ворожа рука подбала й про їхнє знищення. На східньому кінці цього ж хребта, на Татарській горі, стояла висока могила, свідок татарських набігів. Хто й коли висипав цю велетенську могилу, забулося. В половині 19-го стол. почав розкопувати її граф Цетнер, але нічого замітнішого, крім дрібничок, не найшов.

Середньовічний Перемишль, як про це свідчать збережені до наших днів тогочасні пляни, був невеличким містом, що було оперезане грубезним оборонним муром. Останки цього муру пишаються ще й сьогодні здовж Башгової вулиці від сторони капітульного городу греко-кат. Катедри, а заправа муру перемінилася в якусь кришталеву склицю. „Площа на Брамі" коло манастиря Реформатів є пам'яткою оборонних міських воріт, що вели до укріпленого міста від сторони Львова й Добромиля. Другі подібні ворота були при вулиці Гродській, а сліди третіх воріт видно на пляні з 1660 р. над самим Сяном, там, де опісля станули наші культурні й економічні станиці: Народний Дім, Щадниця, Віра, Міщанська Каса. З української історичної давнини ніяких пам'яток не залишилося.

Уродився я в Перемишлі 1-го червня 1874 року, в понеділок, у родині пароха села Яксманичі, перемиського повіту. А потім понеділки супроводили мене ціле життя і з ними пов'язані всі замітніші події в моєму житті.

В 1885 р. привіз мене мій батько до т. зв. „приготівки" при народній школі, директором якої був українець Кочиркевич. Я здав іспит із матеріялу чотирьох початкових кляс, що я його вивчав приватно на селі. По вступнім іспиті Кочиркевич заявив, що я міг би піти вже до гімназії, але батько залишив мене ще в народній школі.

Рік пізніше я пішов до єдиної тоді в Перемишлі гімназії з польською викладовою мовою. Гімназія була приміщена в старому, двоповерховому будинку т. зв. поезуїтського ліцею, напроти площі, на якій пізніше станула палата наших Владик. Директором гімназії був український священик, старенький о. Тома Полянський. Учителів українців було небагато. Остався в моїй пам'яті 60-кілька літній, сивий дідуган, математик Царевич, що не мав сили втримати хоч би частковий лад під час години навчання. Після його смерти прийшов новий учитель, також українець — Тихович, але й він невдовзі помер. Української мови, як надобов'язкової, вчив нас професор

Ружицький, москвофіл, який замучував нас староцерковщиною. Щойно в 7 і 8-ій клясі прийшов до гімназії проф. Кость Горбаль, відомий тогочасний культурний діяч, що своєю дружньою поведінкою і надзвичайно цікавими викладами переробив 18 молодих москвофілів на українців. Історію викладав дуже цікаво проф. д-р Антоневич. Він був теж одночасно послом до галицького сойму.

Цікавою людиною був старенький наш катехит, о. Юстин Желехівський. У цього доброго катехита була тільки одна клясифікація з науки релігії: „целюйонцо" (відзначаючо). Одного разу приловив мене о. катехит на читанні Достоєвського „Вина й кара". Відобрав книжку й казав принести цілу мою бібліотеку, бо на сконфіскованому томі було Ч. 76. Мене заморозило зі страху і я збрехав, що цю книжку я позичив у знайомих, забувши про те, що на книжці був мій підпис. Тоді о. катехит дописав у своєму нотесі слово: „лгун" (брехун). І аж до кінця моєї науки в гімназії, викликаючи мене, додавав до мойого прізвища — лгун. Решта вчителів-поляків нічим особливим не відзначалася. Раз на тиждень, остання година в суботу була: „Гісторія краю родзіннего", яку викладав учитель поляк, що говорив про подвиги польських королів, а про Україну не згадував ні словом. В загальному метода навчання полягала на вивчанні певних уступів на пам'ять, що мало, до деякої міри й свої добрі наслідки.

Склавши матуру, я студіював медицину в Кракові, а по скінченні студій відбув кількалітню службу лікарем у Відні й в Перемишлі. В 1905 р. я виступив з армії, виїхав до Берліна на спеціялізацію в дентистиці. Вернувшись із студій, одружився я з Дорою Подлуською і почав приватну практику в Перемишлі. Під час першої світової війни я був несповна два роки комендантом шпитального корабля, а опісля працював у шпиталях Будапешту, Кракова та Праги. В періоді між двома світовими війнами, я мав дентистичну канцелярію в Перемишлі, а потім у Львові.

Перемишль за моїх шкільних часів виглядав так: на Засянні стояли тільки три мурованні доми, решта партерові, дерев'яні міщанські домики. На т. зв. угорському тракті, пізніше вул. Ґрунвальдська, пишався єдиний двоповерховий мурований дім торгівця деревом, українця — Карпінського. Він мав дві гарні донечки, але вони заглядали за австрійськими офіцерами, а на нас гімназистів навіть уваги не звертали. На львівському шляху, пізніше вул. Міцкевича, кінчилося місто при млині Френклів, а далі нашою найдальшою прогулянкою був т. зв. „критий міст" на річці Вігор. Це був дерев'яний міст із дахом, що нагадував тунель. Всі його внутрішні стіни були покриті підписами прогульковців, переважно польсько-жидівського походження. При вулиці Бакунчицькій, пізніше Дворська, напроти будинку польського Сокола, був старий цвинтар, а далі аж до самої залізничної зупинки для товарового руху самі маленькі міщанські домики. Місце, де потім станула наша українська гімназія, було в ті часи крайньою периферією міста в сторону добромильського шляху. Властиве місто лучив із Засянням дерев'яний міст майже напроти жіночого семінара. Цей семінар, а властиво його учениці були предметом наших зітхань. При вулиці Францішканській, яка претендувала, але без успіху, на велико-міську, височіла вежа з годинниками. На найвищому поверсі дижурував „фаєрман", який у випадку пожежі вішав в її напрямі червону ліхтарню і трубів басом: „Палі сєн на . . ."

Великою прикрасою міста був природний парк на Замку. Парк дуже розлогий, з чудовим видом з гори на долину міста та Сяну.

Одною з емоцій для молоді була їзда на човнах, що їх можна було

випозичити в купелевому підприємстві Дальмаєрової по 10 австрійських центів за годину. Та хто з нас мав 10 центів, коли приходила охота поїздити човнами? Ми знайшли й на це спосіб. Один хлопець підкрадався до „пристані", розв'язував шнури, що ними човни були прикріплені до помосту, а ми всі починали кричати: „Пані Дальмаєрова, лодки втікають"! Тоді добродушна власничка просила: „Половіть їх там, хлопці"! Та нам тільки того й треба було, і хлопці ловили лодки . . . кілька годин!

До поважніших сенсацій належали щорічні, менш або більш грізні виливи Сяну. Скільки я наслухався тоді від зажурених кумошок про те, що того вечора вода понесла цілу хату, а сьогодні над раном плила колиска з дитиною, то знову цілі стада худоби транспортували безплатно хвилі Сяну до Вісли. Я жив цілими роками над Сяном, але мені не пощастило бачити, крім пнів старих верб та пару полукіпків збіжжя, ані хати, ані колиски.

Кожного року в половині липня „Товариство прикраси міста" влаштовувало вечір Купала. Тоді плили в місячну ніч прикрашені й освітлені човни, дівчата пускали на воду вінки з запаленими свічками. Це робило справді незабутнє враження.

Небувалою сенсацією були кількакратні переїзди цісаря Франца Йосифа через Перемишль на військові маневри. Сьогодні важко уявити ті почування, які в'язали населення з австро-угорською монархією. Це було видно, зокрема, в часі подорожей старенького монарха. Він їхав повозкою поволеньки серед великого натовпу населення, яке його направду сердешно вітало, а деякі прохачі кидали в повозку монарха свої скарги, чи прохання, що їх пильно визбирували ад'ютанти. За якийсь час кожен автор такого листа діставав відповідь, в більшості випадків задовільну.

Великою радістю для Перемишля бувала гостина українського театру. Його вистави йшли початково в малій залі гостинниці „Під Провидінням" на розі Францішканської і Владичої, а з часом у „Народному Домі". Це були незабутні дні. Враження від гри Стадникової, Осиповичевої, Рубчака, Стадника, а пізніше Заньковецької та цілого ансамблю залишилися живими на ціле життя. Приїзди цирку викликали теж певного роду сенсацію.

Хто з нас старших не пригадує ярмаркових днів „Іванка", коли Ринок і всі сумежні вулиці були повні людей, які жили на Іванковому ярмарку (7 липня Різдво св. Івана Христителя) — такими самими традиційними настроями, як тому триста, п'ятсот літ? — А хто не пригадує такої масової зустрічі, якою була проща до т. зв. „Пацлавської Кальварії"? Тисячі народу, навіть із Закарпаття ішли пішки, їхали возами, чи поїздами, щоб свідомо, чи підсвідомо демонструвати силу своєї віри, свого бажання бути хоч раз у житті разом і близько у народному людському морі та скласти у стіп чудотворного образу гарячу просьбу в щирій молитві.

Ближчим місцем прогулянок було маленьке містечко Красічин, садиба князів Сапіг. В палаті, що була приступна для прогульковців, висіли портрети наших чільних полководців. Пригадую собі портрет полковника Кричевського, учасника боїв Хмельницького, що згинув під Лоєвом, заступаючи князеві Радзівіллові дорогу на Київ. Недалека Медика, маєток спольщеного роду Павликовських, з чудовим ботанічним городом і ставком, притягала любителів природи нашої і екзотичної. Під час моїх медичних студій у Кракові пішов я з Василем Стефаником до Павликовського, який був директором театру, з проханням, щоб дав нам залю на ювілейне свято відродження нашої літератури в р. 1898. Павликовський не тільки поставився прихильно до нашої просьби, але й у запроєктованій нами п'єсі Манька „Нещасне кохання"

казав обсаду роль поручити найкращим артистам. Стефаник мав вступне слово, театр був повнісенький.

До дуже милих прогулянок належали відвідини манастиря о.о. Василіян на Підгір'ї коло Добромиля. Старовинна церква, манастир, в якому пробув кілька років наш Митрополит Андрей, та надзвичайна гостинність оо. Василіян залишали сильне враження. — Манастир знаходився недалеко руїн оборонного замку родини князів Гербуртів, відомих оборонців „прав руського народу", основників друкарні (Іван Гербурт), в якій між іншим на пам'ятку XVII ст. друкувалося 6 книг Historia Polonica відомого польського літописця, Яна Длуґоша.

За часів єп. Пелеша Перемишль почав розвиватися з малого містечка у велике, як на той час, місто. Це було у зв'язку з розбудовою військових фортифікацій, що придбали Перемишлеві ім'я найсильнішої військової фортеці в середущій Европі. Виправдання цього імені засвідчила оборона Перемишля в рр. 1914-15, перед царською армією, яка втратила під Перемишлем 200 тисяч убитих. Тільки голод змусив фортецю піддатись.

Варто тут згадати передвоєнного коменданта Перемишля генерала Ґальгочі. Про нього кружляли численні анекдоти у зв'язку з його дуже оригінальним підходом до різних справ. По закінченні будови фортифікацій у Перемишлі міністерство війни у Відні вимагало від нього розрахунків. Генерал відписав у відповідь міністерству: Одержав 30 мільйонів корон. Видав 30 мільйонів корон. — Ґальґочі. Міністер не вдоволився такою відповіддю і вимагав вияснень. У відповідь Ґальґочі відписав дослівно те саме, додаючи одне речення: „Хто не вірить, той дурень". Міністер пішов із скаргою до цісаря, а той холоднокровно спитав міністра: „Ви не вірите? — Я вірю".

Давній Перемишль славився славним хором, членами якого були переважно питомці духовного семінара. Традиція в'язала цей хор ще з першим хором в Галичині, основаним єп. Снігурським. Пригадую собі добре чарівний тенор Гушалевича та срібний баритон о. Копка, композитора й катехита дівочого учительського семінара. Славні були у Велику П'ятницю „Псальми". На вислухання цього релігійного концерту збиралося багато мешканців міста, в тому високі представники австрійської армії та навіть багато поляків.

Найбільшою книгарнею в Перемишлі була „Книгарня Браці Єленюф". За пульпітом стояв старий книгар і безперервно читав. Помічником був українець Мілько, який потихеньку позичав мені книжки. Та найбільш популярною між учнями була торговля паперу й книжок Шварца. Всі учні добре знали, що у випадку наглої кризи можна було у Шварца продати якусь нібито зайву книжку, при тому Шварцова безапеляційно казала: „Хцеш 20 центуф?" — і рекурсу не було.

На ціле життя зацікіла в моїй пам'яті вистава крамниці швальних машин Зінгера. Великий, в яскравих красках образ представляв велетня Гуллівера, схопленого в лісі карликами і зв'язаного нитками Зінгера. Як десятилітній хлопчина, я на реклямі мало визнавався, але ця картина заставляла мене кожного дня надробляти дороги, щоб тільки її оглядати.

Гордістю Перемишля були наші церкви, зокрема Катедральний Храм, що царював над містом на високорівні у підніжжя Баштової і Татарської вулиць. Заходами владики Ступницького у 80-тих роках мин. століття відновлено й пристосовано цей храм до вимог нашого обряду. Величавий іконостас, роботи віденських мистців, чудова капличка св. Миколая з правої сторони при вході у катедру та оригінальна барокова проповідниця у вигляді

символічного човна, оповита срібними рибацькими сітями, звертали на себе особливу увагу. Штукатура стелі золочена, а стіни покриті штучним червоножилкуватим мармором. Чотири велетенські філяри, що розділяли головну нави на три менші, були прикрашені пам'ятниками заслужених духовних осіб, між ними Маркіяна Шашкевича. При вході з надвору дві статуї в нішах — св. Володимира й св. Ольги, а на сходах чотири статуї святителів. Понижче, вдолині, на малій площі палата єпископів. Недалеко за Катедрою, на південному сході, теж у гарнім положенні, монументальна будівля гр. кат. духовного Семінара. Після смерти еп. Ступницького обняв єпархію єп. д-р Пелеш. Це була високо-інтелігентна людина, учений, його твір у двох томах: "Geschichte der griechisch Katholischen Union" довго ще матиме наукову джерельну вартість. Він навчав слов'янських мов трагічно погибшого наслідника трону, архикнязя Рудольфа. Після смерти еп. Пелеша на єпископському престолі в Перемишлі засів еп. Константин Чехович. Він брав живу участь у громадському житті, втішався великою пошаною серед своїх і чужих. Владика Константин записаний у моєму серці й пам'яті особливо вдячно, бо він повінчав мене щасливою рукою з моєю дружиною, Теодорою Подлуською, пізніше громадською діячкою на терені „Союзу Українок". Після його смерти, яку спричинили важкі переживання й сутички з російською окупаційною владою в рр. 1914/15, єпископський трон зайняв молодий єпископ, Йосафат Коциловський. Прегарний його голос і імпозантна постать багато додавали принади Богослуженням, в яких він брав участь. Він прибрав собі до помочі молодих крилошан, які своєю діяльністю оживили релігійне життя Перемишля. Між ними був і теперішній Митрополит у Філядельфії Константин Богачевський. Визначним проповідником був крил. о. Василь Гриник, ученим дослідником мітрат Подолинський, який працював над історією перемиської єпархії. Та смерть перервала його труди.

Владика Коциловський був енергійною людиною. Багато громадян не могло зразу погодитися з його стилем діяльности, зокрема гострим курсом у питаннях целібату. Сутички на тому тлі доводили навіть до прикрих прилюдних виступів із боку багатьох відомих і заслужених громадян.

В Перемишлі на Засянні здвигнули оо. Василіяни на кілька років перед другою світовою війною гарну церкву й завдяки тому відтягнули багато нашого міщанства зпід польських впливів. На Вовчу й на Болоню існували окремі парохії з власними церквами. В різних часах до кінця 18 ст. мало бути в Перемишлі біля 18 церков і на підставі капітульних і міських актів можна приблизно означити місце їх положення.

Щойно, коли я був у третій клясі 1888 р., створено при польській гімназії паралельні українські відділи, починаючи першою клясою. Виникла потреба нового приміщення для обоїх гімназій. Після довгих розшуків окрема комісія намітила велику площу при Добромильському шляху, що була власністю моїх батьків. Але шовіністична міська рада не дала дозволу, нібито через велику віддаль від центру міста. Тоді приїхав до Перемишля галицький намісник, граф Казимир Бадені, який оглянув площу та доручив на ній будову гімназії. Здвигнено справді величаву будівлю з усім відомим на той час комфортом. В одній половині будівлі приміщено українську гімназію, а в другій польську. Тоді іронічно говорено „под спульним дахем". Та керівники нашої гімназії й її учительський збір вели гімназію собі й учням на славу в такому дусі, що спільний дах не мав шкідливого впливу на національне обличчя нашої молоді. Наша гімназія, що мала в деяких роках більше тисячі учнів, дала чи не найбільші кадри учасників визвольних змагань у рядах

УСС, СС, УГА та виховала тисячі добрих українських громадян і визначних діячів у різних ділянках нашого життя.

В нашій гімназії розгортали свою діяльність спортовий кружок „Сянова Чайка" під проводом проф. Євгена Любовича, Пласт під проводом проф. Теодора Поліхи, гімназійна орхестра, хор і ціла низка спеціяльних гуртків і товариств. Учні перемиської гімназії творили ядро поважних спортових українських клюбів, як „Сян" і „Беркут", куди тягнулася спонтанно ремісничa й робітничa молодь, що сприяло українізації периферій міста. Шевченківські роковини щороку відзначувано в нашій гімназії величавими концертами.

З розбудовою гімназії, яка з часом стала найбільшою в Галичині, більшало число професорів. До Перемишля прибували ідейні й висококваліфіковані сили, які попри свої педагогічні обов'язки в школі, включалися, як провідники, чи помічники в громадсько-політичну працю. Імена й життєписи гімназійних директорів — Григорія Цеглинського, Андрія Аліськевича, Романа Гамчикевича, — це велика частина історії Перемишля моїх часів. Хочу згадати імена тих професорів, імена яких залишили добру пам'ять не тільки в учнів, але і в цілому громадянстві. Згадаю переусім катехитів: о. Лева Несторовича, о. О. Мартиновича, о. Петра Голинського, професорів: Ореста Авдиковича, Степана Бобеляка, Богдана Вахнянина, Павла Волянського, Теодора Гозу, д-ра Євгена Грицака, Івана Гонтарського, Дмитра Греголинського, що був видавцем і редактором широко поширеного на Західніх Землях консервативно-монархістичного тижневика „Український Голос", Михайла Демчука, Романа Дубляницю, Богдана Загайкевича, Северина Зарицького, Володимира Зубрицького, Дениса Коренця, д-ра Івана Мандюка, д-ра Івана Околота, д-ра Василя Пачовського, поета й драматурга, Теодора Поліху, Івана Поповського, Теофіля Прислопського, д-ра Осипа Турянського, письменника, автора повісті „Поза межами болю", музику й композитора Євгена Форостину, Т. Ростковича, Богдана Шеховича та Олексія Ярему.

Громадянство Перемишля та й цілого повіту подбало про допомогу шкільній молоді, здвигнувши й організувавши для неї бурси, а саме: Гімназійний Інститут, Бурсу св. о. Миколая та Ремісничу Бурсу. Ці інституції, як і всі інші, що свідчили про велике діло розбудови українського Перемишля, треба записати в заслугу передусім адвокатові д-рові Теофілеві Кормошеві, людині надзвичайної енергії і здібностей. Без нього ледве чи можна було б створити такі інституції, як Народний Дім, Віру, Щадницю, Дівочий Інститут, що просто на очах росли й розвивалися.

Іншого типу великою індивідуальністю, що двигала вгору наш Перемишль, був видатний оборонець у політичних процесах, посол до австрійського парляменту й польського сойму, адвокат д-р Володимир Загайкевич, талановитий і блискучий промовець. У громадському кліматі, що його створили д-р Т. Кормош і д-р В. Загайкевич, виросли теж такі діячі, як видатний організатор міщанства й купецтва, купець Іван Борис, о. Комарницький, б. військовий лікар Шпрінгер (буковинець), сестри Ольга й Олена Кульчицькі, що були організаторками й господинями своєрідного громадсько-політичного сальону в своїй мистецькій хаті, відома поетка Уляна Кравченко, пані Борисова, Теодора Дмоховська, д-р Михайло Кос, а зокрема й передусім „громадська тета", пані Ольга Ціпановська, що своєю погідністю, культурністю і надзвичайною енергією світила прикладом і зразком громадських та особистих чеснот до кінця своїх трудящих днів.

Після невдачі наших визвольних змагань 1917-19 рр. приїхало до Перемишля декілька видатних діячів із Наддніпрянської України, між ними великий меценат Євген Чикаленко, поет Володимир Самійленко та кілька інших. Щоб нести їм допомогу, місцеві українці зорганізували в Перемишлі окреме Т-во „Брат — Братові", яке й подало їм свою братню руку.

В недалекому від Перемишля селі Пикуличах був табір інтернованих вояків армії УНР, яким перемиське громадянство давало допомогу в харчах, одежі й ліках. Тиф і голод немилосердно косив тих наших вояків, а могили, що виросли на Пикулицькому цвинтарі, стали місцем щорічної всенародної, національної прощі Перемишля й околиць під час Зелених свят. З часом цей цвинтар упорядковано, тіла борців за волю батьківщини поскладано в кількох братських могилах, висипано високий пам'ятковий курган, на якому станув велетенських розмірів кований у залізі, стилевий гуцульський хрест проєкту Олени Кульчицької, що виднів на кільканадцять кілометрів здалека.

Дуже важкі часи пережив Перемишль у перші роки польської окупації. Зокрема важким ударом було для нас рішення Ради Амбасадорів, що признавало Галицьку Землю Польщі. Поволі очуняли ми від важких ударів та почали боротьбу за давні й нові наші позиції. Варто ще згадати, що наприкінці 1923 р. приїхав до Перемишля папський легат Дженоккі розслідити відносини між Українською Католицькою Церквою й новою польською владою. Ілюстрацією відношення поляків до тієї місії може послужити факт, що повозку Дженоккія, якою він їхав від залізничого двірця до міста, обкидала польська вулиця камінням.

В 1928 р. відбулися вибори до міської ради Перемишля. Вперше в новітній історії міста українці провели 7 радних до міської ради, між ними директор гімназії Роман Гамчикевич став асесором магістрату, а мене делегувала рада, як свого представника, до Повітової Ради.

От такі то мої спомини про давній і новітній Перемишль та про всіх моїх добрих знайомих перемиських діячів. Всі вони, за словами Шевченка: „жили, жили, серцем жили, і людей любили . . . і кинули слід . . ." в українському національному житті.

Степан Шах

ЙОРДАНСЬКІ ВОДОСВЯТТЯ В ПЕРЕМИШЛІ

Уривок із спогаду про „Державну гімназію з українською мовою навчання в Перемишлі"

Присвячую світлій пам'яті останнього пароха міста Перемишля, о. крил. Володимира Гмитрасевича.*)

I.

Величаві були Йорданські водосвяття у Львові, але ще величавіші були вони в княжгороді Перемишлі. У Львові, правда, святив воду сам Митрополит-Владика, а за австрійських часів брав у цій традиційній церковній процесії навіть цісарський намісник у Галичині і генерал-командант львівської корпусної команди з почесною сотнею піхоти та з військовою полковою музикою, то все таки відчувалося при цьому маніфестаційному церковно-національному святі недостачу найважнішого, зовнішнього ефекту, а саме, брак ріки, на якій можна б святити воду. Тому львівські йорданські водосвяття відбувалися на ринку, при одній із чотирьох керниць, щороку при іншій. Львівська річка Полтва була в місті сканалізована і засклеплена. Натомість у Перемишлі перепливає ріка через це романтичне, по обох берегах ріки положене місто — „срібнолентий" Сян, який надається до йорданських водохрещів і на якому ще від княжих часів відбувалися йорданські водосвячення.

Із найстаршого галицького літопису знаємо, що вже в XIII. стол. попи-сувався в часі йорданських свят славний перемиський співак, дяк Митуса, своїм співом „на водах" ріки Сяну. Знаємо теж, що по втраті державної самостійности в XIV. ст. були йорданські водосвяття на Сяні об'явом національної маніфестації в Перемишлі, в якім — з наказу польського короля Ягайла в 1412 р. — викинено перемиського владику з катедральної церкви і заборонено „схизматицькі" процесії в місті. За „похід" над Сян у часі йорданських свят треба було зводити протягом століть формальні бої, а навіть оплачувати польській адміністраційній владі „копиткове" за „зужиття" дороги і вихід поза оборонні мури міста.

В архіві перемиської капітули переховувалися ще до війни рахунки з XVIII. ст. за оплату такої йорданської данини за підписом перемиського старости Станіслава Понятовського, якого опісля — завдяки впливам цариці

*) О. крил. Володимир Гмитрасевич, б. учень перемиської гімназії, був довголітнім ректором Духовної Семінарії, опісля парохом Перемишля; помер 1940 р.

Катерини II — вибрано у Варшаві останнім королем шляхетської Речі Посполитої.

Щойно по розборі історичної Польщі в 1772 р. і прилученні Перемишля до Австрії нормалізувалися відносини й єпископ Максим Рилло († 1793 р.) нав'язав йорданські водосвяття до давньої традиції. Наступні єпископи, як Антін Ангеллович, пізніший перший митрополит у Львові († 1814), Михайло Левицький (пізніший львівський митрополит і перший галицький гр.-катол. кардинал — 1816—1858 р.), Іван Снігурський († 1847), Григорій Яхимович (опісля львівський митрополит — 1858-63), Тома Полянський († 1869),

Йордан в часі І. Світ. війни, в часі облоги Перемишля, 19. січня 1915 р. (перед катедрою). Посередині Владика Константин Чехович.

Іван Сатурн Ступницький, Юліян Пелеш (1891-96 — автор історії української греко-католицької Церкви п. н. „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom", у двох томах, Відень, 1878-80), Константин Чехович († 28. IV. 1916) — піднесли це йорданське свято в Перемишлі до величавих висот.

Перерви в йорданських водосвяттях на Сяні наступили щойно в наслідок воєнних подій, від 1914 р. почавши. Перший раз у часі шестимісячної облоги російською армією австрійської воєнної кріпости Перемишля (від жовтня 1914 р. до березня 1915 р.), другий раз у часі польсько-української війни в 1918-19 рр. вже за єпископа Йосафата Коциловського, третій раз із приходом більшовиків до Перемишля в часі 2-ої світової війни в 1940-41 рр.

З другим приходом більшовиків у 1944 р. та по насильному вивезенні єп. Йосафата Коциловського до УССР і виселення поляками українського греко-католицького населення з міста й цілого Посяння — закінчилась тим часом 1000-літня історія Йорданських водохрещів на водах Сяну в Перемишлі . . .

Я переїхав зі Львова до Перемишля, обнявши тут директуру перемиської української державної гімназії, в квітні 1932 р. і вперше бачив та пережив йорданське свято водосвяття в Перемишлі на Сяні щойно в 1933 р. Було це не лише найвеличавіше церковне свято візантійсько-католицького обряду, але заразом наймогутніша маніфестація національного українського характеру за політичної дійсности в границях обновленої в 1919 р. на українських етнографічних землях Речі Посполитої.

Державний конкордат, заключений між урядом Польщі і св. Римським Престолом у 1925 р., гарантував українцям греко-католикам свободу віроісповідання в Польщі та недоторканість релігійних процесій і церковних походів. Це давало перемиській капітулі повну свободу рухів при її церковних процесіях на Сян у часі Йордану.

Йорданські богослуження зачиналися по старій традиції в перемиській катедральній церкві вже в год. 5-ій рано, а Служба Божа починалася в год. 8-ій рано. До церкви напливали маси вірних із міста, передмість та околиці, приходили делегації українських товариств, інституцій і шкіл, між ними також представники нашої української гімназії, приходили процесії з церкви на Болоню, Вовчім, Перекопаній і з засянської церкви Отців Василіян, та наповняли вщерть катедральну церкву. Архиєрейську Службу Божу правив сам Владика Йосафат Коциловський в асисті перемиських крилошан, він теж виголошував проповідь, а його могутній, дзвінкий баритоновий голос підносив велич цього великого свята; співав хор питомців Духовної Семінарії.

По Службі Божій виходила процесія з катедр. Церкви, формувався — за вказівками першого катедр. сотрудника о. Володимира Маселка похід і під проводом сивобородого Владики рушала процесія при співі колядок униз вулицями міста над Сян, де в навечер'я Богоявлення вирізувано на Сяні великих розмірів ледовий хрест, ставлено перед ним на леді провізоричний, смереченою прикрашений вівтар, забезпечувано поруччям вирубану в леді полонку, щоб хто не попав у воду, а перед вівтарем кладено поміст, застелений хідником із церкви. (Коли на Сяні лід був неневний, або була відлига, то уставлювано дерев'яний хрест і престіл на березі, — по стороні Трьох Хрестів, напроти „Робітничого Дому" на Засянні). Маси вірних оточували й супроводили свого на мороз нечулого, на непогоду незважаючого Владику, хор питомців Духовної Семінарії співав коляди, Владика благословив старовинним, з грушевого дерева XVI ст. трираменним хрестом нарід, що у побожному скупченні духа спішив з баньками по свячену воду, а молоді „пластуни" держали порядок.

Колись, за австрійських часів, брав у перемиському йорданському святі участь завсіди військовий комендант австрійської воєнної кріпости Перемишль із своїм штабом, з військовою парадою перемиського гарнізону і з військовою музикою, що заступав тоді „Його Цісарсько-Королівську і Апостольську Величність", та повітовий староста галицького цісарського намісника. До них прилучалися представники всіх державних урядів, від найвищих до найдрібніших, усі купці без різниці їх віровизнань замикали свої крамниці, нарід заповняв усі вулиці і площі в місті від катедри — аж до Сяну.

Перемишль стояв тоді під знаком гр.-кат. обрядового й українського національного свята. Військовий гарнізон перемиської кріпости надавав — від часів, як корпусний комендант генерал Гальгоцій став комендантом перемиської воєнної кріпости, — йорданському водосвяттю на Сяні надзвичайної зовнішньої величі. Поява ген. Гальгоція в процесії притягала маси

глядачів інших віровизнань і викликувала серед українського населення Перемищини щирі австрофільські настрої.

За Польщі це змінилося. Не брали вже в йорданському святі участи ані представники польської місцевої корпусної Команди, ані польської політично-адміністраційної влади. Хоч для історичної правди треба ствердити, що польська військова місцева комендантура за генерала Зосік-Тессара віднеслася була 1932 р. до парохії м. Перемишля з пропозицією взяти участь у церковній йорданській процесії і водосвятті на Сяні з військовою парадою і військовою музикою, як це було за австрійських часів — з просьбою одначе пом'янути при молитві президента Польської Річипосполитої і польську

Йордан на Сяні, 1929 р.

армію, як це колись за Австрії священик, чи Владика при водосвятті молився: „І спаси, Господи, благовірного Імператора нашого (ім'ярек — Франца Йосифа I, чи Карла II)".

Одначе тодішній перемиський парох, о. крилошанин Вол. Гмитрасевич, відповів військовій комендантурі негативно, мотивуючи свою відповідь тим, що він, як місцевий парох, не може взяти на себе відповідальности за те, коли б у часі появи польської військової компанії чи польських урядових чинників на процесії дійшло до образливих окликів, чи навіть ексцесів.

А коли на другий рік корпусна комендантура віднеслася з відкликом проти цього рішення о. крил. Гмитрасевича до єпископського Ординаріяту, то Преосв. Йосафат Коциловський став по стороні о. Гмитрасевича. Все чейже, казав, повинно бути обумовлене і часом і обставинами . . . Така відмова викликала очевидно обурення польської влади на о. пароха Гмитрасевича й еп. Коциловського, чого доказом міг послужити терпкий напад особистого характеру на Владику в двотижневику „Ziemia Przemyska".

А втім по упадку Австрії і по програній польсько-українській війні змі-

нено текст молитви в часі йорданського водосвяття так, що по словах: **„І спаси, Господи, святішаго вселенськаго Архиерея (ім'ярек) Папу Римськаго"** пропускано слова **„і благовірнаго Імператора нашего (ім'ярек),** а вставлено замість того: **„і благовірний і богохранимий наш народ".**

По такій відмовній відповіді зорганізувала в 1935 р. командантура місцевого гарнізону своє власне водосвяття на Сяні — для вояків гр.-кат. обряду, що служили в різних частинах перем. військового гарнізону, головно в полку „strzelców podhalańskich", командантом якого був ген. Спєхович. Ініціятором цього нового самостійного військового Йордану в Перемишлі був найзавзятіший опонент єп. Коциловського серед римо.-кат. священичих кругів, кс. полк. Мйодонський, шеф військових капелянів перемиської X Корпусної округи. Цей боєвий ксьондз звісний був широкій українській громаді в краю з того, що він організував у підгірських повітах — на терені Східньої Галичини — „koła szlachty zagrodowej" серед українців шляхетського походження з метою їх „ревіндикації" для польщини.

Знані були його організаційні виступи напр., в самбірськім повіті, де шляхтичами були — в Кульчицях усі Кульчицькі, в Бачині — Бачинські, в Гордині — Гординські, в ліськім повіті в Лісковатім — Лісковацькі, в Телесниці — Телесницькі, в Турчанщині, в Яворі — Яворські і т. д., видавав для них орган „Pobudka szlachty zagrodowej", возив тих „шляхтичів" по Варшаві, Кракові, Ченстохові і показував їм польські пам'ятки. Хотів він витворити новий тип польських громадян, „gente Ruthenі, natione Poloni". Цій діяльності кс. Мйодонського протиставився рішуче Владика Йосафат і змусив його своїм впливом до того, що той перестав явно агітувати серед гр.-кат. „шляхти" до переходу на римо-кат. обряд.

Отже, щоб „докучити" єп. Коциловському, кс. Мйодонський постановив зорганізувати „свій" йорданський похід на Сян. За його намовою дав тодішній командант, ген. Глуховський приказ зорганізувати для вояків гр.-кат. обряду таке йорданське свято, а його переведення доручив командантові перемиського гарнізону ген. Спєховичеві. Гр.-кат. військовим душпастирем перемиського гарнізону був тоді о. Омелян Ваврик, кол. абітурієнт львівської Академічної гімназії, син пароха містечка Підкамінь к. Бродів. Отець Омелян Ваврик визначався гарним теноровим голосом і старався відправити Богослуження з великою парадою, як це було за австрійських часів, і поминав у часі Богослужень „благовірного президента нашего Ігнатія і воїнів єго". Отець Ваврик, молодий і недосвідчений священик, ішов мимоволі на руку кс. Мйодонському без найменшої потреби, чим заподіяв чимало прикрости о. Гмитрасевичеві. Після упадку Польщі о. Ваврик усі ці недотягнення вирівняв стійкістю за більшовиків.

В цьому військовому Йорданському святі брали участь не лише представники військових частин, стаціонованих у Перемишлі, але й представники всіх державних і комунальних урядів зі старостою Адамом Ремішевським та президентом міста Леонгардом Хржановським на чолі. Військове Йорданське Богослуження зачиналося в 8 год. в гарнізоновому костелі (давнім австрійськім гарнізоновім, поєзуїтським костелі, понижче гр.-кат. катедральної церкви).

Співав хор вояків самоїлкою під управою гарнізонового дяка, о. Ваврик виголошував коротку проповідь до вояків по українськи (але від 1939 р. заборонено капелянам проповідувати по-українськи), давав цілувати генералові, старості і президентові міста Євангеліє ,а по Службі Божій рушав військовий похід під проводом о. капеляна через місто над Сян, військова

оркестра грала церковні колядки, а почесна військова чета в парадному виряді машерувала за представниками влади й урядів.

До цього походу долучилися й деякі патріоти поляки. Водосвяття відбувалося на Сяні зі сторони Засяння — біля залізничого мосту. І коли в часі водосвяття проголосив о. Ваврик піднесеним голосом: — „І спаси, Господи, благовірного Президента нашего Ігнатія", співав хор 3-кратно „Многая літа", а відтак по словах: „І сохрани єго под покровом Твоїм в мирі і покори под нозі єго всякого врага і супостата" почесна військова чета давала трикратну сальву вистрілів сліпими патронами з крісів, — військова оркестра відограваля першу строфу польського державного гимну, а призначений до цього вояк випускав із клітки три білі поштові голуби, чим викликував сенсацію серед глядачів, що стояли на березі.

О 10 год. був кінець водосвяття. Отець капелян давав представникам влади і урядів напитися свяченої води, всі розходилися, а вояки-піонери приступали до розбірки вівтаря. А що з катедральної церкви виходила процесія щойно в 10 год., то був ще час, щоб перейти з Засяння через міст до міста і прилучитися до парохіяльної процесії, що йшла під проводом Владики над Сян, де щойно в 11 год. зачиналося водосвяття.

Крім того за польських часів відбувалося ще одно йорданське водосвяття на Сяні для вояків православного віровизнання. Тут попри вояків і представників польських влад, брали участь нечисленні українські емігранти „Петлюрівці" під проводом полк. Палія-Неїла. В 1938 р. в лоні тієї групи настав розбрат: національно-свідомий елемент відстав через те, що православний військовий капелян почав Богослужбу правити польською мовою замість церковно-слов'янською, як було досі. Польська влада підпирала того роду окремі йорданські водосвяття, щоб ослабити цим вплив йорданського водосвяття, що його звершав наш Владика. Та це не дало бажаного успіху.

Учні нашої гімназії були звільнені від зорганізованої участи в Йорданській процесії — з огляду на пануючі в цім часі морози. Дирекція давала їм можність і поручала взяти участь у Богослуженні і в процесії разом з батьками, або з уповажненими їх виховниками, а учням, що мешкали в бурсах: в „Бурсі ім. св. Николая", в „Гімназійнім Інституті", чи в „Бурсі ім. д-ра Адама Літинського", під проводом їх педагогічних наставників. Зате мала молодь нашого закладу можність брати активну участь у **шкільнім** йорданськім святі, яке відбувалося в школі в день Навечер'я св. Богоявлення.

Українські гімназії в Галичині, державні і приватні, мали як за Австрії, так і за Польщі в день Навечер'я св. Богоявлення шкільну науку лише до год. 10, а опісля йшли на водосвяття, якого довершували Отці катехити в церкві, де відбувалися шкільні Богослуження, або в шкільній авлі, якщо мали її в своїм шкільнім будинку, в присутності директорів закладу та учительського збору.

Коли я став на чолі української гімназії в Перемишлі, у навечер'я Йордану святив воду катехит гімназії, о. проф. Петро Голинський, нині прелат і Ген. Вікарій Апостольського Візитатора Архиєпископа Кир Івана Бучка на Німеччину, у шкільній авлі, де відбувалися шкільні ексорти. Одначе я „зреформував" це шкільне йорданське свято остільки, що „переніс" його з авлі на площу, перед головним входом до нашого імпозантного, ще в 1895 р. збудованого шкільного будинку, на якім пишалася понад державним орлом цитата з Шевченка „Учітеся, брати мої!"

Терціяни вставляли перед входовою брамою провізоричний престіл, прикрашували його смереченою, вставляли образ Патрона шкільного за-

кладу св. Йосафата, роботи Ол. Кульчицької (фотознимка цього мистецької роботи образу заховалась у мене), ставляли посудину з водою на стільці, учні уставлялися чотирикутником кругом престолу, голова „Міжклясової Шкільної Громади" виносив із шкільного будинку в окруженні виділу цієї „Шкільної Громади" старий, ще в 1895 р. дир. Цеглинським справлений, шкільний прапор з „галицьким державним львом" і образом колишнього шкільного Патрона, св. Кирила Олександрійського, роботи учителя рисунків Ол. Скрутка; побіч вівтаря уставлявся з одної сторони учительський збір під проводом директора, а з другої виділові „Кружка Батьків", а за о. катехитом члени „Марійської Дружини Учнів", які мали заступати хор і співати чин великого водосвяття перед Богоявленням Г.Н.І.Хр., до чого підготовляв їх о. катехит.

Ще й нині пригадую собі, як дзвінко читали наші учні „от пророчества Ісаїина чтеніе", чи співали „тропар Праздника": „Во Іордані крещающуся Тебі, Господи, Тройческое явися поклоненіе", як наш о. катехит читав довгі молитви св. Софронія, патріярха Єрусалимського, як підносив він трійцю і трикратно співав: „Велій єси, Господи, і чудна суть діла Твоя, і ні єдино же слово довольно єсть к похваленію чудес Твоїх", як освящав він воду словами: „Сам і нині, Владико, освяти воду сію Духом Твоїм святим" і, коли піднесеним голосом заспівав: „І спаси, Господи, святішаго вселенського Архиєрея Пія Папу Римскаго", то всі ми присутні співали унісоно: „Многая літа!"

По скінченні водосвяття, наливав о. проф. Голинський до поставлених на таці склянок свяченої води і зі словами молитви: „Даждь же всім прикасающимся ей, і причащающимся, і мажущимся єю освященіе, здравіе, очищеніе і благословеніе" підходив до директора закладу і голови „Кружка Батьків", радника окружного суду Володимира Подлуського з „водицею" і з бажаннями, а директор у свою чергу ділився відтак „водицею" з усіми членами учительського збору і терціянами, а голова „Кружка Батьків" із приявними на водосвятті батьками учнів. Опісля підходили учні до о. катехита, з якими він у свою чергу ділився водою.

По тім ходив о. катехит „з кропилом" по всіх шкільних залях шкільного будинку (головного і на філії), а гімназійний хор, супроводжаючи його, співав кондаки: „Явился єси днесь вселенній, і світ Твой, Господи, знаменася на нас". Заходив він теж і до приватних помешкань трьох шкільних терціянів, а вкінці до приватного мешкання директора закладу.

Тоді приходив до мешкання директора гімназійний хор учнів із колядками і щедрівками і на тім кінчалося наше шкільне йорданське свято.

Василь Бородач

ПЕРЕМИШЛЬ — МІСТО НАШИХ МРІЙ

Є в людському житті моменти, що їх ніколи не забувається. Існують хвилини в житті кожної людини, яких ніколи не можна згадувати без особливого зворушення. Бо вони раз-у-раз наливають наше серце якимсь теплом родинного кола й тугою за втраченою близькістю чогось дуже дорогого. Впродовж двадцятьох чи сорока років свого дозрілого життя людина протоптує чимало тернистих стежок і проходить довгі вибоїсті шляхи. Ми, звичайно, ніколи не згадуємо проміряних довгих кілометрів міських бруків нашого дозрілого віку. Тільки дороги нашого дитинства і юнацького віку залишаються в нашій пам'яті все ясні й теплі, неначе дотик пестливої й доброї руки нашої мами. Тому то й вулиці простірно далекого міста наших шкільних часів такі виразні й свіжі, такі ніби вчорашні . . .

I.

Доля розкинула нас по далеких світах. Кожний із нас має свою власну історію мандрівки почерез далекі чужі краї й кордони. В кожного з нас ятриться все ще незагоєна рана туги за втраченим рідним порогом. Та всі ми понесли в далекий світ золоту нитку, що в'яже наші серця в одну велику громаду перемишляків.

Де б Ви сьогодні не знаходились: у далекому Торонті, Сиднеї, Лондоні, Бен-Метірі, Мюнхені, Буенос-Айресі чи Нью-Йорку, на екрані Вашої свідомости й спогадів виразно рисується ясний образ, якому на ім'я — Перемишль! Вистане лише збудити Вашу уяву, і Ви вже в рідному місті. Три великі дерев'яні хрести зі знесінської гори нагадують Вам чітко те місто, в якому проходила й кувалася світла історія нашої давнини. Ви вдивляєтеся в щілини й вибої від татарських катапульт у грубезному мурі біля нашої катедри здовж Баштової вулиці. Ви чуєте, що Ви в історичному місті, в живому музеї історії нашого найстаршого з усіх наших міст у західній Україні — княжому місті Перемишлі. Там пройшла й Ваша особиста буйна молодість, Ваш шкільний вік, Ваше перше кохання! Там Ви знали і знаєте кожен камінь, кожну гірку, кожну жінку з баньками молока на плечах. До цього саме міста з таким довір'ям вела Вас до школи Ваша мама — десь із далекого Жапалова, Дикова, Цьвіржі чи Ришкової Волі. Топтала літами бруки Баштової, задивлена в будучу кращу долю сина чи доні. Ми й не маємо нагоди подякувати сьогодні за це. Ви чуєте напевно ще досі, як деруть деркачі десь за Мулевим садом, як серед ночі перекликаються сільські калатала в Пикуличах ,що нагадувало Вам Ваше рідне село.

Вранці Ви йдете Добромильською вулицею, Вас вітає молочар Кутко з Михайлом Сміком, спиняєтеся перед числом 18. Входите масивною брамою в широке подвір'я. Вас вітають молоді клени. Ви скручуєте направо й перед Вами масив двоповерхового будинку з написом на порталі: „Учітеся, брати мої"... Це саме й є Українська Хлоп'яча Гімназія. На гамірному гімназійному подвір'ї повно Ваших близьких і дальших друзів. Завважуєте поважного директора Романа Гамчикевича, або з поетично зав'язаною чорною бриндою, обов'язково в шматяних капцях, директора Дениса Лукіяновича, чи корпулентного, в масивних кальошах, оригінала директора Михайла Грицака, або завжди усміхненого директора Степана Шаха. Ще Ви не оглянетеся, як десь з'явиться з гурмою підростків зворушливо добрий катехит о. Лев Несторович. О! я знаю, що Ви не видержали б, щоб Ваша рука не згорнулася, як колись, автоматично в трубку, й Ви гукнули б за плечима в нього: „Пукавка"! Катехит обернувся б, похитуючи добряче головою, й сказав би: „Но, не казав я вчора його мамі, що він дурний"... Скорими нервовими кроками ходив би там проф. Михайло Демчук, який на годині математики кричав би до Вас, що Ви є найбільший у світі ідіот, якого він вперше зустрів у житті, бо Ви не знали б тягнути третього кореня з якогось там дробу. Ви напевно станули б наструнко перед розумним, поважним і характерним опікуном гімназійного пласту проф. Теодором Поліхою. Ви відчували б респект перед тими його очима, які проникали в Вашу душу й знали далеко більше про Вас, аніж Ви припускали. Ви напевно ще сьогодні червоніли б, коли б він зустрінув Вас на Францішканській з Іванкою Гик, Стефою Микитка чи Іванкою Співак і перший зняв би перед Вами свій „габіт" для уклону. До Вас напевно підійшов би під час павзи проф. Іван Мандюк з палицею в руці й тузином пречлів на пальцях, торкнув би Вас, уважливо оглянув Вас і Вашу одежу й не завагався б досадно кинути: „Ти, хлопе, вмий собі вуха й позастібай гудзики в штанах". Вас „пане добродію" прохолоджував би своїми „калмуцькими" алюзіями, проф. Богдан Шехович у Вашому крикливому запалі, жуючи свою шинку чи мішанину. Ви знову боялися б великого здавання у проф. Євгена Грицака й ходили б до добрих катехитів о. Омеляна Мартиновича, або до о. Петра Голинського просити опіки й заступства під час конференцій. Вас напевно виводив би з рівноваги флегматичний проф. Тадей Росткович, що правою рукою писав би на таблиці виклади, заступивши собою написане, а лівою одночасно змазував би й при тому казав би: „Це все ясне, як сонце, й легке". Ми не боялися б ніякої польської літератури у проф. Богдана Загайкевича, бо на початку години ми запитали б цього книжкового моля про якийсь київський патерик і він із запалом говорив би Вам про не цілу годину, обіцюючи на наступну годину принести цікаві книги про це. В часі викладу історії на годині проф. В. Сологуба хтось напевно відозвався б нелюдським дисонансом, а проф. сказав би: „Нехай встане та худоба!" „Худоба" встала б і вияснила: „Прошу пана професора, то я позіхав", а кляса стома голосами плакала б від сміху. Ви бачили б, як проф. Михайло Пащак, дрібного росту, втікає від гурту семаків і восьмаків на подвір'ї гімназії та йде поміж учнів першої чи другої кляси, щоб не виглядати, як молодший брат якогось із старших учнів. Ми напевно відвернулися б від польського прислужника Івана Кухти та гепнули б у його вікно кілька каменюк.

II.

По протилежній стороні вулиці Добромильської, в будинку філії гімназії на вузькому темному подвір'ї Ви зустріли б нервового й крикливого

проф. Осипа Лісікевича, задуманого поета й письменника Василя Пачовського, проф. Степана Малиновського, який з проф. Грехом заглядали часто до кавярні Люля. Там же Ви почули б від проф. Павла Волянського поради настирливим учням їхати до Канади чи Австралії телятам хвости закручувати, а проф. Іван Мануляк постійно перекручував би Ваші прізвища й шукав би в них етимології. А там далі Ви пізнали б добре знайомі постаті професорів: Филимона Мелянка, музик Клима й Богдана Вахнянинів, тактовного Романа Дубляницю, спокійного й розумного Михайла Проця, Степана Бобелюка, Євгена Форостину, Михайла Федевича, Івана Заяця, Платона Горницького, Осипа Кліша, Осипа Саса, Михайла Татуха, Теодора Коростіля, прихильника березової каші проф. Теодора Гозу, смакуна крейди проф. Теодосія Ставничого та ще декого з професорів, яких чомусь саме тепер не бачу перед очима своєї пам'яті. Пополудні під час руханки Ви знайшли б в особі проф. Євгена Любовича доброго опікуна та взірцево скромну людину й педагога. Не знаю, чи видержали б Ваші нерви, коли б Ви зустріли свого довголітнього господаря кляси проф. Івана Поповського, якого я зовсім випадково зустрінув у Перемишлі на вулиці в липні 1944 р. Над містом висіла тоді тяжка гроза окупації. Опущений і якийсь безпомічний і розгублений шукав він у когось поради, бо не знав, що діяти. Ми оба втішилися нашою зустріччю. Нашу розмову глушив гуркіт німецьких танків, що тяжко котилися шляхом на Радимно. Професор питався, куди я їду. Я тоді й сам не знав. „Ех, а я мушу тут залишитися", казав він заломаним голосом. Ми перекинулися словами прощання. По його обличчі покотилися дві грубі сльози людської розпуки й сховалися десь у великих його вусах. „Патер" плакав. Я тоді загубив навіть звичайні слова потіхи. Моє серце стануло п'ястуком у горлі й тріскали, здавалося, груди! Я скочив і погнався шляхом на Добромиль. Так, так дорогий мій Патре, наші греки тоді, так, як у Вас на годині, переходили річку Арарім, ще й досі не вертаються.

Не втерпів би теж довголітній терціян гімназії п. Дунай. Він зайшов би Вас збоку і сказав: „А, ти Івасю, що тут робиш? Та ти, згрібна торбо, посивів і здзядів!" Так, так, пане Дунай, обідніли ми трохи. Лістаємо цваєри кожного дня і з кожного предмету, з того часу, як залишили рідні пороги. Навіть Ви, пане Дунай, з паном директором тому не зарадите!

III.

А ось перед Вами стрімка вулиця Баштова, засаджена густо розложистими каштанами. З одної сторони присівся під горою будинок бурси ім. св. Миколая, це Баштова 25, а з другої, напроти, пишається потужний будинок Українського Гімназійного Інституту — це Баштова 34. Коли зачинався шкільний рік, Баштова вулиця була, звичайно, повна людського гамору. На подвір'ях бурси й Інституту повно селянських возів, а на них новенькі куферки з колодками, свіжо вшиті сінники, околоти соломи, то що. Наші батьки зносять до бурсацького шпихліра щедрі дари української осени: капусту, картоплю, сливи, яблука, сало, муку. О, не приїхали Михайло Шуп'яний, Іван Кіцила й Фіта з Цьвіржі. Десь за возом сидить скулений, запихаючись колачем, кривошийка Годунька, повагом ходить із своїм зеленим куферком і новою колодкою, „батько отаман" Василь Гарцула й не знає, що йому робити. Ось вітається з Вами бурсацький лірик-мрійник Юзьо Бакала зі Старої Соли; зносить свої торби Іван Горайський, „Абрумцьо" з Дикова. Когось шукає вже „полонителька" учнівських сердець і вічна кокетка, доїж-

джаюча з Хирова, Наталка Козловська. Андрій Федина зажурений заглядає під дверми Інституту, бо хоче знати, чи буде цього року інструкторувати, чи доїжджати. На подвір'ях Інституту крикливі поповичі трясуть сливки, а довколишні отці, їхні батьки, стоять гуртами й дискутують про підвишку місячної оплати за утримання дітей в Інституті. Нижче Інституту в довгого Крука звалює свої манатки Гомонко, в хаті слюсаря Бохенського, як звичайно, сидять уже Юзьо Гридовий, Трацьо й Пискір і грають у карти. Під числом 20 Баштової вулиці у пані Малиновської теж хтось внадився. Добра пані Зиблікевичева, що мешкає в тому самому домі, вітає нас, любачівців, питає про перебуті ферії, гостить колачем і наказує вважати на себе. Я знаю, яка в неї журба на серці.

Ви йдете на учнівську променаду на Францішканській вулиці, що вже кишить від обсмалених сонцем лиць. Там уже ходить Славко Михальчишин з Іркою Пасічинською, Влодко Федак — „Ляма" шукає погублених під час ферій зв'язків, пропонує якісь буфони, літературу, крутиться Славко Перейма з Лемківщини, Володимир Ґоцький, Володимир Савчак і атлетичний „Павел"-Владзьо Мацьків, а навіть Сеньо Посіко й Гарабач із Мацькович шукають когось на корзі. На залізничому двірці ждуть на фіякра Фіка клясові карикатуристи Ціханський і Колодій, малюючи крейдою по стінах свої „офіри". Ви вступаєте до книгарні Наукового Т-ва, де сердечно Вас вітає п. Петро Шкурат, той, що завжди знаходив час на довгі дискусії з Вами, що підсував цікаву книжку чи статтю. У „Народному Базарі" п. Люся Негребецька крутить пристрасно свою папіроску, захвалює книжки й шкільні підручники ,а біля неї, як звичайно, невідступна в гостях пані Ірина Сенечко. Ви стверджуєте з приємністю, що вона стала після вакацій ще гарніша. Василь Качмар, Славка Липська з сестрою, Наталкою, півтоновий Василь Нагайський і худорлявий та вічно замріяний Павло Генгало, Стефко Гинилевич, складають біля „Ризниці" якісь нові революційні пляни. Ви заходите на „жидівське місто", де в ці дні несамовитий натовп. Всі покупці тримають цупко гаманці в жмені, а всі купці говорять лиш українською мовою, щоб краще торгувалося. Словом українська стихія грянула в ці дні на місто.

IV.

В неділю рано в шкільній авлі Богослужба. Молимося. Ваші думки розсіяні. Чогось таки тужно за зеленню левад і селом. Все Вам видається задовго. Вам спішно на „десятку" до катедри, де співає хор семінаристок. Там напевно десь є Стефа Забродська, Ірка Перейма, Оля Шимків — там їх багато. Вони всі Ваші знайомі, вони чогось всі такі красні, веселі, свої. Біжу щосили до катедри, як тільки закінчилася гімназійна Служба Божа. По дорозі стрічаю Катрусю Чверенко з промислово-кравецької школи. Вона каже, що затужила за мною. Я повірив би їй, як би не те, що чогось Шашаровський вічно крутиться біля її школи.

Пополудні берете „ліцентку" в бурсі та йдете до Дівочого Інституту на Татарську Ч. 4, відвідати Асю Полянську чи Марусю Конів. А там довкола Вас повно дзвінкого дівочого сміху. Ви чогось такі легкі, веселі, молоді. Ви нів світу згорнули б до своїх неспокійних грудей, у Вас надії, пляни, радість. Самі ноги несуть Вас швидко вниз попри Дяківську Школу, вітаєтеся з Андрієм Шалаєм із Жапалова, що зачинає там теж шкільний рік. Сходите серпентиною до Єпископської Палати, заглядаєте крізь щілину в паркані, чи там ще ті самі баскі блискучі коні до карети нашого єпископа, чи вже

замість коней і карети стоїть авто в гаражі. Завертаєте вулицею Владичою назад на Баштову й Вам заступає дорогу довжезний і потужний блок Української Духовної Семінарії, де попід дах широка синя кафлева лента, а на ній міріяди золотих зірок, так, наче б вони хотіли казати, що будуть освічувати пізніше тернисту й мученичу дорогу її професорів і питомців.

Поспішаєте до бурси, бо звідсіля і з Інституту вибираються на футбольні змагання нашого „Сяну" з місцевою „Полонією". На спортовому грищі Вам мало очі не вискочать за Турком, Лапічаком, Бушем, Гібалевичем, Федоровичем, Неофітою, Партикою чи Лозинським, слідкуючи, чи вони в „формі". Так кінчиться перша неділя після вакацій. В понеділок починається нормальний шкільний рік, з твердим клясовим і бурсацьким режимом, що ніяк не може перешкодити заглянути за Стефою Микиткою, чи Марусею, які біля бурси й собі стріляють оком до нас.

Перші бурсацькі обіди в неділю чи понеділок Вам не смакують. Засоромлена куховарка, красуня Ганя, біля вінди, дивується, чому саме паничі не з'їдають всього. О, ми тепер уже все з'їдали б, коли б лише можна ще раз вернутися до бурси, чи Інституту та бути ще раз бодай учнем „восьмої А". Так дуже-дуже тужно за тими часами, тому й мило їх тепер згадувати.

Михайло Проць

ПЕРЕМИШЛЬ У РОКАХ 1939—1941

Ранок 1-го вересня 1939 р. в Перемишлі. Соняшний, погідний ранок. Срібною лентою в'ється долиною Сян. Знесіння ховається в осінньому тумані. Високо понад місто здіймається своєю банею перемиська катедра. Радія від ранку наввипередки сповіщають нову війну.

Збудився Перемишль і стривожився. Тут на пограниччі українських і польських земель він нераз і не два був свідком кривавих змагань. В його пам'яті ще свіжі великі події 1918 року. Тоді ворог ішов на Схід, щоб загарбати українські землі. Сьогодні інший ворог іде також на Схід, щоб загарбати польські й українські землі.

На мурах міста мобілізаційні оголошення, через вулиці перетягнені транспаренти: „Сільні, зварці, готові!" (Сильні, об'єднані, готові).

В перемиській хлоп'ячій гімназії проходять вступні іспити до перших кляс гімназії та ліцею. Не зважаючи на те, що вже почалася німецько-польська війна, нові кандидати на гімназійних учнів приїхали до іспитів з усіх кінців перемиської землі. Іспити відбувалися ввесь день у напруженій атмосфері. Щокілька годин гуділи сирени, сповіщаючи летунський алярм. Згідно з інструкціями протилетунської оборони, треба було за кожним разом сходити до пивниці й ждати відклику. Та німецькі літаки не з'являлися над Перемишлем. Пізно ввечері скінчились іспити. З дивним почуттям розходилися додому учні, їхні батьки та професори. Кожний думав, що буде дальше. Кожний думав своє, але ніхто й приблизно не прочував тих змін, що їх принесла з собою війна.

Події наступних днів покотилися блискавичним темпом. Німецький воєнний вал не котився, а гнав уперед із дивною скорістю. Вулицями Перемишля проїздили змобілізовані селянські підводи, проходили військові відділи, вештались люди. Алярми стали буденним явищем. Радіо час від часу передавало якісь таємничі оголошення. Шостого дня від вибуху війни німецький літак показався над Перемишлем і скинув перші бомби. Перша з них упала на Бакончицях, друга на залізничу стацію, а третя на торговицю, на дім якогось Каца. На другий день налет повторився. Бомби запалили пасаж Ґанса біля станції. Ніхто його не рятував. Вогонь охоплював його поступово і нищив. Інша бомба пробила дах, другий і перший поверх крамниці „Źródło" біля костелу Реформатів. Ще інша впала на Брамі коло Дельки й повибивала шиби в поблизьких домах вулиць — Францішканської, Ягайлонської, Міцкевича й Словацького. В місті повстала паніка. Люди кинулись утікати з міста на Знесіння, Замок, у поле, а разом із ними втікала й протилетунська оборона.

Думати про навчання в гімназії не було й мови. Як можна було думати про науку, коли алярми повторялися щораз частіше, коли залізничі шляхи з Перемишля на Ярослав, Львів і Хирів були перервані, коли німецькі війська зайняли вже Краків і йшли на Ряшів, а тут мобілізація продовжувалася прадавнім звичаєм, на пішки.

Перемишль змобілізував своїх резервістів щойно 8-го вересня. З нашої гімназії вирушив на оборону Польщі один лише секретар. А пішки помандрували до Львова судді, адвокати, лікарі, професори й урядовці в надії, що там вони стрінуть совітські війська, які мають прийти Польщі на поміч. В неділю, десятого дня війни, міське шумовиння порозбивали в Перемишлі

Міст на Сяні, знищений 14. вересня 1939 р.

крамниці, зрабувало тютюновий магазин, розграбило крамницю Кремера з роверами, а прихильники гарячих напитків зрабували ресторан Люля.

Вечір. Вулицями маршує польське військо. Вояки, кленучи, шукають хліба. В неладі їдуть якісь вози, на вулицях лежить скло з розбитих вікон і вистав, у брамах стоять перелякані жиди. Нема електричного світла. Але його й не треба: Перемишль освітлює червоним вогнем горіючий пасаж Ґанса.

14-го вересня залізничий міст біля Народного Дому підлетів одним кінцем угору, а другим сів у воду. Вулиця Костюшка коло староства перекопана; в окопі приміщено гарматку, а на правому березі Сяну розстрільна. Та приготування до оборони тривали довше, ніж сама оборона. Цілий день стрілянина й безладдя на вулицях. 15-го вересня, рівно два тижні після розпочаття воєнних дій, німці ввійшли до Перемишля.

Дивний був це день в історії міста. Знову з'явилась влада та вже інша. В будинку суду на Ринку сидять полонені — польські вояки. Польська адміністрація в дорозі на Львів. Німці господарюють у місті. Українська

делегація в особах д-р Вол. Загайкевича, проф. Мих. Демчука, купця Ярошевича, проф. Івана Гонтарського й мгр. Степана Навроцького добивається передачі управи міста українцям. Німецька армія в поході на Львів. На вулицях міста переважає серед населення українська мова. Страх упав на жидівські дільниці міста. Рознеслися тривожні вістки, почалися погані практики. Що буде? Перемишль причаївся. На Сході куряться дороги, чути гарматні постріли, пролітають над містом німецькі літаки. Дивні прочуття тривожать серця людей.

Було це 17-го вересня 1939 р., коли Перемишлем потрясла нищівна вістка, яка блискавкою рознеслась, сповіщаючи, що совітські війська рушили на Захід, перейшли польський кордон і посуваються на Львів, щоб „визволити єдинокровних братів українців із шляхетсько-панського ярма". Тривожне питання облітає всі українські міста й села Галичини, Холмщини та Волині: Як далеко будуть посуватися совітські війська на Захід? У Перемишлі це питання звучить: Чи займуть Перемишль? Після кількох суперечних вісток приходить вкінці інформація: Так, займуть Львів, Перемишль, займуть українські землі по Сян і Буг. По десяти днях від переходу більшовиками польського кордону зблизилися вони до Перемишля. 27-го вересня на саме Здвиження Чесного Хреста німецькі війська покидали Перемишль місто й перейшли за Сян. За ними йшли всі, хто не бажав зустрічатися з більшовиками. Пополудні загорілися всі три перемиські синагоги, з яких одна над Сяном згоріла цілком, на жидівському місті до половини, а при вулиці Словацького вигоріла тільки всередині. Як дим із пасажу Ганса сповіщав прихід німців, так дим із синагоги заповідав їх відступ і прихід нової влади до Перемишля. Перемишль знову станув в обличчі нової історичної події.

Дня 28. вересня 1939 року в Перемишлі маяли червоні прапори. Крізь місто прокочувалися й піші частини червоної армії. На Ринку привітання. Промови — українські, польські та жидівські. Совєтські солдати роздавали брошури, в яких розказувалося про те, як польські та жидівські пани в Галичині запрягали селян до плугів і орали ними землі обшарників. Інші брошури говорили про великих людей Совєтського Союзу, про Мічуріна, Стаханова, про видатніших доярок, про прекрасне життя в УССР. Водночас гості зі Сходу кинулися до місцевих крамниць і купували все, що попало, а на питання, як живеться у СССР, відповідали одне: „У нас всього много".

Скоро змінилось обличчя старого Перемишля. Зникли люди, вдягнуті в порядні вбрання і капелюхи. З'явились якісь нові люди, які вже носять задерті догори кашкети, жують сім'ячки, плюють перед себе, не здоровлять один одного, або тільки одним словом: „Здрасть!" Вони вже навчились дакати й штокати, і що друге слово міняти з російським, або до непізнання перекручувати свою рідну мову. Вони вже не люди, а сіра маса „гнаних і голодних". Вулиці змінили свої назви, крамниці перемінили вивіски. Вже ви не йдете до крамниці з колоніяльними товарами, а до бакалеї, вже ви не голитесь у фризієра, а у парикмахера, вже не п'єте кави, а кофе з сахаром, вже ви не втираєте носа хусточкою, а рукою, ви вже не буржуй, а пролетар. Совєтська влада порядкує скоро й скоро звільняє вас від панської Польщі, від поміщиків, визискувачів, від костюмів, хліба, цукру, муки, взуття, платної праці, зате вона оточує вас сердешною опікою своєї охрани.

Заняття людям: вибори, а з ними мітинги, політичні лекції, фільми під голим небом про Леніна й Сталіна, портретами яких і без ніякого наказу народ уже встиг поприкрашувати свої доми, стягаючи поволі образи святих, щоб приподобатися владі. Людська душа має два обличчя: одне ясне, друге

чорне, які на переміну міняються. Перемишль вивернув тепер наверх чорну сторінку своєї душі. Значна частина людей вдягнула на своє обличчя червону маску.

Два тижні після приходу червоної влади почали організувати школи. Проф. М. Демчук організував гімназію, дир. Зубрей народну школу. 15-го жовтня почалося навчання в українській гімназії. Першим директором назначено проф. Ляховича з української жіночої гімназії, при чому залишено й давнішого дир. Степана Шаха. Отже гімназія мала двох директорів. За деякий час прийшов ще третій, уже правдивий, совєтський. Звався Глухенький. Проф. Ляхович вернувся до дівочої гімназії. Глухенький урядував не

Українська Самоуправа повіту Перемишль в рр. 1942—1944.
Сидять в першому ряді від ліва: М. Микита — орг. секретар, А. Кігічак — ревізійний інспектор, Мгр. С. Навроцький — начальник Союзу Волостей, В. Крутій — маніп. секретар, та інші посадники та війти перемиської та бірчанської округи. Шостий із ліва в горішньому ряді А. Бук.

перемучуючися. Приходив перед 8-ою, сідав, не роздягаючися із шинелі, викурював одну, дві цигарки, які доставляв йому проф. Б., опісля, коли професори йшли на лекції, забирав із собою проф. Б., до якого мав найбільше довір'я тому, що, як виявилося з часом, уважав його за жида, і обидва йшли до міста на закупи. Там вони купували для директора все, що він потребував, а він потребував дослівно все, від сорочки до скарпеток. Коли накупив усього, прийшов останній справунок: чемодани. А коли чемодани були повні, директор Глухенький одягнувся в шкіряну куртку й нові чоботи, зроблені з галицької шкіри, зайшов одного дня до конференційної залі, щоб попрощатися з збором учителів. На короткий час залишився сам дир. Степан Шах. Польську гімназію перенесено з вул. Словацького на вул. Водну й там

спершу призначено директором Степана Шаха, а потім Степана Бобеляка. Українську жіночу гімназію з вул. Татарської злучено з хлоп'ячою при вул. Словацького. В українській дівочій гімназії відкрито російську гімназію ім. Леніна. Українську хлоп'ячу й дівочу гімназії сполучено, доповнено народною школою ім. Шашкевича й перемінено на 10-ти річну школу ім. Сталіна. Директоркою назначено жінку, що звалася Неборак. Разом із нею прийшла до гімназії на завпеда друга жінка, що звалась Іванова. Учні називали ці жінки сіямськими сестрами, бо вони ніколи не розлучалися, завжди приходили разом до школи, разом сиділи, разом виходили.

Як після приходу большевиків до Перемишля місто змінило свій вигляд, так тепер змінила своє обличчя наша гімназія. Насамперед дістала почесну назву самого батька народів, тов. Сталіна. Дістала в управу цілий штаб: директора, завпеда, завгоспа, книговода, секретаря, піонервожату, воєнрука. Нагляд над нею перебрав відділ Освіти, яким керував Таран. Нова влада переглянула стрих, пивниці, бібліотеки, кабінети й видала нові зарядження: повикидати з пивниць давні образи польських достойників, поздирати зі стін хрести й образи святих, а на їх місце повісити своїх совєтських: Сталіна, Маркса, Енгельса, Чкалова та інших. Усунено з коридорів усі матуральні табля і пам'яткову таблицю з портретом дир. Гр. Цеглинського. Заборонено визичати з бібліотек українські й польські книжки для молоді, — їх продано жидам на папір. І пішла наука новим шляхом. Новість: російська мова, нова історія, соцзмагання, таблиці обліку, таблиці відмінників, професорів, політичні лекції, професійна спілка, буфет у гімназії, навчання в святочні дні, конференції на саме Різдво, чи Великдень. Та нове большевицьке навчання не приймалося в душі молоді. У свята приходили до кляси два-три учні на 40—50. Антирелігійні лекції не відбувалися зовсім, учні зверталися до професорів по-давньому — „Пане професоре". Читання совєтської літератури було чисто вербальне, без найменшого його сприймання. Щодо навчання, то учні не мали потреби вчитися, бо всіх їх совєтська влада завернула назад на один рік. Тому, що навчання в гімназії стояло за попередніх років на дуже високому рівні, гімназія здобула в цьому шкільному році перехідний червоний прапор. Так минув перший рік совєтської влади в перемиській гімназії. Новий шкільний рік 1940/41 приніс нові зміни. Неборак залишилася сама, бо Іванова заавансувала на директора школи ім. Молотова, давнішої купецької гімназії при вул. Конарського. Завпедом назначено проф. П. З часом чоловік директорки Неборак попав у неласку й був кудись перенесений, а з ним разом виїхала й вона сама. На її місце прийшла на директора Пікалова, але й вона довго не побула й скоро виїхала, а в школі залишився сам завпед. З початком грудня з'явився новий совєтський директор, Мельник, або, як він сам себе називав: Мельнік. Був це таки наш парень із Поділля, невеликого росту, мабуть без середньої освіти, бо на жадному предметі не визнавався, зате тісно зв'язався з тими, що дбають про безпеку совєтської влади. Перемиська гімназія ім. Сталіна була одною з найбільших середніх шкіл України. Вона займала колишній будинок української і польської гімназії. Числила 21 відділів, кожний по 40—50 учнів та учениць. Учительський збір числив 35—40 людей разом з управою і канцелярією. Управляти новим закладом було для Мельника річчю, що переходила його сили. Тому, скинувши всі обов'язки, пов'язані з навчанням, на завпеда, господарські на завгоспа, адміністраційні на секретаря, сам зайнявся шпигуванням професорів, учнів і канцелярійного персоналу. Під його спеціяльною опікою був інтернат, що містився в будинку колишньої філії, де тепер на першому поверсі

мешкали хлопці, а на другому дівчата, бо в бурсі св. Миколая і Гімназійному Інституті влаштовано шпиталь. Навчання в цьому році почало устійнюватися на твердших основах. Устійнено матеріял навчання, зорганізовано педагогічний кабінет, влаштовано часті конференції, візитації, з великою контрольною візитацією з самої столиці України — Києва.

На велике пролетарське свято 1-го травня 1941 року гімназія Сталіна вже виступила назовні, як совєтська 10-ти річка, з поверховими портретами Сталіна й інших більшовицьких вождів, з хоругвками совєтського покрою і з відділом наколесників убраних у червоні штани, що мали репрезентувати найвищий ступінь совєтського патріотизму. Але гімназія машерувала на тому пролетарському святі тільки зовнішньо, тілесно, дух її літав далеко від того видовища, душа молоді й виховників була на позиціях з часів передсовєтської влади. Душа гімназії була далі свобідна й українська. Вона відчувала надходячу зміну, що мала прийти і стерти з лиця землі облуду й насилля і звільнити Перемишль від дурману, безбожництва й поневолення.

Ця хвилина прийшла скоріше, ніж усі сподівалися. Але вона й досі не принесла Перемишлеві гаряче бажаної волі. Вона на обрії! Вона зоріє і прийде День, Великий День, що вона поверне в княжі мури старого городу, щоб ніколи звідтіля не виходити.

І. В. Бодревич

І ПОСЯННЯ ЦЕ УКРАЇНА

По втраті нашої самостійности на наші землі наплив ворожий елемент, осів головно по містах і там створив адміністрацію нового окупанта. На Великій Україні — москалі, на Західній — поляки. Але довкілля міст оставалось українське й це блискуче виявилося в часах наших зривів. Зникали тоді чужі острови серед гущі українського народу.

Не інакше малася справа і з тереном Посяння, земель висунених зовсім на захід поза ріку Сян, аж по Ряшів, чи в Карпатах аж по Ясло. Осередки Посяння: Ярослав, Сінява, Порохник, Лежайськ, Переворськ, Бірча, Радимно, Динів, Дубецько, Канчуга, Березів, Сянік, — в більшості мали не польський, радше — польсько-українсько-жидівський характер. У всіх цих містах, наче на островах серед українського моря більшість творили жиди, — поляки, які міцно були змішані кровно з німцями та українцями, займали друге місце, а українці третє. Натомість усю довкільну територію заселяли українці, як історичні господарі тих земель. Сама назва міста Я р о сл а в, основником якого був наш князь Ярослав Мудрий, говорить сама за себе. Старі джерела, які послужили Осипові Назарукові написати повість „Ярослав Осьмомисл", згадують, що в часах Осьмомисла князь посилав своїх людей у землю порохницьку по овочі, що свідчить, що ця земля належала до Галицького Князівства Осьмомисла.

Духово українськими були села на захід від Перемишля: Уйковичі, Журавиця, Мацьковичі, Кусеничі, Рокитниця, Хорів, Угорка, Воля Угорська, Тиневичі, Гавриловичі, Яцьковичі, Розбір Довгий, Розбір Округлий, Полнятичі, Риплин, Бахів, місто Порохник, село Порохник, Крамарівка, Кречовичі, Бірча, Іскань, Руське Село, Дубецько, Боратин, Радимно, Динів, Каньчуга, Сінява й багато інших порохницької округи. Мова в них, хоч тут і там часто покалічена, а навіть польська, але обряд візантійський, тоб то — греко-католицький, а народні звичаї ті самі, що у східній Галичині над Збручем, чи на центральних українських землях. А головне, це духовий зв'язок населення тих земель з українською нацією. Воно раділо всіма проявами й успіхами української нації і сумувало всіма його втратами. Воно включилося в акцію українського відродження і на всіх ділянках дотримувало кроку іншим віткам української нації. І цей духовий зв'язок став наявним у часі наших визвольних змагань.

Коли в 1918 році рішалася доля української державности, молодь тих околиць раділа радістю всієї України й хвилювалася, коли становище на фронті гіршало. Будучи тоді малим хлопцем, пам'ятаю, як юнаки вечорами

підходили ближче Карпат у напрямі на Перемишль, надслуховували гук гармат, бо це був знак, що Перемишль ще в українських руках. Пригадую, як одного разу прийшли молоді хлопці до мого батька, що був тоді парохом і деканом порохницької округи, й просили видати їм посвідки, бо вони хочуть піти за Сян до Перемишля, „aby walczyć za Ukrainę". — Очевидно, батько видав секретно їм посвідки й два з них зголосилися в Воєнній Команді в Перемишлі у д-ра Теофіля Кормоша. Таких випадків було більше.

Український характер Посяння документує також факт, що українська церковна ієрархія встановила там свої деканати: Ярославський, Порохницький з Дубецьком, Радимнянський, Бірчанський, Березівський, Динівський та інші. Кожен із них числив по кільканадцять українських парохій. Варто також відмітити факт існування цілком українського села Залісся і то під самим Ряшевом, або факт, що така далеко висунена на захід місцевість, як Лежайськ, мала більшість українських мешканців.

Також старі польські хроніки говорять про український характер тих теренів. Це підтверджують родоводи колишніх українських княжих родів: Потоцьких, Любомирських, Чорторийських, посілості яких розтягалися між Лежайськом, Порохником і Переворськом. Характеристичне, що в них утримувалася українська традиція майже до останніх часів перед першою світовою війною, напр., уживання українських хресних імен, з яких завжди переважало ім'я Володимир. Тому й відношення тих родів до українського католицького духовенства, над яким вони мали свій патронат (були коляторами), було подекуди аж до часів 1-ої світової війни, властиво до 1908 року, тобто до часу атентату Січинського на графа Потоцького, прихильніше, ніж до польського духовенства. Їхня участь в українських храмових святах-празниках, як теж часте відвідування українського духовенства, чи запрошування його з родинами до себе, це наявний доказ симпатій до українства. Від мого батька пам'ятаю, що аж до 1908 р., сповідниками тих княжих родів були українські священики, між ними й мій батько.

Ці приязні відносини з тими княжими й графськими родами послабли по 1908 році, а остаточно розірвалися після українсько-польської війни в 1919 р., коли старші представники тих родів відходили в вічність, а їхні місця займали нові нащадки, виховані вже в польському післявоєнному шовінізмі. Але й тут можна було зустрінути вийнятки. До них належав граф Влодзімеж Шембек, що був посвоячений із родом Чорторийських та Любомирських і мав брата віцеміністром закордонних справ Польщі. Жив він у своєму маєтку в Угорці, всього 2 км. від Порохника й був частим гостем українського пароха в Порохнику о. Бодревича. Він мав свої маєтки в кількох довколишніх місцевостях, між іншим у Порохнику-місті. З того приводу був він колятором української церкви в Порохнику, якою дуже інтересувався та яку морально підпомагав.

Коли по першій світовій війні о. Бодревич виступив із пропозицією побудови хресної дороги-Голготи при церкві Успення Пречистої Діви Марії в Порохнику, де був чудотворний образ Матері Божої, то крім підмоги з боку парохіян, прийшов із своєю визначною підмогою граф Вл. Шембек. Збудована в Порохнику хресна дорога, врочистого посвячення якої довершив Владика Йосафат Коциловський, у часі празника Успення Пречистої Діви Марії 28. серпня 1922 р., стала місцем щорічного маніфестаційного здвигу українства з околиць Порохника. Ці релігійні маніфестації в дні Успення Божої Матері тривали три дні й щороку стягали від 10—15 тисяч прочан. Чотирнадцять менших та одну більшу богослужебну каплицю з маленькою гротою

(печерою) розмалювала українська група артистів, очолювана Павлом Ковжуном. Належить ще згадати, що Павло Ковжун зладив високомистецьку обгортку до книжки о. Д. Бодревича п. н. „Стежка в рай", з гарним графічним укладом та зображенням св. Володимира Великого та св. Йосафата. Кілька примірників цієї книжечки знаходиться в Америці.

Такий стан, тобто мішанина населення по містах, а більшість того населення українська по селах, тривав аж до часів по першій світовій війні, коли Польща посилила колонізацію не тільки Посяння, а цілої Галичини, Волині, Холмщини та Полісся. Ця колонізація нанесла особливо важкий удар нашому Посянню.

Коли переглядати шематизм перемиської дієцезії, хоч би тільки останніх років перед війною, та подивитися на дати оснування церков у поодиноких селах, то легко можна переконатися про український характер тих земель. І так у самому Порохнику-місті, була стара церква ще з 18-го ст., а дочірне село Гавриловичі мало стару стилево побудовану церковцю, яка пам'ятала козацькі часи й коло якої, як розказували старі жителі Гаврилович, поховані були українські козаки. В другій дочірній церкві Порохника, в селі Тиневичі, була стара, може двох-трьохсотлітня дерев'яна церква, з якої кілька ікон, що переховувалися в дзвінниці, а які відкрив о. Д. Бодревич, знайшли своє почесне місце в Українському Національному Музеї у Львові. Церковні поля в Тиневичах та городи з садами — це доказ, що Тиневичі були колись самостійною парохією й лише з часом через наплив чужого елементу прибрали нанів польський характер, а церковну громаду прилучено до Порохника. Також стара, хоч невеликих розмірів, мурована церква в селі Угорка у підніжжя самих Карпат — це старі пам'ятки української слави й культури на тих землях. Це саме відноситься і до церкви в Розборі.

Та по напливі чужого елементу на наші землі по першій світовій війні вони поволі почали прибирати чужий характер, забувати рідну мову. Тільки різниця віровизнання, обряду та звичаїв вирізьбили своє незатерте тавро й відокремлювали українське населення від польського. Збільшився й перехід на латинський обряд, тобто у польський табір. Але й ці „поляки" придержувались українських звичаїв. Відомо, напр., що поляки не мають Йорданського Водосвяття. Отож, коли приходили Водохрищі на тих теренах, що їх замешкували українці, то поляки святкували їх разом із ними.

По першій світовій війні зрідка де можна було бачити на Посянні польські костели, там переважали церкви. Поспішна будова костелів почалася по нашій програній у 1918 році. Їх будували дрібні польські дідичі для своїх слуг, що їх спроваджували з заходу, або для мало- чи безземельних українських селян, яких називали в тих околицях — халупниками (від слова хата, по-польськи — халупа; крім хати нічого не мали), що їх перетягали на римокатолицтво.

Ще з часів мого побуту в родинному домі в Порохнику пам'ятаю, як по втраті нашої самостійности приходили до мого батька зневірені та збаламучені селяни з сіл Порохник, Крамарівка, Тулиголиви, Воля Угорська, Яцковичі, — очевидно. під натиском польської поліції, — з заявами видати їм українські метрики, бо вони міняють обряд, що в польській дійсності означало зміну національности. Таким чином, там, де ніколи не було поляків, як у селі Мацьковичі, Кусеничі коло Перемишля, чи в Крамарівці між Порохником і Бірчею, чи коло самого Порохника, польські дідичі за підтримкою польської адміністрації почали будувати нові наказні костели для перевертнів та для насланих колоністів, що їх поселювали на розпарцельованих двірських

маєтках. Слідом за тим будувалися „Доми Людове", творились організації „стшельцуф", що часто влаштовували погроми українців і жидів. Особливий характер мали погроми в день латинської Великої Пятниці. Приводом до цього служив для поляків факт, що Юда продав Ісуса Христа. Отже вже кілька днів перед Великою П'ятницею міське польське шумовиння Порохника та інших довколишніх містечок робило куклу, яка мала символізувати постать Юди, тягнули її шнурами ринком міста та вулицями, при чому били її палицями. В часі тієї церемонії кидалася на жидівські крамниці, вибивала шиби, грабувала товар, а самих жидів била палицями. До речі, жидів було в самому Порохнику кілька тисяч і вони мали три синагоги. Характеристичне те, що ці акції завжди відбувалися за тихою апробатою польської влади.

Знаю, що мій батько завжди в церкві перестерігав українську молодь, якої, до речі, в самому Порохнику було дуже мало, щоб вона не мішалася до таких акцій. Та такої перестороги не давав своїм вірним польський священик, канонік Мотиль. Тому то й відношення жидів до українського населення було краще, ніж до поляків. Жидівські адвокати, аптикар, лікар та інші бували частими гістьми в домі мого батька, а рабіни ніколи не поминули нагоди, щоб не привітати нашого єпископа, коли він приїздив на візитацію на празник Успення Богородиці. На Паску рабін завжди приходив особисто привітати батька та приносив мацу. Коли ж у них відбувалися значніші виступи, то запрошували нас до синагоги послухати їхніх канторів, чи скрипаків.

Друга світова війна принесла українському Посянню величезне знищення. Тільки засобами фізичного насильства вдалося комуністичній Польщі виселити українське населення з цієї території. Одначе це не може заперечити факту вікової пов'язаности Посяння з українським материком.

Дмитро Дучинський

З МОЇХ ЗАПИСОК ПРО СЕЛО ОСТРІВ І ПРАЛКІВЦІ ПІД ПЕРЕМИШЛЕМ

ОСТРІВ

Як іти вулицею Грунвальдською (давніше Угорська) на захід від Перемишля, за збудованим Австрією валом, між кузнею Ленчика і Бровaром, є глибока валка, яка відділяє село Острів від Перемишля. Там зачинається Острів і кінчиться під селом Кінківці, недалеко маленької церковці, по лівій стороні шляху, як іти з Перемишля.

На підставі записок, знайдених в архівах церковних і двірських, село Острів повстало в 2-ій половині XIV ст. В „Aktach Grodzkich i Ziemskich" (том VIII, 54) зазначено, що в 1406 році виміняв латинський перемиський біскуп Мацей село Острів та інші в заміну за село Ганчкова.(?). Там же на стор. 73 під роком 1424 названо власником Острова — Дерслава.

В тому місці, де тепер орні поля громадян Острова, ріка Сян плила трьома коритами, де між двома, що їх вже нема, шляхтич (боярин?), який дістав ті землі, побудував оселю, назвавши її за назвою місцевости — Островом.

Околиці Перемишля були тоді лісисті й недоступні. Було там багато озер, болота, мочарів в яких виводилася сила силенна дикого птаства. Сян плив куди хотів, творячи своїми відногами природні заборола для Перемишля від заходу й півночі, а від сходу боронила місто ріка Вігор, що впадала в Сян.

Над північним коритом Сяну йшов шлях на Дубецько, Коросно. Ясло й далі на захід, а по правій стороні, тобто над полудневим коритом, ішов шлях на Бірчу, Сянік, почерез Лемківщину на Мадярщину. Північне корито Сяну засипано на початку XV ст. і тепер йде ним шлях на Дубецько, а середнє при кінці XVII ст., але сліди по ньому залишилися донині.

Ще в 1894 р. вода з Сяну вдерлася до цього корита й наробила багато шкоди, забираючи з піль збіжжя, мости, а також кілька хат. В одному місці на західній стороні села залишилось на просторі одного гектара озеро, завглибшки 30 метрів. На північ від того озера підноситься гора, на якій австрійський уряд побудував укріплення — „верк", що й називався — „Верк Острів".

Першими мешканцями Острова була двірська служба з-поміж українців, автохтонів в селах, що давно розсілися на узгір'ях і по балках кругом Перемишля.

Вже в 1557 р. була в Острові дерев'яна церква, як згоріла під час облоги Перемишля в 1948 р. У вирятованому церковному архіві збереглися вістка, що церкву будував власник села Созан, до якого належали Пралки й Зеленка.

В 1648 р. коли гетьман Хмельницький облягав Львів, ватага татар, напавши на Перемишль, спалила кілька сіл кругом нього, а між ними й село Острів. Згоріла тоді й дерев'яна церква. Багато селян попало до неволі й тільки небагато з них врятувалась разом із священиком Головацьким. Третя церква згоріла з невідомих причин у 1879 р. за о. Децка, який вирятував церковні книги й ризи. В 1884 р. побудовано четверту мурована церкву з пожертв селян, яка стояла до 1945 р.

В двірському й церковному архівах записано, що в 1779 р. село мало 86 хат, а в них жило 345 душ населення. Крім дідича і кількох осіб із двірської служби, що були поляками латинниками, все населення села було українське. В тому часі дідич Созанський, якого рід проживав в Острові майже два століття, програв село в карти й до Острова прийшов новий власник Возняковський, рід якого продержався до 1903 р. В 1904 р. до Острова прийшов новий власник, Лазарус. Він відремонтував палату, побудував нові стайні й заложив хмелярню, але головну увагу звернув на молочарство. Лазарус оточив себе жидами, та село їх не злюбило й двір збойкотувало. В 1905 р. селяни в часі жнив прогнали з поля чужих робітників і те саме повторилося в 1906 р. Все збіжжя зимувало на полі. Всякого роду жидівські комбінації не помогли і в 1907 р. Лазарус продав двір польському парцеляційному банкові в Ланцуті.

В 1908 р. село числило вже 136 хат із 510-ма душами населення, з чого 314 українців, 179 поляків і 17 жидів. В селі була одноклясова школа, в якій учив поляк Крупа. Священиком був о. Хомінський, війтом мій батько Степан Дучинський. З села ходило два хлопці до гімназії в Перемишлі й 5, до виділової школи. Вже 1908 р. засновано читальню — Просвіти, першим головою якої був о. Хомінський. У тому ж році засновано товариство Січ, головою якого був Дмитро Рочняк. Поляки поза косьцюлком не мали ніякої організації. В неділі й свята, коли не було Богослуження в їх костелі, з вийнятком кількох, приходили до церкви й розмовляли з українцями по-українськи. Селянам, як українцям, так і полякам, не виключаючи й жидів, жилося досить добре. В селі панував патріярхальний звичай, додержувано традицій предків, свята й празники проводжено врочисто. Весілля тривали по кілька днів, а в багатших і по тижневі. По похороні обов'язково мусіла бути „стипа", тобто гостина, в якій брали участь усі учасники похорону. У співжитті між українцями й поляками майже не було ненависти до 1908 р.

В 1908 р. ланцутський банк став парцелювати двір. Палату й 200 моргів поля купив шляхтич Свежавський, а решту 500 моргів банк розпарцелював поміж мазурів, спроваджених із Ряшева. На тих 500 моргах поля повстали дві колонії з 84-ма хатами, з 354 душами чисто польського населення і таким чином до 1-ої світової війни в Острові було 230 хат з 864 душами населення. Колоністи домагалися користування громадським добром, як пасовиськом, лісом, школою, дорогами й цвинтарем, але громада на це не погодилася і спір тривав до 1912 р. Колоністи справу програли й мусіли будувати для себе окрему школу, окрему дорогу до шляху й на пасовисько, до лісу не мали права вступу, а також мусіли докупити один морг землі під цвинтар. За цю програну справу місцевий учитель Станкевич, який був головним опікуном і оборонцем поляків, пімстився в 1914 р. на батьку, який був війтом, та й ще на двох українцях, Дибку й Рочняку, тим способом, що зробив донос

до військової команди міста Перемишля, нібито вони є москвофілами й вороже ставляться до австрійської держави. Їх арештовано й вивезено до Талергофу, де Рочняк помер, а батько й Дибко вернулися до села в 1915 р.

Цілий час панування Польщі в Острові верховодили поляки. На чолі й під проводом нового вчителя, поляка Кочая, вибудували великий людовий дім ім. Вітоса, в якому концентрувалося все їхнє життя. Там була каса Стефчика, Кулко Рольніче, Тов. школи людової, коло шляхти загродової і Стшелец. Війт і солтис у селі – поляки, маючи до своєї ломочі поліцію і староство, знущалися над українцями та силоміць перетягали їх на латинський обряд. Української інтеліґенції в селі не було. В 1915 р. парох о. Хомінський переніссся до Верхрати, а парохію обняли Отці Василіяни з Перемишля, які щонеділі та свята доїздили на Богослуження. Всю їхню працю над освідомленням селян українців паралізувала польська влада. Українці навіть не мали своєї власної читальняної домівки, хоч закупили під неї спільно площу, але виділові, що її купили, не могли між собою погодитися. Бідненька кооператива ледве животіла, а оркестра, що її заложили Отці Василіяни в 1934 р., скоро перестала існувати, бо не було для неї зрозуміння й єдности.

Від 1909 р. до 1934 р. я був в Острові небагато разів, жив поза Островом, приїжджав на свята, на похорон мами й батька, а щойно, як став працювати в кінківській волості в 1943 р., до якої належав і Острів, побачив, яка велика зміна наступила в рідному селі, очевидно, на некористь українців.

Острів, доми й поля якого лучилися з Перемишлем і якого більша частина жителів, головно молоді, перебувала чи то в школах, чи працювала в місті, сильно була деморалізована міським життям. Кіно, забави, різні робітничі організації, кнайпи, дівчата й вуличне шумовиння, все те розкладало сільську молодь, що вносила до села комуністичні ідеї, які розкладали морально село. В часі німецької окупації поляки так розпаношились, що вечором не можна було спокійно пройти селом. Маючи зв'язки з підпільною польською організацією, вони анонімними листами тероризували українців, грозячи їм смертю. В 1947 р. я дістав з Острова від племінниці польки листа, в якому вона описує таке: „Восени 1945 р. банда поляків на чолі з Фердинандом Ґнаткевичем почала викидати з домів тих українців, які добровільно не поїхали на схід за Медику. Побитих, покривавлених викидали на вулицю, а опірних катували нелюдським способом. Кілька осіб живими вкинули до криниці. Їх майно спалено. Прогнані українці ночами поверталися на конях із-за Медики й палили позісталі доми, від яких займалися інші й так щоночі майже по всіх селах довкруги Перемишля горіло людське добро.

Весною 1946 р. подала одна газета, що в самім тільки перемиському повіті українці спалили 142 сіл. А дальше пише, що ніхто тих сіл не відбудовує, що ті поляки, яких українці викинули з Східньої Галичини на Захід, поїхали на німецькі землі, а села здовж Сяну по обох сторонах позаростали бур'яном і тільки вовки виють по ночах.

ПРАЛКІВЦІ

На захід від Перемишля, зараз за стадіоном, по правій стороні шляху на Сянік, зачинаються поля села Пралківців і тягнуться на заході до острівського лісу, а на полудне до лісів: магістратського, кругельського й пралківського аж до Залісся.

Село Пралківці повстало в тому часі, що й село Острів. Дідич, який отримав село Острів, дістав також село Пралківці й Зеленку. За переказом,

за княжих часів у балці над річкою Пралківчанка стояло 6 хат і водний млин, які мали назву: Пралки. Назва ця мала походити від пралок, які щодня прали киянками на річці білля, а голос розходився далеко понад Сяном і, коли хтось питав, де є млин, казали, що на Пралках. Так мало бути до приходу на наші землі поляків.

Шляхтич, який одержав Пралки, переіменував їх на Пралківці і так ця назва залишилася. Пралківці в першій стадії свого повстання не мали орного поля, бо почавши від перемиського Замку, далеко на полудне й захід були ліси, а над Сяном мочари й невжитки, на яких паслася двірська худоба. Щойно в 1779 р. до Пралківців прийшов новий власник, який побудував двір і став шматок за шматком висушувати й управляти землю. Цей шляхтич прийшов із Волині й привіз собі 10 родин, які корчували ліси й висушували для нього мочари. Між тими 10 родинами був і мій прадід Андрій.

Переглядаючи церковний архів, я знайшов замітку о. Децка з 1812 р., що дерев'яну церковцю на цвинтарі побудували два роди: Гарані і Помайди, які цілий рік ходили по колекті, та що дідич Дружбацький, колятор, дав даром дерево на будову; а перше Богослуження відправлено в 1809 р. Скільки тоді було в Пралківцях мешканців, замітка не каже. В іншому місці в замітці самого колятора (опікуна церкви) дідича, я довідався, що дерев'яна церковця на цвинтарі з невідомих причин загорілась, а також став горіти двірський ліс. Тоді дідич звернувся до селян, які рятували церкву, з словами: „Ідіть, люди, рятувати ліс, а я вам церкву відбудую". Так і сталося. Люди вирятували ліс, а дідич побудував нову церкву, але вже мурована й не на тому самому місці, а по другій стороні на городі, що його на те закуплено. В архівному матеріялі виписано докладно (польською мовою), скільки коштувала площа, скільки будова церкви, й зазначено, що дідич власним коштом справив вівтар, священичі ризи й церковні книги. Церкву посвячено в 1842 р. при великому здвизі вірних і вона стояла до мого виїзду в 1944 р.

В 1831 р. село Пралківці начисляло разом із двірськими 36 хат. В селі, крім дідича, не було ні одного латинника. В 1857 р. старий дідич помер, а маєток обняв його син Севастіян, що вмер у 1898 р. Він був бездітний і маєток припав якомусь родичеві, що називався теж Дружбацький і також прийшов із Волині. Він побудував над гробом попередніх дідичів каплицю, в якій раз на місяць відправлялося Богослуження. Новий власник Пралківців оточив себе поляками й став дуже діяльним між поляками в селі, в Перемишлі і в цілому повіті. В 1908 р. вибрано його повітовим маршалком і при помочі спроваджених черниць він почав польонізувати село.

В 1880 р. в Пралківцях було вже 60 хат із 376 душами населення в громаді, а крім цього на двірському обшарі було 10 хат і 90 жителів. З них 285 було греко-католиків, 155 римо-католиків і 26 жидів. Школи в селі не було, але дідич побудував захоронку, в якій учили по-польськи монахині. Читальню „Просвіти" заснував о. Калужняцький у 1909 р. і вона містилася в його хаті. В 1912 р. „Просвіта" набула власну хату серед цікавих обставин. В 1904 р. в селі була корчма, в якій можна було все дістати, включно до нафти. Одної неділі прийшла по нафту селянка, а жид, що обслуговував саме людей, не хотів їй нафти дати. Поденервована селянка підійшла до стола, при якому сидів її чоловік і, ставляючи пляшку на стіл, каже: „Будеш, чоловіче, світити очима в хаті, бо жид не хоче нафти дати". На то жид заявив, що нафти не дасть, поки всі люди не повиходять із корчми.. Обміркувавши між собою цей випадок, селяни додумалися до того, що треба заснувати власну крамницю, тільки не знали, як до того взятись. Дискусії

прислуховувався молодий 19-літній хлопець Степан Оліяр, який порадив винайняти при дорозі город і на ньому поставити дім, а решту він сам виконає. Власник городу був між ними і згодився город винаймити. Побудували хату й за порадою священика скликали людей та заснували кооперативу, яку за порадою поляка назвали „Кулко Рольніче", спровадили товар і посадили Оліяра продавати. Він вив'язувався з свого крамарівства дуже добре й усі люди були ним задоволені. Але в 1911 р. прийшла реорганізація „Кулек Рольнічих", і треба було нотаріяльно оформити площу й дім. До „Кулка" вписалася більшість поляків, які вибрали нову управу, а вона викинула Оліяра, а на його місце посадила поляка з Перемишля.

Війтом у селі був українець, який порадив Оліяреві купити від громади напроти „Кулка" кусок невжитку, що той і зробив, а невдовзі поставив дім і місяць пізніше продавав уже у власній крамниці, забираючи „Кулкові" більшу частину покупців. Незадовго „Кулко" стало банкрутувати. Його управа пішла до дідича на скаргу, а той порадив внести скаргу на війта за те, що продав площу, яка була призначена на „Пожарну сторожу". Громада процес програла й Оліяр мусів забирати хату з площі. Та не було куди. По нараді у священика рішено купити кусок городу від селянина Грицайка, заінтабулювати на Читальню і перенести хату Оліяра на куплену площу з застереженням, що хата буде власністю Читальні, а Оліяр може мати в ній крамницю так довго, як захоче. Таким способом Читальня набула власну домівку, в якій Оліяр держав крамницю до 20. червня 1920 р., доробившися гарного майна. Він купив 7 моргів поля, побудував власну хату, до якої й переніс крамницю.

В тому часі українці в громадській раді мали 12 своїх радних на всіх 16 і свого війта. В 1922 р. староство розв'язало громадську раду й поставило комісаром поляка. В 1925 р. відбулися вибори і на 16 радних українці здобули тільки 8, а війтом став поляк. Школи в селі дальше не було й діти ходили до захоронки, в якій польки монахині, шовіністки, вели неперебірливу полонізаційну роботу, висміювали перед дітьми українські свята, Святе Причастя, немов би то воно було шкідливим для здоров'я, бо всі причащаються однією ложечкою і хворий може заразити здорового. В селі мало хто розмовляв по-українському. Поза священиком і кількома селянами, в хаті й на вулиці українці розмовляли по-польськи. Крім священика, української інтелігенції в селі не було й тому Читальня існувала тільки на папері. Але й поляки поза „Кулком", яке за Польщі відновили, не проявляли майже ніякого культурно-освітнього життя. Вони й не потребували, бо мали власну державу, свою адміністрацію, війта, дідича й робили, що хотіли.

Зате українці взялися врешті до культурно-освітньої праці. До Пралківців вженився свідомий українець із сусіднього села й він заложив по Оліяреві крамницю. На загальних зборах Читальні ввійшов він до Виділу й розпочав працю від заснування аматорського гуртка. Упорядкував бібліотеку й заснував „Кружок Рідної Школи", до якого вписалося 42 дітей. Щонеділі й свята в Читальні відбувалися відчити, імпрези, концерти. В 1935 р. розвалено стару домівку й побудовано нову 20 м. завдовшки й 10 м. завширшки, яка була окрасою села до 1939 р. Читальня мала 184 членів, а в бібліотеці було 300 книжок. Селяни передплачували 42 примірники „Народної Справи", а, щонайважніше, всі селяни в селі, як у себе дома, так і на вулиці, розмовляли вже по-українському. В читальняній домівці була кооператива, яка нараховувала понад 200 членів і мала 40 тисяч золотих річного обороту. Село Пралківці чи не найбільше в перемиському

повіті, протягом двох років зложило на будову Читальні понад 17 тисяч золотих.

В 1939 р. було в Пралківцях орної селянської землі 274 моргів і 100 моргів лісу, в тому 22 морги пасовиська. Село мало 136 хат, з того 69 українських із 272 жителями, 57 польських із 234 жителями, і дві жидівські родини з 11 особами. До двора належало 200 моргів орної землі й 200 моргів лісу. Парохія мала 18 моргів орної землі. До Пралківців належала дочерня церква на Кругелі Великім, що мала 12 моргів орної землі й 10 моргів лісу. Церква і парохіяльний дім були муровані й укриті бляхою. Поза двором і парохією, найбагатшим господарем у селі був жид, що мав 12 моргів поля, два українці і два поляки, що мали по 7 моргів поля, а решта мали від 4 до ¼ моргу. Більшість жителів села жила з праці рук, головно з продажі дров на в'язанки, що їх несли переважно на своїх плечах до Перемишля.

Від 1936 до 1939 рр. Пралківці були волостю, до якої належали: Кругель малий, Кругель великий, Тарнавці й Залісся. В селі була станиця поліції.

До автохтонів у Пралківцях належали: Помайди, Гарані, Грицайки, Мисливці, Бати, Сікори, Копанцевичі й Колодії, опісля дійшли: Дучинські, Склепінські, Козновські, Оліярі, Гучки, Вербицькі, Морози й Співаки, а вже за Польщі — Наконечні та Яросевичі. Пралківці за цілий час свого існування під містом до 1-ої світової війни видали тільки одного інтеліґента, який за Польщі перейшов на римо-католицький обряд, змінив своє прізвище з Колодія на Колянкевіч, а коли помер, його дружина полька забрала його тіло до Кракова.

Аж болюче стає, коли подумаєш, що Пралківці в 1918 р. в часі наших визвольних змагань не дали ні одного чоловіка в ряди українських збройних сил, ба, що гірше, декілька українців у рядах польських легіонів помагали виганяти з Перемишля українців.

Петро Ямняк

З-НАД СЯНУ НАД ГАДСОН

(З приводу з'їзду перемишляків у Н. Йорку 4. липня 1953 р.)

Ви не кажіть, що 4. липня ц. р. в Н.-Йорку на давтавні світило, чи радше пекло, звичайне, розпечене нью-йоркське сонце. Того дня його не було.

4. липня ц. р. світило підкарпатське сонце, — сонце ячменю і ялівцю, чисте, розмріяне. Неначе над Перемишлем стало. Віяло прохолодою від Сяну. Пахло каштанами й зеленню молодих кленів гімназійного подвір'я і стояла випещена сонцем надсянська погода. На сьомій вулиці біля церкви св. Юра зранку всевладно панувала перемиська атмосфера.

„Тут зіталися перемиські орли", як говорили собі перемишляки, вітаючи один одного. Ви й не запримітили, що зблизилася 9.30 ранку й як хутко наповнилася ними церква. Видно, поїзди того дня зробили неймовірну кількість миль. Це ж бо не шутки: Перемишль — Н.-Йорк, привізши на незвичайний з'їзд понад двісті осіб, що того ранку до непізнання змінили кольорит 7-ої вулиці.

Ось уже й повна церква. При престолі три священики: о. Маланяк, о. Лебедович і о. д-р Біланич. Мов із під землі виростає хор. Місце померлого гімназійного проф. Павла Волянського заступає мгр. Крушельницький. Бачите знайомі обличчя, а одне з них сина проф. Волянського, д-ра Олега. Відчуваєте всім своїм схвильованим єством подих, і то незабутній, перемиського гімназійного хору. Грімке „Слава, Отцю", переносить Вас цілком у гімназійну каплицю. На душі робиться моторошно! Кажуть, що мороз іде поза спину! Зворушення і хвилювання на обличчях присутніх! На очах жінок — сльози радости і сльози чогось невисловленого: сльози страшних пережить! Злегка оглядаєтеся за близькими й так дорогими обличчями. Усмішка радости поблажливо грає на обличчі.

Теплим словом вітає з'їздовців о. Маланяк і висловлює радість як і з приводу з'їзду, так і з того, що він починається з Богом. Тому радо дає для з'їздовців своє благословення. Тим часом хор далі бентежить Вашу душу. А ось зближається Святе Причастя. Ви бачите, як у покорі приступають до нього. Міцна й незабутня хвилина! Служба Божа добігає до кінця. Ось ще два священики — о. Рейнарович і о. Старух — долучаються до попередніх і йде торжественна панахида, з усе так бентежним — „Святий Боже". за душі наших виховників та друзів, що відійшли від нас. Відійшли, або впали на полі слави за краще завтра свого народу.

А ось і перша знимка на сходах церкви й перша радісна, овіяна сонцем зустріч! Настирливо випитую проф. Ставничого, чи пригадує собі мене, бо

З'їзд Перемишляків у Нью Йорку 4. липня 1953 р. В президії, від ліва. проф. Ставничий Т., Ростикович Т., Котисова С., Кульчицька Кл., Коренець О., Загайкевич Б., інж. Волосенка П., Гнатишак М., ред. Ямняк, П., інж. Семчишин О., о. Рейнарович Йосиф, Рейнарович, адв. Пелехович.

саме тридцять років минає, як учив мене в нижчих клясах географії. Каже, що якось навіть добре пригадує, і висловлює свою неприховану радість з приводу нашого з'їзду. Може ця моя пригадка послужила дорогому професорові приводом розповісти під час обіду анекдоту з байки Крилова про те, як то професор не міг пригадати собі прізвища свого учня.

Прохожі звертають увагу на валку людей, що парами й не парами котиться в сторону 5-ої Евеню до готелю Бревурт. Навіть поліція на розі 4-ої Евеню цікаво дивиться в нашу сторону.

Ви добре пам'ятаєте початок шкільного року у Вашому навчальному заведенні. Вам і досі дзвенить у вухах той крик і гамір учениць, учнів, що вони його принесли в місто з своїх запашних сіл. Незабутня картина, до якої Ваша уява так часто в Вашому життьовому шляху повертається, і мимохіть за горло тисне здавлений жаль за минулим, що ніколи не вернеться. Ось такий гамір запанував у вестибюлі готелю Бревурт. Тільки тут сценки мали відмінний характер. Якщо Ви не бачилися з своїми друзями два місяці під час ферій, то тут ті ферії тривали таки повних двадцять, а то й більше років. Тому таке зрозуміле зворушення, виклики: Ах, Ірино, Ірино. Нусю! Стефцю! Іванко! Лесю! Марто!.. Палкі обійми, блиск сліз в очах! Щастя і радість з гамором обійнялись! Сцени незабутні!

Голова організаційного комітету інж. Орест Семчишин відкриває з"їзд. Вітає присутніх на залі пань і панів професорів та учасників з'їзду. За столом займають почесне місце в президії пані проф. Котисова і проф. Клементина Кульчицька та професори Богдан Загайкевич, Тадей Росткович і Теодосій Ставничий. Між ними пані Ольга Коренець, як найстарша представниця учениць, та покійний інж. Павло Волосенко, як найстарший представник між живими нашої гімназії. Однохвилинною мовчанкою вшановують з'їздовці пам'ять тих, що від нас відійшли.

А далі йдуть привіти. Д-р Григор Лужницький, головний редактор „Америки", складає з'їздовцям палкий усний привіт від УККА. Привіт короткий, глибоко продуманий, закінчується побажанням для учасників з'їзду в найближчому часі відбути такий з'їзд у рідному, вільному Перемишлі.

Тепло по-жіночому, з глибоким чуттям вітає з'їзд голова СУА, пані Олена Лотоцька. „Нехай то не буде наш перший з'їзд", — просить на прикінці. Автор цих рядків відчитує частину привітів, що надійшли з усіх частин світу. В першій мірі читає заяву о. проф. Теофіля Калинича про його згоду перебрати протекторат над з'їздом. З'їзд відбувся під протекторатом панів Директорів та Учительського Збору. Яка ж шкода, що не всі могли взяти участи в ньому. Найсердечніший привіт о. Калинича учасникам з'їзду присутні вітають дуже тепло. А далі йде ціла низка привітів від проф. д-ра Маркіяна Терлецького (Чікаго), мґра Василя Бородача (Канада), о. Лева Опоки (Англія), мґра В. Савчака з дружиною (Африка), д-ра Романа Дашкевича (Австрія), інж. А. Артимовича, інж. М. Подлуського, П. Шкурата. Тут треба відмітити один із дуже гарних привітів, сина далекого Запоріжжя, інж. Гаврила Гордієнка, що між ін. так вітає з'їздовців: „Полюбив західні окраїни і тих людей, там я залишив частину своєї душі й свого серця і, хоч я з далеких степів України, але разом з Вами кличу в цей святочний день Вашого з'їзду: Ніхто й ніколи з цілої України не дасть своєї згоди на те, щоб Перемишль та Перемищина лишилися поза межами вільної Української Держави! Перемишль був, є і буде на віки українським! Хай живе Перемишль та Перемищина в межах Української Соборної Держави!" І ось знову привіти: від пані Оленки Гердан-Заклинської, д-ра Степана Гика, о. Я. Пасічин-

Сходини Перемишляків в Шикаго в грудні 1953 р. 1-ий ряд: стоїть адв. д-р Пелехович, сидять: Гарасовська-Дачишин, Курпіта Т., д-р Дмоховський Ст., о. Микита, Смукова, д-р Смук, Куропась Ст., д-р Терлецький М., Яросевичева, Зиблікевич-Шпиталь, Коло неї стоїть Кравс І.

ського, д-р Марії Пшеп'юрської-Овчаренко, пані Марії Цегельської-Кармазин, д-ра П. Грицеляка, проф. Т. Петришака, Володимира Колодія, від 12-ти осіб із Монтреалю (підписав Ілля Гомонко), довший привіт від д-ра Б. Гука, учасника УПА, що частинно змалював бої в Перемишлі, пані Анни з Лешків Домачевської, Євгена Зубальського, пані Ольги Гарабач, Б. Козака, від „Сучасної України" за підписом: Р. Гаєцький, Володимир Сорочак, Володимир Стахів і Л. Футорський, від дир. Ст. Бобеляка, проф. М. Проця, Є. Гарабача, І. Холявки, від Вол. Колтунюка, проф. Степана Бульчака, пані Степанії Дацько-Крохмалюк, пані Цьопи Паліїв, пані Марії Демидчук і ціла маса привітів, яких навіть не було в силі відмітити. Вже під час самого з'їзду наспіли ще привіти-телеграми від о. Петра Голинського, Генерального Вікарія на Німеччину, д-ра Олександра Босого-Молодецького, Володимира Молодецького, о. Мирослава Мищишина, д-ра Андрія Федини, мгра Михайла Бардина, пані Галини Сенишин із групою товаришок. Багато привітів-телеграм наспіло вже по з'їзді.

Товстмайстером з'їзду був д-р Володимир Пушкар із Філядельфії. Нелегке ж мав завдання. Треба було немилосердно скорочувати програму, і все те робив коштом коротших і довших „павз".

Проф. Богдан Загайкевич доповідає про історію Перемишля, а вкінці про його шкільництво. Доповідь повна цінних відомостей, що їх присутні чують уперше в своєму житті. Ред. Євген Зиблікевич говорить про участь перемишляків у визвольних змаганнях і то у всіх формаціях. З приємністю відмічуємо сильну промову-доповідь д-ра Мирослава Прокопа про те, як формувались думки перемиської молоді по визвольних змаганнях у 20-тих і 30-тих роках. Пані О. Кузьмович говорить про вплив пластової ідеї на ви-

хування Інституток. Євген Стахів змалював одну з героїчних сторінок Перемишляків, їх участь у 2-гій світовій війні та УПА, і подав широку листу товаришів, що впали на полі слави. Ред. П. Ямняк доповнив ще цю листу даними з привіту д-ра Гука. Зараз після виступу ред. Є. Зиблікевича, з'їздовці мали приємність почути учня нашої гімназії, письменника Івана Смолія, що відчитав уривок із своєї повісти „Гранатові мундури", про ревізію в бурсі. Залля гриміла й плакала зі сміху. Автор сипнув неперевершеною сатирою в сторону польської поліції.

Професор Ставничий розповідає анекдоти, редактор Р. Купчинський про своє 8-ми літнє ув'язнення в Перемишлі (звичайно в бурсі), адвокат Пелехович із Чікаґа дотепно бавить присутніх своїми споминами, як то він по приїзді до Америки вчив учительку гайскулів латини. Зворушено промовляє старенький інж. П. Волосенко, для якого сьогодні велике свято. Говорять ще пані Ірина Повзанюк, пані проф. Кл. Кульчицька, а наприкінці голова організаційного комітету інж. Орест Семчишин складає сердешну подяку д-рові Григорові Лужницькому за його привіт від УККА і подяку на його руки українській пресі за її прихильне ставлення до ідеї з'їзду в часі його підготови.

Ще перед вечерею предсідник з'їзду д-р В. Пушкар відчитав резолюції з'їзду.

Весела, коротка програма прощає з'їздовців: Роман Левицький у супроводі бандури співає козацьку думку, Роман Маринович при фортепіяновому супроводі п. Лесі Вахнянин співає сольо дві пісні, ред. П. Ямняк читає свій фейлетон-сатиру („Грицько Мохнатий") і вірш присвячений Перемишлеві: „Десь три хрести в синяві диму", мгр. І. Оверко оповідає дотепи з гімназійного життя. Атракцією вечора стає виступ Євгена Колодія з його споминоm „Один день навчання в гімназії". Спомин про те, як то „перемиський батяр" встає зрана, збирається до школи й тільки тепер заглядає до поділу годин, щоб побачити, що там сьогодні буде, і звичайно, прийшовши до гімназії, збирає „цваєра за цваєром" (двійку за двійкою). Присутні приймають цей спомин спонтанними вибухами сміху.

„Ти, Геню, з батярами не приставай (так. проф. Ст. Малиновський на годині німецької мови), сідай з нами на фіру, бо ся лишиш, а ми поїдемо. Ти бачиш, який то той Шевченко був мудрий, ще тебе на світі не було, а він вже про тебе писав: »Неначе відорвався від гилліі«". Голосний регіт заглушив останні слова „перемиського батяра"! Свої спомини читав також о. Дмитро Савка.

При веселій гутірці й патефоні давно минула північ, як учасники з'їзду розходились. Жаль було розходитись. Невідомо, коли доля знову зведе разом? А може за Шевченком: „Чи ми ще зійдемося знову, чи вже навіки розійшлись? . ." Та наша дійсність не рідна мати й, хоч як мало нам зосталося часу для виміни наших думок, то все ж таки той день залишиться на все життя в нашій пам'яті й напевно довго будемо ним жити й себе бадьорити в нашому житті.

Багато було стисків руки й сердешної подяки за з'їзд. Забулися всі труди, нервування і хвилювання. На душі було ясно і привітно й насувався жаль за милими й незабутніми хвилинами, що так ось незамітно минали. І само собою в душі родилося міцне бажання: Дай Боже, нам усім щасливо зустрінутися вже в найближчому часі таки на рідній землі і в рідному Перемишлі!

ЗМІСТ

	ст.
Від Видавництва	5
В. Щурат: Перемишлеві	6
Я. Пастернак: Княжий город Перемишль	7
М. Андрусяк: Перемишль в історії України до 1918 р.	25
о. І. Голинський: Перемиські владики і духовенство в службі Церкві і Народові	67
о. М. Ваврик, ЧСВВ: Василіянські манастирі в Перемиській землі	86
Р. О. Климкевич: Столичні і земські герби Посяння і Лемківщини	97
Я. Рудницький: Походження і значення назви „Перемишль"	106
І. Оришкевич: Українці Засяння	110
А. Кігічак: Населення Перемищини напередодні другої світ. війни	151
А. Артимович: Учні перемиської гімназії в українських військових формаціях 1914—1920 рр.	156
В. Качмар, В. Савчак: Громадське і політичне життя в Перемишлі між двома світовими війнами	163
Є. Стахів: Сини перемиської землі в українському революційно-визвольному русі 1930-45 рр.	175
Л. Шанковський: Дії УПА і україн. збройного підпілля на терені Перемищини	180
А. Мудрик: Трагедія села Павлокоми	211
М. Хом'як: Політика Польщі на західньо-українських окраїнах у роках 1918—1947.	219
О. Станимір, В. Мосора, А. Бук: Роля Перемишля в економічному відродженні західніх окраїн	228
Б. Загайкевич: Освіта і школи в Перемишлі	239
М. Терлецький: Український Інститут для Дівчат у Перемишлі	285
Г. Гордієнко: Українська сільсько-господарська школа в Перемишлі	293
В. Лев: Український літературний рух у Перемишлі	299
Д. Горняткевич: Перемишль у мистецькому житті України	306
Є. Цегельський: Музичне життя Перемишля	315
М. Прасіцький: „Драматичне товариство ім. Л. Українки" в Перемишлі	335
П. Шкурат: Участь придніпрянців у культурно-суспільному житті Перемишля	340
Л. З. Беч: Пласт у перемиській українській гімназії	346
Я. Хоростіль: Український Перемишль у дзеркалі спортового життя	353
Ст. Дмоховський: Спомини перемиського школяра	369
Ст. Шах: Йорданські Водосвяття в Перемишлі	376
В. Бородач: Перемишль — місто наших мрій	383
М. Проць: Перемишль у роках 1939—1941	388
І. В. Бодревич: І Посяння це Україна	394
Дм. Дучинський: З моїх записок про село Острів і Пралківці під Перемишлем	398
П. Ямняк: З-над Сяну над Гадсон	404

КАРТИ

ст.

Городища Перемиського князівства 9
Етнографічна карта Засяння ..... вставка між сторінками 128-9
Східна Галичина з меморіялу УНР 221

ІЛЮСТРАЦІЇ

ст.

Три хрести на Замковій горі 13
Дільниця „Владиче". Рештки оборонних мурів 17
Знимка Перемишля з поч. XVII ст. 24
Дари для катедральної церкви 27
Фрагмент перемиського замку з XVII ст. 33
Замок в Красічині 37
Вежа збудована єп. А. Шептицьким 43
Засяння 49
о. А. Добрянський (1810—1877) з родиною 55
На вакаціях у п. Кормошів в Турю в 1905 р. 61
Церква на Болоню 69
Катедральна церква і нутро цієї церкви 69
Входові сходи до катедральної церкви 71
Єпископ Йосафат Коциловський 73
Єпископ-помічник Григорій Лакота 75
Єпископська палата в Перемишлі 77
Гр.-кат. церква в Радимні 79
Гр.-кат. Духовна Семінарія в Перемишлі і церква при ній 81
Питомці IV р. Духов. Семінарії в Перемишлі (1934 р.) 83
Академія українських Богословів в честь св. Йосафата 83
Перший проект Василіянської церкви на Засянні 87
Церква ОО. Василіян на Засянні 89
Іконостас манаст. церкви ОО. Василіян в Добромилі 91
Герб міста Перемишля 99
Герб Перемиської Землі 103
Проголошення Української Державности 165
Памятковий хрест у Пикуличах 165
Промова посла В. Загайкевича 165
З товариського життя в 1931 р. 167
Старшина Т-ва „Сокіл" в 1934 р. 169
Режисерський Курс філії Т-ва „Просвіта" 171
5-ий зїзд українських музейників 173
Церква в селі Павлокома 210

ст.
Письмо львівського воєводи А. Білика 223
Письмо предсід. Союзу Загродової Шляхти Кс. А. Мйодонського 225
Народний Дім 229
Перша кооперативна нарада в Перемишлі 231
Семінаристки-українки. Знимка з 1899 р. 241
Десятирічний з'їзд матурантів 1904—1914 243
Кляса VI. б (1917 р.) 245
Кляса II. г (1922 р.) 247
Кляса V. б (шк. р. 1924/25) 249
Курс національних танків В. Авраменка 251
Кляса VII а (1927 р.) 253
Кляса IV а (1926 р.) 255
Кляса VI а (1931 р.) 257
Спільне Шевченківське свято 259
Виставка Шевченкознавства в Укр. Гімназії 261
Жіноча школа крою і шиття з управою і ученицями 263
Кінець шк. р. 1927/8 у Фахово-Доповняючій школі 265
Школа Братства ім. св. о. Миколая, на Засянні 269
Український дитячий садок на Засянні 273
Український дитячий садок на Болоні 279
Головний будинок Дівочого Інституту та його учальні і каплиця 287
І. Матковський 289
З'їзд з нагоди 50-ліття Дівочого Інституту в 1938 р. 291
Перші абсольвенти Приклад. Сільськ.-Господар. школи 295
Уляна Кравченко 301
Прощання проф. О. Ціпановської 317
Бурса ім. С. Петлюри 341
Посвячення бурси ім. С. Петлюри 343
Діти еміґрантів з Великої України 345
Команда VI-го пластового полку ім. І. Богуна 349
Відділ спорт. Т-ва „Беркут" 1926. 355
Прогулька наколесників „Сяновой Чайки" 356
Гурток „світлиців", членів „Сяновой Чайки" 357
Спортовий Кружок Укр. Дівочої Гімназії „Спартанка" 358
Х. Запорізькі Ігрища (1929) 359
Легко-атлетична дружина „Беркута" 360
Міжклюбові перегони човнами на Сяні 361
Учасники шахового турніру 362
Лавровий вінок 363
Футбольний віцечемпіон Генерал Губернаторства 1940 р. УСК „Сян" 365
Йордан в часі І-ої світової війни 377
Йордан на Сяні 1929 р. 379
Міст на Сяні, знищений 14. 9. 1939 р. 389
Українська Самоуправа повіту Перемишль 391
З'їзд Перемишляків у Ню Йорку 4. 7. 1953 р. 405
Сходини Перемишляків в Шикагу в грудні 1953 р. 407

ПОЖЕРТВИ
колишніх мешканців Перемишля на видання збірника: „Перемишль — Західній бастіон України"

По $50: Пелехович В.

По $25: Дорощак І., о. Івашко В., Куропась С.

По $20: Борис Є., Коропей Я., Пушкар В.

По $15: Демкович С., Козак В. О., Мельничук О.

ПО $14: Бук К. А., Прокоп М.

По $10: Артимович А., Безсонів Ю., о. Білинський В., о. Блажейовський Д., Бобеляк Д., Бодревич І., Борис Т., Бучак М., Волянський Б., Волянський О., Вороняк Д., Гнатик О. В., Гречаник М., Гриців Р., Гук С., Ґела С., Ґоянюк Л., Ґула П., Данилко О., Жук М., Загайкевич Р., Зиблікевич Є., Іваш П., Клос О., Ковальчин М., Кознарський М., Красник І., Криницький О., Лапічак Р., о. Лебедович О., Левицький Н., Малий Я., Манько В., Мацьків Т., Мельник І., Микита Л., о. Мищишин М., Мудрик А., Мулик І., Несторович Р., Оверко І., Ощудляк Я., Перейма М., Рейнарович О., Рейнер І., Рощаковська А., Семчишин О., Скоробогата К., Ставничий Т., Стахів Є., Терлецький М., Турко М. Б., Харченко Є., Хоміцький Г., Ціховляс М., Цюк Я., Шафран Є., Ямняк П., Яріш В.

По $8: Грицеляк П., Дучинський Д., Котис С.

По $5: Арлінський Ю., Артюшенко Г., Баранський Р., Басараб І., Бачинський Є., о. Білянич І., Боднар М., Броварний М., Буцик С., Бучинський П., Вахнянин І., Вербовський Р., Волосенко П.(†), Ворох О., Гавдьо В., Гадзевич Б., о. Гавранко С., Гірний В., Гладкий О., о. Гнат Д., Гнатишак М., Головчак Я., Гомонко І., Гордієнко Г., Граб М., Грабець М., Градовський А., Грицюк В., Гузар В., Гукало А., Гуменюк І., о. Гурко П., Гусар В., Гусар Я., Ґенґало В., Ґенґало І., Ґенґало М., Ґенґало П., Ґула А., Ґула М., Данилів М., Дацків Є., Дзюбан С., Дідух Є., Домарацький С., Домчевська А., Дуб Я., Дуда С., Дужий М., Дужий Я., Дутка І., Дучинський Д., Ждан М., Жук С., Заброцький С., Загайкевич Б., Загайкевич В., Заребецький С., Зеленко С., Зелес В., Івашко М., Іванців Я., Карпяк Є., Клюфас О., о. Кобат І., Когут В., Кознарський З., Кокорудз Ю., Колодій Є., Коропась Є., Котельницький П., Коцик Р., Красник Я., Крента М., Крижанівський М., Кузьо Н., Кульчицька К., о. Курило М., Кушнір О., Лапічак А., Левицька Я., Левицький Р., Леуш С., Лисак А., Малай В., Макар М., Максим М., Маринович Р., Мартинович О., Мартинович Я., Матіяш В., Мигаль В., Микита В., Микитович Г., о. Мищишин М., Набелюк Н., Нагайло Н., Наклович О., о. Наконечний Є., Овад С., Овчаренко М., Олесь С., Ортинська В., Павліш Є., о. Пасічинський Я., Петеш С., Платош В., Повх

А., Подлуський М., Посацький Б., Прасіцький М. С., Прокоп І., Раковська Г., Рейнарович А., о. Рейнарович О., Ронічковська М., Росовський Д., Савий М.?, Савицька І., о. Савка Д., Савчак В., Савчинський О., Сенешин Г., Серединський О., Слюсарчук З., Смотрич Д., о. Смулка В., Станько Й., Сторожук Я., Тарапацький М., Тарнавський В., Тимчук Р., Трешневська Д., о. Трешневський А., Трешневський Л., Турула П. Г., Федорович А., Ференц М., Хитра М., Хома П., Чавс В., Чарторийська О., Шарий М., Яросевич В., Ячмінська Я., (нечиткий підпис Торонто).

По $4: Омецинська М.

По $3: Александер В., Балабан О., Барицький І., Бурдаш І., Гринишин Є., Зубрицький П., Ільницька М., Камінський П., Кебуз В., Кольцьо В., Копистянський Ю., Млаковий М., Тучак В., Шкурат П.

По $2: Біласюк І., Гладишовський О., Грицан А., Гурко Є., Дутка В., Когут І., Кутко І., Куніль Р., Мадай Я., Пежанський М., Рейнарович Л., Савчин Є., Скамай М., Станько Т.

Дрібними зложено на загальну суму **$23.50.**

Крім цих пожертв до випуску Збірника багато причинились двоє Вечерниць-Зустрічей Переміщлян (у Джерзі Сіті 29. 1. 55, і в Пассейку 19. 4. 58 р.), які дали поверх $1.200 чистого доходу. Головою Вечерниць був А. Бук, а до Комітету входили: Пані: Гузар-Турко Марійка, Колодій Оля, Костик-Домарацька Оля, Кухарчук-Безсонів Юлія, Кушнір-Хухра Дарця, Малинович-Скоробагата Віра, Опока-Гнатик Ольга, Прокурат-Шепарович Дарця, Смотрич-Бук Катруся, Типа-Салій Лідія, Шаршаневич-Петеш Зоня, Яросевич-Харченко Євгенія, - Панове: Гнатик Вол., Голик Вол., Домарацький Степан, Жук Мих., Кігічак Юрій, Колодій Євген, Лапічак Адріян, Леуш Степан, Семчишин Орест, Стахів Євген, Тарапацький Михайло, Фелак Лев, Хитра Михайло, Ямняк Петро.